

*Ўтиб кетди деманглар,
Эслаганда тирикмиз.
Яхши-ёмон кунларда,
Мададкормиз-шерикмиз.*

*Вужудимиз тупроқдир,
Гул руҳимиз ҳавода.
Бизни эслаганларнинг,
Умри бўлсин зиёда.*

*Агар ўлсам, мени асло қаро тупроқдан ахтарманг,
Ашарман аҳли ориф кўнглини мангу макон айлаб ..*

Жалолиддин РҮМЙ

*Бу гулшан ичра йўқдир бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур қолса яхшилик ила от.*

Алишер НАВОЙ

Муҳаббат АТО

Сўнмас юлдузлар

**Тошкент
«Tafakkur Qanoti»
2010**

Муаллиф ва тўпловчи

Муҳаббат АТО

Масъул муҳаррир

Шойим БЎТАЕВ

**Ушбу хотираларни тўплаб, нашрга тайёрлашда
бизга ёрдам берган барча инсонларга ўз миннатдорчилигимизни
билдирамиз.**

**Сўнмас юлдузлар. /Муаллиф ва тўпловчи: Муҳаббат АТО. — Т.:
«ТАФАККУР ҚАНОТИ», 2010. — 480 б.**

«Умрлар бўладики, тиригида ўликдир, умрлар бўладики, ўлигида тирик-
дир», деган эди донишманд шоирларимиздан бири.

Ушбу китобдан ана шундай мангу барҳаёт инсонлар ҳақидаги хотиралар,
асарларидан намуналар, қайдлар жой олган. Ўйлаймизки, бундай ин-
сонларнинг ёрқин хотираси билан яшамоқ ҳам ўзликни англаганларнинг
ҳаётини безашга арзийди.

ISBN 978-9943-382-00-8

© «Tafakkur Qanoti», 2010.

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Улуғ шоир Умар Хайём инсон умргузаронлик қиладиган дунёни икки эшикли кўҳна работга менгзиб, вақтинчалик бу манзилда ҳар куни ҳар хил қавм яшайди, деган эди.

Дарҳақиқат, шундай.

Ҳар бир қавмнинг ўз даврида дунёқараши шаклланиб, ўзидан кейинги авлодларга маълум тажрибаларни қолдира боради. Инсоният ҳаёти ана шу вобасталик туфайли мустаҳкам ва абадийдир. Агар, инсон ўзининг ўтмишига бот-бот назар ташлаб, ота-боболари, яқинлари қандай ўй-хаёллару фикрлар билан яшаганини билишга қизиқмаса, бошига туя териси қопланган манқуртдан фарқи қолмайди. Бизнинг ёнимизда яшаб, бир ҳаводан нафас олиб, элу юрт учун ибратли ишлар қилиб кетганлар доимо руҳимизни эзгуликлар ва яхшиликлар сари чорлаб туришади. Улардан баъзиларининг номлари машҳур бўлса, баъзиларини биров билиб, биров билмаслиги мумкин — бироқ барчасини эзгулик йўлида қалб кўрини сарфлаб, муносиб яшаб ўтганликлари муштарак боғлаб туради.

Ўз умри давомида яхшилик қилиб, эзгуликлар яратиб яшаган инсонлар ўзидан сўнг номини мангуга муҳрлаб кетади. Бундай фидойилар руҳи олдида ёруғ оламда нафас олиб яшаётганлар ҳамиша қарздор бўлиб қолаверади.

Ҳар гал ижодий гуруҳимиз билан марҳум инсонларнинг хонадонларига кириб борар эканман, қалбим ҳали ўзим англаб етолмаган туйғуларга тўлиб тошади.

Баъзида жимгина ёш тўксам, баъзида кўксим фахрларга лиммолим бўлади.

Марҳумлардан қолган мерослар...

Кутубхоналар...

Сиёҳи қуримаган асарлар...

Охирига етмаган роллар...

Айтилмай қолган қўшиқлар...

Э-ҳе...

Нима бўлганда ҳам бу бизнинг миллатимиз илдишлари ва сўнмас юлдузлари. Бу меросни қандай бўлса шундайлигича ёш авлодга етказиш сизу бизнинг зиммамизда. Уларни нутишга асло ҳаққимиз йўқ.

Анчадан бери ушбу китобни нашр этиш орзусида, кимдир бир куни уни албатта ёдга олиб, келинг, мен сизга ёрдам бераман, дейишига ишониб юардим.

Кунлардан бир куни мен чуқур ҳурмат қиладиган ёзувчи Шойим Бўтаев:

— Муҳаббатхон, Сиз қилиб юрган савобли ишларингизнинг матнини йиғиб бир китоб қилинг, оғзаки айтилгани ҳавога кетади, ёзилгани қолади, — деб қолдилар.

Мен бир қоп олтин топиб олган одамдай қувониб кетдим.

Шойим акага, бир маҳаллар «Эрта сўнган юлдузлар» китобини тайёрлаш чоғида ҳам далда берганликларини эслатиб:

— Бу китобни тайёрлашда ўзингиз бош-қош бўлсангиз, — деб илтимос қилдим.

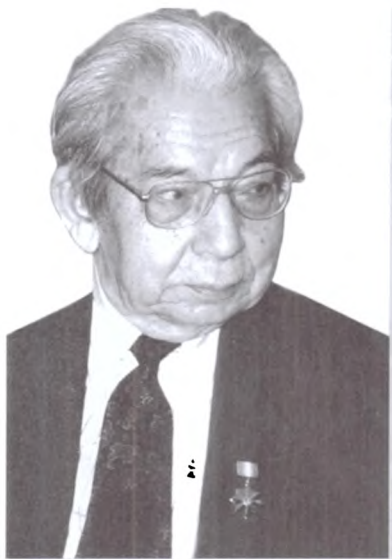
Шу тариқа иш бошладик.

Китоб тайёрлаш жараёни анча-мунча қийинчиликлар билан кечган бўлса-да, муҳтарам китобхонлар билан ёруғ юз-ла бақамти келиш кўнглимизга таскин-тасалли бериб турарди.

Ўтганлар ёди ҳам бизни қўллаб-қувватлаётганини ҳамиша ҳис этиб турдик.

Уларнинг охиратлари обод бўлсин!

Муҳаббат АТО

САИД АҲМАД

**(Саидаҳмад
Хусанхўжаев)**

(1920–2008)

*Саид Аҳмад адабиётимизга катта ниятлар билан кириб келган ва ўз меҳр-муҳаббати тушган соҳада жасорат ва матонат билан ижодий меҳнат қилиб, китобхонлар эътиборига сазовор бўлган санъаткор ёзувчидир. Адибнинг ҳикояларидан биридаги ушбу сатрларни бемалол унинг ўзига нисбатан айтиш мумкин: «**Муҳаббат шундай қудратли бир кучки, кимнинг қалбига йўл топган бўлса, уни ҳам ўз йўлига бошлайди**».*

ХАЛҚ ЁЗУВЧИСИ

«Ёзувчи халқнинг дилидаги гапни айтиши керак. Лекин одамнинг дилидаги гапни ҳар хил айтиш мумкин. Одамларнинг кўнглидаги фикрларни шеър билан ҳам, мақол билан ҳам айтса бўлаверади. Бу соҳада ёзувчининг иши қийинроқ. Ёзувчи халқнинг дилидаги гапни унинг дидига мослаб айтмоғи керак. Яъни китобхон ёки томошабин ёзувчидан бир нима ўргансини қандай қилиб ўрганганини ўзи билмай қолсин. Бунинг учун ёзувчи китобхон ёки томошабинга ўзи сингдирмоқчи бўлган фикрни турли ранглар билан, туйғулар билан етказиб бериши керак. Ёзувчи, аввало, одамларнинг қалбига таъсир қилиши, қалби орқали онгига таъсир қилиши керак. Шундагина китобхон ўша ёзувчининг асарларини беихтиёр яхши кўриб қолади. Ўша асар қаҳрамонларига кўшилиб кулади, қаҳрамонларининг дардига шерик бўлиб ташвиш чекади, ҳаяжонланади», – деган эди Саид Аҳмад ёзувчининг масъулияти ҳақида.

Адибнинг бу фикрлари, аввало, санъаткорнинг ўзига тўла тааллуқдир. Чунки Саид Аҳмад халқнинг дилидаги гапни топаётган, буни унинг дидига мослаб айтаётган, унинг ақли ва қалбига таъсир кўрсатаётган, бу орқали китобхон ва томошабин камолотига кўмаклашаётган, яратган образлари ўқувчиларнинг сеvimли қаҳрамонларига айланаётган сеvimли ёзувчиларимиздандир. Унинг асарлари кўп минг нусхаларда қайта-қайта нашр этилаётганлиги, турли халқларнинг тилларига таржима қилинаётганлиги, Ўзбекистон халқ ёзувчиси унвонига сазовор бўлганлиги фикримизнинг далили. Саид Аҳмад бу обрў-ҳурматга осонликча эришгани йўқ, у мураккаб йўлни босиб ўтди.

Саид Аҳмад (Саидаҳмад Ҳусанхўжаев) 1920 йил 10 июнда Тошкент шаҳрида хизматчи оиласида туғилди. Онаси Зулфия опа анча ўқимишли аёл бўлиб, Навоий, Фузулий, Ҳувайдо каби классик шоирларнинг газалларини сеvimб ўқир, бадиий адабиётга болаларида ҳам қизиқиш уйғотишга ҳаракат қиларди. Мана шу оилавий муҳит кейинчалик ёш Саид Аҳмаднинг санъатга, бадиий ижодга меҳр қўйишига сабабчи бўлди.

Ўрта мактабни тугатгач, тасвирий санъат билим юртида таълим олди. Сўнг Тошкент Давлат педагогика институти тил ва адабиёт факультетида ўқиди. Адабиёт дарслари ва тўгаракларида ижодга бўлган ҳаваси алангаланиб, қўлига қалам ушлаган ҳаваскорга вақтли матбуот ижод мактаби, университет вазифасини ўтади. У «Муштум» (1938–1939; 1955–1957), Ўзбекистон радио комитети (1942–1943), «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетаси (1943–1947), «Шарқ юлдузи» (1948–1950, 1957–1959) журнали редакцияларида хизмат

қилган йиллари ижод сирларини астойдил ўрганди.

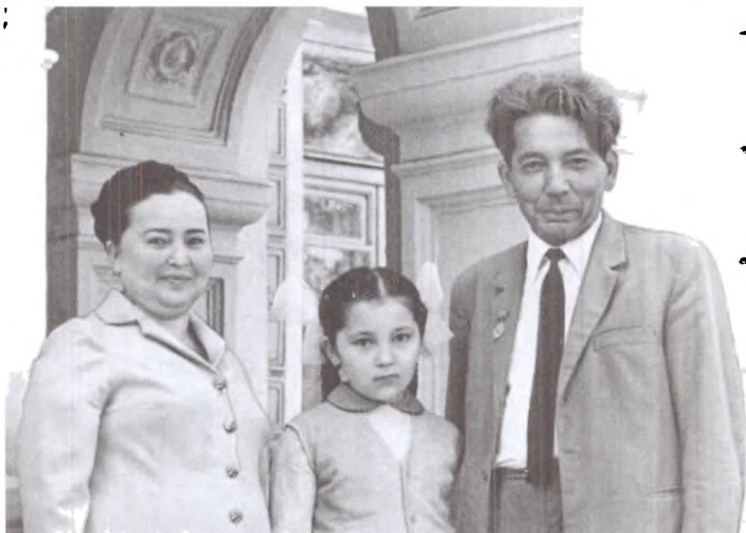
Саид Аҳмад ижодининг бошланиши тасвирий санъат билим юртида ўқиб юрган вақтларига, аниқроғи, 1938 йилга тўғри келади. У дастлаб ҳикоялар ёзди, бир-икки йилда яратган ҳикояларини тўплаб, «Тортиқ» номи билан нашр эттирди. Абдулла Қаҳҳор «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журналида ана шу тўпламга тақриз билан чиқиб, ёш адиб ҳикояларидаги сунъийлик, ҳаётни чуқур билмаслигини кескин танқид қилди, лекин ўша мақоласидаёқ «Саидаҳмад қўлига танбур олибди, қулогини бурашига, парда босишига, чертишига қараганда тузук бир машқ чала оладиганга ўхшайди, лекин ҳали машқ чалгани йўқ, «Тортиқ»даги ҳамма ҳикоялар шуни кўрсатади. Танбурни қўлга олиб, созлашдан мурод машқ чалиш эканини эсдан чиқармаса бўлгани» деб унинг келажагига умид ва ишонч билан қараган эди.

Саид Аҳмад бадиий ижод майдонига қадам қўяр экан, Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор сингари устоз адибларнинг ижодий лабораториясидан сабоқ олди, уларга эргашди. Ҳаёт қозонида қайнаш, ўқиш-ўрганиш, устозлар сабоғи туфайли ўз ижодий қиёфаси, услубига эга бўла борди, китобхонлар эътиборини қозонган лирик новеллалар, юмористик ҳикоялар устаси сифатида танилди.

Ўзбек адабиётида ҳикоя жанрининг кейинги 30–35 йиллик тараққиёти, шубҳасиз, Саид Аҳмад номи, ижоди билан боғлиқ. Ёзувчи бу жанрнинг юксалишига устозлари Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳордан кейинги энг кўп ҳисса қўшган ижодкор, десак ҳақиқатга хилоф бўлмайди. Унинг ҳикояларида ҳаётимизнинг деярли барча қирралари акс этган, турли-туман характердаги кишилар, замондошларимизнинг китобхон хотирасида узоқ сақланидиган қиёфалари яратилган. Саид Аҳмад ҳикояларининг ижобий қаҳрамонлари ёзувчининг замондошлари, унга тенгдош бўлган одамлар.

Ёзувчининг бир гуруҳ ҳикоялари Иккинчи Жаҳон уруши мавзусига бағишланганлиги у ўз ижодини, асосан, шу даврда бошлаганлиги билан изоҳланади. «Ҳазина», «Мангулик қиссаси», «Раҳмат, азизларим», «Хайқирик» сингари ҳикояларида Саид Аҳмад урушнинг даҳшатли оқибатларини таъсирли қилиб тасвирлайди, ҳаёт-мамот жангида қаҳрамонлик кўрсатган кишиларни улуглайди, уларнинг матонати ва шижоатига тасанно айтади.

Ёзувчининг «Зумрад», «Кечиккан севги», «Муҳаббатнинг туғилиши», «Иқбол чироқлари», «Тоғ афсонаси», «Лочин» каби ҳикоялари муҳаббат мавзуйига бағишланган бўлиб, уларда муҳаббатнинг туғилиши, унинг лаззати ва дардлари, севгини қадрлаш ва муҳаббатда вафодор бўлиш мақсадлари, севгининг биз тасаввур эта олмайдиган тақдири ишонarli ва ҳаққоний тасвирланган. Булар орқали адибнинг катта инсоний муҳаббат бобидаги фалсафаси, соф севги ҳақидаги қарашлари китобхон юрагига етиб боради. Саид Аҳмад яна бир гуруҳ ҳикояларида энг мўътабар зот она образини, унинг нуроний сиймосини чизади. «Меҳрибон», «Онажонларим», «Чевара», «Тоғларда» сингари оналар қиёфаси чизилган ҳикояларини ҳаяжонсиз ўқиш мумкин эмас.

Ҳикоянавис сифатида Саид Аҳмад эллагинчи йилларнинг ўрталарида камолотга эришди. Адибнинг шундан кейин яратган ҳикоялари фақат ёзувчи ижодигагина эмас, балки ўзбек прозасида сезиларли воқеалар бўла бошлади. «Чўл бургути», «Лочин», «Ўрик домла», «Одам ва бўрон», «Бўстон» каби ҳикоялари ўзбек адабиётини янги образлар билан бойитди.

«Уфқ» асари яратилмасдан илгарийёқ Саид Аҳмад халқимиз ўртасида адиб сифатида машҳур эди. Лекин «Уфқ» трилогияси ёзувчимизнинг потенциал имкониятлари ғоят катталигини, улкан истеъдод соҳиби эканлигини намоиш этди.

Дарҳақиқат, бадиий полотнода халқимиз ҳаётининг улкан панорамаси берилган. Ёзувчи трилогиянинг биринчи қисми «Қирқ беш кун»да халқимиз кўрсатган мислсиз меҳнат шижоатини, қудратли ҳаракатини, улкан канал қурилишининг кенг манзарасини ғоят жонли, ҳаяжонли

ифодалайди. Гарчи асарда канал қурилишининг бир участкасидаги ҳодисалар тасвирланса-да, каналнинг улкан трассасидаги ҳаёт, умумхалқ ҳаракатини сезиш қийин эмас.

Трилогиянинг асосий қаҳрамони — халқ. Асарнинг бош ғояси эса халқнинг турли табақаси вакилларининг тақдири билан боғлиқ ҳолда ифода этилган. Азизхон, Икромжон, Низомжон, Дилдор, Асрора, Раҳмонберди тоға сингари образларнинг тасвири ёзувчининг жиддий ижодий ютуқларидан ҳисобланади. Асарда бир неча авлод вакиллари ва улар мисолида ҳаётнинг кенг кўлами тасвирланган. Ижобий қаҳрамонларнинг характерида халқимизнинг гўзал хусусиятлари чуқур ва ҳар томонлама очилган.

«Уфқ» трилогияси адабиётимизни бойитган, унинг камолотини намойиш этган салмоқли асарлардан бири бўлди.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад драматург сифатида ҳам ном қозонган. Унинг «Келинлар қўзғолони» комедияси кулгисевар томошабинларимиз мароқ билан томоша қиладиган спектакль бўлиб қолди. Ёзувчи юморининг энг яхши хусусиятларини ўзида мужасамлаштирган бу қувноқ халқ комедияси республикамизнинг деярли барча театрларида, ҳатто чет эллардаги қатор театрларда муваффақият билан намойиш этилмоқда.

Халқимиз истиқлолга эришгач, Саид Аҳмад ижоди ҳам том маънода қадрланди. У «Ўзбекистон Қаҳрамони» деган юсак унвонга сазовор бўлди. Бу ёзувчининг халқ меҳрини, китобхон ва томошабинлар муҳаббатини қозонганидан далолат.

*Лазиз ҚАЮМОВ, ЎЗМУ профессори,
Раҳматилла ИНОҶОМОВ, ЎЗМУ доценти*

ҲАНГОМА МУДАРРИСИ

Ёхуд САИД АҲМАД домлага талтанглаб ёзилган тўйхат

Алпомишни Буратинога, Шум болани Қиличқорага аралаштириб танаввул қилиш билан китобхонлик базмига суқилиб кираётган биз, кишлоқ болалари учун Саид Аҳмад ҳам Абдулла Қодирий, Ғафур Фулом, Ойбек каби фусункор, сирли, қўл етмас бир «Уфқ»қа ўхшаб кўринар эди. Бундан йигирма йилча олдин муштумчи Неъмат акамиз мени тўсатдан Саид Аҳмад домлага рўпара қилиб, «Танишиб кўйинг, устоз, журналимиздаги ҳажвияси сизга ёққан фарғоналик укамиз шу», дея елкамга шапатилаганда, ўзимни ойга бориб қўнаётган фазогирдек ҳис этгандим.

Ўшанда домла гўё ҳеч нарса эшитмагандек, четга ўрдакланиб тикилганича тураверди. Сумкасини титкилаган кўйи паришонгина

Саид Аҳмад

ўтиб бораётган навжувонни узун даҳлизнинг нариги муюлишигача кўзда кузатиб қўйгач, ниҳоят, муқаддас бурунларини мен сари замбаракбуриш қилиб, келбатимга синчиклаб разм солди. Аввалига: «Э, хайрият! Еткизганига шукур!» деб хитоб қилди, сўнг бурнимга меҳр билан суқланиб, шукронани шарҳлаган бўлди:

– Мен кетсам, пучуқлар ҳаддидан ошмасмикан деб, Тошкентдан узоқлашишга қўрқиб юардим. Энди вилоятларга бемалол борадиган бўлдим. Гап шу, ука, бундан кейин йўқлигимда Тошкентда ўрнимга «дежурлик» қиптурасан.

Кўп ўтмай, у кишининг Дўрмондаги далабоғида бурунма-бурун суҳбатлашиш шарафига ҳам муяссар бўлдим.

– Хўш, Фарғонанинг қаеридансан?

– Олтиариқликман.

– Ие! Карим раисни танийсанми?

Кейин билсам, Саид Аҳмад домланинг Олтиариққа ҳурмати баландлигида Карим аканинг ҳам камтарона ҳиссаси бор экан. Олтмишинчи

йилларда домла Ёзёвондан қайтаётиб, кутилмаганда Карим ака билан танишиб қолибди. Колхознинг довруқдор боғини томоша қилиб, шийпонга қайтишгач, домла мундоқ қараса, машинасидаги тўртала филдиракда яп-янги баллонлар пайдо бўп қолганмиш. Раис нарироқда ётган сип-сийдам эски баллонларга ишора қилиб: «Буларни Котовский-нинг бошига ўхшатворганакансиз-да, тақсир», деб ҳиринглабди.

Меванинг бўлиқроғию, саховатнинг тўлиқроғини ёқтирадиган домла эса, ҳозиржавоблик билан пичинг қистирибди:

– Кал касаллиги юкүмчил бўлади дейишса, сира ишонмай юардим. Кеча қарасам, запас баллонимнинг бошидаям бирорта тук қолмабди денг.

Хуллас, раис тилидан илиниб, яна битта баллонга тушган экан.

Далабоғдаги ўша бирга-бир гурунган кейин Саид Аҳмад домла ўз-ўзидан устозларимнинг тўнғичига айланди. Машҳурликнинг баландпарвозлигию улуғлик насихатбозликларидан бутунлай йироқлиги, чапанича муомаласи бу зотни бир зумда кўнглимга яқинлаштирди қўйди. Ўшандан бери шогирдлигимни эслатиб туриш мақсадида, сигареталарига биринчи бўлиб мен ўт тутаман. Устоз-шогирд сифатида энг эътиборга молик яқинлигимиз ҳам сигарет билан боғлиқ – узоқ давр мобайнида фақат «Родопи» чекиб келдик. Бир куни сигаретига навбатдаги ўтни тутаетиб: «Болгартабак» фирмаси, ўз ҳукумати айтиб, сиз билан мендек содиқ кашандасига орден-порден олиб берсаям бўларди», дейишимни биламан, бирдан бароғи айниб, астойдил жеркиб ташлади:

– Ўзингни шунгаям тиқиштириб, менга халақит бермай тургин. Ҳали ёшсан, олдин мен олволай, кейин сеники бир гап бўлар.

Ҳозиргача иш ўша тартибда кетиб турибди.

Домлага шунча йил шогирд бўлиб, катта-кичик ташвишларимга шерик қилишдан, елкасига оғиримни ташлашдан имкон қадар ўзимни тийиб келдим. Ўз навбатида устоз ҳам мени ҳар тўқисда аяб юради, ғалвали ишларга аралаштирмайди, серчиқим юмушларга дучор қилмайди. Жуда нари борса, «Олтиариқда туруп пишиб қолгандир-а?» деган шамани ҳар йили кеч кузақда бир такрорлаб қўяди.

Ўтган йили олтиариқлик оғайниларим илтимосимга кўра, киракаш йигитдан домлага атаб туруп бериб юборишибди. Тошкентга кираверишда бир ўрис мелиса «Жигули»ни тўсиб, мошинада нима борлигини суриштирибди.

– Туруп везём, – деб жавоб қилибди ҳайдовчи.

Маълумки, ўрнчада ўликни «труп» дейишади. Мелиса йигит бети бўзарганича мошинанинг ичига мўралабди-ю, орқада бурундикдек бўлиб ухлаётган йўловчи чолни кўриб, бир чўчиб тушибди.

Ўзбекчани чала-чулпа эплаштирадиган мелисанинг овози қалтираб: «Ана шу трупни қайга алиб барасиз?» – деб сўраган экан, ҳайдовчи оғзидаги носни бамайлихотир туфлаб бўлиб: «Саид

Аҳмад деган ў-ў-чен балшўй ёзувчи бор. Шу одам турупхўр. Турупни дачасига кўмиб берсак, қиш ичи озгина-озгинадан еб юради», деб ҳаволаниб изоҳ берибди.

Ҳушидан кетишига сал қолган мелиса: «Пошёл вон!» дейишга зўрға яраган экан.

Ҳа, туруп баъзан кептуради. Лекин бодринг масаласида менга кесатиқ юмалатилганини сира эслолмайман. Сабаби – ҳаволар анча юришиб қоладиган бодринг мавсумида домла Олтиариққа шахсан ўзлари ташриф буюриб турадилар. Бурноқ йилги саёҳати бир қадрдонининг тўйига тўғри кепқолиб, елкасига талай чопон ёпилганидан қиттак хабардормиз. Тўйдан сўнг тўнларни мошинанинг орқа ўриндиғига дусамбалаб, уларга биқин тираганича Учқўрғондаги танишиникига йўл олибди. Йўлда мошина тасодифан бузуқ кўприкка «қоқилиб», ариққа ёнбош ағдарилибди. Аввало, тангрининг инояти, қолаверса, биқинидаги тўнлар уюмига юмшоққина йиқилган домла бу вазиятдан зиён-заҳматсиз чиқибди. Шунда туғма кўполсўз ҳайдовчи меҳмонга пўнғиллаб танбеҳ берибди:

– Шунча тўнни бошимга ураманми, ундан кўра қуруғидан бериб қўяверишса ўлишармиди деб, келгунча мазгимни ғажидингиз. Агар шу тўнлар бўлмаганда, ўзингизни ҳозироқ Учқўрғонда кўрардингиз.

Мот бўлиш нималигини билмайдиган домла бу сафар ҳам бўш келмабди:

– Кўпроқ пулим бўлганда, куним сенга ўхшаган қаланғи-қасанғи шопирга қолмай, Намангонгача самолётда учардим. Барибир қуруғи яхши!

Устод Саид Аҳмадга ўхшаб барчага бирдек суюкли бўлиш учун фақат номдор адибликнинг ўзи кифоя қилмайди. Бу зот ниҳоятда очиқюз ва кенгбағир, одми ва самимий, ҳалол ва тўғрисўз. Ёлгонни сира ёқтирмайди. Бироқ... шунга қарамай, ҳў-ў бирда мени хиёл чалғитганлар. Сал тоби қочганини эшитиб, касалхонага кўргани борсам, чекишни ташладим, уйдаги олти блок «Родопи»ни (битта блокда ўн қути сигарет бўлади) тузалиб чиқсамоқ сенга бераман, деб тамтамлик қилди. Тузалгач, баданидан новокаиннинг иси аримай туриб, уйига етиб бордим. Ваъдани маданийлаштириброқ эслатганимдан кейин «Стюардесса» сигаретини тутқазди-да, хиралашаётган таъбимга ёруғлик таратишга уринди:

– Тажрибамдан биламан, болам. Ётишдан олдин шундан биттасини чекволсанг, тушингда стюардесса қиз билан қувлашиб чиқасан. Уни эндигина ушладим деганингда, бирдан бортмехайник пайдо бўлиб, сени самолётдан иргитворади.

Кечқурун сигарет чекаётиб шу гап эсимга тушиб қолса, ухлашдан олдин елкамга парашют илиб олгим келарди.

Домла шогирдлик даражамни аниқлашга бир бор астойдил уришиб кўрган. «Ҳақиқий устозинг менми, ё Эркин Воҳидовми?» деб туйқусдан қалтис савол берди. Яратган эгам тилимга воизлик бағишлади-ю, «Ҳажв-

даги биринчи нўмерли устозим ўзингиз, шеърятдаги биринчи нўмерли устозим Эркин ака», дея тегирмондан бутун чиқишга тиришдим.

Устоднинг дили янада ғашланиб, лабини буриштирди:

– Жа чалкаштирвординг. Ҳатто калхўзнинг командасидаям иккита биринчи нўмирли футболчи бўлмайди. Лоақал, ёшимни ҳурматлаб, мени «Биринчи-А», Эркинни «Биринчи-Б» деб нўмирлагин...

Полосончасига айтганда, бу йил саксонинчи бодринг пишиғини кўриб турган домлажонимиз шунақа ажабтовур, шунақа қувноқ инсон. Номи Мелбурундан тортиб Бурунди ва Брунейгача таралиб улгурган бу ёзувчининг адиблик салоҳияти ҳақида бурун-бурундан кўп мақтовлар айтиб келинаётгани боис, мен у зотнинг гўзалдан-гўзал фазилатларига алоҳида кўрк бағишловчи ҳангомабозлик маҳоратини қисман ҳикоя қилиб бериш йўлини танладим. Зеро, у кишининг оғзаки гурунглари ёзганларидан-да қимматлироқ туюлади баъзан... Аммо, шундай бўлса ҳам, ушбу тўйхатим якунида устоднинг улкан ижодига ўз ўлчамим билан баҳо бериб қўямасам, армоним қолади.

Саид Аҳмад домла – бағридаги бойликларнинг эндигина юздан бири қазиб олинган гиж-гиж газна! Саид Аҳмад домла – ўзбек адабиётининг Мурунтови!

Саид Аҳмад

Анвар ОБИДЖОН

«Халқ сўзи», 13 май 2000 й.

ДАДАМНИНГ ШОГИРДИ, МЕНИНГ УСТОЗИМ

Дадамнинг ҳазилларига тенг жавоб берадиган, ўзи ҳам ҳазилни кўтарадиган одам у кишининг наздида Саид Аҳмад эди.

Дадам сафарларга ёш ёзувчиларни олиб кетардилар. Юрт кўрсин, одам танисин, дердилар. Саид Аҳмад, Ҳамид Фулом, Туроб Тўла, Ваҳоб Рўзиматов, Шухрат, Ўлмас Умарбеков, Рамз Бобожонов, Эркин Воҳидовлар дадамнинг суюкли шогирдлари.

Дадам уларни кўп шаҳарларга олиб борганлар. Халқимизнинг урф-одатлари билан, кийинишларидан тортиб, меҳмон кутишларигача тушунтирардилар. Яхшилаб кузатинглар, эсларингда сақланглар, кейин керак бўлади, дердилар.

Шогирдларнинг кўпчилиги жиддий шоирлар эди. Дадам улар билан бошқача, жиддий гаплашардилар.

Шеър ҳақида, вазн, туроқ хусусида кўпроқ сабоқ берардилар. Аммо Саид Аҳмад акамдаги юморга мойиллик у кишига ёқар, ҳажв тўғрисида кўпроқ гаплашардилар.

Саид Аҳмад акамнинг «Йўқотганларим ва топганларим» китобларини аям қизиқиб ўқигандилар. Аям «Кўрдингми, дадангнинг Саид Аҳмад акангга алоҳида меҳр қўйганлари бекор кетмабди, дадангнинг биз илғамаган кўп жиҳатларини ҳам кузатиб юрган экан. Шу китобдаги даданг тўғрисида ёзган «Елкасини пайғамбарлар силаган шоир» деб аталган хотираси у кишининг тўлалигича насрий сувратларини чизган. Ҳатто ундан овозлари ҳам эшитилиб турганга ўшайди. Йиғлаб-йиғлаб, қайта-қайта ўқидим. Ҳар гал ўқиганимда дадангни тирик кўргандек, овозларини эшитаётгандек бўламан», деган эдилар.

Дадам Саид Аҳмад акамнинг илк бор матбуотда босилган ҳикояларини ўқиганларидаёқ «Бу боладан яхши ёзувчи чиқади, кейин айнимасин-да», деганлар.

Саид Аҳмад акам собиқ «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газатесида, «Муштум» журналида ишлаганлар. Таҳририятдагилар ҳикоя ёки шеър ёздириб келиш учун дадамнинг олдига, албатта, Саид Аҳмад акамни юборишарди. Ёхуд газета-журналлардан бирон одам юборамиз, у-бу нарса ёзиб, бериб юборинг, дейишса, дадам, албатта, Саид Аҳмад акамни келсин, дердилар.

У киши ниҳоятда меҳмондўст эдилар. Ҳамма вақт уй тўла меҳмон бўларди. Ошналари Собир Абдулла, Ҳабибий домла, Юнус Ражабий, Сайфий домла, Аҳмаджон заргар, Зуҳр полвонлар ярим кечагача суҳбат қуриб тарқалишарди. Баъзан Саид Аҳмад акам «Ғафур акам қачон ҳикоя ёзиб берар эканлар», деб кута-кута ухлаб қоларканлар. Дадам эса тонгда Саид Аҳмад акамни уйғотиб, янги, теша тегмаган қангомалар билан тўлган ичакузди ҳикояларни ўқиб берар эканлар. Дадам улфатлари билан суҳбатлашиб ўтирганларидаёқ мияларида ҳикояни пишириб, сўнг бир нафасда қоғозга тушириб қўяр эканлар.

Саид Аҳмад акам учун дадам билан ёнма-ён юриш, ижод қилаётганларида кузатиб туриш жуда катта дорилфунун бўлган.

Дадам тарихни яхши билганлари, ўтган замон адабиётини яхши тушунганлари, форс, араб, урду, турк тилларида гаплаша олганликлари, хотиралари кучлилигининг ўзи Саид Аҳмад акамга катта бир энциклопедияни ўқиб чиққандек таъсир этган, десам хато қилмаган бўламан.

Бешёғочдаги Арпапоя маҳалласига кўчиб келганимиздан кейин Қумлоқдаги ҳовлимизга Ҳабибий домлани кўчириб келган эдилар. Университетда ўқийман деб келган андижонлик ёш шоира Саида Зуннунова дадамга ёзган шеърларини кўрсатиш учун келиб турарди. Саида опамнинг биринчи китобига дадам «Қизингиз ёзди» деб ном қўйиб берган эканлар. Шу тўпламдаги бир шеърини тахрир қилиб, анҳорда буралиб-буралиб оқаётган сувни «Бир ўрим соч каби оқди анҳор...» дея тузатиб берган эканлар.

Саида опамнинг турар жойдан қийналаётганини билиб, Қумлоқдаги аввалги ҳовлимизга олиб бориб Ҳабибий домланинг хотинларига «Ая, мана сизга тайёр дастёр қиз олиб келдим», деб топширган эканлар. Ҳабибий домла ҳам, хотинлари ҳам андижонлик бўлганидан Саида опамни бағриларига олишибди. Саида опа худди ўз уйларида яшаётгандек бу оилага киришиб кетган эканлар.

Аямнинг оналари – бувим доим шу шоира қиз Саид Аҳмадга жуда муносиб экан, дер эканлар. Бу гапга фаришталар омин, деган эканми, икковлари топишиб қолишади.

Тақдирнинг шафқатсизлигини қарангки, иккала ёшнинг тўйи бўладиган куни Саида опанинг ўн саккиз ёшга кирган биттаю-битта укаси оламдан ўтади. Тошкентга Саидахон опамларнинг тўйини ўтказиш учун келган оналари Сабохон ая кечки поезд билан Андижонга жўнайдилар. Бу мудҳиш воқеани аввалига Саидахон опамга билдиришмайди. Тўйнинг эртаси куни азон пайтида Сабохон аянинг бир боласига Тошкентда келин салом бўлди. Ана шу маҳал Андижонда бир боласига жаноза ўқилди.

Беш кун ўтиб бўлган воқеани Саида опамга айтишади. Саид Аҳмад акамнинг оналари, опалари, келин аялари Саида опам билан Андижонга бориб келадилар. Бу гапларни аям билан бувим гапиришганда эшитганман.

Саид Аҳмад акамни миллатчи, халқ душмани деб қамоққа олишгандан кейин ёзувчилар уюшмаси Саида опамга «Эримдан кечдим» деб ёзиб бер, деб талаб қўяди. Саида опам рад жавобини берадилар. Союз аъзолигидан ўчирадилар. «Эрингдан кечмасанг партиядан ҳам ўчирамиз», деб шарт қўядилар. Саида опам уларга ҳам рад жавобини беради. Ана шундан кейин у кишига газета-журналларнинг, нашриётларнинг, радионинг эшиги беркитилади.

Опам ўн етти ёшга тўлганларида дадалари совға қилган тилла соатни сотиб, бир эски ёзув машинкасини оладилар. Аввалига

студентларнинг диплом ишларини, аспирантларнинг диссертацияларини кўчириб, рўзгор тебратадилар. Кейинчалик, нашриёт машинисткаси ўзига берилган қўлёзмаларни яширин Саида опамга кўчиртириб ҳақини ўзи олиб, кейин Саида опамга берарди. Мухтор Авезовнинг «Абай» романини ҳам Саида опам кўчириб дурустгина ҳақ олган эдилар.

Саида опам ўша қора кунларни эслаб ўйга толардилар. Баъзан кўзёш ҳам қилиб олардилар. «Ўлмаган қул кўраверар экан», деб ўзларини ўзлари юпатардилар. Саид Аҳмад акам кетма-кет ҳикоялар, қиссалар ёздилар. Ниҳоят, машҳур «Уфқ» романини эълон қилдилар. Саида опамнинг «Гуллар водийси», «Бир йил ўйлари» шеърый тўпламлари босилиб чиқди. Атоқли ҳофизлар Саида опамнинг бутун ўзбек халқига манзур бўлган, ҳалигача тўй-ҳашамларда, радио, телевидениеда қайта-қайта ижро қилинаётган «Ҳай-ҳай», «Ёр ўтдиму», «Мажнунтол», «Андижоннинг сойи оқар», «Не учун пинҳон кезар», «Дарёларнинг ул юзида уйларингиз», «Ишқ дарсида», «Дутор», «Мубталоси бўлмаса» каби ўнлаб кўшиқлари ҳамон хонандаларнинг репертуарларидан тушмайди. Журналларда «Руҳ билан суҳбат», «Кўшниларим», «Алла», «Лирик нутқ» дostonлари босилди. Бу дostonлар билан шоирлар, адабиёт шинавандалари уни дил-дилдан табрикладилар.

Саид Аҳмад акам «Назм чорраҳасида» ва «Йўқотганларим ва топганларим» китобларида ёзишларича, «Вақт» (1945 йил 19 сентябрь), «Қозоқ элининг улуғ тўйи» (1945 йил 16 ноябрь), «Йигитларга» (1946 йил 20 февраль), «Тошкент» (1946 йил 10 ноябрь) шеърлари ёзилаётганда, дадамнинг ёнларида, айтиб турганларида ёзиб турганларини айтадилар.

Юқоридаги шеърлар ёзилишини Саид Аҳмад акам кўп марта айтганларида, мен қизиқиб, «Саид Аҳмад ака, кўпчилик дадамнинг шеър ёзиш учун бирон ҳафта ҳозирлик кўради, деб ўйлайди», деб сўрасам, у киши: «Йўқ ундай эмас, даданг қўлларига қалам олиб қоғозга термулиб ўтирганларида, айниқса, битта тўртликни ёзганларидан кейин нима тўғрида ёзишлари маълум бўларди. Биринчи тўртлик шеър мавзуйга разведка вазифасини ўтарди. Аслини олганда, шеър иккинчи тўртликдан бошланарди. Даданг биринчи тўртликни, халал бермасин деб ўчириб ташлардилар. Ана шундан кейин қандайдир илоҳий бир куч ақлларига, шуурларига, ундай деб ёз, бундай деб ёз, деб турганга ўхшайверади. Даданг аскиячилардек жуда тез фикр қилардилар. Рақибнинг ниҳоятда кулгили, маъноли ва айни пайтда рақибнинг бирон нуқсонига ишора қилган жуда нозик зарбасига икки-уч дақиқа ичида ундан ўтқазиб жавоб қилиш керак.

Даданг жуда тез фикр қилардилар. Минбарларга чиққанларида қоғозга қарамай, залдагиларни ҳайратга солиб жуда кўп доно сўзлар айтардилар. У кишининг «Қозоқ элининг улуғ тўйи» деб аталган шеърини ўқиганлари бу гапларимни тасдиқлайди.

Шеърни қандайдир, ғойибдан келган фавқуллодда фикрлар гулдастаси деса бўлади. Шундай ноёб ўхшатишлар, бошқа бирон шоирнинг хаёлига ҳам келмайдиган сўзлар... Мана ўқигин:

*Олтойбуркни қинғир қўйган
Қошлари қундузларнинг.
Саримойдек сўлқилдоғи,
Ҳоз ўмровли қизларнинг.
Ойна булоқ сувларидек,
Бахти бўлсин ярқироқ,
Женгай, десам йироқ бўлмас,
Синглим, десам яхшироқ.
Улуғ тўйинг қувонаман,
Йўлбарсдай гуркирайман.
Қорабайир ёлларини,
Пойгаларда тарайман.
Мақтанмайман, чин айтганда,
Бир чамалаб қарайман.
Айтисувда Собит билан,
Тортишувга ярайман.
Ўзбек элининг донг қозонган
Манадай оқиниман,
Жон қозоқнинг оқинларин,
Дўстиман, яқиниман.*

Саид Аҳмад

Шеърни тўхтаб-тўхтаб ёзиб бўлмайди. Тўхтаб ёзиш, тоғдан куйилиб келаётган шалолани, шу жойда тўхта, эртага тўхтаган

жойингдан қуйиласан, деган билан баробардир. Дадангда ана шундай худо берган истеъдод бор эди. Бу истеъдодни ҳаракатга келтириш учун бир сўз ёки бир мусиқа, ёки бир оҳанг етарли эди».

Саид Аҳмад акам юқоридаги шеърларни ўз ҳаяжонларини беркитолмай ўқиб, ўша шеърлар туғилишини кўрганларини ҳайрат билан айтиб берадилар.

Афсус, дадамнинг халқ ичида машҳур шеърлари ёзилганида мен 6–7 яшар қизча эдим. Қандай ёзилганини дадамдан сўраб қолишга улгурмаганман.

Агар дадам бугуннинг шукуҳли кунларини кўрганларида, қандай шеърлар ёзар эдилар, деб Саид Аҳмад акамдан сўрасам, у киши: ҳеч ким ёза олмаган шеърларни ёзиб, Ўзбекистонни оламга яна ва яна машҳур қилардилар, дейдилар...

Саид Аҳмад акамнинг умр йўлларидаги ҳам нури, ҳам ўкинчли воқеаларни ўйлар эканман, у кишининг дадам орзу қилгандан ҳам аъло ижодкор бўлиб етишганларини ҳис қиламан.

У кишини «Уфқ» романи, айниқса, «Келинлар кўзғолони» драмаси дунёга машҳур қилди. «Келинлар кўзғолони» бутун дунё саҳналарида ижро этилиб, Ўзбекистон обрўсини яна ҳам оширди. Фармон биби Америка саҳнасига чиқиб инглиз тилида гапирди. Бундай машҳурликка ҳали бирор ёзувчи муяссар бўлган эмас.

Саид Аҳмад акам Мустақиллик берган бахтли кунларга Президенти-миз ёнларида камарбаста бўлиб, истиқдолни мустаҳкамлашга катта хизмат қиладиган асарлар ёзиб, халқнинг олқишига муяссар бўлиб турибдилар...

«Мана, қанча сувлар оқиб кетди. Кўрган қора кунларимиз орқада қолди. Мени халқ душмани дейишди. Лекин «Халқ ёзувчиси» деган унвон беришди. Мени миллатчи дейишди. Лекин «Халқлар дўстлиги» ордени билан мукофотлашди.

Мустақиллик кўксимдаги доғларни ювиб ташлади. Президентимиз кўксимга «Буюк хизматлари учун» орденини тақиб қўйдилар. Бу менинг энг бахтли куним эди. Мустақил мамлакатим, сен менинг қаҳрамонимсан, деб кўкрагимга олтин юлдузни муносиб кўрди...»

Саид Аҳмад акамнинг бу сўзлари чинакам бахтга етган ва шу бахт берган ватанга умрининг сўнгги дақиқаларигача миннатдор бўлиб яшайдиган инсоннинг дил сўзлари. Бироқ ушбу шодлик айёмларида Саида опам ёнларида бўлмаганларидан, бу дориломон кунларда яйраб-яшнамаганларидан ўксиб қўядилар.

Дунёнинг ишлари доимо бир кам икки деганлари шу бўлса керак-да!

Олмос ФУЛОМОВА,

«Қишлоқ ҳаёти», 2002 йил 28 май

САИД АҲМАД – САФАРДА

Саид ака ўз тенгқурлари билан қайси оҳангда гаплашса, невараси тенги ёшлар билан ҳам шу алфозда суҳбатлашаверади. Шунинг учун ёш қаламқашлар унинг ёнидан аримайди. Саид Аҳмад борган даврага файз кириб қувноқ кулгига тўлиб кетади. У киши билан кўп сафарларга чиқдик. Ўзбекистоннинг ҳамма чеккасида қадрдонлари бор, десам муболаға бўлмайди...

Андижонда юрганимизда Саид Аҳмад акага айтдим:

– Оқсоқол, илоё мингга кириг-ку, мабодо вақти қазо етиб бизларни ташлаб кетсангиз, сиз ҳақингизда хотира ёзадиганларнинг саноғи бўлмас-ов...

– Овора бўласан! – деди оқсоқол кулиб, – биринчидан, мен ҳали-вери ўлмайман. Хотира ёзиш ниятинг бўлса, кечиктирмай, ҳозироқ ёзавер. Иккинчидан, ўлганимдан кейин мақтаганингни менга нима кераги бор. Тирилиб келиб ўқирмидим!

...Устозга узоқ умр тилаб, турли сафарлардаги ҳангомаларни қоғозга тушириб қўйгим келди.

* * *

Наманганда «Шарқ юлдузи» кунлари ўтказилаётган эди. Тушда Тўрақўрғонда эдик. Бир зум дам олиб, Янгиқўрғонга жўнадик. Йўлда Саид Аҳмад аканинг мазаси қочиб қолди. Ҳамроҳ бўлиб юрган обком вакили, шоир Ҳабиб Саъдулла, Умарали Норматов, Носир Фозилов, хуллас, ҳаммамиз қўрқиб кетдик.

Манзилга етиб бориш билан оқсоқолни бир хонага ётқизиб, врач чақиришди. Доктор келгунча ёнида ўтирдик. Оқсоқол ўзи не аҳволда ётибди-ку, ҳазил қилади:

– Мен-ку ўлсам ўлиб кетавераман, Ўзбекистоннинг не-не гўзаллари чирқиллаб қолади-да: менингдек чиройли, келишган одамни қаёқдан топади?

Ярим соатча ўтгач, хушрўй врач билан ҳамшира қиз етиб келишди. Чиқиб туришимизни илтимос қилишди. Анчадан кейин врач аёл чиқиб ҳасрат қилди;

– Домла укол қилдирмайман деяптилар... Аҳволлари оғир...

Носир ака билан кирдик.

– Қайсарлик қилманг, битта укол қилса, одек бўлиб кетасиз...

– Овора бўласан! – деди Саид Аҳмад ака қовоғини солиб. – Менга Гитлер ҳам укол қилолган эмас!

Кейин Носир акага буюрди:

– Сен чиқиб тур, мана бунда гапим бор.

Носир ака тўнғиллаб чиқиб кетиши билан мени ёнига чақирди.

– Бери кел, – деди овозини пасайтириб.

Шивирлаб гапиришидан юрагим така-пука бўлиб кетди. Нима бало, васият қилмоқчими?

Қўрқа-пуса бошига эгилдим.

– Дўхтирни кўрдингми, болам, – деди пичирлаб. – Дўмбоққина экан..

Қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбордим.

– Бўлди-бўлди, – деди оқсоқол илжайиб, – мезбонлар эшитмасин, кўнглига бошқа гап келади.

Эртасига Саид ака яна давранинг гули бўлиб ўйнаб-кулиб кетди. Эҳтимол, ўша хушчақчақ феъли уни тузатиб юборгандир.

* * *

Фарғонада, Фафур Фулом номидаги хўжаликда катта учрашув бўлди. Залга одам сиғмай кетган. Биринчи қаторда чол-камфирлар, нариёғи ёшлар... Негадир, асосан, аёллар йиғилган. Ҳаммасининг эғнида товланиб турган атлас кўйлак...

Саид Аҳмад ака минбарга чиқиши билан раисга ёпишиб кетди:

– Нима бало, раис бува, хўжалигингиздаги хотинлар нуқул қиз туғадими? Аъзоларингизни тузукроқ боқсангиз бўлмайдими?

Ҳаммаёқ қарсақбозлик бўлиб кетди. Оқсоқолга талай саволлар тушган экан. Биринчи саволни ўқиди:

– Келгуси режаларингиз қандай? – Узоқ ўйланиб қолди-да, салмоқлаб жавоб қилди. – Келгуси режам... Шу... уйлансаммикин, деб турибман-да. – Шундай деб биринчи қаторда, чолининг ёнида ўтирган камфирга қаради. – Ҳа, сиз нега дока рўмолингизни у ёққа ташлаб, бу ёққа ташлаб ўзингизга оро беряпсиз! Мен уйлансам... (Уч-тўртта энг юлдуз раққосаларнинг номини санади) шулардан биттасига уйланаман. Ҳозирча қайси бирини танлашни билмай турибман!

Қарсақлар зарбидан залнинг шифти кўчиб тушгудек бўлди. Бояги камфирнинг ёнида ўтирган чол кемшик тишларини кўрсатиб, айниқса, мазза қилиб кулди.

* * *

Избосгандаги учрашувдан кейин ўтириш бўлди. Андижонга қайтиб юрмасдан ўша ерда қоладиган бўлдик. Мезбонлар бизни меҳмонхонага кузатиб қайтиб кетишди. Шунда аллакимдан Андижонга кетайлик, деган таклиф тушди. Вақт ярим кечадан ошган, машина йўқ.

– Хоҳласанг, машинани мен топаман! – деди Саид Аҳмад ака.

Кўчага чиқдик. Бунақа бетартибликларни унча ёқтирмайдиган Носир Фозилов – тажанг (Носир аканинг сочи ҳам, ўзи ҳам сариқ. Тез жаҳли чиқади. Аммо ниҳоятда ростгўй, дангалчи одам).

– Қўй, сариқ болам, хуноб бўлма, ҳозир йўлини қиламиз, – деди Саид ака юпатиб. Ниҳоят «Тез ёрдам» машинаси учради.

– Жон акалар, – деди ҳайдовчи эланиб. – Сизлар учун ҳар қанча хизматга тайёрман. Аммо бу «дежурний» машина. ГАИ тўхтатса, правамни олиб қўяди.

– Ишинг бўлмасин, – деди Саид Аҳмад ака. – ГАИ тўхтатса, ўзим гаплашаман.

Ҳайдовчи билиб гапирган экан. Шаҳарга кираверишда, чиндан ҳам, машинани ГАИ тўхтатди.

– Ана, расво бўлдим! – деди ҳайдовчи йиғламсираб.

– Сен жим ўтир, мелиса билан ўзим гаплашаман, – Саид Аҳмад ака машина ёнига келаётган ёшгина лейтенант йигитга пешвоз чиқди. Йигит ҳали гап бошламасдан олдиноқ тўхтатди. – Яқин келма, жон укам, сенга ачинганимдан айтаяпман. Бола-чақанг бордир... Бир укам сариқ бўлиб қолди. Ишонмасанг, ўзинг қараб кўр.

Лейтенант иккиланиброқ машина кажавасининг эшигини очди. Сап-сарик, хира чироқ остида, кушеткада хўмрайиб ўтирган Носир акани кўрдию, дарров орқага чекинди.

– Вой-бўй, жудаям ўтиб кетганга ўхшайди, тезроқ оборинглар!

...Машина йўлга тушгандан кейин қарасак, Носир ака кушеткага ёнбошлаганча, қорнини ушлаб кулиб ётибди.

* * *

Саид Аҳмад ўзини эрмак қилишни ҳам унутмайди. Қўқонга борганимизда шундай бўлган. Кечқурун меҳмонхонада ётиш олдидан оқсоқолдан сўрадим.

– Иложи бўлса менга беш-олти юз сўм қарз бериб турсангиз. Чеккароқ магазинларда дуруст нарса топилса, болаларга олиб кетардим.

– Эллик сўмдан ортиқ пулим бўлса, буюрмасин! – деди Саид Аҳмад ака ишонч билан.

Камида минг сўм билан келганини билардим.

– Шу гапингиз гап-а? – дедим. – Эшитдингиз-а, Йўлдошали ака. Оқсоқолнинг эллик сўмдан ортиқ пули буюрмайди.

Йўлдошали ака шу гапга гувоҳ бўладиган бўлди. Эндигина ечиниётган Саид Аҳмад ака ўрнидан туриб шимини қайтадан кия бошлади. «Ҳа!» десак, «Негадир этим увишиб турибди», деб баҳона қилди.

Эртасига китобхонлар билан учрашув бўлди. Энди шу воқеани ҳикоя қила бошлаган эдим, оқсоқол ўрнидан туриб кетди.

– Шошма, сен эплаб айтолмайсан, – деди. – Яхшиси, ўзим гапириб бераман. Бу ярамаслар сафарга чиқса, пул олиб юрмайди. Доим мендан сўрайди. Нима, мен детдомнинг директориманми? Кеча бергим келмади. Билмасдан онт ичиб қўйибман. Бу шум кечаси чўнтагимни қоқлаб қўйишдан ҳам тоймайди. Шунинг учун шимимни кийиб, пулли чўнтагимга қўлимни тикиб, ўша ёнбошимни ерга босиб ётдим. Эрталаб бир акса урган эдим, оғзимдан жиринг этиб битта сўлкавой отилиб тушди. Ҳар эҳтимолга қарши бир сўмлик танга пулни оғзимга солиб ётган эканман. Эсимдан чиқиб кетибди. Яхшиям акса урганам, худо кўрсатмасин, ҳиқичоқ тортсам борми, лиқ этиб ичимга кетиб қоларди. Ана унда кўрардинг томошани!

Ўткир ҲОШИМОВ

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
1988 йил, 12 февраль

САИДА ЗУННУОВА

(1926—1977)

ВАФОДОР

Умрим давомида ҳам қувончли, ҳам фожияли ҳодисаларни кўп кўрдим. Жамиятнинг ютуқларидан, инсонларнинг муваффақиятларидан бошим кўкка етган бўлса, салбий ишлар, хато ва нуқсонлар, турли-туман фожиялар мени қайғу-алам гирдобига тортиб келган. Бири қалбимга нур олиб келиб, асабларимни мустаҳкамлаган бўлса, иккинчиси умримни эговлаб, соғлиғимни ишдан чиқариб борди.

Булардан бирини — ҳам қувончли, ҳам қайғули бўлган, Саида Зуннуова ва Саид Аҳмадга тааллуқли баъзи лавҳаларни кўз олдимдан ўтказиб, уларни қоғозга туширишни лозим топдим. Бу лавҳалар ибратли ва ҳаётий бўлганлиги учун одамлар билиб қўйгани фойдадан ҳоли эмас.

1953 йил эди. Икки масъул ходим Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтининг директор ўринбосари кабинетига кириб келишди ва эшикни ичидан беркитиб қўйишни сўрашди. Улар менга бир катта папкани узатиб, «Бу халқ душмани Саид Аҳмаднинг хотини Саида Зуннуованинг асарлари, уни яхшилаб, синчиклаб ўқиб, ўз фикрингизни айтасиз. Шунини ҳам айтиб қўйликки, душман хотинидан соғлом, ғоявий бақувват асарлар чиқишига ишонмаймиз», дейишди. «Нега бундай хулосага келдингизлар?» деган саволимга, «Душман хотини душман эканлигига ишонч ҳосил қилдик», деган жавобни олдим. Улар: «С. Зун-

нуовадан эрингдан воз кеч, бундай одам сенга дўст бўла олмайди, иснод келтиради, деб уқтиришимизга қарамасдан ўжарлик қилиб туриб олди, асло уни «ҳақиқат»га ишонтириб бўлмаётибди, – деб шикоят қилишди, – Биз чора кўришга мажбурмиз»... Улар мендан уч кундан кейин фикр айтишимни талаб этишди.

Барча ишларимни йиғиштириб, бу «топшириқ»ни ўз муддатида бажариб қўйдим. Ўша давр ўлчовлари билан қараганда, С. Зуннунова асарларида сиёсий-ғоявий хато йўқ эди. Бу гапни эшитган бояги икки ходимнинг сочи тикка бўлиб кетди, қовоқлари осилиб тушди. «Биз сизни адолатли, объектив, ёш, талантли олим десак, бизнинг ишончимизни оқламадингиз. Мабодо, Саид Аҳмад ошнангиз эмасми, Зуннунова билан яқинлигингиз йўқми?» деб сўроққа тутишди. Мен ўзимни босиб, «Сизлар мендан ҳаққоний фикр айтишни талаб қилдингизлар, талабларингизга амал қилдим, сохта, ёлғон гап айтишдан қочдим, ҳеч қачон қинғир йўлга юрмайман», деб қатъий таъкидладим. Улар хуноб бўлиб, папкани олиб кетдилар. Мен узоқ вақт нима бўларкин, деб юрагимни ҳовучлаб юрдим. Худога минг қатла шукрки, Сталиннинг вафотидан сўнг вазият енгиллаша бориб, ҳаётимизга адолат, ҳақиқат шабадаси кириб келди.

Эшитишимга қараганда, С. Зуннуновани ишдан ҳайдашган, асарларини чоп этмаслик ҳақида топшириқлар берилган. Лекин С. Зуннунова эгилмади. Бошида қилич ўйнаб турган, қамоқ эшиклари очишга тайёрлаб қўйилган, ҳаёти қил устида қолган бўлса ҳам, виждонига хиёнат қилмади, иймонини сотмади, эрига тариқча ҳам шак келтирмади.

У ҳамма азоб-уқубатларга чидади, лекин турмуш ўртоғига нисбатан қилинган туҳмат-бўхтонлар, адолат-сизликлар билан чиқиша олмади, унга қарши бош кўтарди. Бу унга жуда ҳам қимматга тушди, аммо тоза қалбига доғ туширмай, ўзбек аёлининг поклиги, мардлиги, садоқати нимага қодирлигини кўрсатди.

Россия тарихида декабристлар сургунга юборилгандан кейин уларнинг орқасидан рафиқалари борганлигини жасорат деб ўқиганмиз. Очиғини айтишим керак, С. Зуннунованинг мардлиги бутунлай бошқача. Ҳамма нарсадан маҳрум бўлиб, сиқик остига олинган, лекин ўзини мардона тугган ўзбек адибаси олдида таъзим қилсак арзийди. Умр йўлдошига, адабиётга, халқига вафодорлик бўлса шунчалик бўлади-да!

Саид Аҳмад адолатга эришиб, озодликка чиққандан кейин хурсандчилигимиз ичимизга сиғмаган эди. Бизнинг қалбимизни шодликка тўлдирган нарса, айниқса, С. Зуннунованинг ғалабаси, ҳақиқатга эришганлигидир. С. Зуннунованинг кўчаларда, идораларга кўзда ёш билан қаттиқ руҳий изтироб чекиб юрган пайтларини эслаб, шоирамизнинг бағрига шамол тегиб, кўнгли тоғдай кўтарилгани ҳаммамизнинг дилимизни ёритди.

Саид Аҳмад билан Саида аҳил яшаб, ижод этиб, халқимизга бақувват бадий асарларни тақдим қилиб юрган бир вақтда (1962 йилда) уларни Ўзбекистон Марказий Кўмитаси эшиги олдида учратиб қолдим. Адабиётимизнинг икки намояндаси навбатчидан партия идорасига киришга рухсат сўрашарди. Мен уларни тасодифан кўриб қолиб, рухсатнома олиб бериб (ўша кезлари партия марказий Кўмитасида фан ва маданият бўлими мудирининг ўринбосари бўлиб ишлардим), ичкарига йўлладим. Улар Шароф Рашидов хузурига дардларини айтгани келишган экан.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Саид Аҳмад ҳам рафиқасига бўлган улкан меҳр-муҳаббатини пок сақлади. Уни кўз қорачиғидай авайлаб юрди. Кейин ҳам унинг хотирасини ҳаммиша эъзозлади.

Саид Аҳмад «саёҳат»дан қайтгандан кейин унумли ижод билан шуғулланди. Бирин-кетин роман ва қиссалар, ҳикоя ва очерклар ёзиб, китобхонларни хушнуд этиб борди. Унинг бу самарали

ижодидан раҳбарлар ҳам мамнун эдилар. Кунлардан бир кун, 1982 йилда Шароф Рашидов ҳузурида бўлишимга тўғри келди. Ўша вақтда «Шарқ юлдузи» журнаliga бош муҳаррир эдим. Журналнинг муаммоларини гаплашиб бўлганимиздан кейин Ш. Рашидов Саид Аҳмад ҳақида гап очди:

«Саид Аҳмад янги роман ёзаётган экан, кузатиб турунг, тугатиши билан журналда чиқаринг, халқ унинг асарларини севиб ўқийди, яхши тилда ёзади», деди. Раҳбарнинг истеъдодли адибимизни бу қадар қувватлаши бизни бениҳоя хурсанд этди. Албатта, бу топшириқни бажонидил бажаримизни изҳор этдик.

Шаҳсан мен бир муҳлис сифатида Саида Зуннунова ва Саид Аҳмад ижодларига чексиз муҳаббат билан қарайман. Босилиб чиққан асарларини

тезроқ ўқиб чиқиб, баҳраманд бўлиш учун ошиқар эдим.

Саид Аҳмаднинг «Келинлар кўзғолони» комедияси жуда катта шовшувга сабаб бўлди. Асар ҳаётни бузиб кўрсатади, совет кишиларини масҳара қилади, арзон кулги кўзғайдиган примитив спектакл деб маломат тошлари отганлар ҳам бўлди. Ҳатто бир танқидчи драматург нима учун қўлига қалам олганини билиб бўлмайд деб, саҳнага қўйилишига бутунлай қарши чиқди. Айрим кишилар «Келинлар кўзғолони»ни саҳнадан олдириб ташлаш учун кўп уриндилар.

Бир ҳодиса ҳеч қачон эсимдан чиқмайди. Театрда «Келинлар кўзғолони» асарининг муҳокамаси ўтказиладиган куни партия масъул раҳбарларидан бири уйимга телефон қоқиб, мени объектив, ҳақгўй танқидчи эканлигимни таъкидлаб, муҳокамада ҳам адолатли гапни айтишимни, спектакл заиф, бўш чиққанлигини қайд этишимни сўради. Мен унга ҳаққоний фикримни билдиришни изҳор этдим. Лекин кўнглим ғаш бўлди. Наҳотки ўзимнинг шахсий фикрим бўлмаса, менга йўл-йўриқ кўрсатишса. Минг шукурки, спектаклни кўпчилик ҳимоя қилди ва унга ҳаётга йўлланма берилди. Барибир қиличбозлар қуролни ташламадилар. Қаерда бўлмасин, унга тош отишдан чарчамадилар. Бу узоқ вақтгача давом этди.

Ўша кезлари Саид Аҳмаддан қуйидаги мазмунда хат олган эдим: «Пьесани сизга қолдирдим. Бошқарма сизнинг фикрингизни билмоқчи.

Агар лозим топсангиз, ўқиб, икки оғиз (Драмсексия номидан) фикр билдирсангиз. Бу иккинчи варианты. Театр ишлаб, анча ўзгартишлар киритди. Мавзунинг ижтимоий моҳиятини ошириш учун анча деталлар, диалоглар киритилди. Сизга самимий ҳурмат билан: Саид Аҳмад. 15 май, 1976 йил».

Ҳа, асар бизга маъқул тушди. Шу сабабдан ҳам комедия пайдо бўлган кундан бошлаб, унинг астойдил ҳимоячиси, жўшқин тарғиботчи сифатида иш тутдик.

Маълумки, сахна асари ёзиш қийин, комедияни яратиш ундан ҳам мушкул иш. Агарда биз драматургия оламига кириб келган қаламкашларнинг айрим нуқсонларини топиб олиб, уларни бўрттириб, пуфсассиққа чиқариб юборсак, театрларимизни ижодий материалдан, уларнинг озуқасидан маҳрум қилиб қўямиз. Оқибатда уларни инқирозга учратамиз. Шу сабабдан ҳам ялт этиб кўринган истеъдод учқунини кўз қорачиғидай асрашимиз, унга барча имкониятларни туғдиришимиз зарур.

Ҳа, Саида Зуннунованинг лирик шеърлари, дostonлари, бақувват насрий асарлари, Саид Аҳмаднинг ҳаётийлик тўлиб тошган, қувноқ юмор билан битилган, кучли сатира билан суғорилган асарлари, шу жумладан, «Келинлар кўзғолони» адабиётимиз ва санъатимизда абадий ўрин эгаллаб қолади.

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
профессор

САИДАХОНИМ

*Бул хонада гўё тўхтаб қолган вақт,
Сувратлар боқади маҳзуна хаёл.
Бир боғлам бинафша терганча хушбахт,
Ой нуридай фаришта Аёл.*

*Очиқ дафтарларнинг саҳифасида,
Меҳнаткаш қўлларнинг майин тафти бор.
Чала қолган шеърлар сарлавҳасида,
«Бири кам дунё» деб хўрсинар баҳор.*

*Ёмғир, қор ёғдирар баракатли Хут,
Қадр тунларидай фарахли айём.
Бу жаннат туфроққа ёғилмоқда қут,
Шоирам, сиз етмиш ёшга кирган шом.*

Ёзёвон чўлидан учган ғозларми,
Хат ташлаб ўтодур Куйганёр томон?
Маънос кўзингизда ёнган нозларни,
Соғиниб сўзлайди Саид Аҳмад ҳамон.

Ҳамон давраларда гулчеҳра қизлар,
Оғзидан бол томиб сиз ҳақда айтур.
Жийда гулларидан таралган ислар,
Ҳар тонг қабрингизни айланиб қайтур.

Сулув сувратингиз қасдма-қасд мағрур,
Жилмайиб тик боқур жала-дўлларга.
Тоза руҳингиздан таралади нур,
Садоқат аталган мушкул йўлларга.

Ойдин ҲОЖИЕВА,
«Маърифат» газетаси,
27 февраль 1996 й.

ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ

(1929–2005)

«Мен билган ва ҳурмат қиладиган маънавий жасорат соҳибларидан яна бири атоқли олим ва жамоат арбоби Озод Шарафиддинов эди.

...Кўплаб юртдошларимиз қаторида мен ҳам, айниқса, Озод аканинг иродаси қандай бақувват эканига, унинг қалб жасоратига қойил қолганман.

...Озод Шарафиддинов мамлакатимизнинг маънавий юксалиш йўлидаги буюк хизматлари учун ҳақли равишда давлатимизнинг олий мукофоти — «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвонига сазовор бўлганини халқимиз, жамоатчилигимиз яхши билади, албатта.

Ўйлайманки, ўзини ўзбек халқининг фарзанди деган ҳар қайси инсон ана шундай фидойи юртдошларимиз билан чексиз фахрланади, унибўсиб келаётган болалари, шогирдларига маънавий жасорат тимсоли сифатида айнан мана шундай одамларни намуна қилиб кўрсатади. Ва ҳеч шубҳасиз, умр бўйи эл-юрт манфаати, Ватан истиқболи учун курашиб яшайдиган шундай қаҳрамон фарзандлари бор халқ ҳеч қачон кам бўлмайди.

ИСЛОМ КАРИМОВ

(«Юксак маънавият — енгилмас куч» китобидан)

1929 йил. Баҳорнинг ilk куни. Ҳўқанди азимнинг Охунқайнар қишлоғи яқинида бир ўғлон дунёга келди. Ота-онаси унга яхши ниятлар билан фикрат дунёси эркин бўлишини истаб, «ОЗОД» деб исм қўйишди. Инчу-

нун, ота-оналар томонидан қўйилган ном фарзанд учун бу ёруғ оламдаги ярим нон дейишади, аслида. Узун тунларда онадан алла тинглаб улғайган Озод ўта меҳрли, ўта зукко, закий ўғлон бўлиб етишди. Шундан сўнг уларнинг оиласи маълум сабабларга кўра, Тошкентга кўчиб келишади.

Ўта билимга чанқоқлик, тўғрисўз-у, зукколик, табиийки, ҳамма муаллимларнинг эътиборини ўзига жалб қиларди. ماشойихлар «бола бошидан маълум», деганларига ишонаверинг. Бу ҳақ гап. У шундай қилиб, ўрта мактабни имтиёзли тугаллади. Сўнг, 1946–1951 йиллар давомида Ўрта Осиё давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетига талаба бўлди.

Охирги курсга яқинлашгач, уни ўйлантириб қўйишади. Кимга дейсизми, ўзи каби дунёқараши кенг, ҳаётга тийран кўз билан қарайдиган оқила бир қизга. Тақдир тасодифларини қарангки, ўшанда бу қиз бошқа бировга унаштирилганди аслида. Аммо чин муҳаббат, чин тақдир энди уни кўлидан тутмоқда эди.

Қатор йиллардаги чархланиш, она заминдаги бобомерос заковат қонда жўш уриб, у энди дунё сари йўл олди. 1951–1954 йилларда у Москвадаги жаҳон адабиёти институти аспирантурасида таҳсил олди. Мақсад битта. У ҳам бўлса, она юртга чинакам бир зиёли, олим фарзанд сифатида қайтиш. Оила ва фарзандлар меҳри уни бу заминга қанчалик тортмасин, худди шу туйғулар қатори баб-баравар турадиган яна бир туйғу бор. Бу, албатта, ВАТАНга қарздорлик ҳисси.

1955 йил. Бу даврга келиб, она замин бағрида адабиётнинг бугуни ва эртаси учун кураш кетаётган пайтлар. Ана шундай далғали йилларда ёш олим О. Шарафиддинов «Урушдан кейинги ўзбек дostonчилиги» мавзусидаги номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Юртига қайтгач, ҳеч иккиланмай ТошДУдаги фаолиятини қизгин бошлаб юборди. Бу ерда 1994 йилга қадар ишлади. Минглаб шогирдлар етиштирди. Улар орасида Хайриддин Султонов, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Усмон Азим, Ҳалима Худойбердиева, Иқбол Мирзо сингари халқ суйган талантли ижодкорлар етишиб чиқдилар.

Аммо инсон учун бу ёруғ оламдаги энг олий бахт ҳаётнинг пастубаландида, оғиру энгилида, ҳамиша сенинг ёнингда турувчи, сени ҳар қадамда тушуниб, ҳар бир нафасида борлигингни ҳис қилиб, бутун дунёсини сенга бахшида қиладиган инсоннинг борлигидадир. Табиат мана шундай бахтни олимдан аямади.

Ўзбек адабиётида миллий ва умуминсоний қадриятлар ривожига, халқимиз маънавиятини юксалтиришга муносиб ҳисса кўшган ижодкорлар кўп. Аммо ХХ аср ўзбек адабий муҳитида ўз ибратли шахсияти, мустаҳкам эътиқоду дунёқараши билан ҳамманинг сеvimли Озод Шарафиддиновига айланган бу олим ўта зукколиги ва айнан нотиклиги

билан ўзбек муштарийларининг бетакрор адабий танқидчисига айланиб бўлган эди. У дунё юзини кўраётган ҳар бир асарга қон томирини ушламай туриб ҳам ташҳис қўя оларди. Моҳир мураббий 30 йилдан ортиқ Тошкент Давлат дорилфунунида талабаларга ўзбек адабиётидан сабоқ берди. Ўзига ўхшаган олим-адабиётшуносларни ҳам етиштирди. Ҳозирги кунда кўпчиликка таниш бўлган Зукко олимлар Умарали Норматов, Абдугофур Расулов унинг илк шогирдларидир.

– Танқидчи бўлишни истаган одам, – деганди у, – адабиётни бутун вужуди билан севмоғи, унга сидқидилдан фидойилик билан хизмат қилиши лозим. Ҳа, фақат шундагина сенинг номинг ўзингдан кейин ҳам яшайверади.

Бир умрга муҳрланган сўзлар. Устоз давом этгандилар: «Биз энди буюк халқмиз. Бизнинг улуғ аждодларимиз Алишер Навоийлар, Бобурлар, Абдулла Қодирийу Чўлпонлар, Ойбеклар олдида қарзларимиз борлигини ҳис қиладиган авлод бўлишимиз даркор. Бунинг учун адабиёт боғига кириб келаётганлар, айниқса, ёш авлод буни чуқур англаши ва бу гапларни юрагидан ўтказиб кўриши лозим!»

Устоз учун ҳамиша қадрли ва бедор тунларида кўп йиллар унга ҳамроҳ бўлган хонадонда, ижодий иш столи ёнидамиз. Тўғриси айтсам, юрак уришим тезлашиб, ҳаяжонларим ортиб боряпти. Чунки мана шу стол адабиётимиздаги энг забардаст ва тош босадиган асарларнинг биринчи гувоҳи. Ҳа, устоз бу столда кўп ўқиб, кўп ёзганлар. Дарвоқе, кўп қизиққан киши кўп ўқийди. Кўп ўқиган киши кўп билади. Кўп билган одамга яшаш қийин, мушкул бўлади. Айниқса, у тўғриси бўлса. Олимнинг бир сўзлиги, қатъиятлилиги ҳақида кўп бора эшитгансиз. Аммо бу ростанам шундай. Озод Шарафиддинов ҳамиша ҳақ сўзни айтган, ҳақиқат учун ўзини фидо қилган инсонлардан.

Ҳаётда нимага эришган бўлса, бу ютуқларда ўта камтар аёллари Шарофат ая Қўшбоевнинг ҳиссалари катта.

Озод Шарафиддинов

Самимийлик ва камтарлик! Мана шу икки сифат Абдулла Қаҳҳорни улуғлаган ва кўкларга кўтарган фазилатлар. Бундан ташқари, у жуда доно ва нозик одам эди. Бу инсоннинг номини ҳатто тилга олиш мумкин бўлмаган пайтларда Озод Шарафиддинов ҳамиша уларни йўқлаб, асарларини кўкларга кўтаришининг ўзи чинакам мардлик эмасми? Бунинг устига чинакам одамийлик меҳрини кўрсатиш ўша давр нуқтаи-назаридан жасорат, аслида. Чунки сал бир омади юришмаган одам билан ўйлашиб саломлашадиган одамлар йўқми, дейсиз орамизда? Ахир мана шундай инсоний муносабатлар аслида одамийликнинг бир кўри-ниши-ку, тўғрими?

Мустақиллик — миллионлар орзуси. Энди олим учун орзулари ушалган даврлар келган эди. Илҳомбахш давр нафаси унинг қалбини уйғотиб юборди. Муккасидан тушиб ижодга шўнғиди. Чин маънода фидойилик даври бошланди. Истиқлолдан кейин 14 йил яшаган устоз О. Шарафиддиновнинг энди эътиқоди батамом ўзгарди. У бир неча йил олдин Лев Толстойнинг «ИҚРОРНОМА»сини ўқиган. Бу асар унинг бутун ҳаётини, қалб-шуурини ўзгартириб юборди. Шу асар асносида олим ўзининг ҳаётини ҳам ақл тарозусида ўлчаб кўрди, қиёслади. Шундан сўнггина у бир қарорга келди. Сўнгра кўпчиликни ўзига жалб қилган салобатли мақола дунёга келди: «Эътиқодимни нега ўзгартирдим?»

Ҳақ сўзни айтиш учун ютилган юраклар. Адабиёт учун қайғуришлар. Ҳаётдаги оқ-қора ранглар. Буларнинг ҳаммаси энди секин бош кўтариб, забардаст инсонга хужум қила бошлади. Касаллик зўрайгандан-зўрайди. Устоз ҳали у, ҳали бу касалхонадан бери келмас эди. Қаноатда филдай бақувват Озод ака ҳеч унга енгилгиси келмас, атайин ижодга шўнғиб кетар эди. Худди шуларнинг исботи айнан истиқлол

йилларида устоз ўзгача бир илҳом билан ижод қила бошлади. Чунки бу даврда олим чинакамига меҳр ва ҳурмат кўрди. Бу даврда илм аҳлига муносабат ўзгарди.

* * *

Орадан кўп вақт ўтмай, 1997 йил Президентимиз И. Каримов та-шаббуси билан «Жаҳон адабиёти» журнали таъсис этилди. Энди бу журнал устознинг 7 йил давомида «менинг нашримга», бутун вужудига айла-ниб бўлган эди. Ҳа, дарвоқе, унинг биринчи сони чиққанида Озод ака касалхонада эдилар. Жисму жонидаги оғриқлар тамомила ҳолдан той-дираётган бир пайтда унинг қалбида кўёш порлади. Чап оёғи кесилган ҳолатда ёз ойлари ўрталарида журналнинг нишона сонини қўлга олди. Ҳаётда шодлиғу ғам эгизак деса ишонаверинг.

Чиндан ҳам ғойибона ҳолатлар ҳаётда бисёр. Улуғ салафлар олами-ни ўрганганинг сайин, улардан ҳар гал уммондаги дурлар мисол ҳар хил қирралар намоён бўлаверади. Лев Толстойдан кўп нарсалар домлага юққан кўринади, назаримда.

Ҳа, булар айтишга осон. Неча йилдирки, тана зирқираб оғриб, ус-тозга тинчлик бермайди. Бунинг азобини фақат тўшакка миҳланган, бу дардга чалинган одамгина билади. Касаллик ҳеч тинчлик бермас, аксин-ча, маънан бой инсон Озод Шарафиддинов ҳам бунга бўйин бермас эди. Ҳеч кимга дардини дастурхон қилмасди. Уни кўришга борганлар гувоҳ бўлишган. Устоз азобни аксинча, фақат касаллиқни мазах қилиш, усти-дан қулиш билан кунни ўтказар эдилар. Шунча жасоратдан кейин ҳам бу инсоннинг феномени, сирли олами ҳақида қандай гапирмаслик мумкин?

Буни қарангки, 2004 йилда иккинчи оёқ ҳам вафо қилмади. Дилга чироқ ёқадиған умрбод вафодор бор. Аксарият касалларнинг палатасига кирсангиз, уларнинг ранги сарғайиб қолганининг ва кирганингиз за-ҳоти уларнинг касалдан шикоят қилиб, инқиллашининг гувоҳи бўла-миз. Аммо бу инсоннинг палатасининг эшигини ўйлаб, минг бир истиҳола билан очаман. Чунки киришим билан «Фалон асарни ўқиганмисиз, фалон жойда бир воқеа бўлибди, эшитдингизми?» дея мени саволларга ўраб ташлар эдилар. Мен жимгина турга-нимча уларни тинглаб, кўзларимда ёш айланар эди. Чунки ҳозир қандай оғриқ бўлаётганини ҳис қилар эдим.

Орадан кўп йиллар ўтди. Ҳали-ҳануз жисмоний оғриқларни писанд қилмаган мард инсонни касаллик ҳам енголмади. Аксин-ча, зўр илҳом билан ўз ижодини давом эттирди. 2004 йилда олим-нинг бир йўла икки асари дунё юзини кўрди. «Ижодни англаш бахти» ва «Довондаги ўйлар». Айтиш жоиз бўлса, бу икки асар олимнинг энг юлдузли онлардан бири бўлди, десам янглишмай-ман.

Юртбошимизнинг бу ёруғ оламда энг буюк жасорат нима, деган саволга, ҳеч иккиланмасдан, энг буюк жасорат — маънавий жасорат, деб жавоб берсак, ўйлайманки, янглишмаган бўламиз, деганлари айнан О. Шарафиддинов сингари метин иродали, тафаккури кенг, ҳақиқат ва адолатни ўзларига қалқон қилиб олган инсонларни ўйлаб айтганларидир.

*Буюклик нимадир, айтинг, нимадир,
Балки у ғамларга сабр-тоқатда,
Йўқ, асл буюклик бир вақт кимгадир
Қилинган беминнат меҳр-шафқатда.*

*Буюклик нимадир, унда не мазмун,
Балки у ёлғондан тонмоқдир фақат,
Йўқ, асл буюклик ҳақиқат учун
Умр давомида ёнмоқдир фақат...*

Устознинг содиқ шоғирдларидан бири шоир Мирпўлат Мирзонинг бу шеърый сатрлари айнан О. Шарафиддиновга бағишлангандир, балки.

Икки оёғидан ажралган, бунинг устига кўриш қуввати ҳам ёмонлашган бўлишига қарамай, бу инсон ўз бурчи ва эътиқодига содиқ қолди. 600 дан ортиқ мақола ва таржималари, 30 дан ортиқ китоби билан ижод аҳли қалбидан муносиб жой олган зукко мунаққид, закий таржимон, моҳир устоз ва энг асосийси, мард ва маънавий жасорат тимсоли ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ 2005 йил 4 октябрда мангуга кўз юмди. Олим ҳақида гапирганлар «У ўзининг манфаатини ўйламасди»,

деб айтишади. Йўқ, улар ўз манфаатларини жуда чуқур ўйлардилар. Лекин у бугунги манфаат эмас, балки келажак манфаати эди.

Бизга адабиёт ўқитувчиларимиз Широқ, Спитамен, Николай Островскийлар қахрамонликлари ҳақида кўп бора ҳикоя қилишган. Ажаб эмас, энди улар устознинг бутун бошли умр йўлларини ва маънавий жасоратини ёш авлодга ҳикоя қилиб беришса. Ҳа, бизнинг юртда инсон жисман ўлса-да, маънан ва руҳан тирик. Йил ўтади. Замон ўтади, ҳали авлодларга истиқлолнинг «маънавий жасорат» тимсоли саналмиш бу юрт қахрамони ҳақида ҳикоялар, қиссалар яратилиб, кўплаб мурғак қалбларга кириб бораверади. Шу маънода унинг номи абадиятга, МАНГУГА дахлдор.

XX аср ўзбек адабий муҳитида ўз ибратли шахсияти, мустаҳкам эътиқод ва дунёқараши билан зиёлиларимизнинг бутун бир авлоди учун намуна бўлиб танилган аллома, бетарор мунаққид Ўзбекистон Қахрамони Озод Шарафиддинов чинакам миллат қахрамони ва маънавий жасорат тимсоли бўлиб яшаб ўтдилар.

* * *

Атоқли олим, мунаққид, таржимон, публицист ва жамоат арбоби Озод Шарафиддинов узоқ йиллар ТошДУнинг Ўзбек адабиёти кафедрасида доцент, профессор вазифаларида ишлади. Кейинчалик «Тафаккур» журнали бош муҳаррири ўринбосари, «Жаҳон адабиёти» журнали бош муҳаррири бўлиб ишлаш орқали бевосита журналистикамиз ривожига улкан ҳисса қўшди.

Адабиётшуноснинг илк китоби — «Замон, қалб, поэзия» (1963) ўзбек танқидчилигида катта воқеа бўлди. Шундан сўнг унинг «Адабий этюдлар», «Яловбардорлар», «Истеъдод жилолари», «Биринчи мўъжиза», «Адабиёт — ҳаёт дарслиги», «Ҳаёт билан ҳамнафас», «Ҳақиқатга садоқат», «Абдулла Қаҳҳор», «Чўлпон», «Чўлпонни англаш», «Сардафтар сарифалари», «Маънавий камолот йўлларида», «Мустақиллик меъмори», «Ижодни англаш бахти», «Довондаги ўйлар» каби ўнлаб адабий-танқидий монография, рисола ва илмий-публицистик мақолалари тўпламлари босилиб чиқди. Уларда XX аср ўзбек сўз санъатининг тараққиёт йўллари, Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Гафур Фулом, Миртемир, Зулфия, Асқад Мухтор, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиоров каби сўз усталари ижоди атрофлича таҳлил этилди.

Олим умр бўйи адабий жараёни синчиклаб кузатиб борди, аниқроғи, шу қозонда қайнади. Ўзбек сўз санъатининг навқирон намоёндаларига айланган Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Неъмат Аминов каби ўнлаб истеъдодларнинг вояга етишида ҳам устознинг бевосита хизмати сингди.

Истиқлол йиллари Озод Шарафиддиновни машҳур публицист-олимга айлантирди. У мустақиллик одимларини, давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилаётган ижтимоий сиёсатни дахлдорлик масъулияти билан таҳлил қилиб борди, шу тариқа туб маънавий ислохотлар жараёнида бевосита иштирок этди. Хусусан, унинг маънавий-маърифий, ижтимоий-сиёсий мавзулардаги публицистик чиқишлари кенг жамоатчилик томонидан қизгин кутиб олинди.

Озод Шарафиддинов таниқли ўзбек таржимонларидан бири эди. Унинг қалами шарофатидан халқимиз жаҳон адабиётининг ўнлаб дурдоналарини она тилида ўқиш бахтига мушарраф бўлди. У Хўжа Аҳмад Аббоснинг «Ҳиндистон фарзанди», П. Мерименинг «Карл IX салтанатининг йилномаси», А. Рибаконинг «Арбат болалари», Қ. Нажимийнинг «Баҳор шабадалари», И. Буничнинг «Партиянинг олтинлари», Ф. Саганнинг «Қўлмак сувда Қуёш парчаси», Э. Севеланинг «Тўхтатинг самолётни, тушиб қоламан», О. Уальднинг «Дориан Грей портрети», В. Биковнинг «Ўпқон», В. Войновичнинг «Монументал тарғибот», П. Коэльонинг «Алхимик», З. Бжезинскийнинг «Буюк шахмат тахтаси», У. Коллинзнинг «Ойтош», К. Абенинг «Шоирнинг ҳаёти», Я. Парандовскийнинг «Сўз кимёси», И. Голишигернинг «Ислоҳ ҳақида маърузалар», «Шахмат хангомалари» асарларини, Л. Толстой, В. Белинский, Н. Добролюбов мақолаларини она тилимизга маҳорат билан ўғирди.

Айни пайтда атоқли олим кўплаб истеъдодли шогирдларнинг меҳрибон устози сифатида кенг танилган эди.

Озод Шарафиддиновнинг хизматлари давлатимиз томонидан муносиб тақдирланди:

У Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон фан арбоби унвонлари, Беруний номидаги давлат мукофоти, «Меҳнат шухрати», «Буюк хизматлари учун» орденлари ва бир қанча медаллар билан тақдирланди.

2007 йили, вафотидан кейин «Ижодни англаш бахти», «Довондаги ўйлар» китоблари учун унга Ўзбекистон Республикасининг адабиёт соҳасидаги биринчи даражали давлат мукофоти берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг «Юксак маънавият — енгилмас куч» китобида Озод Шарафиддиновнинг номи маънавий жасорат намунасини кўрсатган буюк шахслардан бири сифатида ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинган:

«Ҳаётининг аксарият қисми шифокорлар назоратида, оғир, тинкани қуритадиган муолажалар остида ўтадиган одамнинг шундай улкан жасорат кўрсатиб яшагани, эҳтимол, кимгадир афсона бўлиб туюлиши мумкин. Лекин у кишининг соғлиги ва кайфиятидан доимо хабардор бўлиб, бу йўлда қўлидан келган ёрдамни аямаган барча инсонлар бунинг афсона эмас, ҳақиқат эканини, бизнинг орамизда бутун борлигини маънавият ва маърифатга бағишлаган ана шундай мард ва жасур бир шахс яшаб ўтганини яхши билади».

КИТОБСЕВАР, КИТОБСУЯР ВА КИТОБСЎЯРЛАР ТЎҒРИСИДА ДОСТОН

Агар менга бирор газета муҳаррири «Китобингга фалон адабиётчи тақриз ёзяпти», деса, ўйланиб қоламан: «У адабиётчи китобнинг томирини топа олармикин? Айрим мунаққидлар борки, китоб моҳиятини англамай, танқидга куч беради. Китобни жуда қийнаворади. Дурустроқ, тажрибалироқ, китобнинг қон босимини тез аниқлайдиган, китобсевар танқидчи топилса — бу бошқа гап».

Шу маънода Озод Шарафиддинов холис, билимдон ҳамда китобсевар танқидчи. Мен бу ўринда Озод Шарафиддиновнинг китобсеварлиги тўғрисида тўхталмоқчиман.

Ўзим шоҳидман, Озод билан ҳамсафар бўлишдан ҳузур қиласиз. Йўл-йўлакай ундан оҳори тўкилмаган гапларни эшитасиз, дунёда Озод ўқимаган китоб қолдимикан, деб ўйлайсиз. Вой, бунинг билағонлиги, вой унинг топағонлиги. Шунини ҳам айтиб қўяйки, Озод билан сафарга чиқиш — роҳат, сафардан бирга қайтиш — азоб. Албатта, машинада сафарга чиққан қайсидир ёзувчига хотин, бола-чақалари Марғилоннинг оқ луччагидан олакелинг, дейишади. Бири Фирвоннинг аноридан, бошқаси Косонсойнинг ноки ёки Андижоннинг девзирасидан олиб келишни тайинлайди.

Озод билан сафарга чиққан одамга бу гаплар ҳайф. Чунки сафардан наинки унинг ўзи, ҳатто уни сафарга олиб кетган машинали дўстлари ҳам икки қўлларини бурунларига тиқиб, куп-куруқ қайтадилар. Сабаб?

Йўлда қандоқки китоб дўкони кўринса, Озод, тўхтат, деб шофёрнинг билагига ёпишади. У, албатта, дўконга киради. Икки соат чамаси китоб титади. Кейин икки қўлтиғи тўла китобни машинага юклайди. Шунақа дўконларнинг тўрттасига киргандаёқ машина тўлади. Кейин Озод бошқа машинага ўтади. Уни ҳам китобга тўлдиради. Иккала машинанинг гилдираги юк оғирлигидан ерга қапишади. Қўзғолганда мотор инграб юборади. Нечта машина билан йўлга чиққан бўлсак, ҳаммаси китоб билан банд бўлади.

Бу дўстимиз деярли ҳамма пулини китобга сарфлайди. Хотини Шарофатхон билан қизи Муҳаббат атлас олиб келинг, деб берган пул ҳам қулоғини ушлаганча кетади. Тошкентда бола-чақалари, келину куёвлари, неваралари дадамиз уни олиб келади, дадамиз буни олиб келади, деб чучварани хом санаб ўтираверишади...

Бунга Озоднинг ўта китобсеварлиги сабабчи. Тўғриси, китобсевар бошқа, китобсуяр бошқа ва китобсўяр бошқа.

Адабий танқидчилигимизда ҳар учови ҳам бор. Китобсевар китобни муқаддас билади. Унинг муаллифига ҳурмат билан қарайди. Китобсуяр асарни ўқиб, бунда бир гап бор, жиндек суяб кўйсанг яхшигина китоб бўлади, деб уни қўллаб юборади. Китобсўяр эса китобнинг ичак-чавоғини ағдариб, уни йўққа чиқаради.

Начора, гул битган жойда тикан ҳам, янтоқ ҳам битади.

Янги китоб қўлёзмалари муҳокамаси зукко мунаққид Озод Шарафиддиновсиз ўтмайди. Кўпчилик бўлиб асарни эринмай муҳокама қиладилар. Баъзан, бўлмайди, бошқа тирикчилик қилинг, деган таклиф айтилади. Озод эса ўз фикрини назокат билан, муаллифнинг дили оғримайдиган қилиб айтади. Яъни олдин сўз айтган ўртоқларнинг фикрига қўшилган бўлади. Олдинги гапирганлар, «асар»нинг турган-битгани нуқсондан иборат, уни янгидан ёзиб чиқиш керак, деган бўлса, Озод ҳам аслида худди шу гапни айтади. Фақат йўли билан, жуда чиройли қилиб айтади.

Баъзида Озод гапнинг қон босимини томирини ушламай туриб билади. Бу жонқуяр адабиётшунос, моҳир мураббий ўттиз йилдан ортиқ Тошкент давлат дорилфунунида ўзбек адабиётидан сабоқ берди. Мингминглаб шогирдлар етиштирди. Улар орасида Умарали Норматов, Абдуғафур Расулов, Ортиқбой Абдуллаев, Раҳмон Қўчқоров каби таниқли олимлар бор.

Профессор Озод Шарафиддинов илмий-педагогик фаолиятдан узилмаган ҳолда адабиётимизнинг чирсиллаб турган масалалари тўғрисида юзлаб мақолалар эълон қилди. У яратган «Замон, қалб, поэзия» китоби адабиётшунослигимизга сарин бир шабада олиб келди. «Адабий этюдлар», «Биринчи мўъжиза», «Адабиётимиз байроқдорлари», «Абдулла Қаҳҳор» китоблари унинг нақадар теран фикрли, мулоҳазаси кенг, услуби равон олим эканини намойиш қилди.

Озод тиниб-тинчимайдиган, ҳар бир воқеага шахс сифатида муносабатини ўз вақтида билдира оладиган ҳозиржавоб олим, адиб, педагогдир. Шу безовта қалб эгаси, дўстларига меҳрибон, шогирдларига қаттиққўл дўстимиз, ҳаётнинг жами аччиқ-чучукларини татиб кўрган биродаримиз Озод ҳамиша дўсту ёронлари, шогирдлари ардоғида.

Саид АҲМАД,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси,
1999 йил

КИТОБЛАР ОЛАМИГА САЁҲАТ

Мен эртақлар оламига, китоблар оламига саёҳатни сеvimли шоиримиз Ҳамид Олимжоннинг ушбу шеъри билан бошламоқчиман:

*Болалик кунларимда,
Уйқусиз тунларимда,
Кўп эртақ эшитардим.
Сўзлаб берарди бувим.
Бувимнинг ҳар қиссаси,
Ҳар бир айтган ҳиссаси
Фикримни тортар эди,
Ҳавасим ортар эди.*

Болалигимда анчагина қайсар қизалоқ бўлган эканман. «У-бу» деб хархаша қилаверсам, Шарофатхон бувим: «Қани, Камолахон, бир сенга эртақ айтиб берай», деб ётоғимга бошлар эдилар. Гоҳида ўзлари тўқиб, гоҳида эса китобдан эртақ ўқиб берар эдилар. Менга кўпроқ ўзлари тўқиган эртақлар ёқар эди. Чунки унда доимо ака-опаларим ва мен иштирок этар эдик.

«Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим ўтган замондамас, жуда олис томондамас, Тошкент деган шаҳарда бир малика яшар экан. Ўша маликанинг исми Камола экан» деганларида мен ўша эртақда ўзимнинг исмимни эшитиб, хурсандлигимдан кўзларим порлаб, зўр бериб бувимни тинглар эдим. Эртақда маликанинг яхши хислатлари гапирилар: уйқудан туриши, овқатланиши, уй юмушларига қарашишлари каби вазифаларни маликаи олам аъло даражада бажарар эди. Мен ҳам қайсарликларимни бир амаллаб энгиб, ўша маликага ўхшашга ҳаракат қилар эдим. Агар қаҳрамонимиз гапга кирмай, тўполон қилиб, овқат емай қўйса, дарров бобо-бувиси хафа бўлиб, касал бўлиб қолишар экан. Кейин маликанинг ўзи ҳам бадбашара, хунук бўлиб қолар экан. Шунда малика хато иш қилганини тушуниб, хулқини тўғрилашга ҳаракат қилар экан. Бувимнинг ҳар бир эртаги мени яхшиликка етакларди. Ўқишни, ёзишни ўрганиб олганимдан сўнг, ўзим эртақ китоб-

ларни ўқий бошладим. Масалан, «Оловуддиннинг сеҳрли чироғи», «Нўхат устидаги малика», «Зумрад ва Қиммат», «Бахл паҳлавон» каби эртақ ва «Том Соёрнинг саргузаштлари» каби китоблар менда жуда катта таассурот қолдирган эди.

Бошланғич синфни битириб, юқори синфга қадам қўйганимда устозларимнинг кўрсатмасига кўра, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романи, Ойбекнинг «Болалик», Абдулла Каҳҳорнинг «Ўтмишдан эртақлар» ҳикояларини, Саид Аҳмаднинг «Уфқ» трилогиясини, Одил Ёқубовнинг «Улугбек хазинаси», Ўткир Ҳошимовнинг «Дунёнинг ишлари», «Баҳор соғинчи», Чингиз Айтматовнинг «Оқ кема», «Асрга татиғулик кун», Алберт Кейннинг «Золотой Фараон», Уилям Шекспирнинг «Гамлет» асарларини зўр қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Бу китобларни номма-ном санашимнинг сабаби, тенгдошларим ҳам бу китобларни ўқиб чиқишса, олам-олам қизиқарли таассуротларни олишларига аминман.

Китобларни топишда менда ҳеч бир қийинчилик туғилмаган, чунки уйимизни бемалол китоблар олами деб аташ мумкин.

Бобом Озод Шарафиддиновнинг энг қизиқарли машғулотлари китоб ўқиш ва уларни йғиш бўлган. Айтишларича, тахминан 10-12 ёшларидан бошлаб тўплаган эканлар. Улар: «Китоб — бу бебаҳо бойлик, уни ўқиб, асраган киши энг донишманд, ақлли инсон саналади. Китоблар оламига саёҳат қилсанг, сени қизиқтирган барча саволларга жавоб топасан», дер эдилар. Бобом мактабларда фақат ўзбек адабиётини эмас, жаҳон адабиётини, айниқса, рус адабиётини ўқитишни ҳам йўлга қўйиш керак», шу билан бирга, мактаб болаларни китоб билан дўстлашувига кўприк бўлиши керак, дер эдилар. Болалар ким бўлишларидан, қандай касбни (хоҳ у магазинда, хоҳ бозорда, хоҳ далада ишласин) танлашидан қатъи назар, китоб унга яхши ҳамроҳ, маслаҳатчи бўлади.

Беҳбудий бобомиз ўз вақтида айтганларидек, ҳар бир мусулмон бола камида тўртта тилни билиши шарт: бу — она тили, форс тили,

араб тили ва бирор-бир Европа тили. Айниқса, рус тилидаги китобларни ўқиш имконияти бизда шаклланиб, базаси яратилган. Ундан унумли фойдаланиш керак.

Кунлардан бир кун Пиримқул Қодировнинг «Юлдузли тунлар» китобини уйдан ҳам, кутубхоналардан ҳам топа олмадим. Албатта, бувамга мурожаат қилдим. Улар эса кимгадир бериб юборганликларини эсладиларда: «Қизим, ён дафтарчамни олиб бер-чи», дедилар. Пиримқул Қодировга қўнғироқ қилиб, соғликларини суриштириб, баъзи бир маълумотлар билан фикр алмашиб бўлишгач: «Бир китобсевар набирам бор. Шу «Юлдузли тунлар» романини ўқиши учун бериб турсангиз?» деб сўрадилар. Эртаси куни машҳур ёзувчи уйимизга келиб, «Озод, яхшиям набирангиз бор экан, шу қизалоқ баҳона сиз билан дийдор кўришдим», деб анча ўтириб, меҳмон бўлиб, суҳбатлашиб, чигилларини ёзиб, кета туриб китобларини менга совға қилдилар. Китобни очиб ўқимоқчи бўлиб варақласам, «Озод дўстимнинг китобсевар набирасига» деб ёзилган битикка қўзим тушди. Албатта, бу китобдан жуда қизиқ маълумотлар олдим, билимимни бойитдим. Мени лол қолдирган нарса — икки забардаст ижодкорнинг мендек бир ёш болага бўлган эътибори бўлди.

Китоб ўқишга қониқмасдан бувамга «нима, қанақа, қачон» деган саволларни кўп берар эдим. Бувам олдидаги ишларини четга суриб, эринмай жавоб беришга киришар эдилар. Уларнинг кўп нарсаларни билишларига қойил қолар эдим. Ҳар доимги саволларим қаторида «Бобожон, сизни китоб ёзишингизга нима илҳом беради?» деган саволимга «Менимча, табиатнинг ўзи ва албатта, китоблар» деб жавоб берар эдилар. Ёки «Қаҳрамон бўлиш учун нима қилмоқ керак?» деган саволимга «Ўзингга топширилган вазифани сидқидилдан бажаришингнинг ўзи кифоя» деб жавоб берар эдилар. Ва, ниҳоят: «Бобожон, бола бўлиб қолсангиз, нима қилган бўлардингиз?» деб сўрасам, улар шундай жавоб берар эдилар: «Хали-ҳанузгача ёш бола бўлиб эртақ эшитгим келади, китоблар оламига саёҳат қилгим келади».

Камола ШАРАФИДДИНОВА

УСТОЗ САБОҚЛАРИ

Телевидениеда тайёрланаётган кўрсатувимизга интервью олиш учун тасвирга олиш гуруҳи билан устоз Озод Шарафиддинов-ниқига йўл олдик. У киши бизни мамнунлик билан кутиб олдилар ва менга ишингни давом эттирганиндан хурсандман, дедилар. Чунки талабалик чоғимдаёқ Бегали Қосимов устозим мени «Унутилмас сатрлар» кўрсатувига таклиф қилиб, ўша пайтданоқ телевидениега ихлосимни орттирган эдилар. Бу галги кўрсатувимиз «Эрта сўнган юлдузлар»дан шоир Шавкат Раҳмон хотирасига бағишланган эди. Домла ҳар галгидек маромига етказиб савол-

жавоб қилдилар. Сўнг «Ўзинг нима қилаяпсан», дедилар. Мен мана шу кўрсатувни ва яна бир қанча ижодий ишларни қалаштириб гапирган эдим, устоз кулиб, «Ҳозир кўрсатув қияпсан одамлар эшлашади, вақт ўтиб ҳамма сенинг кўрсатувингни унутади, эфир шунақа бевафо, бу нарса тарихда қолиши амри маҳол, сен яхшиси шеърингни ташлаб қўйма, китоб қолдиришга ҳаракат қил», дедилар.

Ўшанда шеърларим пала-партиш ҳар қаёқда ётарди. Худо шундай меҳрибонки, мен бу гапни келиб турмуш ўртоғимга айтдим. Лекин ижодкорлардаги кўп тарқалган «касаллик» — эсимдан чиқди-кетди. Буни қарангки, Бахтиёр акам ҳар қаёқда ётган шеърларни тўплаб, нашриётга олиб бориб, топширибдилар. Ном танлашга келганда менга мурожаат қилдилар. «Бугун нашриётга бориб айтиш керак», деганларида кўзларимдан ёш тирқираб оқди. Чунки елиб-югуришлар билан бўлиб, бу нарса менинг хотирамдан тамомила учиб кетганди-да.

Хуллас, китобим ҳам чиқди. Мен уни минг истиҳола билан устоз Озод акага олиб бориб бердим. Олдиндан устозга менинг шоирликка ҳеч даъвогарлигим йўқ, юрак захрини тўкиш учун ёзаман», деб қистириб қўйдим. Ўта нозик, айни пайтда, зукко танқидчи устозим нима деркинлар, деган хаёл мени ҳеч тарк этмасди. Чунки устоз Озод ака сўзга ўта жиддий ёндошардилар. Бу ҳақиқат. Кунларнинг бирида мени Озод акам чақирдилар. Тонг отишининг қанчалик узоқлигини шунда билганман. Оёқларим қалтираб бир гапни кутяпман. Устозим: «Сен бошқа ишни қил. Шеърни тинч қўй», десалар нима бўлишини ўйлаб чиқдим. Хуллас, қолган гаплар ўзимга тааллуқли. Узоқ термулиб турганларида қанчалик терга ботганларимни фақат ўзим биламан. Сўнг, менга юзланиб дуруст, дедилар. Энг асосийси мен энди мухлисларим ичида биринчи менинг таҳлилчим, устозим борлиқларини ҳис қилардим. Ҳар гал биринчи қўнғироқ устоз Озод Шарафиддиновдан бўларди.

Ҳаттоки Гулруҳ қизим кўрсатув ижодкорлари деган титр кета бошлаши билан «Ҳозир устозингиз телефон қиладилар», деб мени огоҳлантирарди. Ўша таҳлилий суҳбатлар, ўша танқидий гаплар, ўша ҳар бир сўз устида кўп маротаба ишлаш кераклигини уқтиришлар мени сергак қилган бўлса, ажабмас.

Ва ниҳоят иккинчи китобимга Озод Шарафиддинов сўзбоши ёздилар. Уни кимдир ўқиб, «Бу бировнинг соясида кун кўриш» дейди-ганлар ҳам бордир эҳтимол. Лекин гап оддий шогирдга муносабатда. Унинг униб-ўсиши, камол топишига ғамхўрлик. Ахир оддий уруғни ҳам қўлга олиб томоша қилган билан ҳеч нарса юз бермаганидек, ҳар бир нарсага ҳам меҳр ва эътибор керак. Ҳозир шунақа жонкуяр устозларни соғинаман.

Устоз деганда дарсни ўтдим бўлди, олгани олсин, олмагани қараб ўтирсин эмас, балки ҳар бир устознинг ким ва қандай инсон эканлиги, унинг тарбиялаган шогирдларида...

Муҳаббат ҲАМРОЕВА

ҲАМИД ҒУЛОМ

(1919—2005)

Ҳар бир ёзувчининг фаолиятида муҳим ўрин тутадиган ўз мавзулари, ғоялари бўлади. Ана шу мавзулар ёзувчининг, минглаб мухлисларнинг юрагидаги ҳаяжонлар, кўнглидаги изтироблар, хаёлидаги орзулар билан пайваста бўлиб кетса, ана шунда ёзувчи битган асарлар халқнинг маънавий мулкига айланади. Маънавий мулк эса халқнинг ўзи билан бирга наслдан-наслга, авлоддан-авлодга мерос бўлиб қолаверади. Ўзбек адабиётининг забардаст вакилларидан бири Ҳамид Ғуломнинг «Машъал», «Тошкентликлар», «Мангулик», «Бинафша атри» каби асарлари ана шундай маънавий мулкимизга айланган.

Таниқли адиб, шоир, драматург ва жамоат арбоби Ҳамид Ғулом (Ҳамид Убайдулла ўғли Ғуломов) 1919 йил 25 апрелда Тошкент шаҳрининг Бешёғоч мавзеидаги Арпапоя маҳалласида таваллуд топди.

Адибнинг отаси Убайдулла Ғуломов ўша вақтда 24 ёшлик навқирон муаллим ва ҳаваскор шоир бўлиб, 1921 йилда вафот этган.

Ҳамид Ғулом онаси Қория Темур қизининг тарбиясида қолган. Қория опа даврининг ўқимишли аёлларидан бўлиб, ўз хонадонидида қизлар учун мактаб очган Отинойи бўлган, кейинчалик фабрикага ишга кириб, чеварлик қилган.

Ҳамид Ғулом Форобий номидаги мактабда таҳсил кўрди, сўнг Ўрта Осиё Индустириал институтида 1936—1937 йилларда ўқий бошлади. Айна вақтда Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика инсти-

Бўлажак адибнинг ижодига ўша вақтдаёқ забардаст шоирлардан Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом, Ойбек эътибор билан қарадилар. Ҳамид Олимжон унга М. Ю. Лермонтовнинг «Мцири» достонини ўзбек тилига таржима қилишни ишониб топширди. Фафур Фулом бир қанча ёш шоирлар қаторида Ҳамид Фуломга ҳам эътибор бериб, унга маънавий устозлик қилди. Адиб 1941 йил 30 мартда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлиб кирди.

Ҳамид Фулом меҳнат фаолияти жуда эрта бошланди. У ўспиринлик чоғидаёқ саводсизликни тугатиш курсларида дарс берди, турли газета ва журнал таҳририятларида ишлади. 1941 йил июнь ойида, яъни фашизмга қарши уруш бошланган дастлабки кунларданоқ Ўзбекистон Давлат Радиокомитетига ишга олинган Ҳамид Фулом то ғалабага қадар бош диктор вазифасида ишлади.

Айни вақтда «Қизил Ўзбекистон» («Ўзбекистон овози») газетаси таҳририятида 1944 йилдан ўриндошлик йўли билан иш бошлаб, 1954 йилгача адабий котиб вазифасини бажарди.

1954—56 йилларда Москвада Олий адабиёт курсида таҳсил кўрди, 1956—58 йилларда «Литературная газета»нинг Ўзбекистондаги мухбири сифатида фаол иш олиб борди.

Унинг шундан кейинги меҳнат ва ижодий фаолияти бевосита Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида кечди. 1958—1965 йилларда Уюшма бошқарувининг котиби, 1965—1971 йилларда «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири вазифасини бажарди.

Айниқса, адибнинг 1971—1981 йилларда Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётидаги раҳбарлик фаолиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу даврда адибнинг саъй-ҳаракатлари натижаси ўлароқ, ўзбек ва жаҳон адабиётида ҳодиса бўлган сара асарлар дунё юзини кўрди ва нашриёт номи нафақат Ўзбекистонда, балки чет элларда ҳам шухрат қозонди.

Ҳамид Фулом адабиёт ва санъатнинг турли жанрларида ижод қилди. Насрда «Машъал», «Мангулик», «Феруза», «Бинафша атри», «Машраб», «Тошкентликлар», «Қорадарё» романлари, «Олмос қизи», «Вафонинг узун йўли» ва бошқа қиссалари, туркум ҳикоялари, очерк ва публицистик мақолалари дунёга келди. Драматург сифатидаги ижоди ҳам сермаҳсул. У, асосан, мусиқали драматургия соҳасида бастакорлардан Тўхтасин Жалилов, Юнус Ражабий, Манас Левиёв, Сулаймон Юдаков, Матниёз Юсупов, Шоҳида Шоҳимардоновлар билан ижодий ҳамкорлик қилди. Машҳур режиссёр Раззоқ Ҳамроев, мумтоз актёр Сойиб Хўжаевлар билан биргаликда яратилган «Тошболта ошиқ» мусиқали драмаси адиб ижодида алоҳида ўрин тутди.

У Истиқлолни чексиз шодиёналик ва кўтаринки руҳ билан кутиб олди. Ўнлаб шеърлар, публицистик мақолалар ёзди. «Ассалом, ўзбегим!» таронаси радио ва телевидение орқали, концерт саҳналарида баралла янгради.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби, қатор мукофотлар совриндори ҲАМИД ҒУЛОМнинг 90 йиллик юбилеи 2009 йилда кенг нишонланди.

Муҳтарам Президентимиз Ислон Каримов Истиқлолнинг етти йиллиги муносабати билан эълон қилинган Фармонида Ўзбекистоннинг энг фаол, энг ардоқли ижодкорлари қаторида Ўзбекистон халқ ёзувчиси ҲАМИД ҒУЛОМни ҳам «Эл-юрт хурмати» ордени билан мукофотлади. Шунингдек, адиб «Меҳнат шухрати» ордени ва «Шухрат» медали билан ҳам тақдирланган.

СЕРҚИРРА ИЖОДКОР

Очиғини айтай, мен қаламга олмоқчи бўлганим хушмуомала, хушфеъл инсонни ниҳоятда хурмат қилганман ва 70 йил давомида машҳур қалам-каш, атоқли маданият арбоби Ҳамид Ғулом ижодини кузатиб борганман. Биринчи бор унинг балладаларини ўрта мактабдаёқ ўқиб, жозибаси ва мазмунига қойил қолган эдим. Шу-шу Ҳамид Ғуломга меҳрим тушиб қолди. Шу туфайли унинг қаламидан чиққан бадиий асарларни завқ билан ўқидим. Уларни ўқиган сарим муаллифга бўлган меҳрим, муҳаббатим ошиб, тобланиб бордим. Шу сабабдан ҳам айрим асарларига оғзаки ёки ёзма равишда муносабатларимни мамнуният билан билдирганман.

Ҳамид Ғулом ижодининг туб моҳиятига назар солсак, унда соғлом гоёлар, ажойиб ниятлар, мустақиллик мафкурасига мос ва хос бўлган қарашлар, бадиий баркамоллик жиҳатлари бўртиб туради.

Бу, биринчи навбатда, меҳнат кишисини улуғлашда намоён бўлади. Унинг биронта асари йўқки, унда бу масалага лоқайдлик билан қаралган, меҳнатнинг Ватанни юксалтиришдаги, халқ фаровонлигини таъминлашдаги роли кўрсатилмаган бўлсин. Айрим мисоллар келтирайлик. У «Сенга интиламан», «Бинафша атри» романларида Мирзачўлни ўзлаштиришда жонбозлик билан меҳнат қилган ажойиб замондошларимизнинг ҳаёти ва курашини мадҳ этади. Ёки «Тошкентликлар» романини олайлик. Унда иккинчи жаҳон уруши йилларида фидокорона ишлаган аёллар ва кексаларнинг, эвакуация қилинган завод-фабрикаларни тезда қайта қуриб, ишга туширишда меҳнаткашларнинг кунни тунга улаб қилган қаҳрамонона меҳнатлари билан ҳикоя қилинади. Бу асарда меҳнат билан фронтдаги мардлик эгизак сифатида ифода этилган.

Ҳамид Ғулом ижодининг ижобий жиҳатларидан яна бири — юртни севиш, ватанпарварлик мотивларини куйлашдир.

Бу мавзу ижодкорнинг марказий мавзуларидан бирига айланган ва ўз-ўзидан дўстлик мотивлари билан уйғунлашиб кетади.

Адиб жаҳоннинг жуда кўп мамлакатларида бўлган ва ҳар бирининг

ўзига хос жиҳатларини қалбидан ўтказиб талқин ва таҳлил қилган. Оқибатда «Куба ҳақида ҳикоялар», «Қитъалар уйғоқ», «Европа таассуротлари», «Хиросима балладалари», «Жазoirда тонг» каби пухта асарлари билан ўзбек миллий адабиётида халқаро мавзуни бойитди.

Ҳамид Фулом ижодида мамлакатимизда юз берган йирик ҳодисалар ҳам муҳаббат билан қаламга олинган. «Машъал» романида XX асрнинг бошларида ўзбек халқининг ҳаётида содир бўлган муҳим масала — маданий кўтарилиш жараёни ёрқин, бадий шаклда ифодаланган. «Мангулик»да ҳам халқ тарихининг бир қисми — маънавият ва маърифатнинг республикада авж олиши акс эттирилган.

Ҳамид Фулом ижоди маълум даражада ўзбек миллатининг бадий солномаси сифатида кўз олдимизда гавдаланади. Буларга яна унинг поэтик асарларини, қатор очерклари ва комедияларини қўшсак, ишончимиз янада ортади. Характерли томони шундаки, у адабиётнинг барча тур ва жанрларида муваффақиятли қалам тебратиби, шоир сифатида ҳам, ёзувчи, драматург, очеркнавис, таржимон сифатида ҳам баракали ижод қилган.

Унинг очеркларида, албатта, бирор долзарб муаммо ёки халқ хўжалигидаги янгилик кўтарилади, шу билан бирга, олдинга кетишимизга тўсиқ бўлган иллатлар қаттиқ саваланади.

Энг қийин жанр — драматургияда ҳам у ўзига хос услуб яратди, унинг сир-асрорларини чуқур ўрганиб, драматургияни, айниқса, комедияни тараққий эттирди. Биринчидан, Ҳамид Фулом ўз комедияларига мусиқа басталашда йирик бастакорларимиз Тўхтасин Жалилов, Юнус Ражабий, Манас Левиев, Сулаймон Юдаковларни жалб қила олди. Демак, Ҳамид Фулом комедияларининг бадий савияси уларни қониқтира олган.

Иккинчидан, санъаткорнинг кўп комедияларини томошабинлар илиқ кутиб олишди, шу сабабдан ҳам улар узоқ вақт саҳнадан тушмади.

*«Қуралай кўз, қуралай
Туйнугиндан мўралай,
Сан ялло айтганинда
Оҳангига йўрғалай».*

«Тошболта ошиқ» комедиясидаги бу ария томошабинлар ўрғасида кенг тарқалиб, ёд бўлиб кетди, улар қалбидан ўрин эгаллаганлигининг гувоҳи бўлганман. Ҳамид Фулом бундан ташқари «Фарғона ҳикояси», «Ўғил уйлантириш», «Ажаб савдолар», «Муҳаббат навоси» пьесалари билан Муқимий номидаги мусиқа театрининг репертуарини бойитди.

Шу саҳна асарларининг кўпи миллий комедия санъатини тараққий эттириш билан бирга, мусиқали театрларимизнинг

қадди-қоматини кўтариб олишида, артистларимизнинг маҳоратини оширишда самарали роль ўйнаганлигини қайд этиб ўтамыз.

Адибнинг яна жиддий ижодий саҳифалари ҳам борки, улар ҳақида тўхталмасак, ижодий қиёфаси кўз олдимизда тўла намоён бўлмай қолади. Гап санъаткорнинг либереттист ва киносценарист сифатлари устида кетмоқда. Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрида қўйилган «Хоразм қўшиғи» операсининг асоси — либереттоси ҳам талантли шоиримиз қаламига тааллуқли.

Юқорида айтганлардан кўриниб турибдики, Ҳамид Фулом серқирра ижодкор. У қайси жанрга қўл урмасин, уни қойил қилиб удалайди.

Ҳамид Фуломнинг бу фазилатлари атоқли рус адиби Константин Симоновнинг фаолиятини кўз олдимга келтиради. У ҳам адабиётнинг барча жанр ва турларида қалам тебратиб, бадиий дурдоналар яратиб кетган. Ўзбек санъаткорининг рус қаламкаши билан самимий ҳамкорлиги, дўстлик ришталарининг мустаҳкам пойдеворига эга бўлиши ҳам тасодифий бўлмаса керак. Ҳа, бу дўстлик ўзининг ажойиб меваларини берган. Ҳамкорликда Мирзачўл ҳақида фильм сценарийсини ёзишлари, бир-бирларининг асарларини ўз она тилларига таржима қилишлари ҳам дўстликнинг самараси бўлган.

Бир ажойиб ҳодисанинг шоҳиди бўлганман. К. Симонов Ҳамид Фулом ҳузурига келганда, у Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалак» повестини

мақтаб-мақтаб, улуғ рус адибини таржима қилдиришга кўндирган бўлади. Бу унинг катта савобли иши эди.

Ҳамид Фуломнинг яна бир фазилати ёқимли, ажойиб овозга эга бўлишидир. У ҳар бир бадиий асарни, айниқса, шеър ва поэмаларни чиройли оҳангда, чуқур билимдонлик билан ўқирдики, эшитувчиларни дол қолдирарди. Ҳатто Фафур Фулом ва Ойбекдай сўз усталари ҳам ўзларининг поэтик асарларини Ҳамид Фулом ўқиб беришини илтимос қилишар эди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида жангчиларнинг мардона курашини таҳлил қилувчи материалларни радиода бош диктор Ҳамид Фулом жарангдор овози билан таъсирли қилиб ўқиб берган. Таъкидлашим керакки, Ҳамид Фулом бу материалларни шундай ўқир эдики, тингловчи қалбини ларзага соларди, кўнглини кўтариб, меҳнатга илҳомлантирарди. Шу тўғрисида эл орасида Ҳамид Фулом ўзбекларнинг «Левитани» деган овозга тарқалган эди. Улуғ адибимиз Ойбекнинг 60 йиллиги тўйида унинг миннатдорчилик хатини Ҳамид Фулом ўқиб, залдагиларни тўлқинга солиб юборганининг гувоҳи бўлганман.

Унинг бу истеъдодини йирик адибимиз Саид Аҳмад таъкидлаб, «Ҳамид Фулом врачларнинг берган справкаларини ҳам худди шеърдай ўқийди», дейишида жон бор.

Биз «кекса авлод»нинг адабиётимиз равнақидаги улкан хизматларини, барча жанрларида бадиий намуналар яратганликларини завқланиб ёзганмиз. «Ўрта авлод» ҳам ундан сабоқ олиб, унинг анъаналарини давом эттириш билан бирга адабиётимизнинг тараққиётига, унинг жаҳон миқёсида янада кўркамроқ танилишига ўзига хос ҳисса қўшган.

Ҳамид Фулом узоқ вақт Осиё, Африка мамлакатлари ёзувчилари билан алоқа қилувчи кўмитанинг раҳбарларидан бири сифатида фаолият кўрсатди. Шу даврда у миллий қаламкашларнинг асарларини чет элда нашр қилиш, чет эллик адибларнинг бадиий дурдоналарини республикамизда чоп эттириш учун жонбозлик кўрсатди.

Адибнинг асарларида миллий ҳаётимизнинг кейинги 70 йиллик тарихи, халқнинг босиб ўтган йўли ўз ифодасини топганлиги билан ҳам бизга қадрлидир. Ҳамид Фуломнинг пишиқ-пухта бадиий асарлари рус, хитой, инглиз, француз, форс, эрон, украин, озарбайжон, қозоқ тилларига ўгирилган.

Ҳамид Фуломнинг яна бир фазилати — яхши ташкилотчилигидир. У қаерда ишламасин, «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг директори, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг котиби каби лавозимларни ўрнига қўйиб бажарди. Маданиятимиз ривожига, қаламкашларнинг асарларини чоп эттиришга катта ҳисса қўшди.

Ҳамид Фуломнинг «Эл-юрт ҳурмати» ордени билан тақдирланиши, «Ўзбекистон халқ ёзувчиси», «Ўзбекистон Республи-

каси санъат арбоби» унвонлари билан мукофотланиши унинг ижодий хизматларининг муносиб баҳоланишидир.

Ҳамид Фулом халқимиз қалбида абадий қолишига ишончимиз комил.

*Умарали НОРМАТОВ,
профессор*

БИНАФША АТРИ

Мен атоқли ёзувчимиз Ҳамид Фулом асарларидаги хотин-қизлар образини чинакам зиёли, назокатли ва курашчан аёллар тимсоли деб биламан. Улар доимо манфаатга, катта ҳаётга, кенгликларга интиладилар. Юракдаги меҳр-муҳаббат қўрларини атрофдагиларга бахшида этишга чоғланадилар. Бундай фидойилик, жасорат, айниқса, адибнинг «Машъал» романидаги Эъзозхон тимсолида яққол намоён бўлади.

У аёлларни чексиз ҳурмат билан тасвирлайди, оналик жозибаси, дилбарлиги аёл фазилатидаги маъсумлик, латофатлик, ҳаётсеварликни адибимиз гоёт нафис чизгилар билан тасвирлайди. Чўлларга бинафша атрини олиб борган Инсон қадамларига мадҳия айтади у.

«Тошкентликлар» асари эса воқеалар қамрови, олийжаноб талқинлари билан ўқувчига қадрдон бўлиб қолган.

Ҳамид Фулом қаламига мансуб юзлаб қўшиқлар, унинг таржимасидаги кўплаб жаҳон ва қардошлар адабиётининг дурдона асарлари, қаҳрамонлари эл орасида машҳур бўлиб кетган. «Тошболта ошиқ»

томошаси ёзувчининг ижод уфқлари кенглигини кўрсатади. Мухлисларга айтадиган гаплари шеърга сиғмаганда насрга қўл уриши, насрга сиғмаганда эса саҳнавий асарларга дадил мурожаат қилиши ёзувчининг кенг қиррали ижодкорлигидан далолатдир.

Ҳамид Фулом «Шарқ юлдузи» журналида бош муҳаррир бўлиб ишлаган йиллари бу адабий нашр гуллаб-яшнаган, ўқувчилар давраси кўпайган, унинг ҳажми ҳам йигирма босма тобоққа етган эди. Ёшларга ниҳоятда меҳрибон, уларни ҳамиша қўлаб-қувватлайдиган Ҳамид Фулом кўнгли кенг бош муҳаррирлардан эди. Ҳиммат ва саховати кўпларга ўрнак эканлиги сир эмас. Ҳуда-беҳуда ходимларини тергайвермас, уларни ўз ихтиёрига қўйиб берар, ҳар гал навбатдаги соннинг режаси тузилаётганда ходимларига янги мавзулар бериб, уларни рағбатлантирар эди.

Фафур Фулом номидаги нашриётда директор бўлиб ишлаган йиллари ҳам Ҳамид ака адабиётимизнинг чинакам жонкуяри, тарғиботчиси, ёш ижодкорларнинг ҳақиқий устози бўлиб, уларнинг китобларини кўп нусхаларда чоп эттиришда меҳр-илтифотини аямади. У ўнлаб ёш шоир ва ёзувчиларга оқ йўл тилаб, уларни катта адабиёт майдонига олиб кирди. Катта анжуманларда, минбарларда жаранглатиб шеърлар ўқиганида Фафур Фулом, Ойбек каби устозларнинг меҳрини қозонди.

Устоз Ойбекнинг 60 йиллик, Шухрат аканинг 70 йиллик таваллуд айёмларида Ойбекнинг, Шухратнинг армон ва фахр тўла сўзларини ўқиб берганида, Ойбекнинг, Шухратнинг нидосини халққа етказганида бутун халқ ҳаяжон билан тинглаган эди Ҳамид Фуломни...

Ҳамид Фулом ёнида сўлим, маъсума рафиқаси Манзураҳон ая билан умр деб аталган синовларга тўла, машаққатли йўлларнинг саксон олти довонини босиб ўтдилар. Умр деб аталган бу йўлнинг олтмиш етти довонини елкама-елка, бахту иқболини баҳам кўриб, зулматли кечаларда ҳамдард бўлиб, меҳнат ва ижоднинг қувончларидан кўнгли юксалиб ёруғ кунларга келишнинг ўзи бахт. Аллоҳ суйган бандаларига узоқ умр бахш этади. Муқаррамликка муяссар қилади. Яхши рафиқа билан сийлайди. Қобил ва доно фарзандларга ота бўлиш бахтини беради. Минглаб мухлисларнинг ихлосини ҳадя этади. Уни севиб тингловчи, даврага кирганда сийлаб тўрга ўтказувчи, ёзувчим деб улуғловчи она халққа сазовор этади. Боз устига кўнглини кўтаргувчи мукофотлар, унвонлар ҳам беради.

Ҳамид Фулом ана шундай сийловлар, рағбатлар ва эл-юрт эҳтиромига эришган улкан ёзувчимиз эди. Шогирдларига қилган барча яхшиликлари ва эзгуликлари умрбод юракларда сақланажак.

Унинг вазмин ва улуғвор чеҳраси, меҳрибон, олийжаноб қиёфаси шогирдлар қалбида машғалдай нур сочиб туражак.

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
адабиётшунос олим, профессор

ЖЎШҚИН ҲАЁТ ВА ИЖОД СОҲИБИ

Расмий доира одамлари, тенгдошлари унга «Ҳамид Убайдуллаевич» дея мурожаат этардилар, биз тенгилари эса оддийгина, ўзбекона қилиб «Ҳамид ака» деб атардик.

Ҳамид акани шахсан мен Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига котиблик қилган 60-йиллар бошларидан биламан. Сўнг у киши «Шарқ юлдузи»га бош муҳаррир бўлдилар, ўн йиллар муттасил Фафур Фулом номидаги нашриётда директор лавозимида ишладилар. Котиблик, бош муҳаррирлик, директорлик лавозимларида фаолият юритган кезлари адабий-ижодий жабҳанинг моҳир ташкилотчиси сифатида танилдилар. Ўша кезлари бу танти, мард, юксак маданиятли одамдан биронта ижодкор норози бўлганини билмайман. Ёзувчилар уюшмасида ишлаган кезлари бу даргоҳдаги адабий-ижодий ҳаёт қанчалар гуркираб кетганини, жўшқин тус олганини яхши эслайман. «Шарқ юлдузи»га муҳаррирлик қилган йиллари журнал адади 25—30 мингдан юз минг нусхага етганди. Ўз даври учун «қалтис асар» саналган «Олтин зангламас» романи, Дўкчи Эшон қўзғолонининг 70 йиллигига бағишланган мақола унинг жасорати туфайли журнал саҳифасида босилди.

Ҳамид ака директор бўлган 1971—1981 йилларни Фафур Фулом номидаги нашриётнинг энг омадли даври деб аташ мумкин. Ўша йиллари Абдулла Қодирийнинг романлари 150—200 минг нусхада чоп этилган эди. Миллий замонавий адабиётимизнинг классиклари саналмиш Ойбек, Ф. Фулом, А. Қаҳҳор, М. Шайхзода, Миртемирларнинг кўп жилдли асарлари нашри амалга оширилди. Жаҳон адабиётининг талай нодир намуналари, жумладан, «Илоҳий комедия», «Фауст» таржималари дунё юзини кўрди. Адабиётимизда пайдо бўлган ҳар бир янгилик «яшин тезлиги»да китоб ҳолида ўқувчига етиб борди. Нашриёт тарихида ҳеч қачон мунаққидлар асарларига бу қадар саховат кўрсатилган эмас — ҳар йили ўнлаб, йигирмалаб адабий-танқидий китоблар чиқиб турган.

Ҳамид ака мана шундай жамоатчилик-ташкилотчилик ишлари билан баробар ҳам шеърятда, ҳам насрда, ҳам драматургияда, ҳам публицистикада ғоят баракали ижод қилди. Унинг икки китобдан иборат «Машъал», «Тошкентликлар», «Сенга интиламан», «Бинафша атри», «Мангулик» романлари ўз вақтида қизиқиш билан ўқилган, мукофотлар билан тақдирланган. «Мангулик» романи эса хитой тилига таржима қилинган. Шеърлари кўшиқ қилиб айтилган. Муқимий театрида саҳналаштирилган «Тошболта ошиқ» комедияси ҳануз одамлар оғзидан тушмайди. Ҳамид ака жаҳон кезган, улкан халқаро минбарларда ўзбек эли, адабиёти шаънини кўтаришдек савоб ишларни адо этган, халқаро мавзуларда кўплаб асарлар битган адиб. Унинг «Қитъалар уйғоқ» китоби, ҳикоя ва романлари жаҳоннинг қирқдан ортиқ тилларига таржима қилинган. Адибнинг ўз ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи «Вафонинг узун йўли» асарининг бугунги адабиётимизда муносиб ўрни бор.

Дунё кезган, кўпни кўрган, Қодирий, Чўлпон, Усмон Носирлар

билан мулоқотларда бўлган, Фафур Фуломнинг энг яқин жигари — шогирдларидан саналган, ўша оғир замонларда масъул лавозимларда ишлаб, бирорта ижодкор ҳамкасби дилига озор етказмаган бу табаррук зотнинг адабиётимиздаги хизматлари бир умр унутилмайди.

ҲАМИД ФУЛОМ ВИДОСИ

Дўст-ёронлар, хуш энди,
Иссиқ дийдор туш энди,
Тилдан қолди, водариг,
Юрак деган қуш энди.
Даврангизнинг тўрида
Битта ўрин бўш энди,
Бир кун Сизга қайтаман...

Мен элимга қайтаман
Бинафша атри бўлиб,
Қадим тошкентликларнинг
мартаба, қадри бўлиб,
Фафур Фулом наъраси,
Ойбекнинг фахри бўлиб
Мен элимга қайтаман.

Қитъалар уйғоқ, дея
долғали ҳаётим-ла,
Шоҳ Машраб оҳи била,
мангулик ёдим била
Мен элимга қайтаман.

Ёшлар тоққа интилса —
мен сўқмоқ йўл бўламан,
Чўққидан узатилган
мададкор қўл бўламан,
Оҳ, сенинг ёшлигинг деб,
ҳиммати мўл бўламан
Мен элимга қайтаман.

Вафонинг узун йўли
Қўрғонимни безади,
Фарзандлар, неваралар
Жаҳонимни безади,
Шогирдлар саф-саф бўлиб
Бўстонимни безади,
Мен элимга қайтаман.

Кўзларимга жойлабон
Юртим жаннат жамолин,
Ғойибдан мужда бўлиб,
Тилаб Ватан камолин.

*Ҳамидман, Фуломдирман –
саховатдир аъмолим,
Ҳар кун сизга қайтаман,
Мен элимга қайтаман...*

Ойдин ҲОЖИЕВА,
Ўзбекистон халқ шоири

ҲАМИД ФУЛОМ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР

СЕНСИЗ

Қўлимда қолмади ихтиёр сенсиз,
Сўзимдан кетди ранг, эътибор сенсиз,
Зимдан кузатади дўсту ёр сенсиз,
Кўзларимда ёшим шашқатор сенсиз,
Шоирга бу дунё тангу тор сенсиз!

Ҳижрон лашкарининг ҳужуми ёмон,
Инсон бардошига келтирар қирон,
Бир онда чол бўлиб қолар навқирон,
Ундан жонга йўқдир заррача омон,
Хуллас, танҳо бўлдим тор-мор сенсиз!

На овқатда маза ва на чойда таъм,
Чақирсак ҳам энди дўстлар бўлмас жам,
Мингинчи чироқлар худди хира шам,
Юлдуз чақнамаган кечадир олам,
Ҳеч нарса жонимга қилмас кор сенсиз!

Гира-шира тонгда кезаман боғим,
 Шарпалар мисоли юракда доғим,
 Жимликда товушингни илғар қулоғим,
 Қўз олдимдан ўтар у хушнуд чоғим,
 Оҳ, яна йўқолар беқарор сенсиз!

Ҳаёт – умр йўлида елиб шошмақдир,
 Йил – тизма тоғларда доvon ошмақдир,
 Базм – орзу наҳридай тўлиб-тошмақдир,
 Ишқ худди пайванддир, қўш туташмақдир,
 Мен барги тўкилган бир чинор сенсиз!

Сахий табиатга дилдан тасанно:
 Миллиард юлдузларни уфурар само –
 Оқ парқуда юмшоқ тўлғонар дунё:
 Биз ҳам қилмоқдамиз маъюс томошо:
 Қорайиб кўринар ҳатто қор сенсиз!

Янги йилни кутиш қадимдан одат,
 Башарга ёр бўлсин омонлик, омад,
 Мангу қарор топсин тенглик, фароғат,
 Бизни ҳам ёрлақа, эй сен адолат,
 Йўлга термулмайлик интизор сенсиз!
 1977

АССАЛОМ, ЎЗБЕГИМ

Ассалом, улуғ халқ, ўзбегим,
 Дили пок, қутлуғ халқ, ўзбегим.
 Ассалом, ҳур тақдир, истиқлол,
 Иқболим, шарафим, ўзлигим.

Тонг билан янграйди мадҳиям,
 Порлайди юксақда куёшим.
 Йўл кўркам, эл кўркам, дил кўркам,
 Карвонинг бошлайбер, Юртбошим!

Меҳнатда чиниққан эл улуғ,
 Улуғдир чароғон истиқбол.
 Мард халқим, эрк шараф, эрк қутлуғ,
 Бахтингдир бу байрам, истиқлол.

Тонг билан янграйди мадҳиям,
 Порлайди юксақда куёшим.
 Йўл кўркам, эл кўркам, дил кўркам,
 Карвонинг бошлайбер, Юртбошим!

ОҲ, СЕНИНГ ЁШЛИГИНГ МЕНДА БЎЛСАЙДИ...

Кўнгил ёшлигини ҳар дам қўмсайди,
 Оҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди!
 Такрор этмас эдим бағри тошлигинг,
 Оҳ, менда бўлсайди сенинг ёшлигинг!

Намунча енгилсан, намунча дайди!
 Оҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди,
 Бўлмасди беғамлик, бебардошлигинг,
 Оҳ, менда бўлсайди сенинг ёшлигинг!

Тонг юлдузи каби бир он кулсайди!
 Оҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди,
 Ўтда ёндирдим кўнгил ғашлигинг,
 Оҳ, менда бўлсайди сенинг ёшлигинг.

Юрак илк севгига яна тўлсайди!
 Оҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди,
 Шодлик, кўкламлигинг, серқуёшлигинг
 Жаҳон ёритарди худди ёшлигинг!..

1963

СОАТ САНАДИМ...

Севгида вафони одат санадим,
 Ёрнинг жафосини роҳат санадим.

Қалам тебратишни ҳар тонг соғиниб
 Вазифа деб билдим, тоат санадим.

Хаёлимда гоҳо жонланса жилванг,
 Мен ўша лаҳзани омад санадим.

Ва лекин қошларинг чимирилган онни
 Муҳаббат гулига офат санадим.

Сафарда ёнма-ён суҳбатдош бўлсанг,
 Мен буни энг гўзал ҳолат санадим.

Бевақт эсан ҳижрон шамолларини,
 Баҳорим боғига ғорат санадим.

Хорижда Ватаним жамолига зор
 Ва сенга интизор, соат санадим.

1978

РАМЗ БОБОЖОН

(1921–2008)

XX аср ўзбек адабиётини ўрта авлод вакиллари ижодисиз тасаввур қилиш қийин. 20-йилларда туғилган адиблар 37-йилнинг қонли қиличидан навқиронликлари боис омон қолган эдилар. Лекин уларнинг умр йўлларига тарихнинг энг мураккаб даври — XX аср ўзининг турфа мафкуравий ўйинлари, синовлари, таҳликалари билан таҳдид солиб турди. Ўзбекистон халқ шоири Рамз Бобожон ҳам кўпларнинг тасаввурида собиқ Иттифоқ даврининг эрка, бахтиёр шоири бўлиб кўриниши мумкин. Ҳолбуки, жуда узоқ йўлларни босиб ўтган адибимиз тақдирида жуда кўп — бир-бирини рад этиб турадиган яхши-ёмон воқеалар юз берди. Шуларни юрак-юрагидан ҳис этган Рамз Бобожон йиллар бўронидан оиласи, турмуш ўртоғига бўлган чексиз муҳаббатини дил-дилдан асраб ўта олди.

ЎЗИМ ҲАҚИМДА

«Одам ўзи ҳақида бир нима дейиши амри маҳол. Кўрган-кечирганларингиз дилдан тилга чиқса-да, барибир тасвирлаш қийин кечади. Яхши гапирсангиз — мақтаняпти, дейишади, ёмонласангиз — норози экан, деб ўйлашади.

Мен кеч уйланганман. Бунинг сабаби анча-мўнча. Аввало, мен туғилган йиллар ниҳоятда оғир йиллар эди. Онамнинг айтишича, қовун пишиғи пайтида далада дард тутиб қолган-у, мен ота ҳовлимиз билан девор-дармиён, Тошкент шаҳрининг юртга маълум ва машҳур мавзеси — Олмазордаги тарихий туғруқхонада (кейинчалик Тошкентнинг 1-

туғруқхонаси дейилган) дунёга келганман. Бу жойнинг тарихийлиги шундаки, 1916 йилда полиция маҳкамасининг бошлиғи Мочалов «боламни мардикорга бермайман» деб бош кўтарган муштипар ўзбек аёлининг кўксига ўқ узган, қутлуғ қон тўкилган машъум бино эди.

Ўтган умрим кеча-кундузга ўхшайди. Фуқаролар уруши, янги иқтисодий сиёсат, колхоз қурилиши, очарчилик, душман қидириш, халқ бошига тушган кулфатлар... Яна уруш, тикланиш. Йиллар ўтди. Йигитлигимни эсласам, бирор қизни севиб, на Мажнун бўлдим, на Фарход... ваҳоланки, сир эмас, кўп қизлар билан учрашганман... Боз устига ойим ёки дадам қариндошлардан бўлмаса ҳам, дўст-ёрларидан қиз топиб менга кўрсатишган, лекин юрагим «жиз» этмаган. Ўйласам, ўзим ҳам ҳайронман, наҳотки, муҳаббат туйғусидан шунчалик бегона бўлсам?! Йўқ, ундай эмаслигини кейинроқ англадим».

МУҲАББАТ УЛ ЎЗИ ЭСКИ БИР НАРСА ...

«Кунлардан бирида тоғам «Сенга бир қиз топиб келдим. Трамвайда кўриб қолдим», дедилар. Қулдим. «Ўша трамвай турибдими жойида?» дедим. «Трамвай турмагандир. Лекин мен орқама-орқа бордим, уйини ҳам билиб келдим», дедилар. Ойим шундай суюниб кетдилар, ичлари юзларига тепгандай... Чунки ойимнинг бирдан-бир орзуси келин қўлидан бир пиёла ной ичиш эди. Ўша кун, ўша лаҳзадан бошлаб, уйланиш оилада энг муҳим масала бўлиб қолди, эртаю кеч шундан бошқа гап йўқдай...»

Тоғам билан бирга ўша қизни кўргани бориб, бир эшикни тақиллатдик. Бу – Леваневский кўчасидаги Мансур Ризаевлар оиласи эди. Баҳона шу бўлдики, биз «Квартира борми?» деб сўраб кирадиган бўлдик. Иккинчи жаҳон уруши ғалаба билан тугаган бўлса ҳам, барибир, юртда очарчилик, йўқчилик, уй-жой танқислиги... Эшик очилди, нозик, гулрухсор бир қиз бир қўлида супурги, бир қўли билан этагини ушлаб туриб, ҳаё-андиша билан ерга қараб, «йўқ», деди. Аммо кеча яқин тоғам билан уйга қайтдик ва квартира қидириб, квартира эмас, келин топганимизни ойимга айтиб, уни кулдирдим.

Ўша кун уйимизда гўё тўй бошланди. Дадам ишдан қайтганда, ойим воқеани яна бир бор бошдан-оёқ айтиб бердилар. Тўй тараддуди, борди-келди, уч-тўрт ой давом этди. Сурайё Тошкент фармацевтика институтида ўқир экан, назокатли, камтар, вазмин, боодоб қиз...

Бир вақт истеъдодли татар шоири Ҳоди Тоқтош: *«Муҳаббат ул ўзи эски нарса, лекин ҳар бир юрак они янгарта...»* деган бўлса, энди мен: *«Муҳаббат бу чўғдай бир нарса, аммо ҳар бир юрак уни олов олдиар...»* дердим.

1947 йил 14 ноябрь оқшоми ота ҳовлимизда тўй дастурхони ёзилди. Тўйим яна шуниси билан унутилмаски, никоҳ маросимида қариндош-уруғлардан ташқари, дадамнинг ошна-оғайнилари, менинг энг яқин

дўстларим Убай Бурҳон, Туроб Тўла, Шуҳрат, Ҳамид Фулом, Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Шукрулло қаторида яна бошқа машҳур адабиёт, санъат ва жамоат арбоблари ҳам ташриф буюрдилар. Улар орасида Фафур Фулом, Комил Яшин, Ойбек, Юнус Ражабий, Шайхзода, Миртемир, Ойдин, Зулфия, Ҳалима Носирова, Тамарахоним ва замонанинг яна кўплаб машҳур кишилари бор эди.

Устоз Фафур Фулом бир қўлида даста гул солинган антиқа чинни кўзани кўтариб туриб, икки оғиз илиқ сўз билан тўй гурунгини очди.

Муҳаррам ая келин-куёв оралиғига ҳали қизалоқ Олмосбегимни, менинг тизамга эса кенжа ўғилчалари Мирза

Хондамирни ўтқазиб қўйди. Бу миллий урф-одат, эзгу ният эди.

* * *

Улар бахтли эдилар. Бир йилдан сўнг қизалоқнинг туғилиши, унга бўлган меҳр-муҳаббат оиладаги муносабатларга янада нур олиб кирди.

*Тура қол, Камола,
Тонг сенга маҳтал,
Қўйлак тўқиб келган қуёш нуридан.
Олтин куз уфириб, бўйи муаттар,
Сенга жой кўрсатар боғнинг тўридан...*

Улар бахтли эдилар. Лекин орадан кўп ўтмай машаққатли кунлар бўйлаб қолди...

ИШИМ ҲАҚИДА

«Иккинчи жаҳон уруши тугаганига қарамай, ҳали унинг асоратлари бор эди. Ижтимоий ҳаётда ғоявий, мафкуравий ички тозалашлар авж олиб кетган. 1948 йил ВКП(б) Марказий Комитети «Звезда» ва «Ленинград» журналларининг ғоявий хатолари борасида қарор қабул қилди. Мазкур қарор муносабати билан наинки Ленинград ёки Москвада, бутун Иттифоқда, шу жумладан, Тошкентда ҳам ёзувчи, рассом, композитор ва олимлар иштирокида

бир йиғилиш бўлиб ўтди. Бу йиғилиш ниҳоятда жиддий аҳамият касб этганлигидан бўлса керак, унда давлат ва жамоат арбоблари ҳам қатнашдилар. Ўшанда Украина шоири Сосюранинг «Менинг Украинам» шеъри миллий маҳдудликда қораланган эди. Ана шундан кейин Ўзбекистонда ҳам «сосюра»лар қидирила бошланди ва қизиғи шундаки, дарров топилди-қолди. Хўш, ким эди у? Шоир Туроб Тўла «Жон Ўзбекистон» деган шеърини миллатчилик руҳида ёзган, деб айб қўйилди, тош отилди.

Эсласам, бир кун Туробжон менга юрагини ёриб, Сосюрани умрида кўрмаганлигини, ҳатто унинг асарларидан беҳабарлигини айтган эди.

Мен Сурайёхонга уйланган кезларимда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида консультант эдим. Кейин «Ленин учқуни» (ҳозирги «Тонг юлдузи») газетасига бош муҳаррир бўлдим. Бир оз вақт ўтгач, текшир-текширлар бошланиб кетди, ҳамма нарса ғалвирдан ўтказилди.

«Ленин учқуни» (ҳозирги «Тонг юлдузи») газетасида ишлаб юрган пайтларимда бир одам кабинетимга келиб мен билан узоқ суҳбатлашган эди. Ўшанда у Усмон Носирдан гап очиб қолди. Мен мақтандимми, билмайман, Усмон Носир билан расмга тушганман, дедим. У ўша расмни бир кунга бериб туришимни илтимос қилди. Мен ҳам ўша пайтда содда йигит эканманми, дарров уйга бориб ўша суратни олиб келиб берибман. Бу ҳақда кейинроқ эсладим, албатта. Ўша йигитнинг тахаллуси – Қайнар эди. Кейинчалик у шеър ҳам ёзмади, шоир ҳам бўлиб етишмади.

Сал ўтмай мени КГБ (Давлат Хавфсизлик Хизмати) чақира бошлади.

Кунни билан ишда ўтираман. Кеч соат 5–6 да телефон бўлади. Мени олиб кетишади. Сўроқ тунги 2–3 гача давом этади. Сўнги йилларда кимлар билан ошна-оғайни тутинганим, кимлар билан дўст бўлганим, давраларда ким нима дегани – ҳамма-ҳаммасини ипидан-нинасигача сўрайдилар.

Сўроқдан кеч қайтаман. Орқамдан биров қорама-қора кузатиб келади. Муюлишдан ўтгандан кейин эса бир аёл пайдо бўларди. Бу – Сурайё – умр йўлдошим. У мени диққати ошиб, кўчада кутиб турарди. Қўлида Камола қизим. Мана, сиз «Булар ҳақида уйингиздагиларга айтармидингиз?» деяпсиз. Қизим, мен бу ҳақда ҳеч кимга айтишга ҳаққим йўқ эди. Фақат Сурайёхонга айтганман. Дадамга ҳам айтмаганман. Чунки тилхат берганман. Бу ерда қўрқувдан ташқари лафз деган нарса ҳам бор».

АЖДОДЛАРИМ ҲАҚИДА

«Очил ота – менинг бобом. Мен у кишини хотирлар эканман, чорпахилдан келган, ўрта бўй, кенг яғринли, кўзларида ақлу идрок аломатлари ёниб турган, тадбирли бир нуроний мўйсафид рўпарамда пайдо бўлади. 1937 йил эди. Бир кунни Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини ойимга ўқиб бердим. Ойим мароқ билан тинглаганидан кейин учқур хаёл уни аллақайларга олиб қочгани ҳамон ёдимда:

– Отабек, деганинг, бу, катта бобонга ўхшаб кетади-ку, – деди ўйланиб. Мен тушунмадим. Бувимнинг айтишларича, бобомнинг карвон-карвон мол-мулки бўлган, ер-суви Ўнқўрғондан тортиб Кўктерақкача, ундан нари Қирқариғу Сариеғочгача, Мирободда ҳам кўраси бўлган, Қўқону Марғилон, Самарқанду Бухорога савдога қатнаган. Шундай қилиб, кунлардан бир кун Қўқондан Отабекка ўхшаб, хотин олиб келган, лекин хотин устига... Қизиқ! Бири Кумуш бўлса, бири Нуқра... Очил ота ана ўша иккинчи хотиннинг биринчи ўғли. Ота серзавқ, шоиртабиат киши эди. Шунинг учун ҳам улфатчилик қилган кезлари Мулла Тўйчи ҳофиз билан ҳамиша ҳамдам бўлганлиги бежиз эмас. Бобом оқшомлари, айниқса, қиш кунлари танча четида ғазал-хонлик қилар, ҳали ўқишни, ёзишни билмаган пайтларимда арузнинг оҳангдорлиги қулоғимга хуш ёқар, қалбимни эркаларди... Ёзишга эса менинг бошқа бир қариндошим шоир Комилжон Иброҳимов ундади. У Фолиб тахаллуси билан шеър битарди...»

Сурайё Мансур қизи хонадони тарихида ҳам ўтган асрнинг зиддиятлари акс этган. Бу оила 37-йиллар кулфатлари туфайли масъул лавозимларда ишлаган кўплаб яқинларидан ажралган, Иккинчи жаҳон урушининг сўнги кунларида ҳалок бўлган меҳрибон отани узоқ йиллар давомида умид билан йўлларига термулиб кутган хонадон эди.

Сурайё опанинг кундалик дафтарларида шундай сатрлар ёдгорлик бўлиб қолди: «Менинг ота-онам — Ризаев Мансур ҳамда Комила Юнусовани ниҳоятда самимий ва ёруғ туйғулар бирлаштириб турар, улар бир-бирларини яхши тушунишар ва жуда ҳурмат қилишарди. Ота-онам биз — фарзандларига доим яхши гапирар, эркалар, уйимизда ҳамиша ёруғ ва хотиржам муҳит ҳукм сурарди».

Улар ўз оталарини 30 йил давомида кутдилар, унинг ҳалок бўлганига негадир ишонгилари келмади. Фақат 1972 йил расмий идоралар орқали ахтариб, шаҳид кетган ота қабри Лиепая шаҳри қардошлар қабристонидан топилди. Кейинчалик Рамз Бобожоннинг илтимосига қўра, Республикамиз Президенти ғояси билан Иккинчи жаҳон уруши қурбонлари қабристонига қўйилган ёдгорликда Мансур Ризаевнинг номи ҳам қайд этилди.

ЯНА МУҲАББАТ ҲАҚИДА

Гул ҳақида шеър ёзмаган шоир бўлмаса керак. Лекин ҳамма оила тақдирида ҳам гуллар катта ўрин тутмайди. Тўғри, гулни ҳамма ҳам совға қилади, лекин бир умр турмуш ўртоғига деярли ҳар куни гул совға қилиш бу жуда камёб ҳодисадир. Рамз Бобожон эллик тўрт йил давомида деярли ҳар куни турмуш ўртоғига гул совға қилганлар ва буни қандайдир мажбурият юзасидан эмас, балки юракнинг хоҳиши билан амалга оширганлар.

«Сурайё гулни яхши кўрарди. Эсласам, Шредер номидаги боғдан гуллар олиб келиб, ҳовлимизга гулзор қилганмиз, гул байрами ўтказганмиз. Мен деярли ҳар куни бозорчадан гул олиб келардим. Чиннигулни яхши кўрарди. Уйга гулсиз келган куним кам бўлган. Бир куни умр йўлдошимга: «Сурайёхон, гулни бунча яхши кўрасиз?» десам, у: «Мени кийинтириш — бу сизнинг вазифангиз, лекин гул — меҳр-муҳаббатингиз, вафо белгиси», дегани ҳамон қулоғимда.

Мен ҳам кези келганда «Сурайё, Сурайё юлдузи — энг ёруғ юлдуз, сиз эса менинг энг яқин юлдузимсиз», — дердим».

Рамз Бобожон дунёнинг жуда кўп мамлакатларида сафарларда бўлди. Япония, Англия, Америка Қўшма Штатлари, Ҳиндистон, Болгария, Югославия, Филиппин, Венгрия — заминимизнинг ярмини кезиб чиқди. Лекин адиб қаерда бўлмасин — поезддами, самолётдами, дам олишдами, ўз оиласи билан боғланиб турди, мактублар ёзди, ҳаётининг ҳамма даврида оиласи қувончи ва ташвишлари унинг учун биринчи ўринда бўлди.

«Сурайё, ўзингизнинг ва уйдагиларнинг соғ-саломатлиги дурустми? Сиздан илтимос шуки, болаларга одатдагидан яхшироқ қараб туринг, менинг йўқлигимни билдирманг. Сизни ва болаларни қаттиқ ўйиб, Рамз. 2 апрель 1957 йил. Латвия, «Дубулти» ижод уйи».

«Замоннинг зайли билан Чехословакияга бордим. Поездда кетаётсам, Карпат тоғлари этагига етиб борганда, телеграмма олдим: «Қадрю қимматлигим! Сизни туғилган кунингиз билан чин кўнгилдан табриклайман. Сизга мустаҳкам саломатлик, олам-олам қувонч ва юксак ижодий парвозлар тилайман, йўлингиз беҳатар бўлсин! Сизни дилдан қучиб, Сурайё. 1976 йил, 2 декабрь»

Фарзандлар тарбиясида ҳам бу оилада ўзига яраша қонун-қоидалар бор эди. Тўғри, Рамз Бобожон ҳам баъзи амалдор, машҳур кишилар сингари ўз хизмат лавозимидан фарзандларини «ишга жойлаш, уларни қўллаб-қувватлаш»га бош-қош бўлишда фойдаланиши мумкин эди. Лекин у ўз хизмат лавозимини ҳеч қачон суниистеъмол қилмади. Ўғил-қизлари жамиятда ўз йўлларини ўзлари топишлари учун билим ва ҳаётий кўникма бера олди. Шу туйфайли улар тўғри, ҳалол ва яхши инсонлар бўлиб етишдилар.

Рамз Бобожоннинг фарзандларига ёзган мактублари ҳам сақланган. Уларда бу бағрикенг инсоннинг чексиз муҳаббати, одамийлиги ўз аксини топган.

«Нозимжон! Шанба куни кечқурун хатингни олдим ва ўқиб овозингни эшитгандай бўлдим. Соғлигинг, ўқишларинг яхши ва дарсдан ташқари вақтинг хатда ёзганингдай кўнглили ўтаётган бўлса, мен ҳам хурсандман. Бу йил сенинг зимманга жуда катта масъулиятли ва муҳим вазифа тушади, ўрта мактабни муваффақиятли тамомлаш ва олий ўқув юртига ўрнашиш, буни яхши биласан. Ўйлаётгани, истасанг, буни уddалай оласан, ироданг етади. Ақл-хушингни йиғиб олаётганинг, ўз хатти-ҳаракатингга жиддий қарай бошлаганинг хатингдан сезилиб турибди. Бу, албатта, мени қувонтиради, шунингдек, бошқалар ҳам бундан хурсанд бўлади. 19.Х. 67».

«Камола! Хатингни олдим. Раҳмат, соғ бўл, хат ёзмасанг ҳам майли, хафа бўлмайман, менинг йўқлигимни билдирмай, ойингнинг кўнглини овлаб турсанг, бас!

Қизим, хатингда Данте асарларига обунга кетаётганлигини ёзибсан ва анчагина ачинибсан ҳам. Биз 200 томлик жаҳон мумтоз адабиёти кутубхонасига ёзилганмиз-ку! Энг сара асарлар шу кутубхонага кирган, 10–15 йил давомида олишимиз керак. Ана шу кутубхонанинг 1-томи Дантенинг «Илоҳий комедия»си, деб эшитган эдим ва ойингга читаларни қолдириб, Камола олиб келар, деб айтган эдим. Бу Чорсудаги китоб магазини – пассажда бўлади. Камола, мен ҳам соғинганман. Омон бўл, бахтли пешонангни ўлиб, даданг РАМЗ. 16.Х.67.»

ФАРЗАНДЛАР ҲАҚИДА АЛОҲИДА

«Бахт – бу орзунинг ушалиши, хаёлнинг ҳақиқатга айланиши. Лекин бу тасодиф эмас, меҳнат, интилиш, ирода, аввало, худо ато этган тақдир. Лев Толстой айтадики, «Ўзини уйда бахтли билган одамгина ҳақиқий бахтлидир». Менинг бахтим – оилам, китобларим...

Одамлар бор, ўзининг бахтига ўзи завол бўлади, кимгадир ҳавас эмас, ҳасад қилади. Бировнинг бахтини кўра олмайди. Мен бахтни нафақат ўз уйимда, қолаверса, қўни-қўшнида, маҳалла-кўйда, элу юртда кўришни истайман.

Худоба минг қатла шукурки, оилам – менинг давлатим. Мен икки қиз ва бир ўғил кўрдим. Камола – она қизим – олима, филология фанлари номзоди. Ўғлим Нозимжон Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист. Иккинчи қизим Наргис – психология фанлари номзоди, доцент. Мақтансам-мақтанмасам, олтита неварам бор: тўрт ўғил, икки қиз. Уларнинг ҳаммаларини жуда-жуда яхши кўраман, севаман, ардоқлайман».

АЛВИДО, СЕВГИЛИМ!

«2001 йил 1 сентябрь тонг отарида Мустақил Ўзбекистоннинг 10 йиллиги муносабати билан Сурайёнинг қўлига бир кучоқ гул тутдим. Гулни у ўз бағрига босди, мен эса ўз муҳаббатимни...

Минг афсус! Инсон ҳар қанча доно бўлса ҳам, барибир, тақдирида ҳали нима бор-у, нима йўқлигини билмайди.

Эсласам, ўша йили 13 октябрда тонг ҳар кунгидай фусункор ёришди. Биз ҳам Сурайё билан иккимиз қутлуғ дастурхон атрофида ўтириб, одатдагидек, нонушта қилдик, руҳимиз жуда баланд бўлмаса ҳам, унчалик паст ҳам эмасди. Тушликни ҳам бирга баҳам кўрдик, бир пиёладан чой ҳам ичдик... бир-икки рубойи ҳам ўқилди:

*Бир пиёла чой бериб, солмагил қовоғингни,
Сув тутсанг ҳам, майлига, шод кўрай ёноғингни...
Иғволарга учиб сен, бир тош отиб сўндирма,
Қалбимда ўзинг ёққан муҳаббат чароғингни.*

Сурайёнинг лабларига нимкулги югурди, нимкулги... аммо юрагига ўрнашган дард нафақат уни, мени ҳам эзғиларди... Кўрган кўзларим кўр бўлсин – кун ботар олдида ўлим уни олиб кетди!!!

*Алвидо! Севгилим, ёруғ юлдузим...
Шуълалар ортингда сарғайиб қолди.
Зулмат ботқоғига ботди кундузим,
Эҳтимол, қуёш ҳам толиқди, толди...
Сен кетдинг,
Мен қолдим довдираб ёлғиз,
Бошимга ногаҳон урилгандай тош.
Йиғлай десам, йиғи келмади ҳаргиз,
Ич-ичимда қотиб қолгандай кўзёш...
Сурайё! Севгилим, ором ол, тинч ёт!
Алвидо! Дейишга бормади тилим...
Бевақт жудоликдан сатрларда ёд –
Шуълаларинг янглиғ қонталаш дилим...*

Мана, мен ўз йўлимда ёққан чироқларим – менинг оилам, ширин-шакар фарзандларим, серташвиш китобларим. Ўтган умрим билан фахрланаман. Мураккаб ҳаёт жараёнида тобландим, адолатни, ҳақгўйликни ёқладим, ўз севгимни ардоқладим.

*Муҳаббат меҳробига
Танлаган йўлим чапмас.
Ошиқлик ҳисобига
Кексалигим ҳеч гапмас!*

Ўйлашимча, хотира иккинчи умр. Сурайё мен учун ҳамиша барҳаёт. Энди мен фарзандларим, невараларим бахтини, дейман. Кунлардан бир кун энг кичик қизалоқ неварамга: «Ҳали сени узатаман, тўйингга ўзим бош-қош бўламан» десам, у менга: «Сиз ўшангача қариб қоласиз-ку», деди. Унинг назарида ҳали мен ёш эканман, водариф!»

*Илмира РАҲМАТУЛЛАЕВА,
«JannatMakon», апрель, 2006 й.*

МЕНИНГ ИЖОДИМ – МЕНИНГ ҲАЁТИМ

Болалиқдан шеърятга ишқимни уйғотган ҳам бобомнинг ўзи!

Мен бобомни жуда севардим. Уни ишдан ёки кўча сайридан қайтиш вақтини илҳақ бўлиб кутганларим эсимда. Бу унинг ширин сўзлигидан, меҳрибонлигидан, болажонлигидан бўлса керак, албатта. Бобом жуда содда кийинарди. Кўпинча, қора мурсак, этик, мошранг духоба дўппи, қишда савсарий телпак киярди. Бобомнинг очиққўнгиллиги ҳаммага ёқарди. Маҳалламиздаги бева-бечора, етим-есирларга ҳамиша шафқат қўлини чўзар, бошига ташвиш тушганларга яхши маслаҳатини аямас эди. Ёлғиз қолган кезлари Ҳофиз, Навоий, Фузулий ғазалларини ўқир, ўзини улар билан дардлашгандай ҳис қиларди.

Кўп вақт қишнинг зимистон кунларида бобом танча четида қуйидаги сатрларни хиргойи қилиб ўтирарди, кейинчалик билсам, бу ғазал Алишер Навоийга мансуб экан:

*Бир кун мени ул қотили мажнунишор ўлтурғуси,
Усрук чиқиб, жавлон қилиб, девонавор ўлтурғуси...*

* * *

Менинг биринчи шеърим босилиб чиққанда ҳали ўн тўртга тўлмаган эдим. Ўшанда десангиз, ўзимга сизмай кетдим. Бироқ дадам унчалик суюнмади. Ёзувчилик, дадам назарида жиддий иш эмас, саводхон кишининг бўш вақтидаги бир эрмагидай эди... Мен эса бошқача қарардим. Ким билсин, балки бунга кўнгил армонлари-ю, ёшлик гурури сабаб бўлгандир? Ё бўлмаса, ўзимда жиндак истеъдод борлигини ҳис этганимданмикан?

Мен Педагогика билим юртини битирганимдан сўнг, дадамнинг қистови билан Тошкент Медицина институтига кирдим, аммо бир йил ўқисам ҳам, унга кўника олмадим, энг яхши онларимни илҳом париси ўғирлайверди...

Найлай!
 Шеърятга асирман,
 Асир!
 Банди банд қилгандай
 Ошиқ дилимни,
 Ҳатто қочолмайман,
 Кўзларим басир,
 Ўзига ўргатиб олган
 Тилимни...
 Ўзи ардоқлайди
 Қалбимни ўзи,
 Бир нафас жилдирмас
 На кеч,
 На кундуз,
 Гўё
 Кўзим кўзи,
 Сўзим ҳам сўзи,
 Кундузи қуёшим,
 Кечаси юлдуз...

Начора! Навбатдаги ўқув йилидан Тошкент Давлат педагогика институтининг Адабиёт факультетига қатнай бошладим... Ҳолбуки, бу сирни дадам билмаслигидан қийналардим, ич-этимни ердим, баъзан ўзимга ўзим тасалли берардим. Машхур санъаткор Миршоҳид Мироқиловнинг ижодий тақдири меникидан баттар бўлган-ку! Ўзи ёзишича, бир кун уларнинг уйига меҳмон келади. У одам Қўқоннинг «манман» деган бойларидан экан. Энди етти ёшга қадам қўйган Миршоҳид басавлат меҳмоннинг юриш-туришини, баъзи қилиқларини, унга бўлган отасининг ҳаддан ташқари такаллуфини илиб олиб, кулгили қилиб кўрсатадики, меҳмоннинг ичаги узилади... Сўнг отаси Миробид ака кадрдонини ҳурмат ила кузатиб, уйга қайтгач, Миршоҳиднинг хаёлига келмаган ишни қилади, кулоғидан чўзиб, бетига тарсаки тортади:

– Хўш, қанақа ўйин бу! Масхарабоз бўлмоқчимисан? Бизнинг хонадондан масхарабоз чиқмаган ва чиқмайди! – деб унга ўдағайлайди.

Аммо Миршоҳид парво қилмайди... Уни қизиқтирган, юрагига ўт ташлаб, кўзларига нур сочган нарса санъатнинг сирли чироқлари эди...

Бир кун Ҳамза номидаги Академик драма театри (ҳозирги «Миллий театр») биносига адабий кеча ўтказиладиган бўлди. Афиша ва таклифномалар тарқатилди. Бу шеърхонлик кечасида мен ҳам қатнашишим керак эди. Мен дадам билан бордим ва залнинг бир чеккасидаги иккита креслога ёнма-ён ўтирдик. Адабий кечага Фафур Фулом раислик қилди. Бир неча шоир дўстларим ўз

шеърларини ўқиб, халқни мамнун этганлигидан бўлса керак, қарсақ садолари янграб турарди. Ниҳоят, рўйхат бўйича навбат менга келди, шекилли, ҳурматли раис исмимни эълон қилгач, ён-вериға бир қараб қўйди. Мен пастдан, дадамнинг ёнидан туриб, аста-секин минбарга чиқиб бордим ва янги шеърларимдан бирини ўқидим. Залда яна гулдурос қарсақлар янгради ва Ғафур ака кутилмаган тарзда мени табриклади. Зўр ҳаяжон тўфонида ўз жойимга қандай келиб ўтирганимни билмайман.

Мушоира тугади... Тошкент кечасининг ғала-ғовури ичида дадам билан мен жим борардик. Ниҳоят, эшигимиз остонасига бир-икки қадам қолганда, дадам хурсандчилигини пинҳон тутолмай, деди:

– Ўғлим, бизнинг оиламиздан ҳам бир шоир чиқадиған бўлибди, баракалла!

Мен ҳам пайтни ғанимат билиб, ўртадаги сирни ошқор этдим:

– Ҳа, шундай бўлди, докторликни шоирликка алишдим, дуруст қилибманми?

– Борди-ю, тўғри қилған бўлсанг, майли, мен розиман, – деди кулиб туриб дадам.

Ўша кеча, билмадим, дадам қандай ухлади экан, аммо мен бутун сиру асрорлардан, ортиқча ташвишлардан ҳоли бўлиб, тинч ухладим.

ОДИЛ ЁҚУБОВ

(1926—2009)

Одил Ёқубов 1926 йил 20 октябрда Қозоғистон Республикаси Чимкент вилояти Туркистон туманининг Қарноқ қишлоғида туғилган. 1944 йилда ўрта мактабни тугатиб, 1945—1950 йилларда армияда хизмат қилди. Совет — япон урушида иштирок этди.

Тошкент Давлат университетининг филология факультетида таҳсил олди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида маслаҳатчи, «Литературная газета»нинг Ўзбекистондаги махсус мухбири, «Ўзбекфильм» киностудиясида ва Республика кинематография қўмитасида бош муҳаррир, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бош муҳаррир ўринбосари, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида бош муҳаррир, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси, Ўзбекистон Атамалар қўмитаси раиси ва Туркистон халқлари маданияти арбоблари ассамблеясининг вице-президенти лавозимларида хизмат қилди.

«Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё», «Диёнат», «Оқ қушлар, оппоқ қушлар», «Адолат манзили», «Осий банда» романлари; «Дилбарим», «Баҳор ёмғирлари» киноқиссаларининг муаллифи. Адибнинг «Улуғбек хазинаси», «Диёнат» асарлари асосида кўп серияли видеофильмлар яратилган.

Одил Ёқубов Давлат мукофоти лауреати, «Дўстлик» ва «Эл-юрт хурмати» орденлари билан тақдирланган.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси.

БУНИ ҲАЁТ ДЕЙДИЛАР!¹

1

Ёши улуғларни зиёрат қилиб, пиру бадавлат оталар дуосини олиш кўнгилга ёруғлик сочадиган савобли иш. Халқимизнинг бу гўзал урф-одати ҳамisha маънавий ҳаётимизни нурлантириб туради. Биз ҳам — таниқли олим ва адиб Пирмат Шермухамедов, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Давлат мукофоти соҳиби Муҳаммад Али ва камина — учаламиз шу удумга амал қилиб, янги йил эшик қоқаётган умидбахш дамларда оқсоқол адибларимиз зиёратига йўл олдик..

Келишганимиздек, 2007 йил 30 декабрь куни эрталаб соат тўққизда, Тошкентнинг энг кўҳна бозорларидан бири бўлган Бешёғоч бозори дарвозаси олдида учрашиб, ичкари кирдик. Осмон очиқ, кўёш чарақлаб турар, аммо қуруқ совуқ бадандан ўтиб суюкка етгудек эди. Истиқлол йилларида қурилган турнақатор савдо дўконларию «Супер-маркет»ларга, барча қулай шарт-шароитларга эга, бир-биридан кўркам, бир-биридан ҳашаматли бозорлар қаторида ўзбекнинг Фафур Гуломдек дарёдил аллома шоирининг шодон қаҳқаҳаларию кўвноқ латифалари кунда-кунора жаранглаб тургувчи бу бозор ҳам белни маҳкам боғлаб, эл-юрт хизматиға киришиб кетган, аммо ҳали эрта бўлгани учунми, бир маҳаллар донғи кетган, оларману сотарманлар кечаю кундуз қайнаб ётгувчи бозорда одам сийрак, сотувчилар тошрасталар ортида қўнишибгина ўтиришар эди.

Мухтасаргина бозорлик қилгандан сўнг, анҳор кўпригидан ўтиб, Қўғирчоқ театри биноси орқасидаги кўп қаватли уйнинг иккинчи қаватидаги эшик қўнғироғини босдик. Атоқли адибимиз Пиримқул Қодиров яшайдиган манзил шу эди.

Устоз адиб бизларни самимий кутиб олди. Қайноқ суҳбат икки соатча давом этди. Пиримқул ака ҳам, адибнинг эллик беш йиллик садоқатли, меҳрибон рафиқаси София опа ҳам меҳмонларни қўйиб юборгиси келмаётгани сезилиб турарди. Улардан зўрға жавоб олиб, Бодомзор томон йўл олдик.

Яна бир атоқли адибимиз Одил Ёқубовнинг мазкур даҳадаги хонадонига етгунча, Пиримқул аканикидаги «дилкаш гурунглар» таассуротлари таъсирида суҳбатлашиб кетдик.

— Ўзбек прозасини баландда учиб бораётган бир куш десак, Одил Ёқубов билан Пиримқул Қодиров унинг икки қанотиға ўхшайди, — деди Пирмат Шермухамедов. — Буларсиз насримиз кўримсиз, камбағал ва ғариб бўлиб қоларди.

— Аммо иккови икки дунё, — деди Муҳаммад Али ака ўйчан.

Хонадон дарвозаси қия очиқ турган экан. Қўнғироғини жиринг-

¹Қисқартириб олинган.

латмасдан тўғри бостириб боравериbmиз. Жим-жит ҳовлига киргач, қайси эшикни тақиллатишни билолмай, бир зум иккиланиб туриб қолдик.

— Устознинг пешин чоғи жиндек мизғийдиган одати бор эди-ю, — деди Пирмат Шермухамедов бир Муҳаммад Али акага, бир каминага қараб. — Бевақт кепқолдикми, дейман.

— Кўнғироқ қилиб қўйсак бўлар экан, — деди Муҳаммад Али ака. Айни шу лаҳза ойнаванд айвон эшиги «ғийқ» этиб очилиб, остонада Одил Ёқубовнинг рафиқалари Марям опа пайдо бўлдилар.

— Хуш келибсиз, кираверинглар! — дедилар Марям опа мулойим кулимсираб. — Ҳозир Одил акага айтаман. Тўрга ўтинглар, ўз уйлари-рингиздек бемалол ўтиринглар.

Марям опанинг нигоҳи қўлимдаги елим халтачадан боши кўриниб турган шишага тушганда, шунини бекитиб қўйсам майлими, дея самимий жилмайди. Опанинг бу жилмайишида узоқ йиллик қадрдон йўлдошининг феъл-атворини яхши билгувчи, уни асраш, авайлаш учун ҳамиша хушёр ва ҳамма нарсага тайёр тургувчи оқила рафиқанинг меҳри товланиб тургандай эди.

Одиде раза-ойнали узун хона иссиққина экан. Хонанинг тенг ярми ердан тизза бўйи кўтарилиб супа қилинган, тепада ҳам, пастда ҳам ноз-неъматлар билан безатилган столлар турибди. (Янги йил арафасида кутилмаган меҳмонлар келиб қолишини хонадон соҳиблари, ҳойнаҳой, олдиндан билишган.) Тўрда уй эгасининг (бундан беш-ўн йил аввал тушган бўлса керак) кўркам портрети — дераза томонга бошини сал бурган кўйи узоқларга

хаёлчан тикилиб турибди Одил Ёқубов унда. Хонада биронта дабдабали жиҳоз ёки ортиқча ялтир-юлтир безак йўқ — стол-стуллар ҳам, парда-гиламлар ҳам оддий, тоза ва ярашимли.

Марям опа кўрсатган стулларга энди жойлашган пайтимизда улкан адибимиз Одил Ёқубовнинг хиёл бўғиқ, аммо ўктам овози ҳаммамизни оёққа турғизиб юборди:

— Эҳ-ҳе! Худди отасининг уйидагидек керилиб ўтиришини кўринг буларни! — бошланг, эғнида спортчиларнинг кулранг кастум-шалвари, оёғида жунли юмшоқ «шап-шап», қўлида қаҳрабо тусли ҳасса, тик гавдасини олдинга ташлаброқ, шошмасдин юриб келарди оқсоқол адиб.

— Отамизники бўлмай кимники! — бўш келмади Пирмат ака ҳам. — Сиз фақат бизга эмас, яна ўнлаб шогирдларингизга ҳам маънавий падарсиз, устоз!

Одил Ёқубов қандайдир сир-асрорни билишга интилаётгандай синчковлик билан Пирмат акага назар ташлади.

— Оласиз-а, Пирматжон, — дедилар дераза тагидаги иситиш батарея-сига ёндош одми оромкурсига оҳишта жойлашаркан. — Қариялар мақтовга ўч бўлишини биласиз-да, а?

Табиатан оғир-вазмин, доимо нималарнидир ўйлаб жиддий юрадиган устоз адибнинг бугунги кайфияти бутунлай бошқача эди. Мезбоннинг хуш кайфияти ҳаммамизга юқди. Қисқача ҳол-аҳвол сўрашишлардан кейин суҳбатимиз ўз-ўзидан шу кунларда ҳамма давраларда бўлгани каби 23 декабрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови якунлари мавзудан бошланиб кетди. Одил Ёқубов сайлов таассуротлари тўғрисида тўлқинланиб ҳикоя қила бошлади:

— Менинг тушунишимча, Президент сайлови — овоз бериш йўли билан кўпчилик номзодлар орасидан танлаб, давлат раҳбарлигига сайлаш, дегани. Бу пухта тайёргарлик, ақл-заковат, фикр-онг билан баланд руҳда ўтадиган каттакон байрам, халқ байрами. Аммо айрим мамлакатларда ана шундай тантанали маросим ҳокимиятпараст гуруҳларнинг бир-биридан ўч олиш, бир-бирига туҳмату бўҳтонлар уюштириб сангималоматларга кўмиб ташлаш, бир-бирининг юзига лой чаплаш майдонига айланиб кетади. Демократия ниқоби остидаги сиёсий найрангбозликлар, охир-оқибат, қон тўкилишигача бориб етган ҳолатлар ҳам йўқ эмас. Яратганга шукр қилиб, фаҳру ғурур билан таъкидлаيمانки, биздагидек тартиб-интизом, ўзаро ҳурмат-эътибор билан, муқобиллик тарзида ва соф демократик тамойиллар асосида ўтган сайлов жаҳонда жудаям кўп эмас, халқимизнинг ҳар жиҳатдан камолга еганининг яна бир далолати бу. Юртдошларимиз тўрт номзод орасидан ўзи билган, ишонган, ҳурмат қилган инсонни — Ислом Каримовни танладилар. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди менинг назаримда. Негаки, Ислом Абдуғаниевич соҳибқирон Амир Темур ҳазратларидан кейин ватанга озодлик, юртга ободлик, раиятга бахт-саодат олиб келган

мард раҳбар, ўткир сиёсатчи. Ислому Абдуғаниевичнинг миллатсевар етакчи, қўрқмас инсон эканликларига ўзим ҳам гувоҳ бўлганман. Ҳеч эсимдан чиқмайди. 1980 йилларнинг адоғи эди. Москвадаги Кремлнинг Съездлар саройида ўша замон халқ депутатларининг мажлиси якунига етай деб қолган. Мен уч кундан буён тинмай ҳаракат қилсам ҳам сўз ололмай тажанг эдим. Йиғилиш котибиятига, раислик қилувчига қайта-қайта қилган мурожаатларим натижасиз. Дардимни кимга айтаримни, кимдан мадад-ёрдам сўраримни билмай, аламимдан ёрилиб кетгудек бўлиб юрган пайтимда тасодифан Ислому Каримовга рўпара келиб қолдим. Ўша кунларда Ислому Абдуғаниевич Республика фирқа кўмитасининг раҳбари ловозимида эндигина иш бошлаган эдилар. Танаффус пайти, сарой ичи ғовур-ғувур эди. Биз одамлар у ёқдан бу ёққа ўтиб-қайтиб турган минбар яқинида тик турган кўйи бир неча дақиқа суҳбатлашдик. Мана шу бир неча дақиқалик учрашув неча кунлардан буён ҳал бўлмаган, эҳтимол, ҳеч қачон ҳал бўлмайдиган муаммоларимни ечиб берди. Мен у кишига узуқ-юлуқ тарзда дардимни айтдим. Ислому Абдуғаниевич бошини хиёл эгган ҳолатда жим туриб сўзларимни тингладилар.

Сўнгра ўткир тикилганча дона-дона қилиб:

— Мен гаплашаман. Уялтириб қўймайсизми? Сизга ишонаман, тайёрланинг, — дея тўғрига қараб ўтиб кетдилар.

Елкамдан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, севинчим ичимга сиғмай жойимга бориб ўтирдим. Ўтирдиму, папкама маъруза матни йўқлигини кўриб баданим музлаб кетгандек бўлди. Ҳар куни чўнтакка солиб келиб, сўз тегмагач, қайтариб олиб кетиб кечаси билан қайта-қайта тузатилган, ишлов берилган лаънати қоғозлар хонамадаги стол устида қолиб кетган эди! Бир ёқда танаффус тугаганини билдирувчи қўнғироқ чўзилиб-чўзилиб жиринглаяпти, бир томонда ҳали замон минбарга чақириб қолишлари ҳам мумкин. «Ўзинг шарманда қилма!» деганча ҳаллослаб меҳмонхона томон чопдим. Ҳар қалай, улгурдим...

Одил Ёқубов салкам йигирма йил аввалги воқеаларни тўлқинланиб сўзлаяпти. Худди кинодагидек аниқ-тиниқ тасвирлаб берапти. Биз ҳам адиб билан ёнма-ён ўша маҳобатли саройда юрибмиз гўё. Ана, Ёқубов минбарга кўтарилди. Сокин тонг момақалдиросидек гумбураб, жаранги нафақат собиқ шўролар салтанати сарҳадларида, балки ундан узоқ-узоқларда ҳам акс-садо берган машҳур тарихий нутқ янграй бошлади. Бир неча минг киши ўтирган ҳашаматли сарой сув қуйгандек жим-жит, ҳамманинг нигоҳи куйиб-қайнаб сўзлаётган ўзбек ёзувчисига қадалган. Мустабид тузум адолат-сизликларидан газабланган, аммо дардини бировга ёришдан чўчиб юрганларнинг қарашларида ҳайрат ва қувонч, салтанат қўриқчилариникида эса нафрат ва газаб! Ўзбек ёзувчиси шу чоққача бундай баланд минбардан туриб ҳеч ким айтмаган, айтолмаган, айтишга қўрққан, айтишга кучи, журъати, жасорати етмаган

муаммоларни — оддий халқлар чекаётган аламлар, азоб-уқубатларни сўзлаётир. У машаққатли оғир меҳнат туфайли нозик бармоқлари касовдек қорайиб кетган, алвон ёноқлари бужмайиб, кўкраклари чиқмай қолаётган, ўн олти-ўн етти ёшида эллик-олтмишдан ошган аёллар сингари тарашадай қотиб қизлик жозибасидан айрилаётган ўзбек қизларининг аянчли қисмати ҳақида; Америкадаги қора танли куллардан ҳам хор-абгор деҳқонларнинг ғариб ҳаёти тўғрисида, қарамлик, мутелик фожиалари, зўравонлик кулфатлари тўғрисида сўзлаётир...

«Одил Ёкубовнинг бу жасорати тасодифийми? — савол бераман ўз-ўзимга. — Қалбида ўз халқига, ватанига чексиз-чегарасиз муҳаббат, буюк эътиқод бўлмаган одам даврга, даврнинг бешафқат оқимига қарши сузиши мумкинми? Миллион-миллион ватандошлари кўксини неча ўн йиллар мобайнида қийнаб, эзиб келаётган дарду ҳасратини тасодифан катта минбарда туриб дод солармиди! Умуман, Одил Ёкубов бирофта ишга тасодифан қўл уриши мумкинми? Тасодифга қурилган жасоратнинг умри қисқалигини Одил Ёкубовдек аллома адиб билмайдими? Унинг умри, унинг ижоди бошдан-оёқ жасоратлардан иборатдек эмасми? «Эр бошига иш тушса», «Улуғбек хазинаси» қайси жасоратдан кам! «Диёнат», «Оқ кушлар, оппоқ кушлар»-чи!..

— Агар ўшанда Ислом Абдуғаниевич аралашмаганларида қўлимдан ҳеч иш келмасди, — ҳикоя қиларди Одил Ёкубов. — Мендай бир ёзувчига ишониб, бир эмас, бир неча давлатлар тақдирини, ҳатто дунё тақдирини ҳал қилишга қодир мамлакат минбаридан минбар хўжаларининг мўйловига болта ўтмайдиган бир замонда сўз олиб бериш тенгсиз қаҳрамонлик эди. Майли, бошқалардан гинахонликни кўя турайлик-да, ўзимиздан чиққан Нишоновнинг кўрқоқлигини бир эслайлик. Фарғона фожиаларини бозорчиларнинг бир килограмм кулупнай учун бўлган арзимас жанжали, дея хаспўшлашга уринган бу одам ўша пайтда Бутун-иттифоқ миллатлар кенгашининг раиси ва, айтиб чоғда, навбат билан мажлисга ҳам раислик қилиб турган «катта арбоб» эди. Сўз сўраб шахсан ўзининг номига ёзган учта хатимнинг биронтасига жавоб беришни ҳам ўзига эп кўрмади. — Одил ака бир зум тин олди, қовоқлари уюлди, пиёладаги чойдан бир-икки хўплади. Сўнг: — Адолатли раҳбар миллатнинг бахти, нур сочиб бошида чарақлаб тургувчи кўёши, — деди яна чехраси яшнаб. — Ана шундай юртбошиси бўлган халқ ҳеч кимдан кам бўлмайди. Истиқлол йилларида бутун ўзбек халқи — ҳаммамиз ўз кўзимиз билан кўриб, кузатиб келяпмиз. Ахир юртимизни жаҳонга ким танитди, ким азалий қадриятларимизни, урф-одатларимизни улуғлади, бизни менсиманган баъзи бировларни ким тан олдириди! Бугун ёш бола ҳам аниқ жавоб беради бу саволларга. Шунинг учун ҳам ватандошларимиз мамлакат Президентлигига яна мухтарам Ислом Каримовни таънадилар. Тинчмиз, осойишта-хотиржаммиз, ҳар куни эрталаб болаларимиз кулиб-кулиб ишга, ўқишга жўнайдилар, кечқурун яна ўйнаб-кулиб уйга кириб келадилар. Кунда тўй, кунда тантана, дастурхонлар тўкин-сочин.

2

Келинлардек хизматбардор, меҳмоннавоз Марям опа, ҳамма нарса бор-ку, овора бўлманг, дейишимизга қарамай, сизлардан азиз меҳмон борми, бир кепқопсизлар, деб бирида қази, бирида ҳил-ҳил пишган қовоқ тўла тақсимчаларни дастурхонга қўйди. Одил ака яна ҳазилга ўтди:

— Бу хонимга олтмиш йилдан бери тежамкорликни ўргатолмаймиз. Қази деганни ҳам шундай қалин кесадими! Қараб турунглар, бир пасдан кейин қарсондай-қарсондай қосаларни лим-лим қилиб шўрва кўтариб келади ҳали бу хотин! — Одил Ёқубов, Фафур Гулом ёки Саид Аҳмад сингари хушчақчақ, қувноқ аскиялар айтиб барчани кулдириб юрадиган ҳазилкашлардан бўлмаса ҳам бугунги лутфлари ёқимли ва беғубор эди.

— Буни ҳаёт дейдилар! — Одил Ёқубовнинг машҳур иборасини тилга олди Муҳаммад Али ака. — Бу ёғига энди чидайсиз, устоз!

Маза қилиб кулишдик. Одил Ёқубов ҳам роҳатланиб ўрнидан бир кўзғалиб қўйди-да:

— Умр — ўткинчи меҳмон. Умр — дарё, оқиб кетганини билмайсан. — дедилар хўрсиниб, — Бир пасда саксондан ошиб, ҳолвадай пишиб ўтирибмиз. Албатта, шундай улуг ёшга етганга шукр деймиз, атрофда юз бераётган беқиёс ўзгаришларга қараб бир суюнсак, болаларимизнинг, неварачевараларимизнинг яйраб-яшнаб камолга етаётганларини кўриб бир суюнамиз. Аммо... — Оқсоқол ҳаммамизга муғомбирона нигоҳ ташлаб олди. — Аммо инсон боласига қариликдан ғурбати йўқ. Биров билан улфатчилик қилолмасанг, узоққа юролмасанг, қиттак-қиттак отиб, ёшликдагидай кўча-кўйда қиз-жувонларга гап ташлолмасанг, ҳар кун танингни ўн жойи симиллаб оғриб турса. Қамишдай ўсиб-ўсиб, бўйрадай ерга тўшалиб ётсанг... Агар битта талабгор топилганда, қариликнинг ўттиз йилини ёшликнинг ўттиз дақиқасига жон-жон деб алмаштирган бўлар эдим.

3

— Биз бўлсак, Одил Ёқубовдек пиру бадавлат қария бўлайлик, деб орзу қилиб юрибмиз-ку! — деди Пирмат ака ёлғондакам ҳайрат билан.

— Шошилманг, мендан ўтиб, мендан баттар ҳам бўласиз ҳали — деди Одил ака вазминлик билан. — Лекин ўтган вақтнинг қайтмаслиги чатоқ. Билакда куч-қувват, юракда ғайрат-шижоат борида қиладиганингни қилиб қолиш керак экан. Кейинги афсуслар бефойда — қийнайди, эзади, азоблайди, холос. Баъзида ҳаётимнинг қанча-қанча кунлари, ойлари буҳуда кетганини ўйлаб вужудим зирқирайди. Бекор кетган фурсатлар ўчини олгим келади, куну тун қимирламай ўтириб ёзсам, дейман, аммо қари от чартоққа ярамайди, дегандай салга чарчаб қоламан, алам қилади, на фойда.

Саксон тўрт ёшида «Осий банда»дек беқиёс романни битириб қўйиб яна «чарчайман», «алам қилади» дея нолиш таажжубли, ҳаяжонли, ҳайратли, ҳавасли — чин юракдан таъзим қилгинг келади. «Ҳа, буни ҳаёт дейдилар!» деган ҳайқирик ич-ичингдан қайнаб чиққанини сезмай қоласан. Ахир, «Тенгдошлар», «Бир фелъетон қиссаси», «Муқаддас», «Биллур қандиллар», «Қанот жуфт бўлади», «Кўҳна дунё», «Адолат манзили»дай бебаҳо асарлар муаллифи қариши мумкинми!

Одил ака ижодий ишларимиз, режаларимиз билан қизиқди. Биз «Осий банда»нинг тақдирини сўрадик.

Ёзаётган асари тўғрисида ҳеч қачон лом-мим демайдиган, сир сақлашни яхши кўрадиган, борди-ю, нималар устида ишлаётгани билан қизиқиб қолсангиз, э-э, бир нарса қилипман-да, дея ҳар доим қисқа ва мавҳум жавобни яхши кўрадиган Одил Ёқубов бугун темир одатини бузди, «Осий банда» тўғрисида анча маълумотларни гапириб берди.

— Қари от уюрдан олдин чанг чиқарар, деганларидай биз ҳам асарни тамоман охирига етказмай туриб газет-журналларда парчалар беришга бердигу, адоғига етганда бошимиз қотиб ўтирибмиз, — кулди Одил ака. — Лекин меҳнатдан қочиш йўқ. Француз адиби Ф. Вольтер, меҳнат бизни учта зўр фалокатдан: ғамгинлик, иллат ва муҳтожликдан халос қилади, деган. — Нон емоқчи бўлган одам, ўтин ташишдан эринмаслиги керак, тўғрими?

— Эълон қилинган парчаларнинг ўзиёқ адабий жамоа орасида қизгин баҳслар уйғотди. — деди Пирмат ака. — Профессор Санжар Содиқ «Жаҳон адабиёти» журнали ўтказган бир давра суҳбатида: «Осий банда» романи китобхонни ларзага солиши, юксак савияда ёзилганлиги, кўзимизни ярқиратиб очишига кўра сўнгги йиллар адабиётда энг жиддий ҳодиса даражасига кўтарилди», дея юксак баҳолади.

— Бу романда аввалги асарларингиздан фарқли ўлароқ ўзига хос янги усул танлабсиз, — фикр билдира бошлади Муҳаммад Али ака. — Аксарият қаҳрамонларнинг номлари ўрнига «масҳарабоз подшо», «дудуқ подшо», «кўзойнак подшо», «катта оталар», «кичик ота»... каби сифатлашлар ишлатилади. Бу сифатлашларга дуч келганда ҳаёлимизда беихтиёр Хрущёв, Брежнев, Андропов каби XX асрнинг иккинчи ярмидаги шўро давлатини бошқарган бошлиқларнинг қиёфалари гавдаланади. Умуман, романда мамлакатдаги қарийб ярим асрлик ўта мураккаб ва чигал ҳаёт шу қадар реалистик бўёқларда тасвирланганки, ёзувчининг маҳорати ҳар қандай ўқувчини ҳайратга кўмади, ҳаёлга чулғайди, мудроқ хотираларини яна қайта тирилтиради, ижодкор аҳ-лининг эса ҳавасини кўзғайди. Асарни ўқиётиб, бу романни ёзишда устозга қайси воқеа туртки бўлган экан, деб узоқ ўйладим.

О. Ёқубов:

— «Туртки», «таъсир» адабиётда доимо бўлган, бундан кейин ҳам бўлади. Ф. Кони исми адвокат айтиб берган оддий бир воқеа Лев

Толстойга «Тирилиш» каби гениал асарни ёзишига «туртки» бергани кўпчиликка маълум: Замонасининг бой-зодагонларидан бирининг эр-катои ўғли ёш хизматкор қизни йўлдан уриб армияга кетадию, бир неча йилдан сўнг судда ўша қизга рўпара келади. Фоҳиша сифатида маҳкамага тортилган бу жувон ўзи йўлдан урган қиз эканини билиб қолиб, унга ёрдам беришга жазм қилади... Катюша Маслова воқеаси ва образи ана шу воқеа таъсирида дунёга келади. «Туртки» адиб руҳониятида узоқ вақтлардан буён тўлқинланиб ётган туйғуларни туйқусдан бўрон каби қўзғатиб, жунбушга келтириб юборадик, энди дилдагиларни қоғозга тўкиб солмасликдан ўзга чора қолмайди. Адабиётшунослар «илҳом париси» деб атайдиган ҳодисот, эҳтимол шудир. Аммо мен бундай тўпалончи лаҳзаларга камдан-кам дуч келаман. Узоқ ўйлаб, мияда пишитиб, маълум бир тўхтамага келмагунча столга ўтирмайман. Унча-мунча «туртки» ўрнимдан қўзғатолмайди, — адиб ёқимли жилмаяди. — «Осий банда» ҳам кўп йиллик кузатишларимнинг бир бўлаги. Қахрамонларнинг барчаси яқин ўтмишда ўзим кўрган, суҳбатлашган, улфатчилик қилган, дардлашган кишилар. Уларнинг айримлари ҳаётдан кетган, айримлари тирик. Асарда энг катта раҳбардан то энг куйидаги майда қоровулгача — ҳаммаси аслида осий банда экани, қаердадир хатога йўл қўйиши, қаердадир савобли юмушларга бош бўлиши, қаердадир фитналарга аралашиб қолиши мумкинлигини баҳоли қудрат тасвирлашга ҳаракат қиляпман. Узоқ йиллар давомида республикамизни кўп марталаб айланиб чиқдим. Айниқса, «Литературная газета»нинг Ўзбекистондаги махсус муҳбири вазифасида хизмат қилган вақтларимда хилма-хил қиёфадаги, характердаги одамларнинг қизиқарли гурунглари кўп тингладим. Бир вақтлар шону шуҳрат нурларига беланган, кейинчалик босар-тусарини билмай адашган, охир-оқибат афсуснадоматда ич-этини еб адо бўлганларни кўрганда ачиндим, юрагим эзилди. Ёзувчилар уюшмасида ишлаган йиллар ҳам улкан дорилфунун бўлди. Ҳар куни тўда-тўда одамлар турли муаммоларга жавоб қидириб бу даргоҳга келар эди. Улар собиқ шўро жамияти қонун-қоидаларидан ва ўша замоннинг ҳуқуқ ҳимоячиларидан ҳақиқат тополмай қийналган, идорама-идора, эшикма-эшик сарсон-саргардон бўлган кишилар эдилар. «Осий банда» инсон руҳий оламида бўкиб ётган осийлик изтироблари тўғрисидаги китоб бўлиши керак.

4

...Одил Ёқубов Ёзувчилар уюшмасини бошқарган кезларда бир муддат улуғ адиб билан ёнма-ён хизмат қилиш қувончи менга ҳам насиб этган. Бу қутлуғ даргоҳда ҳар куни улуғ адиб билан ҳамнафас бўлиб ишлашнинг ўзи беадоқ бахт эди менга ҳам. Шўро салтанатининг иморатлари қимирлаб, ўзгаришлар, эврилишлар шамоли эса бошлаган ўтган асрнинг саксонинчи

йиллар охири эмасми, Одил ака ҳозиргина эслаб ўтганидек, Ёзувчилар уюшмасини қидириб келувчилар сони беҳад ошиб кетган, ҳар куни республикамизнинг турли шаҳар ва қишлоқларидан келган гуруҳ-гуруҳ одамлар эрта азондан уюшма биноси олдида қаторлашиб туришар, худди нажот қалъасига ошиққандек ичкарига интилишарди. Пушкин кўчасининг бошидаги уч қаватли уюшма биносининг залларию хоналари ҳам эрталабдан кечгача гавжум бўлар, қандайдир мажлислар, конференциялар ўтказилар, уюшмага мутлақо алоқаси бўлмаган кишилар ҳам ўралашиб юрарди. Улар орасида адолат қидириб келувчилар билан бирга замонанинг олағовурларидан фойдаланиб ўзини кўрсатиш, ваъзхонлиги, маҳмадоналиги билан «бир нималик» бўлиш илинжида юрганлар ҳам йўқ эмасди. Минбарларда қўлларини силтаб, сочларини тўзғитиб она тилимизга давлат мақомини бериш, Ватан мустақиллиги учун курашиш тўғрисида бақир-чақир қилаётган бу нусхаларнинг кўкайида мансаб-мартаба олиш, мол-мулк орттиришдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди аслида. Одил ака буларга нега индамайди, уюшма эшикларини нега очиб қўяди, деган мазмунда мулоҳазалар ҳам пайдо бўлганди, албатта. Шунда Одил ака, ҳайдасанг, кўчага чиқиб жанжал-тўполон қилишади, ундан кўра ичкарида бақир-чақир қилиб ўпкасини босиб олсин, дердилар кўпни кўрганларга хос кенглик билан. Аммо ёрдамга муҳтожлардан кўмагини, маслаҳатини аямасди, ҳар куни бир қанча идораларга хатлар жўнатилар, телефон орқали илтимослар қилинар, юзма-юз ўтириб гаплашмаса бўлмайдиган жойларга бориб келишдан эринмасди. Одил аканинг яна бир фазилатига ҳайрон қолардим. Баъзи хушомадгуй, маддоҳ кимсалар Одил аканинг ҳузурига кириб битмаган ишларини битирарди-да, коридорга чиқар-чиқмас иғвонинг инига чўп суқарди. «Шундай улкан ёзувчи дўст билан душманни ажрата олмасмикан» деган хаёлга борардим гоҳида. Кейинроқ билсам, Одил ака ҳаммасини билар, ҳаммасидан хабардор экан. Умуман, амалдорнинг атрофида яхши инсонлар қаторида манфаатпараст, ичиқора, манфур ва майда одамлар ҳам ивирсиб юришини, ана шундай ипириқки кимсалардан холи жамият ҳозирча бу кўҳна дунёнинг пешонасига битмаганини анча кейин ҳаётнинг ўзи менга ҳам тушунтириб қўйди. Одил аканинг кенглиги, барчага тенглиги, талантларни қадрлаши, умидли ёшларни қаноти остига олиши, тўғри йўлни кўрсатиб, устозлик мақомини тўкис адо этиши, бировни сотмаслиги, бировга сотилмаслиги, ватан бахти, миллат манфаати йўлида ҳар қандай шахсий ҳузур-ҳаловатдан воз кеча олиши, ҳеч қачон эътиқодига хиёнат қилмаслиги кўплар қаторида менинг ҳам ҳавасимни келтиради. Шундай яшашдан улуғ бахт борми аслида ҳам...

Сўхбат қизиган сайин Одил Ёкубовнинг баҳри-дили очилиб борарди. У ёзувчи маҳорати, сўз санъати, адабий ва фалсафий таҳлил, ижодда ростгўйлик ва самимият, ўзбек тилининг кўркемлиги, бурролиги, пи-

шиқлиги ва жозибаторлиги, бой ва ихчамлиги; сўз кўнгил маҳзанининг қулфи-калити экани, инсон тафаккуридаги энг юксак, энг чуқур ва энг оташин тўйғуларни сўзда очиқ-ойдин ифодалаш фазилатлари; сўзларни турфа рангларга бўяб-бежамаслик, дабдабали, баландпарвоз, чайналган, чучук, тушуниш қийин бўлган ялтироқ сўзлардан қочиш; сўзни севиш, эъозлаш, ҳурмат қилиш, авайлаб-эҳтиётлаб қўллаш; қаламкашнинг ҳар каломида ҳақиқат гуллари барқ уриб яшнаб туриши, ҳаёт нафаси, яшаш сурури уфуриб туриши ҳақида мароқ билан сўзларди.

— Билиб ишлатилган сўз мўъжизалар жавҳари — кулади, кулдиради, курашга ундайди, йиғлайди, йиғлатади... Сўзлар гапирди, савол беради...

— Ёзганларингизнинг ҳаммасидан кўнглингиз тўладими? — Одил Ёқубов бир зум тин олганидан фойдаланиб қолишга ҳаракат қилди Пирмат ака. — Бундан ўттиз-қирқ йил аввал ёзган асарларингизга қандай баҳо берган бўлар эдингиз?

— Ҳар битта ёзувчи ўз асарига ўзи баҳо қўяверса, адабиётнинг аҳволи вой бўлади. — деди Одил ака. — Аммо муҳим масалани тилга олдирингиз. — Ростдан ҳам агар имкони бўлганда бугун айрим асарларимни бошқача ёзган бўлар эдим. Мисол учун, «Эр бошига иш тушса» деган роман. Бу асар 1966 йилда китоб ҳолида нашр этилган. Унда ёшлик даври оғир уруш йилларига тўғри келган авлоднинг мураккаб ҳаёти, фронтга кетган оталарининг, акаларининг ўринларини эгаллаган ўн олти-ўн етти яшар ёшларнинг «этик билан сув кечиб» қилган машаққатли меҳнатлари, уруш орқасида ноҳақ йўлда юрган нопок одамлар билан кураши, бир сўз билан айтганда, ёшидан бурун улғайиб, уруш йилларининг катта масъулиятини ўз зиммаларига олган ажойиб авлоднинг дўстлиги, севгиси, орзу-ҳаваслари тасвирланган. Лекин романда ёш қаҳрамонларнинг йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтиш эпизодлари гоҳо ўқувчи юрагини ларзага солмайди. «Улугбек хазинаси»даги Али Қушчида ҳам бир ёқламалик сезилади. Ёки «Диёнат»даги Отақўзи. Бир маҳаллар уни «Синчалак»даги Қаландаров образига «қариндош» деганлар ҳам бўлган. Гарчанд бундай қарашларда ҳеч қандай асос бўлмаса ҳам Отақўзи характери қиёмига етмаган, «пишитадиган» ўринлар бор.

II. Шермуҳамедов:

— Бунин Лев Толстойнинг «Анна Каренина»дек дунёга машҳур асари ҳақида: «Агар Толстой уни менга таҳрирга берганида, мен унинг тўртдан бирини қисқартириб ташлардим, шунда роман янада ярқираб кетарди!» деган. Толстойнинг ўзи эса улуг Шекспирни инкор этган. Ўзбек ёзувчиларининг асарларини ўқиганда Сизда ҳам шундай фикрлар пайдо бўлганми?

О. Ёқубов:

— Анча йиллар илгари буюк адибимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романида гоҳо кишини ишонтирмайдиган лавҳалар, эпизодлар, илмий тил билан айтганда, реалистик услубдан

жиндай чекиниш ҳолатлари учрашини айтиб, бошимга анча-мунча ғавғоларни «сотиб» олганман. «Ўзи ким бўптики, шундай улуғ ёзувчига осилади?» қабилида дўқ-пўписалар ҳам бўлган. Бундай ёндошиш, афсуски, ҳозир ҳам учраб туради. Гап шундаки, ёзувчи ўқиган ҳар қандай асар тўғрисида ўз мулоҳазаси ва ўз фикрига эга бўлмоғи керак. Асар қандай улуғ инсон томонидан ёзилганидан қатъий назар фикрини айтишдан ийманмаслик зарур. Шундай ҳикоялар борки, мисол учун М. Шолоховнинг «Инсон тақдири» ҳикояси, тафаккур усулига кўра романдан кам эмас. Ёмон, ўртача ва яхши асарлар доимо бўлган, бундан кейин ҳам бўлади. Зўраки чираниш билан «семиртирилган» чучмал, ғирт китобий, ҳозиржавобликка маҳлиёлик руҳидаги заиф асарлар қўлимга тушганида жуда хафа бўламан.

М. Али:

— Энг аянчлиси яна шундаки, айрим танқидчилар шундай хашаки асарларни кўкка кўтариб мақтайдилар.

О. Ёқубов:

— Начора, бўш қудуқ шудринг билан тўлмайди. Бўш асар ҳам мақталгани билан яхши бўлиб қолмайди. Бу ўринда айрим ёш ёзувчиларда роман сўзига маҳлиёлик қусури борлигини ҳам назардан четда қолдирмаслик керак. Улар семиз китоб ёзсам одамлар тез тан олади, деб ўйлашади, шекилли. Ваҳоланки, Чингиз Айтматовнинг донғи дунёга кетганида у ҳали битта ҳам роман ёзмаган эди.

П. Шермухамедов:

— Таниқли рус танқидчиси Леонид Теракопян «Улуғбек хазинаси»ни таҳлил қиларкан: «Бу ижтимоий-аналитик роман ўзбек тарихий прозасида Ойбекнинг машҳур «Навоий» асари билан ҳақли равишда ёнма-ён туради» деган эди.

О. Ёқубов:

— Бу Теракопяннинг фикри. Танқидчилар муайян асарни чуқурроқ таҳлил қилишдан зерикканда доимо шундай усулни қўллайдилар.

Севимли адибнинг сўзларини эшитган сайин эшитгинг, ҳаётинг мулоҳазаларини тинглагинг, юрагида қайнаб ётган фикрларидан баҳра олгинг келади, суҳбатидан айрилгинг келмайди. Аммо режа бўйича бугун яна бир кекса адибимизни янги йил билан қутлашимиз, суҳбатидан баҳраманд бўлишимиз керак. Бир дунё ваз-қарсонлардан сўнг аранг жавоб тегди.

— Қарининг сўзи дори, деганлар. Дори кўпайиб кетиб, асабга тегдими дейман, — дедилар кузатаётиб. — Устознинг кайфияти чоғ, руҳи бағоят баланд эди. Жавоб текканидан беҳабар, ошхонада куйманиб юрган Марям опа, кўзгалманглар, ҳозир бешбармоқ сузаман, деганда, Одил ака, эй, ҳотамтой хоним, Тошкенти азимда бошқа меҳмонларам бор, деб яна ҳазил қилдилар. Одил Ёқубовнинг супада ҳассага таянганча жилмайиб туриши, адибнинг «Туш» деган бадиасини ёдимга туширди.

Бадиа болалигида илк марта Л. Толстойнинг «Ҳожимурод» қиссасини ўқиб, таъсирлангани ҳақида. Қиссани ўқиган куни ёш Одилнинг тушига Толстой киради. Руснинг улуғ ёзувчиси унинг бошини силаб, сен ёзувчи бўласан, деб фатво бергандай бўлади... Одил бобонинг ҳозирги ҳолати нимаси биландир Толстойга ўхшаб кетаётгандек эди. Рост-да, соч-соқолни ўстириб, эгнида узун кўйлак, белида қамиш камар, бир қўлини камарга суққанча, қаддини ғоз тутиб турса...

Хаёлимдаги бу манзарани ҳамроҳлардан яширдим.

— Келинларимга салом айтинглар, — деди Марямхон опа.

— Янги йил билан табриклаб қўйинглар, — деди Одил ака.

5

Икки йилдан сўнг...

2009 йил 2 ноябрь эди. Кечқурун Мамадали Эронов телефон қилиб: «Одил ака йиқилиб тушибди, оёғими, бўксасими синиб стационарга тушиб қопти», деди. Уч-тўрт кун аввал кўрганымда соппа-соғ эди. Ёмон йиқилмаган бўлсин ишқилиб. Кексайганда синган-чиққан жойларнинг битиши қийин бўлади, дейишади...

Эртасигаёқ Буюк ипак йўли кўчаси бўйидаги ҳукумат шифохонасига бордик.

Куз эмасми, сап-сарик баргихазонлар йўлакларда учиб-қўниб ётибди. Шифохона ҳовлисига кўрк бериб турган арчалар ям-яшил бўлиб турган эса-да, узун аргувонларнинг барги тўкилган, куз кузлигини қилаётгани — боғдаги кўкламликни зўравонлик билан ҳайдаб юбораётгани шундоққина кўриниб турарди. Олд томони таъмирланаётгани сабаб, бинони айланиб, ёнбош эшикдан кирдик. Лифт билан тўртинчи қаватга кўтарилиб, 36- хонага бордик. Икки кишилик хона тўрида — дераза остидаги кроватда ётган Одил Ёқубовни эшикдан кирган заҳоти кўрдим. Озгин оёқлари тиззагача очиқ, бир оёғи болдиргача гипсланган, иккинчисининг ост қисмига ҳам худди ковуш патакдай қилиб гипс қўйилган. Ётгани учунми ёки беморхона ҳавосининг таъсириданми, ишқилиб, устоз бир бурдагина бўлиб қолгандай кўринди кўзимга. Салом бериб, кўришдик. Кўришаётиб озби кетган қўлларининг бир неча жойи кўм-кўк бўлиб кўкариб кетганига кўзим тушди: уколнинг ўрни. Келин аямиз Марямхон опа балкондан стул келтирмоқчи эди, Мамадали хушёрлик қилиб, стулларни ўзи олиб келиб Одил ака ётган кроват қаршисига ёнма-ён қўйди.

Ўтирдик.

Одил Ёқубов ёшовраган кўзларини бизга қадаб, бирпас гапиришга куч тўплаётгандек тамшаниб турди.

— Кеча кечқурун эшитиб қолдик, — дедим, одатга кўра бемор хузурида айтиладиган таомилдаги жумлаларни такрорлаб. — Оёғингиз тузукми?

Одил ака оғзини очмай, тилини икки-уч марта қозон артгандек қилиб лунжида айлантирди.

— Ҳа, энди, бир нав.. — Овози хириллаброқ чиқди. — Ўзинг-чи? — деди бир ютиниб олгандан кейин. — Бизники финишга етди, — давом этди ўша синиқ товушда. — Ҳаёт шуякан. Ҳаммаси тугаракан. Бир кун келиб тушунаркансан, тан оларкансан. Кейин алам қиларкан. Айниқса, бу дунёга келиб ҳеч нима қилмай кетаётганингни англаганингда бир куйсанг, бундан сўнг ҳеч нима қилолмаслигингни, ҳеч нимани ўзгартиролмаслигингни билганингдан кейин ўн марта афсус-надоматга ботаркансан... У жимиб қолди.

Биз ҳам жим эдик.

Шу алпозда бир неча сония ўтди. Беихтиёр балкон йўлакчасида кунишибгина турган Марямхон аяга кўзим тушди. Одил Ёқубовнинг йиқилиб шу аҳволга тушиб қолиши ва тортаётган азобларида ёлғиз ўзи айбдордек, гуноҳқорона қараб турган аямизнинг чеҳраси афсонавий фаришталарники сингари маъюс эди.

Ташқарига чиққанда худди устозни бошқа кўролмайдигандек, бу охирги учрашувимиздек, руҳим симиллаб бораётганини сезиб баттар эзилдим. Чунки уйдадир, кўчададир Одил Ёқубов билан учрашган, суҳбатлашган, ҳазил-ҳузулларидан ҳузурланган, лекин шу пайтгача бир мартаям бугунгидек тушкун қиёфада кўрмаган эдим. Ҳамиша кучгайратига ҳавасим келиб, ўзим ҳам кучга тўлгандай бўлиб кетар эдим. Бугун эса...

Орадан чамаси бирор ҳафта ўтди. Одил аканинг аҳволи яхши эмаслиги, шифохонадан уйига олиб кетишганидан хабардор эдим.

«Эл сув ичган дарёлар» деган китобнинг босмахонадан чиққан биринчи нусхасини оласолиб, устозникига чопдим. Устоз китобни кўлига олиб, ўзи ҳақидаги саҳифага бир қур кўз ташлади. Тўнғич ўғли Искандарга кўзи билан бир нималарни уқтирди. «Кейин ўқийман, ёстигимнинг тагига қўй», деяптилар, деди Искандар. Одил ака билан неча йиллар давомида бўлиб келган гурунгимиз биринчи ва охирги марта кўзлар орқали бўлди. Орадан икки кун ўтгач, Одил Ёқубов бу дунёни мангу тарк этди...

Абдусайд КЎЧИМОВ
2010

НОРМУРОД НАРЗУЛЛАЕВ

(1934—2006)

Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп...

Ҳа, аммо бу гулларнинг ҳар бирининг ўз ифори ва таровати бор. Инчунун, адабиёт боғида қалам тебратадиган ҳар бир кўнгил одамининг ҳам ўз овози ва ўз муҳри бор бу бўстонда.

Ҳа, қош ва қовоқ ўртасидаги бу қисқа умр йўли ниҳоятда ғанимат. Шундай экан, бир-биримиздан яхшиликларимиз ва ширин гапларимизни аямайлик.

Бешафқат ўлим Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзуллаевни орамиздан олиб кетди. Нормурод Нарзуллаев 1934 йилда Қашқадарё вилоятининг Касби туманидаги Хўжаҳайрон қишлоғида туғилди. Аввал Қарши педагогика билим юртида, кейин Самарқанд давлат педагогика институтида таҳсил олди. Ўз меҳнат фаолиятини 1956 йилда бошлади. Самарқанд ва Қашқадарё вилояти газеталарида адабий ходим, бўлим мудири, масъул котиб бўлиб ишлади.

Нормурод Нарзуллаев 1976—1981 йилларда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида раис ўринбосари, 1981 йилдан умрининг охирига қадар «Янги аср авлоди» нашриётининг бош муҳаррири сифатида фаолият олиб борди. У сермаҳсул ижод йўлини босиб ўтди. Унинг дастлабки шеърини тўплами «Суюнчи» номи билан 1965 йилда босилди. Қирқ йиллик ижодий фаолияти мобайнида «Сизни Ватан эркалар», «Меҳр чашмаси», «Зарафшон зарлари», «Уфқларда кўзларим», «Ёғду», «Севги

сеҳри», «Тонг элчиси» каби йигирмадан зиёд шеърӣ тўплами, икки жилдлик сайланма асарлари, дунё адабиётининг Г. Гейне, Е. Евтушенко, Қ. Қулиев, И. Юсупов сингари таниқли намояндалари асарларидан қилган таржималари билан адабиётимиз ривожига муносиб ҳисса қўшди. Шоирнинг шеърлари рус, немис, инглиз, ҳинд ва жаҳоннинг бошқа кўпгина тилларига таржима қилинган.

Нормурод Нарзуллаев драматург ва киносценарист сифатида ҳам самарали ижод қилди. Айниқса, кўшиқчи шоир сифатида шуҳрат қозонди. Унинг мустақиллик йилларидаги ижоди, истиқлолимизни тараннум этувчи шеър ва кўшиқлари халқимиз қалбидан мустаҳкам жой олди.

Нормурод Нарзуллаевнинг халқимиз ва Ватанимиз олдидаги хизматлари муносиб тақдирланди. Унга 1998 йилда «Шуҳрат» медали, 2000 йилда «Ўзбекистон халқ шоири» фахрий унвони берилди.

Таниқли шоир, моҳир ташкилотчи, таржимон ва муҳаррир, самимий инсон ва садоқатли дўст Нормурод Нарзуллаев хотираси қалбимизда ҳамиша сақланиб қолади.

ЯХШИЛИК КУЙЧИСИ ЭДИ

Нормурод ака билан салкам ўттиз йиллик қадрдон эдик. Узоқ йиллар ёшлар нашриётида бирга ишладик. Қашқақарё чўлларини, водий боғларини бирга кездик, бирга учрашувлар, шеърхонлик кечалари ўтказдик, дўст-қадрдонларнинг давраларида ёнма-ён ўтирдик. Нормурод ака тўфайли кўплаб садоқатли дўстлар орттирдим.

Нормурод ака бутун вужуди билан шоир эди. У ҳаётга, одамларга, атрофида кечаётган воқеаларга ҳам шоир кўзи билан қарарди. Бирор нима ўхшамай қолса, «Ҳа энди, шоирчилик-да» дейдиган ажиб бир лутфи бор эди. Гоҳо турмушнинг ногаҳоний тўлқинларига дуч келиб, титраб турганида ҳам бу тўғрида оғиз очмас, бордию сиз оғиз очиб қолсангиз, сўзингизни кескин бўлиб, ҳарорат ва ҳаяжон билан шеър ўқий бошларди. Шундай ўқирдики, меъеридан ортиқ даражада жўшиб кетарди, соғлиғини билган биз жўралари ҳай-ҳайлашга ҳам мажбур бўлардик..

Нормурод аканинг шеърлари фавқулодда равон ва соддалиги билан ажралиб турарди. Бир қарашда, жиддий ёки мураккаб фалсафаси йўқдай, аммо юракка яқин, худдики сизнинг ҳам тилингизнинг учиди турган, сиз ҳам айтмоқчи бўлган фикрлар эди. Энг муҳими, бир-икки эшитсангиз, бас, ёдлаб олардингиз. Ёдлашга уринмасангиз ҳам шундай бўларди. У кишининг кўшиққа айланган неча юзлаб шеърларини бир мен эмас, жуда кўплаб мухлислар, адабиётчи бўлмаган бошқа касб эгалари ҳам ёд билишади.

Нормурод аканинг уйи санъаткорлар билан ҳамиша гавжум бўларди. Бўш вақтларини бастакор дўстлари даврасида ўтказарди. Катта, таниқли ҳофизлардан тортиб, саҳна юзини энди-энди кўраётган ҳаваскор ижодкорларгача у кишидан бирор нима ундириш илинжида йўл пойлашарди. Машҳур «Ялла» кўшиғи шундай илтимос натижасида юзага келганига гувоҳман.

Нормурод ака кўшиқ билан нафас оларди. Яхши кўшиқ ҳаётининг мазмуни эди. Телевидение ёки радиода кўшиқлари янграб қолса, худди боладай қувониб кетарди. Аммо ҳаёти фақат кўшиқдан иборат бўлмади. Инсон зоти борки, ҳар биримизнинг белимизга, куш бўлиб учиб кетмаслигимиз учунми, катта-кичик, кўринар-кўринмас ташвиш халтачалари осиб қўйилган. Бу «таомил»дан у киши ҳам четда қолмаганди.

Нормурод ака умрининг охиригача элим деб, халқим деб куйлади, ҳамма билан дўст-қадрдон бўлиб яшади. Уларга яхшилик қилишдан чарчамади. Вужуди ҳаловатталаб бўлишига қарамай, ҳаловат нималигини билмади, маданиятимизга, санъатимизга хизмат қилди. Энг сўнгги дақиқаларгача шундай бўлди.

Куни кеча бирга эдик, ижодий ҳамкорлик режаларини тузаётгандик. Янги қўшиқ туғилаётган эди. «Янги аср авлоди»да ёш ижодкорларга бағишланган тўплам тузаётгандик. Бугун эса...

Охиратингиз обод бўлсин, яхшилик куйчиси.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

ҚАЛБГА СИНГГАН САТРЛАР

Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзуллаев ҳаёт бўлганида бугун олтинчи мучал тўйини нишонлаётган бўларди.

Нормурод Нарзуллаев — қўшиқчи шоир эди. Унинг 500 ортиқ қўшиғи хонандалар томонидан маҳорат билан ижро этилиб, қалбларга сингиб кетган.

Қўшиқ ёзиш осон иш эмас. Халқнинг тили ва дилидан жой оладиган сатрларни битиш учун муаллиф, аввало, халқ қалби ва руҳига яқин бўлиши керак. Нормурод ака халқнинг ичида яшаб, унинг дилини тинглай оладиган шоирлардан эди. Шу боис қўшиқлари тингловчига ҳамиша манзур бўлади.

Кейинги йилларда шоир ҳикматга тўла тўртликлар туркумини яратди, алоҳида сайланма китобини нашрга тайёрлади.

Нормурод ака инсон, ҳамкасб, дўст-биродар, йўлдош-сафардош сифатида беназир эди. Ҳар қандай тадбир, тўй-ҳашам, маърака-маросим, шеърят кечасига, ўзининг таъбири билан айтганда, «ўқланган мил-тиқдек» тайёр турарди.

Шоирнинг дўст-қадрдонларини республикаимизнинг истаган шаҳар-қишлоғидан топишингиз мумкин. Ён-атрофимиздаги давлатларда ҳам уни ўз туғишган биродарларидай эъозлашар эди.

*Ўзбекнинг оқиниман,
Қозоқнинг яқиниман!* –

дерди у ифтихор билан.

Жонажон Ўзбекистонни, бағрикенг, жўмард ҳамюртларини юракдан яхши кўриб:

*Ким учундир бошқа дарё,
Мен учун бор Қашқадарё!* –

дея баралла ҳайқирарди.

Бадиҳагўйликда бу шоирнинг олдига тушиш қийин эди. Юрган йўлида шеър тўқиб, ҳикмат айтиб юрарди. Ўзи айтмоқчи, «Шоирлар кўп, Нормурод Нарзуллаев битта» эди.

Халқ шоири, қарангки, вафотидан 20 дақиқа олдин шу тўртликни ёзиб қолдирди:

*Жон дўстим деб кўп кўкрак керма,
Ҳар соат, ҳар дам билинар қадри,
Қадрига ет дўстинг тириклигида,
Сендан рози бўлсин ҳаттоки қабри...*

... Ўзбекистонни бағрига босган, ҳар бир инсонга алоҳида меҳр билан талпинган шоир хотираси халқимиз қалбидан ўчмайди.

Маҳмуд САТТОРОВ

НОРМУРОД НАРЗУЛЛАЕВ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР**КОМИЛ ИНСОН КЕЛАДИ**

Кўнғироқни янгротиб катта карвон келади,
 Карвонини етаклаб, ботир сарбон келади.
 Умид билан чиққан у, манзилимга етай деб,
 Ниятлари бир дунё, дилда армон келади.
 Сафарлари ҳамиша бўлсин ойдин, бехатар,
 Ният тоза бўлса гар, йўл ҳам равон келади.
 Ким йўл юриб, мўл юрса, муродига етишгай,
 Сахро кезиб, тоғ ошса, нурли давон келади.
 Кечсанг Сайхун Жайхунни, олтин водий соғинар,
 Қашқадарё, Зарафшон, жўшиб Сурхон келади.
 Самарқанду Бухоро, Хива билан кўҳна Кеш,
 Қадим Шошу Насаф ҳам қутлуғ ошён келади.
 Буюк Ипак йўлида мозий-тарих учрашгай,
 Тақдирлар зар китобу ғазал дoston келади.
 Муҳаббат маликаси ишқу вафо кўшқида
 Тулпорини ўйнатиб, тахтга султон келади.
 Мунаввар тонг келтирар оқ каптардай хушхабар,
 Нарзий қутлар камолин, комил инсон келади.

МЕҲР ҚЎШИФИ

Муруватдан яралгандир бу дунё,
 Офтоб сочар еру кўкка нур-зиё,
 Кўнгилларни ошён этмиш ишқ, вафо,
 Дил тўридан таралади куй-наво,
 Қуёш юртим, баҳористон, чамансан,
 Гўзаллигу эзгуликка ватансан!

Шабнамларга юзин ювар наҳорим,
 Булбул бўлиб қутлагайман баҳорим,
 Дийдорига тўйай дейман дилдорим,
 Меҳрим қўшиб куйлагайман алёрим,
 Қуёш юртим, баҳористон, чамансан,
 Гўзаллигу эзгуликка ватансан!

Ҳаёт бўлиб ёнар, ўчмас чироғинг,
 Баёт бўлиб куйлар жўшқин булоғинг,
 Нурга, гулга тўлсин жаннат кучоғинг,

Онажоним, кўзга суртгум тупроғинг,
Қуёш юртим, баҳористон, чамансан,
Гўзаллиги эзгуликка ватансан!

ЯНГИ ҲАЁТ ҚЎШИҒИ

Ўзбекистон дея аталган диёр,
Глобусдан боқиб, йўллайди салом.
Дилларни, элларни боғлайди дийдор,
Насиб этмиш бизга илоҳий калом.

Бошида дўпписи, эгнида ятак,
Белида белбоғи, қинида пичоқ.
Бағри кўк осмону меҳридир юрак,
Кўзларга тўтиё, табаррук тупроқ.

Умид, ишонч, севги – мангу муштарак,
Инсоннинг матлаби, умрга асос.
Дорбозга лангари — ишончу тиргак,
Аждодлар пок руҳи – тарих ва мерос.

Буюк ипак йўли Шарқ билан Ғарбни,
Шимолу Жанубни айлади пайванд.
Танидик дунёга элчи деб қалбни,
Кимки ҳақиқат дер, емас йўлда панд.

Парвоздан чарчамас ҳеч қачон лочин,
Қаноти бор учун учар юксакка.
Умид билан инсон очар қулочин,
Орзуси куч-қудрат ботир юракка.

Сакраб чиқиб бўлмас баланд довонга,
Чўққига чиқилар пилламапоя.
Яратган заковат бермиш инсонга,
Шуур бешигига мураббий – доя.

Найрангбозлар кори – дунёнинг иши,
Ҳар гал таъқиб айлар шубҳа ва гумон.
Ёмоннинг бошига етар қилмиши,
Яхшининг қалбида кўнгил чароғбон.

Қуламайди бино, пойдевори бор,
Устунга таянар ҳар бир иморат.
Ўз элин ишқидан олур куч-мадор,
Ҳаёт – бу адолат, ишқдан иборат.

Манзилин кўзлайди карвону сарбон,
Бўлур пок инсонга муроди ҳосил.
Итлар вовиллайди, йўлтўсар — шайтон,
Зотин ўзгартирмас покиза насл.

Инонган одамга берар қалб меҳрин,
Издан ишониб эргашар бирга.
Доно билан бўлса топажак қадрин,
Эътиқод кўяди бутун умрга.

Йигирма олти милён халқ қувонч-дардин,
Елкасига олган ИНСОНга, балли!
Мамлакат кўтарар бошига мардин,
Довюрак, лочин кўз ЎФЛОНга, балли!

Дарғаси бор учун кема уммонда
Мағрур талпинади манзили томон.
Довулу долғалар қолар армонда,
Вазмин юкларини етказар омон.

Барпо этмоқдамиз олий кошона,
Ақлу шууримиз, қўлимиз билан.
Олтин гиштлардандир қутлуғ остона,
Диллар ҳам якдилдир элимиз билан.

Асрларга тенгдир ҳар бир ўтган йил,
Ўзбекномамизнинг зар варағида.
Ўтдик не говлардан мардона, дадил,
Тақдирнинг муҳри бор эл тупроғида.

Йиллар ўтган сайин улғаяр ёшинг,
Тақдир-да, қолдирар ўчмас изларин.
Қорасин тутуди қировга бошинг,
Баралла айтажак замон сўзларин.

Халқнинг ишончини оқлаш — олий бахт,
Улуғ саодатдир элнинг дуоси.
Меҳрдан тикланса қуламагай тахт,
Эл-юрт овозида бор Ҳақ нидоси.

Янги ҳаёт завқи, даврон шукуҳи
Қалбимизда боқий, сўнмас нашида.
Оламни сиғдирар инсон нигоҳи,
Ватанга ширин жон бўлсин бахшида.

ЁР ВАСЛИ

Тонг – саҳар дилбаргинам ноз уйқудан тургаймикин,
Субҳидам саболари ёрим сочин ўргаймикин?

Йўлида зор кўзларим, мен – ишқида девонаман,
Мен – ғариб ошиғини тушларида кўргаймикин?

Кун ботар, тонглар отар ул қоракўз, қайрилма қош,
Ёлбориб шаббодага, менинг ҳолим сўргаймикин?

Бўйнига маржон қилиб осгум фалак юлдузларин,
Бир умр ул ёнма-ён давру даврон сургаймикин?

Қалдирғоч қанотига нома битдим меҳрим қўшиб,
Соғинчим дунё эрур, ёрдан хабар бергаймикин?

Васлига интиқ бўлиб, Нарзий битар шеърү фазал,
Бул шарафни ул эгам менга раво кўргаймикин?

ДЎСТГА

Дўст киму дўстлик надир, қон нима, қондош надир,
Жон нима, жондош надир, мағзини чақмоқ керак.

Кўнгил — бу кўзгу демак, борлиғинг акс этгуси,
Меҳр деган калит ила дил қулфини очмоқ керак.

Дўст тутиш осон деманг, бошдин ўтгандан сўранг,
Етмаса қадрига кас, ундан фақат кечмоқ керак.

Дўст агар содиқ қолиб, бўлса сенга елкадош,
Гулу нурни бошидан нур каби сочмоқ керак.

Дўст танлашда, эй Нарзий, бошқаларга бўл ўрнак,
Кучоғингни кенг ёзиб, оламини кучмоқ керак.

ТЎРТЛИКЛАР

Сахийлик, аслида, эзгуликка дўст,
Саховатпешалар — покдомон зотдир.

Кўрсанг бахилликни йўлларини тўс,
У чин инсонларга бегона, ётдир.

* * *

Кўксинг тоғдай ўсар – бўлса эътибор,
Кўнглинг боғдай яшнар – бўлса эътибор.
Кўп нарса керакмас инсон зотига,
Дарё бўлиб тошар – бўлса эътибор.

* * *

Улуғ неъмат – Ҳурриятнинг қадрига етиб,
Кел, босайлик бағримизга бир-биримизни.
Истиқлолнинг китобини юракдан битиб,
Тарих қилиб қолдирайлик ўз умримизни.

* * *

Кўнгиллардан бошланар Ватан,
Севиб, қучиб, яйрагил, кулгил.
Бағишласа ўзни жону тан
Ватан бўлиб қолади кўнгил.

ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ

(1940—2005)

«Хурматли Шукур Холмирзаев!»

«Шарқ юлдузи»да босилган «Тўлқинлар» повестингизни ўқидим. Повесть яхши таассурот қолдирди. Маъмуржонни бошда табассум билан тасвир этасиз. Бутун асар давомида қисқаликка интиласиз. Ёзувчиликда кўзингиз очилиб келаётгани кўришиб турибди. Назаримда повестнинг номи тўғри эмас. Кейинги ишларингиз бароридан келсин!»

Салом билан: Абдулла ҚАҲҲОР», 1962

XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек адабиётининг йирик вакили Шукур Холмирзаев 1940 йил Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманида дунёга келади. Ижоди Тошкент Давлат университети (ЎЗМУ)да ўқиб юрган кезлари нашр этилган «Оқ отли», «Тўлқинлар» номли қиссалари билан бошланади. Илк асарлари билан Абдулла Қаҳҳор эътиборига тушади.

«Ўн саккизга кирмаган ким бор» (1964) қиссаси бадиий ижод оламига истеъдодли адиб кириб келганидан далолат беради.

Ёзувчининг шундан кейин яратган «Олис юлдузлар остида», «Ҳаёт абадий», «Оғир тош кўча» ҳикоялар тўплами, «Сўнги бекат», «Қилкўприк», «Йўловчи», «Олабўжи», «Бодом қишда гуллади», «Сўнмас олов», «Тогларга қор тушди» романлари кўплаб китобхонлар қалбидан жой олган.

«Қора камар» асари «Ёш гвардия» сахнасида муваффақият билан сахналаштирилди. Асар томошабинлар томонидан ҳам, сўнг мутахассислар ва жамоатчилик томонидан ҳам катта олқишлар билан қутиб олинди.

1989 йилда Шукур Холмирзаевга «Қора камар» сахна асари учун Ўзбекистон Давлат мукофоти берилади. 1991 йили ёзувчи Ўзбекистон халқ ёзувчиси унвони билан тақдирланади.

ЧЕКСИЗ СОҒИНЧ...

«Ўксима, болам, دادанг ҳамиша ёнингда бўлади. Менинг руҳим ана шу асарларимда. Бирон-бир китобимни қўлингга олсанг, ундан менинг сиймом кўриниши аниқ».

1

Адамнинг, йўқ, адажонимнинг вафотларидан кейин, тўғриси, қандай яшашни билмай қолган эдим. Энг яқиним, меҳрибоним, ишонганим ва суюнчиғимдан айрилгандим. Мени сўзсиз тушунадиган фақат адажоним эди. Менинг ҳар куним, ҳар дақиқам улар билан боғлиқ эди, кундалик ҳаётимнинг бир бўлаги эдилар. Эрталаб ишга кетмасимдан аввал сим қоқардим, баъзан эса эрталаб соат еттиларда уйларига кириб борардим, шунда хурсанд бўлиб, «Сен ўзи кечаси ухлайсанми?» деб кулиб кутиб олардилар. Эҳ, адажоним-эй, ахир ўзлари соат тўртдан туриб ишлардилар-а! Мен уларга керакли нарсаларни қолдириб, кўнглим тинчиб кейин ишга кетардим. Улар эса ишлашни давом эттирардилар, машинканинг «чиқ-чиқ» овози, сигарета, кофе...

Кундузи ишдан чиқиб, ёнларига ўтардим, суҳбатлашиб ўтирардик, агар кайфиятлари яхши бўлса, менинг ҳам кайфиятим кўтарилиб кетарди, уй ишларига ёрдам бергандек бўлардим. «Менга ҳам иш қолдирда, қизим», деб ўтиришга ундардилар. Ҳа, адам мени доим аярдилар, мен эса уларни нохуш гаплардан, ўринсиз воқеалардан...

Ҳаётнинг мураккаблиги-ю, қутилмаганда юз бераётган воқеалари қаршисида тажрибам етишмаётганидан адамнинг маслаҳатларига, йўл-йўриқ кўрсатишларига муҳтож бўламан. Ўзим жавоб топа олмаётган саволларимни адамга бергим келади. Кўнглимдаги барча гапларни уларга айтиб ўрганиб қолган эканман, бўлиб ўтган воқеалар ҳақида фикрларини билгим келади, сирлашгим келади, кўргим келади, дардимни тўкиб солгим келади.

Йиллар давомида дўстим деб келганим панд берганида, одамларни яхши билмаслигимдан, ишонувчанлигимдан қоқилганимда, тушунмовчиликларга, бефарқликларга, қийинчиликларга учраганимда, ўзимни бутунлай ёлғиз ҳис этганимда адамнинг етишмаётганликларидан эзилиб кетаман. Ёлғизлик мени ўртаб юборади. Уларнинг нигоҳларини излайман, лекин... тополмайман.

Креслода суюниб, сигарета чекиб, жиддий тинглашларини-ю, юз ифодаларининг ўзгариб бориши, кўнглимни кўтаришлари-ю раёйимга қарашлари, нима биландир ёрдам бермоқчи бўлишлари кўз олдимдан кетмайди. Салгина шамоллаб қолсам, мендан олдин хавотирланиб, «Қизим, иссиқроқ кийиндингми? Ўзингни эҳтиёт қилгин, болам» де-

йишларини, вазмин, меҳрибон овозларини соғинаман. Ҳа, энди фақат эслаб қўмсайман, ўша оддий туюлган кунларни...

Ҳозир ўйлаб ўтириб, йиллар давомида кундалик дафтари тутмаганимга, кўпдан-кўп қайтарилмас дақиқаларни қоғозга тушириб қолдирмаганимга жудаям афсусланаман. ... Адам чой дамлаб беришимни сўраб, ишлагани ўз хоналарига кириб кетдилар. Машинкаларининг «чиқ-чиқ» овози эшитила бошлади. Чой қайнагач, уни дамладим ва олов устига қўйиб ҳам олдим, яъни дам едирдим (адам шундай қилардилар). Чойнакни ушлаб олиб, хоналари томон юриб келиб, шарт этиб эшикни очиб кирдим-у, «Ада, чой олиб келдим» дегандим, баланд овоз билан катта иш қилгандай. Шунда бирдан адамга қараб мендан хатолик ўтганини сезгандим. Бутун ўй-хаёллари, фикрлари ёзаётган асарларида бўлганлиги сабабли уларни чўчитиб юборгандим. Чой сўраганларини ҳам ўша дамда унутгандек эдилар. Шундан кейин адам ишлаётганларида уларни телефонгами ёки овқатланишга чақираманми, чой олиб кириб бераманми, аввал хоналарининг эшигини секин тақиллатадиган бўлгандим. Адам ишлаб туриб «ҳа» деб қўяр эдилар, кейин рухсат берилгандек кириб борардим. Кичкинагина қизча шундай қилиб хонага кирмасдан аввал тақиллатиш кераклигини ўрганган эди...

Эсимни танибманки, оиламизда ош (палов)ни фақат адамнинг ўзлари тайёрлардилар (опам картошка паловни қилардилар). Ош масаллиқларини Олой бозоридан хафсала билан ўзлари олиб келиб ошни бошлардилар. Кечки овқатга ош бўлганида, албатта, ерга қўрпача солиб, дастурхон ёзиларди, ошни лаганга сузиб келардилар, бу одат тусига кирган эди. Ошни сузишдан аввал «Жойни тайёрладингларми?» деб сўраб қўярдилар. Бошқа кунлари эса яна стол-стулда ўтириб овқатланаверар эдик...

Эсимни танибманки, оиламизда ош (палов)ни фақат адамнинг ўзлари тайёрлардилар (опам картошка паловни қилардилар). Ош масаллиқларини Олой бозоридан хафсала билан ўзлари олиб келиб ошни бошлардилар. Кечки овқатга ош бўлганида, албатта, ерга қўрпача солиб, дастурхон ёзиларди, ошни лаганга сузиб келардилар, бу одат тусига кирган эди. Ошни сузишдан аввал «Жойни тайёрладингларми?» деб сўраб қўярдилар. Бошқа кунлари эса яна стол-стулда ўтириб овқатланаверар эдик...

Мен мактабнинг учинчи ёки тўртинчи синфида ўқирдим. Адам дўкондан пластинка қўядиган техника сотиб олиб келган эдилар (у пайтлар пластинкалар кўп эшитиларди). Кейин мени қўлимдан

етаклаб, «Болалар дунёси» дўконига олиб бордилар. Пластинкалар сотиладиган бўлимига кириб, бирга пластинка танлай бошлагандик. Ўшанда Ботир Зокировнинг чиройли расми туширилган катта пластинкасига кўзимиз тушган эди. «Ада, адажон, ўртоғингиз Ботир аканинг пластинкалари», дегандим шошиб. Адам эса, «Албатта оламиз-да, қизим» деб, пластинкани сотиб олган эдилар. Яна опам учун 2—3 та ҳинд қўшиқлари ёзилган кичкина пластинкаларни ҳам қўшиб олган эдилар. Бир неча кундан кейин Ботир ака уйимизга келадиган бўлган эдилар (аввал қўнғироқ қилгандилар). Шунда Ботир аканинг пластинкаларини наст овозда қўйиб қўйганимиз кечагидек ёдимда. Ботир акага эшикни адам очганларида эса, улар кулиб ўз қўшиқлари остида уйга кириб келгандилар.

Яна бир воқеани эсласам. Мактабда ўқиб юрганимда ҳар йили ёзги таътилда лагерга борардим. Бир йили лагердалигимда, менинг отряд тарбиячим — ёш рус қизининг доим кичкинагина китобчани кўлидан қўймай ўқиб юриши диққатимни тортганди. Кунлардан бири, кўриб қолдим, унинг кўлида адамнинг «Ўн саккизга кирмаган ким бор» китобларининг рус тилида — Москвада чоп этилган нашири экан. «Бу менинг адамнинг китоблари» деб айтолмаганман, ноқулай сезганман. Кейин адам дўстлари Бахтиёр ака Ихтиёров билан тўрвада ширинликлар, мева-чевалар кўтариб хабар олгани келганларида эса «ҳаммаси очилган». Тарбиячи қиз эса ҳаяжонланиб, қувониб, китобчага дастхат ёздириб олган эди.

Адам 8-март байрамларида тонгда опам билан мен ҳали уйғон-масимизданоқ, Олой бозорига бориб, чиройли гулларни сотиб олиб келардилар. Биз уйғонганимизда эса вазада чиройли гуллар бўларди...

Уйимнинг деворларида осиглиқ турган бувимнинг расмларини ҳам, ўзимнинг катта портретимни ҳам адажоним совға қилганлар. Уларни адам рассом дўстларига айтиб, тўғрироғи суръатларни бериб, чиздиртирган эдилар. Шу расмлар ҳам доим адамни ёдга солади... Ҳолбуки, мен учун энг яхши совға — бу адамнинг ёнимда соғ-саломат, яхши кайфиятда юришлари эди.

70-йилларнинг ўрталарида адам Муқимий номидаги мусиқий драма театрида адабий эмакдош бўлиб ишлаган эдилар. Ўша пайтлар Абдурашид Раҳимов, Ҳамза Умаров, Раззоқ Ҳамраев, Бахтиёр Ихтиёровлар билан яқин эдилар, улар уйимизга ҳам тез-тез келиб туришарди. Ҳамза Умаров бош ролни ижро этган «Хотинимнинг эри» номли, Марям Ихтиёрова қатнашган «Хонума Хоним» спектаклига ҳам оилавий борган эдик. Учкун Назаров «Кўқон воқеаси» номли фильмини Кўқонда суратга тушираётганида адамни бош ролни ижро этиш учун тўхтовсиз чақирга лари ҳам эсимда. Адам рози бўлмагандилар ўшанда.

...Икки оғиз бувимнинг адамга нисбатан муносабатлари ҳақида айтиб ўтмасам бўлмас. Бувим адамга, яъни ёлғиз куёвларига ўғилларидек меҳрибон эдилар, доим уларнинг кўнгилларига қарардилар. Бувимнинг хонадонлари адамнинг дўстларига, шогирдларига доим очиқ эди,

кундузи бўладими, кечаси бўладими, меҳмондўстлик билан ёруғ чеҳрада хурсанд бўлиб уларни кутиб олардилар. Бувимнинг ҳовлиларида Ўлмас Умарбеков, Учқун Назаров, Фани Расулов, Раҳмат Жумаев, Баходир Йўлдошев, Турсун Иброҳимов, Омон Мухтор, Анвар Ҳожи, Ихтиёр Ризо ва бошқалар кўп бўлишган.

Талабалигимда (3-курсдалигимда) синган оёқ билан мени кўргани пахта теримига борганларини ҳалигача курсдошларим эслашади. Улар машинадан оёқ босиб туша олмасдилар, ўнг тўпиғларига гипс қўйилган эди. Пахта даласидан «Сайёра, аданг келди» деб чақиривларини эрталабдан бери кутаётган эдим. Чунки ўша куни якшанба эди. Адам эса ҳар қандай шароитда ҳам ҳар якшанба, албатта, келардилар. Чунки мени кутишимни билардилар. Шунинг учун оғриққа ҳам, ноқулайликларга ҳам қарамай келгандилар. Ҳафта давомида гапларим йиғилиб қоларди-да, адамга... Пахта теримидаги қийинчиликлар, яшаш шароитининг оғирликлари бир муддатга орқага чекинарди. Талабалик давримда пахта йиғим пайтида кўргани келишлари худди байрамдек бўлиб кетарди, ҳамма хурсанд... Домлаларимиз Бегали ака (Қосимов), Муҳсин ака (Олимов), Саттор ака (Ҳайдаров) адамнинг дўстлари, талабалар эса бўлажак адабиётчилар, ижодкорлар...

«Ўз юртингни, унинг тарихини билишларинг керак» деб болалигимизданоқ ёз ойларида ўз машиналарида Сурхондарё, Самарқанд, Фарғона, Шохимардон, Хоразм, Хиваларга олиб борганларини ёлга олмай бўладими...

Ҳаётимдаги ҳамда иш фаолиятимдаги яхши ўзгаришлар, қувончли воқеалар, кунлар адамни қанчалик қувонтирарди. Бундан бир неча йиллар аввал (1990 й.) номзодлик ишини ҳимоя қилишим ва уни нишонлаш тантанасига айланиб кетган эди-я. Адамни табриклашарди, энди билсам, фарзанднинг қандайдир ютуқларга эришиши (оз бўлса ҳам) бу ота-она учун фахр экан. Дўстлари, шогирдлари ва Сурхондарёдан келишган яқинлар, қариндошлар – ҳаммалари биз билан бирга эдилар. Шахсий кутубхоналаридаги китобларининг кўп қисмини менга ўшанда совға тарзида берган эдилар.

Ҳар гал болаларим билан адамдан хабар олгани борганимда,

аввал боғни айланиб чиқардик, қилинган ишлар ҳақида гапириб берадилар. Улар «Боғ эгасининг юзи бўлади», дер эдилар. Адам дарахтларни, гулларни ва арчаларни жуда яхши кўрадилар. Ўз боғларида турли дарахтлар ва гуллардан ташқари, айвонлари ёнига (гилос дарахтининг чап томонига) бир туп арча ҳам эккан эдилар. Фарзандларим билан боғларига борганимда адам, «Қизим, арчани кўрдингми? Ном ҳам қўйдим арчага, — дедилар мийиғида кулиб, — айтайми, арчанинг номи Сайёра», дегандилар.

2

Адамнинг сўнги туғилган кунлари (2005 йил 24 март) арафасида сал товлари қочиброқ турган бўлса-да туғилган кунларини доимгидек дачаларида нишонлашларини айтгандилар. Мен уларни бу фикрларидан қайтаришга урингандим, лекин кўнмагандилар. Ҳаво анча салқин, намгарчилик эди, соғлиқларини ўйлаган эдим. Дача-боғлари, асосан, ёз ойларида яшашга мўлжалланган эди. «Йўқ, барибир дачага борамиз. Битта-яримта келиб қолиши мумкин», деб туриб олгандилар. Шунда мен «Туркистон» газетасининг бош муҳаррири Салим Ашурга кўнғироқ қилиб, машиналарини бир неча соатга сўрагандим. Улар ҳар доимгидек бизга керакли вақтга юборишларини айтгандилар. (Адамни «устоз» деб ҳурмат қилгани учун ҳаддим сиғиб сим қоқардим. Бундан олдин ҳам 2—3 марта машина жуда зарур бўлиб қолган пайтларда ҳам уларга кўнғироқ қилган эдим. Бир гал ҳатто ўзларининг машиналари узоқ йўлда бўлганида, бошқа машина топиб юборган эди.) Шундай қилиб, дача-боғ томон йўл олгандик, йўл-йўлакай ТТЗнинг бозорига ҳам кириб ўтгандик. Дачанинг у ёғ-бу ёғига қарагандек бўлдим, стол тузадим. Қисқаси, ўша кун кечга яқин фақатгина битта одам адамни йўқлаб келди. Бу Тўлепберган оға Қаипберганов эди, қорақалпоқларнинг чопонини, бош кийимини кўтариб кириб келдилар ва табриқлаб, узоқ умр тиладилар, 78 ёшга тўлган оқсоқол адибимиздан бошқа ҳеч ким келмади... Ҳа, бу адамнинг сўнги туғилган кунлари эди... Ўшанда мен ўксинган эдим, ўзимни айбдордек, ноқулайроқ сезгандим, лекин билдирмасликка ҳаракат қилганман. Ўша пайт битта-иккита шогирдларини ёки яқин дўстларини ёдларига тушиб, хурсанд кайфиятда дачага кириб келишларини жуда-жуда хоҳлагандим, ич-ичимдан кутгандим. Бу, албатта, адамнинг умрларига умр қўшарди, беморликлари ҳам орқага чекинарди... Оддий кунлардан бири бўлиб ўтиб кетди, ўша кун ҳам... Яхшиям Тўлепберган оға бор эканлар... 65 ёшга тўлган эдилар-а, ўша кунини... адагинам. Шундан кейин ярим йилгина умр кўрдилар.

3

Адам саёҳатларга чиқмадилар, курортларга дам олгани бормадилар, санаторийларда ётиб даволанмадилар — вақтларини аярдилар, улар вақтларини, асосан, ёзиш учун сарф қилардилар, ёзиш — бу ҳамма

нарсанинг ўрнини босарди. Адам йилнинг тўрт фасли ҳам, байрам кунлари ҳам, якшанба кунлари ҳам ёзар эдилар. Улар учун бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Ижод қилиш, ёзиш – бу яшаш дегани эди. Адажоним ёзаётган асарларидан бир неча бетларни овоз чиқариб ўқитишни яхши кўрардилар. Бир неча варақларни узатиб, «Овоз чиқариб ўқигин, қизим, эшитай», дердилар. «Эна қизим, Сайёражон»ни ҳам худди шундай, овоз чиқариб, лекин йиғлаб ўқиб берган эдим...

«Сайланма»ларининг 1-жилди чоп этилганда қанчалик қувонгандилар-а. Бунақа қалин муқовали китобда ҳикояларини жамланган ҳолда кўриш уларнинг ушалмас орзулари эди. Китобга қараб тўймасдилар. «Қизим, китобни ёстиғимнинг тагига қўйиб ухлайман, ёстиқдай қилиб» дегандилар китобнинг илк нусхасини қўлларига олиб. Адамга ҳаётлик пайтларида шу қувончни, шу бахтни кўриш насиб этгани учун Бобур ака (Алимов)дан, нашриёт ходимларидан бутун умр миннатдорман. Агар улар бош-қош бўлишмаганда нима бўларди? Булар ҳақида ўйлагим ҳам келмайди. Асосийси, адам 2 жилд ҳикоялар тўпламини қўлларига олиб роҳатландилар. Яхшиям шундай одамлар бор экан, инсонни ўз вақтида – ҳаётлик пайтида қадрлашга нима етсин.

Адамнинг беморликларини, ётиб қолганларини эшитган заҳотиёқ Бобур ака, нашриёт раҳбарлари, ходимлари хабар олгани келганди. Ҳа, адам уларнинг ўзиники, яқини бўлиб қолган эдилар. Адам билан қилинган суҳбатда, китоб чиқиши арафаси эди ўшанда, мухбирнинг саволига шундай деб жавоб берган эдилар: *«Худо ярлақагур Бобур қиялти бу ишларни. Минг раҳмат шуларга. Роса хурсанд бўлдим. Шундай қилиб, кун «Шарқ»дан чиқди»*. Адам ҳаётликларида доим қўллаб, ёрдам бериб, вақти келганда асарларини устидан кўриб бериб юрган шогирдлари ҳам бор эди. Улар адамни бемор ётганларини, яъни сўнгги кунларни яшаётганларини эшитган бўлсалар ҳам, лекин бир бор кўриб қолишга шошилмадилар. Халигача ақлим етмайди, шунақаси ҳам бўлар экан-да. Ахир ҳурмат қилган, ўзини унинг яқинларидан, шогирдларидан деб билган одам бундай қилолмайди-ку. Лекин қилар экан, қилиши мумкин экан, буни вақт кўрсатди, ўзим гувоҳи бўлдим. Хайрлашувга келмадилар, ўша кунлар қайтмас, ғанимат эканлигини билсалар ҳам... Ҳатто маъракаларга ҳам... Менга алам қиладигани адам доим уларга ишонардилар. Бу соддаликданми, ишонувчанликданми, билмайман. Ўша мен учун, яқинларим учун оғир бўлган кунларда ёнимизда бўлган – адамни чин дилдан ҳурмат қиладиган, қадрлайдиган, тушунадиган ва умуман яхши кўрадиган дўстларини, шогирдларини, таниш-билишларни миннатдорлик билан эслайман ва унутмайман. Адамнинг вафотларидан ярим соатча олдин Усмон (Азимов) акага қўнғироқ қилиб, оғирлашиб қолганларини айтган эдим, 29 сентябрнинг тонги, соат еттиларга яқин эди. Улар дарров етиб келишларини айтиб,

айрим маслаҳатларни бергандилар. Касал ётганларида тез-тез хабар олиб турганлари учун аҳволларидан яхши хабардор эдилар. Усмон ака адамни ётиб қолганларидан то барча маъракалари ўтгунга қадар оиламизни қўллаб, далда бериб, ёнимизда бўлганларини ҳам айтиб ўтмасам бўлмас. Абдулла Аъзам адамдан уларнинг сўнгги истаklarини сўрашимни ва бу истак, албатта, бажарилишини ҳам тайинлаган эдилар... Агар соғинч, кўз ёшлар адамни қайтара олганида эди, улар аллақачон ёнимда бўлардилар. Битта жумла тилимга келаверади: «Адажон, мени ташлаб кетдингиз-а».

Ҳаётда нималардир мен кутгандек, мен ўйлагандек бўлмаса ҳам, борича яшашни ўрганияпман. «Қизим, сен нима десанг шу», дер эдилар адам, ҳатто қизалоқлигимда ҳам. Шунданми, бирорта ортиқча гапни, қўполликни ҳозиргача кўтара олмайман. Ҳа, улар мени вояга етказиб, тарбиялаган, қизининг аъло баҳоларидан қувонган, унинг райини ҳеч қайтармаган, ҳайвонот боғларига етаклаб олиб борган, илк бор велосипед учишни ўзи ўргатган, китоб оламига олиб кирган меҳрибон адажон эди. «Кимки Сайёрани хафа қилса ёки у ҳақида бирор ноҳўя гап айтса, ўша одам менинг душманимга айланади» деган эканлар адам танишларимиздан бирига суҳбат чоғида. Бу гапни эшитиб кўнглим бузилиб кетди. Мен эса худди шунга яқин бўлган гапларни адамга нисбатан ҳам айтган бўлар эдим... Адасини жудаям яхши кўрувчи, ижодини ҳурмат қилувчи қизи сифатида...

Улар дам олганларида, ишлаб чарчаганларида, баъзан эса уйқудан олдин каравотларида ётиб, ўнг томонга ёнбошлаб олиб, китоб ўқиб ётардилар. Шу ҳолатни ҳам кўп эслайман. Чунки бир неча бор кўзлари илиниб қолганида, секин кўзойнаklarини олиб қўймоқчи бўлганман-у, яна чўчитиб юборишданми, уйғотиб юборишданми қўрққанман. Кўзларида кўзойнак, ёстиқларининг ёнида ўқийётган китоблари, кўзлари эса илинган, оёқ томонларига енгилгина чопон ташлаб қўйилган... Адажонимнинг елкаларидан қаттиқ-қаттиқ кучиб, кўксиларига бош қўйиб, кейинги йиллар давомида бўлган воқеалар ҳақида айтиб бергим келади. Юз ифодамдан ҳеч ким билолмайдиган, тўғрироғи, ҳеч кимга билдирмайдиган, сездирмайдиган, қалбимнинг туб-тубидаги гапларни — ким кўнглимни оғритганими, кимдир икки оғиз илиқ сўзи билан кўнглимни кўтарганими, фақатгина уларга айтишим мумкин эди.

Адам вафотларидан сал аввал ётиб қолганларида нима қилишимни билмай, капалакдек ўзимни ҳар ёққа урардим. Тузалиб кетишларига умид қолмаганида ҳам мўъжиза кутардим, чунки ишонгим келмасди. Кўнглим бўшашиб қолган, тўғри йўлда юрганимда ҳам кўзимдан ёш оқиб кетаверарди. Агар иложи бўлганида эди ўз умримни адамга берган бўлардим, деб ўйлардим. Лекин сабр қилишдан, чидашдан бошқа илож йўқ эди...

Мен, энг аввало, уларни ота сифатида, энг яқин инсон сифатида қўмсайман. Йўқ, эртага яна мозорларига, Чиғатойга бориб келаман,

балки сал енгил тортарман, акс ҳолда ҳаво етишмай қолади. Ўзимга куч оларман, яшашдан маъно қидирарман. Мен Чиғатой мозорини айланарканман, ҳаётнинг шафқатсизлигини, ўткинчилигини яна бир бор ҳис қиламан: ана Абдулла Қаҳҳор, Шукур Бурхонов, Ботир Зокиров, Ҳамза Умаров, Рўзи Чориев, Озод Шарафиддиновларнинг қабрлари, адамнинг қабрлари ҳам шу ерда, шуларнинг қаторида. Ҳа, бу ерга адамнинг сеvimли устозлари, дўстлари ҳамда кўпдан-кўп таниш-билишлари дафн этилган. Мен Қуръон ўқиб, уларнинг ҳар бирини зиёрат қилиб, гуллар кўйиб, яна тўққиз қаватли бинодаги уйимга секин қайтиб келаман. Ўзим таълим бераётган талабаларимни ҳам Чиғатой мозорига тез-тез олиб бораман.

«Сайёра — адасининг қизи» дейишарди, ҳа, «мен — адамнинг қизиман»! Шунга лойиқ бўлишга умрим давомида ҳаракат қилиб келдим... Мен бахтлиман, адамнинг қизи эканлигимдан бахтлиман.

Битта манзара кўз олдимга келаверади. Адам чап қўлларида дипломатлари, ўнг қўлларида сигарета, секин юриб келяптилар, сўрашганларга бош қимирлатиб алик оляптилар...

Адамсиз яшашга кўникиш... бу мумкин эмас. Мен ўзимда яшашга куч топишга уринаянман, ўзимга далда берган бўламан. Тонг маҳал уйғонганимда эса адажонимни бугун яна кўрмаслигимни ўйлаб юрагим увишиб, музлаб кетаман. Ҳамма нарса бирдан ўз маъносини йўқотади. Фақатгина фарзандларим, адамнинг суюкли невараларини вояга етказишим кераклиги мени ушлаб туради. Ҳаётнинг кетма-кет синовларига чидашга мажбур қилади, куч беради.

Олдинда қанчадан-қанча кунлар, ойлар, йиллар бор... Йўқ... Адажоним доим биз билан бирга, уларнинг ёди, руҳи биз билан, мен билан, ҳа, мен билан...

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА

филология фанлари номзоди, доцент

АДАБИЁТНИНГ БАХТИ

Талабалик йилларим кўпроқ филология факультетида ўқийдиган тенгдошлар атрофида ўралашиб юрардим. Шўрим қуриб, Гегелни кўп ўқиган одам ақллироқ бўлади деган чўпчакка учиб, фалсафа бўлимига тушиб қолган эдим. Афсуски, на ўзим ақлли бўлдим ва на ёнимдаги толибу домлаларнинг зеҳни говлаганини кўрдим. Аммо-лекин собиқ курсдошларимнинг деярли ҳаммаси (иккита энг фикрли йигитдан бошқаси, улардан бири энди дунёдан ўтган) фан доктори бўлди — толиблик давридан қолган ягона гурурим ҳам шу.

Биз ўқиб-ўрганадиган одамларнинг ҳаммаси — Суқротдан то Ленинга қадар — аллақачон ўлиб кетган эди. Ўртоқ Брежнев,

гарчи биз унинг пурмаъно нутқларини росмана ёдлаб олсак-да, кўпроқ адабиётга, мемуар йўсинига мойил эди.

Филолог йигитлар ҳам марҳум шоиру ёзувчиларни кўп ўрганарди. Лекин уларнинг қизгин суҳбату баҳсларида ўликлар ҳам тирик бўлиб туюларди. Адабиёт аҳлининг оёқда тирик юргани ўлганидан ҳам кўпроқ эди. Энг даҳшатлиси, бўлғуси филолог тенгдошларим уларни ном-баном биларди. Ё Союздаги мушоирада кўрган, ё кўчада кўриб, сурбетларча саломлашган... Хуллас, уларга ҳасадим келарди.

Мени ром этган яна бир нарса шуки, филологлар ўзларига ёқадиган шоир ёки ёзувчини азбаройи яқин олиб, фақат исми билан атар эдилар: Абдулла (Абдулла Орипов), Эркин (Эркин Воҳидов), Ўлмас, Ўткир, Учқун... (Ўлмас Умарбеков, Ўткир Ҳошимов, Учқун Назаров). Танқидчилардан ҳам бу шарафга муносиб топилганлари бор эди: Умарали билан Норбой. Яъниким, Умарали Норматов билан Норбой Худойберганов. Озод Шарафиддинов домладан ҳайиқиб туришарди, шу сабаб, у мудом Озод ака деган таъкидли иззатга муносиб кўриларди. Табиийки, фамилияси тилга олинмасди. Фамилия дегани замона мафкураси вакиллари хасми эди. Ҳафиз Абдусамадов, Лазиз Қаюмов ва ҳоказо. Фамилияни мафкурадан ажратиш учун «домла» ибораси қўшиларди: Қўшжонов домла, Фуломов домла, Қаюмов домла (яъники ҳамзашунос Лазизхон эмас, навойишунос Азизхон Қаюмов).

Синфдошим Нормўмин эдими, ё Мурод Абдулла ва ё Маҳмуд Саттор эдими, хуллас, филолог студентлардан бири ўқчи маҳаллада, Ялта деган боши берк кўчада мўйловли яҳудий кампирнинг пана-пастқам ҳовлисида

ижарада турарди. Ўша ерда, макарон шўрва устида кимдир дабдурустан сўраб қолди: — Сиз Шукурни ўқиганмисиз ўзи?

Мен замон адабиётини Одил Ёқубов қиссаларию Пиримқул Қодировнинг «Уч илдиз» романи доирасида тасаввур қилардим, холос. Абдулла Орипов билан Эркин Воҳидовни район марказида, ўзига тўқроқ қариндошимизнинг телевизорда кўрганман. Билганим шу ва тенгдошларнинг тумтароқ суҳбатларидан илиб олинган чўпчакнамо гаплар.

Шукурни ўқимаганим учун изза бўлганимни эслай олмайман. Ҳар ҳолда, Мағрибу Машриқ фалсафасини ҳафсала билан ўрганишга жазм этган такаббур ўспиринга тенгқурлари яхши кўрадиган аллақандай Шукурнинг китобларини ўқимаслик катта фожиа бўлиб кўринмагани аниқ. Сал ўтиб билсам, Шукурнинг, яъниким Шукур Холмирзаевнинг ўша пайтда «Ўн саккизга кирмаган ким бор» деган кичкина китоби чиққан экан. Бу китоб адабий давраларда анча машҳур экан, лекин китобнинг ўзидан ҳам Абдулла Қаҳҳор домланинг ёш муаллифга ёзган хати кўпроқ донг таратган экан.

Бугун мен ўша содда замонни недир бир ички ўкинч билан эслайман. Замонки, Ойбек, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхода домлалар ярим пайгамбар, улар айтган ҳар бир дадил сўз салкам ваҳийдан келмиш садо бўлиб туюлар эди. Бугун, китоб бефойда матоҳга (дарслик ва доҳиёна қўлланмалар бундан мустасно, уларни ёдлаб имтиҳон топшириш, аввал, диплом, кейинроқ даромадли мансаб олиш мумкин) айланган чоқда, Навоийнинг ўзидан келган мактубни ҳам бошида фахр билан ялов қилиб юрадиган шоирни тасаввур эгиш жуда-жуда қийин.

Олдинга от суриш эрса-да, айтишим керак, филолог студентларнинг Шукури, бизнинг қайсар Шукур акамиз, халқнинг Шукур Холмирзаев бўлиб танилган катта ёзувчиси, Қаҳҳор домладан олган мактубини унутгани йўқ. У Қаҳҳор домла ёзган мактубни ўзига шараф деб билмасди, лекин ёши улуғ бир ёзувчининг эътирофи, инсоний эътибори сифатида қадрлар эди.

60—70-йилларнинг ёшлари Шукур Холмирзаевни тушунарди, деб айтолмайман. Давр ёшлари меҳрини қозониш учун аввало муҳаббат ҳақида ёзиш керак эди. Ёзувчиларимиз бу мавзуда жуда кўп ёзарди. Олимлар улар ёзганини таҳлил қилишга улгурмай ҳалак эди. Ўша пайт матбуотини титкилаб кўрсангиз, бўй йигит эрдан чиққан хотинга уйланиши ёки, бунинг акси, қиз бола хотин қўйган эркакни яхши кўриши мумкинми, деган мавзуларда ойлаб ва ҳатто йиллаб жуда жиддий баҳс қилинганини кўрасиз.

Шукур аканинг номи ҳам Ўлмас Умарбеков, Учкун Назаров, Ўткир Ҳошимов каби сеvimли муҳаббатнавислар қаторида тез-тез тилга олинарди. Лекин мен, машҳур «Ўн саккизга кирмаган ким бор» қиссасини ҳисобга олмаганда, Шукур аканинг муҳаббат мавзусида атай ёзганини эслай олмайман.

Шукур Холмирзаев тенгдошларига ўхшамасди. Унинг қарашини, кўришини, тилу лаҳжасини, борингини, ўзини тутишини ҳам бошқача эди. Баъзида орқаваротдан «артист» деб чандишардини, яъники унинг ёввойироқ жозибасини, чимрилган қошлар остидан босиб қарашларини, завқланган дамларда «ўлманг!» дея ғалати хитоб қилишларини нуқул дунё тақдирини ўйлаб юрадиган жиддий ёзувчи қолипига тушмасди. Қолаверса, Шукур Холмирзаев студентлик чоғида Гамлетни ўйнаган, деган афсона ҳам юарди.

Мен аввал бу тафсилотга эътибор бермаганман. Мактаб театри, студент театри, турли «билимдону зукколар» тирбанд қилган сахналар...

Бунақа ҳаваскорлар атрофда тиқилиб ётарди. Кейинроқ, раҳматли Шукур Бурҳон билан суҳбатимиз соз тушган пайтлар англадимки, Шукур Холмирзаевнинг ҳаваскорлар театрида кўрсатган ўйини ҳавас чегарасидан чиқиб кетган экан. «Шу боланг бекор қилди, — деб ўқинарди Шукур Бурҳон, — ундан иккинчи Шукур Бурҳон чиқиши мумкин эди».

Шукур Бурҳоннинг одати шу эди — кимдандир арази ёки ҳафалиги бўлса, бас, ўзидан сал четга суриб гапирарди. Ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг кутилмаганда «болам»га айланиб қолганига ажабланмадим. Гап шундаки, у ўзининг туғишган укаси Убай Бурҳонни ҳам тез-тез менга ҳадя қилиб турарди: «Санинг Убайинг», «Анави... Убайинг бор-ку!..» ва ҳоказо.

Бир куни телевизордан Ятим Бобожонга юксак баҳо бериб дўриллаганини бугун ҳам завқ билан эслайман: «Манинг бунақа буюк актёр бўлиб етишганимда Ятим Бобожоннинг хизмати катта».

Шукур Бурҳон шунча таланти, савлати ва деҳқонча қувлиги баробар, шу қадар содда эдики, айтган гаплари мақтанчоқлик эканини билмасди. У ўзининг баҳосини, қадрини, яъники Шукур Бурҳон ягона эканини яхши биларди — шу, холос.

Ўзи билган ва севган ягона Шукур Бурҳоннинг ёнида «иккинчи Шукур Бурҳон» бўлмаганидан росмана ўқинганини ўйласам, бас, Шукур Холмирзаевнинг адабиётга берган меҳри кўлами кўз ўнгимда янада кенгайди. Кейинги замон адиблари орасида адабиётга энг содиқ одам Шукур Холмирзаев эканини яна бир марта англайман.

Дўрмондаги боғда, турли залворли ва басавлат уйлар орасида қўли қисқалиги боис омонатроқ қилиб тикланган кулбаси бор эдики, «Шукур аканинг чайласи» деган ном олган ва адабиётни, яъники Шукур акани соғинган одамларнинг барчаси ўша жойга борарди.

Бугун менинг ҳаёлимга бир-икки шиша оғу устида қурилган суҳбатлар эмас, Шукур аканинг, устида қалин чопон, лабида сигарет, босиб чекиб, босиб ишлаётгани манзараси кўпроқ келади. Эски стол, эски ёзув мошинаси, деворга илинган эски оғу милтиги...

Усмон Азимнинг ота юрти Бойсунни соғиниб ёзган бир шеъри борки, қадрдон дашти поездга эргашиб (сассиқ шпалларга қоқилиб)

Тошкент қадар келади. Сал беўхшов туюлса-да, Шукур ака ҳам ўзи билган ва севган Бойсунни ёзув столига кўчириб келган эди, деб айтсак ҳақиқатга хиёнат бўлмас.

Шукур Холмирзаевнинг қолипга тушмаслиги дастлабки ҳикояларидан бошлаб танқидчиларни гарангситиб қўйган эди. Ашаддий мафкурапарастлар унинг қахрамонларини сингдира олмадилар ва дедиларки, Холмирзаев шўро одамларини атай қўпол ва тўпори ва ҳатто овсар этиб тасвирляпти. Кўнгилчан танқидчилар эса, унинг қахрамонлари характеридан кўра ёзув услубига кўпроқ эътибор бердиларки, Шукур Холмирзаев содда ва беғубор қишлоқ одамларини қисқа ва лўнда жумлаю сўзлар билан («янги бўёқлар», «янгича нафас» ва ҳоказо сифатлар) моҳирона тасвирлаганидан нарига ўтилмади.

Шукур аканинг адабиётга миллатнинг оддий реалист ёзувчиси бўлиб киргани ҳақида сўз айтилмай қолди. Сабаби оддий — у ёзган нарсаларда замон талаб этмиш социалистик реализм, яъники қуруқ мадлоҳлик йўқ эди. Холмирзаевнинг ҳикояларида бошқа роману қиссаларда бу қурилишдан у қурилишга байроқ кўтариб чопадиган талабчан ва ўта қуруқ партком секретарлари ҳам жўнлашиб, шунчаки «партком бова»га айланиб қоларди.

Шукур ака тенгқурлари, синфдошлари ҳақида кўп гапирардики, бир куни Тилла билан овга чиқдик, бир куни Менгзиё билан Бойсун бордик... Тилла Менглиев райком секретари эди, кейинроқ ҳоким бўлди. Раҳматли Менгзиё Сафаров ҳам газет муҳаррири ва бошқа қатор мансабларда юрган одам эди. Иккови ҳам ўта сезгир ва сипо. Мен уларнинг иккиси билан ҳам кўришганман, суҳбат қилганман. Суҳбат чоғида Шукур аканинг ёшликни эслаб берган гурунглари ёдимга келарди, қаршимда ўтирган одамга недир тафсилотни эслатардим. Шунда амалдор акаларимизнинг кўзларига нур инарди, сиполик ва савлат қайгадир йўқолиб, иккиси ҳам ўспирин йигитга — ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг узоқ Бойсундаги содда-баёв синфдошларига айланарди-қоларди.

Ва улар... ўз лаҳжасида гапира бошларди ва туппа-тузук одам қиёфасига кирарди.

Шукур Холмирзаев дунёни қамраб оламан дея беҳуда чиранган ёзувчилардан фарқли ўлароқ, фақат ўзи кўрган, ўзи билган нарсаларни ёзди. У кўрган ва билган нарсалар китобларда ёзилмиш ҳаётга мутлақо ўхшамасди, яъники ҳаётнинг ўзи эди. Унинг қахрамонлари тирик одамлар эди, баландпарвоз шиорларсиз, худо берган кунини худо берган ақлу идроки ва кучу укувига муносиб ўтказарди, холос. Адашарди, лекин бир думалаб тузалиб қолмасди. Яхши одам яхшилигини, аблаҳ одам аблаҳлигини давом эткизарди. Шукур ака уларга зуғум қилмасди, ҳукм ўтказмасди. Феълига яраша ҳаракат ва сўз топиб бериб турарди, холос. Гўё у турфа феълу атвор солинган қозон тепасида чўмич олиб тургандай: бирига бунча, униси мунча...

Ёзувчининг маслаги битта эди — холислик.

Баъзида, холисликни ошириб юборган пайтлари, Шукур ака ўта бераҳм одам бўлиб туюларди. Рост гапни айтишга келганда нафақат бошқаларни, балки ўзини ҳам мутлақо аямасди. Ўзаро «Шукур аканинг шафқатсиз реализми» дея мутойиба қилардик, баъзида феъли оғир акамиздан росмана аразлардик, ҳатто аразлаб, этак қоқиб кетардик, лекин ҳафта ўтмай Шукур акани соғина бошлардик...

Йигирманчи асрда ёзувчи ва шоирларимиз кўп ёлғон сўзлади, ёлғонни ёзди. Улар орасида ақлли ва талантли одамлар ҳам оз эмасди. Қолипдан, қуёшқондан чиқишга уринган, ёлғонни маслак этишдан ор қилган адиблар ноилож тарихга юз бурдилар...

Олтмишинчи-етмишинчи йилларда авж топган романтик оқим — «муҳаббат прозаси» ҳам мафкуравий қулликдан, ёлғондан қочиш истагида туғилган бўлиши мумкин.

Бугун мен Шукур Холмирзаев рост ёзишни, борини ёзишни қачон ўзига ақида қилиб олган экан, деб ўйлайман. У жуда кўп ўқигани аниқ. Дастлабки ёзган нарсаларида Эрнест Хемингуэйнинг «телеграф услуги» таъсири сезилади. Лекин бу таъсир асло-асло тақлид эмас. Кейин Шукур аканинг «Шолохов» деган лақаби ҳам бўларди (табиийки, Маҳмуд Саъдий кўйган). Лекин мен унинг асарларида Шолохов таъсирини асло сезмаганман. Умуман, Шукур ака ва унинг тенгдошлари росмана ёзишга жазм қилган пайтларда маърифатли одам билиши шарт ҳисобланган яхши ёзувчиларнинг каттагина рўйхати бор эди. Селинжер, Фолкнер, Эрих Мариа Ремарк, Паустовский, Шолохов, Бабель, Булгаков... ва ҳоказолар.

Шукур ака уларни ўқигани ва балки туртки олгани ҳам тайин. Лекин ўқиган одамнинг ҳаммаси ҳам ёзувчи бўлмаганидек, бир-икки туртки билан (яъниким, қалбни титратган гўзаллик таъсирида) оёққа турган ижодкорни ҳам тасаввур этолмаймиз.

Узоқ Бойсундан умид билан Тошкентга келган мағрур ўспирин худо бермиш зеҳни ва теран идрокени (яна Гамлет ёдга тушади) атай сўзга бахш этгани — адабиётнинг бахти. Такрор айтаман: у умр бўйи борини ёзди, дунёни безаб-бежаб кўрсатишдан қочди. Фақирона кун кечирди, лекин бировга бош эгмади.

Ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг жозибаси баъзиларга эришроқ туюлган «артист»лигида. Аслида бу хислат сал бошқача, жиддий ва чиройлироқ — артистизм. Шу туйғуси боис, одам характери тезда илғаб оларди. Сўзга, сўз оҳангига ўта сезгир эди. Ким қандай гапиришини (ғайри-шуурий тарзда) олдиндан биларди, қаҳрамонини минг алвонда ўйнатишга (ҳақиқий режиссёр каби) уста эди.

Мен «Лолазор»даги Яхшибоев деган фамилияни Шукур акадан йигирма тийинга сотиб олганман. Ўша замонда оға-ини ёзувчилар орасида ўзи ишлатмайдиган ибора, ном ва ҳатто бутун бошли сюжетни бошқага бериш одати бўларди. Шартнома нархи мудом бир хил — йигирма тийин.

— Шуни ишлатинг, жоним, — деган эди Шукур ака, — қизиқ фамилия, бола ҳам яхши, ҳам бой бўлсин, деб қўйилади...

Кейин, менинг тиржайганимни кўриб, ўзи ҳам кулиб юборди:

— Тўғри, яхши бойлар йўқ ҳисоби... Лекин ният қилса ёмонми, Муроджон?.. Керак бўлса, ана, қисқароғиям бор, бизди Сурхонда Бойбўсин деган от ҳар қадамда учрайди...

Кейин унга «Ядиқов» деган ғалати фамилиянинг тарихи ёқарди. Бу фамилия эгасини кўпчилик танийди. Касбу корини ҳеч ким билмайди, лекин бойсунлик Собир Ядиқов эканини ҳамма билади. Собир аканинг отаси етим ўсган — исми Ёдгор эканидан билинади. Кейинроқ у етимхонага тушган, у ерда — ўрисча тил, ўрисча тартиб — Ядик деган лақаб олган. Лақабки, вояга етганида ҳам қутулмаган, уйланиб бола кўрганида Бойсуннинг загсига борган, у ерда ишлайдиган нўғой хотин (балки уям етимхонадан чиққандир?) «ядик-ядик»лаб қарши олган, чақалоқнинг отини сўраган, кейин ҳеч иккиланмай ҳужжат ёзиб берган: «Ядиқов Собир».

Шукур Холмирзаев қувларча илжайиб, бу ғалати фамилиядан бутун бошли манзара чизардики, уни нечанчи бор қайтадан суюб қоларди. Ёки бошқа бир фамилия — Пухтаев. Ақл бовар қилмасида, юрт айвони кенг, шунақасиям бор экан.

— Зўр-да, жоним! — дея гўдақлардай қувонарди Шукур ака. — Пухта, пишиқ! Ҳисобчи ёки кассирга қандай ярашади!

Бу фамилия учун Шукур акага йигирма тийин берган-бермаганимни эслолмайман. Афсуски, на у ва на мен кассир ёки ҳисобчи ҳақида ёздик — фамилия савил қолди.

Шукур Холмирзаев мағрур одам эди. Гарчи қахрамонларига кўшилиб минг алвонда турланса-да, замонга мослашиб кетолмади. Балки шунинг учун ҳам умри қисқа бўлди.

Шукур ака кўрган беҳаловат, биринчи қарашда ўта бетартиб ҳаётда аслида қаттиқ тартиб ҳукмрон эди. У адабиётга ҳалол, беғараз ва бетаъма хизмат қилди. Хизмати эвазига иззат талаб қилмади.

Унга тузукроқ меҳр кўрсатолмаган бўлсак, бу — бизнинг айбимиз.

Мурод МУҲАММАД ДУСТ

СҮНГГИ ТАШРИФ

III. Холмирзаев хотирасига

*Бошимиз гоҳ эгик, гоҳ кўкка етди,
Умр лаҳза-лаҳза ўтдию кетди.
Боқдим чўққиларга... тоқатим битди! —
Сайрон жайронлардек еламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

*Биллурдек ярқирар зирвалар қори,
Овлоқ арчазорда ҳилол, олқори.
Қайдадир чашма бор — кўнглимнинг зори,
Чашмалар, сиз каби тўламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

*Теранроқ англадим англаган сайин,
Кирпи, тиканларинг ипакдай майин.
Қорақош каклигим, сен-да орқайин —
Хониш айласанг сел бўламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

*Жарликлар оралаб оққан сойлардек,
Зар баркаш — тун оқшом балққан ойлардек,
Ҳар қарич тупроғин гарди пойлардек —
Кўзимга тўтиё қиламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

*Йўлимга кўз тикиб волидам адо,
Чақирсам ота уй бермади садо.
Қилмасин кимсани меҳрга гадо,
Она деб, бағримни тиламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

*Қайта яратармиш бандасин қисмат,
Ким, нима бўлиши феълига нисбат.
Қистаманг кетдик, деб жон Собир, Исмат! —
Қайтиб келганимни биламанми-йўқ,
Бу тоғларга мен яна келаманми-йўқ.*

Муҳаммад РАҲМОН

РАУФ ПАРФИ

(1943—2005)

Замонавий ўзбек адабиёти, айниқса, шеъриятининг хилма-хил йўналишда ривожланаётганлиги унинг ёрқин истиқболдан далолатдир. Модернизм бугунги ўзбек шеъриятидаги жиддий услубий йўналишлар бўлиб, миллий поэзиямизнинг янада тароватли ва таъсирчан бўлишини таъминлаётир. Бугунги ўзбек шеъриятида ўзига хос йўналиш яратган шоир Рауф Парфи миллий модерн шеъриятининг асосчиларидан бири ва энг йирик вакилидир.

Рауф Парфи 1943 йилнинг 27 сентябрида Тошкент вилоятининг Янгийўл туманига қарашли Шўралисой қишлоғида деҳқон оиласида туғилди. Отаси — Парфи Муҳаммадамин ўғли анчагина ўқимишли киши бўлиб, шўролар қувғини даврида Фарғонанинг Водил қишлоғидан Шўралисойга келиб қолган. Онаси — Сакинахоним Исабек қизи ҳам завқи баланд, китоб кўрган, мумтоз адабиётни биладиган аёл бўлиб, у киши ҳам асли фарғоналик эди.

Рауф Парфи 1950 йилда Шўралисойдаги етти йиллик мактабга ўқишга боради ва у ерда 1956 йилгача сабоқ олади. Сўнг кўшни қишлоқдаги мактабга ўтиб, бу ерда 1958 йилгача таҳсилни давом эттиради. Саккизинчи синфни тугатгач, ўқишни Янгийўл шаҳридаги кечки мактабга ўтказиб, меҳнат фаолиятини бошлайди. У дастлаб Янгийўл туман газетасида мусахҳиҳ бўлиб ишлайди. Ўрта маълумот

олгач, 1960 йилда Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг журналистика факультетига ўқишга киради. У ердаги сабоқлар 1965 йилда битган бўлса-да, шоир «Марксча-ленинча фалсафа» деб аталмиш фандан ўтолмагани ва қайта имтиҳон топширишни истамагани учун университет дипломини ололмайди.

Рауф Парфи 1966–1967 йилларда Янгийўлда чиқадиган «Колхоз ҳақиқати» газетасида мухбирлик қилади. 1967 йилда Тошкентга келиб, Кинематография давлат қўмитасида муҳаррир бўлиб ишлади. 1971–1977 йилларда Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида муҳаррир лавозимида фаолият кўрсатди. Сўнг «Ойдин» газетасида, 1987 йилгача яна Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида меҳнат қилди. 1987–1989 йилларда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасида адабий маслаҳатчи, 1989 йилдан 1997 йилгача уюшма Тарғибот марказида катта муҳаррир, 1997–1999 йилларда «Жаҳон адабиёти» журнали бўлим мудирини вазифаларида ишлади. Улкан ўзбек шоири Рауф Парфи Ўзтүрк 2005 йилнинг 28 мартинида юрак хасталигидан вафот этди.

Оламга ўзига хос кўз билан қарайдиган, унинг бошқалардан яширин гўзаллиги ва қабоҳатини пайқай билладиган Рауф Парфи болалигидан китобга ўч эди. Ўз даврининг таниқли кишиларидан бири Ҳамрокул Турсунқуловнинг қариндоши бўлгани учун унинг уйидаги жуда бой кутубхонадан бемалол фойдаланар, кечаю кундуз у ердан чиқмай, китоб ўқирди. Унинг китобсеварлиги шунчалик эдики, деярли тушунмаса-да, рус тилидаги китобларни ҳам қаторлаштириб ўқиб ташлайверарди.

Рауф Парфининг дунёқараши ва бадий диди шаклланишида отасининг яқин ўртоғи, ўзбек мумтоз адабиётининг йирик билимдони, таниқли газалнавис шоир Абдурахмон Водилийнинг таъсири катта бўлди. Водилий ҳассос қалбли таъсирчан ўсмирга чинакам шеърят, унинг бадий жозиба қудрати тўғрисида гапириб берар, саноксиз мисраларни мисол тариқасида ёддан келтириб, Рауфни ҳайратга соларди.

Рауф Парфининг биринчи шеъри 1953 йилнинг 5 мартинида ўн ёшида Сталин вафотига бағишлаб ёзилган марсия бўлди. У мактабнинг деворий газетасида босилган. Тақдирни қарангки, ижодини инсоният тарихидаги энг ёвуз жаллоднинг ўлимига марсия шеър ёзишдан бошлаган болакай улғайгач, инсон эрки ва ҳуқуқлари учун курашувчи ижодкор бўлиб етишди. Сал ўтиб, истеъдодли ўсмирнинг шеърлари туман газетасида чоп этила бошлади. Университетнинг биринчи босқич талабаси эканида унинг қаламига мансуб «Лайло» шеъри миллат ёшларининг энг сеvimли кўшиғи сифатида куйланарди.

Шоирнинг биринчи шеърлар китоби – «Карвон йўли» 1968 йилда босилди. Шундан кейин турли йилларда унинг «Акс садо» (1970), «Тасвир» (1973), «Хотирот» (1975), «Кўзлар» (1977), «Қайтиш» (1978), «Сабр дарахти» (1986), «Сукунат» (1989), «Тавба» (2000), «Сўнги видо» (2005) каби шеърый китоблари чоп этилди. Ўзбек адабиёти ривожини ва

миллий маънавиятни шакллантиришдаги улкан хизматлари учун 1999 йилда Рауф Парфига «Ўзбекистон халқ шоири» унвони берилди.

Рауф Парфи ўзбек ўқувчиларини жаҳон шеърятининг энг сара намуналаридан баҳраманд этиш мақсадида дунё адабиётидаги бир қатор машҳур асарларни она тилимизга таржима қилган. Чунончи, Байроннинг «Манфред», Нозим Ҳикматнинг «Инсон манзаралари», Маҳмуд Ҳодийнинг «Озодлик лавҳалари» («Алвоҳи интибоҳ»), Карло Каладзенинг «Денгиз хаёли», А. Дюманинг «Уч сарбоз» ва бошқа кўплаб нодир асарлар Рауф Парфи қалами туйфайли ўзбек китобхонларига етиб борган.

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ

КУНЛАРДАН БИР КУНИ РАУФ ПАРФИ...

«Обший» вагон

Улуғ шоир Рауф Парфи фақат истеъдоди билангина эмас, дарвешлиги билан ҳам маълум ва машҳур эди. Шоирнинг уйи ҳамиша ёру биродарлари, улфат ва шогирдлари билан гавжум бўларди. «Карвонсарой»нинг кунда-шундаларидан безор бўлган уй бекаси ахири чидолмай, бир куни эрига иддао қилиб, норозилик билдиради. Шоир «хархаша»ни (Р. Парфи хотинларни «эъзозлаб», шундай атарди — *Ш. О.*) тинчлан-тирмоқчи бўлиб, мурасаомуз оҳангда далда беради:

— Кўнглингизни кенг қилинг, хоним. Бу дунё ўзи бир поездга ўхшайди, бизнинг уйимиз ана ўша поезднинг вағони, биз эса йўловчилармиз.

— Майли, Рауф ака, вагон бўлса бўлсин, — дейди хотин жиғибийрони чиқиб, — фақат «обший» вагон бўлмасин-да!

Паст кетма

Советлар даврининг жамики шон-шухрати ва мукофотларига сазовор бўлган, нафақат Ўзбекистонда, балки собиқ Иттифоқда ҳам донг таратган колхоз раиси, уч марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Н. С. Хрушчевнинг (СССРнинг раҳбари) яқин дўсти бўлмиш Ҳамроқул Турсунқулов шоир Рауф Парфининг поччаси (холасининг эри) эди. Дорилфунун талабаси бўлган шоир бир куни донгдор қариндошига ҳадди сиғиб, шундай илтимос қилади:

— Почча, менга битта машинка олиб беринг, жуда қийналиб кетдим. Бизга бу нарса жуда зарур-да...

— Ҳмм... майли, уйлашиб кўрармиз, — кутилмаган илтимосдан энсаси қотган раис шоп мўйловини асабий буриб қўяди. Оқшомда раис хотинига иддао қилади.

- Бу дейман... Турсунбойингни (шоирнинг асл исми шундай эди) иштаҳаси карнай-ку! Ҳозирдан машина мингиси кепқопти!
- Ўз навбатида хола шоирни исканжага олади:
- Ҳеч эсинг кирмади-кирмади-да, Турсунбой! Уялмай-нетмай поччангдан машина сўрадингми?
- Э, унақа – минадиган машина эмас, ёзув машинка сўровдим.
- Ахир поччанг ўзи айтди-ку!
- Демак, тушунмабди-да! Хўш, нима қилай, бошқатдан...
- Э қўявер, энди паст кетма, ўша обрўйингда туравер!

Қалтис ҳазил

Раҳматли Мақсуд Шайхзода қазо қилган куннинг эртаси шоир Ихтиёр Ризони кўрган дўстлари ундан сўрашади:

- Кеча Шайх аканинг дафн маросимида кўринмадинг?
- Кеча мен Рауф Парфининг дафн маросимига кетган эдим! – шоир тап тортмай, дадил жавоб қилади.
- Ие, Рауф бандачилик қилдими ҳали?
- Ҳа энди... умри қисқа экан дўстимизнинг, Оллоҳ раҳмат қилсин. Рауф Парфининг дўстлари бу совуқ хабарни эшитгач, Машраб

Бобоев раҳбарлигида йиғилишиб, битта кичик автобусда Янгийўлнинг Шўралисой қишлоғига таъзия изҳори учун жўнашади. Манзилга етгач, шоирнинг уйи олдида ҳеч ким йўқлигидан андак ажабланишади. Ичкаридан чиқиб келган кекса онахон «Ўғлимни йўқлаб келибсизларда» дея суюниб, алқаганда ҳангу-манг бўлиб қолишади. Маълум бўлишича, шоир ўлмаган, дорилфунунни битиргач, шаҳардан иш тополмай, далада мол боқиб юрган экан.

Меҳмонлар Машраб ака бошчилигида шоирнинг «қайта тирилгани»ни яхшилаб «ювишади...»

Шеърни қандай ёзиш керак?

Бир анжуманда ёш шоир шеър ўқиётиб, ногоҳ ўз асарининг давомини эсломай, тутилиб қолади. Дафтарини очиб, ўқиётган шеърини топиш учун шоша-пиша варақлай бошлайди. Ниҳоят, ўша шеърни топади ҳам, аммо негадир ўз ёзувига «тиши ўтмай», пешонаси тиришади. Боёқиш терлаб кетади, тингловчиларга хижолатомуз қараб қўйгач, ўзича бир нималар дея изоҳ бермоққа тутинади. Шунда устоз Рауф Парфи шоирга ҳазиломуз оҳангда танбеҳ бериб, шундай дейди:

– Шеърни қўл билан ёзиш керак-да, шоир!

Гурр кулгу кўтарилди.

Зиёфатгача нима иш қилади?

Бир замонлар маҳалладош, ҳамкасб шоир, ёзувчилар билан аҳён-аҳён гап-гаштакка тўпланиб турардик. Кунлардан бир куни зиёфатимиз охирлай бошлаганда жўрабоши навбатдаги «гап» қачон, кимникида бўлишини эълон қилди. Ёнидаги ҳамсуҳбати билан гуруннга андармон бўлиб қолган Рауф Парфи муҳим маълумотни тўлиқ эшитолмай қолгани учун эски дўсти бўлган жўрабошидан қайта сўрайди:

– Соат нечада йиғилишамиз, дединг?

– Соат олтида!

– Вой бў-ўй, наmunча кеч?! – дейди Рауф ака ҳафсаласи пир бўлиб. – Ахир унгача нима иш қиламиз?

Равил Парчагин

Шоир, журналист Абдунаби Бойқўзиев бир куни Навоий кўчасидаги нашриёт биноси зинопоясидан оқсоқланиб кўтарилаётган шоир Рауф Парфини кўриб қолади.

– Ие, Рауф ака, сизга нима бўлди?

– Энди мен Сизга Рауф ака эмас, Равил Парчагинман! (Н. Островскийнинг «Пўлат қандай тобланди?» романидаги Корчагин образи назарда тутилмоқда – Ш. О.)

Илҳом жой танламас

Шўролар даврида ёзувчилар уюшмасининг қўшиқ кенгаши йиғилишларида гоҳо янги ёзилган қўшиқлар тингланиб, муҳокама қилинади. Кенгашнинг навбатдаги йиғилишларидан бирида долзарб мавзуга бағишланган шундай қўшиқ ижро этилганди:

*Коммунистлар гуллатди,
Бу кўҳна Осиёни.
Чўллар чўлдан қочдилар,
Ташлаб андуҳларини,
Жаранглатиб очдилар
Олтин сандуқларини.*

Бу қўшиқни энсаси қотиб тинглаб ўтирган Рауф Парфи ногоҳ хаёлига келган шумликдан жонланиб, ёнидаги шоир Сафар Барноевнинг кулоғига энгашиб, пичирлайди:

— «Гуллатди» деган сўзни «булғатди» билан алмаштирса зўр бўларкан. Кейинги сатрни эса мана шундай таҳрир қилиш керак:

*Чоллар чўлга қочдилар,
Ташлаб кампирларини.*

Дўстининг дадиллигидан илҳоми жўшиб кетган Сафар ака ҳам ўзидан икки сатр қўшиб қўяди:

*Кампиршолар қолдилар,
Ушлаб капгирларини.*

Шоирнинг таржимаи ҳоли

Мустақилликдан илгари атоқли ёзувчимиз Одил Ёқубов бош муҳаррир бўлган «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида ишлаб юрганамда муштарийлардан бири таҳририятга шундай мактуб йўллаганди:

«Ҳурматли таҳририят! Биз шоир Рауф Парфининг ҳаёти ва ижодига жуда қизиқамиз. Айрим маълумотларга қараганда Рауф Парфи 1940 йили Янгийўл туманидаги Шўралисой қишлоғида туғилган экан, яна бошқа манбаларда унинг 1943 йили Фарғонадаги Водил қишлоғида туғилгани айтилади...»

Агар ушбу мактуб фақат шу йўсинда битилганда эди, унинг ҳеч қандай қизиғи бўлмасди. Мени мактуб ниҳоясидаги мана бу жумла завқлантириб юборди:

«Қани айтинг-чи, Рауф Парфи яна қачон, қаерларда туғилган?..»

Ҳаммаси «закуска»

Тушликда Ёзувчилар уюшмаси ёнидаги ошхонада овқатланаётган эдик. Даврада Рауф аканинг мухлис ва «мухлиски»лари (шоирнинг ўз ибораси – *Ш. О.*) ҳам бор эди. Гап айланиб келиб мева-чеваларнинг фойдасига тақалди.

– Мевалар шунчаки овқат эмас, айна чоғда малҳамдир, – деди тиббиётга дахлдорроқ бир ҳамсуҳбатимиз. – Ҳар бир мева маълум бир касалликка даво бўлади.

Бу гапларга истехзо билан қулоқ солиб турган Рауф Парфи ногоҳ шундай фикр билдирди:

– Мен учун ичкиликдан бошқа ҳамма нарса фақат «закуска»!

Айб ўзида

Рауф Парфини кўчада учратган шоғирди шоша-пиша устозга шундай ташвишли хабарни етказди:

– Рауф ака! Яқин дўстингиз фалончи уйида оғир касал бўлиб ётибди.

– Э-э, афсус...

– Шунга... агар вақтингиз бўлса, бир йўқлаб қўйсангиз яхши бўларди.

– Майли, раҳбарлик қилса (қуйиб берса демоқчи – *Ш. О.*) бораверамиз, биздан нима кетди. Дарвоқе, унга нима бўлибди?

– Уйида мева тераётиб дарахтдан йиқилиб тушибди. Боши билан йиқилган экан, ёмон жароҳатланибди.

– Яхши иш бўлмапти. Уни биламан – боёқшиш ҳамма нарсани тескари қиларди. Менимча, у мевани ҳам оёғи билан тергану боши билан қулаган. Айб ўзида...

Ангиқа учрашув

Шоир Муҳаммад Фаффор Рауф Парфининг ашаддий мухлиси эди. У ёз кунларининг бирида Тошкентга келиб, Ўрдада пиво ичиб ўтирарди. Ногоҳ ёнидаги столда қиров қўнган соч-соқоли ўсиброк кетган бир ўрис чолга кўзи тушади. Икковлон беихтиёр гаплашиб қолишади. Ўрис ўзбекчани бинойидек биларкан. У «Нима иш қиласан?» деб сўраганда Муҳаммад «Шоирман!» дейди кўкрагини баландроқ кўтариб. Ҳалиги чол «Қани бўлмаса ўзларидан битта эшитайлик!» деганда Рауф Парфининг зўр бир шеърдан ўқиб, «Биласанми, бу шеърни ким ёзган? Ўзбекнинг зўр шоири Рауф Парфи ёзган!» дейди. «Ҳа, ростдан ҳам зўрга ўхшайди, яна битта ўқи-чи!» дейди чол. Шоир иштиёқ билан яна устознинг шеърдан ўқийди. Икковлон бир лаҳза жимиб қолишади. Ўрис «Устозингни

танийсанми? Ўзини кўрганмисан?» деб сўрайди. Муҳаммад «Афсуски, ҳали кўрмаганман» дейди хўрсиниб. Шунда ўрис «Мен Рауф Парфини танийман, у билан улфатман, истасанг ҳозироқ уйига обораман» дейди. Бир умр устоз билан учрашиб, танишишни орзу қилиб юрган Муҳаммад ҳовлиқиб кетади. Икковлон йўлга тушишади. Йўлакай устознинг ҳурмати учун майда-чуйда харид қилишади. Ниҳоят, чол бир кулбага бошлаб келади. Эшикни тақиллатишганда ҳеч қандай жавоб бўлмайди. Шунда ўрис «Ҳозир чиқаман» дея ичкарига бир ўзи кириб кетади. Бироздан кейин у оппоқ ятак кийиб чиқиб, ҳамроҳига кулимсираб таъзим қилади. Муҳаммаднинг «Қани Рауф Парфи?» деган саволига яна бир карра таъзим қилиб, «Камина – Рауф Парфи бўладилар!» дея жавоб қилади. «Э-э, кўп бошимни қотирма!» дейди мухлис ажабланиб. Шунда Рауф Парфи ўзининг шеърлар тўпламидаги суратини кўрсатади. Шогирд гоҳ суратга, гоҳ ўрисга ўхшаброқ кетадиган ҳалиги чолга қайта-қайта тикилиб қарайди-ю, кўпдан буён қидириб юрган қимматли кишисини топгандек беихтиёр суюниб, устозини маҳкам кучоқлаб олади...

Шоир ва халқ

Рауф ака бир куни таҳририятдан озроқ қалам ҳақи олади. Пул солинган сумкасини ошхона столида қолдириб, кўлини ювиб келса сумкаси жойида йўқ – ўғри уриб кетибди. Шоир бу воқеани шогирдларига баён қиларкан, кулимсираб шундай дейди:

- Она халқим сумкамни ўғирлаб кетибди! Она халқим!..
- Ўғрилар... халқ эмас, устоз!
- Сизники табаррук деб ўйлашган-да! Хафа бўлманг, устоз!
- Ҳа майли, нима бўлса бўлди. Барака топгурлар энди менга озроқ хайр-эхсон қилворинглар, амаллаб кулбамга етвойай! Жафокаш халқимга бағишлаб яна шеър ёзишим керак...

Шодмон ОТАБЕК

ҲОЖИАКБАР ШАЙХОВ

(1945—2002)

«Рутубатли қиш музларини эритиб, кўҳна Тошкентнинг Ҳазрати Имом даҳасига ҳам, бутун юрт ҳудудлари қатори яшнаш, яшариш, янгиланишни етаклаб Наврўзи олам кириб келди. Лекин неча минг йиллар муқаддам тупроғимизга илдиз қўйган қадимий урф кўпдан таъқиб қилинаётганини сингдира олмагандай, кечалари ҳамон совуқ, этни жунжиктирувчи шамоллар тинмайди. Кундузлари шаҳарни оппоқ ва қуюқ туман чулғаб олади-да, тушга яқин гўшангадан энди чиқиб келган соҳибжамол келинчақдай дилларни яйратиб қуёш юз очади...»

Тасодиғни қарангки, ёзувчи Ҳожиакбар Шайховнинг «Туташ оламлар» романи юқоридаги тасвир билан бошланган.

Роман сўзбошисида профессор Озод Шарафиддинов шундай деб ёзган экан: *«Сезган бўлсангиз, Ҳожиакбар Шайхов 1995 йилда 50 ёшга тўлади. «Туташ оламлар» шу қутлуғ санага аталган туҳфа. Муносиб туҳфа! Бу асар бугунги адабиётимиз учун янгилик — беш йил аввал бундай асарнинг пайдо бўлиши мумкин эмас, ҳатто уни ёзишни ўйлаш ҳам душвор эди. Унинг янгилиги шундаки, бу асар ўзбек насридаги биринчи мистик — фантастик роман».*

Мана, юртимизга яна Наврўз ташриф буюрди, кўклам ўзи билан яшнаш, яшариш нафасини олиб келди. Баҳор насимлари кўнгилларга ижод, яратиш завқини солиб, янги асарларга илҳом бермоқда. Ҳа, шубҳасиз, Наврўз қайтиб келаверади, романлар ёзилаверади — кўҳна

дунёнинг ишлари давом этаверади. Ана шу абадий жараёнда ҳамма ўзининг боқий манзилени топади. Биров эртароқ, биров кечроқ.

Ёзувчи, муҳаррир, ажойиб дўст ва оқибатли инсон Ҳожиакбар Шайхов кутилмаганда бу ёруғ оламни тарк этиб кетди. У сўнгги нафасигача дўстлар шодлигини баҳам кўриб, ташвишига шерик бўлиб яшади. Одамларга бўлган самимий ҳурмат, чексиз ишонч уни асло тарк этмади. *«Унинг учун ёмон одам йўқ эди», дейди ёзувчининг рафиқаси, Тошкент архитектура ва қурилиш институтининг доценти Муҳаррамхон. Тоби қочиб, ишга чиқмаган кунларининг бирида ижодкор дўстлари кўргани келишди. У меҳмонларни бардам кайфиятда кутиб олди, дарднинг хуружини заррача сездирмади, сўраганларга: «Ҳожиакбар ижод билан астойдил шуғулланаётган экан», деб айтишди. Дўстлар шодон кайфиятда хонадонни тарк этишди. Дўстлигимиздан ажойиб асарлар, яхши ном, ўчмас хотиралар эсдалик бўлиб қолди. Унинг хайрли ишлари фарзандлари – Улугбек, Шаҳноза, Ойбек ва ширин набираларининг ҳаётида давом этгусидир.*

Ҳ. МУҲАММАД

«Ҳуррият», 2003 йил 19-август

Опалари Назирахон ШАЙХОВА хотирлайдилар:

Ҳожиакбарни эсламаган куним йўқ. Ака-укаларим кўп, лекин мен билан кетма-кет мендан кейин туғилгани учунми биз жуда яқин эдик. Ҳаётимиздаги ҳар бир воқеани — хурсандликми, хафагарчиликми, биргаликда ўтказар эдик. Менинг сирдошим, дилкашим, яхшиларга

салтанатим, ёмонларга ҳимоячим эди. Кўп болали оилада ўсишимиз — болалигимиз, ёшлигимиз жуда завқли, қизиқарли, мазмунли ўтган. Опамлар уй ишларини ҳаммамизга вазифа қилиб бўлар эдилар. Ҳар биримизнинг қандай ишлар қилаётганимизни кузатар, камчиликларимизни тузаттирар эдилар. Мактабларда ҳаммамиз энг аълочи ўқувчилар эдик, шунинг учун ҳаммамиз мактабларни медаллар билан тугатганмиз. Эрталаб соат 6.00 да нонга «очеред»га турардик, агар эрталаб нонни ололмасак куни бўйи нонсиз қолиш мумкин эди. Водопроводларда сув бўлмайд қолса, сув тушаётган водопроводларни қидириб, челак-челак сув билан уйдаги катта бочкаларни тўлдириб қўяр эдик. Ҳожиакбар бошчилигида укаларим мусиқа, ўймакорлик, расмга олиш, машина ҳайдашни ўрганиш, сартарошлик тўғарақларига қатнашиб, мактаб ўқувчилик даврида шуларнинг ҳаммасини ўрганишган эди. Кечқурунлари Мукамбархон бувим бошчилигида укаларим мусиқа чалишар, ҳаммамиз биргаликда классик кўшиқларни айтар, ўйинга тушар эдик. Отамлар, онамлар ибратли эртақлар, ҳикояларни айтиб, ҳаммага яхшилик қилиш, бировнинг мушкулини йўқотишга ёрдам бериш инсоний бурч эканлигини тушунтириб, олижаноб инсон бўлиш керак, деб тарбия берар эдилар. Бир-биримизга ниҳоятда меҳрибон, дўст, иттифоқ бўлишимиз зарурлигини уқтирардилар. Муяссархон онамиз ҳар биримизнинг олган баҳоларимиз, тўғарақларда ва бошқа жамоа ишларида бўлган вақтларимизни, қилган ишларимизни қаттиқ назоратга олар эдилар. Ҳожиакбар мусиқани, адабиётни жуда севар, пианино,

Ҳожиакбар Шайхов

рубоб, чанг, гижжак, дутор, скрипка, аккардеонларни яхши чалар эди. 9-синфда ўқиб юрган пайтида, мактаб директори (133-мактаб) мактабда мусиқа тўгараги очишини, унга Ҳожиакбар раҳбарлик қилишини илтимос қилган ва у бошчилигида мусиқа тўгараги катта кўрикларда иштирок этган эди. У инженерликни танлади, лекин мусиқа ва адабиётни ташлагани йўқ. Армияда хизмат қилганида концерт олдида репетиция хонасига кирса, бир йигит пианинода П. Агенскнинг Поламезини чалаётган экан. Ҳожиакбар рубобида кўшилибди. Кейин у йигит куйни концертда биргаликда ижро этишни таклиф этиб, командирнинг рухсатини олибди. Ўшанда саҳнада рубоб билан ижро этилган куйни эшитишгач, 3 марта талабларга мувофиқ, қайта куй чалишган экан. Шу муносабат билан уни тақдирлашиб, кўшимча таътил берилган эди.

У ниҳоятда камтарин, камсуқум, овози баланд чиқмаган, илтифотли, мулозаматли бўлиб, кўринишидан ниҳоятда оғир табиат бўлгани билан ўта ҳазилкаш эди. Оилавий давраларимиз у келгандан сўнг кулгига тўлар, аскиялар кўпаяр эди. Жуда беозор, ҳатто чумолига ҳам озор бермайдиган, шунга қарамай талабчан эди.

У етук инженер бўлиши билан бирга таниқли илмий фантаст ёзувчи бўлиб етилди.

Ҳожиакбар 1976 йилдан илмий фантастика жанрига қалдирғоч бўлиб кириб келган бўлса, 2002 йилда Ўзбек адабиёти жанрида илмий фантастика жанри отаси бўлиб вафот этди, дедилар Ўзбекистон Қаҳрамони муҳтарам адибимиз О. Шарафиддинов. Оғир касаллик уни олиб кетди, ҳамма ака-укаларимиз тепасида ўтириб, кўлимизда жон берди. Шу сатрларни ёзар эканман, кўзларимдан дув-дув ёш оқяпти. Кўзларидан нур ёққан, сўзларидан бол томган, меҳрибон, маъноли азиз жигаримиз биз учун ўлгани йўқ, ҳамиша ёдимизда, ёнимизда, нуроний сиймоси кўзимизда, азиз номи тилимизда.

P. S.

Кечаси билан оғриган бўлса ҳам сени безовта қилгим келмади, соат 800 бўлишини пойладим. Яна укол қилиш мумкинми деб, неча бор оғриган вақтда айт, дейишимга қарамай, 8.00 гача телефон ҳам қилмас эди. Ҳеч кимга озорим тушмасин, дер эди.

Укалари Шухрат ШАЙХОВ хотираси:

Ёшлигимизда Тилла-Шайх буваимизнинг мачити ёнидаги Ҳазрати Имом ҳовлимизда 3 қиз, 6 ўғил ва кичик холамнинг ўғли Жасурхўжа билан 7 ўғил катта бўлганмиз. 3 қиз, Анвар акам ва мен ТошМИДа, Ҳожиакбар акам ва укаларим техника университетида ўқишган.

Ҳожиакбар акам ўқувчилик пайтида мусиқа ва адабиёт тўгарагига

ҳам борардилар. Институтни битиргач, муҳандис бўлиб ишладилар, лекин мактабда ўқиб юрганларидаёқ илмий-фантастик асарлар ёзиб юрардилар. Ҳикояларининг илмий жиҳатларига ёзувчилигимизда адекват баҳо берадиганлар бўлмаганидан, уни ўрисчага ўзлари таржима қилиб, Россия космонавтика марказининг ижобий тақризини олганларидан кейингина бирин-кетин газета-журналларда чоп этила бошлаган.

Биринчи китоблари 7-СЭР—«Силжувчи электрон робот» сарлавҳаси билан 1972 йилда чоп этилган. Шу китобларига Тоҳир Хобилов — ҳозирда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Маликнинг битта қиссалари ҳам кўшиб чиқарилган.

Ҳожиакбар акамнинг 45 дан ортиқ китоблари чоп этилган бўлиб, 1985 йилда Москвада «Библиотека Советской фантастики» рукни остида «В тот необычный день» деб номланган илмий-фантастик қиссалар ва ҳикоялар тўплами ҳам чоп этилган. Чет элларда ҳам асарлари кенг тарқалган.

Ҳожиакбар акамга ёшим яқин бўлганидан жуда кўп мулоқотда бўлардик. Асарларида тиб илмиёти бўлган пайтларда мендан тиббий йўналишдаги фикрларини ойдинлаштириб олардилар. Тўқсонинчи йилларга келиб тиб масалалари бўйича маслаҳат ҳам берадиган бўлиб қолдилар-да, бир куни менга:

— Шуҳрат, биласанми, тиббиётда генная инженерия деган йўналиш ривожланыпти, — деб қолдилар. Мен ҳам бўш келмай:

— Бироз хабарим бор — деган эдим, гаплари ўзларига таъсир қилдими, хохолаб кулиб юбордилар.

Ҳа, Ҳожиакбар акам билим доираси жуда кенг, синчков, ўта камтар, меҳрибон, бир сўз билан айтганда жуда яхши одам эдилар. Улар ҳақида гап кетганда Пушкиннинг: «Ҳақиқий тасаввур қилиш учун даҳо билимга эга бўлиш керак», деган сўзлари ёдимга тушади (истинное воображение требует гениальных знаний).

Ҳожиакбар акам тиниб-тинчиманган, жуда меҳнатқаш одам эдилар. «Сирли олам» журнали, «Қалб кўзи» ҳафтаномаси асосчиси ва бош муҳаррирлиги, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси ижодий ишлари бўйича раис ўринбосари вазифаларидан бўш вақтларида тинимсиз ижод қилардилар, кечаси билан ёзиб чиқардилар. Ўша вақтда мен 1-шаҳар шифохонасининг жарроҳлик бўлимида навбатчилик қилиб, кечаси билан ишлардим. Шунда ёзувчи қалами ва жарроҳ тигини қиёслаб «Тунги соя» ҳикоямни 1972 йилда ёздим ва 1980 йилда «Ёш ленинчи» газетасида эълон қилинди. Ҳикоямни ўқиб, Ҳожиакбар акам: «Яхши новелла бўлибди», — деган эдилар.

Кейин гапларининг орасида: «Шоҳ асаримни энди ёзаман», — деб кўярдилар.

Шу гаплари баҳона бўлдими, ўтганларидан кейин божам

Абдуқаҳҳор ҳаким: «Айтмаган бир сўзим қолди», – деб уларнинг номидан шеър ёзиб, шеърини тўпламида эълон қилдилар.

Лекин бу фикрга қўшилмайман. Сабаби, Ҳожиакбар акам ёзган ҳар бир асари – «Шоҳ асар», деб ўйлайман. Марказий Осиё Республикалари ва Қозоғистон ёзувчилари асарларида бирорта илмий-фантастик асарга дуч келганим йўқ.

Яна бир гап: «Ҳожиакбар Шайхов биринчи ўзбек илмий-фантастик ёзувчиси», дейишса, «Йўқ, биринчиси – Навоий», дердилар. Бу фикр камтарликларидан келиб чиққан, деб ўйлайман. Чунки Навоийнинг илмий-фантастик ёзмаганликларини ҳамма жуда яхши билади.

Ҳожиакбар акамларнинг оила йиғилишларида ҳам алоҳида ўрни билинмай қолмасди. У киши «Человек с юмором»лардан бўлиб, даврага ҳазил-мутойиба, ўткир латифалар қўшиб, ҳамманинг мириқиб қулишига сабабчи бўлар эдилар.

Бир сўз билан айтганда, Ҳожиакбар Шайховнинг туғишган укалари эканлигимдан фахрланаман.

Тиббиёт фанлари доктори, профессор Г. И. ШАЙХОВА хотирлайди:

Менинг маълум бир ютуқларга эришганлигим Ҳожиакбар акамнинг фаолияти билан боғлиқ.

Эсимда, мактаб давримда акамлар юқори синфда ўқир эдилар ва

ўша вақтларда турли хил фантастик ҳикоялар, тўпламлар, ҳаттоки шеърлар ёзар эдилар.

Бир куни уйга ёзув машинка сотиб олиб келганлар ва менга машинкада ёзиш усулини ўргат эдилар. Бўш вақтларимда акамнинг ҳикоялари ва тўпламларини машинкада ёзиб берардим. Мактабни тугаллаш даврида мен етук секретарь-машинистка касбининг эгаси бўлдим.

Ўзимнинг мақолалар, номзодлик ва докторлик диссертацияларимни қўлда эмас, акам туфайли, фақатгина машинкада ёзганман. Акамнинг кучи, гайрати, тиришқоқлиги ва маълум мақсадга интилишлари мени ҳам келажакда қандайдир керакли, фахрли касб эгаси бўлишимда катта ҳисса қўшган.

Акамнинг васият сўзлари бир умр ёдимда қолган. Касал вақтларида олдиларига келиб «Институт, кафедра, телевидение, оила ишлари мени жуда чарчатиб қўймоқда», — деганимда, менга, қизим Гулихон, деб мурожаат қилар эдилар: «Танинг соғми, ҳеч қаеринг оғримаяптими, мана мен ётиб қолдим, романимни тугата олмаяпман», соғ экансан, чопиб-чопиб хизмат қилгин, ҳеч ҳам нолимагин, чарчаган бўлсанг, озгина дам ол, кейин ишларингни давом эттиргин деганлар. Шундан бери, толиқиш ҳолатини сезсам, мен соғман, фақатгина чарчаганман, худога шукур, деб ҳеч ҳам ҳаётимдан нолимайман. Акамнинг бу сўзлари мен учун бир умр васият бўлиб қолган.

Ҳожиакбар акам олижаноб, камгап, камтарин, юқори савияга эга бўлган жуда маданиятли инсон бўлганлар, акам билан фахрланаман.

УСТОЗ ҲАҚИДА СЎЗ

Мен Ҳожиакбар ака билан илк бор 1980 йили учрашганман. Ўша йилларда фантастик ҳикоялар ёзишни бошлаган ва бу машқларимни «Фан ва турмуш» журнаliga тавсия қилгандим. Бу журналда фантастика жонкуяри Рустам Обид хизмат қилар ва раҳбарият билан келишган ҳолда бундай асарлар кенгашини ташкил этганди. Бу кенгаш менинг ҳикояларимни қараб чиқди. Машқларимни таҳлил қилганлар орасида ўзининг илмий-фантастик асарлари ва китоблари билан ном чиқарган ажойиб ёзувчи Ҳожиакбар Шайхов ҳам бор эди. Устоз адиб ўшанда босиқлик ва билимдонлик билан ютуқ ва камчиликларимни кўрсатиб бергандилар. Кенгашдан ўтгач, менинг илк фантастик ҳикояларимдан бири — «Ёзувчи» ушбу журналда чоп этилди.

Бундан кейинги йилларда Ҳожиакбар ака ЎзФАнинг Электроника институтида ишлаганларида ҳам, Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмасида хизмат қилганларида ҳам, «Камалак» нашриётидаги бўлимни бошқарганларида ҳам тез-тез учрашиб турдим.

1986 йили Ҳ. Шайхов Собиқ Иттифоқ Ёзувчилар уюшмаси ташкил этган «Ёш фантаст-ёзувчилар семинари»га мени Ўзбекистон номидан жўнатдилар. Бу семинар Латвиянинг Дубулти шаҳрида, шундоққина Болтиқ денгизи бўйида бўлиб ўтганди. Назаримда, мен у ерда республикамизнинг ҳам, менга ишонч билдирган устознинг ҳам умидларини оқлай олдим. Семинарни олиб борган Владимир Михайлов ва Сергей Снеговлар ёш ўзбек фантастикасидаги асарлар одамийликка чақираётганини ва унда ижтимоий муаммолар кўтарилаётганини алоҳида таъкидлаб, оқ йўл тилашганди.

1991 йили мен Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилиндим. Ҳожиакбар ака бунда ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар: менга сидқидилдан тавсиянома ёзиб бердилар.

Мамлакатимизда катта ижобий ўзгаришлар бошлангач, 1992 йили Ҳ. Шайхов алоҳида саъй-ҳаракат кўрсатиб, «Сирли олам» журналинини ташкил этдилар ва кўп фантаст-ёзувчилар қатори мени ҳам шу нашрга хизматга чақирдилар.

Кейинроқ Ҳ. Шайхов бутун республикамизда машҳур бўлиб кетган «Қалб кўзи» газетасини ҳам ташкил қилдилар. Бу газета худди фантастик китоблардек, қўлма-қўл бўлиб ўқиладиган жуда қизиқарли нашрга айланди.

Россияда чоп этилган бутун дунё бўйича фантастика (хаёлот) жанрида ижод қилган адиблар энциклопедияси қўлимга тушиб қолди. Бу холис ва кенг қамровли қомусга ўзбек фантастларидан фақатгина Ҳожиакбар Шайхов киритилган экан. Мен бу нарсада Россиядаги адабиётчилар орасида бизга нождий нигоҳ билан қаровчи айрим гуруҳлар ҳам шундай шахсдан кўз юма олмаганликларини сездим. Бу ҳол устознинг фантастик адабиёт учун кўрсатган хизматлари анча улканлигидан далолатдир. Шунинг учун бу ҳақда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида (15.02.02) мақола эълон қилдим. Уни ўқиб, Ҳожиакбар ака жуда хурсанд бўлгандилар.

Афсуски, ўша пайтдаги кўришувимиз энг охиргиси бўлган экан. Лекин мен бир нарсага ишонаман. Устоз Ҳожиакбар аканинг жисмлари орамизда йўқ бўлса-да, руҳлари атрофимизда. Бизларни ўйчан ва доно нигоҳлари билан кузатиб турибдилар. Ҳожиакбар Шайховнинг ўзбек фантастик адабиёти, унинг ривожини учун қилган хизматларининг ҳақиқий баҳоси ҳали берилмаган. Лекин ҳеч янглишмай, катта таҳлилсиз ҳам бемалол айтиш мумкинки, бу хизмат кўлами беқиёсдир.

Биз ҳамда ёш фантаст-ёзувчилар уларнинг ишларини ижодда ҳам, нашрий йўналишда ҳам муносиб давом эттириб, адабиётимизни, халқимиз маънавиятини янада юксакроқ чўққиларга кўтаришимиз керак.

Озод МЎМИН,
фантаст-ёзувчи, физика-математика
фанлари номзоди, ихтирочи

ОСМОННИНГ КЎЗ ЕШЛАРИ...

Ҳаётда шундай дамлар бўладики, дунёга сиғмай қоласан, тоғ-тошларга бош олиб чиқиб кетгинг, хилватгоҳ кенгликларга ўзингни уриб, юрагингни бўшатгинг, ё бўлмаса жигарбандингдан ҳам яқин бўлиб қолган сирдош оғайнингни излаб, у билан дардлашгинг келиб қолади.

Мен учун кенгликлару ер-осмон ҳам торлик қилиб қолган пайтда қувончимга шерик, ташвишимга ҳамдам, истаган маҳал эшигини қоқиб боришга ҳаддим ёиғадиган оғайним бор эди. Ҳа, БОР, деб энди баралла айтолмайман. У ёнимда йўқ! Дашту саҳролардан ўтиб, Манзил остонасида бехос қулаган сарбон каби ҳаммамизни армонда қолдириб кетди...

Биз Ҳаёт деб аталмиш қаерларга элтиши номаълум бўлган «Чорраҳа»да учрашганимизда ҳали ёш бола эдик. Танишувимиз тасодифан ва бир умрга татигудек эсда қоларли бўлган: шаҳар ёнидаги мусиқа билим даргоҳида олтинчи синф ҳали «очилмаганлиги» боис анча нари Кўкча даҳасида жойлашган Алишер Навоий номли 40-ўрта мактабга қатнаб ўқирдим.

Кўкчалик синфдошларим ичида Назира Шайхова деган шаддоггина қиз ҳаммадан ажралиб турар, манаман деган ўғил бола ҳам унинг олдида сипо тортиб қоларди. Кейин билсам, бунинг сири бор экан: Назира радиола ҳар куни эрталабки болалар эшиттиришини олиб борар, унинг овози бутун Ўзбекистон бўйлаб жарангларкан. Шунинг учун мактаб бўйича синфимиз обрўйи чакки эмас, кўпчилик Назира қизга ҳавас билан қарарди.

Менинг «шоир»лигим — ўша пайтдаги болалар газетасида мақолаларим қатори шеърим ҳам босилиб чиққанлиги мактабда овоза бўлиб, синф обрўсини яна бир поғона кўтариб юборди, шекилли, атрофимда мухлислар кўпайди. Ҳатто бир куни ҳеч кимни назар-писанд қилмайдиган Назира гап отиб қолди:

— Ҳой, номонгонли шоир бола! Менинг укам ҳам шеър ёзади, таништириб қўяйми?

Албатта, рози бўлдим.

Шанба куни эди. Дарсдан кейин мактабдан икки кўча наридаги ҳовлига кириб келдик.

Назира:

— Мана шу укам! Танишинглар, — дея бўйи бўйим билан тенг, жингалак соч, қорачадан келган болани менга рўпара қилди, сўнг кел, ўғлим, дея пешвоз чиққан аёлга менинг ўзимга ҳам номаълум бўлган аллақандай фазилатларимни бўрттириб таърифлай кетди.

Аёл пешонамдан ўпиб, эндигина танишиб олган ўғли билан икковимизни тарвақайлаб ўсган гилос дарахти остидаги сўрига ўтқазаркан:

— Кўрдингми, Ҳожиакбар, бу ўғлим билим оламан, деб

узоқ Намангандан кепти. Муסיқа мактабида ўқиркан, шоир экан! Яхшилаб танишиб олгин. Ўғил боланинг ошна-оғайниси кўп бўлса, ҳеч қачон хор бўлмайди, — дея насиҳат қилди.

Назира мушукдай тирмашиб сўри ёнидаги дарахтга чиқиб кетди ва кўп ўтмай сирли сатилни тўлдириб гилос узиб тушди.

Ўртага ёзилган дастурхон атрофида Ҳожиакбар билан узоқ суҳбатлашиб ўтирдик. У шаҳар марказидаги адабиёт тўғарагига қатнаркан. Тўғаракни Қуддус Муҳаммадий бошқараркан. Истасам, мени ҳам олиб бориши мумкинлигини айтди.

Гуруннга берилиб, вақт алламаҳал бўлиб қолганини сезмабмиз.

Баҳор ўзгарувчан фасл эмасми, бирдан осмонга паға-паға булут ёпирилиб, ёмғир ёға бошлади. Мен қоронғи тушмай, ётоқхонада бўлишим лозимлигини айтиб, ўрнимдан турдим.

Ҳожиакбарнинг онаси ичкаридан калта ўқлоқдай қора мато ўралган бир нарса олиб чиқиб унга бераркан:

— Ўртоғинг ёмғирда қолмасин, кузатиб кўй, — деди. Кўчага чиққанимизда шамол кўзгалиб, ёмғир авжга минди. Ҳамроҳим кўлидаги «ўқлоқ»ни нимадир қилганди, у ёзилиб, кенг соябонга айланди-қолди. Унинг панасида ўйдим-чуқур тошйўл бўйлаб кета бошладик. Кўча янги қурила бошлаган паҳса деворли ҳовли қаршисида тугар, ундан у ёғи ям-яшил дала эди. Шу далалар, олисларда қорайиб кўриниб турган нашватизору азим ёнғоқ дарахтлари оралаб менинг қадрдон сўқмоғим ястаниб ётарди. Ҳожиакбар олисларга тикилди:

— Чиройли-а! — деб менга қаради, ёмғир томчиларига кафтини тутиб, — бу осмоннинг кўз ёшлари эмасмикан? — деб қўйди.

— Қойил. Яхши ўхшатиш. Шу ҳақда шеър ёзинг, — дедим.

— Чиқармикан? — савол назари билан қаради у.

— Машқ — қаламни чархлайди! — ҳикматомуз бу гап қандай оғзимдан чиқиб кетди, ўзим ҳам билмай қолдим.

Ҳожиакбар билан хайрлашиб, илонизи сўқмоқ томон юрмоқчи бўлгандим, у соябонни устимга тутганича орқамдан эргашди. Сизни кузатиб қўяман деб туриб олди. Ўзим бирпасда етиб оламан, қолаверинг, деб ялиндим. Кўнмади.

Янги орттирган ўртоғим — шу болага меҳрим товланиб кетди...

Устоз Куддус Муҳаммадий тўғарагига қатнаб, адабий сабоқни бирга олдик. Бироқ... «шоирлигимиз» узоққа бормади: тўғарагимиз аъзолари телевизорда чиқадиган бўлишди. Улар ичида биз ҳам бор эдик. Аммо кўрсатув пайти келганда Ҳожиакбар иккови-мизнинг ёзганларимиз «ўтмади». Ошнамдан «осмоннинг йиғлаши мумкин эмас», мендан «қофияси тушмаган» дея камчилик топилди. «Бахтли болалик» мушоирасида фақат қарсақ чалиб турувчи бўлиб чиққандик, холос... Шундан кейин ҳафсаламиз пир бўлиб, ҳикоя ёзишга киришгандик.

Ошнам ўта камсуқум, катта-ю кичик билан муомала одобини жойида қўйиб гаплашадиган вазмин табиатли инсон бўлишига қарамай, баъзан ўзини эркин тутиб юборадиган пайтлари ҳам бўларди. У қутилмаган иборалар ўйлаб топар ва бу қулоққа га-

латироқ чалинувчи сўзларни ўз яқинлари ва дўстлари даврасида қўлар, бу унга ярашарди! Гаплари орасида «Чапанироқ»лари ҳам бўларди, лекин ҳеч кимнинг кўнглига, иззат-нафсига тегадиган қилиб гапирмасди. Оналарига «Муяссархон», опасига «Назира Исломовна» деб, каминага оғзини тўлдириб исму тахаллусимни айтиб мурожаат қиларди, чунки шу ном билан кенжа ўғлим Ойбекнинг тили чиққан, дейишни канда қилмасди.

Ҳожиакбар ўта зукко, илми нужумнинг кўп соҳаларидан яхши хабардор, олимона иқтидорли ёзувчи бўлишига қарамай, ёш боладай кўнгли тоза, одамларга ишонувчан соддалиги ҳақида биз дўстлари кўп гапирардик, ҳатто бу хусусиятни устоз Ойбекка ҳам қиёслардик.

Бир куни ажойиб таржимон, ношир Эркин ака Сиддиқов кенг гардишли кўзойнаги остидан кўзларини бақрайтириб: «Вой-вой укагинамей, укагинамей» деб тиззаларига шапатилаб ўтирганини кўриб қолдим. «Ҳа?» десам, «Ҳожиакбарга сўқимга боқиладиган ҳўкизимиз бор эди, эрталаб оғилга қарасам, хунаса туғиб қўйибди» десам, «Сенсация-ку», «Сирли олам»га ёзиб беринг» дейди. Соддалигини қаранг!

— Йўқ, — дедим у кишини сал ҳовридан тушириб, — Сиздай акахонининг айтганларига шак келтиришни ўзига эп кўрмаган.

— Ҳа, тўғри айтдинг! — Эркин ака қаддини ростлаб, саватдай, жингалак сочли бошини бир силкиб қўйди, — у ҳамиятли йигит. Ҳеч кимнинг кўнглини оғритишни истамайди. Авлиё-авлиё! Шайхлар авлодидан-да!

Раҳматли дўстгинам ижодининг сўнги нуқтаси сифатида умрининг охириги кунлари ёзган хатида шундай жумлалар бор: «Яхши асар ҳақида кўп гапириш шарт эмас. Уни китобхоннинг ўзи англаб, ўзи баҳолайди».

Бу сўзлар айнан Ҳожиакбарга тааллуқли деб биламан.

Биз етмишинчи йилларгача илмий-фантастикада асар ёзиш фақат Фарб ва Европа адабиётига хос гоят мураккаб соҳа деб, чет эл «саргузашт романлар»идан завқланиб юрган бир пайтда Ҳожиакбар илк бор бу жанрнинг ўзбекона намунасини яратиб, кўпчиликни қойил қолдирди, десам хато бўлмас. Муаллифнинг биринчи китобиёқ унча-мунчани тан олавермайдиганлар диққатини ўзига қаратди — Москвада рус тилига таржима қилинди. Ва биринчи яратилган «Ўзбек фантастикаси» сифатида тан олиниб, чоп этилди.

Лекин шуни айтишим керакки, Ҳожиакбар ҳеч қачон «биринчи»ликка даъво қилмаган. «Фантастикада ҳали ҳеч ким бобомиз Навоий ҳазратларига етказиб башоратона асар ёзолмаган» деган сўзни тез-тез қайтарди у.

Қаламкаш дўстларимнинг янги чиққан асарларини ўқиб, қувониб кетсам, лўндагина хат ёзиб юбориш одатим бор. Узоқ йиллар бурун Ҳожиакбарга жўнатган «икки энлик» хатимнинг нусхаси сақланиб қолган: «Дўстим, Майн Рид номини дунёга танитган «Бошсиз чавандоз»

бўлса, Сизнинг «Рене жумбоғи» нгиз ундан қолишмайдиган жаҳоншумул асар бўпти!»

Ҳа, кўп ўтмай китоб ўнлаб тилларга таржима қилинди.

Ҳожиакбар Шайхоннинг «Рене жумбоғи» дан кейин ёзилган қатор қисса ва романлари ҳам ўзига хос сарбаландлиги билан кўплар диққатини тортди. Америкада чоп этилган махсус қомусий китобда ўзбек адабининг номи илмий-фантастика жанрида ижод қилувчи дунёнинг пешқадам адабларидан бири деб қайд этилди.

Ҳожиакбар ҳақиқий заҳматкаш ижодкор эди. У билан бир неча бор Абдулла Қаҳҳор ҳузурида бўлиб, устоз суҳбатини олганмиз. Ул зотнинг «Бақироқлик — воизлар касби. Ёзувчиликнинг йўли бошқа», деган мазмундор ўғитларини эшитганмиз.

У устоз кўнглидаги ижодкор эди, овлоқ тоғлар орасидаги милтиллаб чиқиб ётувчи тип-тиниқ булоқ мисол эди. У минбарларда бўйин томирларини ўйнатиб, эҳтиросга берилиб ўзини кўз-кўз қилмасди. Зукко салоҳиятини ижод билан чамбарчас боғлаб, адабиётимиз мавқеи олам саҳнасида кенгроқ ўрин олсин деб меҳнат қиларди ва бунини ёзувчилик қисматини бўйнига олган ҳар бир ижодкорнинг виждоний бурчи деб биларди.

Ҳожиакбар ижод деганда фақат ўзини ўйламас, ҳадди сиғиб ҳузурига маслаҳат сўраб келган хоҳ таниқли, хоҳ ҳаваскор ижодкор бўлсин қўлёмасини қайтармас, эринмасдан ўқир, яхши бўлса босиб чиқариш учун, албатта, қўлдан келган ёрдамни аямасди.

Ёз кунларининг бирида «ёзилиб» дам олиб келиш учун Водийга қараб жўнадик. У ерда бизни жой тайёрлаб Кўқон Ўрмон хўжалиги директори Мансурхўжа Хўжаев кутарди. Ҳожиакбарнинг бор «юки» учта семиз папкадан иборат бўлди. Ҳар папкада қарийб минг саҳифадан қўлёмза бор. Абдулҳай Абдураҳмонов деган муаллифнинг узоқ йиллик ўқиш, уқиш, ўрганишдан кейин яратилган дин, фалсафа, ҳаёт, маънавият ва маърифат ҳақидаги «Саодатга элтувчи билим» номли қомусий китоби экан.

Хордиқ чиқариш қаерда! Дўстим саккиз кун давомида шу қўлёмзалардан бош кўтармай ўқиб чиқди. Ва «Қойил. Ўта интеллектуал билимли одам экан. Роса меҳнат қипти. Ҳозирги пайтда бу асар одамларимиз учун сув ва ҳаводай зарур», дея шу ернинг ўзидаёқ «Сўзбоши» ёзди.

Икки жилдан иборат бу китоб ҳам тезда босилиб, ўқувчилар қўлига тегди.

Дўстимнинг бундай «савоб йўлида» қиладиган ишлари кўп бўларди.

Баъзан ундан сўрардим:

— Ўзингиз учун қачон ёзасиз?

Кулиб дерди:

— Кечаси. Идора ишларидан бўшаб, уйга борганда!

Дарвоқе, у «амалдорлик»ни ҳам қойиллатарди. Ҳар қандай ишни «жўнаштириб» юборадиган салоҳияти бор эди. Чунки ҳожатманд, албатта, кимларгадир ёрдами теккан, қаерга борса юки ерда қолмайдиган Инсон эди. Шу сабабли ҳамма ҳурмат қилар, ёру биродарлари бисёр эди. Атрофидан гулга талпинган асаларилардай одам аримасди. Дўстлар жони-дили эди.

Баъзиларни мартаба дарров ўзгартириб юборади. Ҳожиакбар бундай «иллат»дан мутлақ фориг эди. Камтарлик хислатини Худо унга қўш қўллаб ато этганди. Қайси даврада бўлмасин ҳазил-мутойибага ҳам имкон топар ва кўзларидан ёш чиққунча қаҳ-қаҳ отиб, хумордан чиқарди.

Уни анча оқсоқлаб қолган матбаа соҳаларидан бирига раҳбар этиб тайинлашди. Бу ишни уддалаб, изга солиб юбориш Ҳожиакбардан бошқа одамнинг қўлидан келмайди, деб ўйлашди чоғи. Бироқ ҳолат анча мураккаб эди...

Бир куни эрталаб телефон жиринглаб қолди:

— Сизга Ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби сифатида кўн-гироқ қиялпман. Табриклар кўяй ҳам демайсиз-а!

— Э, муборак бўлсин. Табриклайман!

— Табрикни телефонда эмас, бу ёққа келиб қилинг. Нима, уюшмадан безиллаб қолганмисиз! — бирдан овозига жиддий тус бериб, сўзимни бўлди Ҳожиакбар.

Унинг гапини икки қилолмадим.

Баланд, вазмин эшиги устига «Биринчи котиб» ёзуви илинган хонада яқингача «Раис»лар ўтиришарди. Мен бу ернинг остонасига узоқ йиллардан бери биринчи бор қадам қўйиб кириб келишим эди.

Ҳожиакбар операциядан яқинда чиққан, ҳамон ранги синиқ, шашти йўқ кўринарди. Қандайдир ички дард унинг вужудига соя ташлаб тургандай.

Анчагина суҳбатлашиб ўтирдик. Ҳазил-мутойиба ҳам бўлди. «Ижоддан гапиринг. Янги асарингиздан бобларни газеталар эълон қилиб ётибди. Ўзини яхлит ўқийлик, қачон қўлэмасини берасиз?» деди. Мен, албатта, бир нусхасини яқин кунлар ичида келтиришга ваъда қилдим.

Мен Ҳожиакбар қизиқаётган асарим қўлэмасини унга олиб келган кун нимадандир қаттиқ сиқилаётганини сездим. Бу тузалиши қийин кечаётган операциянинг асорати бўлса керак, деб ўйладим. Бироқ «дарди» бошқа экан, ёрилиб қолди:

— Нега ёзувчиларимизда аҳиллик йўқ? Илгари бу ер доим гавжум бўларди. Нега уларнинг оёғи узилиб кетган? — у бирон жавоб кутгандай менга қараб қолди. Бироқ, бир нима дейишга ожиз эдим.

Дўстим бундай «ёлғизликка» ўрганмаган, шунинг учун янги жойга кўниколмаётгандай эди. Ниҳоят ўзини қийнаган саволга жавоб топгандай, сўзида давом этди:

— Ер юзида пайдо бўлган ҳаётни вақт ўлчови билан таққосласак Инсон умри қандайдир дақиқаларга тенг бўлиб қолади. Мана шунинг ҳам қадрига етмай, бир-бирига тескари бўлиб яшайдиганлар бор-а! Дийдор, яхши кунлар ғанимат-ку, ахир! Ё ўртага бузуқчилик солиб турадиган шайтонлар бормикан?

— Бор, — дедим овозимни пастроқ қўйиб ва қўшиб қўйдим, — одамларни бир-бирига ёвлаб турадиган Инсон қиёфасидаги шайтонлар бор. Ноаҳилликнинг сабаби ана шунда.

— Бунга чек қўйиш керак! — Ҳожиакбар ўрnidан туриб қаршимдаги курсига рўбарў ўтириб олди ва деди. — Менга ёрдам беринглар...

Биринчи котиб жамоат ишларида мени фаол иштирок эттиришга астойдил бел боғлаган чоғи, тинимсиз кўнғироқ қилиб, йўқлаб турар, билардимки, бу кимларгадир ёқавермасди.

Ёзувчи, олим Қалдибек оға Сейдановнинг Халқлар дўстлиги маданий алоқалар маркази саройида 60 йиллик юбилейини Ҳожиакбар билан биргаликда ўтказдик.

Кекса ёзувчи, шоирлардан хабар олишга борадиган бўлса ҳам у мени етаклаб борарди... Ҳатто «Фахрийлар» рўяхатига номим қўшилиб қолибди...

Бир куни Ҳожиакбар чақириб:

— Асарингизни ўқиб чиқдим. Қалпоқ қилиб юборибсиз, — дея мақтаб қўйди ўзига хос «лаҳжа»да. Демак, бу «жуда яхши» дегани.

Асар мақтовидан кўра дўстим юзларида пайдо бўлган беғубор жилмайиш, осойишталик аломатлари мени хурсанд этди. Чунки анчадан бери уни бундай чехраси очиқ ҳолатда кўрмагандим.

— Энди, — деди у менга жиддий қараш қилиб, — ҳукуматимиз катта маблағ ажратди, «Замонамиз қаҳрамонлари» образини яратишимиз керак. Публицист ва ёзувчиларни турли вилоятларга бир ҳафта, зарур бўлса, унданам кўпроқ муддатга йўлланма билан жўнатяпмиз. Улар ичида сизам, каминанинг ўзи ҳам бор. Мен Сурхондарёга жўнайман, сиз Водийга қаҳрамон излаб йўлга тушасиз!

— Ҳожим, — дедим овозимни баландлатиброқ, — ўзингизни балогардон қилиб, мени ҳар нарсага аралаштираверманг!

— Бу нима деганингиз. Ёмонми? — ўрнидан туриб кетди. — Бундай хайрли ишларда иштирок этиш ҳар бир ижодкорнинг бурчи, уюшманинг обрўси-ку! Командировка ёзилган, вилоят ҳокими номига хат тайёрланган. Бухгалтерга учранг, пулни олиб, эртага Тошкентдан чиқиб кетишимиз керак.

Ҳаммага етган командировка пули негадир менга келганда етмай қолди. Бориб келаверинг, йўлқира ҳақи, «суткалик»ни бир қилиб тўлаймиз, яхлитлаб оласиз, дейишди.

Ҳожиакбарнинг Сурхондарёдан ёзиб келган машҳур шифокор ҳақидаги очерки билан менинг «Дарёни терс оқизган одам» номли публицистик мақолам матбуотда эълон қилинди, радио орқали ўқиб эшиттирилди...

Биринчи котиб каминанинг «командировка пули» теварагида бўлаётган машмашаларни кимдандир эшитиб қолибди. Ҳали олмадингизми, деди.

— Оларман, — дедим-у «ҳисобдонлар» аллақандай қонун-қоидаларни рўқач қилишаётгани ҳақида гапириб ўтиришни эп кўрмай, кўшиб кўйдим. — Ўзингиз айтардингиз-ку, бу дунё ўткинчи, арзимас нарса-ларга ҳам асабни қақшатавериш керак эмас, деб!

У мени худди биринчи бор кўраётгандай ўгирилиб қаради:

— Гап пулда эмас. Одамнинг қадр-қиммати бор, ахир! Майдакашлик шу даражага етганми!.. Ўзим текшириб кўраман. Машинангиз шу ердами! Мени уйга ташлаб кўйинг. Негадир этим увишиб кетяпти.

Уюшма эшигидан бирга чиқдик.

Шу бўйи дўстим бу даргоҳга қайтиб келмади...

Мен ундан тез-тез хабар олиб турардим. Ҳар борганимда бел оғригидан шикоят қилар, дарди кундан-кун оғирлашиб борарди. Уйдагилар қатори мен ҳам уни юпатардим: «Ҳавонинг намгарчилигидан ҳозир кўпчилик азият чекмоқда. Ҳадемай кунлар чарақлаб кетади. Тоҳир Малик ҳам операциядан кейин анча тузалиб қолди. Чолларга ўхшаб ҳассага суяниб юрибди. Икковларингни Бўстонлиқдаги дачага олиб чиқиб, бир дам олдираман. Фарғонанинг девзирасидан ош дамлаймиз. Ҳозир у томонлар яшнаб кетган, ҳаммаёқ кўм-кўк, Ҳожим!»

Унинг юзлари ёришади, кўзлари чақнаб кетгандай бўлади:

— Эслайсизми, Ойнатаф этакларидаги лолазорни!

— Ҳа-да. Ўша лозазор ичидан роса равоч тергандик, сиз яхши кўрардингиз. Кўнглингиз тусаяптими?

— Қанийди, бўлса!..

Ойнатог жуда олисда. Пском водийси бўйлаб икки кун юргандан кейин унинг этакларига етиш мумкин... Чорбоғга яқин Сижжак қишлоғига келиб қуюлувчи Наволисойнинг юқори қисмида ҳозир айна равочлар етилган палла. Биз у томонларни Ҳожиакбар билан кўп кезганмиз. Ҳатто унинг ҳикояларидан бирида учар ликопча худди мана шу жойларга келиб тушгани тасвирланган...

Наволисойнинг мўрт, шапалоқ барглари юпқа, серсув равочини кўрган дўстимнинг чеҳраси очилиб кетди... Қариндош-уруғ, таниш-билишларга тоғнинг беғубор шифобахш неъматидея бир нечтадан улашди.

Бир куни у ўзи дан-ўзи гап очиб қолди:

— Анави Водийга бориб келганингиз ҳақини беришмадимиз? Нега бундай қилишадилар!..

— Оғайни, — дедим унинг гапини бўлиб. — Ҳозир сизга шундан бошқа ташвиш йўқми! Тузалиб олинг. Омонлик бўлса, ҳамма нарса топилиб кетади.

— Сиз шундай дейсиз-да. Мен кўп ишлар қилмоқчийдим... Анави янги асарингиз нима бўляпти? Яхши нарса!

— «Шарқ юлдузи»да босилляпти. Корректурасини ўқиб чиқдим. Бугун элтиб беришим керак! — дея папкадан бир даста корректура варақларини олиб кўрсатдим.

У ётган жойида хайрият, деб қўйди-да, рафиқасига юзланди:

— Муҳаррамхон, асар ҳақида анави фикрларим ёзилган қоғозни бериб юборинг, машинкалатиб келсинлар. Қўл қўйишим керак-ку!

— Қанақа қўл? — дея унга савол назари билан қарадим, — келишувимиз бўйича, мана, ҳаво ҳам исиб кетяпти, Тоҳир учовимиз дачага чиқамиз. Ана у ерда паловдан кейин нима бўлса, бемалол ёзиб, қўл қўяверасиз!

— Э, Дадахон Нурий! — у «расмий» муомалага ўтди, — жуда соддасиз-да. Одам одамга ғанимат.

Мен анграйиб қолдим.

Муҳаррамхон бир варақ қоғозни қўлимга тутди-да, йиғлаб юборишига сал қолди, хонадан чиқиб кетди.

Ҳамон мени «қиз ўртоғим» деб атайдиган ўша шаддод синфдошим Назира:

— Ҳожим, бу нима деганинг. Ҳали ёзадиган асарларим кўп деётганинг-ку, яхши ният қил! — деди.

— Назира Ислмовна, — деди-да, у менга ишора қилиб қўйди, — бу ўртоғингизни салкам ярим асрдан бери биламан. Сизга ўхшаб куйиб-пишиб, ўз ҳақини талаб қиладиганлардан эмас!

Назира овозини пастлатиб замзама қилди:

— Икковларинг бир-бирларингдан қолишмайсизлар... Ташқарида шамол туриб, дераза кўзларини очиб юборди. Шивалаб ёмғир ёға бошлади.

Мен Ҳожиакбар билан хайрлашиб, ўрнимдан турдим. У:

— Яна ёмғир ёға бошлади, шекилли, — деди. Мен:

— Ҳа, осмон йиғляпти, — дедим.

— Паналайдиган соябон борми?

— Машинада бор, — дедим.

Эртаси кун у анча безовта бўла бошлади. Ҳавонинг етишмаслигидан шикоят қилар, ёнида одам камроқ бўлишини хоҳларди.

Бир пайт «Исфандиёр нега кўринмайди», деб қолди. Бу уни учинчи бор йўқлаши эди. Ҳожиакбарнинг яқин дўстларидан ёзувчи Исфандиёрни телефон қилиб, топиб бўлмасди. Унинг уй ва дала ҳовлиси адрёси бўйича қидириб кетдим. Вақт алламаҳал бўлганда ёлғиз қайтиб келдим.

Беморнинг тана ҳарорати қирқ даражага кўтарилиб кетибди. Ҳар бири тажрибали шифокор, профессор унвонига эга бўлган ака-ука, опа-сингиллар, «Тез ёрдам»га етиб келганлар укол қилишар, томирдан осма дори юборишиб, турли муолажа усулларини қўллашар, бироқ натижа сезилмасди. У алаҳдай бошлади, нафас олиши яна қийинлашди. Оёқлари кўкиртир тортиб, совий бошлади... Вақт ўтгач, дорилар таъсир қилди, шекилли, кечки соат ўнларга борганда ўзига келди. Кўзларини катта очиб:

— Шаҳноза қизим, нега йиғлайсан. Мана, мен тузалиб қолдим-ку, — деди. Унинг бу сўзлари тиниқ ва равон чиқди.

Кейин менга ўтирилди:

— Биласиз-а, қўл қўйишим керак. Қани қоғоз? — деди.

Мен ташқарига чиқиб, ярим бет қилиб босилган матнни олиб келдим.

У ёнида ўтирган опасига одатдагидай:

— Назира Исломовна! — дея мурожаат қилди.

— Ҳа, жоним. Укажонгинам, эшитаман.

— Сизнинг синфдошингиз, менинг дўстим яхши китоб ёзган. Унга билдирган фикримни тасдиқлашим керак. Лекин ётиб қўл қўйсам ҳурматсизлик бўлади. Мени суяб, ўтқазиб қўйинглар.

Ҳафта давомида у биринчи марта қаддини расо тутиб ўтириши эди. «Яхши асар» сарлавҳали матнни ўқиб, икки-уч жойига қалам теккизди, сўнг хуснихатдай чиройли қилиб, имзо чекди. «24—V—2002» деб сана қўйди.

Иккинчи кун кечга бориб унинг аҳволи анча яхшиланди. Кўнгиллари таскин топган ака-укаларнинг ҳаммалари уйларига кетишди. Мен ҳам кетмоқчи бўлиб, икки марта машинани ўт олдирдим-у, негадир юрғизишга оёғим тортмади, кўнглим ғаш эди.

Кенжа ўғил Ойбек, сиз қолинг, амаки, деяётгандай менга жавдираб қарарди...

Соат тунги ўн икки яримларга яқинлашганда биринчи бўлиб қўшни Абдулазал ака чопиб чиқди.

Маҳалла аҳли йиғилди.

Қиёмат қойим бўлиб кетди...

Табиат ҳам ғам-андухини яширолмай, борлиқни тилка-пора қилиб ўкраб юборди. Ҳаммаёққа даҳшат солиб момақалди роқ гумбурлади, осмон юм-юм йиғлади...

Эртаси кун абадий уйқуга ётган дўстим тобути устига майин шабода аралаш эпкин томчилар уфуриб турди. Буни Худонинг раҳмати дейишди.

Марҳум ҳар бир яратган бандасининг сўнгги манзилгоҳи аталмиш қабрга қўйилиши билан табиатда шундай бесаранжомлик рўй бердики, таърифлашга тил ожиз.

Мўйсафид қариялар илло бундай қуюн аралаш жалани Тошкент замини ҳали кўрмаган дейишди. Видолашувга келган кўпчиликнинг кўнглидан покиза қалб, яхши бир Инсоннинг бевақт ўлиmidан табиат ҳам ларзага келди, деган ботиний ўй ўтди.

Шундай қилиб мен ёмғирли осуда баҳор кунларининг бирида топган оғайнимдан айрилиб қолдим.

Кўм-кўк майсазор узра сочилган алвон лолақизғалдоқлар орасида эндигина пайдо бўлган қадрдонимнинг қабридан узоқлашиб борар-қанман, букилган қаддимни ерга киритиб юборгудай жала баттар савалаб қўяр, энди менга ҳамроҳ, бошимга паноҳ бўладиган одам бу дунёда қолмагандай эди.

... Шу пайт кимнингдир қўли елкамда турганини ҳис этдим, устимда ёмғирдан паналовчи «соябон» пайдо бўлди. Ёнгинамда ғам-андухли нигоҳини ерга тикканича Ҳожиакбарнинг дўстларидан бири Абдулҳай Носир келар, олдинроқда расо қадди анча чўкиб қолган Нормурод Нарзуллаев титроқ овоз билан видолашув шеърини ўқиб борарди.

Дадаҳон НУРИЙ

ҲОЖИАКБАР ШАЙХОВ ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ДАҲОЛАР

Ҳаётда бор шундай одамлар
Ҳокисор ва камсуқум, камтар,
Тафаккури тўлғонган дамлар
Юксалишар мисли кабутар.

Ҳаётда бор шундай одамлар
Сабр-тоқатда мисоли қоя.
Тарки олам қилгандай улар,
Қўл силтаган дунёга гўё.

Ҳаётда бор шундай одамлар,
Соядаин юришар кунда.

Бир чеккада аста одамлар,
Ўй суришар маъюс, осуда.

Бордир шундай одамлар бизда,
Ёнгинангда қадри билинмас.
Ёнда оққан сув қадрсиз-да,
Чунки сира кўзга илинмас.

Ҳаётда бор шундай одамлар,
Минг бир ташвиш ўртайди дилин.
Одамзотнинг қисматин ўйлар,
Аста очиб комиллик сирин.

Ҳаётда бор шундай одамлар,
Ўн саккиз минг оламини кўзлар.
Эзгуликка хизмат қилса гар,
Ўлимга ҳам тик борар бўзлаб.

Ҳаётда бор шундай одамлар,
Ўлгандан сўнг берилар баҳо.
Биларсан сен шунда бир дамлар
Ёнгинангда юрганин даҳо.

КОМИЛАХОН

Комилахон, асал қизалоғимсан,
Эркатойим, зебо бўталоғимсан.
Кўзинг чарос, қаро сочинг жингалак,
Жамолингдан ҳайратга тушар фалак.
Чопиб кирдинг бир кун уйга, нигорим,
Ҳансирардинг, чақнар эди нигоҳинг.
«Дода, дода, тўй бошланди, туринг сиз,
Кўшнимизга куёв келди, юринг сиз.
У келинни обкетаркан, мен борай,
Биз – дугона, айтарканмиз «ёр-ёр-ай!»
Тўй қиларди чиндан ён қўшним Эгам,
Карнай-сурнай, куёв-навкар... жамул-жам.
Не дейишни билолмай бўлдим хуноб,
Набирам-чи, иришлаб, кутар жавоб.
Қизалоғим, шошмагин сен бу тўйга,
Униб-ўсгин, пича чўзилгин бўйга.
Иншооллоҳ, кўп тўйларга юрарсан,
Кўп келинга дугона ҳам бўларсан.
Бир кун ўзинг бўлиб гўзал келинчак,
Кетарсан, воҳ, бизни куйдириб бешак.
Бу гапларни унга қандай уқтирай,
Дил дардимни унга қандай юқтирай?

ДУНЁ УСТУНЛАРИ

Эмишки... курраи заминимизни
Кўтариб турармиш ҳўкиз шохлари.
Яратганмиш Тангри шундай денгизни,
Қитъалару кўкни, жами тоғларни.

Нечоғли рост сўзни айтар асотир,
Билмам, бу шубҳа...дан ортмоқда шубҳам.
Шундандир дилимда ҳадик, хавотир,
Мантиқ қани, ахир, бу – бир гап мубҳам.

Эҳтимол, афсона тажассум этмиш
Ҳўкиз шохларининг буюк қудратин.
Балки тагин янги жумбогин ўтмиш
Пинҳон тутар биздан, тийиб ҳайратин.

Ахир, дунёда бор бошқа устунлар,
Ҳўкиз шохларидан кучли минг чандон.
Гарчи Ерда йўқдир бағри бутунлар,
Ва лекин бор, ахир, имон ва виждон.

Улар ҳам кўп йиллар йўқолди, аттанг,
Барини бой бердик қўрқувда сарсон.
Қай томон босилди босилган қадам?
Минг йиллик қадримиз бўлди кўп арзон.

Истиқлол қайтарди уларни бизга,
Қайтарди эътиқод, имон, виждонни.
Энди ошиқайлик нурли манзилга,
Ҳуррият... биз унга тикканмиз жонни.

Балки ҳўкиз – тимсол, рамзий бир қудрат,
Унинг кўтармоғи заминни маҳол.
Лекин виждон, имон – улуғвор хилқат,
Олам устунлари шулардир, алҳол.

ТИЛАК ЖҶРА

(1947—1994)

*У хўп дейди, демас: «Менга ҳам керак»,
Ишонмасанг, бориб ўзидан сўра.
Жонингни прокатга бер десанг, Тилак
Икки қўллаб тутар: Марҳамат, жўра.*

*Мен уни туғилмай туриб билардим,
Мурғак чоғ жаннатда юзин кўрганман.
Тегирмончиликни орзу қилардим,
Унга ҳавас қилиб шоир бўлганман.*

Муҳаммад ЮСУФ

Тилак Жўра ўз шеърлари ва таржималари билан ўзбек адабиётига катта ҳисса қўшган, қисқа умри давомида халқнинг сеvimли шоирига айланиб улгурган эди. У 1947 йил Бухоро вилояти Қорақўл тумани Сайёд қишлоғида дунёга келади. 1956—1966 йиллар ўрта мактабда, 1966—1972 йиларда эса ТошДУнинг журналистика факультетида, ундан сўнг эса аспирантурада таҳсил олади. 1970 йилдан то умрининг охирига қадар мазкур даргоҳнинг таржима назарияси кафедрасида хизмат қилади. Ўнлаб ёш шоир ва олимларга устозлик қилади.

Тилак Жўранинг «Райҳон», «Олам остонаси», «Юлдузлар табас-суми», «Чорраҳадаги уй», «Сандувоч», «Руҳият» каби шеърий тўпламлари чоп этилган. Турк, рус, озар, арман, француз ва тожик тилларидан шеърий таржималари ўзбек адабий меросидан муносиб жой олган.

Шоирнинг шогирдларидан бири Сирожиiddин Рауфга мурожаат қиламиз.

Сирожиiddин, сиз ҳам у кишини ўзингизга устоз деб биласиз тўғрими?

Албатта. Бу инсон менинг умримда ва таъкидлаш жоизки, ижодимда катта аҳамиятга эга инсон. Чунки, талабалик давримда устозимдан бой ижодий заҳирага эга бўлганман, десам хато бўлмайди. Лекин ҳар бир шогирдни бирор устозни «Устоз» деб билиши учун маънавий ҳаққи ҳам бўлиши керак. Мен ҳеч иккиланмасдан Тилак акани устозим деб қабул қилганман.

Шахсан сиз бу инсондаги қайси хислатларни бошқаларда кўргингиз келади?

Айниқса, самимийлик. Мен шахсан мана шу хислатни ҳаммада кўргим келади. Минг афсуски, бу камёб хусусият.

Биласиз, шоирнинг ўзига хослиги бўлади. Тилак Жўранинг ўзига хослиги нимада?

Бу шоирнинг ўзига хослиги соддалиги ва оддийлигида деб биламан. Айрим шоирларнинг шеърларини ўқисангиз, бир неча кун ўйлаб юрасиз, аммо шоир Тилак Жўранинг шеърлари кафтингиздаги чизиқларни қандай яққол кўрсангиз, унинг шеърларидаги туйғулар суратини ҳам мана шундай кундай равшан кўрасиз. Масалан, Тилак Жўра Бухорода таваллуд топганлари учунми, ҳар бир шеърларида кўзингиз олдида Бухоронинг бутун бўйи баста тикланади. Бу ҳам ўзига хосликдир.

Сиз шоирнинг қайси шеърларини кўнглингизга яқин билиб ёддан айтиб юрасиз?

Мен устознинг жуда кўп шеърларини ёддан биламан. Шоирнинг қуйидаги сатрларини хиргойи қилиб юраман.

*Соғиниб ўларман соғиниб бироқ
Ўлим мендан жуда ҳам йироқ...*

Нақадар дардли ва аламзада сатрлар. Шоир — агар у ҳақиқий шоир бўлишни истаса, шунчаки фикр эмас, афсоналар яратмоғи лозим. Донишманд минг карра ҳақ. Шунинг учун биз бугун мана шундай афсоналарга лойиқ сатрлар муаллифи Тилак Жўрани ёдга олдик. Кўз очиб юмгунча умр ўтиб кетади. Демак, ҳар бир лаҳза ғанимат. Атрофингизда гарчи пинҳона, гарчи ошқора сизни севадиган ва орзиқиб кутадиган, ардоқлайдиганлар бўлса, шукр қилинг, аслида мана шунинг ўзи катта саодат.

ТИЛАК, ТИЛАГИМ

Одамлар борки, қандай қилиб сенинг қалбингга, руҳий оламингга, қони жонингга кириб келганини ва бир умрга сен билан бирга қолганини сезмайсан. Ва бир умрга тақдиринг улар билан чамбарчас боғланиб кетади... Бундай соҳибқаромат инсонларсиз сен сен эмасдай. Ажабмас, улар ҳам сенсиз улар эмаслар. Бу тоифа одамлар билан бирга кечган онларинг умр бўстонида тоабад сўлмас ҳам сўнмас гултож, машғала бўлиб қолади... Кишилар бир-бирларини ҳидлаб топсалар керак. Кўрмаганмисиз, икки қадрдон узоқ айрилиқ ва ҳижрондан сўнг тўсатдан учрашиб қолганларида, бир-бирларини тўйиб-тўйиб ҳидлашаётганини? Дўст орттирмаган киши ўз-ўзига душман, демишлар буюк Шота Руставели. Дўсти йўқ одамни ўлдиришлар, дейишаркан қадимги римликлар. Аммо мен айтаётган ҳабибларни фақат дўст дейишнинг ўзигина кифоя эмасдай. Чунки дўстлар ҳам ҳар хил бўлади. Мол дўстинг бошқаю, жон дўстинг бошқа. Биродарлик ҳам камлик қилади. Қадрдон, ҳамкору ҳамдаст, ҳамнафас, ҳамнишин, ҳамдард... Бовужуд, бу сифатларнинг ҳар бири ҳамда барчасини жамловчи яна бир антиқа, тамом янги бир инсоний хислат ва атама кашф этмоқ даркорга ўхшайди.

Мен учун ана шундай инсон Тилак Жўра эди...

Тилакжон етмишинчи йилларнинг ўрталарида аспирантурага кирди. Бу салоҳиятли йигитнинг сиймосида бир-бирига зид икки оқим дучлашгандай бўлди. Шоирона ҳурфикрлик билан мирзақуруқ олимлик ақидапарастлиги. Қанчалик тиришмайлик, мажнунваш шоирга олимликнинг сипо фикрлаш йўриғини юқтира олмадик. У шоир бўлиб қандай тафаккур қилса, дарсларда домла, маърузачи мақомида ҳам шундай «сайраб» юборарди...

Тилаквой она юртига — Бухоро вилоятининг Саёт қишлоғига жўнаб кетибди...

Сабоқни куттириб бўлмайди. Домлаларга илк дафъа ялиниб-ёлвора бошладим:

— Ҳой Фалончи, Сиз Тилакнинг дарсини ўтиб туринг. Мулла Нажмиддин, ўзлари ҳам... Яна ким бор?..

Шу зайл ярим йилгача амаллаган бўлдик. Ҳамма обдон чарчади. Асаблар таранглашди.

...Ҳамон шоирдан дарак йўқ. Биз томонга узоқ Қоракўлдан ҳар хил миш-мишлар кела бошлади. Биров кўрибди: Тилак кўл бошида балиқ овлаб ўтирган экан. Яна кимдир айтганмиш: аллақандай Санкт-Петербурглик қадимшунос олим Пайкент археологик қазилмасига шоирни қоровуллик вазифасига таклиф қилибди. У ўша Пайкент қабристонидида бир неча минг йиллар илгари яшаган ибтидоий жамоа ҳақида тарихий роман ёзаркан. Ў-ҳў! Бундай фавқуллодда антиқа хаёлларга берилиш учун шоир Тилак Қоракўлий бўлиш керак.

Ниҳоят, бир куни ундан ўз тақдиридан шикоят, руҳий тушкунлик оғушида афсус-надоматлар ила ёзилган мактуб олдим. Хатнинг адоғида уйида бир чакра уни ҳам йўқлигини эслатади. Шу боис, минбаргоҳ бекаси Обида орқали ўзининг ўн беш кунлик маошини биронтадан бериб юборишимизни илтижо қилибди. (Ҳали биз уни хизматидан бўшатмай, ушлаб турганимизни билмайди.)

Тезда жавоб хати ёзиб юбордим. Қисқача мазмуни шундай:

«Мулла Тилакий Қоракўлий. «Саётхон боғладир, боғда» деб хиргойи қилиб, Саётда кўп юраверманг. Айтиб қўяй: қирқ ёш — қалтис ёш. Қалтис! Ҳозиргача ёшлик ҳаваси ва ҳавоси билан анча-мунча мароқли, тиниқ нарсалар ёздингиз. Энди тўққиз тўлгоқ тутмасин, бўтам. Қоп-қора кўмир оташгоҳда ёниб бўлгач, қип-қизил чўғ бўлиб яшнайти. Атрофга иссиқлик ва нур бера бошлайди... Энди бу ёғига донишманд, сўфий бўлиб қалам тебратайсиз, чироғим. Ҳар бир мавсумнинг ўз гашти бўлади. Дилтанг бўлаверманг. Қанчалик таъмирламанг, бу норасо дунёнинг қаддини ростлаёлмайсиз. Биз мусулмонияга Тангри таоло шукроналик туйғусини ҳам ато этган. Куфр қилмай десангиз, шукр қилинг. Қаранг: атрофингиз тўла одам. Тумонат. Бари дўстлар, ёр-биродарлар, устозу

шогирдлар. Ие, бундан зиёд бахт борми дунёда «Мавлоно Тилак домламиз ўрнига қайтарилсин!» деб оқ ялов қўтариб юришибди шогирдларингиз, дўстларингиз Тошкандай шаҳри азимда. Айниқса, Нажмиддин Комил акангиз билан Маърифат Шоиноятова опангиз дод солиб юборишди, бу ҳазрати одамсиз кафедра хувиллаб қолди, дейишиб. Сиз бўлса ёлғизман, деб йиғлайсиз, бекор гап. Яна нима керак Сизга? Оллоҳ Воҳид. У ёлғиз: Ҳеч кими йўқ. На ота-она, на зурриёт, на қавму қариндош... Илло, Воҳидлик — фақат Оллоҳ таоло ва таборакка ярашади. Инсон ҳеч қачон унутилган, ташландик, кераксиз, танҳо деб ҳис этмаслиги лозим ўзини. Чунки унинг Худоси бор. Тангри ўзининг ҳеч бир бандасини унутмайди, ташлаб қўймайди. Виз Оллоҳ билан бирга эканмиз, Оллоҳ ҳамма вақт биз билан бирга. Бундай олганда, Сиз билан мен, тўғри, ота-ондан ёлғиз ўғилмиз. Ёлғиз ва ёлғиз эмасмиз. Зеро, иккаламиз биргаликда икки кишимиз, бас, ёлғиз эмасмиз. Тагин: икковимиз ҳам Оллоҳнинг паноҳидамиз. Қандай қилиб ёлғиз бўлайлик!

Сизнинг орамиздан кетиб қолганингизга мен ишонганим йўқ. Кўниколмасам керак. Мени кимларга ташлаб кетяпсиз, иним? Ўйлаб кўрдингизми? Фан кандидатисиз-а. Ҳазил гапми! Камхарж бўлиб қолибсиз. Ҳечқиси йўқ. Келиб ҳамма маошларингизни олинг. Ҳеч ким Сизни бўшатиб юборган эмас. Барча кафедрадошлар, ҳамкасб дўстларга қуллуқ қилинг. Ўшалар бор экан, ўрнингизни билдиришмади. Амаллашди. Бир куни келадики, ҳаммамиз ҳам ўша борадиган «қатта қишлоғимизга» кетамиз. Аммо ҳозир айни яшайдиган, тўлиб-тошиб ижод қиладиган, ёнадиган, қайнайдиган, курашадиган ва яратадиган давримиз. Манзилга энди етдик, деганда ортга бурилиб кетдингиз. Хафа бўлманг: қўрқоқлик ва номардлик бу. Кўнглингизга олманг. Ортга қайтинг. Шундай қайтингки, ҳеч ким билмасин. Ахир, Тилак Жўрасиз қандай дорул-таржима бўлсин?! Мен нима деган одам бўламан, оғайни. Кампирни бир амаллаб кўндирамиз.

Энди бўлди. Сал бўлмаса йиғлаб юбораман. Ўзингни маҳкам ушла, шоир иним!»

*Узоқ йиллар, кўп узоқ йиллар
Алдаб келдим ўзимни-ўзим.
Меники, деб бу қизил гуллар...
Меники, деб ҳар айтган сўзим.
Тўғри, гуллар меники эрур,
Меникидир ҳар айтган сўзим.
Нима қилай ахир, уларни,
Ўзимники бўлмасам ўзим.*

Қиёфа ёки заррада — Қуёш. Томчида қуёш акс этади. Қанчалар оддий, қанчалар ҳайратомуз! Ҳар бир одам баайни ўзи бир зарраю, ўзи бир Хуршиди олам. Оллоҳ яратган мўъжиза. Унинг биру

борлигига рад этиб бўлмайдиган далил ва қафолат. Бинобарин, у ўзидан нур таратмоғи ва ўзида нурни акс эттирмоғи лозим.

Агар бирон ғайри миллат кишиси Сиздан: «Ўзбеклар қандай миллат? Тушунтира оласизми?» деб сўраб қолса, узоқ чайналиб «тушунтиргандан» кўра (тушунтириб бўлмайдиган нарсани қандай тушунтирасиз!) «Ҳм, дарвоқе, ўзбекми? Мана — ўзбек» деб кўрсатадиган одамлар бор ҳаётда. Шундай инсонларни кўрганмисиз, ҳушёр ўқувчим? Улар турган-битгани, бутун вужуди билан миллат. Юриш-туришида, фикрлашида, гапириш оҳангида, қарашида, кулишида, йиғлашида, хўрак ейишида, бировни суйишида, сўқинишида, қарганишида қандайдир соф, бетак-роп ўзбеконалик бор. Инчунин, бу қанчалик назарногир, майда бўлса, шунча кичик гап ҳам эмас. Миллатни миллат қиладиган аломатлардан бири ўзи шу.

Ашур момо

Сиз Тилакжоннинг раҳматлик онасини ҳаётлик чоғида кўрмабсиз, шоирни шоир қилган нарса нима эканини билмабсиз. Мен Ашур момони неча марта кўрган бўлсам, ўзимни шунчалик бахтли-омадли деб биламан. Бул зоти пок Миллат тимсоли, Оналик рамзи бўлиб гавдаланарди кўз ўнгимда. Унга суқланиб қарарканман, қалбим завқ-шавққа тўлар, айни чоғда, ажабки, хомуш тортиб қолардим: шу кетишда юз йилдан кейин Ўзбегимнинг миллий қиёфаси қандай бўларкин, а?

...Кўйингки, ҳаммаёқда дув-дув гап: «Тилак тушмагур Тошкентдан қочиб кетибди, домласи ахтариб юрганмиш...»; «Саётда яшириниб ётганмиш»; «Тошкентдан тўйдим, қайтиб бормайман, дебди» ва ҳоказо. Ёзувчи Неъмат Амин аралашди ҳам, бўлмади. Бухоролик шогирдларимиз

Садриддин Салим, Самад Азим, Музаффар Бозор, қорақўллик қалам-кашлар ҳарчанд далолат қилишмасин, муз эримади...

Ахири, кўрдимки аҳвол таҳликали, ўзим поездга тушиб Қоракўл туманининг Саёт қишлоғига етиб бордим. Тилак анча юмшади. Қайтиб кетишга ҳам рози бўлди. Аммо бир кўрпа касал бўлиб ётган онаси Ашур момо сангу сахт. Сира-сира муроасага кўнмайди.

— Онажон, мен Тилагингизни Тошкентга олиб кетгани келувдим.

Кампир бу гапга мамнун бўлар, деб ўйласам, авзойи бузилди. Гапимни эшитгиси ҳам келмади.

— А?..

Мен кўрқа-писа муддаони яна такрорладим, овозимни баланд кўтариб.

— Тилакни бермагийман. Ўзима керак. Қариганимда ман-а қарайди, деб туғиб олганман.

Биз кампиршо билан гўё бошқа-бошқа тилда сўзлашаётган эдик. Шунча йил инсон қалбини, таржима илмини ўрганибман-у, мана шу муштипаргина кампирга қолганда гўлдираб, сира тил тополмайман. У десам бу дейди, бу десам у дейди... Ялиниб ҳам кўрдим, ора-чира ҳазиллашган ҳам бўлдим, ўзимча унга хушомадлар ҳам қилдим. Бари бекор. Наф қилмади. Ўсал бўлдим. Сира бўлмаса, боягидай, ўзини гарангсиган, овсар қилиб кўрсатади.

— А?

Тагин (нечанчи маротаба) тушунтирган бўламан. Шеърят, аруз, бармоқ, сарбаст, таржима санъати сирларидан, кафедрамиз ютуқларидан, Тилак бизга жуда кераклигидан баҳс юритаман.

— Ўзимаям керак. Тошкентда нима қилади? Уйи йўқ. Ёниб кеттигий. Қийналди бала. Қишлоқ яхши. Ҳовва.

Э, кошкийди нима яхши-ю, нима ёмонлигини билмасам. Фан тараққиёти, миллий маданиятимиз тақдири ҳақида гап бораётибди-ку, она тушунгиси келмади. Мен нуқул Тилак Жўранинг зўр шоир-у, зукко олимлигидан, уни Радий Фиш деган катта адиб, Абдулло Ориф, Рауф Парфи, Миразиз Аъзам, Йўлдош Эшбеклар, шаҳри Масковдан Георгий Ашкенадзе, Бокуда бутун дунёга таниқли олимлар Рустам Али, Байрам Ҳорун ўғли Тоҳирбоевлар астойдил ҳурмат қилишини шафе келтирмоқчи бўламан. Ҳатто пошшоликда ҳам уни яхши биладилар, дейман. Мана, яқинда Масковдан илмий ёрлиқ келади, сўнгра ундоқ бўлади, бундоқ бўлади, деб лоф ураман. Менинг жаврашларимдан, гўё англашилдики, бизнинг тулпор Тилакбойга яқинда Ўзбекистоннинг энг зўр шоири деган фахрий унвон беришади. Ниҳоят, жумҳурият мустақиллиги мадҳиясини ёзишда унинг пешрав шоир бўлганлиги, ажабмас, бу хизмати учун бугун-эрта унга... нима десам экан... хаҳ — орден тегиб қолса ҳам ажабмас... Шу ерга келганда, оғзим қизишиб кетиб, кераксиз

гапларни айтиб юборганимни англайман-у, тилимни тишлаб қоламан. Не ажабким, «орден» деганимда кампир бир чўчиб тушди.

— А?! Йўғ-ей, айтинг, Тилагимма нишон бермасин. Хе, қуриб кетсин: Ўзимизди Сулаймон Қурбона аввал ўша нишонни берди-ю, кетидан... турмага солдигий!

Яхшиям, мен лофчининг хатойимни кампир ўзи тузатди. Унинг далдаси билан вазиятдан қутулдим. Шоирга, менинг ёрдамим билан, ҳеч қандай олийнишон ёрлиғи бермасликка келишиб олдик. Лекин... Баҳсимиз ўша-ўша, ҳеч бир самара берадиган эмас. Пойтахт фойдасига қанчадан-қанча яхши гапларни айтмайин, парвойи фалак, мол-ҳол, аллақачонлар қазо қилиб кетган раис Сулаймон Қурбондан гапни олиб қочади... Қандай қилиб ғўза чувиш, чигит айириш, чарх йигириш, арқон эшиш «технологияси», ғўзапоя, саксовул, сут соғиш, куви пишиш, чакки олиш, таппи ҳақида мароқ билан ҳикоя қилади. Баҳсимизга сира туташ чизиқ тополмаймиз...

— Таржима антиномиялари бизда яхши ўрганилмаган-да...

— Ҳовва. Инагимиз яқинда тўғдигий... Тарғил...

— Радий Фиш домла турк тилида текис сўзларкан. Қуръони Каримга ихлоси зўр. Миттигина зеби гардон (медалён) ичига Каломуллони солиб, гардонида осиб юраркан, Тилакжоннинг ҳимоясида зўр чиқиш қилди ўзиям...

— Ҳовва. Анови қийшайиб ётган оғилхонани бу йил бузмаса бўлмайдигий...

— ...Энди, онажон, шоир ўғлиизни марказ пойтахтга олиб кетмасак

сира иложи йўқ. Хўп денг, берасиз. Ҳамма каттаконларимиз дуойи салом айтиб юборишди Сизга.

— А?..

— Ўша гап. Мулла Тилакни ўзим билан бирга олиб кетаман, деяпман.

— Тилак ўзима керак. Ўлсам кўмади... — дейди истар-истамас.

Уҳ! Гапга тушов топилгандай бўлди.

— Э, онажон, ўзингизни ҳам олиб кетамиз-да, у ёққа.

Сағбон кўчасидаги Тилаклар турган захкаш, қоронғи, тутдай тўкилган, илалоқибат ёниб кетган бефайз ҳовлича кўз ўнгида гавдаланади, шекилли, ихраниб жавоб қилади:

— Бормагийман Тошканига. Бачагинала шиппаксиз юрадигий. Уйида чакса уни йўқ. Ойлиги кам. Энди бир камим, ўликларим ўша ёқларда қолиб кетсинми мусофир бўлиб. Ўзимизда яхши қабристон бор. Қишлоқники, ҳовва.

Далда берган бўламан Ашур момога:

— Э, онажон, ҳали узоқ яшайсиз. Қабристонга бало борми?! Тўқсонга кирасиз!

— А? Тўқсона кириб бўлганман бундоғи йил.

— Ҳм!.. — яна қовун туширганимни сезиб қоламан. — Ўлигийиз у ёқларда қолмайди. Гарчи уларнинг ўзининг ҳам яхши қабристонлари кўп бўлса-да... Сизни шу ерга келтириб, қишлоқ мазорига тантана билан кўмамиз, дарвоқе.

Кампир яна чўчиб тушади. Дили оғрийди.

— А?! Ўламан, деб ўлиб ётганим йўқ ҳалиям. Дарров кўмақолсаларинг, санлара қолса!

Бўғиламан. Ў, шоирнинг Онаси! Қисқаси, баҳс-жанг бизнинг кампиржон фойдасига «нокаут» билан тугади.

Бунақаси бўлган эмас

Тилак Жўра ўзининг тадқиқоти, илмий изланишларини бадий ижод билан, ижодни таҳсил — домлачилик, мураббийлик билан қўшиб олиб борди. Владимир Маяковский ва Нозим Ҳикмат, Нозим ва Мақсуд Шайхзода, ҳозирги турк шеърятидан таржималар, бадий таржима ва адабий таъсирчанлик, аруз ва эркин шеър мавзуларида зийрак илмий кузатишлар олиб борди. Жўшиб, куйлаб дарс берди. 1986 йилга келиб «Нозим Ҳикмат ва ўзбек шеърятини» мавзуида номзодлик рисоласини гумбурлатиб ёқлади. ТошДУ филология факультетининг кўпни кўрган илмий жамоаси биринчи марта шундай ҳимоянинг шоҳиди бўлди. Ёдимда, катта зал шоиру шуарога тўлиб кетганди. Юқорида эслатганимдай, мавлоно Радий Фиш ўзлари Масковдан келиб мутасаддилик (оппонентлик) қилдилар.

Ҳимоя бемуболага катта шеърят байрамига, ўзига хос мушоирага айланиб кетди. Ўша кезлар шоир халқи чунонам яйрадики, бунақаси бўлган эмас!

Тилакнинг «Нозим Ҳикмат издошлари», «Нозим Ҳикмат ва Ўзбекистон», «Ҳозирги турк шеърляти», маълум ва машҳур «Инсон манзаралари» асарига ёзилган «Аср овози», «Нозим Ҳикмат ва ўзбек шеърляти» деган ўнлаб мақолалари ҳеч қачон ўз тароватини йўқотмайди. Агар куйлаб дарс бериш, дарс бериб куйлаш деган таъбирлар рост бўлса, бу ўша бизнинг Тилак Жўрага хос эди.

Гавҳари шамчироқ

Инсонда гавҳари шамчироқ, деган жавҳар бор. Бу хотира. Ана шу хотира кўзгусида у ўзини, одамларни, бутун ёруғ жаҳонни кўради. Хаёлотнинг тулпор отида дунё кезади...

Мен бешта Тилак Жўрани билардим: одамохун, шоир, олим, таржимон, мураббий. Тагин: дўст, улфат, ота, оилапарвар, содиқ шогирд, устод... У олимдан чиққан шоир эмас, шоирдан чиққан олим эди. Ўздан еттита шеърй тўплам қолдирди: «Райҳон» (1977), «Олам остонаси» (1980), «Юлдузлар табассуми» (1981), «Чорраҳадаги уй» (1983), «Сандувоч» (1988), «Руҳият» (1990), «Саратон» (1991). «Хўрсиниб ботади юлдузлар» мажмуаси нашрга тахт ҳолда турибди. Матбуот саҳифаларида кўплаб шеър, дoston ҳамда турк, рус, қорақалпоқ, Лотин Америкаси халқлари адабиётидан қилинган таржималари сочилиб ётибди... Китоб ҳолида чоп қилинганлари ҳам анча.

Вақт оғушида яшайди инсон

Замондан ортда қолганларни урадилар. Замон билан барабар қадам ташлаганлар, аксарият, дориломон яшайди. Замондан ўзиб кетганларни эса замоннинг ўзи жазолайди. Тилак Жўра доим Вақтдан баланд, Вақтдан олдинда юришга интилди... У мен билган аллақанча ижодкор, сўзшунос, файласуф, замона ҳозикларидан устун эди. Кеча ва бугун заминидан туриб эртанинг қадди-басти, юксакларни кўра олди. Қорин бўшлиғидан эмас, юрак минбаридан туриб сўзлади («юрак минбаридан туриб сўзланган нутқ» шеърига ҳавола). Шоир мустабид жоҳилият муҳитида ҳар гал абадийликка даъвогар, гоҳида эса баҳор ҳавосидай тез ўзгариб турадиган сиёсий жазавалар изнида юрмади. У хаёлпараст, онадан янги туғилгандай маъсум, бегидр, ҳур инсон бўлиб қолди сўнги нафасигача. Шоирнинг бош қаҳрамонлари мавсумий «генсеклар» эмас, оддий одамлар. Ўзи чуқур миллий адиб бўлиши баробаринда, умуман Инсонни куйлади. Партия, «улуғ оға» ҳақида биронта нарсаси йўқ. Узоқни кўзловчи бирон «ёғлиқ мўлжал» ёхуд ялтоқлик билан назм битмади. Тўғри, гоҳо ўзи кашф этган беҳудуд бадиий-самовий кенгликлардан замин қўналғасига

тушганида, осий бандаларни кўрганида ҳафсаласи пир бўларди. Зеро, инсон зоти комил ёки фаришта эмас-да. Тилак эса юраги маромини издан чиқазган бадбин ва бадкорлардан эмас, гўё ўздан домангир бўларди.

*Бўзтўрғайдек бўлаб бошимда
Қора сочин кўксимга ёйиб
Мендан нима истайди бу тун?
Ахир, шамол мендан не истар
Йўлларимга хазонлар сочиб?
Йўлимиз-ку бошқа-бошқадир...
Шамол каби ҳансираб, титраб,
Юрак, мендан нима истайсан?!
Биласан-ку, менга ҳам оғир
Соқов бўлиб сен билан юрмоқ...*

Файбуллоҳ АС-САЛОМ

УМИДЛАРИ КЎП ЭДИ

1971 йилнинг январини эди. Мен Тошкент давлат дорилфунуни (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) журналистика факультетигадаги Таржима назарияси ва нашриёт ишлари кафедрасига энди ишга қабул қилингандим. Кафедра мудири марҳум устозимиз Файбулла Саломов билан бир хонада ўтирардик. Менинг андак ҳайрон бўлиб турганимни кўрган домла дедилар:

— Кафедра, мулла Нажмиддин, ҳозирча уч кишидан иборат: мен, камина — мудар, сиз — ўқитувчи, Тилакжон — лаборант.

— Қани ўша лаборантингиз, ахир, у домлалардан олдин келиб ўтирмайдими, хонани саранжомлаб, у ёқ-бу ёғига қарамайдими?

Домла индамадилар. Кейин менга қараб:

— Ана шу лаборант Тилакни топиб келасиз, сизга биринчи топшириқ шу.

— Қаердан топаман уни? — деб сўрадим.

— Фалон ётоқхонага борасиз, Тилак Жўра қаерда туради, десангиз, кўрсатишади.

Камина домла айтган талабалар ётоқхонасига бордим ва дуч келган талабадан суриштирдим.

— Ҳа, шоирми, юринг кўрсатаман, — деди ва ётоқхонанинг иккинчи қаватидаги энг охириги кўримсиз бир эшикни бориб тақиллатди. Ичкаридан «Ким у?» деган овоз келди. «Эшикни очинг, сизни зиёрат қилгани келишибди», деди талаба.

Шунда эшик очилиб, жилмайиб турган бир навқирон йигит кўринди. Мен ўзимни таништирдим. У «ичкари»га таклиф қилди. «Ичкари» сўзини тирноқ ичига олганимга сабаб шуки, бу росмана одам яшайдиган хона эмас эди, балки ётоқхонанинг у-бу нарса

сақлайдиган жойи эди. Хона тор бўлиб, Тилакнинг ўзи, бир темир каравот ва бир тумбочка зўра сиғарди. Мен бир амаллаб темир каравотга чўкдим. Хона папирос тутуни ҳиди билан тўлган эди.

Билдимки, Тилакжон эндигина қишлоқдан келиб, журналистика факультетида сиртдан ўқир ва кун ўтказиш учун лаборант бўлиб ишлар экан. Бу мулойим йигит илм олиш илинжида, шеър илинжида мусофирликнинг оғир машаққатларини бўйнига олган. Кўз олдимга онам сўзлаб берган қаландар дарвешлар келди. Сочларининг ўсиб кетгани, ҳеч нарсага парво қилмай, ўз ҳолига сира ачинмай ижод қилиши, шу бурчак хонада ширин ва бокира туйғулар оғушига фарқ бўлиб шеър ёзиши менинг бу йигитга қизиқишимни орттирди, қалбимда бир илиқлик сездим.

Ахир мен ўзим ҳам аспирантурага ўқишга келиб, бу азим Тошкентда қанча машаққат чекмадим. Китобларимни орқалаб оилам билан етти жойга кўчганман. Менга таниш эди бу ҳолат. Аммо, барибир, Тилакнинг ҳолатига ачингандай бўлдим. Бироқ сал ўтмай, биз буни унутдик, чунки Тилакжон янги ёзган шеърларини ўқиб бера бошлади. Тингладим. Бошқаларини ўқишини сўрадим. У гоҳ ёддан, гоҳ қоғозга қараб шеър ўқир, завқланиб, ўз шеърларини тушунтирар, қандай ёзилганлигини сўзларди. Бирпасда тор ва димиққан хона кенгайиб кетгандай бўлди, кўнглим яйради.

Бу йигит шунчаки ҳаваскор қаламқаш эмас, у шеърятнинг шайдоси, истеъдоди ярқ этиб кўринган шоир экани шеърларининг ҳар сатридан билиниб турарди. Буғдойзор далалар, деҳқон терининг сархуш қилувчи ҳидини ифодаларди бу шеърлар. Бирдан устознинг топшириғи эса тушиб, иккаламиз кафедрага йўл олдик.

Таржима назарияси кафедрасининг журналистика факультетида тузилганлиги кўпчиликка эриш туюларди, чунки одатда таржимачилик филология соҳаси ҳисобланган. Аммо ҳаёт шуни кўрсатдики, айни журналистларга таржимачилик кўпроқ керак экан. Ғайбулла Саломов яна бир бор ҳақ бўлиб чиқди: зеро, таржима — ижодий иш, кенг соҳаларни қамраб олади. Айнан таржима нашриёт ва редакцияларда ходимларнинг асосий машғулоти бўлиб, таҳрир масаласи ҳам, сўз устида ишлаш маҳорати ҳам, бадий тил ҳам шу орқали «пишар» ва камол топарди. Бунинг устига, айнан журналистика факультети ижодкор ёшлар таҳсил оладиган жой эди.

Шу боис бўлса керак, таржима назарияси кафедраси ўзи кичкина бўлса ҳам, аммо талабаларнинг асосий таҳсил жойига айланди, ёш қаламқашлар, шоирлар бизнинг кафедра атрофига уюшган, ижодий мунозаралар ташкил қилинар, фикр қайнарди. Ана шу мунозарамуҳокамалар марказида Тилак Жўра турарди. Ёш ижодкорлар «Тилак ака» деб унинг этагини тутар, у эса қўлидан келганча уларга ёрдам берарди. Тилакжонни яхши кўрмаслик мумкин эмасди. Бу содда,

деҳқонча табиатли, ростгўй ва тўғри сўзли одам бошқалардан ҳам шуни талаб қиларди, қинғир ва бемаъни ишларни кўрса, хафа бўлар, дили оғрирди. У ўз фикрини мажлисда бўлсин, суҳбатларда бўлсин, яширмай, тўппа-тўғри баён этар, дилида бори тилига чиқиб турарди.

Менинг кўз олдимда Тилакжон ўсиб камол топди, кетма-кет учта шеърлар тўплами, сайланмаси чоп этилди, диссертация ёзиб, фан номзоди бўлди. Ёзувчилар уюшмасига қабул қилинди.

Катта-катта адиблар, танқидчилар оғзига тушди. Аммо Тилак кеккайиб кетгани йўқ. У ўша-ўша дарвеш шоир, хокисор инсонлигича қолди, шоир Тилак Жўра ва ўқитувчи Тилак Жўраев бир-биридан ажралмас эди. Чунки унинг маъруза ва дарслари ҳам шеърят суҳбатлари, гўзал ғоя, гўзал сўзнинг сеҳрини кашф этиш эди. Шу боис талабалар унинг дарсларини интиқлик билан кутардилар. Оддий мулоқотда андак дудуқланиб, тез-тез гапирадиган Тилак маърузада яйраб гапирар, ажабтовур бир енгиллик билан тингловчиларга мураккаб илмий муаммоларни тушунтириб берарди. Адабиётнинг нозик масалаларини нозик ва жуда теран англар, ўзи ҳали номзодлик диссертацияси ёзмай, кўп тадқиқотчиларга мавзу топиб берар, диссертация ва диплом ишлари муҳокамасида ҳам оригинал, тоза фикрлар айтиб, бизларни ҳайрон қолдирарди. Адабиётшунослик ва таржимашуносликни у қуруқ масалалар йиғиндиси эмас, балки жонли бир жараён, эстетик воқеа деб қабул қилар ва шундай ўргатишга мойил эди.

Тилакжон, шу тариқа, кафедранинг асосий фикр берувчи кишиларидан бирига айланган эди, уни бир кун кўрмасак соғинардик, у бўлмаса, ҳамма гўё бир нарсасини йўқотгандай хомуш ўтирар, у кириб келса, хонага нур киргандай, файз киргандай бўлар, ҳазил-мутойиба бошланиб кетарди. Яхши одамнинг фариштаси бор деб шуни айтсалар керак. У ҳақиқатдан ҳам фариштали, Худо ярлақанган инсон эди.

Мен бу ўринда Тилак Жўра билан Ғайбулла Саломов орасидаги муносабатларга тўхталмасам бўлмас. Булар иккаласи ажралмас ва қиёматли дўст эдилар, йўқ, ота-фарзанддай бир-бирларига яқин эдилар. Ғайбулла ака меҳрибон отадай Тилакнинг эрқалиklarини кўтарар, унга иложи борича оғир гапирмас, аммо жуда устакорлик билан талаб қўйиб турарди. Тилакнинг ўксик қалбини (у катта шоир ва олим бўлгандан кейин ҳам, барибир ўксик сезарди ўзини) Ғайбулла ака жуда яхши ҳис қиларди. Тилакнинг дўстлари кўп эди. Миразиз Ёъзам, Саъдулла Аҳмад, Отаёр, Нортўхта Қиличлар, унинг тез-тез кўришиб турадиган, «ижодий даврадошлик» қиладиган, соғиниб келадиган кишилари эди. Мухлислари ҳам талай эди. Аммо ҳеч ким Ғайбулла Саломовдай Тилак Жўрага ҳам устозлик, ҳам сирдошлик ва ҳам мадаккорлик қилмаган. Тилак Жўранинг диссертация ёзиши ўзи бир «достон». Буни кўпчилик билади. У бадий тафаккур одами сифатида илмнинг инжиқликлари,

расмиятчиликларини ҳазм қилолмасди. Шу боис Нозим Ҳикмат ҳақида мақолалар ёзган, диққатга лойиқ янги фикрлари билан шеърӣ таржима усулларини тадқиқ этгани ҳолда, қайсарлик билан ишни диссертация шаклига келтиришдан «бўйинтовлар», бунинг устига номзодлик имтиҳонлари топшириш талаблари ва боз устига, оила ташвиши, иқтисодий қийинчиликлар бирлашиб, кўнглининг армони, юрагининг дарди бўлган шеър ёзишга халақит бераётганидан эзиларди. Шунда у «исён» қилиб қолар, гоҳида бир-икки кун ишга келмас, дарслари қолиб кетар (баъзан бошқа домлалар ёки Ғайбулла аканинг ўзи ўтарди дарсини), баъзан «бош олиб» ватани — Қорақўлнинг Сайёт қишлоғи, онасининг ҳузурига кетиб қоларди.

Ғайбулла Саломов эса буларнинг барчасига чидарди, кафедра ҳам чидарди. Тилак яна ўзи пайдо бўлиб қолар, аввалгидай, берилиб ишга шўнғир эди. Бир марта «бутунлай кетдим энди» деб Бухорога кетиб қолган. Бу гал гап жиддий тус олди, шекилли, бир ой чамаси қайтиб келмади. Шунда Ғайбулла ака азда-базда поездга чиқиб, Тилакни «излаб» Қорақўлга, Сайётга бориб, шоирни яна Тошкентга олиб келди. Бу воқеалар замирида бошқа бир муҳим нарсa бор эди, назаримда. Яъниким, Тилак йигирма йилча Тошкентда яшаган бўлса ҳам, аммо шаҳарга руҳан «сигмади», кўниқолмади. У қишлоқнинг бепоён далаларини соғинарди, унинг ҳар бир шеъри бундан дарак бериб турарди. У деҳқон боласи, содда, афандинамо, аммо қалби гавҳардай покиза шоир эди. Шунинг учун бўлса керак, у рус шоири Сергей Есенинни жуда севар, Есенин образларига маҳлиё эди. Есенин портрети иш столи устида рўпарасида турарди. Тилакнинг табиати Есенин табиатига ўхшарди, ижоди ҳам руҳан яқин эди.

Хуллас, Тилак Жўра номзодлик диссертациясини ёқлади — олим бўлди. Москвадан Радий Фиш оппонент бўлиб келди. Шу куни шоир дўстлари билан байрам қилди — у ниҳоятда хурсанд эди. Тилакдан ҳам кўра Ф. Саломов кўпроқ хурсанд бўлганди ўшанда. Файбулла ака гўё ўз ўғли диссертация ёқлагандай, Тилакнинг дўстларига ҳисоб бергандай шод эди.

Тилак Жўра — вафоли, меҳрибон дўст, содиқ инсон эди. Дўст учун жонини беришга тайёр бу одамнинг қалби ниҳоят нозик, меҳрга чанқоқ эканини ҳамма ҳам ҳис эта олмасди. Тилакнинг борлиги, хислатлари, руҳи шеърларида ифодаланган. Тилак — Ватан туйғусини юрагида олиб юрган, ўзбеклигидан фахр этган ва буни шўролар ҳукмронлиги даврида ҳам баралла қуйлаган инсондир. Истиқлол ғоялари ичида яшаб, истиқлолни қўмсаб ижод қилди ва истиқлолни кўриб, бахтиёр бир шукуҳ билан руҳан яйради. Афсуски, оғир сурункали хасталик шоирнинг жисмини ожиз қилиб қўйганди. Кейинги йилларда у баракали ижод қилолмади. Аммо у Ватанини озод-эркин кўриб оламдан кўз юмди.

Ўша юрак хуружи билан касал ётган охириги дамларда касалхонага, кейин уйига бориб, Тилакжон билан суҳбатлашган онларим эсимдан чиқмайди. Ранги рўйи синиққан, озиб кетганига қарамай, ўзини тетик тутар, ўзи дастурхон тузашга интилар, илгаригидай руҳи бардам эди. Овози озгина ҳазинлашган бўлса ҳам, лекин дадиллик билан «Худо хоҳласа, тузалганимдан кейин бир туркум шеър ёзаман, туркумнинг сарлавҳаси «Ўзбекнинг армони» бўлади. Яна иккита дoston бошламоқ-чиман, тарихимиз ҳақида. Мавзу ва сюжетини ўйлаб қўйибман», деди.

Тилак — катта шоир эди, ўзига хос услуби, образлар олами бор унинг, Ўзбекистоннинг олтин ранг бошоқлари, лойшувоқ томларда очилган қизғалдоқлари, хуллас, бетакрор манзаралари чизилган, меҳнат аҳлининг шукуҳи ажиб бир жонли лавҳаларда тасвир этилган шеърини оласизми («Пишиқчилик»), шовиллаган буғдойзорга жўр «Деҳқон қўшиғи»ни оласизми, ойдin тун манзарасини оласизми («Ойдin қўшиқ») барида бир самимият, бир ҳазин ва айни вақтда дилни яйратадиган оҳангни сезасиз. Шоир табиатни ва инсонни бутунлигича севиб тасвирлаш, озод руҳ шукуҳини қуйлашни хуш кўрарди. Шеърлари худди ўзидай содда ва мазмунли эди. У шеърни кўз-кўз қилмас, неки юраги буюрса шуни ёзарди. Шу боис шеърлари ҳамон тоза, ҳамон юракка яқин. Юрт соғинчи, дўст соғинчи, онаизор ва гўзал ёр соғинчи унинг севган мавзулари, ой, қуёш, буғдой, бедана, ток нарти, бедазор — унинг хуш кўрган ташбиҳлари эди. Мана бу шеърни тингланг:

*Соғиниб яшадим, соғиниб ўларман:
Юрагим қўлга олмоқни,
Ойдin кечалардан минг бора равшан
Нурли бир иморат солмоқни.*

*Ток нартидай сенга чирмашиб,
Кучмоқни соғиниб ўларман.
Мўридаги тутундек шошиб,
Тўзмоқни соғиниб ўларман.
Соғиниб ўларман, соғиниб... Бироқ —
Улим мендан жуда ҳам йироқ.*

Ҳа, шоир ўлмайди, унинг умри шеърда давом этади, унинг умри «оҳанглар оғушида қолади» ва бизни ток нартидай Ватан танасига чирмашиб яшашга, «олам остонаси Ўзбекистонни» бутун гўзаллиги билан севишга даъват этади. Тилак биз билан биргадир.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ЮРАГИДА ҚУЁШ ПОРЛАРДИ...

70-йилларнинг бошлари, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида ишлаб юрган кезларим. Ишхонамиз Гоголь кўчасидаги маҳобатли бинонинг биринчи қаватида жойлашган эди.

Бир куни Файбулла Саломов мен ишлаётган Адабиёт назарияси бўлимига ёш бир йигитчани бошлаб кирди.

— Менинг шогирдим, яхши шоир, Тилак Жўра, — деб таништирди уни.

Оддийгина кийинган, йирик-йирик кўзлари чақнаб боқувчи йигитча ҳаммамизга манзур бўла қолди.

- Қаерликсиз? — деб сўрадим беихтиёр.
- Бухородан, қоракўлликман, — деди Тилак.
- Ҳамшаҳар эканмиз-да...

Шу-шу учрашиб турадиган, ҳол-аҳвол сўрашадиган бўлдик. Бир гал Ёзувчилар уюшмаси ҳовлисида шеърларидан ўқиб беришини сўрадим. Ўқиди. Шеърлари ўзига монанд содда, самимий ва ҳароратли эди. Мақтадим, кўнглини кўтардим.

Рухланиб кетиб, тўсатдан:

— Жамол ака, мени сиз учун жазолашган, — деб қолди.

Бу гапни эшитиб, ҳайрон бўлдим:

— Қандай жазо?

— Кечаси ташқарида, қорда бир соат тикка қўйишган...

Сабабини тушунтириб берди... Талабалар ётоқхонасида бир оқшом шоирлар устида баҳс-мунозара бўлибди. Бириси анави шоир зўр, деса, бошқаси манави дебди. Тилак менинг ёнимни олибди, рақиблари уни қорда бир соат тикка турасан, деб ётоқхона ҳовлисига судраб чиқаришибди. Шунда ҳам у айтганидан қайтмабди, сўзида туриб олибди.

Мен бу гапни эшитиб, жингалак соч, чақноқ кўзли бу йигитчага меҳрим яна зиёда бўлди. Аммо бўлган ишга ачиндим.

— Бекор қилибсиз, Тилакжон, — дедим, ўзингизни азобга қўйибсиз...

— Нега энди ундоқ дейсиз?

— Шоир, агар у яхши шоир бўлса, бировлар ёмон деган билан ёмон бўлиб қолмайди, ёки аксинча...

У кўзларини чақнатиб, тўлқинланиб эътироз этди:

— Мен ўзим тўғри деб ишонган фикримдан қандоқ кечаман?

Фақирона кийинган, содда, самимий бу йигитчада сабот ва ирода кучи қанчалар баланд эканини шунда ҳис этдим ва беихтиёр кучоқлаб, бағримга босдим.

Бир куни улфатлар бизникида йиғилишдик. Ош устида қиттак-қиттак ичишдик. Тилак папирос чекавериб хонани тутунга тўлдириб юборди. Кимдир:

— Тилакжон, шу қуриб кетгур сигарет ўрнига исириқ чексангиз бўлмайдами? — деб сўраб қолди.

— Бўлади, — деди Тилак, — қани исириқ?

Топиб бердик, қоғозга ўраб чекди. Хонани муаттар ҳид тутди.

— Баракалла, — дейишди улфатлар, мана бу бошқа гап...

— Йўли топилди, — деди Тилак жилмайиб, — хурсанд қиладиган бўлдим, уйда исириқ чекаман энди...

Ҳаммамиз завқланиб кулишдик.

1991 йилнинг баҳори эди. Ёзувчилар уюшмасида бадиий таржиманинг йиллик муҳокамаси ўтказилди. Менинг таржимамда босилган «333 рубой» китоби устида ҳам сўз юритилди. Тилак сўзга чиқиб, Мавлоно Жалолиддин Румий рубойларидан ёд ўқиди. Чунончи:

*Ай дил, кўзингни оч, жаҳон ўтгусидир,
Умринг бу жаҳонда ройгон ўтгусидир,
Тан манзилида маҳбусу ғофил қолма,
Манзил оша манзил карвон ўтгусидир...*

* * *

*Жоним берайин, ол уни, жондин кечма,
Дилдан кечайин, ол уни, жондин кечма,
Сан ўқсану мен эсам камонмен хануз,
Эй ўқ, сабр айла, камондин кечма...*

— Таржимадан мақсад — таржима эмас, аслият, — деди Тилак, — таржимада таржима туртиб турмаслиги, балки аслият бўртиб турмоғи даркор...

Бу мулоҳазалар мажлис аҳлига ғоят манзур бўлди.

Файбулла аканинг якка-ёлғиз ўғли бедарак йўқолиб, қадди букилиб қолганда Тилак чинакам суйанчиқ бўлиб хизмат қилди. Университетда, Ёзувчилар уюшмасида, нашриётларда, хуллас, ҳамма ерда у устозига ҳамроҳ, унинг қаватида ҳозир у нозир эди.

Тилак қутилмаганда дунёни тарк этди. Унинг ўлими дўстлари, мухлислари қалбини ларзага солди. Ҳалигача ишонгим келмайди. «Нега?» деган савол хаёлимда айланаверади. Ахир у ҳали ёш, яшаши керак эди-ку... Хуллас, дунёнинг ишларига баъзан тушуниб бўлмайди.

Унинг ўлими Файбулла акани ҳам адо қилди, десам янглишмасам керак. «Тилак — ўғлим ўрнида ўғлим», дегувчи эди у.

Тилак Жўра — камтар, камсуқум, мард, ҳалол, ўзгаларнинг ютуғини кўриб севинувчи саховатли, оққўнғил инсон эди. Фирромликдан ҳазар қилар, баъзилардек шароитга қараб, ўзини гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ташламас, сўзида собит туриб оладиган яхлит шахс эди. Беандиша, манфаатпарастларни ёмон кўрар эди. Уни Ёзувчилар уюшмасига қабул қилганимиздаги қувончлари, баъзи «дўст»лари диссертацияси оритдан Москвага юмалоқ хат ёзишганда чеккан изтироблари ҳали-ҳали кўз ўнгимда турибди. У севинчда ҳам, аламда ҳам ўша-ўша беғубор Тилак Жўра эди.

Тилак — юрагида меҳригиёси бор йигит эди. У юракларга меҳр экиб кетди. Унинг мусаффо руҳи фарзандлари қалбида ва дилбар шеърлятида жаранглаб яшайверади.

Парвардигори олам асл шоир, гўзал инсон Тилак Жўрани ғариқи раҳмат, шоистаи жаннат айлаган бўлсин.

Омин, ё Раббил оламин!..

Жамол КАМОЛ, шоир

ШАВКАТ РАҲМОН

(1950—1996)

***Умр ҳам ўтгандай гўё бир кунда,
Настарин гулидай очилиб сўлдик.
Гўё бир нафаслик равшан қуюнда,
Қалби сўқирларга афсона бўлдик.***

Талабалик йилларимдан бу шоирнинг номи қалбимга жо бўлган эди. Унинг шеърларида ўзига хос дард, жайдари ўжарлик, шер каби наъра шундоққина сезилиб туради.

Шоирнинг дўстлари

Хуришид Даврон ва Аҳмад Аъзам хотирлашади:

Х. Д.: *Ҳар гал Шавкат билан суҳбатимиз, албатта шеър ҳақида, одам-гарчилик, ҳаёт ҳақида бўларди. Шавкат Раҳмон — ўзбекнинг энг танти, энг мард, энг жайдари шоири эди. Унинг яхши маънодаги ўжар мисралари шундоққина шеърларида сезилиб турарди. Сиз, шеър мухлислари, уларни эслайсиз. Бир шеърда у шундай ёзган эди:*

***Умр — қумсоат ҳам яримлаб қолди.
Кўнглим тўлгани йўқ билганларимдан
Ёдимни оғритар кечирганларим,
Кўндир қилмаганим қилганларимдан.
Кечалар тобора ойдинлашади,
Кўзингда қуёшнинг чечаги сўнмас.
Яшагинг келади, фақат умрни
Қумсоат сингари тўнкариб бўлмас.***

Аммо мен ҳеч қачон дўстимни марҳум дейишга тилим бормади. У ҳамма вақт бизнинг ораимизда. Биз билан бирга. Дўстим шеърларининг бирида:

Рубобий шеър ёзсам,
Қайтсам бир нафас,
Ҳамиша мусаффо
Чаשמани кўрсам,
Қорайган чўққилар
Қорига қараб,
Бир нафас хаёлчан
Ўсмирга дўнсам, —

деб ёзган эди. Ҳали шоир адабиётимиз учун, шеър мухлислари учун жуда кўп нарса ёзиши керак эди. Аммо у тирик чоғида, шеър бобида ўзига хос бир ҳайкал қўйиб кетди. У ҳамиша қалбимизда, у доим биз билан бирга.

А. А.: Шавкат билан тонготар суҳбатлар қурар эдик. Эрталаб сигарета тутунига тўлиб кетган хонани зўрға тарк этарди. Унинг шеърлятида шахсан «ўзига хос мен»ликни кузатаман. У умрининг то сўнги кунига қадар халқим, мустақиллик, ўзбек тилим деб ёниб-куйди. Халқимиз, шеърят ихлосмандлари ўзбекнинг мана шундай шоирини ҳеч ҳам эсдан чиқармайди. Биз дўстлари бўлсак, то тирик эканмиз, у биз билан бирга. Дўстимни бир шеъри ҳамон ҳиргойи бўлиб тилимга келаверади:

Умрим кўчклардай жимжит, шиддатли,
буткул тинмоқ учун бир кун бемалол
фақат яши бўлмоқ жудаям камдир,
жуда камлик қилар яшамоқ ҳалол,
Нақадар кечикиб англадим сени,
чақинлар йўқ қилса мени дафъатан,
айт, қандоқ чидайман бундай хўрликка
айт, қандоқ ётаман қаърингда, Ватан!

Дўстим Шавкатбек, Ватан қаърида тинч ёт, фоний дунёда сен анча ишлар қилишга улгурдинг. Ватанинг, халқинг сендан рози. Тинч ёт...

Шавкат Раҳмон хотирасига бағишлайман:

МЕНИ ЧАҚИРАДИ ТУНДА ЮЛДУЗЛАР

Мени чақиради тунда юлдузлар,
Қўл етмас илоҳий қаҳқашонига.
Тонгда тоғ ортидан чиқади кўёш,
Юзларини ювиб орзу қонига.
Тонгги насимларга дилимни очсам,
Нечундир гул барги бўлди паришон.

*Атиргул игнаси ила тикилган,
Ҳижобини тортди юзига осмон.
Бу сирли оламнинг сирин билалмай,
Умр боғларини кезаман сарсон.
Елкамга гўдакдай бошини қўйиб,
Изтироб чекади бечора армон.
Мени чақиради тунда юлдузлар,
Кўксиди минг битта асрори ниҳон.
Кетгим келаверар нурли самога,
Аммо эшигини очмайди осмон,
Мени чақиради тунда юлдузлар!*

Муҳаббат ҲАМРОЕВА

УЛУҒ ЭЛНИНГ ФАРЕДИ

Шавкат Раҳмон билан учрашиш, афсуски, менга насиб қилмаган.
Шавкат Раҳмон билан ҳар куни биргаман.

Бирон ножўя иш қилиб қўйсам, ярашиқсиз сўз сўйласам, кўнглимдан ёмон ўй ўтса, шоирнинг ўткир нигоҳи кўксимга қадалгандай бўлади: «Ўлдир, ичингдаги хоинни ўлдир!» То тавба-тазарру қилиб ўзимни бир қадар покламагунимча қиличдай кескир нигоҳ мени тинч қўймайди.

Хато қилсам, негадир тириклардан эмас, ҳаётлигида бирор марта ҳам учрашмаганим Шавкат Раҳмон руҳи олдида хижолат тортаман.

Чин миллат шоири ҳақида гап кетса, кўз ўнгимда яна Шавкат Раҳмон сиймоси гавдаланади.

Ҳолбуки, уни тириклигида кўрмаганман.

Йўқ, адашдим. Чин шоир мангу тирик. У билан кўришиш, диллашиш учун қалб кўзи, сийрат тили бўлса, бас. Хоҳлаганча дардингни айт: эшитади — малол келмайди унга. Фақат... гоҳ-гоҳида унга ҳам қулоқ берсанг бўлди...

* * *

1996 йил эди, адашмасам.

Шоир дўстим Ориф Тўхташ билан Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим ишлайдиган газета таҳририятига бордик. Биз — Самарқанддан келган талабалар учун бу учрашув муҳим ҳодиса эди. Фақат газета-журнал орқали мулоқот қилганимиз катта шоир билан юзма-юз келишни ўйлаб, ҳаяжонланардик.

Устоз шоир бизни очиқкўнгилик билан кутиб олди.

Шеърларимиз билан танишди. Маъқул топганларини газета учун саралаб олди. Ва... қайси шоирларни ўқишимиз билан қизиқди. Айтдик.

Шавкат Раҳмон

«Шавкат Раҳмонни-чи? Ўқиганмисизлар?»

Рости, бу шоир ҳақида эшитган бўлсак-да, ўқимаган эдик.

«Ўқинглар. Зўр шоир!»

Самарқандга қайтибоқ, Шавкат Раҳмон китобларини излаб топдик. Шоир шеърляти биз учун кашфиёт бўлди. Унинг мусаввирона, сокин шеърлари бизни ҳайрат водийсига олиб кирди.

*Ой гуллади. Осмон тоқига
Юлдузларни кимдир қоқади.
Ўзанларда сокин тўлғаниб
Тагин қуюқ кундуз оқади...*

Тасаввур қилиш мароқли эди. Гуллаган ой, осмон тоқига нарвон қўйволиб бирма-бир юлдузларни қоқётган сеҳргар, ўзанларда ёйилиб оқётган қуюқ кундуз...

Шоир зўрма-зўраки кучанишсиз, зўриқишсиз нафис манзараларини чизиб беради сизга. Унинг мўйқалами — тил, бўёғи — сўз. Ҳар бир ранг, чизги ўз ўрнида ишлатилади. Ортиқча бежамалардан холи.

*Боғларда кўзларим қамашар
Шохларга илинган ойлардан...
Тошларга урилиб, шарқираб
Юлдузлар оқади сойларда...*

Бундай қараганда, жуда оддий мисралар, қофиялар ҳам эски. Шарқ шеърлятида «ой»ни «сой»га қофия қилмаган шоир бўлмаса керак. Бироқ, энг муҳими, туйғу янги. Манзара оҳорли. Ва ҳар мисрада шилдираб турган **Ш** товуши бир-бирига уриларкан, сойдаги тошларга тегиб шарқираб оқётган юлдузларнинг товушини эшитгандай бўласиз. Биринчи мисранинг сўнгги бўғини (қама-*шар*) ва учинчи мисранинг сўнгги сўзидаги илк бўғин (*шар*-қираб)нинг бир хил экани, устига-устак, ҳар иккала сўзда ҳам қайроқдай қаттиқ қ товушининг борлиги яширин уйқашлик, ички қофияни юзага келтирадики, ўқувчи буни сезмайди, қофиянинг — ой ва сойга терс ўлароқ — бундай ўзини панага олиши, кўздан четроқда одоб сақлаб туриши — шоирнинг ютуғи, шубҳасиз.

Шавкат Раҳмон ижодидаги ҳар бир шеър улкан тадқиқот манбаи бўлиши мумкин.

Фақат бунинг учун ҳафсала, куюнчақлик ва шубҳасиз, нозик дид ва уйғоқ виждон бўлса, бас...

* * *

«Сўзларни қайрайлик, обдон тоблаёлик...»

Кўз олдимизда сўзни қиличдай қайраётган шоир қиёфаси намоён бўлади.

Дарҳақиқат, Шавкат Раҳмон шеърдаги ҳар бир унсурни қайрашга, тоблашга астойдил ҳаракат қилган. Жумладан, бу, юқорида таъкидлаганимиздек, бугунги кунда кўп шоирлар эътибор бермай қўйган ёки биратўла воз кечиб қўя қолган **қофиялаш санъатига** ҳам дахлдордир. Шоир шеърларини ўқирканмиз, янгича, ўзига хос қофиялаш услубини кашф қиламиз.

Пайқамадими – пойқадими, таширкан – асрга, ўзгариб – кўзлари, эрга – ерга, ташлар – даштдай, куч-чидам – куйчилар, тинчланиб – синчларим, сўздан – ўзан...

Булар Шавкат Раҳмон қофияларидан намуналар.

Шоир тўлиқ қофиялардан имкон қадар қочади. Ўзи айтгандай, уларни «қайраб», сийқа, оқори кетган қирраларини йўқотади, яъни ташқи ўхшашликдан кўра ички уйғунликни юзага чиқаришга ҳаракат қилади. Тўлиқ қофиялар унга гўё мажбурият юзасидан ҳар куни ўн марта кучоқлашиб, юз марта ўпишадиган, бироқ аслида бир-биридан безган, носамимий одамлар сингари туюлади. У, яхшиси, бир-бирига суйкалавермайдиган, аммо бир-бирини олисдан бўлса-да, қўллаб-қувватлайдиган қадрдонларга ўхшаш, бир қарашда бегона туюладиган, моҳиятан эса эгизак, руҳан яқин қофияларни танлайди: *адирлар – қадимда, қасддан – харсанг, салтанат – алданар, дажжол – нажот, равогин – жавоҳир, ажина – гажир-да, яхши – машриқ...*

Шоир фақат ўз шеърларида эмас, балки таржималарида ҳам сўзларни **тоблайди**. Хусусан, Федерико Гарсиа Лорканинг «ҳар» (русчада «Неверная жена») номли шеъридаги ушбу мисраларни ҳар гал ўқирканман, беихтиёр ҳайратланаман:

*Ялтир-юлтур, кофур бадан –
нард гулидан форам, нафис –
шандир шабий ойнакларда
сузган ойнинг нури каби...*

«Кофур бадан», «нард гули», «форам», «шабий ойнаклар» каби сўзлар, иборалар – **ўзимизники**, бироқ тан олайлик, омма тугул шоирлар, сўз усталарининг ҳам назаридан четроқда туради.

Шоир айнан ана шундай сўзларни териб олади ва Лорка шеърятига хос бўлган сирлилик, фусункорликни пайдо қилади. Гоҳо ўйлайман: бу мисралар испанчада қандай янграркин? Афсуски, тил билмаслигим панд беради. Бироқ рус таржимони билан қиёслаш имконимиз йўқ эмас:

*Ее жасминная кожа
светилась жемчугом теплым,
нежнее лунного света,
когда скользит он по стеклам...*

Ўзбекча ва русча матндаги айрим тафовутлар эътиборингизни тортган бўлса ажаб эмас. Русчада бошқачароқ-ку, деб шошилинч хулоса чиқарманг. Негаки, иккинчи рус таржимонида ушбу мисралар яна-да бошқачароқ тарзда янграйди:

*Нардом, жемчугом ракушки
тело женское сверкало.
Так вовеки не блестели
ни хрусталь, ни лунный камень...*

Умуман олганда, қиёсий таржима — алоҳида, катта иш. Бунинг учун таржимон ўзбек, рус ва испан тилини мукаммал билиши ва устига-устак, нозик поэтик дидга ҳам эга бўлиши лозим. Лекин, нима бўлганда ҳам, бир нарсани тан олиш керак: шеърнинг ўзбекча таржимасида табиий оҳангдорлик, мусиқийлик кучлироқ. Мисралар испан романслари каби ўйноқлаб оқади. Ва беихтиёр тилингизга ўрнашиб қолади. Ўзингиз билиб-билмай хиргойи қила бошлайсиз:

Шандир шабий ойнакларда...

* * *

Ҳар бир истеъдодли шоирнинг ижодида бевосита ўз қисматига дахлдор, ўз ёзуғини башорат қилувчи, ҳеч бўлмаса, битта шеъри бўлади, деб ўйлайман. Шавкат Раҳмонда бундай шеърлар кўп. Бироқ унинг «Авж» деб номланган, бошқа асарларига нисбатан қисқароқ — тўрт бандли шеъри шоир қисматини тўлиқ белгилаб берган, назаримда.

Ҳа, белгилаб берган, деяпман.

Негаки бу шеър шоир аини кучга тўлган, шеър сарлавҳасига мутаносиб тарзда авж нуқтада ижод қилаётган паллада — ҳали зулмат элчилари бўй кўрсатмаган, ажал кўнғироғи сукунат қаърида мудраб ётган, уйғоқ тоғлар дунёга доврўф солаётган кезларда ёзилган эди.

Шеър шундай бошланади:

*Мен, шубҳасиз, парчаланаман, —
Шундай тугар буюк хизматим.
Кимга кўзим, кимга пешонам,
Кимга тегар қизиқ қисматим.*

Шоир сохта камтарлик қилиб ўтирмайди. У «...хизматим»дан олдин «ажиб», «сирли» каби *бетараф* сифатларни ҳам ишлатиши мумкин эди. Аммо у ўз қисматининг бошқаларникидан кўра *қизиқ*, фавқуллода кечаётганини ҳис қилади ва англайдик, тақдир уни *буюк* хизматга сафарбар қилмоқда. Бу хизматнинг сўнгида, шубҳасиз, у парчаланиб, бор-будини эл-юртга бўлиб, топшириб кетади.

*Ғалаёнга тўла вужуддан
охир дунё бўладир халос.
Ер остига кириб кетарман
барча мўмин бандаларга хос.*

Бу ерда изоҳга ҳожат йўқ, деб ўйлайман. Фақат икки хил товла-нишга эга бўлган *охир* сўзига эътиборингизни тортмоқчиман. Мустақил тарзда у *ғалаёнга тўла вужуд* қисмати якунини билдиради. Аммо ёнидаги *дунё* сўзига уриларкан, *охирзамон* бирикмасини эслата бошлайди. Зотан, ғалаёнга тўла вужуддан халос бўлишга *охирдунё* интиқ эди; Чунки шоирнинг нафосат, эзгулик, ор-номус ҳақидаги ўйлари *охирдунё* табиатига мос эмас, демакким, шоирнинг ўзи ҳам унга бегонадир. Шу боис у *барча мўмин бандаларга хос* тарзда дунёдан қўл ювиб, Аҳмад Ясавий каби ер остига кириб кетади. Аммо Охирдунё бекорга хомтама бўляпти.

Сабаби:

*Бироқ ерда мангу яшайдир
кўҳна юзим, ўйчан кўзларим, —
демак, ўлмас бу дунёда ҳеч
худо берган эзгу сўзларим.*

Мана, шоир хотиржамлиги, мўминлигининг сири нимада! Унинг кўҳна юзи, ўйчан кўзлари, эзгу сўзлари ер юзида шунчаки яшайдигина эмас, балки КУРАШАДИ! Илгари шоирнинг фақат бир ўзи ёлғиз аскар сифатида жанг қилган бўлса, энди унинг юз-кўзини ўзига мерос қилиб олган, сўзларини ялов қилиб кўтарган сон-саноксиз диллар бу курашга камарбаста бўлади. Шоир сўзлари ёвғур бургутлар сингари тубан иллатларга чанг сола бошлайди.

*Улар янграб тинмай айланар
Разолатнинг теварагида.*

Шоир эса бу пайт қолиб қўмондон сингари ўз оромгоҳида хотиржам қолади-да жанг равишини кузатиб ётади. Юзида гоҳ истеҳзоли, гоҳ қониқиш ҳиссидан пайдо бўлувчи майин табассум:

*Мен-чи, мангу кулиб ётарман
Қулоқ солиб ернинг тагида.*

У ўз аскарларининг галабасига шубҳа қилмайди. Галаёнга тўла вужуддан халос бўлдим, деб эрта қувонган Охирдунё эса шоирнинг асл кучини энди англаб, ўзини қайга қўйишни билмайди.

Чин шоир Охирдунёга эмас, Мангуликка дахлдор.

Бу – унинг ёзуғи.

Шеър эса, ҳадисга мувофиқ ҳикматдан холи эмас экан, қисмат кўзгусидир.

Унда Шоир, Замон ва Макон зиддияти, унсурлари акс этади.

Демакким, биз ҳам...

* * *

«Шавкат Раҳмоннинг илк шеърлари гўзал!» дейди кимдир.

«Шавкат Раҳмоннинг сўнги шеърлари ўтли!» дейди бошқа биров.

Иккаласи баҳслашади. Гўё иккита шоирнинг тарафдорларидек...

Уларни жим кузатаман. Нимаям дердим: иккаласи ҳам ҳақ.

Ўзимга келсак, кайфиятимга қараб, гоҳ шоирнинг илк шеърларини, гоҳ кейинги даврда ёзганларини ўқийман.

Шоирнинг «Сайланма»сини бир бошдан варақларкансиз, дарадаги булоқ бўйида гўзал табиат манзараларидан завқланиб юрган сайёҳнинг қандай қилиб хатарнок, илонизи сўқмоқлар орқали тоқ чўққисидаги даҳшатли вулқонлар қошигача чиқиб борганини кўрасиз. У бу йўлчилик мобайнида сокин кузатувчидан ёвғур жангчига айланиб боради. Олдин Сўз унинг учун мўйқалам бўлган бўлса, энди шамширга дўнади. Ортидан келаётган маънавият аскарларига қарата хитоб қила бошлайди: «Сўзларни қайрайлик, обдон тоблалик – идрок-ла совутиб тагин қайрайлик – ўзбекнинг қоракўз болаларига – битта дунё қолсин ғайратлик...» Негадир шоир ўзидан олдингиларга эмас, кўпроқ ортидагиларга суянади. Навқирон авлодга ишонгиси келади: «Ҳозирги ёшларда покизалик бор – тирик қалбларига диёнат эга – гўё пок табиат ёмон кўзлардан – асраб қўйганларин шуларга берган...»

У энг кўрқадиган нарса бу – хиёнат, фитна. Негаки, «Жангда ўлган эмас бирор баҳодир – бари ҳалок бўлган хиёнатлардан...» Шу боис шоир бетўхтов тарзда ақли мардумни мард бўлишга, сўнги сонияда ҳам сабот кўрсатишга чақиради. Бироқ дунёнинг буқаламунлиги, чиркин иғво-бўҳтонларнинг сассиқ оқаваси очикқалб жангчини баъзан толиқтиради: у яна бир пайтлардаги беғам ёшлигини, мусаффо табиат кўйнидаги тоза, рангин лаҳзаларни қўмсаб қолади.

*Бир ойким
арчазор тоғлар бағрида
бир ўктам арчадай яшнадим қасддан.
Бир синиқ булоқдай кунга қарадим,
файласуфлик қилдим
бамисли харсанг...*

Ҳа, у яна зулмисиз, беғубор боладай кунларга дил бергиси келади. Бироқ бу вақтинчалик ҳолат. Негаки, ўзи ҳам яхши билади, энди ортага йўл йўқ: кўксидаги гулханни бешафқат шамоллардан ҳимоя қилганча, олдга интилади у. Бераҳм қасирғаларга юз тутар экан, ўзига хайрихоҳ ахтаради. Аммо қани ўша жавонмард?! Ойга қараб увлаган бўридай нола чекади шоир: «Жувонмарг бўлгурлар, жўмардинг борми?!» Ҳадеганда сас-садо келавермайди. Ниҳоят, у афсус-надомат комида тан олади: «*Мен жангчи эмасдим – мен шоир эдим, дилимни қаритди бесамар жанглр...*» Унинг кўз олдида оқ сукунат портлаган саҳарда ялангоёқ чопиб юрган яшил дарахтлар жонланади. «*Яшил шажар эдим... қандоқ соғиндим... Кўзимни яшнатса рубобий ранглр...*» деб ич-ичидан ўқсийди. Бир пайтлар ошиқлар бошидан тангачалар сочган шохларига қарар экан, эрнанади; энди сокин туйғулар пинжидан асло ҳаловат тополмаслигини англаб тақдирга тан беради: «*Воҳ, яланг шохларим қиличдай кескир – бир япроқ қолмаптир шивирлайтурғон...*»

* * *

Шавкат Раҳмон шеърларини *шартли* равишда уч қисмга ажратаман. Биринчиси — «*Табиат*».

Бу турга мансуб шеърларда, юқорида таъкидлаганимиздек, табиатнинг рангин манзаралари акс этади. Шоирнинг туйғуси тонгги шабнамдек тоза. У капалак қанотидай ҳарир хаёлидан баҳра олади. Энтикиб-энтикиб мусаффо ҳавони ичга симиради. Севинч ёшлари зилол сувларга кўшилиб кетади. Завқланиб учгиси келади. Шамол — тоғ хўрсиниғи, гуллаган дарахтлар — оқ машғала эканини илғайди; кўзларини эриниб очаётган тонг, ёбонда гуркираб ўсаётган тун, довдираб ухлаётган боғ, яшашни ўргатувчи дарахт — ҳамма-ҳаммаси шоирнинг назаридан четда қолмайди. У бошқа мавжудотлар каби ўзини табиатнинг тенг ҳуқуқли фарзанди деб ҳисоблайли. Ҳа, айнан тенг ҳуқуқли фарзанди — бошқалардан кўра кўпроқ имтиёзга эга, ҳокими мутлақ деб эмас!

Бу шеърлар беғубор қалбга дахлдор бўлиб, тоза туйғу силқиб, товланиб туради.

Иккинчи қисм — «*Табиат ва Жамият*».

Лирик қаҳрамон энди ўт-ўланлар, тоғ-тошлар, турли набототу-ҳайвонот, ой-юлдузлар оламида мангу қололмаслигини, улар-

дан фарқли ўлароқ, жамиятга боғлиқ бурчлари борлигини англаб ета бошлайди. Энди унинг бир оёғи Табиат қўйнида бўлса, бир оёғи Жамият баҳрида бўлади. Мабодо, у энди табиат унсурларига мурожаат қилган тақдирда ҳам хулоса жамиятга тегишли бўлиб чиқаверади. Бир қўли билан майсадаги қўнғизни силаётган бир пайтда иккинчи қўли билан номуссиз одамнинг юзига тарсаки тортади. У энди аввалгидай фақат мусаффо манзараларни эмас, балки ўрмонга қўшоғиз милтиқ кўтариб кириб келган одамнинг қандай қилиб бўрига айланишини; ғаройиб даврадаги одамлар оёғининг турфа ҳайвонлар туёғига дўнишини; бетайин кимсалар номини кўтариб ўсаётган гунг ғояларни; завол топаётган безабон, хокисор ернинг мунгли кўзларини; баланд дарахтларнинг ингроқларини ва шунга ўхшаш маъюс ҳолатларни кўра бошлайди, уларнинг ғамгин овози борлигида акс-садо беради.

Шеърлар ҳам бироз бўйига қараб ўсгандай. Таассурот ҳам энди кўнгилдан онг томон кўчади. Яъни бу шеърлар кўпроқ тафаккурга дахлдор бўлиб, лўнда фикр бўртиб туради.

Учинчи қисм — *«Жамият»*.

Энди шоир иккинчи оёғини ҳам Жамият узра қўйган. Унинг эътиборини табиатнинг мафтункор манзаралари эмас, балки жамиятнинг оғриқли ҳолатлари жалб қилади. У инсонларнинг ўзаро кураши ваҳший ҳайвонларникидан ҳам кўра бешафқатроқ эканини, агар йўлбарсу бўрилар очиқ, юзма-юз тишлашса, одамзот орқадан ханжар санчишини тушуниб етади. Шу боис ҳар сония хушёр туришга, ғафлатда қолмасликка мажбур у. Негаки, *«қалтис лаҳзалар йўқ — қалтис умр бор»*, бу умрни кўзлари тўймаган жобирлар ямлаб-ютишга тайёр, у энди муҳаббатга эмас, нафратга суянади: «ишқимни ғажиган бўридир қаҳрим» дея, *иғволар қуртлаган шўрлик диёрда замону маконин буткул йўқотган бир улуг ФАРЁД*га айланади! Бу шунчаки бир шахсий нола бўлиб қолмасдан, турфа фитналар исқанжасида Истибодга қарши тиш қайраган Улуғ Элнинг Фарёди эди...

Энди акс-садо, замзамалар онгдан руҳга кўчади. Шеърлар Бевовта Руҳга дахлдор бўлиб, тўлғонишу тугёнлар қуршовида қоламиз.

Кўнгил — Онг — Руҳ.

Кўнгил япроғидан Онг чўққисига сакраган шоир Руҳ осмонига парвоз қилади ва... тубан ерга қайтиб тушмайди.

Бир сўз билан айтганда, Шавкат Раҳмон шеърляти баҳор осмонига ўхшайди: унинг рангин, гўзал камалаги жилоланиб, кутилмаганда кескир шамширга айланадики, булутлар бағри ситилиб, еру кўкни момақалдиरोқ овози, умидбахш чақинлар тута бошлайди.

*Рангин лаҳзаларга тўлмоқда ҳаёт,
Юрак қирралари бўртган чоғларда.
Очиқ кунлар йўқлаб келаёттир бот,
Тошлар гулламоқда уйғоқ тоғларда...*

* * *

«Шоир» сўзи «виждон» атамасининг синонимига ўхшайди.

Шу боис виждонига хиёнат қилган шоир яхши шеър ёзолмай қолади.

Яхши шоирлар ҳамиша виждон кўзгусига тик боқиб яшайдилар.

Шавкат Раҳмон каби...

Бундай шоирлар жисман йўқ бўлсалар-да, маънан ҳамиша сафимизда.

Уларнинг овози, нигоҳи бизни ҳамиша ҳалолликка чорлаб, мард яшашга ундаб туради.

Йўлдан тойсак, биздан аввал «оҳ» тортади.

Тушларимизга кириб безовта қилади.

Қулоқларимизга пахта тиқсак ҳам, хитоби қалбимизда акс-садо бераверади. Жумладан, бу хитобга мен ҳам бот-бот дуч келаман. Ҳар қанча чап беришга уринмай, у кўзимга санчилаверади. Нима қилишни билмай, охири уни шеърга айлантириб, қоғозга ҳибсламоқчи бўламан. Аммо у қолипга сиғмайди, сиғалиб кўк сари ўрлайди. Менга насиб қилгани — унинг кўзгудаги акси, сояси, холос. Кўринг-чи, балки у сизга ҳам бегона эмасдир...

ХИТОБ

Бир овоз янгради

Айни қавс оёи,

Оғритиб кўксимнинг яраларини:

«Шавкат Раҳмон деган бир ўжар шоир

Бир куни қайтадан яраладимми?»

Ўзимга қарадим:

Ич-у тошимда

Не-не синиқларим бўлди бир-бир фош.

Англадим —

қайралган йигит ёшимда

Бир қилич зарбига беролмам бардош.

Сув ичган чўғ каби тутар исёним,

Шуъласи зулматнинг қаърида заиф.

Баногоҳ ёришган толим зиёни

Кўзимнинг нурига оламан чайиб...

Тобора хитобнинг шиддати ортар,

Тобора залворли овоздаги юк.

қарайман —

Ёнимда, олдимда, ортда

Бирон-бир жавонмард,

Кўнгли куйган йўқ.

ҳамма жим...

Гўёки кетмиш ўлдириб

Миллатнинг бошидан қуйилган дори.

Бир овоз келади ҳамон гулдираб:

«Жувонмарг бўлгурлар,

Жўмардинг борми?!»
 Бу сўроқ — ?
 Бу ундов — !
 қинга сиғмаган
 Шамширдай бошимда ўйнайди ҳар кеч:
 Айт-чи, ҳей биродар, бирор синмаган
 Тик сўзинг —
 Исёнинг борми дилда ҳеч?!
 Не дейин — виждоним қақшаган, зада,
 ўқ еган йўлбарсдай имоним додлар.
 қанчалар қалтис ва қийин бўлса-да,
 ҳеч кўрса, сиз жавоб беринг, авлодлар!
 Йўқса, бу чақмоқдай овоз
 ҳар доим
 Янгилар кўксимнинг яраларини:
 «Шавкат Раҳмон деган бир ўжар шоир
 Бир куни қайтадан яраладимиз?!»
 «ҳа» денг сиз — эгасин топсин бу хитоб,
 «ҳа» денг сиз —
 Безовта Рухга ачининг.
 Бир қутлуғ савашга отланинг шитоб,
 ҳимоя қилганча кўнгиш ганжени.
 Мен эса...
 Рубобий шеър ёзиб, бир нас
 «Яшил шажар каби турай мушаккал».
 Токи келар экан ғолибона сас,
 «Заҳарли тилимдан тўкилсин шаккар».
 Ўйламанг,
 Қурашдан турмасман четда,
 Сизнинг ёнингизда ҳамиша борман.
 Маккор ҳийлаларга бўлурман четан,
 Сиз зобит бўлсангиз —
 Яловбардорман...

Нодир ЖОНУЗОҚ
 2010 йил, 6—12 январь

Ўзига хос бўлган, ўзига ярашадиган кулгиси бор эди, ҳайратланган чоғлари лабининг бир чеккаси билан кулиб қўярди. Унинг феъл-атворини яхши биладиган одам учун шу кулги кифоя бўларди, ортиқча изоҳга ҳожат қолмасди.

Шавкат Раҳмоннинг яна битта одати бор эди. У мақтовни билмасди, яъни бировни мақташни ҳам, ўзини мақташларини ҳам тасаввур

этолмасди. Тўғри, зўрнинг зўрлигига тан берарди, яхши асар ўқиб қолса, анча вақтгача ҳаяжонланиб юрарди, аммо асар муаллифига «Қо-йил, баракалла!» деб айтмасди; ҳаяжонланганини бошқаларга айтарди, бошқаларни ҳам мутолаага даъват этарди. Ҳатто Манзура опанинг (шоирнинг рафиқаси) гувоҳлик беришича, ўзи тўғрисида ёзилган мақолаларни — ижобий ёки салбий маънода ёзилганидан қатъи назар — уйда сақлаб қўймасди, йиртиб ташларди.

Дарвоқе, бир сафар бош бармоғини кўрсатиб: «Михдек!» дегани эсимда (каминанинг қўлёмаси ҳақида, бу ҳақда, агар ёдимдан кўтарилиб кетмаса, кейинроқ тўхталиб ўтаман; ўйлайманки, одам ўзи ҳақидаги мақтовни ёдидан кўтарилиб кетишига йўл қўймайди). Яна бир гал: «Бало экан-ку!» дегани ҳам эсимда (бу ҳақда ҳам мавриди билан тўхталиб ўтаман). Шавкат акамдан эшитганим мақтовлар шугина, холос (бири — ўзим, яна бири — Раҳмон Кўчқор тўғрисида).

«Қайта қуриш» йиллари «Адабиёт...» газетасида Шавкат Раҳмоннинг туркум шеърлари эълон қилинди. Улар орасида «Туркийлар» ҳам бор эди.

«... Тугилди,
туғилди,
туғилди қўллар,
қирқида қирилган— имдодга муҳтож,
ёвларга терс қараб итлардай хурар,
бир-бирига душман,
бир-биридан кож.
Жўмардлар қирилган Туронзаминда
дўзахий тажриба палласин кўрдим:
эшиак суврати бор қай бир қавмда,
қай бирида тўнғиз калласин кўрдим.
Бу ҳолдан буваклар бўғилиб ўлар,
қул Билол эзилиб йиғлар фалакда...
Ўзларин ёндирар борлиқдан тўйган
Бадахшон лаълидай асл малаклар.
Мўминлар беш бора Аллоҳни эслар
саждага бош қўйиб жаллод тошига.
Ўғрилиб сал ортга қарайин деса,
бошига урарлар,
фақат бошига.
Борми эр йигитлар,
борми эр қизлар,
борми гул бағрингда жўмард нолалар,
борми бул туфроқда ўзлигин излаб,
осмону фалакка етган болалар?!
Бор бўлса,
аларга етқариб қўйинг,
бир бошга бир ўлим демаган эрмас,
шаҳидлар ўлмайди,
бир қараб тўйинг:
Ёвга терс қараган мусулмон эмас!..»

Ростини айтиш керак, «**Туркийлар**» мудроқ қалбимизни ларзага солиб юборади. Илгари имо-ишоралар билан айтилган «ҳолвайтар каби мижгов» гаплар, янглишмасам, юз йиллик ўзбек адабиёти тарихида илк бор баралла янграйди: миллат юрагининг туб-тубига кўмилиб ётган ўлмас ғоялар рўйирост қаддини ростлайди. Бу — истиқлол насими эди, истиқлол нафаси эди... Равшанки, дарҳол югур-югур, чопачоп, ёза-ёз бошланади — «миллатчи Шавкат Раҳмонни фош этадиган» юмалоқ хатлар тегишли идораларга кетма-кет жўнатилади, жавоби интизорлик билан кутилади ва ҳоказо.

Аслида, Шавкат ака «**юмалоқ хатлар**»га кўникиб қолган эди, паст-баланд гапларга парво қилмасди. Шу ўринда кулгили бир воқеани эслаб қолдим.

80-йилларнинг бошларида Шавкат Раҳмон Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг буюртмаси бўйича бир гуруҳ поляк шоирларининг шеърларини таржима қилади. Таржима буюртмачига топширилади ва белгиланган тартиб асосида, белгиланган миқдорда бўнак (аванс) олади. Қалам ҳақининг қолган қисмини китоб чоп этилгандан сўнг оладиган бўлади. Лекин ана-мана деб китоб чоп этилгунча Польшада Лех Валенса раҳбарлиги остида бўлган «Солидарность» Касаба уюшмаси коммунистик ҳокимиятга қарши оммавий намойишларни бошлаб юборди. Бахтга қарши, шеърлари ўзбекчага таржима қилинган шоирлар ҳам муҳолифат сафига қўшилиб кетади. Бу ҳақда нашриёт раҳбарияти КГБ томонидан дарҳол огоҳлантирилади ва «қора рўйхат»га тушган чет эллик муаллифларнинг китоби чоп этилмайди... Шавкат Раҳмоннинг ҳар бир қадамни ўлчаб юрадиган «уахонлар» эса сиёсий ҳушёрликни қўлдан бой бермай: «Шавкат Раҳмон чоп этилмаган таржима китоби учун нашриётдан фалон сўм миқдорда бўнак олди, текшириб кўришларингизни сўраймиз», деб Марказқўмга юмалоқ нома йўллайдилар. Сўнг Марказқўмнинг топшириғи бўйича «Шавкат Раҳмон фаолиятини ўрганиш учун» махсус комиссия тузилади (комиссия аъзоларидан бири устозимиз Озод Шарафиддинов эди). Текшириш натижаларидан кейин «ёзғувчилар»нинг тарвузи қўлтиғидан тушади. Чунки муҳолиф поляк шоирларининг китоби ўзбек тилида чоп этилиши «мақсадга мувофиқ эмас» эди; Марказқўм таржимон Шавкат Раҳмон меҳнатига яраша ҳақ олганини, бўнак эса умумий қалам ҳақининг фақат қирқ фоизи эканини қониқиш билан эътироф этади, «Шавкат Раҳмоннинг хатти-ҳаракатларида жиноят таркиби йўқ» деган хулосага келади. Энг қизиғи шундаки, «юмалоқ хат» муаллифлари текшириш натижаларидан бирма-бир хабардор қилинади.

Шунақаси ҳам бўлган эди.

Тирноқ остидан кир қидириб юрган шўртумшуқларнинг бахтига, лоп этиб «Туркийлар» эълон қилинади.

— Войдод, уйимиз куйди! Қутқаринглар, ҳой, мусулмонлар, қаёққа қараяпсиз, войдод!

Хайрият, ошкоралик эди, дод-фарёдлар сувни лойқалатади, шоирнинг асабларини эговлайди, холос. Бу сафар махсус комиссия тузилмайди.

Ўша пайтларда «Қатлнома» китобимни тамомлаётган эдим. Бир куни Шавкат акани учратиб қолдим. Салом-алиқдан сўнг:

— Абдулла Қодирийнинг КГБда кечган ҳаёти тўғрисида хужжатли қисса ёздим. Бир ўринда «Туркийлар» камлик қиляпти. Рухсат берсангиз, ўша шеърингиздан каттагина иқтибос келтираман, — дедим.

— Афанди-ей, олаверинг, шуни ҳам сўраб ўтирасизми?! — деди Шавкат ака мийиғида кулиб.

— Нега куляпсиз? — дедим. — Биламан, сиз бекорга мийигингизда кулмайсиз.

— Ўзим газетада зўрға чиқардим, сиз китобингизда чиқара оларми-кансиз? Тагин китобингиз тўхтатиб қўйилмасин.

«Қатлнома» тўхтаб қолмади — 1992 йилда тўлиқ нашр этилди.

Жиддий ўйлаб кўрилса, Шавкат Раҳмон тўғрисида гап кетса, биз ўнг қўлимиз билан чап қўлоғимизни, чап қўлимиз билан ўнг қўлоғимизни кўрсатиб юрган эканмиз. Тўғрироғи, агар қўлоқни кўрсатиш лозим бўлса, ҳатто қўлимизни қимирлатишдан ҳам ҳадиксираб, фақат нигоҳимиз билан имо-ишора қилиб қўя қоламиз. Нега, нима учун? Сут ичиб оғзи куйган одам, қатиқни ҳам пуфлаб ичадими? Балки кўрққанга қўша кўринар... Нима бўлганда ҳам фикр қайсар бўлади: шу пайтгача Шавкат Раҳмон ҳақида тўғри ёзилган, тўғриси ёзилган мақолага дуч келганим йўқ. Учрашувларда, давраларда тўғри гаплар айтилади, бироқ ўша гаплар қоғозга кўчганда негадир «зарбулмасал»га ўхшаб қолаверади.

Нокамтарлик бўлса-да, ўзимдан мисол келтираман.

1995 йилнинг охирларида Шавкат Раҳмон тўғрисида «Тинч оқар дарё» номли мақола ёздим!

Сиртдан қаралса, ўша мақола ҳамон бадий қимматини йўқотмаган экан. Мана, ўзингиз танишиб кўринг:

«Ўтган йили Шукур ака (Холмирзаев) ҳомийлигида ҳазрат Термизий мазорини зиёрат қилдик. Кўктошлик покдил дўстимиз Неъмат Иброҳим руҳоний мулоҳазалари билан дилларга қувват берди. Росмана дарахтлардай тарвақайлаб кетган анорлар соясида ўтмишдан эшитилаётган «Тирикмиз!» деган садога қулоқ тутиб ўтирдик. Бу садо ўн асп наридан эмас, гўё ўн қадам наридан эшитилаётгандай эди: «Тирикмиз!..» тириклик садоси қудратли кучга эга бўлиб, одатий тирикчилик ташвишларини кўҳна қалъа харобаларига итқитиб борарди. Сўнг қирғоққа урилиб қайтган тўлқин мисол мўъжаз муҳитни ё олдига солиб ҳайдаб кетарди, ёки орқасидан эргаштирарди, ёхуд қаърига тортарди. Хуллас, тирикликнинг мангу савдоси мангу майдон ҳосил қилган эдики, у майдоннинг оҳанрабосидан (магнит майдонидан) осонликча қутулиб бўлмасди. Қутулишга интилмасдик ҳам. Ҳазрат Термизий мақбараси теварагида, чамаси, асп пайтигача тилсимланиб юридик. Мақбаранинг кунчиқар тарафидан ўн қадамча нарида Амударё бўтаналаниб оқиб ётарди, сўл соҳили худди сарғимтир адирга туташиб кетгандай туюлар эди. Гўё дарё ҳам, адир ҳам бир жойда тинч турганга ўхшарди. Хуросондан чанг-тўзон кўтариб эсадиган афғон шамоли ҳам ювош тортиб, дарёнинг мўътадил салқинини ўнг соҳилга елпиб қўярди. Табиат ҳазрат Термизийга

шу йўсинда эҳтиром кўрсатарди. Ваҳоланки, ўша кезлари (август ойида) Термиз атрофидаги барча анҳорлардан оқаётган сув баайни ҳаммом қозонида қайнатилган каби иссиқ эди.

Қисқаси, Термизий мақбараси ёнида туриб Амударёга қарасангиз, у тинч оқаётгандек туюлади. Ҳатто бир жойда тўхтаб қолган қўлмакка ўхшайди.

Соҳилдан шундай кўринади Амударё. Сиртдан шундай кўринади Амударё. Боз устига ҳазрат Термизий мақбараси ёнида Амударё билан соҳилни давлат чегараси ажратиб туради. Яъни Амударё бетараф майдондан оқиб ўтади. Шиддатини жиловлаб оқади Амударё. Жимжит оқади у.

*Урмим кўчклардай
жимжит, шиддатли,
буткул тинмоқ учун бир кун бемалол
фақат яхши бўлмоқ жудаям камдир,
жуда камлик қилар яшамоқ ҳалол.*

«Гуллаётган тош»

Амударёнинг узунлиги 1415 км. Ҳавзасининг майдони 309000 кв. км. Ўртача сув сарфи 2000 метр куб-сония.

Амударё билан фақат жўғрофия дарслиги воситасида таниш бўлган ўқувчи, албатта, жонсиз рақамлардан бошқа нарсани билмайди. Ҳатто соҳилига яқинлашган пайтида ҳам «тинч оқар экан» деб ўйлайди. Эҳтимол, «яхши» деб баҳолайди. Лекин «яхши» баҳо Амударёнинг қудратини билдирмайди. Умунан, жонсиз рақам дарё тўғрисида ҳеч қандай маълумот бермайди.

Амударё сиртдан тинч оқаётгандек кўринса ҳам, аслида, тизгин нелигин билмайди: қирғоқдан қирғоққа урилиб, эшилиб-тўлғониб оқади, метин тошни ё ялаб-юлқаб йўқотади, ёки гумбурлатиб қулатади. Шундай қилиб, ўз қудратини бот-бот кўрсатади. Сувнинг қудратини сув бўйида яшайдиган одамлар билади. Азалдан улуғ сувларнинг йўлларига улуғ тўғонлар қурилади (кейинги улуғ тўғонлардан биттаси — Нил дарёсига қурилган Асвон тўғонидир).

*Бир дарё,
тепадан бўғилган дарё,
шаштини синдирган метин тўсиқлар,
саноқсиз тошларни оралаб оқар
энинг тилидаги ўлмас қўшиқдай.
Балки шунданмикан
уйлар зичлашиб
дарёдан сув ичар подалар каби.*

«Гуллаётган тош»

Дарё бўйида яшайдиганларга ҳавасим келади. Баъзан дарё бўйига кўчиб кетишни истайман. Хоразмга борсам: «Матназар оға, мана шу жойга уй қураман, нима дейсиз?» деб жиддий маслаҳат сўрайман. Дарё бўйида яшаш яхши, чунки одам тушларини ҳар куни улуғ сувларга айтиши мумкин. Тўғри, бачкана тушларни кичик сувларга айтса ҳам бўлади, лекин улуғ тушлар фақат улуғ сувларга сигади. Акс ҳолда, сув тошқини — табиий офат рўй бериши ҳеч гап эмас. Сув балосидан ўзи асрамаса, бандаси асрай олмайди.

Маълумки, Амударёдан ҳар жиҳати билан деярли икки баробар кичик бўлган Хуанхэ дарёсида тез-тез тошқин бўлиб туради ва кўплаб одамларни, ҳайвонларни, уй-жойларни сув оқизиб кетади. Ҳар йили Хуанхэ қирғоқларига метин дамбалар қурилади, эҳтиёт чоралари кўрилади. Аммо, вақт-соати етгач, яна тошқин рўй бераверади.

*Нима бўлган уларга ахир,
ё сеҳрлаб қўйганми сувлоқ?
Нега жимлик босган воҳада
беғам ухлар ботирлар узоқ!*

«Юрак қирралари»

Дарё бўйида юмалаб ётиб Эрнест Хемингуэйнинг бирорта китобини ўқиб юм-юм йиғлаган одам, китобнинг сўнгги саҳифасини ёпиб, атрофига жавдираб қараган одам осмону фалакдан нажот келишини интиқ кутган бўлса, қуёш уфққа бош қўйганини ҳам, оқшом чўкканини ҳам асло сезмайди. Дунё ўз ҳолича дарёдай чайқалиб оқиб ётаверади.

*Тўниб қолар вужудим ногоҳ,
юррак тўхтар тошдайин қотиб:
хайриятки, бу ойдин тунда
юлдузларни бўлмайди отиб.*

«Юрак қирралари»

Дарҳақиқат, юлдузларни отиб бўлмайди. Аммо юлдузлар ўзлари отиб қўйиши мумкин. Хемингуэй ўзини отиб ташлайди, Қодирий эса Шўро ҳукумати томонидан отиб ташланади — буюк адиб жисмонан маҳв этилади-ю, абадиятга умрбод муҳрланиб қолади (Қодирийнинг фожиали ўлими яна бир бора юлдузларни отиб бўлмаслигини исботлайди).

Шавкат Раҳмон, юқорида иқтибос келтирилган, «Хемингуэй» шеърини 1979 йилда эълон қилганини инобатга олса, ўз-ўзидан аён бўладики, биз у пайтлари «қулоғинг қани?» деб сўралса, мудом бурнимизни кўрсатиб юрардик, ҳатто сўл қўлимиз билан ўнг қулоғимизни кўрсатишни ҳам билмасдик. Кейинчалик коса тагида ним коса борлигини англайдиган бўлдик. Илгари фақат тусмол қилардик: ахир, юлдузларни отиб бўлмайди, деб шивир-шивир қилардик, холос. Бироқ юлдузлар

тимсолида айнан нималарни назарда тутаётганимизни ҳатто шивирлаб айтишга ҳам кўрқардик. Чунки ақл-хушимиз жойида эди, деворнинг ҳам қулоғи борлигини жуда яхши билардик. «Тил югуриги — бошга, қўл югуриги — ошга» деган мақол урф бўлган эди.

Тинч оқаётган дарё фақат қудрат тимсолими? Йўқ. Агар ойдин оқшом дарё соҳилида ўтирсангиз, шубҳасиз, сув тубида қалқиб турган юлдузлару баркашдай сара ой кўринади, сув парилари жамолини бир кўрсатиб қочсалар-да ажаб эмас. Сув париларининг жамолидан умидвор бўлган инсон Шавкат Раҳмондек сокин бўлиши керак: қудрати ҳам, инжа гўзаллиги ҳам қаърида, қалбида яширин бўлиши даркор. Зеро, асл қудрат ҳадеб мушакларини кўрсатиб, ўтган-кетганга кучини кўз-кўзлайвермайди, асл гўзаллик эса ҳеч қачон ўзини бозорга солмайди, балки етти қават сув остида (ё ҳижоб остида) жамолини бир кўрсатадию гойиб бўлади — кўрган кўриб қолади, кўрмаганлар армонда қолади.

*Урим узайгани муборак бўлсин,
оқари рост бўлсин тўкин дарёдай.*

«Гуллаётган тош»

Иншооллоҳ, айтганингиз келсин, Шавкат ака!»

Кўчирма тамом.

Шеърятнинг вазифаси фақат «муҳим гапни айтишдан» иборат эмас. Агар шундай бўлганда шоирнинг маърузачидан фарқи қолмасди. Айни чоғда шеърни мавзусига ёки долзарблигига қараб баҳолаб бўлмайди. Лекин шеър ўқувчига эстетик завқ бериш билангина чекланиб қолса ҳам тўқис бўлмайди. Шеърда, Шавкат Раҳмон таъбири билан айтганда:

*Ҳар бир сўз
юз сўзнинг ўрнини босар:
Ватан. Халқ. Жасорат. Кураш. Озодлик.
Ҳар бир сўз етади юзта умримга,
ҳар бири бахш этар
руҳимга мадад.*

«Гуллаётган тош»

Эҳтимол, Шавкат Раҳмон шеърятни тўғрисида оммабоп тилда сўзлаб бўлмас, шундай қилинса, биз шеърятни жўнлаштириб қўйган бўлармиз. Эҳтимол, шу боис гапни айлантиришга тўғри келар. Хусусан, истеъдодли мунаққид Раҳмон Кўчқор ҳам «Қалб табиати» мақоласида гапни айлантириб-айлантириб, охири моҳиятга яқинлашди:

«Бу ижодкор юракнинг овози, сози, ҳасрат ва қувончи ўзига қадар ва ўзи билан ёнма-ён ёзганларнинг бирортасини қайтармайди, ҳатто эслатмайди ҳам. Ўзбек шеърятисида бу қадар ўқтам, бунчалик эркин, жасур овоз анчадан буён янграмаган, бармоқ

вазни ҳам худди аруз каби тўниб, бир хиллашиб бораётган вазиятда уни бирдан янгилаб, яширин имкониятларини очажак шоир анчадан буён кутилаётган эди. Бу шоир вазиятнинг эмас, қисматнинг шоири. Унга давр эмас, у даврга мавзу берарди, у даврни эмас, уни давр тинглашини истарди. Охир-оқибатда у ўз тенгдошлари билан биргаликда не-не замондошларини ўзига қулоқ осигга мажбур этди, уларнинг тош қотган бағирларида туйғу, фикр чечагини ўстиришга эришди.

Шавкат Раҳмон шеърларини мутолаа қилар эканман, мен улардан шеърдан-да юксакроқ, санъатдан-да муҳимроқ жувонмард руҳни ҳис қиламан. Эслайсизми, Ч. Айтматовнинг «Кунда» романидаги она бўри Акбаранинг тунда ойга қараб узоқ-узоқ увлаганларини. Болаларидан, туғилган, туққан ерларидан, жуфти Тошчайнардан ва энг аламлиси — зурриёт қолдириш умидидан мосуво этилган бўри бировга шикоят этмайди, кимгадир ялиниб, аллақандай нажот кутмайди, балки увлайди, аччиқ-аччиқ увлайди. Шоирнинг қуйидаги мисралари худди ўшандай увлаш эмасми, миллатнинг забун ҳолидан, зулм остида топталган муборак Ватаннинг пажмурда жисмидан ўртаниб куйиш эмасми?!

«Эл қарилди туркий ўлкада, эр қолмади — келди ажали, ким қонига ботди йўлакда, ким ғажилди намоз маҳали» (1987 й.).

«Дилим, дунё даюсларидан қора терга ботган ғулумим, настариндай пок ҳисларидан туфдонларни қилган кулолим, жудо бўлдинг табиатингдан, бўғзингда бор бир шода мўлдир, жудо бўлдинг тариқатингдан, энди тинчиб қафасда ўлтир» (1989).

Айни шундай шеърлар, аслида, истиқлол ҳақидаги фикрнинг, туйғунинг туғилиб вояга етишини, куч ва эътиқодга айланишини таъминлаган эди.

«Мармари қўрғонлар оёқларида умрини ёндирган дарвозабонлар... Қутурган жаҳолат таёқларидан силласи қуриган дарёзабонлар... Дунёнинг қайроқтош табақларида кимларга йиғлади пари саболар» (1988).

Бироқ ўша пайтлардаёқ шоирнинг умиди, ишончи, Худога айтгани бор эди. Чунки у Акбарадан фарқ қилароқ ИНСОН эди, катта бир халқнинг, буюк бир миллатнинг вакили, оддий вакили эмас, ШОИРИ эди.

«Бир ёмон, бир узун, бир улкан йиғи, қайси бир жаврнинг аччиқ тортиғи. Оҳ, мунча айланар, мунча тўлғанар ичимда йилларнинг занглаган тиғи» (1984).

«Сурилар бу темир пардалар, истибдоднинг туғлари қулар, моғор босган нурсиз қаърлардан милён озод руҳилар турар» (1987 й.).

Кўринадики, шоир истиқлолни жим кутмаган, мустақилликни хом-хаёл деб билган эмас, аксинча, уни жуда реал кўрган, аниқ ҳис қилган, унга етишув усулларини шеър руҳидан излаган. Ҳақиқий янги давр, ҳақиқий янги қаҳрамон бундан анча илгари туғилган, вояга етаётган, ўзгаларни ҳам уйғониш йўлига, ўзликни таниш йўлига чорлаган эди.

Бироқ, ҳар қанча самимий бўлмасин, ёлғиз миллатпарварликнинг ўзи билан шеър дунёга келмайди. Шеър дарднинг шундай изҳорики, унда дард ҳақидаги фикр эмас, туйғу, янаям тўғрироғи, дарднинг айнаи ўзи намоён бўлади, шеър жисмида дард руҳи яшайди.

Шеъринг санъатнинг шу каби юксак талаблари билан ёндошадиган бўлсак ҳам шоирнинг асарлари ҳар қандай эстетик синовларга дош беради. Унинг шеърларида шунчакилик, зўрма-зўракилик, шеър ясашга мойиллик умуман сезилмайди. Аксинча, бутун мақсад, бутун изҳор юксак бадиий шаклларда юзага чиқади.

«Тун. Олмазор элас илғанар далаларнинг кенг оғушида. Оқиб ётар олтин жилғалар олмаларнинг сокин тушида. Шоввасида нурлар қайнаган хилватдаги жилғага бордим, тақдирдан ҳасрат айлаган хаста дилни қўйиб юбордим» (1980).

Бу — рассом учун тайёр пейзаж парчаси бўлса, кинорежиссёр учун ниҳоятда тиниқ руҳий ҳолат ифодасидир.

Шавкат Раҳмон бир шеърда: *«Ахир кимман ўзим мангуликка сал агар қийёсласак, Шавкат Раҳмон ким?»* деган савол қўяди. Бизнинг ушбу мулоҳазаларимиз ҳам шу саволга жавоб излаб қилинган ожиз уринишдир, холос»¹.

Бу мақолани шоир беморхонада ўқиган. Ёз ойларида бир гуруҳ дўстларимиз билан бирга Шавкат акани йўқлаб Дўрмондаги боғ ҳовлисига бордик. Сўрида икки соатдан мўлроқ қизгин суҳбат давом этди. Ҳаёт, адабиёт тўғрисида сўз кетди. Аския айтилди, ҳазил-мутойиба бўлди. Меҳмонлар кузатилгач:

— Ишқилиб, чарчаб қолмадингизми? — деб сўрадим Шавкат акамдан.

Ёстиққа суяниб ётган Шавкат акам қаддини бир оз ростлаб:

— Кўча-қўйда кўришиб қолсак салом-алик қилиб, матбуотда қўлимга тушиб қолган мақолаларини ўқиб юрардим-у, лекин ўзи билан бафуржа гаплашмаган эдим, — деди. Бирпас нафасини ростлагач қўшиб қўйди: — Бало-ку!

Бу — Шавкат Раҳмоннинг мақтови эди.

Дарвоқе, иккинчи мақтовни ўзим эшитганман. Тафсилоти бундай.

«Чингиз афандига мактублар» номли ҳужжатли қисса ёзган эдим. Бир куни Шавкат ака нима қилаётганимни сўраб қолди. Икковимиз биргаликда картошкани чопиқ қилаётган эдик (Шавкат акам салқинроқ жойда бегона ўтларни юлиш билан машғул эди).

— Кўриб турибсиз-ку, чопиқ қиляпман, — дедим ҳазил аралаш.

¹ «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1996 й. 29 март.

— Нима ёзясиз деб сўраятман, — деди Шавкат акам кулимсираб. — Газетанинг иши ўз йўлига, лекин ёзиш керак... Қўлингиздан келади.

Эртаси куни меҳмонхонадан қўлёзмамни келтириб бердим. Кейинги кунларда Шавкат акам сурункасига мутолаа билан овора бўлди. Бир хафталардан сўнг:

— Биз ўзимизнинг тарихимизни билмаймиз, — деди. Сўрининг бир чеккасида турган қўлёзмага ишора қилиб, бош бармоғини кўрсатди:

— Михдай!

Бу — Шавкат Раҳмоннинг иккинчи мақтови эди.

«Шавкат аччиқ қалампирни жуда яхши кўрарди деб эслайди атоқли ёзувчимиз Эркин Аъзам, — бир куни Шавкатларнинг уйида, қандайдир байрам арафасида ўтирган эдик. Балконга жой қилинган эди. Дастурхон тўқис, ҳамма нарса бор. Бир товоқ аччиқ-чучук (шакароб) қилинди, помидор янги, пиёз ҳам янги. Зиёфат бошлангач, Шавкатжон узун-узун, қип-қизил аччиқ қалампирни гарч-гарч этказиб тишлаб: «Оҳ-оҳ!» деб еяверди. Юзлари ҳам қип-қизариб, терлаб-пишиб кетди. Майли, бунга ҳам чидаш мумкин эди, лекин бутун хонани қалампирнинг ёқимли ҳиди тутиб кетдию!.. Мен янги қалампирнинг ҳидини ҳеч нарсага алмаштирмайман, шунақа ёқимли бўладики!.. Хуллас, ўзимни тутиб турулмайман; еттинчи синфда ўқиб юрган кезларимиз пахта теримига бориб, остига похол тўшалган қўйхонадами, отхонадами ётиб юрган пайтларда ошқозон путурдан кетган, ўшандан буён аччиқ нарса ея олмасдим, дарров ошқозон ғижимланиб қолади. Лекин Шавкатжонга қалампирхўрлик борасида шерик бўлишдан ўзимни тия олмайман, битта қалампирни мен ҳам едим. Ушандан кейин уч ойгача ошқозоним шунақа оғриб бердики, дунё кўзимга қоронғи кўришиб кетди!.. Аммо раҳматли Шавкат қалампирни жуда яхши кўрарди...»

Умуман, водий халқи аччиқ қалампирни яхши кўради. Буни ҳамма билади. Шавкат акам ҳам бундан мустасно эмасди.

Мен қалампир мавзусида Шавкат акам билан махсус суҳбатлашмаганман, мавриди бўлмаган. Эҳтимол, гаплашган бўлсак ҳам эсимда қолмаган. Чунки ўзи қалампирхўр бўлган одам бу мавзудаги гап-сўзларни дарров эсидан чиқариб юборади, янгилик эмас-ку, деб ўйлайди, «ён дафтарчаси»га қайд этиб қўймайди. Яқинда Эркин акам ўша мавзунини тасодифан эслаб қолгандан кейингина Шавкат Раҳмоннинг қалампирга ўчилигини кўз олдимга келтирдим.

Ажабки, мундоқ ўйлаб кўрсам адабиёт тўғрисида ҳам махсус суҳбатлашмаган эканмиз. Худди одатий мавзу тўғрисида гап кетаётгандек, ўрни келиб қолса, адабиёт тўғрисида ҳам суҳбат бўларди, аммо бу мавзуга махсус тўхталганимизни эслай олмайман. Масалан, бир куни Шавкат Раҳмон «Ватан» газетасида чоп этилган кимнингдир шеърларини ўқиб (мен бу газетанинг янги сонларини келтириб берардим, ўзим ҳам шу газетада ишлардим):

— Шеърни олдиндан тайёрлаб қўйилган вазнга солиб ёзишни ҳеч

тасаввур қилолмайман, — деди. — Шеър вазнга ҳам, қофияга ҳам сигмайди. Албатта, ҳақиқий шеър қолипларга сигмайди. — Токка қараб бир оз ўйланиб ётгач, — Шеър ҳар қандай қолипнинг қовурғаларини синдириб юборади, қофиялардан, вазнлардан бўртиб чиқиб кетади, — деб, муштумларини кўкраги устида жуфтлади-да, тирсақларини икки томонга ёйиб кўрсатди. Гўё кўкрак қафасига қамалиб қолган аллақандай қудратли куч ҳаракатга келиб, қовурғаларни қарсиллатиб синдириб, ёруғликка — озодликка отилиб чиққандек ҳолат намоён бўлди. — Дарсликка қараб ўтириб ёзилган шеър танқидчиларнинг олқишига сазовор бўлади, оломонни жунбишга келтириб юборади, лекин юракка етиб бормайди. Айрим шоирлар (ёзувчилар ҳам) СЎЗни ўйнатиб юборишади, минг мақомга солиб товлантиришади, аммо уларда дард бўлмайди, МИЛЛАТНИНГ ДАРДИ бўлмайди. Нега шунақа, а?..

— Билмадим, — дедим. Шавкат акам бу саволни ўзига берган эди, мендан жавоб ҳам кутаётгани йўқ эди. Менимча, Шавкат Раҳмон шеърятининг илдиэлари «Адабиёт дарсликлари»дан эмас, балки жафокаш халқимизнинг янги ва кўҳна тарихидан изланиши керак. Чунки шоир тарихдан озикланади, миллат дарди билан яшайди. Ҳаёт билан ижод Шавкат ака учун бошқа-бошқа тушунчалар, бир-бирига алоқаси бўлмаган турмуш ташвишлари эмасди. Шавкат Раҳмон ижод қилиш учун яшарди, яшаш учун ижод қиларди.

Кейинги йилларда Туркистон, хусусан, Кўқон хонлиги тарихига доир бир қатор нуфузли манбалар, адабиётлар билан танишдик. Жумладан, В. Наливкин тузган «Кўқон хонлигининг қисқача тарихи» («Краткая история Кокандского ханства», Қозон шаҳри, 1888 йил) китоби ҳам жиддий манбалар мажмуасидан иборат. Бу китобнинг ксеро нусхаси Шавкат Раҳмоннинг шахсий кутубхонасида сақланади, уни шоир 80-йилларда «ноёб фонд»дан кўчириб олган эди. Хонлик тарихи билан танишсангиз беихтиёр Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романида акс эттирилган воқеалар кўз олдингизда гавдаланади. Қодирий бобомизнинг тарихимизни (миллатнинг тарихий дардини) нақадар теран билганига қойил қоласиз. Агар В. Наливкин тарихий воқеаларнинг шунчаки баёнини келтирган бўлса, Қодирий ўша воқеаларни жонлантириб юборади, жонли инсонлар қиёфасида фожиамизни яққол кўрсатиб беради.

Шавкат Раҳмон «Қодирий ва ҳозирги ёшлар» шеърида бундай дейди:

*Агар тирик бўлса, бир четда турмай
ҳозирги ёшларга сардор бўларди,
гоҳ кўкдан ёғилган,
гоҳ ердан чиққан
туҳмату балога қалқон бўларди.*

Шоир Қодирий бобомизни ўзига маслакдош деб ҳисоблайди, дарддошим деб билади. Чунки Шавкат Раҳмон ҳам Қодирий бобо каби жафокаш Туркистоннинг дарди билан яшарди. Улар Туркистоннинг буюк беморлари эди...

1996 йилнинг 9 август куни (жума куни) Шавкат акам билан суҳбат-диалог шаклида китоб ёзишга киришдик. Аввалроқ мен Ч. Айтматов билан М. Шохонов ҳамкорликда ёзган «Чўққида қолган овчининг охи-зори» китобини (русча нусхасини) ўқишга берган эдим. Бу китоб Шавкат акамга унчалик маъқул бўлмади.

— Мухтор Шохоновнинг чучмал, зўрма-зўраки гапларини чиқариб ташлаш керак, ўқувчининг гашини келтиради, нуқул ўзини билагон қилиб кўрсатишга интилади. Енгилтак одамга ўхшайди. Баъзан Чингиз оға ҳам бунга эътибор бермайди, аммо қайириб ташлаган ўринлари ҳам бор, — деди Шавкат акам.

Кейинчалик ўзбек тилига таржима қилинган ўша китоб Шавкат акамга эллик фоиз маъқул бўлади, холос.

— Бўлмасам, ҳаммага маъқул келадиган китобни ўзимиз ёзайлик, — деб таклиф қилдим.

Шавкат акам анча пайтгача таклифимга жавоб бермади. Охири:

— Аввал бир туркум шеъримни матбуотда эълон қилишим керак, — деди.

— Қайси туркумингизни? Тайёрлаб қўйганмисиз?

— Хаёлимда пишириб қўйганман, фақат қоғозга тушириш керак. Қувватим етмаяпти. Ўн иккита шеър бўлади... Ҳаммаси деярли тайёр.

— Ундай бўлса, сиз айтиб туринг, мен ёзиб оламан, кейин ўзингиз устидан тахрир қилиб берасиз, — дедим.

— Бўпти, — деб рози бўлади Шавкат акам, — Туркумнинг номи «ГУЛ ҚАҲРИ» бўлади...

Кейинги кунлари Шавкат акам уч-тўртта шеърининг айрим сатрларини айтди, мен қоғозга туширдим. Битта шеър «Озод дарёларим, озод дараларим» деб бошланар эди. Афсус, кейинги сатрлари айтилаётган пайтда бирдан хуруж бошланиб, Шавкат акамнинг аҳволи оғирлашиб қолади: «тез ёрдам» чақирилади, кислород ёстикчаси келтирилади... Навбатдаги шеърнинг беш мисрасини кўчиришга аранг улгурган эдим. Мана, ўша мисралар:

*«Оғзимиз қийшиқдир, юзимиз қора,
Уларнинг овози Лондондан келар,
Турли «Лимузин»у «Хонда»дан келар.
Биз эса ҳамон Ватаннинг чанг кўчаларида
Оғзимиз қийшиғу юзимиз қора...»*

Бу, албатта, тугалланмаган шеър, фикр ниҳоясига етмаган. Шунинг учун Шавкат ака гўё памфлет ёзмоқчи бўлган экан деб хулоса чиқариб

бўлмайди. Боз устига Шавкат ака ҳеч қачон конъюктурага мослаб шеър ёзмасди, ҳатто, кўпинча, қайсарлиги тутиб «юқоридан айтилган гап»-нинг тескарисини ёзарди. Бу гап ҳам шундай бўлиши эҳтимолдан узоқ эмасди...

Шавкат Раҳмоннинг илк китоби — «Рангин лаҳзалар» 1978 йилда чоп этилган. Бир босма табоқ ҳажмидаги ўша китобчани яқинда қайта мутолаа қилдим. Албатта, ҳозир ёши бир жойга бориб қолган, яъни «бозордан қайтаётган» одамлар 1978 йил қандай бўлганини, мафкуравий иқлим қанақа эканини яхши билишади. «Биз мустақиллик учун курашганмиз!» деб кўкрагига муштлаб юрган айрим адибларимиз Шўро ҳокимиятини мадҳ этиб қандай ялтоқи асарлар ёзганини, майли, айтмай қўя қолайлик. Лекин ҳозирги ёшларга тушунарли бўлиши учун бир нарсани эслатиб қўймоқчимиз: у пайтлари барча олий ўқув юртларида, барча ўрта мактабларда ва ҳар ҳафтанинг сешанба кунлари жамики корхоналарда муттасил ўтказиладиган «сиёсий машғулотлар»да «ҳаммамиз учун хурматли бўлган Л. И. Брежнев»нинг трилогияси — «Кичик Ер», «Тикланиш», «Кўрик» асарлари бобма-боб ўқитилар эди. Йиғилишларда, зиёфатларда, кўча-кўйда ҳам гап бошлашдан аввал албатта Л. И. Брежнев асаридан иқтибос келтириш таомилга айланиб қолган эди.

Бутун совет халқи дейилса унчалик тўғри бўлмас-у, лекин ўзбек халқи ҳаддан ташқари кучайиб кетган мафкуравий зулм остида истиқомат қиларди. Маддоҳлик, хушомадгўйлик, мунофиқлик оддий ҳолга айланиб қолган ана шундай даврда эълон қилинган илк китобчасида Шавкат Раҳмон:

*«Кўзингизни очинг, қўрқманг,
Зиёдан қамашсин, оғрисин майли,
Майлига яшамак бўлсин қийинроқ —
Очиқлиги туфайли»*,

деб, таъбир жоиз бўлса, «тескари ташвиқот» юритади.

Айрим кишилар: «Биз даврнинг қурбони бўлганмиз!» дейишиб ўзларини, уятли қилмишларини оқламоқчи бўладилар. Аслида, давр уларнинг қурбони бўлганини хаспўшламоқчи бўладилар. Ваҳоланки, ҳақиқий ижодкор ҳеч қачон буқаламун мисоли товланмайди, иккиюзламачилик қилмайди. Аниқроғи, ҳақиқий ижодкор ҳеч қачон иккиюзламачилик қилмаслиги керак, иккиюзламачи кимса ҳеч қачон ҳақиқий ижодкор бўлолмайди. Шавкат Раҳмон ҳақиқий ижодкор эди. Мунаққид дўстимиз Раҳмон Кўчқор таъкидлаганидек: «Бу шоир вазиятнинг эмас, қисматнинг шоири. Унга давр эмас, у даврга мавзу берарди, у даврни эмас, уни давр тинглашини истарди».

Агар «Рангин лаҳзалар» билан Шавкат Раҳмон адабиётга кириб

келган бўлса, у 15 йил қизгин ижод билан машғул бўлади: шу йиллар давомида «Юрак қирралари», «Гуллаётган тош», «Хулво» шеъррий тўпламларини эълон қилади, муросасиз испан шоири Гарсиа Лорканинг жанговар шеърларини дастлаб рус тилидан, сўнг аслиятдан ўзбек тилига таржима қилади (рус тилидан қилинган таржимадан кўнгли тўлмагач, атайлаб испан тилини ўрганати ва ижодий командировка олиб Испанияда салкам олти ой яшаб қайтади, Лорка шеърларини нафақат тагматн билан, балки тагзамин билан қиёслаб кўради).

Шавкат Раҳмоннинг ҳар бир тўплами ўзбек адабиётида жуда катта воқеа бўларди, матбуотда баҳс-мунозаралар бошланиб кетарди. Афсуски, кўпинча, шеър буюқда қолиб, шоирнинг ўзи миллатчиликда айбланарди. Хусусан, «Меҳмондўстлик» шеъри ҳушёр (аслида, чақимчи) «танқидчилар»нинг газабини кўзитиб юборди.

*Ўзбеклар азалдан меҳмончи элдир,
меҳмон отангдан ҳам улуғ, дейдилар.
Бир кунлик меҳмонга бор-йўғин кўйиб,
ўзлари анча вақт туршак ейдилар.
Бу гўзал хислатдир,
ноёб хислатдир,
айниқса, меҳмонлар бўлса муносиб.
Бироқ, ҳар хил бўлар меҳмоннинг феъли,
бири сўраб кирар,
бириси босиб...
Меҳмон кутиш ўзи буюк санъатдир,
бунда бизнинг элга етадиган кам.
Меҳмон кутишни-ку қойиллатамиз,
қанийди ўргансак кузатишни ҳам!*

Албатта, бу шеър мажозий маънога эга, мустамлакачилик зулми остида эзилиб ётган миллат озодликка даъват этилади. Бироқ бу шеър мақола эмас, унинг «ним косаси» учун шоирни жиноий жавобгарликка тортиб бўлмайди. «Ним коса», аслида, «десерт» — овқатдан кейин тановул қилинадиган мева-чева, ширинлик, холос. Кўнгли кўтарган одам овқатдан сўнг хоҳласа десерт тановул қилади, хоҳламаса кўк чой ичиб кекириб ўтираверади. Яъни «ним коса»га сузилган десертни ўқувчи ихтиёрий равишда тановул қилади, шоир ҳеч кимни зўрламайди: «Агар кўнги кўтарса, марҳамат қилсинлар, десертдан олинглар!» деб илтифот кўрсатади гўё. Бор гап шугина, холос. Шу боис Шавкат Раҳмон жиддий идора ходимларига «Меҳмондўстлик» шеъри тўғрисида, аввало, «тушунтириш хати» ёзиб беради, сўнг «энди бунақа шеър ёзмайман» деган маънода тилхат ҳам беради. Бироқ ўжар Шавкат Раҳмон ўз билганидан қолмайди.

*...Неча минг аллома, жўмардлар ўлган,
тафаккур сасиган,
руҳлари сўлган,
уруғлар айниган тап-тақир чўлда
ўз беким давлатин қурсак майлиму?
Юз эллик йилдирки мана шу ҳолат,
ҳануз давом этар маккор тижорат,
билмадим, қаердан ушбу жаҳолат,
нега сиз бўлмайсиз сира хижолат?
Нега мен сўрайман сиздан ижозат?!*

Шавкат Раҳмон узоқ йиллар Ғафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида шеърят бўлимининг муҳаррири, бўлим мудирини вазифаларида ишлайди. Келажакдаги аксарият дўст-душманлари билан дастлаб шу даргоҳда учрашади. Хом-хатала китоблари қайтарилган «шоирлар» белларини маҳкам боғлашиб, «компартия сиёсатини ва долзарб мавзуларни тушунмайдиган илғор совет шоирларининг йўлига ғов бўлаётган Шавкат Раҳмоннинг устидан мутасадди идораларга имзоли-имзосиз хатлар-шикоятлар уюштирадилар. Иқтидорсиз кимсаларнинг бир ёқадан бош чиқариб ёзган айрим шикоятлари, ҳатто судларда ҳам кўрилади: тўғри, муҳаррир айбсиз деб топилади, лекин «шеър ёзиб ўтирган лашкарбоши»нинг — Шавкат Раҳмоннинг бебаҳо вақтлари беҳуда сарфланади.

Шу ўринда устозимиз Эркин Аъзамнинг битта гапи эсимга тушиб қолди.

— Шоирларга мазза, улар кайфияти яхши бўлган пайтда ҳам, ёмон бўлган кезларда ҳам бемалол шеър ёзаверишади. Қайтанга, кайфияти ёмон бўлса, яхши шеър ёзишади, — деган эди Эркин ака бир куни.

Тўғри, шоир кайфияти ёмон бўлган чоғларда ҳам шеър ёзиши мумкин. Аммо тинимсиз эговланаётган асаб метиндан бўлса-да, барибир қақшайди, вужудни емиради, соғлиқни путурдан кетказди.

Шукрим, илк китобларига муҳаррирлик қилган Шавкат Раҳмоннинг талабчанлигини истеъдод соҳиблари ҳануз миннатдор бўлиб эслаб юришади. Хусусан, ажойиб шоиримиз Хуршид Даврон бундай ҳикоя қилади:

— Менинг илк китобим «Қадрдон қуёш»га Шавкат муҳаррирлик қилган. Бу китоб чоракам икки табоқ ҳажмда бўлса-да, лекин уни икки йил давомида тайёрлаганмиз. Шавкат ҳар бир шеърни танлаб-танлаб, чертиб-чертиб оларди, ёқмаганларини қайтариб берарди, мен янгисини ёзиб борардим ёки «пишитиб» борардим. Муаллифнинг биринчи китоби — дебют зўр бўлиши керак, деб ҳисобларди Шавкат. Иқтидорсиз қаламкашлар учун китобнинг ҳажми муҳим бўлади, бироқ Миллат дарди билан яшайдиган

шоир СЎЗ муқаддас қурол эканини ҳеч қачон унутмаслиги лозим... Биз буни билардик, Шавкат ҳам Сўздан бошқа қуролимиз йўқлигини бот-бот такрорларди. Умуман, 70-йилларда адабиётимизга гулдурос солиб, ёниб-ёниб кириб келган авлодимиз билан ростакамига фахрланаман. Бизнинг авлод шеъриятда инқилоб ясади. Бу — Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Рауф Парфи авлоди томонидан амалга оширилган инқилобий тўнтаришдан кейинги буюк ҳодиса эди. Ўша инқилобий ҳодисанинг ижодкорларидан биттаси, шак-шубҳасиз, Шавкат Раҳмон бўлади... Хуллас, икки йил давомида деярли ҳар куни Шавкатнинг ҳузурига шеър кўтариб борардим. Бир куни янги шеъримни олиб борсам: «Оҳ!» деб юборди Шавкат бирдан. «Ҳа, нима бўлди?» деб сўрадим ҳайрон бўлиб. У шеъримни ўқиб тугатмасданоқ столининг тортмасидан ўзининг янги шеърини олиб, менга узатди. «Бир хил бўлиб қолибди-ку», деди ажабланиб. Мен Шавкатнинг янги шеърини ўқиб кўрдим. Дарҳақиқат, биз бир-биримиздан беҳабар бир хил шеър ёзган эдик. Кейин ўша шеърни Усмон Азим ҳам ўқиб кўрди. Ўхшашликдан ниҳоятда ажабландик. Шунда Усмон: «Биламан, — деди муғомбирона кулиб. — Икковинг ҳам битта жойдан, битта мумтоз шоирдан кўчириб олгансан. Агар кўчириб олинмаган бўлса, иккита шеър бунчалик ўхшаш бўлмайди...» Албатта, Усмон ҳазиллашди. Аслида, бу жумбоқнинг «туғуни» бошқа ёқда эди. Биз аввал-бошдан тақлидчиликдан йироқ эдик, ўз услубимизни яратишга интилардик. Сергей Есенин ибораси билан айтганда, «қурбақадек бўлса ҳам ўз овозимиз билан куйлашга» ҳаракат қилардик. Лекин бизнинг дардимиз бир эди, биз бахраманд бўлаётган чашма бир эди — биз миллат дарди билан яшардик, миллат дардига шерик бўлишни истардик. Яъни, бир сўз билан айтганда, биз маслакдош эдик. Шу боис битта мавзу — миллатпарварлик мавзусини ўзимизга хос услубда қаламга олардик. Эсимда, Шавкат Раҳмон «Қадрдон қуёш»га икки қаторгина аннотация ёзган. Унда: «Хуршид Давроннинг илк китобини Ватан, табиат, бахт ва муҳаббат мавзуларидаги ёрқин лирик шеърлар ташкил этган», дейилади. Кўриниб турибдики, шу мўъжаз жумлада ҳам мантиқий урғу «Ватан, табиат» сўзларига тушяпти. Шавкат — миллатпарвар шоир.

Шавкат Раҳмон нафақат ўз тенгдошларининг, балки кейинги авлод вакиллариининг кўплаб китобларига ҳам талабчанлик билан муҳаррирлик қилган. Муҳаммад Юсуф, Сирожиддин Саййид, Эшқобил Шукур, Абдували Қутбиддин каби шоирлар СЎЗнинг сеҳрли сирларини илк китоблари таҳрир этилаётган кезларда яна бир бора ўрганадилар...

Одатда, шоирлар билан ёзувчилар бир-бирларидан узоқроқ юрадилар. Яқин юрсалар, албатта, баҳс-мунозара бошланиб, жиддий можаро билан поёнига етади. Чунки шеърият билан насрнинг тасвир воситалари бир-бирига ўхшамаганидек, шоир билан ёзувчининг феъл-атвори ҳам узоқ йиллар мобайнида касб-корига монанд равишда шаклланади. Бироқ Шавкат Раҳмон бу борада ҳам истисно эди.

Шавкат Раҳмон нафақат ХХ аср ўзбек шеърлятида, балки умумтурк адабиётида чинакам ҳодиса бўлган буюк ШОИР эди. У 46 ёшда оламдан ўтди. Ёш кетди, қутлуғ орзу-армонлари билан кетди. Мана, ўшанга ҳам саккиз йил бўлди. Саккиз йилдирки, фано билан бақо ўртасидаги бетараф йўлак қайдан ўтганини қидирамиз. Чунки биз беҳавотир яшашни истаймиз, аросатда бўлса ҳам тинчгина яшашни истаймиз, «оч қорним — тинч қулоғим» деб минғирлаб қўямиз... Шавкат Раҳмоннинг шеърларини қайта мутолаа қилсак, бирдан сергак тортамиз: аросатдаги ҳаёт Ўзига маъқул келармикан, чақмоқдек чақнаб ўтган ШОИРга маъқул келармикан?..

Набижон БОҚИЙ

2002 й. V. 11.

ШАВКАТ РАҲМОНГА

*Дўстим, деб кўз ёши қилишиб чандон,
Сен ҳақда хотира сўйлаб тўйдилар.
Сен гўрда, мен ерда, волаю ҳайрон,
Мана, бизни энди холи қўйдилар.*

*Сўз йўқ ўртамизда, сукут бор чексиз,
Қарайсан мунғайиб дунёлар оша.
Узр сўрашсак ҳам бўларди, шаксиз,
Фурурлар бунга йўл қўймади, ошна.*

*Ҳа, беклар сингари яшадинг, яъни
Сокин виқор билан ёнди буд-шудинг
Ва охир, қалбига озор берганинг—
Четлаб юрган дўстинг— мени ҳам кутдинг.*

*Буни кеч айтдилар, ахир, жуда кеч,
Вафотингдан бир йил кейин, ногаҳон.
У бир йил жумбоғин энди ўзинг еч,
Ҳасратин менга қўй, тортай беомон.*

*Қандай севар эдим, қандай истардим
Сен бор давраларда бўлишни, ё Раб!
Симобдай тарқалиб кетарди дардим.
Қаторда нордай бўй-бастингга қараб.*

*Шеъринг-чи, шеърингнинг кескир сўзлари,
Оҳанги оҳангга нақшланган ғам...*

*Ўзига у ажиб ҳамдard изларди
Замондан, замондан ташқаридан ҳам.*

*Фақат амал-тақал сохта дўстларни
Қалаштирган эди қошингда у кун.
Яқин кўрсатиш-чун улар ўзларин,
Мендайлардан кўнглинг қолдирди бутун.*

*Билмам, дўстни дўстдан айирганларни
Қандай азоб-озор, жазо кутади.
Мен каби қаноти қайрилганларни
Шўртумшуқ зот борки, чўқиб ўтади.*

*Яхшиям, Худо бор, туради кўриб,
Бу ёлгон дунёда кечмоқда нелар.
Ўлими олдидан тузатар кўрни
Кўрсатар дунёни ёғдуга белаб.*

*Шукр қил, сени ҳам сийлади қисмат,
Шукр қил, қалбингдан бир зиё сизган.
Сен-ку, ўша сохта дўстлардан беҳад
Сўнги кунларида чарчаган, безган.*

*Сен-ку, қувиб сол, деб яқинларингга
Айтган ҳам уларни, эзилиб, эй воҳ!
Ким таскин беролган ўшанда сенга,
Ким сени тушунган менсиз, ўша чоқ.*

*Номим тилга олиб, ўша кунларда,
Қийналган ҳам ўзинг, куйган ҳам ўзинг.
Қоврилиб юрибман сўнгсиз мунгларда,
Мени пушаймонга қўйган ҳам ўзинг.*

*Лекин кеч айтдилар, ахир жуда кеч,
Вафотингдан бир йил кейин, ногаҳон.
У бир йил жумбоғин энди ўзинг еч,
Ҳасратин менга қўй, тортай беармон.*

Шукур Курбон

ШАВКАТ РАҲМОН ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР**БАХТ СЎЗИ**

Бахтиёрман деган биргина сўзни
айтиш учун керак қанча куч-чидам,
гарчи бахт сўзларнинг энг ёқимлиги,
гарчи турса ҳамки тилнинг учида.

Оғир ботмасмикин бу сўз кимгадир,
тегиб кетмасмикин оҳ-воҳларига,
қандоқ бардош бериб яшайман кейин
бахтсиз кимсаларнинг нигоҳларига.

Аввало бу сўзни ўзгалар айтсин,
айтсинлар кўзлари севинчга тўлиб,
элниг бахти учун умрини тиккан
шоирлар айтмасин биринчи бўлиб.

Бу сўзни бир умр айтмай яшадим,
ҳар шодлик келганда юрдим секинроқ.
Ғам сўзин элимдан аввалроқ айтдим,
бахт сўзин айтаман элдан кейинроқ.

* * *

Титроқ сездингми ҳеч
бир шум лаҳзада —
хатар-ла юзма-юз турган чоғингда.
Тубсиз жар лабида оний ларзадан
титраб келганмиди жонинг оғзингга.
Нопоклар покларга қилганда тухмат,
титрамай айтдингми кескир сўзингни.
Болангни ёдига не қилдинг тухфа,
асраб қололдингми ўзинг ўзингни?!
Қалтис лаҳзалар бор —
дош бермак мушкул,
биноқ чидаганлар тирик хотирда,
гоҳо элитарлар — нафаси мушкин,
гоҳо кўринарлар кўзингга тигдай.
Осмондан келганда тубан одамлар —
бири чиноркесар,
бири кесар тил.
Бутун қилмишларин қарасанг жамлаб
намоён бўлади суврати қотил.
Қалтис лаҳзалар йўқ,
қалтис умр бор,
мўр-малаҳ ном аро ёлғиз номинг бор.

Лаҳзада титроққа айланиб турсанг,
демакки ичингда битта хоин бор.
Ўлдир,
ичингдаги хоинни ўлдир,
волида кўзига боқишдан аввал,
маъшуқа қўйнида ётишдан аввал,
зулмат уммонига ботишдан аввал.
Йўлдир бу,
нафснинг ботқоғи эмас,
қиличнинг дамидай чақнаган йўлдир.
Бу йўлга юзингни буришдан аввал,
ўлдир, ичингдаги хоинни ўлдир.

ЁШ ТОҒЛАР

Куч ёгилган
гавдаларини
саратоннинг ўтига тоблаб,
очиб қўйиб хазиналарин
ухлаб ётар ўспирин тоғлар.
Гўё мангу сафарга чиққан
йўловчилар ҳорган кўйича,
ўтиргану
бирпас мизғиган
сирқираган сувлар бўйида.
Бир нафасга кўз юмгандилар,
миллион йиллар ўтди орадан.
Ухлаб ётар ҳамон мириқиб,
ухлаб ётар
содда болалар

* * *

Ҳали бирор ишни уддаламадим
ҳали ҳеч кимсани қилмадим рози,
беҳуда ўтибди гўзал умримнинг
қанчалаб чиройли баҳори, ёзи.
Фароғат борлигин унутиб қўйдим,
бағримга чақинлар тегди дафъатан.
Сендан-да улуғроқ нарса йўқлигин
сочим оқарганда англадим, Ватан!
Бунча кеч англадим,
нега бунча кеч...
англасам лоақал ўттиз йил аввал,
лоақал туғилмай туриб англасам...
Кўрган бўлармидим сени мукамал.
Ҳали асл Ватан бўлмоғинг учун

овози тошларни ёрар куйчилар,
қанчалаб сеҳргар шоирлар керак,
қанча билим керак,
қанча куч-чидам.
Умрим кўчкилардай жимжит, шиддатли,
буткул тинмоқ учун бир кун бемалол
фақат яхши бўлмоқ жудаям камдир,
жуда камлик қилар яшамоқ ҳалол.
Нақадар кечикиб англадим сени,
чақинлар йўқ қилса мени дафъатан,
айт, қандоқ чидайман бундай хўрликка,
айт, қандоқ ётаман қаърингда, Ватан!

МУНОЖОТ

Фақат ишқ...
Фақат ишқ...
Бошқаси сароб,
бошқаси шамолнинг оний сурони.
Қирқта тар гулимни айладим хароб,
қирқта қуп кўзи-ла кўрдим дунёни.
Қирқта қора қуп ётар мозийда,
қирқта черигини йўқотган бекман.
Абадий айрипдим қирқта ғозийдан,
бошимни тошларга урсамми дейман.
Бу дунё нимадир? Барини кўрдим,
султонун гадонинг қаърини кўрдим,
Ғаззолий сифмаган тубан оламда
шайтондан тўралган ғайирни кўрдим.
Фақат ишқ...
Ишқ гули...
Самовий гулим...
Бир нафас дилимга посибон бўлсин,
токим шул нафасда қирқ биринчи
қулнинг
ёруғ лабларида хўрсиниқ сўлсин.
Тухмат мурдалари қалашиб ётган,
игволар қуртлаган шўрлик диёрда
замону маконин буткул йўқотган
бир улуг фарёднинг
боласи зорман.
Ай, қиличдай туйғу,
ай, қотил туйғу,
бас, ортиқ қийнама кимсасиз даштда,
юзимга юзини қўйсин ўшал гул,
дилимнинг қаърини чавақлаб ташла.

ҚУЛОҒИМДА ҚОЛГАН ЙИҒИ

Бир ёмон,
бир узун,
бир ўткир йиғи,
ҳали эр кўрмаган қизлар йиғиси.
Кўмилиб кетаркан тоғ ўкириғи
тўсатдан саннаса
минг қиз йиғилиб.
Момолар йиғлаган ерда йиғлайсиз,
оналар йиғлаган...
буям бир шараф.
Ёрма ўқ сингари тиним билмаган
бу бахтга болалар бўлар мушарраф.
Қўшқалла калхат бор ҳамон бошингда,
занжирлар шодаси чирир бўйнингда.
Яйраб кулганмидинг,
асрий дошингдан
яралган илонлар ўйнар қўйнингда?!

Бир ёмон,
бир узун,
бир ўткир йиғи
водий шамолида келар изиллаб.
Бу ёз кечалари йилларнинг тиғи
айланиб-айланиб юрар ичимда.

Кимга сиғиндингиз?
Кимни кўрдингиз?
Неча қатли оmlар ўчдими ёддан?
Очилмай узилган гулдай сўлдингиз,
эрларни яширган ерни кучоқлаб...

Ҳали бор,
Анча бор,
ҳали кўнгиллар
хўрликни қусгувчи кунларгача бор,
Ҳаром валадларни урчитган йиллар
Жаврини йўқ қилув
Битта улкан дод
Бир ёмон,
Бир узун,
Бир улкан йиғи,
қайси бир жаврининг аччиқ тортиғи.
Оҳ, мунча айланар,
мунча тўлғонар
Ичимда йилларнинг занглаган тиғи.

МУҲАММАД ЮСУФ

(1954—2001)

*Шоирлар куйган кўнгиллар ноласи,
Ғариб оналарнинг ғариб боласи.
Шоирлар оҳулар — ўтлар даласи,
Дардли кўнгилларнинг дардли қалъаси.*

Муҳаммад ЮСУФ

Муҳаммад Юсуф номини билмайдиганлар ва шеърини ёд олмаганлар бўлмаса керак. Чунки у ҳар бир шеърда руҳ тўлғоғи, халқ дардини қуйлаб, унинг армонларини сатрларга тизган бетакроп шоир эди.

*Кимки бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлади,
Онча борким қавба вайрон бўлса обод айлади...*

Ҳа, дарвоқе кўнгил ...ва айнан шоир қалби. У жуда нозик ва айни пайтда мураккаб. Муҳаммад Юсуфнинг қалби самимий ва содда эди. Ва энг асосийси бу қалбда халқ ўзининг бўйи-бастини кўрарди. Бу ойинада сиз юзларини сепкил босган қиздан тортиб, нуруний чолнинг яктагигача сатрларда тизилган қалб манзараларининг гувоҳи бўласиз. Ушбу сатрлар беихтиёр тилингизга қўшиқ бўлиб келаверади...

*Оқ йўрғакка ўрагансан ўзинг бизни,
Оқ ювиб, оқ тарагансан ўзинг бизни.
Бешигимиз узра бедор она бўлиб,
Кунимизга ярагансан ўзинг бизни...*

XX аср ўзбек қўшиқчилигида М. Юсуфнинг ўрни бўлакча. Бу давр санъатининг бир поғона кўтарилишидаги асосий сабаб эса, шеърларида акс этган ўзбекона нолалар, ўзимизга хос бўлган кўнгил дардлари эди аслида. Уни тинглаганингизда минг йиллик миллат дардлари ва самимиятни, Ватаннинг қайноқ тафтини ҳис қиласиз...

ЯХШИ ИНСОН ВА ДИЛБАР ШОИР ЭДИ

1990 йиллар эди. Бухоро пединститутининг тарих факультетида сиртдан ўқийдиган талаба эдим. Китобни, шеърятни яхши кўрадим. Кўп ўқирдик ва назаримизда кўп нарсага ақлимиз етарди гўё. Айниқса, унча-мунча шоирман деганларнинг ёзганларини бир қарашда баҳосини чиқарардик. Шеърга чанқоқ эдигу, тезда қоникмасдик. Хуллас, ўша пайтлар қизиқишларимдан хабари бор бир талаба дўстим Муҳаммад Юсуфнинг мўъжазгина шеърий тўпламини бир кечага (!) ўқишга бериб турди ва албатта, қайтариб беришимни сўради. Мени айнан шу ҳолат, яъни нимага бир кечага бераётганлиги қизиқишимни орттирди. Одатда яхши қадрли китоблар шунақа қизғонилади. Мен тўпламни бир ўтиришда ўқиб чиқдим, яна қайта ўқиб чиқдим ва... уни қайтариб бергим келмай қолди. Ундаги мисралар оҳанги мени сеҳрлаб олгандек эди гўё ва мен анча пайт уларнинг таъсирида юрдим. Сездимки, янги замон ўзбек шеърятни энди ана шундай оҳангда яратилади. Ўша пайтдаги таассуротларим Муҳаммад Юсуфга бағишлаб ёзилган мувашшаҳда баён этилган. Кейинчалик шоирнинг шеърларига айтилган кўп кўшиқларни тингладим, шеърларнинг ўзини ўқидим. Ва ҳар сафар шундай шоирнинг борлигига чин кўнгилдан хурсанд бўлганман, шукр ҳамда ҳавас қилганман.

Шоир билан дастлаб ҳозирги «Истиқлол» саройининг ёнида учрашиб қолганмиз. Мени ҳаяжонлантиргани — шундоқ катта машхур шоир каминанинг исмини билгани ва ижодий уринишларимдан бохабарлиги бўлди. У шеър, унинг оҳангдорлиги, ҳофизлар билан муносабатлар ҳақида гапирди ва эндигина нашрдан чиққан ўзининг «Осмонимга олиб кетаман» номли тўпламига «Бобурбек! Эл суйган шоир бўлинг» деб дастхат ёзиб берди. Мен буни дуодай қабул қилдим ва ҳаяжонда ўша куннинг ўзида Бухорога қайтиб келдим. Кейинроқ 2—3 марта Ёзувчилар Уюшмасидаги кабинетда кўришдик. Суҳбатларда у сўзга муносабатда жиддий бўлиш кераклиги ҳақида, хонандаларнинг кўшиқ сўзларини бузиб ёки ўзгартириб ижро этишлари, баъзан муаллифни ҳам билмасликлари ҳақида куюниб гапирарди. Олдига кўпроқ боргим келса-да, тортинардим, қолаверса, унинг вақтини қизғонардим. Хаёлларига халал бергим келмасди гўё. Шеърларининг ўзи етарди менга.

Шоирнинг вафоти мен учун ҳам кутилмаган ҳол бўлган. Бу ҳақда эшитганимда қаттиқ таъсирланганман, мазам қочиб, ишга ҳам бормай, беш кунча уйда ётганман. Баъзан ҳалигача шундай одам ўлганига ишониб-ишонмай юраман. Илоҳим, жойи жаннатда бўлсин.

Шоирнинг ижоди ҳақида кўп ва ҳўб айтилган. Камина адабиётшунос ёхуд танқидчи олим ҳам эмасман. Шоир шахси ва ижодининг бир мухлиси сифатида чин ҳайратимни, чексиз миннатдорлигимни айтмоқчиман, холос. Дунёда шоир кўп, шеър кўп бўлиши мумкин, лекин Ўзи

сўзига, Сўзи ўзига ўхшайдиган Шоирлар кам. Муҳаммад Юсуф айнан шундай самимий инсон, оташқалб ижодкор эди. Қизғалдоқнинг пешанасидан ўпа оладиган, отини ёри қадар сева оладиган, қўчқору кийик, булбулу қалдирғочлар билан сўйлаша оладиган, ялпизга суяниб ўла оладиган зўр шоир эди. Қолаверса, ўз қалами билан мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида миллий мафкурамизнинг шаклланишига астойдил хизмат қилган, ижодида ўзбекнинг ўзбеклигини кўрсата олган чинакам эл боласи эди. Шундай яхши одам, дилбар шоирнинг дуосини олганимдан фахрланаман.

Бобур БОБОМУРОД

06.01.2010

ҲАЛИ ҲАММАСИ ОЛДИНДА!

Икки-уч йил олдин бу мақолани ёзолмасдим. Муҳаммад акани эсласам кўнглимдаги вулқон оламни бузиб юборгудек фарёд солгим келарди. Ҳеч кимнинг вафотидан сўнг бу қадар ўкраб, бу қадар ўксиниб, бу қадар хақири нолон бўлиб йиғламаганман, бу қадар узоқ ва азобли мотам гуссасига чўкмаганман. Муҳаммад ака билан қалбан қариндош, қалбан дўст, қалбан ака-ука эдик. У кишининг нафақат мен, балки мен сингари минглаб қалбан қариндош ака-укалари, опа-сингиллари бор эди. Чунки ўзбек миллати отамиз, ўзбек тили онамиз эди. Бу муҳаббат бизни бир оила атрофига жамулжам этганди. Муҳаммад Юсуф ҳаётининг, ижодининг, эътиқодининг асосий мазмуни Ўзбекистонни шарафлаш, сўнгги қатра қонгача, сўнгги нафасгача, сўнгги мадоргача мана шу юрт, шу халқ пойида таъзим ва ташаккурда жон нисор этмоқ эди. Муҳаммад Юсуф илк мисраларини ёзган кунлариданоқ шу йўлни танлади ва умрининг барча долғали, мушқулу осон даврларида бир лаҳзага бўлсин бу йўлдан оғишмади.

Адабий муҳит шундайки, хулқи бузуқ, ёмон одам, ҳатто даҳо бўлса ҳам, тан олмайди, гапириш у ёқда турсин, эшитмайди ҳам. Муҳаммад Юсуф инсон сифатида ҳам адабий муҳитнинг эркаси, жону жаҳони эди. У киши содда, камтар, камсуқум, жуда оддий одам эди. Умуман, бировни гийбат қилмас, бировни ёмон кўролмас, кибрдан узоқ, очикқўл, очикқўнгил, хокисор, ҳамма билан бирдай гаплашиб кетаверарди. Бир куни, юқори идораларнинг биридаги йигинда «Халқ бўл, элим» шеърининг муҳокамаси бўлади ва катта шоирлардан бири бу шеърни қаттиқ танқид қилади ва: «Минг йилдан буён халқ бўлиб келаётган халқни энди халқ бўл, деяпсанми, ўзбек халқини халқ сифатида тан олмаяпсанми?» дея сиёсий айб қўяди ва шоирга сўз бермай, кўпчиликнинг олдида изза қилади, шоирни нотавонликда, халқни камситишда айблайди. Ўша куни Муҳаммад ака билан

кўришганимизда жуда тушкун, қайғули ва оғир изтиробда эдилар. Бир жойда туролмас, у ёқ-бу ёққа бориб келар, хаприқар, алам ва ўкинчда гапирар, ўзини босолмасди. «Мен у одамни устоз дегандим, ўз устозим оёғимга болта урди. Ахир яхши билади-ку, одатда, тилак шундай билдирилади, масалан, соғ одамни кўрсангиз ҳам, хайрлашаётиб соғ бўл, дейсиз. Омон бўл, бахтли бўл, тинч бўл, катта бўл, дейсиз, бу ерда худди шунга ўхшаб халқ бўл, дея яхши тилак билдириляпти-ку», дерди. Беш дақиқадан сўнг, Муҳаммад ака ҳамма нарсга эсидан чиқиб кетгандай, ўз ҳолига келди.

Ҳовурдан бу қадар тез тушишни ҳеч кимда кўрмагандим. Худо яхши кўрган бандасини шундай беозор яратаркан-да!

Шоир – дарахт, шеърлари – меваси. Ўқувчилар, мухлислар бу мевани татиб, ҳузур қилиб кетаверадилар. Ижодкор атрофидаги одамларнинг бахти шундаки, улар нафақат мевадан, балки мана шу дарахтнинг ўзидан, гуркираб ўсишидан, япроқларидан, ям-яшил тароватидан, соя-сидан баҳраманд бўлади. Муҳаммад Юсуф атрофида бўлганлар шундай бахтли одамлар эди.

Муҳаммад аканинг суҳбатидан, фикрларидан, ҳимматидан, марҳаматидан, у киши билан бирга юриш-туриш насиб этган кишилар ҳаётларида катта саодатга эришган кишиларки, бундай дилкаш. бундай дилбар, одамнинг жону жаҳонига айланадиган, ижоди қанчалик сеvimли

бўлса, ўзи ҳам, инсон сифатида шу қадар севимлига айлана олган ижодкорлар жуда камдан-кам бўлади. Баъзиларнинг ижоди яхши бўлади-ю, ўзи такаббур, аблаҳ, баъзиларининг ўзи яхши-ю, ижоди бир пулга қиммат.

Муҳаммад Юсуф адабий муҳитда кўпчиликнинг меҳрини қозонди, бу унинг инсоний фазилатлари буюклигидан дарак берарди, шундан сўнг у шеърият майдонида қаҳрамонга, истиқлол жарчисига айланди. Ўзбек адабиётида янги зарварақ очилди, элга-юртга, миллатга, Ватанга, ота-онага муҳаббат қандай бўлиши кераклигини ўргатувчи мактаб яратди ва чин юракдан ҳақиқий дурдона шеърлар қандай бўлиши кераклигини ўргатиб кетди.

Муҳаммад ака бизнинг хонадонда кўп бўлган ва мен ҳам у кишининг хонадонидида кўп бора бўлганман. Муҳаммад аканинг тавсияси билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилинганман. Муҳаммад ака ҳақида телевизион кўрсатувлар тайёрлаганман. Устоздан кўпгина ўғитлар олганман. Шулардан бир умр юрагимга муҳрланиб қолганларини баён этаман:

«Мен қўшиқчи-шоир эмасман, шоирман. Шеър – қўшиқдан баланд туради. Шеърнинг ўзи санъат. Биронта шоир қўшиқчининг остонасида ётиб олмаслиги керак. Қўшиқчи билан дўст бўлса, ҳамкор бўлса, бошқа гап, лекин шеърнинг, шоирнинг обрўсини тушириб, хонандаларнинг орқасидан югуриб юрган шоирлар сўз зарғари эмас, сўз савдогаридир. Ундай кимсалардан шеъриятни асраш керак».

«Ёмон шеър ёзиш, одамларга қараб тупуришдир, уларнинг юраги, кўнглига тупуришдир».

«Яхши шеър ёзиш учун одам ўзини муттаҳамликдан, ёлғон гапиришдан, тамадан, миннатдан, порахўрликдан, мансабпарастликдан ва ҳоказо ёмон иллатлардан асраш керак. Баъзи шоирлар, ёмон ишлар қилавераман, лекин яхши шеърлар ёзавераман, деб ўйлайди. Асло ундай эмас. Ёмон одам яхши шеър ёзолмайди».

«Шоирлар бойларнинг эшигига ялиниб бормаслиги, амалдорнинг пойига патак бўлмаслиги керак. Шоир Худонинг эркатойи, халқнинг арзандаси. Агар шоир Худони севса, халқ шоирни севади, агар шоир бойликни севса, халқ ундай шоирни севмайди».

«Шеър ҳурмат қозонсагина, шоир ҳурматли бўлади».

«Шеър ёзиш яшашдан кўра яхшироқдир. Чунки одам яшаса, 50 – 60 йил яшайди, шеъриятга муҳрланган ҳаёт эса асрлар давомида яшаши мумкин».

«Ҳеч қачон компьютерда ёзманг. Қўлда, ручка билан оқ қоғозга ёзинг. Шунда меҳрингиз, руҳингиз сўзга, қоғозга ўтади. Қоғозга ғойибона куч, сеҳр жамланади: Шеър ҳикматга айланиши шундан».

«Шоир ҳалоллик, мардлик, фидойилик ҳақида гапириши

керак эмас, балки оқ қоғоз олдида ўзи мард, ҳалол, фидойи бўлиб шеър ёзиши керак».

«Шоир бошқа шоирлардан кўра зўрроқ шоир бўлишни эмас, балки халқнинг буюклигини англаб, зўр шоир бўлишни мақсад қилиши керак».

«Шоир — бургут бўладиган бўлса, халқ — мана шу бургут учадиган тоғлар, қоялардир. Шунинг учун шоир бутун умр бу халқ олдида бош эгиб яшаши керак».

Эсласак, эслагулик гаплар, хотиралар, воқеа-ҳодисалар кўп.

Муҳаммад аканинг вафотидан бир неча йил аввал жонажон опам Турсуной Содиқова билан аканинг бетоблигини эшитиб, шифохонага бордик. Турсуной опа йўл-йўлакай Муҳаммад акани гапириб кетдилар:

— Бу бола оддий бола эмас, мўъжиза. Юрагининг кўзи бор, узоқни ва чор атрофни яққол кўради. У ҳамма кўрганни, ҳамма билганни эмас, ҳамма кўрмаганни, ҳамма билмаганни ёзади. Ҳаммадан зўр қилиб ёзади. Бунинг юрагида илоҳий бир илҳом бор. Илҳоми доим қайнаб тошиб туради. Унинг айтганидан кўра, айтолмагани кўп. Мана шу айтолмагани бу болани касал қилган. Мана шу айтолмаганлари юрагида қон бўлиб қотиб қолган. Бу бола ҳали шундай шеърлар ёзсинки, ҳаммамиз чангида қолиб кетайлик, — дерди.

Шифохонага кирсак, Муҳаммад ака бошларига сочиқ танғиб олган, кроватда, чойшабга ўраниб, шипга қараб ётибдилар. Ҳали кўришишга улгурмасимиздан Турсуной опа кўзлари жиққа ёшга тўлиб, йиғлаб юбордилар.

— *Вой, ўзбекнинг бир буюк боласи шундай афтода ётадимиз! Рангинга нима қилди, нега кўзларинг киртайиб қолди? Нега бу аҳволга тушдинг, Будулайжон. Сен ҳали бизга кераксан, ўзбекнинг бахтига омон бўлеур, шеърятнинг бир томонини кўтариб турибсан-ку, мени ўлдириб қўймагин-Будулайжон, бу бечора опангни жони ўзи яримта, томоғимда хиқиллаб турибди, сенинг бу аҳволингга чидолмайман, ўрнингдан тур, Будулайжон, қаддингни росласанг-чи, эмгагингни кўтарсанг-чи, буй-бастингни кўриб қувонай, сен бутун бир миллатнинг умидисан, жонидаги жавҳарисан, сенинг ортингда бутун бир халқ турибди, бу ётишни бас қил, жоним болам! — дея ўкраб гапирардилар.*

Муҳаммад ака эса, ўринларидан туришга ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, кўзғололмас, овозлари одатдагидан паст ва шикаста чиқарди.

— Йиғламанг, опа, энди тузукман, энди ўлмайман, энди олдимдан ажал кетди, яқинда соғаяман, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетаман, энди ажални қуваман, опа! — дерди.

— *Вой, ажални гапирма, умринг узоқ бўлгур, ҳали қизларингни узатасан, ҳали катта-катта тўйлар қилиб, болаларингни, неварачевараларингни тўйларида тўйбоши бўлиб юрасан. Мен опангинг суянган тоғисан, ўзбекнинг қайси хонадонига борсанг сен борган уйлар тўйхона бўлади, сен борган жойлар қувончга тўлади, шодиёнага тўлади, айланай болам, эртароқ тузалгин, — дердилар Турсуной опа.*

Ўшанда ҳар қанча кўз ёш тўккан бўлсак-да, Муҳаммад аканинг хасталигини кўриб, кўз ёш тўкканмиз, лекин Турсуной опанинг ҳам, менинг ҳам хаёлимга Муҳаммад ака ҳам ожиз банда, ўлиши мумкин деган хаёл келмаган. Биз буни тасаввур қилолмасдик. Биз буни ақлимизга сигдирилмасдик.

Мана Муҳаммад ака орамизда йўқ. Қабрлари нурга тўлсин. Оху-фарёд чекишдан, у кишининг ҳақларига дуои фотиҳа ўқишдан бошқа иложимиз йўқ. Агар тирик бўлганларида шеърятимизнинг олтин хазинаси, дуру жавоҳирларга янада тўлган, адабиётимиз, халқимиз маънавияти янада бойиган бўларди.

То ўзбек шеъряти бор экан, Муҳаммад Юсуф бор. Ундай буюк шоирни ҳеч ким, ҳеч қачон унутмайди.

Мен охиратга, қиёмат кунига, қайта тирилишга ва дўстлар яна дийдорлашиб кўришишига ишонадиган одамман. Ва албатта, қиёмат куни Муҳаммад ака билан яна юзма-юз кўришиш орзусидаман. Унгача сизни соғиниб, ижодингиз, инсонийлигингиз, меҳру муҳаббатингиз, дўстлигингиз завқу шавқи билан яшайман. Ҳали ҳаммаси олдинда! Ҳали сиз билан шеър ўқишадиган, айтиб кулишадиган, эсланадиган гапларимиз кўп, Муҳаммад ака!

Муҳаммад ИСМОИЛ

«БРИГАДИР АКА, МУНЧА ОЗҒИНСИЗ?»

Бундан йигирма йил бурун, ўша пайтда адабиётимизнинг кўзгусига айланган «Шарқ юлдузи» журнали таҳририятида ёш шоир Муҳаммад Юсуфнинг бир даста шеърини нашрга тайёрладик. У пайтларда бу каби воқеалар тез-тез бўлиб турса-да, журнал ходимларига байрамдек таъсир этарди. «Биринчи чиқиш»ларнинг наинки шоир, китобхон учун ҳам эсда қоларли бўлишига ҳаракат қилардик.

Журналнинг ўша пайтдаги масъул котиби — ёзувчи Тоҳир Малик Муҳаммадjonнинг шеърларини кўздан кечиргач, мени хонасига чақиртирди. Кирсам, қўлёзмага қараб, пешоналари тиришиб ўтирибдилар. Юрагим шув этди. «Наҳотки ёқмаган бўлса...» деган хаёл ўтди миямдан. Бундай бўлиши мумкин эмасди. Тоҳир аканинг шеърга мунсабатини яхши билардим. Шундай бўлса-да, тайёрланган шеърларнинг мазмун-мундарижаси, ҳайрат-ҳаяжони ва ўзига хос бошқа жиҳатларини яшин тезлигида хаёлимдан яна бир бор ўтказиб олдим. Ҳатто уларни танлаш баробарида, эсимда қолган сатрлар ҳам дилимдан ўтди:

*«Бригадир ака, мунча озғинсиз,
Мунча бўлиқ ғўзаларингиз?»*

Ҳам содда, ҳам самимий сатрлар. «Пахтани деб одамлар озиб-тўзиб кетди, одамларнинг қонини сўриб, пахталар семириб, тўлишиб кетди», дегандай. Битта ўхшатиш билан, битта чоғиштириш билан эсда қоларли ва дардли мисраларда халқ тақдири очиб берилляпти. У пайтларда бунақа гапларни ёзиш ўзига хос ижодий жасоратни талаб қиларди.

— Ҳа, Тоҳир ака, пешонангиз тиришиб қолибди? Ёқмадими шеърлар?

— Нега? Шеърлар маъқул. Шу сонда эълон қиламиз, — деди Тоҳир Малик ўша кайфиятда. — Лекин исми-шарифи ёқмайроқ турибди.

— Худо берган исми-шариф Муҳаммад Юсупов. Нимаси ёмон? Ҳали машҳур шоир бўлиб кетса, бу гапингиз учун уялиб юрасиз. — Муҳаммаднинг шеърлари босилишини эшитиб, кўнглим хотиржам бўлиб, ўзимча ҳазил қилган бўлдим.

— А?! — дедилар Тоҳир ака, ҳазилимнинг ўринсизлигидан энсаси қотиб. Кейин қўшиб қўйдилар: — «Юсупов» тарзида чиқармаймиз. Пайгамбаримиз Юсуф алайҳиссаломнинг исмларини ўрисча ишлатмаслигимиз керак. Бу шоирингиз «Муҳаммад Юсуф» имзоси остида нашр этилади энди. Келиб қолса, розилигини олайлик. Айтинг, менга учрашсин.

Шундай қилиб, илк бор «Шарқ юлдузи» журналида «Муҳаммад Юсуф» деган имзо пайдо бўлди. Лекин ҳозирги кунда халқимиз севиб, номини эъзозлаб тилга олаётган Муҳаммад Юсуфнинг шон-шухратига ҳали анча бор эди. У кўп меҳнат қилиши, ижоднинг машаққат ва заҳматларини бошидан кечириши лозим эди. Энди бу ёғи унинг мухлисларига яхши маълум. Афсуски, умри қисқа экан... Шеърлари яшаб қолди.

Шукур ҚУРБОН

БУ ҒАНИМАТ ДУНЁДА

Ўзбекистонлик шеърят мухлислари шоир Муҳаммад Юсуфни сўнгги манзилга кузатишди. У 47 ёшда эди...

Бу дунёда шоир бўлиб, айниқса, халқнинг шоири бўлиб яшаш осон эмас. Чунки халқ шоири ўз юрагини суяклари билан ўраб, кўкрак қафасига яшириб қўймайди. Унинг юраги очиқ ва юзада бўлади. Халқи атрофида эса бошлаган шамол унинг юрагига изғирин бўлиб урилади, келаётган ҳар шарпани сезади юраги. Бор қуввати юрагида бўлгани учун биров қоқилса ё йиқилса ҳам елкаси ё қўлини эмас, юрагини тутади, юраги билан суяйди. Халқи бошига қувонч келса ҳам секингина суюниб қўя қолмайди. Юраги ёрилгунча қувонади.

Муҳаммад Юсуф ўзбекнинг ана шундай шоири эди. У бирданига Муҳаммад Юсуф бўлиб қолгани йўқ. Бир пайтлар Ўзбекистон олти миллион пахта топшириши шарт деб ўзбекнинг етти яшаридан етмиш

яшаригача изиллатиб далага қувганларида, марҳаматлик толчивикдай Муҳаммад ҳам ҳайдалганлар орасида бор эди. У ҳам олис қишлоқлардан пойтахтга бахти, йўлини излаб келган юзлаб иқтидорли йигитлар қатори ижара уйларда яшади. Ўзбекистон Халқ шоири, Ўзбекистон Олий

Мажлиси депутати, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси раиси ўринбосари бири-бирдан нуфузли ёрликларга етгунча кўп баланд-паст йўлларни босиб ўтди.

Муҳаммаджон минбарларда, давраларда, кўчада, уйида — ҳамма жойда, ҳамма вақт самимий эди. Турланиб, тусланмасди. Фурурини ҳам, эркалигини ҳам, хижолатини ҳам сир тутмасди.

...Бугун балки шунинг учун ҳам унинг бевақт ўлиmidан ич-ичимиздан қайгураимиз. Жону жигаримиздан айрилгандай бир-биримизга «Бандалик-да, Муҳаммаджондан айрилиб қолибмиз» деяпмиз. У билан боғлиқ хотираларни ўртаниб эслаяпмиз.

Бу ҳали хотираларнинг бошланиши.

Ҳали мустақиллик байрамларида мушаклар отилганда, майдонда минглаб ватандошларимиз бир-бирига елка тираб «Халқ бўл, элим», «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон» дея куйлаганларида бу элни бирлаштирувчи, юрагида Ватанга меҳр уйғотувчи сатрлар эгасини ёдлаймиз.

Унинг рафиқаси — кўп оғир-енгил кунларида доим ёнида бўлган Назирахоннинг интизор кўзларини кўрганда эслаймиз.

Фарзандлари — қизлари келин либосларини кийганда, «ёр-ёр» билан остонага қадам қўйганда, уйдан чиққанда «ота» деган салобатнинг бўш ўрнига қараб узликаимиз.

Эслаймиз, эслайвераимиз. Балки бир яхши шоирнинг бевақт

заволи ҳам бизга кўп нарсаларни — бу ҳаётнинг нақадар омонат эканини, бу ганимат дунёда бир-биримизни асраб, бир-биримизга таянч бўлиб яшаш зарурлигини ўргатиб турар.

Балки, бу «балки»лар ҳам бизнинг қабариб турган қалбимизга бир таскинدير...

Оллоҳ сизни раҳмат қилган бўлсин, Муҳаммаджон!

Қутлибека РАҲИМБОЕВА

ОРТДА ҚОЛГАН ИЗ...

Дунёда шоир кўп, шоирман деган ҳам кўп... Булбулман деб сайраб юрган зоғлар ҳам кўп. Лекин чин шоирлар, ҳақиқий булбуллар...

Дўстимиз Муҳаммад Юсуф чин шоир эди, шундайлигича қолди. У илк шеъри чиққандан буён бир одам зотиға берилмиш наинки қувончу изтироб, меҳнату заҳмат, бахти фароғат бўлса — ҳамма-ҳаммасини шеърига сарфлади, ўзини, оиласи, гулдай қизларининг бари, орому ҳаловатини ҳам шеърға алмашди.

Бир пайтлар шарқироқ сойлардай юрган шоирлар қаторига сокингина бир ирмоқ, жайдаригина бир ўзбаки ариқ келиб қўшилганини биров сезиб, биров сезмай қолганди. Қалдироқлару чақинлар гулдураб, чақнаб, булутлару ёмғир-жалалар алғов-далғов бўлиб ётган осмонга кўёш шундай билинмайгина чиқади, ой шундай пайдо бўлади. Кейин... ҳаммаёқ нурафшон, мунаввар бўлади.

Унинг шеъри содда эди. Ўзбек даласининг тупроғидай жайдари эди. Содда, меҳнаткаш элини, улуғ Ватанини ўзига хос, ҳаммага тушунарлигина қилиб куйлади.

Қизғалдоқдай севгисию капалакдай муҳаббатини шабнамга чўмган майсалар янглиғ тоза ва беғараз айтиб ўтди.

«Шоирликка ўқимаган», «мутахассис» шоирлар орасида мудом «Мен ортиқча эмасманми?» дегандай қимтиниб, тортиниб юарди. «Менинг шеърим ҳам бир нимага арзирмикан?» деган янглиғ ўз шеърлари олдида ҳам тортингандай тутарди ўзини. Бу кибру ҳаво, манманлигу адоват дунёсига шундоқ бир шоир қаради-да, кетди.

Ҳақиқий шеърят ҳамиша фидойиликни талаб қилади, беаёв қурбонликни сўрайди. Шеър учун аёвсиз яшамоқни, ўзини сарфламоқни ўз ҳаёти, шеърлари, китоблари ила кўрсатиб кетди у.

Бир пайтлар етаклашиб илк шеърларимизни «Ёшлик» журнаliga олиб борганмиз. Устоз Эркин Воҳидов бош муҳаррир бўлган, шеър чиқариш ғоят шарафли саналмиш бу нашрда шеърларимиз босилганда, иккимиз учун қанчалар байрам бўлган эди. Абдулла аканинг назарига ниҳоятда тез тушган, мудом у кишининг диққат-эътиборида бўлган шогирдининг ҳам шогирдлари қисқа муддатда кўпайиб кетди.

У менга бор-йўғи бир мартагина илтимос қилган: «Мабодо мен ҳақимда бирон нима ёзсангиз «Қўшиқчи шоир» деган сўзни ишлатмасангиз, ёмон кўраман...» У айнан ўйлаб, қўшиқ қилиб айтилсин учун шеър ёзган эмас. Шеърлари қўшиқдай, халқона, содда, раvon яралгани учун ҳам қўшиқларга айланиб кетарди.

Сирожиддин САЙИИД

«АЙЛАНАЙИН ҚОРА ҚОШУ КЎЗИНГДАН-А»

Муҳаммад Юсуф ўзбекнинг кўксини куйдирган шоир эди. Чунки у куйса ёзарди, гулласа ёзарди. Куйиш учун, гуллаш учун одам ошиқ бўлиши керак.

Муҳаммад Юсуф ўз миллатини, ўз Ватанини, унинг ҳар бир гиёҳи, ҳатто хасини ҳам ўзидан-да ортиқ суярди. У шеър қидирмасди, шеър уни излаб келарди. Халқона оҳанг унинг сатрларида ажиб садо берарди. Шу боис ҳам шоир шеърлари кўшиқ бўлиб қанот ёзарди. Бу кўшиқларда халқнинг дарди бор эди, орзуси, армони бор эди. Айни пайтда миллатнинг меҳри балқиб турарди, Ватаннинг гўзаллиги уфуриб турарди.

«Кўкламойим кўкингдан бер бир чимдим» дея булбулдек бўзлаган шоир кўклам ўз кўксига сиғмаган кунда — 26 апрелда туғилган эди. У Андижоннинг Марҳаматида туғилиб, бутун халқимизнинг эъзоз ва марҳаматига мушарраф бўлганди. Уни

Муҳаммад Юсуф

Қорақалпоғистонда ҳам, Сурхонда ҳам, Бухоро, Самарқандда ҳам бирдек суярди мухлислари. У том маънода халқимизнинг эрка шоири эди. У Тошкент вилоятининг Чиноз туманидан Ўзбекистон Олий Мажлиси депутатлигига сайланганди. У Паркентни ўзининг иккинчи ижод маскани деб биларди. «Кумушкон», «Сўқоқ» оромгоҳларида умр йўлдоши Назира ва қизлари билан ҳордиқ чиқарарди. Муҳаммаджон Кумушкон сойда чўмилишни ниҳоятда хуш кўрарди. Шоирнинг ўнлаб шеърларини илк ўқувчиси бўлганимдан, айна пайтда шоир шеърлари оқ қоғоз юзини кўрганда унинг ўз овозидан эшитганимдан фахрланаман.

Бугун ана шу фахр билан ёнма-ён дилни армон эзади, кўнгилни соғинч эзади. Камолоти кўксига сиғмаган пайтда наҳотки шоир кетиб қолди, деган сўроқ жисму жонимни кемиради. Чунки унинг орзулари чексиз эди.

Муҳаммад Юсуф беназир устози, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов билан ёнма-ён ишлаётганидан ўзига сиғмасди. «Устоз ҳақида ажойиб бир нарса бошлаб қўйдим, бу ҳозирча сир» деганди Муҳаммаджон мамнуният билан. Яна бир куни у менга «Мен» деган дoston ёзипман, деб қолди.

— Нима учун айнан «Мен» номини қўйдингиз, деган саволимга:

— Мен деганим, бу ўзлигим, ўзлгимиз дегани. Меним орқали, кўнглим орқали кўрган азобимизни, насиб этган бахтимизни, ҳурлигимизни куйламоқчиман, — дея жавоб берганди.

Афсуски, бу битиклар оқ қоғозга тушмай қолди. «Ёзилмаган қўшиқларим сиздан узр», дея хижолат бўлган шоирнинг ёзилмаган шеърлари Тошкентда 5-қаватдаги бетон уйи деворига бош ураётган бўлса ҳам ажаб эмас. Ёзилганлари эса шоирни ўлдирмайди.

*Айланайин қора қошу кўзингдан-а,
Ўзингдан қўймасин, халқим, ўзингдан-а!*

Бу сатрларни битган шоирни халқи ҳеч қачон унутмайди. Зеро, Муҳаммад Юсуф деса ҳар бир дилда «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!» деган садо жаранглайди. Усмон Носири, Чўлпони, Қодирийсининг дийдорига тўймай қолган ўзбек халқи энди Муҳаммад Юсуфни ҳам соғиниб яшайпти. Чунки у халқ шоири эди, шу халқнинг шоири эди.

Мен ўзимни Муҳаммад Юсуф руҳи олдида ҳамиша қарздор ҳис қиламан. Чунки унинг меҳридан кўп бора баҳраманд бўлганман. Шоир туғилган куни унинг уйига ҳофизлар сиғмасди. Бугун эса кўнгилга қўшиқ сиғмайди. Ёднома ёзипман-у, ишонгим келмайди. ИЗТИРОБ билан «Қандай кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф» дея сўрайвераман.

ИЗТИРОБ

Миллатнинг дардига дармон шоирим,
Энди ўз халқига армон шоирим,
Йўқ, сенинг ўлганинг ёлгон шоирим,
Наҳот ажал йўлин бўлмайди тўсиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Балқиб турган бахтнинг жарангидай хуш,
Шеър ўқиб элингни қилардинг сархуш,
Қайга шошдинг, иним, тобутингдан туш,
Онанг йўлларингга тургандир чиқиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Демагин сен билан битта жон кетди,
Қанча ёзилмаган шеър, дoston кетди,
Тангри сенга берган зўр имкон кетди,
Ноламдан тиконлар чиқмоқда ўсиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Ҳар нафас кўзларим ўнгидадирсан,
Меҳринг билан меҳрим рангидадирсан,
Оҳ, энди оҳларнинг оҳангидасан,
Қизларинг туришар сочлари тўзиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Юлдуз йўлга чиқди сени ахтариб,
Фуломжон, Фиёслар ғарибдан ғариб,
Ҳофизлар бир кунда қолдилар қариб,
Наҳот сени бошқа кўрмаслар қайтиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Муҳаммади билан бахтли Андижон,
Муҳаммадсиз қолди аҳли Андижон,
Йиғласанг арзийди, йиғла, Андижон,
Бобур ҳам Афғонда ётибди ўксиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Беҳишт болиш берсин, булбул шоирим,
Изингдан интизор минг гул шоирим,
Йўқ, сен ўлганинг йўқ буткул шоирим,
Ўзбек олиб юрар жонига қўшиб,
Қандоқ кетиб қолдинг, Муҳаммад Юсуф?

Маҳмуд ТОНП

Муҳаммад Юсуф

МАРСИЯЛАР

СОДДА МУҲАММАД

*Ойни эшик билан балки ёпармиз,
Текин юлдуз излаб кукка чопармиз.
Олмага қурт тушса фарёд айлаган
Содда Муҳаммадни қайдан топармиз.*

*Қизлар орзу қилса тилладан қафас,
Йигитлар оғусиз олмаса нафас,
Қирқ кокил ойимни айлаган ҳавас
Содда Муҳаммадни қайдан топармиз.*

*Баъзида сел бўлиб дostonларига,
Баъзида кулдикми армонларига.
Кимлар олиб кетди осмонларига,
Содда Муҳаммадни қайдан топармиз.*

*«Тузукроқ йиғлашни билмас қизлари»
Йўл тушса Анжонга хумор кезлари,
Садафдек ёнса ҳам босган излари —
Содда Муҳаммадни қайдан топармиз.*

Хайрулла НУРИДДИНОВ

ЯССАВИЙНИНГ ЁНИГА КЕТДИ

*Бир арслони ўтди ўзбекнинг,
Оҳи кўкка етди ўзбекнинг.
Қуёш, йиғла, осмон, аза тут,
Муҳаммади кетди ўзбекнинг.*

*Баланд кетди, шонига кетди,
Жаннатнинг айвонига кетди.
Турк юкини елкалашай деб,
Яссавийнинг ёнига кетди.*

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

Радиодан деярли ҳар куни Муҳаммад Юсуф шеъри билан Ватан ҳақида кўшиқ берилади.

*Тиниқ чашма мисли қайнаб,
Бирда ўйчан, бирда ўйнаб,
Дилни ўртаб, руҳни қийнаб,
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Қуласа-да, терак бўлиб,
Бугун яна керак бўлиб,
Байрамда муборак бўлиб,
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Юлдузнинг шаъли созида,
Севаранинг овозида,
Элнинг орзу-ниёзида.
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*«Ўзбекистон— улуғимсан,
Чўпонимсан, чўлиғимсан»,
Шеърим, мангу кўшиғимсан—
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Кўшиғига тутсам қулоқ—
Оддийгина сўзлар, бироқ
Тинглаганда босар титроқ—
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Нидо бўлсам, бўлайин деб,
Фидо бўлсам, бўлайин деб,
Адо бўлсам, бўлайин деб,
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Музлар эриб тафт-қўридан,
Тил учимас, дил тўридан,
Юрагининг туб қаъридан
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Кўнгли сутдек оқ, ойдиним,
Уйи холис, лафзи чиним,
Қорамағиз шоир иним —
Муҳаммаджон куйлаётир.*

*Куйлаётир, тирик гўё...
То юрт омон, тургай дунё,
Чиққан қуёш, оққай дарё—
Муҳаммаджон куйлаётир.*

Абдулла АЪЗАМ

СИЗ ЙЎҚ

Дада, сиз йўқ — борлар кетди,
 Жаранглаган торлар кетди,
 Кетди кулгу тўлган кунларим.

Ярим бўлган кўнглим тўлмас,
 Осмон тўла юлдуз кулмас,
 Мендай ғамгин энди тунларим.

Болалигим сизда экан,
 Қизим, деган сўзда экан,
 Қани сиздай меҳрибонларим.

Кундузлари қонлар ютиб,
 Тушларимдан нажот кутиб,
 Яшайпман оғриб жонларим!

Дада, сиз йўқ...

МЕҲРИБОНГИНАМ

Йиғлаб ёздирмасанг айланай ўзим,
 Биз ҳали ҳаммадан ўтамиз, қизим.
Муҳаммад Юсуф

Йиғлаб ёздирмаган кунларим ҳақин,
 Тинчиб ухлатмаган тунларим ҳақин
 Кимларга тўлай.

Бир сония жилолмайин ёнимдан,
 Ҳар дақиқа минг ўргилиб жонимдан,
 Анжон кетдингиз.

Борай десам, сиздай суяр инсон йўқ,
 Арзи-додим айтай десам, имкон йўқ—
 Тура олмайсиз.

Жигарлар ҳам сиз бор жойда жигарми,
 Жигарларнинг меҳри оқиб тугарми—
 Кетдилар тўзиб.

Кўзларимни юмсам, кўлим ушлайсиз,
 Ёнингдаман, қизим, деб кўз ёшлайсиз—
 Меҳрибонгинам,

Дадажонгинам!

СОҒИНДИМ

*Дада, сизни соғиндим,
Энди билдим, орзу не,
Армон нелигини ҳам.*

*Дада, сизни соғиндим,
Азоб берди айрилиқ...
Кўнолмадим... Лек кўндим.*

*Дада, бир бор келсангиз—
Менга бахт ҳам керакмас,
Тилло тахт ҳам керакмас!*

*Дада, бир бор келсангиз...
Бир бор тўйиб олсам бас!
Дада, Сизни соғиндим!!!*

Мадина Юсуф,

МУҲАММАД ЮСУФ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР

МЕҲР ҚОЛУР

Ўтар қанча йиллар тўзони,
Юлдузлар — кўз ёши самони.
Ўтар инсон яхши-ёмони,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.

Қорачуғда порлаган ўша,
Иқболига чорлаган ўша.
Дунёни тор айлаган ўша —
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.

Анор сенинг юзларинг, сулув,
Хумор сенинг кўзларинг, сулув.
Ёдда қолмас сўзларинг, сулув,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.

Оқиб кетди сувларда Тоҳир,
Зухро йиғлаб қолди қон бағир.
Келганда ҳам қиёмат охир,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.

Нима дейсан, эй, ғайр инсон?
Ғийбатларинг қилди мени қон.
Сен ҳам бир кун ўтурсан, инон,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.

БИЗ БАХТЛИ БЎЛАМИЗ

Майли-да, кимгадир
Ёқса,
Ёқмаса,
Уларга қўшилиб
Йиғлашармидик.
Биз бахтли бўламиз
Худо хоҳласа,
Худо хоҳламаса
Учрашармидик...

Райҳон ҳидларингни
Йўлларимга сеп,
Кут мени,
Ҳар оқшом,
Кўкка ой чиққан.
Фақат,
Йиғламагин
Гуноҳим не деб,
Айбинг —
Онанг сени
Чиройли туққан!..

Менга
Бир табассум
Ҳадя эт, эй ёр,
Нур томсин
Лабларинг
Соҳилларидан.
Ўзинг айт,
Сендай қиз
Яна қайда бор,
Киприклари узун
Кокилларидан?..

Ийманиб яшама
Хаёл пинжида,
Ёйил,
Яйра жоним,
Ўртанма гамда.
Ғийбатларга чида,

Тухматга чида,
Сен биттасан, ахир,
Ёруғ оламда.

Мен эса
Ошиғинг сенинг
Энг ғариб —
Тундан сўз
Қарз олиб,
Тонгга тутгувчи.
Сенинг ёнингдан ҳам
Сени ахтариб,
Сенинг ёнингда ҳам
Сени қутгувчи.

Иста,
Тиз чўкаман
Ҳозир олдингда,
Севдим,
Севганимдан
Уялмоқ нечун.
Барча фаришталар
Сенинг қалбингда
Ижарада турган
Қизлар мен учун!..

Биз бахтли бўламиз
Худо хоҳласа,
Худо хоҳламаса,
Учрашармидик...

ТИЛАК

Ҳар кимнинг ҳам сочларига оқ тушсин,
Ажин тушсин юзларига, доғ тушсин.
Ҳар кимнинг ҳам қувват кетиб белидан,
Қўлларига асо бир таёқ тушсин.

Имони соф, юзга кириб ёруғ юз,
Тўйлар кўриб, елкасидан тоғ тушсин.
Ва жисмига сўнги сафар олдидан
Ўз боласин қўлидан тупроқ тушсин!

МУНОЖОТ

Умр нима. Умр аслида бир юмалоқ тугмача йўл,
Тугмадан сал каттароқ ё яна бир нимача йўл.
Бешигимнинг олдидан қабрим олдиғача йўл,
Мен кетарман бир куни, наволарим, зорим қолур.

Бу узун ҳижрон йўлидир, бу узун азоб йўли,
Ҳар саҳар кулиб чиқиб, йиғлаб ботар офтоб йўли,
Ким учун гуноҳ йўлидир, ким учун савоб йўли,
Ҳарнадир, ҳар бирига ортимда иқрорим қолур.

Яхшилик муроди бор ҳар дилга мен жоним берай,
Яхшиларга қўлда бору йўғу имконим берай,
Кўнгли пок шогирдима булбул бу забоним берай,
Мен кетарман бир куни, зор йиғлабон торим қолур.

Мен кетарман, қолмагай тилла тахту кўшқларим,
Менга бу дунёда чин келтирди бахт кўшиқларим.
Ўзбегим уйида янграр ҳамма вақт кўшиқларим,
Ёд бўлиб айтганларим, элимда алёрим қолур.

Ол, дея бир кун эгам, осмонга учса руҳларим,
Бир ажиб мовий диёр бўйнини кучса руҳларим,
Кўк менинг кўксим бўлур, юлдузлари андуҳларим,
Гул ўпиб, гул ёпиниб ҳар дилда мозорим қолур,

Мен кетарман бир куни, наволарим, зорим қолур.

ҲАМЗА ИМОНБЕРДИЕВ

(1954—1997)

Шоир Ҳамза Имонбердиев билан вақтли матбуот орқали танишган эдим. 1975 йилнинг баҳорида унинг бир туркум шеърлари эълон қилинган газета қўлимга тушиб қолди. Ўқиб чиқдим. Мағзи тўқ, қисқа ва лўнда ёзилган воқебанд машқлар. Ўшалардан бири «Чаноқвой» билан танишайлик:

*Чаноқ беш бармоғида
Пахтани ушлаб турар.
Теримчини баҳолаб
Кўнглини хушлаб турар.
Бир тола ҳам қолдирмай,
Тоза терсанг қанча сен,
Аъло қўйдим дегандай,
Кўрсатар беш панжасин.*

Ҳамзанинг туркум машқларидан қувониб, унинг номига хат битиб, ёш шоирнинг манзилини билмаганим учун шеърлари чоп этилган газетага йўлладим. Орадан кўп ўтмай Ҳамзадан жавоб мактубини олдим. Хат муаллифнинг ўзидай самимий эди.

«Салом, Турсунбой ака!»

Сиздан мактуб оламан деб сира ўйламовдим. Мақтов гапларингиз учун катта раҳмат. Яқинда Низомиё номидаги педагогика институтини битириб, икки йўлнинг орасида турувдим. Олимлик қилсаммикин ёки

шоирлик?.. Энди Сиз таъкидлагандай болаларга машқ қилганим маъқулроққа ўхшайди...

Хўн, омон бўлинг.

Ҳурмат билан укангиз Ҳамза Имонбердиев».

20 май, 1975 йил.

Шундай қилиб, Ҳамза билан ака-ука бўлиб кетдик. Фалакнинг гардиши билан ўн икки йил ёнма-ён ишладик. Одатда, инсонни бирга ишлаганингда ёки сафарга чиққанингда яқиндан англаб, ўзинг учун кашф қиласан.

Ўзбек болалар адабиётига чақмоқдек кириб келган шоир Ҳамза Имонбердиев ўта тўпори, андишали, дилкаш, бир оз ирим-сиримга ишонувчан дилбар йигит эди. Унга нисбатан бўлган ҳурмат ва эътиборимни ишхонада ҳам, кўча-кўйда ҳам ҳеч кимдан яширмасдим. Бешбармоқ, кулчатой егимиз келиб қолса, топган-тутганимизни кўтариб Ҳамзанинг хонадонига борардик. Кайвони онахонимиз марҳум Фарида опа бизни ҳамиша ёруғ юз билан кутиб оларди. Бу аҳил ва иноқ оилада ўсаётган ўғил-қизларнинг иқтидоридан таъсирланиб қуйидаги мисраларни ёзиб, матбуотда эълон қилганим ҳам сир эмас:

*«...Отажоним» қўшиғини
Шерзод шўх-шан айта бошлар.
Ҳамза чалар рубобни,
Томошабин кўшни ёшлар.*

*«Эй, сабо»ни Дилором,
Қойшлатар дуторида.
Ушбу куйни тинглаганлар,
Бу гўшада бўлмас зада.*

*Жайхун бўшаб «шиш-пиш»дан,
Ансамблга қўшилар.
Кўнгил яшнаб қўшиқдан,
Симобдайин эшилар.*

*Фарида опа хуррам,
Завққа ботиб рўпарада,
Алқаб-юлқаб уларни,
Дуога қўл кўтаради...*

Ҳамза фарзандларига ўта меҳрибон эди. Айниқса, ўғли Шерзодга санъат сирларини ўргатишда сира эринмасди. Айни вақтда консерваторияда ўқиётган қизи Дилоромга скрипка сотиб олиш билан боғлиқ воқеаларнинг ўзи ҳам ҳужжатли ҳикояга арзийди.

Шоир Ҳамза Имонбердиевнинг сирли бир ён дафтари бўларди. Унда вилоятларда яшаб, болалар учун яхши шеърлар ёзётган ижодкорларнинг рўйхати ва манзиллари битилган бўлиб, Анвар Обиджон

билан менга бу ижодкорларнинг китоблари чоп этилишини тез-тез айтиб турарди. Булар хоразмлик Рустам Назар, қўқонлик Зафар Исо-миддинов, ургутлик Худойберди Комилов, андижонлик Муқимжон Қодировлар эди.

Ҳамзанинг ўзгалар ҳам ўрганса арзийдиган фазилатларидан яна бири ёзган шеърларидан кўнгли қониқмаслиги, ўзига ва машқларига нисбатан ўта талабчанлиги. Бир шеърини бир неча марта қайта ишлаб, ўз меҳнатидан завқлана биларди. Бу эса ҳақиқий мўъжизага айланарди. Ана шундай кашфиётларидан бири «Маслаҳат»дир:

— Қанча «с» ёзилади,
«Ҳасса» сўзида, ажаб?
Биттами, иккитами,—
Билолмай ҳайрон Ражаб.

— Учта «с» ёзинг, ака,—
Ақл ўргатар Жўра.
Ортиб қолгани маъқул
Етмай қолгандан кўра.

У янги ёзган машқларини ўқиб беришидан ташқари, бирор фикр айтишимни кутарди. «Аяманг, тўғриси айтинг», дерди. Энг сўнги дostonларидан бири «Исмоил Забиҳуллоқ қиссаси» ана шундай мунозара асосида муаллиф томонидан бир неча марта қайта ишланиб, «Гулхан» журналида босилди. Дарсликларга кирган бир қатор машқлари ҳам, ҳатто янги «Алифбе»дан ўрин олган шеъри ҳам ана шундай тортишувларнинг ҳосилдир.

Мен меҳнат таътилида бўлганим учун 1997 йил август ойининг олтинчисида Ўшдан Ҳамзанинг уйига кўнгироқ қилиб, ундан ҳол-аҳвол сўрадим. «Ака, отпускага чиқдим. Дилором билан Дилафрўз ўқишга кириши керак, тезроқ келинг...» деди. Унга 9 августга поездга патта олганимни айтдим. 11 август куни эрталаб Ҳамза билан телефон орқали боғланиб, 12 августда ишхонада учрашадиган бўлдик. Афсуски, ваъдалашилган куни у келмади... Ишхонадан чиқиб 65-автобусда уйга қайтаётиб «Табассум» радиожурналининг отахони, таниқли ижодкор Тўлан Қўзибоев билан учрашиб қолдик. Суҳбат асносида Тўлан ака: «Сиз билан Анвар Обиджон рози бўлсанглар, Ҳамзани радиого ишга таклиф қилмоқчимиз», деб қолди. Мен унинг илтимосини ҳазилга олиб «Ҳамза «қозоқ»ни «Табассумга» сотадиган «қирғиз» йўқ» деб жавоб қайтардим...

Минг афсуски, Ҳамза билан учрашмоқ менга nasib этмаган экан. Эртасига 13 август куни уни дафн этдик...

Ҳамза Имонбердиев

Турсунбой АДАШБОЕВ

ҲАМЗА ИМОНБЕРДИЕВ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР

ШОКОЛАДХҶРЛАР

Табиат фанидан дарс
Борар 3-«Ж»да.
Холвой хаёлга чўмган,
Ширин «кис-кис» лунжида.

«Жаҳонда кўп ороллар,
Бир-биридан зиёда.
«Ширинлик» ороли ҳам
Бормикан-а, дунёда?

Бўлганда-ку оролнинг
Робинзони бўлардим.
Шоколадга оҳ, оҳ, оҳ,
Маза қилиб тўярдим».

Буни қарангки, ўйи
Инобатга олинди.
Олисан бир хушхабар
Кулоғига чалинди:

Болалару, болалар,
Эшитмадим демангиз.
Сафарга жўнаяпти
«Шоколадхўр» кемамиз.

Ширинлик оролига
Роса бир ҳафталик йўл.
Ширинликлар оролда
Истаганча мўлу кўл.

Ҳа, айтмоқ-чи шарти ҳам
Унчалик оғир эмас.
Ҳар бир бола асалдан
Ярим пақир еса бас.

«Пахтакор», «Оқ олтин»нинг
Ҳар биридан беш кило.
Учта торт ва атиги
Олти кило повидло.

Болалару, болалар,
Эшитмадим демангиз.

Имтиҳондан ўтганга
Интизордир кемамиз...

Бу хабар шу заҳоти
Ёйилди ҳар томонга.
Бунақанги мурувват
Бўлмаган ҳеч замонда.

Имтиҳонни зумда Хол
«Беш» баҳога топширди.
— Бўлса яна беринг,— деб
Капитанни шоширди.

«Шоколадхўр» бирпасда
Тўлди конфетхўрларга.
Хол полвонга ўхшаган
Иштаҳаси зўрларга.

...Уч кун бўлди, болалар
Сузар очиқ денгизда.
Уч кун бўлди, ширинлик
Тушмай кўйди оғизга.

Йўловчилар бетоқат,
Лабларини ялайди.
Ненидир орзу қилиб
Бир-бирига қарайди.

Ҳар бир бола ўзини
Чалгитишга уринар.
Нукул кўзга шериги
Шоколад бўп кўринар.

Бир пайт биров тўсатдан
Додлаб қолди: «Боллар,
Кемамиз ширинликдан
Ясалибди, қаранглар!!!»

Бу хабарни эшитиб
Кўпни тутди ҳиқичоқ.
Севинчдан нақ бештаси
Ҳушидан кетди шу чоқ.

Бир зумда, буни қаранг,
Бошланди ур-йиқит, жанг.
Лекин кўп ҳам ўтмасдан
Бўлиб қолди аҳвол танг.

Аввал бошда нафснинг
Қурбони бўлди елкан.
— Тартиб, тартиб сақланглар!
Деб ялинар капитан.

Сўнгра мачта, каюта,
Бирма-бир бўлди гумдон.
Штурвал ҳаммасидан
Ширин чиқди ўн чандон.

Бирови шўнғиб чиқиб
Бақирди даб-дурустдан.
— Кўтаринглар лангарни,
Ясалибди «ирис»дан!

Холнинг жағи тинмас ҳеч,
Канор қопдай шишса ҳам.
Чанқоғи қолмас сира
Бир бочка сув ичса ҳам.

Синфдоши Нор бўлса
Ўзи ейиш ўрнига,
— Қора кунга ярар, — деб
Жойлар чўнтак, қўйнига.

— Кимдан юқди бу касал
Болаларга, во ажаб?!
Анунинг ҳаракати
Нақ юлғич қассоб Ражаб.

Вой, манави болани,
Тиқилиб ўлмасайди.
Беш панжасин тиқиши
Кимларгадир ўхшайди.

...Оролга сал қолганда
Кема чўка бошлади.
Шоколадхўр болалар
Сувга бўка бошлади.

Холвой ҳам чўкиб борар
Ҳалқумига келиб жон.
Бир пайт доллаб юборди:
— Кутқаринглар, ойижон!!!

... Табиат фанидан дарс
Борар 3-«Ж»да.
Бу дол-войдан болалар
Қўрқиб кетишди жуда.

Синфдошлар ҳайрон, лол:
— Нима бўлди, бу не ҳол?!
Қўлга тушган боладек
Қизариб ўтирар Хол.

БУЗУҚ ТЕЛЕФОНДАГИ СУҲБАТЛАР

Телефонда — Филбой ботир

— Алло, бу қайси галварс,
Менинг уйқумни бузган.
Ким бу шабкўр, ярамас,
Жондан умидин узган?!
— Бу мен, бир нодон жонман,
Қулоғингиз ичидаги
Меҳмонингиз Сичқонман.
Тушиб қолибман билмай.
— А?! —
Беҳуш йиқилди Филбой.

Телефонда — Сичқон чий

— Алло, алло, Вий-вийми?
 Танидингми, мен — Чийни?
 Воҳ-воҳ, дўстим, ишим зўр,
 Ишонмасанг, келиб кўр.
 Қоринча тўқ,
 Қайғу йўқ.
 Ётибмиз-да Мош деган
 Беозорга уриб дўқ.
 Хизматимда бечора,
 Ўзингда не гап, жўра?

— Бўй-бастингни кўрай, деб,
 Жамолингга тўяй деб.
 Юрибмиз-да, Чий ўртоқ,
 Ошхонага бирров боқ.

— Овозинг дағалми, ҳов,
 — Шамоллаганман, миёв!!!

УРИШҚОҚЛАР

Қўлда ёғоч-автомат,
 Уруш-уруш ўйнаймиз.
 Ё калиш— граната,
 Бир-биримиз пойлаймиз.

Гоҳ кўкракка урамиз:
 — Душманга ер йўқ, — деб.
 Гоҳ юзтубан қулаймиз
 Нақ юракдан «ўқ» еб.

Баъзида чинқирамиз:
 — Пақ-пуқ, отдим, йиқил, — деб.
 Душман тан олмас:— Ўқинг
 Қийшиқ кетди нуқул, — деб.

Ҳамма бола ўйинда,
 «Жанг» қизийди тобора.

Фақат Нодир ракета
 Ясаш билан овора.

— Уришқоқлар ичида
 Яшаб нетаман, — дер у.
 — Олис сайёраларга
 Учиб кетаман, — дер у.

Буни эшитиб бизлар
 Дарров уни ўраймиз.
 — Ўзинг билан бизни ҳам
 Ола кет, — деб сўраймиз.

Рози бўлар дўстимиз:
 — Чиқинглар, — деб имлайди.
 Биз кашф этган сайёра
 Уруш нима билмайди.

НАЗАР ШУКУР

(1955—1985)

Шоирлар қишлоқда туғилиб, шаҳарда ўладилар.

Фаранг халқ мақоли.

Мунча ўч бўлмасанг, жодугар кампир — ўлим, ёш йигитларга?!

Инсоннинг дунёга келиб-кетишини тақдирга боғлаймиз. Ёш кетганлар ҳақида «Умри қисқа экан» деб таскин сўз айтамиз. Лекин ҳаётда бевақт кўз юмганларнинг қисмати юракда айрича қайғу уйғотади. Дўст-биродарлари кўнглида мунгли хотира қолади.

1985 йилда, ўттиз баҳорни кўрмай кетган «Кўкдаги умр», «Вақт хиёбонида» номли китоблар муаллифи, истеъдодли шоир Назар Шукур ҳақидаги хотиралар ҳам ана шундай.

ИСЁНКОР ТУЙҒУЛАР КУЙЧИСИ

*(«Эй Назар, яшаб қол, ўлиш қочмайди!» ёки
сўзи ўлимга бўй бермаган шоир)*

Ўзбек шеърини кенгликлари шундай ҳудудсизки, ҳушёр бўлмаган одам унинг пучмоқларида содир бўлаётган айрим ҳодисалардан хабарсиз қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Қанчалар аччиқ ва ёқимсиз бўлмасин чин

гап шуки, ўзини миллий шеърятдаги катта-кичик ҳодисаларни мунтазам кузатиб юради деб ҳисоблайдиган одам, Назар Шукур деган шоирнинг шеърятимизга кириб келганини ҳам, энг ачинарлиси, ундан кетиб қолганини ҳам билмай қолибман. Водариг!

Назарнинг миллий шеърятда ўз ўрнига эга шоир эканини илк бор ёзувчи Абдурашид Нурмурод қаламига мансуб «Қон ҳиди» романининг иккинчи китоби қўлёзмасини ўқиганда билдим. Романда Назар тимсоли шундай тасвирланганки, киши беихтиёр шоир шахсини ёқтириб, унинг шеърятига қизиқиб қолади. Маълумки, одатда, ижодкорга муҳаббат ва қизиқиш унинг ижодига муҳаббат ва қизиқишни пайдо қилади. Роман қўлёзмаси билан танишгач, марҳум шоир меросидан матбуотда берилган намуналарни қидириб ўқийдиган бўлдим. Лекин ҳануз унинг бирор шеърый китобини кўрмаган ва унинг ижодини яхлит кузатмаган эдим. Назарнинг оқибатли жўраси бўлган Абдурашид бир кўришиб қолганимизда марҳум шоир ҳақида телефильм қилмоқчи эканини айтиб, унинг шеърлари тўғрисида фикр билдиришимни сўради. Табиийки, ҳаёти ва шахсиятини мутлақо, асарларини етарлича яхши билмайдиган ижодкор ҳақида фикр айтолмасдим. Абдурашид шоирнинг иниси Ўроз Ҳайдар томонидан тайёрлаб чоп этилган «Мени кечир, муҳаббат» ва «Видо» китобларини топиб берди. Кейинчалик таниқли шоир Баҳром Рўзимухаммад Назар Шукур шеърларидан тайёрланган тўплам қўлёзмасини жўнатди. Хуллас, мен ўзим учун ўзбекнинг Назар Шукур деган ўттиз ёшида тирикликни тарк этган, битганлари чин ва ёлқинли саҳройи шоирини кашф қилдим. Бу кашфиётимнинг севинчу изтиробларини сизларга-да илиндим, шеърсуяр жигарларим...

Ёзувчи, шоир ва адабиётшунос Улугбек Ҳамдам: «...шоирлик — тинимсиз равишда табиатга қайтишлик», дейди. Чунки табиат қаршисида одамнинг кўнгли борича намоён бўлади. Табиатнинг олдида одам турланиш, аслидагидан яхшироқ кўринишга уриниш заруриятини сезмайди. Аслнинг олдида аслидагидай бўлгиси келади. Назар Шукурнинг шеърый меросида табиатнинг турфа ҳолатларини кўрсатиш асносида инсон кўнгли жилваларини моддийлаштириш, унинг энг қоронғу пучмоқларини ҳам муҳаббат ёғдуси билан нурлантириш устувор туради. Шоир «Кенгликлар кўшиғи» шеърида туғилиб ўсган отамаконнинг манзарасини чизиш орқали унга бўлган чексиз муҳаббатини изҳор этади. Назар манзарани нафақат жонлантира билгани, балки унга руҳ ҳам бера олгани учун шеърнинг ҳар бир сатридан улкан севги ва соғинч балқиб туради:

*Кўёш ўпар — бола тани кийимсиз,
Дарахтлари зерикади қуюнсиз,
Озод қушлар яшолмагай ўйинсиз,*

*Дехқонининг кетмонидан кун анқир,
Жўякларда шилдираган ун анқир.*

Шоир болалиги ўтган маконга муҳаббат ва уни қўмсаш туйғусини чучмал оҳ-воҳларсиз, у ерлар учун табиий бўлган ҳолатни манзаралаш-тириш орқали таъсирли акс эттиради.

Асл шоир тилсиз нарсаларга забон бахш эта, кўз илғамайдиған нарсаларни кўрсата билади. Назар шундай шоир бўлгани учун ҳам унинг шеъридаги кенглик образи инсонга хос белгилар билан зийнатланади ва бу ҳол кишига нотабиий туюлмади:

*Кўп камтардир, шовқин солмас кенгликлар,
Кучоғида қават-қават жимликлар...*

Қозоқбой Йўлдош
2009 йил, 9 апрель

ОВОЗЛАРГА ҚУЛОҚ ТУТАМАН

Бу ётоқхона Пушкин номидаги метро билан Шастри автостанция-сидаги ораликда жойлашганди. Автостанция томонда поезд кўприги бор эди. Шу кўприк остига етиб келганимизда ёмғир хуружидан қутулгандай бўлдик. Аммо баҳор ҳавосининг намхуш шамоли сув зарраларини юзимизга тинимсиз сочарди.

Назар Шукурнинг куйидаги шеъри дунёга келган эди:

РУҲСИЗЛИҚДА

*Мен бугун сиғмадим ўз юрагимга,
Зил куйдай оқаман, ўзансиз, сойсиз.
Мен бугун сиғмасдан ўз юрагимга,
Қувилган руҳимдай юрибман жойсиз.
Ёмғирлар савалар, куйдирар офтоб,
Асабий мушукдай тирнайди аёз.
Худди мен оламда аёвсиз копток,
Ҳасратлар терану қувончлар саёз.
Мен бугун сиғмадим ўз юрагимга!
Оқмадим бандида ҳайқириб қондай.
Юрагим, бир кеча жой бергин менга,
Кенг, сахий эдинг-ку Ўзбекистондай!
Бу гал ҳам юрагим қилмади қабул,
Бағрига ғуссалар сиғади такрор.
Мени ташқарида сўкиб, савар дўл:*

Назар Шукур

— Ташқаридан кетгин, ташқари ҳам тор!
 Бўғотлар асролмас ўз паноҳида,
 Бўғотсиз йўл узра юраман дайдиб.
 Дилдираб, қалтираб яна оҳиста,
 Юрагим ёнига келаман қайтиб.
 Ёлвора бошлайман:
 — Юрак, раҳм қил,
 Фуссалар бағрингда ҳолимга кулар.
 Ўз она тилинг-ку сен сўйлаган тил,
 Гапимга бемалол тушунсанг бўлар?!
 Нега тушунмайсан? Қулоқ тут бирпас,
 Келгин, сўзлашайлик юзма-юз, дилдан!..
 Юрак қўзғолади жойидан бехос,
 Юрак лом-лим демай, жўнайди илдам.
 Ҳадсиз савалайди тағин ёмғир, қор,
 Фасллар аёвсиз дағдаға солгай.
 Муз бўлиб қотаман совуқдан, зинҳор —
 Юрагим қўйнида исина олмай!

Назар ижодига баҳо беришда олимларимиз бир нарсага эътибор беришини истардим. Шоир шеърларининг тўқсон фоизи қорли, ёмғирли қўчаларда ёзилган. Гар оппоқ шифтга термилиб, чиннидай озода хонада хаёл суриб шеър битганда у жаҳон адабиётининг шоҳ шоирларининг тожини олиб кийган бўларди.

Изгиридли қўчада оч-яланғоч, дилдираган шоир руҳининг, эътиқодининг, дунёсининг нақадар мустаҳкам бўлганлигини бугунларда ҳис қилиб турибман. У ҳамма вақт шошилиб юрарди.

Юқорида «биз уни ўлдириб кўйдик» деган бир калима сўз кулоққа чалинди. Назар машҳур шоирдан ўз пулини қайтариб ололмади. Ҳаётининг энг сўнгги кунлари у Ватансиз, пулсиз эди. Аммо шоирдан пулини сўролмасди. Унга бағишлаб шеърлар битарди. Ўша шеърлардан бирини тўлиқ келтирмоқчиман:

...ГА

*Ялтирайди қуёш тиғида
 Майсадаги шабнамлар шаффоф.
 Тонга боққин, тонг эса жуда —
 ...шеърларидай соф.
 Тунда қуйган шаррос ёмғирдан
 Қиз юзидай чайилган атроф.
 Боқиб бир ҳис туясан бирдан—
 ...шеърларидай соф.
 Еллар қўзғар қарахт гул исин,
 Бағри тўлиб ҳидлайди офтоб.
 Хув, югурган бола кулгуси—
 ...шеърларидай соф.
 Ҳаяжондай, титраб кет, бутун,
 Бермай осмон поклигига тоб.
 Тўйиб симир, ҳаво ҳам бугун—
 ...шеърларидай соф.*

Хўш, шоир пулини алдаб олган «мард» катталарга мансуб экан. Унинг тенгдошлари марҳум дўст хотирасини эслаб нима каромат кўрсатди. Аммо минбарлардан меҳр-оқибат, халқига садоқат ҳақида куннинг иккинчисида ҳайқириб турибмиз. Боса-бос замонида кўп адибларнинг қинғир ишлари ҳақида ҳам гапириб ўтдик. Аслида бутун бошли халққа меҳр-муҳаббат ёнимиздаги нотавон инсоннинг қўлтиғидан олишдан бошланмайдими.

Шоир тириклигида унинг ортидан истеъдодли, истеъдодсиз оломон эргашиб юрарди. Ҳамма уни яхши кўрарди. Шоирликка уқуви йўқлар унинг самимий, беғубор маслаҳатлари билан ўзига йўл топиб кетарди. Маслаҳат олган, маслаҳат берган ҳам хафа бўлмасди.

Ўша ўғитларни миясига жойлаган оломон қани? Овоз берингиз. Овозларга қулоқ тутаман.

Ҳассос шоир Йўлдош Эшбек шеърлари қора туман пардаси ичида сирқираб пойимга тўкила бошлади:

*Менинг фарёдларим кимга етади,
Ўлим ҳар кимни ҳам банди этади.
Не учун яхшилар эрта кетади,
Нега яхши бўлдинг, Назаржон, энди.
Дерлар ҳар тасодиф келмас бежизга.
Қолдирдинг ғамни не гуноҳимизга,
Ким жавоб беради бу оҳимизга,
Қаёқларга кетдинг, Назаржон!*

Абдурашид НУРМУРОДОВ

Марҳум шоир Назар Шужур ушбу дoston муаллифини ўз акасидай яхши кўрарди. Хонадонида тез-тез меҳмон бўларди. Тасодифни қарангки, марҳум ҳаётининг сўнги кунини ҳам улар бирга эдилар. Дostonда шу тўғрида ҳикоя қилинади.

Асардаги бошқа қаҳрамонлар Вақт ва Давр тақозоси билан ўша йиллар кўзи билан қараб, қоғозга туширилган. Гап шундаки, фожиа мустабид шўро даврида рўй берган. Табиийки, дostonда тилга олинган миришаблар ўша давр қонун-қоидаларини ортиқча далил-у изоҳларсиз ҳам тушунишади, деб ўйлаймиз.

Ўтганларни Худо раҳмат қилсин!

Даштлар қучоғида туғилиб ўсдинг,
Сенга Тошкент ҳақида ҳикоя
сўйладилар:

«Кўчалари ундоқ,
Боғлари бундоқ.
Биолари, инсонлари...»
«Уқийдилар йигитлар, қизлар.
Келиб барча вилоятдан—
Ватанимизнинг;
Ўзимизга ўхшаган бари...»
Шоирлар яшайди унда, дедилар,
Шеър машқ қила бошлаган эдинг,
Шоир бўлинг келди ногаҳон,
Боргинг келди ўша шаҳарга,
Ўқигинг келди.
Бординг, кўрдинг, ўқидинг,
Шоир ҳам бўлдинг,
Ҳаммасига етганинда
ўлдинг-да, кетдинг
Укажон, кетдинг!.

I

— Борманг, дадажониси,
Ўлтиринг ишлаб.
— Инсон қўнғироқ қилди,
Чорлади мени,
«Кўргим келяпти сизни», —
деб айтди.

Боришим керак!
Бошига қийин кун тушгандир балки!
— Тушунаман ҳаммасин, бироқ
Ёмон туш кўрдим!..
— Нима экан кўрган тушинг, хўш?!
— Айтмайман, йўқ, айта олмайман
Лекин сиз борманг!
— Бормайман, айтсанг!

Тараддудда тош қотди хотин,
Айтмасинми-айтсинми?!
Уят гапни айтади қандоқ?!
Айтмаса боради,
Борар бу қайсар!..

«Қора рўйхат» сабаб ҳайдалди
ишдан,
Саккиз ойдан бери юрибди бекор,
Матбуот ҳам
Эълон қилмай қўйди ёзганларини...
Кундан-кунга инжиқлашмоқда.

Болаларни бошқа уйга киритиб,
Шилиб ташлаб юзини, айтди:
— Кийим-бошсиз кўрдим
иккаламизни,—
Кўшиб қўйди хотин сўнг шоша-пиша,
— Бу ёмон туш, دادаси, жуда
ёмон туш!
— Нимаси ёмон, хўп. Жуда
яхши туш, —
Овозини баландлатди эр.—
Бу нимаси?! Қачон қараса,
Мен киришим керак сенинг
гапингга!—

Қайнаб кетди қони эрнинг ногаҳон:
— Эркак менми ўзи бу оилада?
Сенми? Каллам йўқми ўзимнинг?!

Тўсди эрнинг йўлини йиғлаб:
— Борманг, дадажониси,
Дадаси, борманг!..

II

Иш вақтида
Ишхонада ичиб ўлтириш
Қолганди-ку расмдан,—
Дея ўйлади,
Кўзи тушиб дастурхондаги
Бўш шиша ва бўш қадаҳларга.

Саломлашдилар.
— Зиёфат жа қуюқ-ку!..
Ювяпсизларми
— Ичкилик тўғрисида чиққан
қарорни?!
— Ичкиликни тақиқлаш

Ҳақидаги қарорни,— денг,—
Тўғрилади унинг сўзини кимдир.

(Узр айтган бўлдилар
Ароқ тугаб қолгани учун.
Тушунтирдилар—
Ишхонада кимдир-бировнинг
Туғилган куни бўлиб,
Торт совға қилибдилар
Эркакларга аёллар.
Кимдир «Тортни ароққа—
Газак қилса, хўб бўлар»,— дебди.
Кимдир буни синаб кўрмоқ
Истагида ёнибди,
Баҳона— ичиш.
Қаралганда ўлтирганлар
кайфиятига,
Ёмон бўлмаганга ўхшар эди
тажриба...)

— Дарвоқе, тақиқлаш,
Нима қолди ўзи тақиқланмаган—
Бу мамлакатда?!
— Ўлмоқ, ногаҳонда ўлмоқ
бемалол!..
Ҳеч кимса ва ҳеч қандай қонун
Тортиб ололмайдди биздан ушбу
ҳуқуқни,
Шуни тақиқласалар бўларди
аввал, —
Назарнинг оғзидан чиқди шундай гап.

— Иссиқ қилинг нафасингизни,
Ўзи шундоқ ҳам,
Шўро кишисининг умри ўртача
Ташкил қилар ўттиз-қирқ ёшни,
Қай бир рўзномада ўқиганим бор.
— Бўлиши мумкинмас,
янглишгандирсиз,—
Кимдир ишонмади унинг гапига
— Бу, машина уриб кетишлар
ҳисобига,—
Орага қўшилди Назар жиддий,
жим,—
Бунақа ҳодисалар ҳозир жуда кўп,
Ҳар қадамда учраши мумкин.

Эслаб кетди баъзи бировлар
Қайси куни, қайси соатда
Ва шаҳарнинг қайси ерида
Кимни мошин уриб кетганин.
Эсладилар уларнинг энгил-бошларин,
Қўлида тўрхалта бор ё йўқлигин,
Чамалашди ўзларича
Ҳалок бўлганларнинг ўртача ёшин.
Маъқуллаган бўлдилар
Шу тариқа Назар фикрини.

Бу орада Назар рухсат сўради
Бошлиғидан қолган ярим соатга.
— Эҳтиёт бўлинглар мелисалардан,
Ҳозир ови юришган пайти уларнинг.
Кулди Назар бунга жавобан:
— Шоирни ҳар бурчакда мелиса
кутар,

Танқидчи— мелиса,
Мелисадир— цензор, назоратчи ҳам,
Мелисадир— қўрқоқ муҳаррир,
Ҳамиша юришар уларнинг ови,
Негаки, ҳукумат қўллар уларни,
Сиздан бўлак ким ҳам қўллайди
бизни?..
Раҳмат, биз кетдик!..

III

Ўша куни кўчада мошин кўп эди.
Ҳар галгидан кўра қаттиқроқ гувлаб,
Ҳар галгидан кўра кўпроқ тутун
чиқариб,

Ҳар галгидан тезроқ
Шиддатлироқ юрарди улар.
Тўғрироғи, югурардилар,
Кимларнидир қувар эдилар гўё,
Уриб кетмоқ, босиб ўлдирмоқ учун.
Шу кўча қирғоғидан борарди улар.
Чекар эди Назар устма-уст.
— Нима бўлди, Назар, сизга,
Кўп чекаяпсиз?
— Ака, ўлгим келяпти бугун,
Жуда ёмон ўлгим келяпти!..
— Назар, тавба денг,
Фаришта овмин дер ҳар қандай гапга.
— Куни кеча қишлоқда бўлдим,

Қизимни кўрдим.
 Туфлисининг оғзи очилиб,
 Ташлаб юборгулик ҳолга келибди.
 Чақиртирдим онасин,
 Нима деди, денг,
 «Байрамга ҳам чиқди шу туфли
 билан».

Хўрлигим келди,
 Ака, ёмон хўрлигим... келди!
 «Юр, шаҳарга, дедим, қизимни
 бошлаб,
 Уст-бош олиб бераман»,— дедим.
 Китобимга қалам ҳақи чиққанди.
 «Болалар дунёси»дан
 «Бу сенга!», «Бу уқанганга!»— деб,
 Неча хил оёқ кийим, кўйлак ва лозим,
 Уйинчоқлар турли хилдан
 Сотиб олаверибман, олаверибман,
 Тўлиб қолибди,
 Бир пайт қарасам,
 Икки тўрхалта.
 Пулини тўлаб,
 Бир чеккада индамай турган
 Хотинимга узатдим тўрхалталарни.
 Мени ҳайрон қолдириб,
 Қизимга узатди хотин уларни.
 Қаранг, ака, қизим тўрхалта—
 Кўтара оладиган ёшга етиб қолибди.
 (Пилдираганча
 Кетиб борар эди олдинда қизим.)
 Мен юраверибман бундан беҳабар
 Судралиб шеър ортидан шундай;
 Улар кетишгач,
 Туттолмадим ўзимни, ака,
 Томоғимга недир тиқилди.
 Бир четга ўтиб,
 Ун чиқармай йиғлаб ҳам олдим.

IV

Яхши кўрган ишин қилади шоир,
 Қилмас ёқтирмаганин,
 Борар кўнгли тусаган жойга.
 Оддий бурчни ҳам
 Боғлиқ тарзда тушунар
 Меҳр ва муҳаббатга.

Бундан ҳам ёмони
 Ва ғалатиси—
 Севги талаб қилар ўз хотинидан,
 Болаларнинг онасидан ҳам.
 Шундай яшар эди Назар Шуккур ҳам,
 — Яшолмайман,— деди.— Тамом —
 вассалом,
 Бунақанги хотин билан бир умр.
 Юрди, юраверди шаҳри азимда,
 Шеърнинг орқасидан қувиб, ўй суриб.
 Бир кун ногаҳон
 «Кўнглидагин тушунадиган.
 Севса бўладиган» қиз учраб қолди.
 «Ҳай,— дейишди унга яқинлар,
 — Бу ҳам хотин бўлганидан сўнг,
 Бир-иккита фарзанд кўрганидан сўнг
 Ўша хотинингга қолади ўхшаб,
 Уруғи бир ҳаммасининг ҳам».
 — Йўқ,— деди у,
 Туриб олди ўз билганида.—
 Уйлантириб қўйишган мени,
 Қарамасдан рози-ризолигимга.
 —Хотин киши бўлсанг, бошқа гап эди
 Айтсанг бу гапни,
 Йигит киши айтса, бу — уят!..
 Йўқ, йўлдан қайтариб бўлмади уни,
 Отасини қайириб ташлади ҳатто,
 «Бошқасига уйланаман»,—деб.
 Шоирликнинг ўзи катта бир рўзғор,
 Минг бир ташвиши бор
 Ва даҳмазаси;
 Тайёр оиласин бузиб, қайтадан
 Учинчи бир оила ташвишин қилмоқ —
 Кераги йўқ ташвишларни солади
 бошга.

Қолаверса, гурури бордир —
 Ҳар қандай хотиннинг ҳам,
 Гурури бор қавму
 қариндошларнинг.
 — Бор-е,— деди бир кун улар ҳам,
 Йиллаб боравермагач Назар
 Оиласига,
 Расман бекор қилдиришиб
 никоҳларини,

Шоирмас бир кишига узатиб
юбордилар —

Мунглиғ жувонни.

Шундай қилиб икки фарзанди
Тирик етим бўлиб қолди шоирнинг.
Ҳамма аралашмас шахсий ҳаётга,
Меъёрида аралашар — аралашганлар.
Мусофир шаҳарда шеър ёзиб юрган
Уйсиз-жойсиз ёш бир шоирга
Ким ҳам қиз берар?

Бунинг устига,
Топиш-тутиши ҳам айтарлик эмас,
Юзнинг нари-берисида олган маоши.
Беш-олтита қадрдондан, дўстдан
ташқари,

Кўпчилик уни «Хотинни хор-зор
қилган,

Тирик етим қилган гулдай
фарзандларини,

Ношудроқ» бир кимса санарди.
Назар бу ҳақиқатни тан олмади ҳеч,
— Муҳаббат бош ролни ўйнар ҳаётда,
Мен севаман, у — севади,
Моҳият шунда,
Бошқа барча гаплар — ўткинчи, бекор,
Уйланаман,— деди,— севган қизимга!..

Ўзбек эди Назар севган қиз,
Ота-онаси бор эди унинг ҳам,
Йигитнинг ким эканлигини
Сўраб-суриштиргувчи,
«Қизнинг тақдирига бағоят масъул»
Кишилар бор эди ёруғ дунёда.
Шундай қилиб, Назар бечора
Йўқ паловга ишониб, ёвғонсиз қолди.

Гоҳ қизни,
Гоҳ ўзни,
Гоҳо ҳамкасбларини,
Қисматни, муҳаббатни лаънатлаб
гоҳо
Кечирарди оғир кунларни бошдан.

V

Ўша кунни кўчада мошин кўп эди.
Ҳар галгидан кўра қаттиқроқ гувлаб,

Кўпроқ тутун чиқариб,
Тезроқ, шиддатлироқ юрарди улар.
Тўғрироғи югурардилар,
Кувардилар кимларнидир —
Уриб кетмоқ, босиб ўлдиarmoқ учун —
зўё.

Кеч кирганди, Назар —
Безовта бўлди,
Бир чеккага ўтгиси келди,
Бироқ мелисадан қўрқшин айтди.
Йўқ, у мелисадан қўрқмасди асли,
Қўрқар эди мелисага тушиб
қолишдан.

Ундай ҳам эмас,
Мелисадан ишхонасига—
Ёзилажак хатдан қўрқарди Назар.
Гап шундаки, севган қизининг
Яқинлари Назар ҳақида
Сўраб-суриштириб келганидан сўнг,
Болалаган гап-сўзлар тинай деганда,
Қишлоғидан оёғи қайрилиб қайтди.
Қайтди ишдан қолиб Назар
беш-ўн кун.

Қишлоқ шифохонаси берган қоғозга
Ишонмади ҳамкасб дўстлар, негадир,
Кўрсатди ҳам майиб оёғин,
Соддалик қилиб,
Барибир ишонмадилар;
Ёқтирмай қолганди уни бошлиқлар...

Аксига олиб,
Ҳушёрхона ходимларига
Берилганди «режа» устига «режа».
«Нима қилсанг, қил,— дейилганди, —
Режани бажар!»
Аксига олиб,
Хабардор эди
Бундан кўпчилик,
Ошхона ва ресторанда ичадиганлар
Одат қилгандилар уйда ичишни,
Кўчаларда кўринмай қолганди
сархуш одам.

(Ҳазил қилган эди бир катта шоир
Шогирдларига ўша кунларда:

«Авваломбор ичманг, ичсангиз,
Ичинг юқориги қаватда, уйда,
Қулфлаб ичинг эшикни ичкаридан,
Калитни кўчага юборинг отиб,
Токим ишкон қолмасин кўчага
чиқмоқ учун.

«Хушёрхона»га ҳам тушмайсиз
шунда...»)»

«Хушёрхона» ходимлари эса ит каби
Изғир эди шаҳар кўчаларида,
Излаб чўнтагидан «хушёрхона»га
етадиған пули бор ширакайфларни.
Аҳвол танглигидан ўша кунларда
Юраги ёмон бўлиб, суялиб қолган—
Қай бир олимни ҳам олиб кетганлар
«Хушёрхона» ходимлари куч-тазйиқ
билан,

Ишонмасдан хасталигига,
Ўлиб чиққан олим у ердан.

Кўринмади чор-атрофда лекин негадир
«Хушёрхона» ходимлари.

VI

Ва лекин қайтишда кўринди улар,
Нафақат кўриндилар,
Мошинларини
Кўча ўртасидаги
Ўрта йўлга қўйиб кўндаланг,
Зудлик билан очишиб темир
эшикларини
Тўрт мелиса тушиб кела бошлади
Улар томон чопиб-ҳаллослаб.
Бери семиз — ўрта ёшларда,
Иккинчиси узун бўйлик ва говур,
Қолган иккитаси—қилтириқ-ориқ,
Бари хушёр, хушёрдан-хушёр.
Йўл четида туриб такси

тўхтатаётган
Икки дўст пайқади уларни шу тоб.
Тўғрироғи аевалроқ Назар пайқади,
«Мелисалар», — деди ғайритабиий
сасда.
Орада масофа — қирқ-эллиқ қадам,

Аксига олиб,
Тўхтаётган такси ҳам
Қайта газ берди —
Кўриб мелисаларни.
Орқага қарашди — буй етмас
девор,
Олдинда — қирқ-эллиқ қадамлик
кўча,

Кўчадан нариси— уйлар ораси,
Тутолмасди мелисалар,
Ўтиб олишса агар...
Аксига олгандай,
Тўсиб йўлларин
Кўча тўлиб ўтарди мошин,
Қувиб бир-бирин.
— Менда пул бор, — деди унга
ҳамроҳи.

Мана, юз ўн сўм,
Сарфлаймиз, қўйворишади.
— Йўқ,— деди Назар, —
Қўйворишмайди...
Тушмаслигим керак хушёрхонага.
Ўнг қўлидан тутиб олди ҳамроҳи
маҳкам

Кесиби ўтаётдиб кўчани ногоҳ
Йўлиқмасин, дея бир фалокатга.
Қолгани кўз-очиби юмгунча бўлди:
Ҳамроҳ билагидан тутди бирови,
Суяк-суяклари кетди зирқираб.
Бақириб-чақиритди:
— Қўлдан чиқарма!
— Наригиси қочиб қолади!!
— Қочиб бўпти! Олдин тўсаман!!!
Кўзиларга тармашган оч
бўрилардай

Тўрт томондан қилишди ҳамла.
— Биз ўзимиз кетамиз,
«такси» тўхтатиб,
Тегманлар бизга.

— Олиб бориб қўямиз
манзилингизга!
— Йўқ, акалар, хушёрмиз,
туғилган кунда...
— Биргалашиб нишонлаймиз
туғилган кунни!

Назар кучли эди,
Хушёрроқ эди,
Бир силтаниб чиқиб кетди ҳамроҳ
қўлидан.

Ва ўтиб олди
Хукумат йўлагига,
Бу йўл— ўнг ва сўл йўналишни
Бир-биридан ажратиб,
Тўсиқ вазифасини ўтарди гўё.
Хушёрхона мошини
Пана қилиб турганлигидан,
Аро йўлда нималар бўлаётганидан
Бехабар эди
Нариги йўналишда келаётган мошин.
Изиллатиб қуварди учта мелиса
Назарни уч томондан.
— Қочманг, Назар,—бақирди
хамроҳи унга,
— Чиқманг йўлга, ҳой!..

Эшитмасди ҳамроҳи товшини Назар,
Эътибор қилмасди эшитганда ҳам.
Ўтар эди мошинлар физ-физ
Бериги йўлдан,
Ҳамроҳи кўз олдини тўсиб.
Узоқлашиб олганди Назар
мелисалардан,

Уч-тўрт қадамлик йўлни—
Босиб ўтса бас, эди,
У ёғи қоронғулик,
Уйлар ораси...
Итми эди Назар,
Қочиб борарди—
Бўрилар галасидан,
Мушукмиди,
Қочиб борарди итдан,
Сичқонмиди,
Қочиб борар эди мушукдан,
Нега қувиб борар одамни одам?!
Қолди-қолди ногаҳон Назар,
Ўрта йўлда— узоқдан
Келаётган мошинни пайқаб,
Ногаҳонда жон кирди яна—
Мелисаларга.
Ташландилар Назар томон,
Қочди Назар,

Қочди одамдан— одам,
«Улгурар у, улгуролмас,
Кесиб ўтмоққа йўлни».
Кесиб ўтди ҳам,
Тўхтади ҳам келаётган мошин
чийиллаб—
Тўрт-беш қадам ўтиб-ўтмасдан.
Бир нуқтада уймалашиб қолди
одамлар.
Фожиа рўй берганин ҳис этди
ҳамроҳ.

Кўрган эди лекин Назарнинг
Йўлни кесиб ўтиб бўлганин.
«Мошин уриб кетмаган бўлса,
Тўхтади нега?!»
Ёнидаги мелисага ўшқирди ҳамроҳ:
— Кўрмаяпсизми?!
Қўйворди бўшашиб уни мелиса.
Биргалашиб югурдилар ўша томонга,
Келаётган мошинни ўтказиб
юборишиб,

Йўл четида майсазор аро
Ётар эди Назар чалқанча тушиб.
Хирилларди холос питирлаб.
Майсазорда
Қаёқдандир тушиб қолган
Муштдай тош бўлиб,
Тушган экан Назар шунга—
Орқа мияси билан,
Мошин уни туртиб кетган экан сал.
Қон оқарди бошидан Назар
Шукурнинг.

...Қотиллик рўй берганди аён,
Қотиллик қилганди хушёрлар у кун,
Ароқ ичмаганлар қилган эди
қотиллик.

...Мелисалар йўқотмоқ истаб
гувоҳни,
Назарни тез ёрдамга ортишаётиб,
Жеркиб берди ҳамроҳни дангал:
— Кет уйингга, ўзимиз олиб борамиз.
— Дўстиман, мен бирга боришим
керак,
Қайга олиб кетаяпсизлар?
Ҳамшира овозин эшитиб қолди зўрға:
— Ўн бешинчига!..

VII

Мунгли кунни эслаш нечун?
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Отилган бир ўқ— сўнги кун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Сўнги кунда ёмон маҳзун,
 э воҳ, эсламай бўлмас.

Бошинг ёрилиб, оқди хун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Узатаман сенга томон,
 етмас қўлим, укажон,
 Қўлларимдан юлиб кетди
 сени ўлим, укажон.

Миршабларга кўзинг тушса бир
 сесканиб кетардинг,
 Нокасларни миршабларга
 бир-бир қиёс этардинг,
 Миршаб, дердинг ҳасадгўйини,
 нодонни миршаб дердинг,
 Сени миршаб еди у кун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Узатаман сенга томон,
 етмас қўлим, укажон,
 Қўлларимдан юлиб кетди
 сени ўлим, укажон.

Бошинг ёрган ерда ётган
 оддий тош эмас эди,
 Бевафою бемеҳр ёр,
 қаламқош эмас эди,
 Уйларига сиғдирмаган
 бағиртош эмас эди,
 Тор бўлдими дунёи дун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Узатаман сенга томон,
 етмас қўлим, укажон,
 Қўлларимдан юлиб кетди
 сени ўлим, укажон.

Ота-онанг, укаларинг,
 фарзандларинг қолди зор,
 Не гап бўлди, ақли етмас,
 қақшар ҳамдам дўсту ёр,

Шеъринг бўзлар изингга
 бош уриб кечалар бедор
 Мухлисларинг йиғлар маҳзун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Узатаман сенга томон,
 етмас қўлим, укажон,
 Қўлларимдан юлиб кетди
 сени ўлим, укажон.

Сени ўлди, деган менми,
 ўлган сенми тонг-саҳар,
 Тонг саҳарда қонларингга
 ботдимми бу шаҳар,
 Қабринг узра ув тортидими
 суйганинг фасли баҳор,
 Шоир ўлган кун — мунгли кун,
 э воҳ, эсламай бўлмас,
 Узатаман сенга томон,
 етмас қўлим, укажон,
 Қўлларимдан юлиб кетди
 сени ўлим, укажон.

VIII

Бирдан хувиллаб қолди
 каттакон шаҳар.
 Ҳақиқий дўстларидан
 Наҳот шундай айрилар одам?
 Бегонага ёки душманга
 Айланарми сохта дўст-ёрон?
 Хотинининг туши ёдида тушиди
 Ёмон кўриб кетди хотинин.
 Ёмон кўриб кетди хотиннинг
 Сўзига кирмагани учун ўзини.
 Назарида ҳамма айбдор эди —
 Назарини ўлимида:
 Нафақат миршаблар,
 Вақт, замон ва давр,
 Шаҳар ва саҳар,
 Ўша кеча туғилган кунда
 Ўлтирган ва ўлтирмаганлар,
 Мия қопқоғини очиб Назарнинг
 Яна ёпиб қўйган врачлар...
 Ота-она, укалар,

Ва суғурилди.
 Қотиб қолди юраги тўхтаган каби.
 Ушлаб кўрди беҳштиёр чап биқинини,
 Қўлига қон сизмади,
 Биқини бутун.
 Ён томонга боқди— яна ҳеч ким йўқ.
 Ўйлади: «Ваҳима».

Йиғлади яна.

Йиғлади у ўз ҳолига ҳам.
 Мурдани тупроққа қўйишаётганда,
 Қабрнинг оғзига ўлтирди шундоқ,
 Бош устидан учиб ўтди кетмонлар,
 Ярқираб-ёниб,
 Кимдир чопиб ташласа,

қанийди, деди,

Рози бўлди ўлимига ҳам,
 Лекин ҳеч ким чопмади уни,
 Хўрлиги келди,
 Йиғлади ҳам Назар, ҳам ўзи учун.

XI

Ана шундан кейин бошланди ғийбат
 Унинг ҳақинда:
 — Палончи бор экан ёнида, балки
 Итариб юборгандир мошин тагига.
 — Ўзи кўп ичарди, ичиргандир-да!
 — Ҳой, инсонлар,—
 Хайқиргиси келарди унинг,—
 Ароққа боғлаймиз нега ҳаммасин?!
 Шухрат Абдурашид, Амирқул Пўлкан
 Фожияларин ҳам ароқдан кўрдик,
 Есенин, Фадеев ўлимларин ҳам
 Ароққа боғлаган экан душманлар...
 — Бети чидаб қандай юрибди,
 Бир дўст ўлимига сабабчи-ку у!..
 — Бир ёш йигит ўлиб кетаверарми,
 Тўплайлик ҳамюртларни,
 Бостириб борайлик уйига тунда!
 Дарҳақиқат тўпландилар ҳам,
 Бостириб бордилар ҳам тунда уйига,
 Тепдилар ҳам хонадонни эшикларини,
 Бузиб кирмоқчи бўлиб!..
 Унинг эса бор дунёси қоронғу эди,
 Назар бўлиб кўринар эди
 Ҳар дўппайган нарса уйда, кўчада.

Мошинлардан ҳайиқар эди,
 Ҳайиқарди мелисалардан.
 Оҳ чекарди тунлар уйғониб:
 «Қайдасан, Назар?!
 Не кунларга қўйиб кетдинг мени,
 Назаржон?!»

XII

Суд ўтди.
 Ҳар галгидай—
 Жавобгар бўлмади ул мелисалар.
 «Улар хизмат жойида
 Бурчларини ўтаганмишлар».
 Устига устак,
 Шофёр «Айб менда», деди.
 Мелисалар тасдиқлади унинг сўзини.
 Ва қамалиб кетди нодон беш йилга.

ХОТИМА

Ўқийётган чоғида ҳакам ҳукмни
 Очиқ эди хона деразалари:
 Ташқаридан эшитиларди
 Ҳар хил мошинларнинг
 гувиллашлари.
 Яна шиддатлироқ юрарди улар
 Тутун чиқаришиб янада кўпроқ,
 Гўё одамларни қуварди улар,
 Қувардилар гўё босиб ўлдирмоқ учун.
 Хушёрхона мошинлари ҳам
 Бор эди шаксиз
 Улар ичида.
 Дарвоқе, Назарни қувлаганлар
 ҳам,
 Ҳакам мажлисидан сўнг,
 Ўлтиришиб ўша маишум
 мошинлариغا,
 Сингиб кетди ўша оқимга,
 Яна одам овлашга чоғлаб ўзларин.

Шукур ҚУРБОН

19.X.1990 йил,

Москва, Переделкино.

НАЗАР ШУКУР ИЖОДИДАН**УЛУҒБЕК САВАТИ**

Етилиб ғарқ пишган кўк мевалари
Улуғбек саватин тўлдирган, ана.
Тонг ҳар чоқ нонушта этади барин,
Зангори бу сават бўш қолар яна.

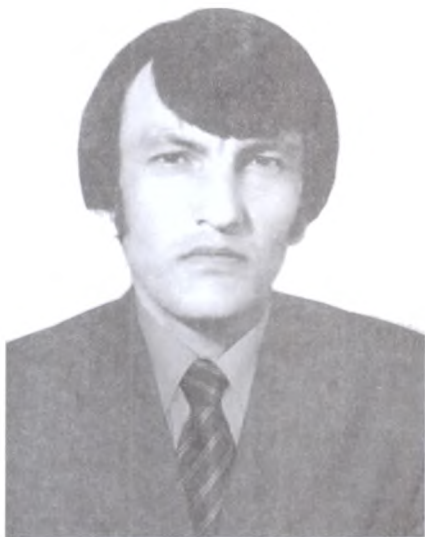
Эрталаб қуёшга тўлади сават,
Нур сочар бамисли улкан ҳандалак.
«Зижи Кўрагоний» бўлиб ўша пайт
Дастурхон сингари тўшалар фалак.

Тўлин ой полизи— мовийтан бўшлиқ,
Гоҳ қолар саватда бир тилим ҳилол.
Эҳтимол ҳилолни қиличдай ушлаб—
Устозга ўз ўғли келтирган завол?!

Ойнинг бир тилиги ялтирар қинсиз,
Улуғбек савати шомдан тўлади.
Мевалар юсакда яшар-да, динсиз
Шайхларнинг устидан кулади.

Шайх Хўжа Аҳрор учирган қушлар
Қирмиз меваларни кетолмас чўқиб.
Али Қушчи ҳар кеч авайлаб ушлаб
Ҳар бирин артади минорга чиқиб.

Улуғбек саватин тўлдириб буткул,
Ҳув юлдуз— мевалар келар йиғилиб.
Ҳамма юртдан кўра соғинади мўл
Улар икки дарё оралиғини!

ЧОРИ АВАЗ

(1957—1992)

*О, руҳим, хаёлниг осмонидан туш,
Тотли хаёлотдан тушгин-а бу он.
Қарагин, мангулик бир хаёл, бир туш,
«Дунёда ўлимдан бошқаси ёлғон».*

Ҳа, азизлар, бу фоний дунёда ҳамма нарса ўтгинчи, фақат яхшиликлар ва меҳргина абадий...

Шеърят осмонида ялт этиб жуда эрта сўнган истеъдодли шоир Чори Аваз 1957 йил 11 декабрда Қашқадарё вилоятининг Ғузор тумани Тожик қишлоғида таваллуд топган. 1980—1985 йилларда Тошкент Давлат университети (ҳозирги ЎзМУ)нинг ўзбек филологияси факультетида таҳсил олган. Университетни имтиёзли диплом билан тугатган шоир ишни дастлаб она қишлоғидаги 43-ўрта таълим мактабида ўқитувчиликдан бошлади. Изланишга иштиёқи баланд шоир катта орзулар билан яшади. У катта ҳаёт мактаби сари талпинди.

Юрагидаги жўшқин ошиқиш Чори Авазни пойтахтга чорлади. Ва у «Ўқитувчи» нашриётида мусаҳҳиҳ бўлиб ишлай бошлади. Орадан кўп ўтмай истеъдодли шоирни «Чўлпон» нашриётига муҳаррир лавозимига қабул қилишди. У бу вазифада самарали хизмат ва ижод қилди. Бу орада шоирнинг қатор китоблари нашр этилди. Илк шеърый тўплами 1985 йилда «Тортилган камон» номи остида чоп этилган бўлса, кейинчалик унинг «Куз эртаси», «Уйғонишдан ўзга толе излама», «Бахтиёрлик шу эмасми?» китоблари босмадан чиқди.

1991 йилда она юрти Қашқадарёда «Насаф» нашриёти ташкил этилди. Шоир бу нашриётда мутахассис сифатида бош мухаррир бўлиб иш бошлади. Афсуски бу ерда бир йил ишлаб ишчи ходимларга ноширлик сир-синаотларини ўргатиб улгурган шоир 1992 йилнинг 29 сентябрида буйрак хасталигига чалиниб, бу ёруғ дунёни тарк этди. У ўзидан яхши шеърлар, долзарб мавзудаги мақолалар, иқтидорли шогирдлар қолдириб кетди.

Ўша пайтлар машҳур бўлган «Овоз» тўғарагини бошқарган шоирнинг ортида қолган, шу тўғарақда камол топган кўплаб шогирдлари ҳозирги кунда адабиёт, илм-фан ривожини йўлида баракали хизмат қилмоқдалар.

Чори Аваз вафотидан сўнг шоирни хотирлаб Ўзбекистон халқ шоири А. Орипов, дўстлари ва шогирдлари Аъзам Ўктам, Яҳё Тоға, Вафо Файзулла, Наби Жалоллидин, Салим Ашур, Рустам Мусурмон сингари ижодкорлар шеърлар, хотиралар ёзишди.

Чори Авазнинг умр йўлдоши Зебо Омонова икки фарзанди – Гулинигор ва Камолани оқ юиб, оқ тараб камолга етказиш билан биргаликда «Насаф» нашриётида мухаррир, «Efirida Qashqadaryo» газетасида

масъул котиб ва бўлим муҳаррири сифатида узоқ йиллар ишлаб, истеъдодли ёшлар ижодини юзага чиқаришда унумли хизмат қилди ва талай шоғирдлар етиштирди.

Зебо опа, илк маротаба қаерда учрашгансизлар?

Биз илк маротаба Чори акангиз билан ёмғир шаррос қуйиб ёғаетган маҳалда ТошДУ (ҳозирги УзМУ) даги филология факультети ёнида учрашганмиз. Шунданми ҳар гал ёмғир ёққанда худди юзларимни силаб ўтаётгандек бўлади. Шу боис ёмғирни яхши кўраман.

Яна бир гап борки, ёмғир пайтида руҳлар яйрар экан. У хоҳ тирик инсон бўлсин ёки марҳум. Ёмғир ёғаетганда руҳингиз тозароди, қалб покланар экан.

Зебо опа, адашмасам худди шу бугун улар туғилган кун. Тўғрими? Нишонлашни хуш кўрармидилар?

Ҳа, адашмадингиз. Худди шу бугун 11 декабрь улар таваллуд топган кун. Чори акам туғилган кунни нишонлашни жуда хуш кўрар эдилар. Ҳаттоки, қалбларига яқин инсонлар эсидан чиқиб қолса, тезда уларни маълум бир баҳона билан чақириб олар эдилар.

Эшитишимча дўстлари кам бўлган экан. Ва ҳозир улардан қанчаси сизнинг синовингиздан ўтиб «чиннакам дўст» экан деган номни оқлаяпти?

Ҳақиқатдан ҳам ҳамма билан ҳам дўст тутинавермас эдилар. Синовларидан ўтган жўраларнигина дўст деб билар эдилар. Ҳозирги пайтда минг афсуски, уларнинг сони камайди. Лекин ҳозиргача ҳам бизни ошламизни ўзига яқин санаб, хабар олиб турадиган дўстлари ҳам бор.

Уларнинг тўнғич қизлари Гулинигор 2009 йилда Тошкент Давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини тугатиб, Ички ишлар вазирлиги газетаси – «Постда»да фаолият юртияпти. У 2004 йилда Зулфия номидаги Давлат мукофоти совриндори бўлган. Шеърлари, мақолалари республика матбуотида чоп этилиб туради. Гулинигорнинг орзулари бисёр. У дадасининг қаламини қўлдан қўймаган ҳолда, эл-юрт осойишталиги йўлида астойдил хизмат қилишга чоғланган. Камола эса Тошкент Давлат жисмоний тарбия институти яккакураш факультетининг таэквандо бўлимида ўқимоқда. «Элини, юртини севган киши, аввало, унинг хавфсизлигини таъминлаш учун ўз ҳиссасини қўшмоғи керак», дейди у. Ўқишни тугатгач, у ҳам ички ишлар хизматида бўлишни, мустақил давлатимиз тинчлигини барқарор қилиш йўлида хизмат қилишни орзулаган.

Яшаш керак: Қандай? Қанақа?

Қиш. Кунлар қисқа, тунлар узун ва совуқ. Бу тун янада чўзилди. Совқотиб печкага қарадим. Чўғларнинг устини пўстлог-пўстлог кул қоплаган. Хадемай ўчиб қолади. Кечкурун тайёрлаб қўйган ўтиним тутаб қопти.

Қаршида Чори аканинг туғилган куни хотирланибди. Фузорда, ўзи ўқиган мактабда ҳайкали очилибди. Боролмадим...

Бу йил қор кам. Чори ака билан 1984 йилда пахтада бирга бўлгандик. ТошДУнинг филология факультетида ўқирдик. Янги йилга уч-тўрт кун қолганда ўқишга қайтдик. Қор тиззадан келади. Ерлар музлаган, ҳаммаёқ оппоқ. Чори аканинг хотира кечасини газетада ёритиш керак. Шу соннинг режаси тузилаётганда мақола ёзаман, деб ваъда берган эдим. Эртага туширишим шарт.

Яна чалғиб кетдим. Томда пишак қаттиқ миёвляпти. Ҳаливери овози ўчмайдиган, ҳайдадим. Ҳеч нарса ёзолмаяпман. Гугурт қаерда эди-я? Печкага ўтин қаладим. Оловга қараб фикримни жамлашга уриндим, мақолага оҳанг изладим. Бўлмади. Чори Авазнинг «Тортилган камон» номли шеърий китобини қўлимга олдим. Биринчи шеърини овоз чиқариб хиргойи қилдим:

*Оқшом пайти ё тунда
айланиб кўчаларни,
тонгга элтиб қўйсанг-эй,
юлдузли кечаларни.*

«Оқшом», «тун», «кеча» каби маънодош сўзлар воситасидаги рамзларнинг ҳар бири ўзига хос ранг ила воқелик, пайт ила ҳолат касб этади. Гапнинг равиши қорадан оққа, қоронғиликдан ёруғликка томон жила бошлайди. Борган сари фикр ойдинлашиб, ифода тиниқлашиб боради: мажҳуллик — «Оқшом пайти ё тун»нинг натижаси барибир аниқликка — «юлдузли кечалар» орқали «тонгга» бориб уланади. Аммо бу уланиш воқеликнинг ўзида эмас, хаёлда кечади. Образлар занжирининг узлуксизлиги ва жипслигида кўринади. Мана шу мустаҳкам занжир исканжасида «элтиб қўйсанг-эй» деган жонсўз илтижонинг, кучли истакнинг ноласи зориллайди. Шеър сарлавҳаси мазмун ва бадий матнга мос: «Қиз ўйлари».

*Шундай яшаб ўтсанг сўнг—
билмай ҳеч ғам, аламни.
Бу дунёни севсанг-эй,
Севган каби болангни.*

Мақсад — ҳаётнинг ўзини эмас, ҳаёт ҳақидаги орзу-хаёлларни ифодалаш. Бу шоирнинг ифода воситаси, бадий олами. Нарса, воқеа-ҳодиса образи мукамал тасвирланади, яъни унинг ҳар иккала моҳияти — яхши-ёмон, эзгу-ёвуз, оқ-қора хусусиятлари баравар ифодаланади. Аммо шоирнинг бадий маҳорати натижаси ўлароқ, яхшининг фазилатлари ёмонни, эзгуликнинг хосиятлари ёвузликни, оқнинг сифатлари қорани емириб, ўзига сингиштириб боради. «Тун чекинар киприкларингдан, чиқа бошлар кўзингдан кўёш», «Қандай осон қора сочинга

Кундузларни ўраб оппоқ тун этмоқ», «Мен ёнурман тонгнинг муздайин ҳавосида бот-бот ёқилиб»...

Бунда «қора» олдинга чиқмайди, у орқада қолади. Олдинда унинг мутлақо қарама-қарши қутби ҳисобланган «оқ»нинг орттирилган даражаси ёрқинлашади:

*Қорли оқшом,
Оппоқ олам,
Оппоқ қўшиқ бошлар тун.
Тушга ўхшаш бир нарса бу
Бир ширин-эй, бир ширин.*

Эътибор беринг: қор — оқ, шом — оқ, олам — оппоқ, туннинг сифати-ку аслида қора, лекин у орқада қолган, шунинг учун тун оппоқ қўшиқ айта бошлайди. Бу тушга ўхшайди, айнан тушга ўхшаганлиги учун ҳам ширин. Туш ўйга товун, ўй ҳаловатга, орзу хаёлга. Орзу-хаёл ҳаётнинг таъмини ширин этади. Такрор сўз сифатини ортттиради: Тушга ўхшаш бир нарса бу Бир ширин-эй, бир ширин.

Шеър бандида тизилган сифатдош сўзлар ва сифат даражаларининг такрор-такрор айлантеришлиши тасаввуримизни қамаштиради, шууримизга ҳаловат инади. Бу шоирнинг бадий олами. Бу олам шоир бадий маҳорати ила чизилган Истак, Ўй, Хаёл, Орзу каби жонли суратларда инъикос этади. Бадий олам эса моддий оламнинг акси — тескариси. Бадий оламнинг рўпарасидаги моддий олам ўзининг бутун аянчли аҳволи билан намоён бўлади. Бу икки олам бамисоли ер билан осмон. Осмон нақадар юксак, ер нақадар паст, осмон нақадар кенг, ер нақадар тор, осмон нақадар тоза, ер нақадар кир...

Мана шу қарама-қаршилиқни, зиддиятни ифодалашда тун ва тонг, қиш ва баҳор, нур ва зулмат образларига қайта-қайта мурожаат этилади. Нарса, ҳодисаларнинг хусусиятлари, ранглари, сифатлари таъкидланади. Ҳис-туйғуларнинг шакли муайян қолипда эмас, ҳаракатчан тарзда ифодаланади. Ҳаракат сўз имкониятларини излашга, лирик қаҳрамон ўзлигини намоён этишга йўналтирилади.

Санъатда ранглар ва бўёқлар шунчаки ранг-баранглик ва турли-туманлиги учун ишлатилмайди. Санъат ранг-тасвирчидан, энг аввало, рангларнинг фазодаги, нур ва соялардаги кўринишларини илғашни, ҳис этишни ва тасвирлай билишни тақозо этади. Бунда табиатнинг уйғунлик ва алоқадорлик қонуниятини, меъёрни назардан қочирмаслик зарур. Сўз санъатида бадий ифода хусусиятига, тасаввур моҳиятига кўра истисно ҳолатлари ҳам бўлиши мумкин. Бунда тартиб ва мундарижа ижодкор услубида: бадий асарнинг ички ёки ташқи мазмунида, оҳангда ёки ёзма матнда барқарорлашади.

Чори Аваз шеърини сифатларида ҳам ана шундай мутаносиб ва номуаносиб ҳолатлар мавжуд. Бу сифат даражаларининг ўзгаришида, изоҳланишида, сифатларни бадий идрок этишда кўринади.

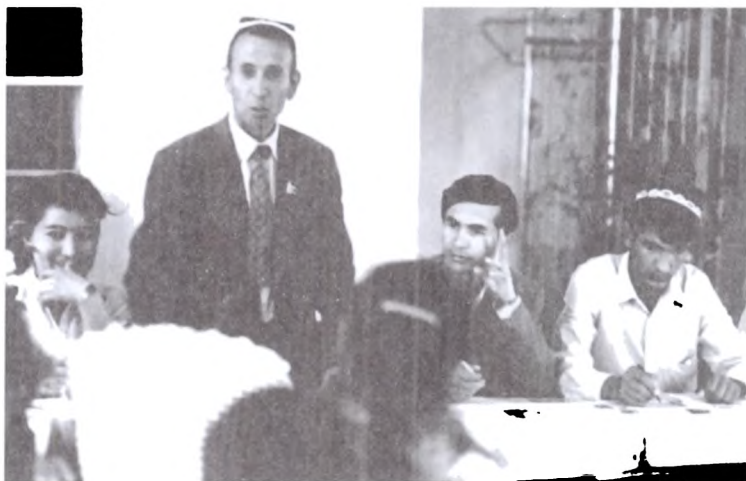
Бироқ шеърини мазмуннинг — гоёнинг сифатидан ташқари, шаклнинг — бадий ифоданинг сифати ҳам муҳим. У сезиларли бўлиши лозим. Нарсанинг — сўз ва рамзнинг ранги, туси, таъми, белгиси, оҳанги, қаттиқ-юмшоқлик хусусиятлари фарқланиши керак. Ана шунда шеърини бой ва ранг-баранг бўлади. Гўзал ва ҳаққоний бўлади.

*Зулмат босиб кела бошлади,
Тун туширди қора пардасин.
Шоир аста ўрнидан туриб,
Очиб қўйди нурли дарчасин:*

*Сўнг шоирни қамради илҳом
Ва қаламга чўзди қўлини.
Нафисгина бир зангор туйғу
Шеър уйига бурди йўлини.*

*Шеър эшигин очди-ю, шоир
Ичкарига томон йўл олди.
Ташқарида зулматнинг бўғиқ,
Ўқсик, ғариб овози қолди.*

Беш кунлик дунёда кечирган оний турмушимизни ҳаёт ундай, ҳаёт бундай деймизу, лекин биз жисман яшаётган ҳаётнинг нима эканлигини ва ким эканлигини биламизми. Йўқ! Ахир бизга инъом этилган ҳаётда яшаётган ўзимиз-ку. Ҳаёт — сиз ва биз-ку. Ҳаммамиз жамиятмиз-ку. Шундай экан, ҳаётни булғаётган, жамиятни тубанлаштираётган ҳам ўзимиз эмасми?! Бас, ҳаётни яхшилаш, жамиятни

ўзгартиришни ўзимизни яхшилашдан, ўзимизни ўзгартиришдан бошламоқ жоиз. Адолат, ҳалоллик, ишонч ва ҳақиқат барқарор бўлган ҳаётдан зулумот чекинади. Бироқ «Ҳар қадамда дуч келаверасан. Бир нокасга ёки ёмонга, Тошми, кесак отаверишар Пинҳон, ошкор пок бир одамга. Бироқ дунё сокин. Шундай сокинки, Ёқасидан тутиб дунёнинг Сил-китгинг келади То Ёмонлари тўкилгунча!» Дунёни гўзал этмоқ, ҳаётни зулумотдан холи тутмоқ учун шоир даъват этади:

*Ҳақиқат, деб раҳм сўрманг,
У бизни кутгай, ўртоқлар,
Имону эътиқод, қонни
Покиза тутсак шу басдир.*

Чори ака ўзи истаган дунёни, яшашни орзу этган ҳаётни «Порлоқ манзил», «Нурли чаман», «Мовий ўлка» дея атайди. Ва ўз дунёсига «зангор туйғу»лари — шеърлари билан етади. Ўша дунёда яшайди. Бу ҳам шоирнинг бадиий оламидир. Унинг сифатлари — нурли, порлоқ, мовий ва зангор.

Унинг шеърларидаги бошқа сифатларда — яшил ва қизил рангларида ҳам ўзига хос мазмун ифодаланади.

Чори Авазнинг «Яшил япроқлар» деган бир туркуми бор. «Яшил япроқлар»да моддий оламнинг — ҳаётнинг аслий ва нисбий сифатлари шоир услубининг ўзига хос белгилари ва ранглари воситасида аниқланади. «Яшил япроқлар» сўзнинг янги сифати, бадиий тадқиқотидир.

Анъанавий шеърятда «яшил» яшнаш, яшариш, гуркираб яшаш, бахтиёрлик ва қувончининг, қисқаси табиат ва руҳият

очилишининг нисбати ва рамзи сифатида ифодаланади. Аслида «яшил» «сариг»нинг — инсон умри ва табиат фасли интиҳосининг аксидир — ҳурлик ва хорлик рамзи тескарисидир. Чори Авазнинг «Яшил япроқлар»ида эса «Яшил» — Яшил эмас, «Яшил» — Сарик... У яшилни тескари ағдаради. Ҳаётнинг авра-астарини чиқаради:

*Зим-зиё,
Қоронғу,
Чуқур тун.
Гўёки мен унга чўкиб кетяпман,
Оғиз очиб бўлмас.*

«Яшил япроқлар» таркибидаги «зим-зиё», «қоронғу», «чуқур», «тун» каби бўёқлар тасвирига эътибор беринг — сифатлар симфонияси. Бироқ сифатлар сўнг ҳаракатга келади — феълга қўшилади: икки ўртадаги бу иттифоқ лирик қаҳрамон ҳолатига кучли зарба беради: дастлабки сатрлардаги оҳанг ва мазмун тўлқини шеърнинг иккинчи қисмига келиб «Тўққизинчи тўфон»дай бирдан кўтарилади, «тун» денгизга айланади: «Гўёки мен унга чўкиб кетяпман». Учинчи қисмда оҳанг тўлқини яна бирдан тушади, энди у денгизнинг ости: «Оғиз очиб бўлмас», сув ютаман, оғзи-бурним қонга тўлади... Шеърдаги «тун», тунга муқояса қилинган денгиз рамзларининг ўз маънолари бор.

Ушбу уч қисмли шеър бандларида бўғинлар ўлчовининг 9—11—6 тарзда алмашиниб туриши денгизда кўтарилган тўфон ҳамласидан чўкиб кетган одам тасвирининг оригинал шаклини яратади.

«Яшил япроқлар» шакли ҳам, мазмуни ҳам хилма-хил бўлган мустақил шеърый асарлар мажмуасидир — «Яшил япроқлар» номининг яна бир нозик маъноси шу билан боғлиқ. Япон мумтоз шеърияти аънаналари асосида яратилган ушбу шеърый шакллар ўзбекона «хокку» ва «танка»-ларнинг янги намуналаридир.

*Умидсиз боқаман
Йўллари лой,
Ботқоқ қишлоққа:
Қаерга ҳам бориб бўлар
Бу йўллари билан.*

Йил фасллари, табиат тасвири ўз маъносидан бошқа, ижтимоий мазмун касб этиши, сатрлар эркинлиги, улар ўртасидаги ушбу номувофиқликнинг фикрий теранликка мос келиши — қисқа, ammo кутилмаган кучли зарбадир.

Мана, яна битта яшил япроқ...

Шамол олди, совуқ урди, зах сингиди... 1992 йилнинг июнидан октябрига қадар турли касалхоналарда қаровсиз қолди... Аъзои бадани тап-таранг шишиб, саргайиб ётарди бу яшил япроқ...

Шоирни мана шу дунё еди, мана шу йўл еди. Бу йўл мустабил тузумнинг, истибод замонининг бузуқ йўли еди. Чори Авазнинг иккала буйраги ҳам хилвираб кетди, 35 ёшида ҳаёти сўнди. Бояқиш инсон ва дунё ҳақида ҳикматлар тўқиётиб, ўзининг ҳам машъум тақдирини аввалдан билгандек битган эди:

*Ўлсам,
Ҳайрон бўлманг,
Узоқ яшаш учун
Туғилганим йўқ.*

Яшаш — ҳаёт мазмуни ва инсон қадри, ҳаёт ва ўлим мавзуи Чори Аваз шеърятининг муҳим хусусиятларидан бири. Яшаш мавзуига мурожаат этилар экан, ҳар сафар «қандай?», «қанақа?» деган саволлар рўбарў бўлади. Жавоб эса яшашнинг сифатини — инсон ҳаётининг сифатини аниқлайди. Умр мазмунини узоқ ёки қисқа яшаш эмас, қандай ва қанақа яшаш белгилайди.

Саволлар кишини ўйлашга, ўзини ўзи сўроқлашга, фикрлашга, ҳаётни англашга ундайди.

Саволлар беғамлик ва мақсадсизлик, воқеликка мурасосозлик ва ҳаракатсизликка қарши исён кўтаради:

*Нега сиз серрайиб қолдингиз—
Ҳолингиз бунчалар бўлди танг?
Ё сизни муттаҳам этдимми
Бу— ҳаёт аталмиш кўҳна жанг?..
Мақсадни мақсадга беркитинг,
Фикрдан фикрни сўроқланг,
Кўкракни қаттиқроқ силкитиб,
Тинчгина яшашдан йироқланг...*

Ушбу мавзуда Чори Аваз шеърятининг яна бир сифати намён бўлади. Яна битта бўёқ ишлатилади — лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати қизил рангда — қизил атиргул рамзи воситасида чизилади:

*Етар, тинч қўй, қизил гулларни,
Гўзал бўлса айбдорми ахир.
Қизил гуллар шеърингни эмас,
Ёмғирларни кутаётгандир.
Сен маддоҳлик қилмагин, юрак!
Юрак, ўзга йўл учун қайғур.
Биласан-ку, яшаш нақадар
Қизил рангли гулларга оғир.*

«Куз эртаси» китобидаги «Осмон, Куёш, Сабо ва улар яхши кўрадиган қип-қизил Атиргул ҳақидаги эртақ»да ҳам худди шундай ҳолатни учратамиз.

Кўриб турганимиздек, Чори Аваз ҳаётни тасвирлади, яшаш завқини куйлади: Шоир ва инсон сифатида Ватан ва миллат дарди билан ёниб яшади. Қизил атиргулдай яшади. Қизил атиргулдай узилди, сўлди. Бироқ у яшаган қисқа умрнинг сифати қолди — қип-қизил гули қолди...

Қиш. Тун. Печкада ёнаётган гулханга қараб, Чори акани ўйладим, унинг шеърларини ўқидим. Шеър ва хаёлга берилиб ўтиннинг ёниб тугаганиниям сезмабман. Тун бўйи гулхан вужудимни, Чори аканинг хотираси руҳимни иситди. Даричани очдим, тонг отди...

Рустам МУСУРМОН

ШОИР ЧОРИЖОН МАРСИЯСИ

*Ҳар ким ҳам дунёдан ўтади,
У ё шоҳ, ё гадо бўлмасин.
Қазойинг қалбимни ўртади,
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

*Ахир у энг аввал инсондир,
Қавмига қадрли бир жондир,
Устози орзуманд осмондир,
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

*Сен ўйчан юрардинг, Чорижон,
Ўйлардим— илҳомга ёри жон,
Айтмовдинг, енгибди дард пинҳон
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

*Ғузорнинг даштида оламдек,
Армонинг сочда оқ толамдек,
Беғубор эдинг бир боламдек,
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

*Шеърят, ҳамроҳсан биз ила,
Ўйингда юз берди зилзила,
Бу не ҳол, баҳорда зилзила,
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

*Шоир хоҳ ёшдир, хоҳ қаридир...
Ижоди ажалдан наридир,
Аламдир, барибир аламдир,
Ҳеч кимнинг шогирди ўлмасин!*

Абдулла ОРИПОВ,

Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири

РАВШАН ФАЙЗ

(1960—1995)

*Мерос аталмагай барчага фано,
Қисмат аталмагай ҳар кимга завол...*

Абдулла Орипов

... Ҳали хотира гулхани ловуллаб, ҳали яранинг ўрни эмас, ўзи ачишиб турганида буларни ёзиб улгуришим керак. Уларга қандай ном қўйишни ҳам билмайман. Хотиралар ёзишга ҳали ҳавасим йўқ эди ва бу иш бизларга эп ҳам эмасди. Аммо, шундай бўлиб чиқдики, дўстнинг бевақт ҳалокати кўнглимда аламни, кўлимда қаламни уйғотди.

*Ёр фироғи бирла тенгдир дўст фироғи,
Де, қуёш ботди, гар ўчса дўст чироғи,
Сўнгида дўст васли кутса бос қадам,
Бўлмагай ҳеч бундайин йўлнинг йироғи.*

Бу қайдлар, хотиралар ўттиз беш ёшида (1995, август) бахтсиз ҳодиса сабаб дунёдан бевақт кўз юмган дўстимиз Равшан Файз ҳақида. Уларни ёзганимда кўнглимда нур ўйнади, қаламим енгил-равон юрди, елкам оша дўстим руҳи кўз ташлаб турганлигини сездим. Ўқувчиларга ҳам дўстим руҳи ёр бўлишини тилаб қоламан...

«Тезда қайтаман деганди...»

Мана, Равшаннинг уйидаман. Унинг рафиқаси, келинимиз Жамилахон кўзёшларини тия олмай ўша кунларни яна хотирлаб кетди:

— Уйимизда икки-уч ҳафтадан бери бесаранжомлик ҳукмрон эди. Дераза ромларини алмаштирдик. Айвон томонга темир панжара ўрнатдик. Бу ишларнинг барини Равшан акамнинг ўзлари қилди. Раҳматли, жуда қўли гул, диди нозик инсон эди. Фақат бир хонада яшардик. Қолган хоналарда оҳақ, ганч, қум ва ҳар хил қурилиш ашёлари ётарди. Мустақиллик қунигача таъмирлашни тугатиб, байрам баҳона уйимизга ташриф буюрадиган меҳмонларни кутиб олиш учун тезроқ уйни қўлдан чиқаришга шошиларди, раҳматли.

Ишни тугатиш ўн килоча цементга тақалиб қолди. Равшан ака ўша куни кеч соат олтиларда уйга кириб келдилар ва дарров таъмирлашда киядиган, ҳаммаёғи оҳақ, буюқ чаплаган иш кийимларини кийиб, цемент олиб келишга отланди. «Овқатни суздим, ичиб кетинг» деганимга ҳам қарамадилар. Ажал шошириб турган экан-да, наилож.

Ўн беш минутлардан кейин пастга қараб, келишим билан менга ёрдамга тушинглар, деб тайинлаб, велосипед ва

бир қопчиқни олиб чиқиб кетдилар. Яқин-атрофдаги бир қурилиш дўконида цемент кўриб келган эканлар.

Орадан айтилганча фурсат ўтди. Кенжатоимиз Фирдавснинг шу кунларда тоби қочиб, анча инжиқланиб қолганидан, кўлимдан қўймай кўтариб юрардим. Тез-тез тўртинчи қаватдан уйимизнинг икки тарафидаги йўлга қараб қўяман. Ҳозир даданг келади деб Фирдавсимни, кўпроқ ўзимни овутаман. Ярим соат ўтди, бир соат ўтди. Ёз куни бўлгани учун ҳали ташқари ёруғ эди. Аста-секин кун қайтди. Шом бўзрайди.

Туни билан уйку нималигини билмадим. Тонг оқарди, аммо тун шарпаси кўнглимдан кетмади. Шу куни ҳам қўшниларга билдирмай кечгача кутдим. Кейин тоғамга кўнғироқ қилиб, бўлган воқеани айтдим. Эртанги куни соат ўнларда эшик кўнғироғи чалинди. Мустақиллик куни, ҳаммаёқда байрам эди. Эшикни очдим. Тоғам икки миршаб йигит билан кириб келишди. Тоғам дарров кўлимдан боламни олди. «Оғир бўлинг, синглим, — деди миршабларнинг бири, — ўзингизни босинг...»

Раҳматлининг мурдаси икки кун ўликхонада кимлиги номаълумлигича сақланибди. Устида эски кийимлар, ёнида бирор ҳужжати бўлмаганидан унинг кимлигини аниқлолмаган эканлар. Тоғам мурожаат қилгандан сўнг, унга кўрсатишибди. Воқеа уйимиздан беш-олти юз метрлар нарида, Тошкент ҳалқа йўлига туташган автомобиль йўлида содир бўлган экан. Велосипедга ўн килоча цемент ортиб уйга қайтаётганда орқа томондан бир автобус кимўзарга ўйнаганми, зарб билан урилган, зарб таъсирдан Равшан акам велосипед устидан учиб, йўл четидаги бетон тўсиққа боши билан тушган экан. Велосипедга ҳам деярли ҳеч нарса қилмаганди. Шу куни қўшниларга бахтсиз ҳодиса ҳақида билдириб, ўзимиз Қўшработга жўнаб кетдик. Қўшработда уни отаси ётган

қабристонга дафн этиб, маърака-мавлудларини ўтказиб, Тошкентга қаъда қилиб келдик.

Қўшрабоддалигимизда қайнонам, қайин оғаларим менга бола-ларимни олиб, ўз ёнларида яшаганим яхшироқ деб маслаҳат солишди. Тўғри, эримнинг қabri ўша ёқда. Аммо унинг руҳи барибир Тошкентда, деб ўйлайман. Тошкентдан кетсам, худди унинг руҳига хиёнат қилган-дек сезаман ўзимни. Шунинг учун бу шаҳардан кетолмасам керак.

*Ҳаёт қонуними ёки тасодиф,
Шундайин бир нақл бордир хорижда:
Шеърни жон ўрнида кўрган шоирлар
Қишлоқда туғилиб, ўлар Парижда.
Тошкент Париж эмас, лекин шоирга
Туққан она каби азиз бу макон.
Она қишлоғига, ота юртига
Қайтишга бир лаҳза бермаган имкон.
Ижодга бахш этиб неки борини,
Майдонга тушилар тикиб орини
Тошкентни кечиринг, оналар, ортга
Қайтармади Назар, Ражаб, Чорини.*

(Вилоятларда туғилиб, Тошкент-да бевақт вафот этган шоир дўстларимиз Назар Шукур, Муҳаммадражаб Имомов ва Чори Аваз, Равшан Файз назарда тутиляпти.)

«Шуъла» тўғараги

Мен Равшан билан айни мана шу тўғарак сабабли танишган эдим. Бу 1983 йилнинг бошларида юз берганди.

Ўша пайтларда адабиётга, шеърятга қизиқиш ёшлар орасида ҳозиргидан юз баробар кучли эди. «Ҳали Пушкин шеъри янграрди мағрур, Лермонтов чарақлар назм осмонида!» каби сатрларни ўзгартириб «Ҳали Эркин шеъри янграрди мағрур. Абдулла чарақлар назм осмонида. Шоир бўлиш қийин, шоир бўлиш оғир. Бундай буюкларнинг қаҳ-қашонида» дейдиган пайтлар. Бундай умум қизиқиш ёшлар гавжум жойларда ўз-ўзидан мушоиралар пайдо бўлишига, тўғараклар тузилиши, деворий газеталар чиқарилишига сабаб бўларди.

Авалло, ўзбек илму толибларнинг маккаси — Тошкент Давлат до-рилфунунида ёш адабиёт ихлосмандлари ташаббуси ва уларнинг бағридарё

мураббийлари қўллаб-қувватлашлари оқибатида «Ҳайрат» деб номланган тўғарак тузилди. «Шуъла» том маънода ўша тўғаракнинг негизида пайдо бўлди. Расмий равишда «Ҳайрат»дан «Шуълага», кейинчалик номлари ўзбек шеърятининг саксонинчи йиллар авлоди деб аталадиган бугунига мансуб бир гуруҳ истеъдодлар — Зулфия Мўминова, Равшан Файз, Рауф Субҳон, Зафар Комилов, Ўқтам Мирзаёр, Абдумажид Азим, Тўлқин Раҳим ва бошқа ўнлаб ёшлар ўтди.

Фалак эҳсони

Равшан ўз дўстларига бағишлаб шеърлар ёзишни яхши кўрарди. Синфдош дўсти Саидрасулга, курсдоши, андижонлик Маъмуржонга бағишланган шеърлари китобларига кирган.

Кишига дўст фалак эҳсонидир. Кўнгли — кўнглига, юлдузи — юлдузига, муомаласи — муомаласига тўғри келганидагина орада дўстлик туғилади. Ғараз, тама аралашган дўстликнинг умри қисқа бўлади. Аввало, Аллоҳ, сўнгра ота-она сабаб туғиламиз — ота-онага эга бўламиз. Тақдир қўшганига уйланамиз — оилали бўламиз. Насиб этса, ўғил, қизли бўламиз — ота-она саналамиз. Буларнинг бари тегишли идоралар берган гувоҳномалар билан тасдиқланади, муҳрланади.

Дўст топганимизда эса уни ҳеч ким бизга хатлаб бермайди. Ҳеч қандай расмий идора: «Фалончи Пистончининг шу бугундан бошлаб бир умрлик ёки олти ойлик дўсти» деб гувоҳнома бермайди. «Ўзма дўстлик торини, боғлаш қийин» дейилади бир қўшиқда. Равшан билан орамиздаги дўстлик тори у ёки бу вазиятлардан таранглашган бўлса бордиру, аммо сира узилмаган. Унинг ногаҳоний ўлими ҳам, иншааллоҳ, уни узгучи сабаб бўлмагай...

Устозлар ва шогирдлар

Одатда, одам боласининг фазилатлари ёки иллатлари ҳақида гап кетганда «булар унинг ота-онасидан» дейиш расмдир.

Бу борада устоз ҳам ота-она мақомида туришини назарда тутсак, одам боласига фазилатлари туфайли етгуси раҳматларнинг савоби ота-она қатори устозга ҳам тааллуқли бўлиши жоиздир.

Равшанда зоҳир бўлган барча яхши фазилатлар замирида устози Абдулла Ориповнинг нафаси сезилиб турарди. Равшан Абдулла аканинг меҳридан илҳомланиб яшарди. У биз — мухлислар ва Абдулла ака орасидаги «учинчи одам» эди. Бу элчилик оқибатида Абдулла аканинг соғ-саломатлиги, ёзаётган шеърлари, қувонч-ташвишларидан хабардор бўлиб турардик. Мен Абдулла аканинг «Ҳаж дафтари»га кирган аксар шеърларидан улар ҳали эълон қилинмасидан бурун Равшаннинг таърифи боис хабардор бўлгандим.

«Энди борган юлдузлар яқин...»

Равшан билан деярли тенгдош эсак-да, у мендан анча каттадек кўринарди. Шунинг учун ҳам бир гал бир-биримиз билан сенсиршиб гаплашаётганимизни кўриб, кимдир менга:

— Оллоёр, нимага Равшанни сизламайсиз. У сиздан анча-мунча катта-ку, — деб танбеҳ берди.

Шунда менинг ўрнимга Равшан:

— Бунинг кўриниши ёш, холос, бўлмаса тенгмиз. Сизу биз қариб-чуриб ўлиб кетамиз, у бўлса ёшдек бўлиб юраверади. Домла Комил Яшин «Ҳамзахон унақа эди, бунақа эди» деб хотирлаганларидай, биз ҳақимизда ҳам Оллоёр хотиралар айтиб юради, — деб ўзи кулиб, бошқаларни ҳам кулдириб жавоб берди.

«Юлдузлар чорлаганда» шеърини шундай якунлаган эди:

*Ўсяпман, тезлигим мисоли чақин,
Бир лаҳза тўхтамоқ, тин олмоқ қайда?
Энди борган сари юлдузлар яқин,
Энди борган сари одамлар майда...*

Бугун Равшаннинг руҳи ўша юлдуз тўла кўк чаманзорлардадир балким? Экзюперининг «Кичик шаҳзода» асаридагидек, тунги осмонга қараб, юлдузлар оралаб юрган РУҲ шарпасини ҳис қиламиз. Дунёнинг азаллиги ва абдаллиги олдида инсоннинг бу фоний дунёдаги умри киприк қоққудек муддатлигини англаймиз. «Кимлар келиб кетмади бу дунёга» деган иқрор янги шеър оқшомини бошлаб, дўст ёдини янгилаб кела-веради, келаверади...

*Пардан хоб ортидасан, эй Дўст, бугун
Не гаплар бор, аён қилгин, у ёқларда.
Сендан бирор хабар борми дея кун-тун
Кўзим бўлди юлдузларда-маёқларда!*

*Парвонадир балки бошда фаришталар?
Бирор филмон йўлларингни саришталар?
Бизга бордир бирор алоқа-ришталар
Қабринг узра ўсиб чиққан қиёқларда.*

*Тез қўшилдинг бу сўнги йўқ карвона сан,
Ташлаб кетдинг бизни чексиз армона сан,
Узоқлардан етиб келган парвонасан
Онагинанг ёққан чилтан чироқларда.*

*Тенгсиз эдинг фасоҳатда, тийнатда сен,
Соқов эдинг маломату миннатда сен,
Қандайлар ҳам роҳат топгунг жаннатда сен
Ўртанганда фарзандларинг фироқларда?*

*Сараларкан чин дўстни бу аёвсиз йўл:
Ким дўстликка, кимлар эса бойликка қул.
Йўқ бўлсанг ҳам ғойибона узатиб қўл,
Ёнимдасан; тирик дўстлар— йироқларда...*

*Айтолмадик сенга рози-ризоларни,
Ҳожати йўқ энди турли изоҳларни,
Адаштирай дедингми ё қазоларни,
Ёвни алдаш одат эди широқларда!*

ОЛЛОЁР

ЭРКАТОЙ ШОИР ЭДИ

Аллоҳ раҳмат қилсин, Равшан Файз билан ўтган асрнинг саксонинчи йиллари ўрталарида танишганман. У пайтлар «Ёшлик» журнали таҳририятида ишлардим. Машҳур шоир Эркин Воҳидов раҳбарлигида саксон биринчи йили ташкил бўлиб, саксон иккинчи йил январидан чиқа бошлаган «Ёшлик» илк қадамлариданоқ ёш авлоднинг аввалгиларникига ўхшамаган янги фикрини тарқата бошлади. Собиқ совет тузумининг метин қалқони бўлмиш коммунистик мафкуранинг зийрак кўзини шамғалат қилиб, ватанпарвар, миллатпарвар баъзи ёшларнинг илғор дунёқарашлари аста-секин «Ёшлик» саҳифаларига сизиб кирди. Журнал бирдан эл оғзига тушди. Бу ерда ишлаш ҳам, асарини бу журналда чоп эттириш ҳам улуғ шарафга айланди. Таҳририятга қарийб ҳамфикр, ҳамқадам дўстлар тўпланган эди: Эркин Воҳидов, Эркин Аъзам,

Хайриддин Султон, Шавкат Раҳмон (Аллоҳ раҳмат қилсин), Сулаймон Раҳмон, Муроджон Мансур, Саъдулла Сиёев, Саъдулла Аҳмад, Ёқубжон Хўжамберди... ва ҳоказо. Буларнинг аксари машҳур «гулистон»чилар ҳисобланишарди. Уларнинг орасига битта-иккита бизга ўхшаган гўр бошловчилар аралашиб қолган эдик. Журнал мени бағрига илиқ қабул қилди: ташкил бўлган йилиёқ ишга таклиф этилдим, иккинчи сонидеъ илк ҳикоям етмишинчи-саксонинчи йилларнинг энг машҳур ёзувчиларидан Ўткир Ҳошимовнинг «Оқ йўл»и билан эълон қилинди.

Кейинроқ ўзига хос ёзувчи Набижон (Абдул) Боқий, янаям кейинроқ ўзига хос шоир Равшан Файз, ундан кейин ёш адабиётшунос Муртазо Қаршибой... лар ишга келишди.

Сўзни Равшан ҳақида бошлаб, бир оз хотирага берилганим бежиз эмас. Гап шундаки, кейин келганлар ҳам бу ерга келмасларидан буруноқ «Ёшлик»чи эдилар. «Ёшлик» уларга, улар «Ёшлик»ка бегона эмас эди. Ижодлари «Ёшлик»дан бир қадар файз олган, дунёқарашлари «Ёшлик» руҳида шаклланган эди. Шу боисмикан, бу саналганлар билан тезда тил топишиб кетдик.

Равшан шеърият бўлимига оддий ходим бўлиб келди, лекин тез орада бўлим мудири вазифасига кўтарилди. Камина адабий танқид ва санъат бўлимини бошқарар эдим. Айни шу пайтда уни ҳар томонлама кузатдим, бир-биримизга янада яқинлашдик. Шеърларини яхши кўрардим. Шунинг учун янги ёзганларини кўпинча менга ўқиб берарди, биргаликда пишитардик. Равшаннинг менга ёқадиган энг яхши жиҳати адабиётда катта даъвода бўлмаганидек, ёзишда ҳам ҳеч кучанмас эди. Қўлига қалам оларди-да, масалан, бундай бир манзарани эмин-эркин чизиб ташларди:

*Тонг ёришиб қолди. Ҳадемай
Қуёш найза қадайдди кўкка.
Мен қанчалик ғамини емай,
Тун барибир бормайди кўнга.*

*Тутмасин деб одамни хуни
Яшираман шу ҳақиқатни.
Тун билмайди битганин куни
Ва санамас ҳар дақиқани.*

*Шундан унга бўламан далда,
Сочларини силайман секин.
У бир қултум сув сўраганда
Азон янграб қолади лекин.*

*Қалқиб кетар қўлимдаги сув,
Ўзгарар тун авзойи, бети,
Юрагига тушади қўрқув,
Увишади туйқусдан эти.*

*Ошкор бўлар оламга бу сир,
Нафаслари келади куннинг:
Қичқиради хўрозлар бир-бир,
Оқаради юзлари туннинг...*

Вафотидан кейин чоп этилган «Кел, эй кўнглим» тўпламини ўқи-ганлар сезадиларки, Равшан болалигида кўп мусибатларни, қайғу-аламларни бошдан кечирган. Албатта, бу мусибат ва қайғулар унинг қалбида теран из қолдирган. Балки кейинчалик мана шу излар қўлига қалам тутқазгандир. Ҳар ҳолда Равшан Файз ниҳоятда ҳассос йигит, ҳассос шоир эди. Сал нарсага ҳаяжонланиб кетаверар, бир оз шалдир-шулдир бўлгани учун туйғуларини дўстларидан яшириб ўтирмас эди. Натижада ўртада дарҳол самимият юзага келарди.

Ҳаётда жуда кузатувчан, кичкина бир ҳодисани ҳам эътиборидан четда қолдирмас, кутилмаганда нимадир ижодига туртки бериб юборар эди. Бир гал икки ёшли қизи Юлдуз қайчини кўрсатиб, ҳайрат ичра: «Дада, қаранг, қуш... қуш учяпти», деганида шундай ҳаяжонланадики, болаларча соф қалбидан беихтиёр сатрлар тўкила бошлайди:

*Бўғзимга тиқилиб қолди бир нима,
Нимадир мижжамга келди сизилиб.
Кейин ханжар каби тигдор ваҳима
Оламга отилди оғзимни тилиб:
Қизим, она қизим, кўп доно қизим,
Туф дейин қуш тилинг, гуруч тишинга,*

Келгин, ҳайратимнинг тафтида исин,
 Жоним садқа бўлсин ўхшатишинга.
 Гарчи қаноти йўқ, оёғи йўқдир,
 Осмон деса гарчи қизимас ичи,
 Қайчи бўлса бўлди, кўнглим кўп тўқдир,
 Қушга ўхшаш экан барибир қайчи.
 Ақлинг меникидан бўлгайдир сара,
 Йўқса қайда эди ўттиз йил бу хуш?
 Ростдан ҳам нимаси биландир, қара,
 Қайчини эслатар ахир ҳар бир қуш.

Бирга ишлаб юрган кезларимиз бўлимдан қайсидир мавзуда мақола тайёрлаб туширишим керак бўлиб қолди. Равшандан илтимос қилдим. «Айни сизбоп мавзу, тез ёзиб берсангиз», дедим. Рози бўлди. Йўналишини келишиб олдик. Белгиланган муддатда олти-етти қоғоз кўлёзма мақоласини кўтариб олиб келди. «Ўқиб кўринг», деди. Ўқидим. Одати бўйича тиниқ туйғуларининг борини қоғозга тўкиб солибди.

— Бунингиз ғирт ҳаяжон бўлиб қолибди, энди буни мақола қилиш керак, — дедим ҳазиллашиб. Мириқиб қулди.

Ўшандан буён то қисқа умрининг охиригача «ҳаяжонни мақола қилиш» хотираси гурунгларимизнинг очқичи бўлиб қолди.

Энди ўйлаб қарасам, ҳаётларимизда ҳам баъзи ўхшашликлар бор экан. Қишлоқлардан чиқиб, одам бўлармиканман, деган ниятда ўқишдан кейин пойтахтда қолишни истаган жами хаёлпарастнинг илк босқич ҳаёти ижарама-ижара саргардонлик билан бошланади. Бу, чопон ҳамиша елкада, деганидир. Гоҳо олдинги ижарадан чиқарилган, аммо ҳали янгисини топмаган ҳолларга тушасиз. Яъни кўчада қоласиз. Бунинг аламларини бошидан ўтказганлар билади. Менда ҳам бунақа ҳол кўп бўлган. Вокзалларда ётиб юрганимни ишхонадагиларга билдирмасликка қанча тиришмай, зийрак устозим Эркин Аъзам (барибир сезса керак) ҳар хил баҳоналар билан тез-тез уйига олиб кетарди. Юлдуз кеннойи ҳам ҳеч қачон оғринмасди. Аҳвол жуда танглашганда ўзи ҳам ижарада турадиган шоир Мирза Кенжабек таътилга кетаётиб, уйини менга ташлаб кетди. Лекин барибир орада ўзимга бошқа жой топа олмадим. Энди нима қиламан, деб бошим қотиб турганида Хайриддин Султон жонимга ора кирди: «Таътилни оилам билан Паркентда ўтказмоқчимиз, жой топгунингизча бориб бизникида тураверинг», деб янги олган квартирасини бир ойга буткул ихтиёримга қолдирди. Негадир совутгичга унча-мунча озиқ-овқат ҳам солиб кетибди. Хуллас, бунақа яхшиликларни кўравериб, ўшанда: «Худо хоҳлаб уй олсам, мен ҳам, ўзларига қайтара олмасам-да, бошқаларга шунақа яхшилик қиламан!» деб кўнглимга тугиб қўйган эдим. Ниҳоят, 1988 йили шаҳар ижроқўми Ал-Хоразмий даҳасидан менга ҳам тўрт хонали уй ажратганидан кейин тез орада шундай яхшиликка сабаб туғилди.

Бир куни Равшан ишхонада юрагини ёрди:

— Нуруллоҳ ака, капаратип уйим битиб қолган, топшириши чўзилапти, калитини бир ойдан кейин бераркан, бу ёқда ижара уйимнинг эгаси тез чиқиб кетинг деб қисталанг қиляпти, — деб қолди.

Дарҳол ниятим эсимга тушди. Аллоҳга шукрлар қилдим.

— Ҳеч қисинманг, бизникига келинг, кўч-кўронингизни ҳам олиб келинг, маҳалла кўшни, кўчишингиз осон, — дедим.

Уйнинг ярмини ажратиб бердим. То калити қўлига теккунича Равшан оиласи билан бизникида яшади. Албатта, бир уйда иккита оила туришининг ноқулай томонлари ҳам бор эди. Аммо хотинларимиз ҳам аҳволни тўғри тушуниб, сабр-тоқат билан чидаб, яхши кунларгача эсон-омон етиб олдик.

«Ёшлик»да икки йилча бирга ишлаб, кейин турли сабаблар билан ҳар ёқларга тарқаб кетдик. Лекин муносабатларимиз узилмади. Баъзи-баъзида қизчалари Чарос ёки Юлдузни етаклаб бизникига чиқиб қоларди.

— Би-ир эски-тускилардан гийбатлашайлик деб келдим, Нуруллоҳ ака, — дерди ўзига ярашадиган эрка бир оҳангда. Ўғилларимни суйиб-эркалатиб, елкаларига миндириб оларди, ўзи ҳам болаларча эркаланиб ўйнашарди.

Дарвоқе, Равшаннинг феъл-атворида, гап-сўзларида ҳақиқатан самимий бир эркатойлик бор эди. Туғилиб ўсган оиласида эрка фарзанд, ёр-оғайнилари даврасида эрка дўст, ишхонада эрка ходим, адабиётда эрка шоир эди. Шеърларини синчиклаб ўқиган киши Равшан уларни нақадар эркаланиб ёзганини билиб олиши қийин эмасди. Эрка сатрлар, эрка ўхшатишлар... Масалан, ўтаётган умри учун у дафъатан куз фаслидан ҳам ҳақ даъво қилиб қолиши мумкин эди:

*«Бугун куз тўлайди умримнинг ҳақин,
Ҳолбуки, тиллога тенг эмасди у.»*

Ёки, масалан, бошқа бир кайфиятда:

«Кўрмадим сен каби хаёлкаш қизни...»

деб ҳозиргина ўзи жаримага тортган гуноҳкор кузнинг бирдан кўнглини овлашга ҳаракат қилиб қоларди. Негадир «хаёлчан» деб эмас, балки айнан «хаёлкаш» деб ёзган эди. Зотан, хаёлкашликда ҳар хил ҳолатларни ва хаёлларни ўзида ташувчи ҳаммоллик сифати ҳам бор-да.

Аллоҳ Чаросу Юлдуздан кейин Равшанга ўғил ато этди. Наслининг давомчиси туғилганидан унинг қанчалик севинганлари!

Бир куни яна бизникига чиқди.

— Нуруллоҳ ака, шу, ўғилларингизни жуда яхши кўраман-да! Рози бўлсангиз, ўғлимга биттасининг отини қўйсам, — деди.

— Сотаман, — дедим ҳазиллашиб.

— Майлига. Қанча десангиз, мен тайёрман, — деди қийқириб.

Ўғлига «Фирдавс» деб от қўйди. Яна бир нарса бизларни бир-биримизга боғлади гўё.

Равшан иккимиз бойликда ҳам тенг эдик: унинг ҳам, менинг ҳам, валасапидларимиз бор эди. Мен ишга шу уловда бориб келардим. Равшан ҳам кўп юмушларини шунда бажарарди. Мустақилликнинг нечанчиём йилини нишонлаш арафасида «электричка»да Чорбоққа кетаётганимда менинг валасапидимни ўғирлаб кетишди. Танбурда турган эди, ўзим кираверишдаги ўриндикда

китоб ўқиб борардим. Онда-сонда қараб қўярдим... Турган эди. Ғазалкентга яқинлашганимизда бирдан йўқ бўлиб қолди. Хуллас, бор-йўқ уловимдан ҳам айрилдим. Мен учун бу ўғрилиқ машъум ҳодиса эди. Икки кундан кейин Тошкентга қайтиб эса, ундан ҳам машъум хабарни эшитдим: мен уловимни ўғирлатган куним Равшанни, укамни, дўстимни, шоир биродаримни валасапидда уйига бир қоп семон олиб келаётганида, Ўрикзор даҳаси атрофидаги кўприк устида... машина уриб кетибди!

Вужудимни совуқ тер босди. Бу икки ҳодисада гўё қандайдир боғлиқлик бордай туюлди. Бир кунда мен ҳам уловимдан, ҳам биродаримдан ажраб қолган эдим. Аммо валасапидимни йўқотганимда ҳис қилганим изтироб Равшан Файзни йўқотганимни эшитганимдаги изтиробим алангасида эриб битди. Чунки у номард бор-йўғи битта уловни ўғирлаб қочган бўлса, Равшанни йўл чеккасида уриб, қочиб кетган бу номард онасининг кўз-қароғини, оиласининг пушти паноҳини, болаларининг паҳлавон отасини, мен каби ошна-оғайниларининг бетакрор бир дўстини, элимизнинг эса, каттакон ва яхши бир Шоирини «ўғирлаб қўйган» эди.

Начора, сабр қиламиз, инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъун, деймиз. Аллоҳдан ҳаққиға раҳматлар ва мағфиратлар тилаймиз ва бундан бу ёғига, ўзимиз ҳам то хотираларга кўчгуниimizча, доғли юракларимизда унинг хотирасини олиб юрамиз.

Нуруллоҳ МУҲАММАД РАУФҲОН

Мени бу ёшликнинг тафти уйғотди,
Ташналик, соғинчнинг дарди уйғотди
Ота, ёлғизликнинг ҳукмида қолиб
Сизни кута-кута тонгладим отди.

Энтиккан бу дилнинг нолишларини,
Соғинган юракнинг ёнишларини,
Қанийди, бир бора саппора кўнгил
Тушунса ҳаётнинг дўнишларини.

Биламан, дийдор йўқ, хотира мангу
Иложсиз кўниккум, тақдир ҳукми бу,
Ҳаётда, ёнимда йўқсиз-у, аммо
Менинг нигоҳимда яшайпсиз-ку...

Бахтли кунларимни, шодлик дамимни,
Айтинг, кимлар билан кўрайин баҳам.
Ҳеч нима овутмас менинг ёдимни
Ёнимда дўстларим, «бахтим» бўлса ҳам.

Баъзида ҳаётнинг гирдобларига,
Изларим қолдирмай кетаман шўнгиб.
Йўқ, энди кўниккум азобларига
Яшайман умрингиз эртаси бўлиб.

Юлдуз ФАЙЗИЙ

РАВШАН ФАЙЗ ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

* * *

Кўнглимни ҳеч этмадим бозор,
Суйганимга бермадим озор.
Мажнун мисол бўлмасдан хор-зор
Мен ёшликни тарк этиб кетдим.

Юрагимни рашқларда ёқиб,
Тоҳир каби юрмай деб оқиб,
Толеимга этагим қоқиб,
Мен ёшликни тарк этиб кетдим.

Гул фаслида қолмагай дунё,
Хайр, Лайли, алвидо, Зуҳро.
Ёшлик мени тарк этмай илло,
Мен ёшликни тарк этиб кетдим.

* * *

Сени деб билмасман тиним нима ул,
Тежаб-тергаганим сеники буткул.

Юрагимни ютиб топганим сенга,
Тийинни-тийинга уриб топганим сенга.

Боболарим ётган ерларим қолар,
Шамоллар шовири— шеърларим қолар.

Узилган кунидан насибам, ноним
Сенгадир шеър ёзиб орттирган номим.

То умр ўткинчи экан — нетарман,
Эртами-кеч барини ташлаб кетарман.

Кетарман тупроққа тенг бўлиб, илло
Бу-чи парвойингдан келмайди аммо.

Боиси, сен ўжар боламсан, дунё,
Бўғзимга сиғмаган ноламсан, дунё.

Зорларни билмаган золим, зўримсан,
Дунё, сен энг эрка меросхўримсан.

* * *

Мен яхши кўряпман сизни тобора.
Тобора кўзимдан йитмоқда туман,
Қарангиз, қисқариб боряпти ора,
Орада тўсиқ йўқ энди умуман.

Мен яхши кўряпман сизни кун сайин,
Кун сайин яқиндир дийдорингиз, ёр,
Йўллар кўп равондир, ҳаво ҳам майин,
Майин сўнмоқдадир косагул, аёллар.

Мен яхши кўряпман сизни шунчалик,
Шунчалик муҳимдир энди зор, додим:
Худойим, ишқилиб салому алик
Умрича бўлса бас, қолган ҳаётим.

Мен яхши кўряпман сизни тобора...

АЁЛ

Куя-куя кунчил ёсуман
Ўртамизда бўлганда туман,
Сени яхши кўрдим, барибир,
Сумбул сочли эй ширин сухан.

Юзингни тўсганда паранжи,
Барибир, хоҳ ранжима-ранжи,
Сени яхши кўриб юрдим мен,
Эй гулларнинг гавҳари, ганжи.

Тун қўйнида йилт этган бир шам
Умидимга бўлмаса ҳам шан,
Сени яна яхши кўрдим-ей,
Менинг кўзим кун каби равшан.

Аммо ҳеч боқмайсан чақирсам,
Ё овозим етмайми, жимсан.
Сени ҳамон яхши кўргумдир,
Сен шу қадар кўзга яқинсан.

Етгудайсан қўлим чўзсам, о,
Бунга қайдин куч топай аммо.
Сени жуда яхши кўраман,
Эй заминда қолган хурлиқо.

Нега ҳолимни ҳеч сўрмайсан,
Кўзимга боқиб соч ўрмайсан.
Сени яхши кўраман мудом,
Сен-чи, мени асло кўрмайсан.

* * *

Ё кимлардир қошлар қоқиб
Кўнглингизга қўл солдими,
Ё биз каби ошиқларнинг
Қадри ерларда қолдими?

Хоҳишингиз бўлдими танг,
Сигмайдими ҳеч ҳаддингиз?
Қушлар ҳам келди қайтадан,
Ёр, нега сиз келмадингиз?

Шул ғариб кўнглимга қараб,
Толларнинг сочини тараб
Баҳор келди минг марталаб,
Ёр, нега сиз келмадингиз?

Соғинчимдан қулди дунё,
Дунё қулишдан толдими?
Биздай содда ошиқлар ё
Фақат шеърларда қолдими?
Йўлларга термилиб толдим...

* * *

Баҳордан гул узолмадим, ёр,
Сочларингга тузолмадим, ёр.
Куч топмадим, андишанинг зўр
Деворини бузолмадим, ёр.

Баҳор эса тарк этди кетди,
Чақмоқ экан ярқ этди кетди.
Кўзимни бир очиб-юмгунча
Кўз ёшига фарқ этди кетди.

Бу дунёдан безаман энди,
Ўзимни кўп сезаман энди.
Шамол каби далли-девона
Армон даштин кезаман энди.

Асли бари ўзимдан ўтар,
Тил билмаган сўзимдан ўтар.
Шундан эди юзингни ювган
Дарё менинг кўзимдан ўтар.

Баҳордан гул узолмадим ёр...

АЪЗАМ ҲҚТАМ

(1960—2002)

*Жон келур оғзимга, қандоқ ширин ул,
Меҳмон изн кутар остонага келиб.
Ҳйнадим ҳар ерда, қиёматгача
Жилмайиб ётайин Фарғонага келиб...*

Аъзам Ҳқтам

«Кузда қулган чечаклар», «Кузатиш», «Зиёрат», «Тараддуд», «Икки дунё саодати», «Қирқинчи баҳор» китоблари муаллифи — дилбар шоир Аъзам Ҳқтам XX аср ўзбек шеъриятининг энг истеъдодли вакилларидаи бири эди.

Ушбу тўпламлардан ўрин олган шеърларини ўқиб, инсон хилқати, унинг мукамал шахс сифатида шаклланиш жараёни ниҳоятда мураккаб эканлигини англагандай бўласиз. Шоирнинг доим руҳий покланишга, комилликка, қалб озодлигига интилганини ҳис қиласиз.

Ҳаётдан эрта кетган Аъзам Ҳқтам ижодидаги мазмун ва ёвқур сатрлар гирдобидаги сирли оҳанг, самимият, дунёни фалсафий англаш туйғуси китобхонни мулоҳазага ундайди.

Ишхонада ишлаб ўтиргандим. Бирдан хонамизга юзларидан нур ёғилиб турган бир киши кириб келдилар. Ўрнимдан туриб салом бердим. Бояги одам мен билан худди эски қадрдонлардай илиқ саломлашди. Билсам, муҳарриримизни йўқлаб келган эканлар. Бошлиғимизни бир оз кутишларига тўғри келди. Опа келгунларича бўлган бир лаҳзалик суҳбатдаёқ у кишининг қанчалар билимли, тафаккури кенг, шу билан

бирга, самимий ва оққўнгил, асосийси, ўта камтарин инсон эканликларини ҳис қилдим.

Кўп ўтмай у одам бизга ишга келдилар. Эртасига ҳамхоналаримдан бири: «Аъзам аканинг бизга ишга келганлари яхши бўлди, жуда ажойиб инсонлар-да», деб қолди хурсанд бўлиб. Шундан кейингина мен ўша куни суҳбатлашган инсон «Тараддуд» китоби билан менга аввалдан қадрдон бўлган дилбар шоир Аъзам ЎКТАМлигини билгандим...

Бахтни қарангки, биз бир хонада ишлай бошладик. Тез орада Аъзам ака барчамизнинг севимли қадрдонимизга айланиб қолди. Таҳририятнинг ижодий ходимлари, кўпинча идорада эмас, балки мақола илинжида турли ҳудудларда бўламиз. Ле-

кин шундай бўлса-да, Аъзам акани бир кун кўрмасак соғиниб қолардик. Ишга атайлаб Аъзам ака билан кўришиб икки оғиз суҳбатлашиш учун ошиқиб турардик. Устоз бўлган даврада ўзгача файз бўлар, самимий суҳбатлари дилни равшан қиларди. Қани энди ҳамма одам ҳам Аъзам акамдай бўлса, деб ўйлардим мен. Балки шунда: «Бугун орамиздан меҳр-оқибат, одамгарчилик кўтарилиб кетяпти!», деган гапларга ўрин қолмасмиди...

Аъзам аканинг негадир ҳаммага яхшилик қилгиси келаверарди. Хоҳ у таниш бўлсин, хоҳ нотаниш. Энг ҳайратланарлиси эса, борди-ю ўша одамга ёрдамлари тегмаса қаттиқ хижолат чекиб, эзилардилар. Мен баъзан: «Аъзам ака, нега шунақасиз. Ахир у одамнинг бошқа танишлари ҳам бордир. Таниган, танимаган инсонларингиз учун ҳам елиб, югура-сиз-а?» десам, «Билмадим, яхшими, ёмонми. Лекин бу одатни негадир ҳеч ташлолмайман. Қўлимдан келадиган иш бўла туриб ёрдам қилмасам, виждоним қийналиб кетади», дердилар.

Ёз ойларида менга вақтинчалик яшаш учун турар-жой зарур бўлиб қолди. Ўйлаб ҳам ўтирмасдан Аъзам акамга «ёрилдим». Устоз эртаси куни калит кўтариб келдилар-да: «Бу сиз бундан буён яшайдиган уйнинг калити», дедилар ҳазил аралаш. У кишининг шу икки оғиз гаплари ҳам кўнглимни ёритиб, менга қанчалик далда бўлганди, ўшанда. Эртасигаёқ

дўстларим билан ўша уйга бориб, хотиржам яшай бошладик...

Баъзан суҳбатлашиб ўтириб, ёшлигимга бориб, кимнингдир менга ҳасад қилаётганидан ёзгириб қолсам, Аъзам ака: «Бу нима деганингиз, инсон бунақа майда-чуйда гаплардан юқорида туриши керак. Кимдир менга душманлик қияпти, деб ўзини ўзи ишонтириб яшаш ярамайди. Ҳамма билан дўст бўлишга интилинг», дердилар. Шунинг учунми, ўзлари ҳам ҳаммани дўст деб билардилар.

Устоз ёш ижодкорларга, сўз санъатига ҳадик билан кириб келаётган қаламкашларга ўзгача эътибор берардилар. Йигирма-ўттиз чоғли шеърый машқларимни минг истиҳола билан Аъзам акамга кўтариб борганимда у киши эринмай ҳар бир шеърни эътибор билан ўқиб, таҳлил қилиб, фикрларини ёзиб бергандилар. Ҳар бир ёзганларимдаги ютуғимдан қувониб, камчиликларимни тўғрилаб, маслаҳат берганлари эса кечагидай кўз ўнгимда.

Аъзам Ўктам ҳузуридан у кишининг этагидан тугган ёш қаламкашларнинг қадами узилмасди. Устоз камол топиб, юртга нафи тегаётган, ўз сўзини айтаётган шогирдларини кўрганида ич-ичидан қувониб кетарди. Ҳар бир муҳокама, суҳбату савол-жавобларнинг ўзиёқ бир китоб экан, энди ўйласам.

Охирги кунларда устоз билан икки-уч кун кўришолмадик. Мен имтиҳон-синовлар билан андармон эдим. Аъзам акам сўнгги кунларининг бирида уйларига таклиф қилганларида ҳам «Эртанги синовга тайёргарлик кўрмоқчийдим, кейинроқ бораман», дегандим. Ўшанда устознинг тириклик аталмиш синовдан, бу имтиҳон дунёдан чин дунёга тараддусланганини ким билибди, дейсиз. Хом сут эмган бандаларимиз-да, ҳамиша гафлатда қоламиз.

Орадан икки кун ўтиб эса «Аъзам Ўктам оламдан ўтди», деган қанчалар совуқ, армон ва аламга тўла хабарни эшитишга ва Яратганнинг иродасига кўнишга мажбур бўлдик.

Аъзам ака умр бўйи ноҳақликка, ёлгонларга қарши курашиб яшади. Ҳамма ўринларда ҳам ҳақ эканлигини исбот қилди ва голиб бўлиб келди. Бугун эса фақат ўлимгагина енгилди...

Севимли шоиримиз Муҳаммад Юсуф оламдан ўтганларида Аъзам ака кўп қуюндилар. Шеърларини қайта-қайта ўқиб: «Шоир

мен ўламан, кетаман деган кайфиятда ёзмаслиги керак экан. Муҳаммад аканинг кўп шеърлари бугун башоратга ўхшайди, гўё», дегандилар. Ўшанда мен устознинг «Қирқинчи баҳор» китобидан ўрин олган қуйидаги шеърини ўқиб, кўнглим хотиржам бўлганди:

*Табибим, пуч сиз берган дарак,
Хасталанай нечун шу ёшдан?
Севганимдан санчар бу юрак,
Қон боқиммас, ғайратим ошган.*

*Ўлим деманг, ўлим ўлсин!
Ўйнаб-кулиб юзга тўламан.
Э-йўқ, бу кам.
Не бўлса-бўлсин—
Мен дунёга устун бўламан!*

Афсуски, устознинг ёзганлари терс келди. Аъзам Ўктам, ўзи севган шоир Муҳаммад Юсуфнинг шеърини ўқиб туриб, дорилфанодан дорилбақога рихлат қилди...

Устоз Аъзам Ўктам ҳам тақдирини башорат қилиб, худди шеърга солиб кетгандай туюлади:

*Жонимга тегмоқда барчаси бир-бир,
Жон эса ҳалқумга келар охири.
Битта мен йўқ бўлсам не бўпти ахир —
Ўзбекнинг камайиб қолмас шоири.
На Тошкент, на Қўқон билади мени,
Ахир ўз-ўзимни алдаб нетаман?
Шу оппоқ қоғоздан яширай нени—
Бир ўлиб кўрмадим, холос. Кетаман!*

Шоир киндик қони томган тупроқ Фарғонадан, ажодларини бағрига олган «Пошшопирим» қабристонидан мангу макон топди. Жаноза намозига йиғилган ҳар бир мўмин бир марта бўлса ҳам тобутга қўл теккизсам дейди. Ўша куни галма-галдан тобут таллашиб бораётган, кўзлари жиққа ёш Хонободни, Бувайдани кўрдим. Нафақат Бувайда, балки бутун Фарғона йиғлади ўша кун.

*Бергувчи бир, олгувчи ҳам,
Не қиламиз дунё бир кам,
Тошшаҳардан топган акам —
Аъзам ЎКТАМ, Аъзам ЎКТАМ.*

*Кўз тегдим, қани тумор?
Қишлар тирик, ўлди баҳор,
Ҳар лаҳзада қилар хумор
Аъзам ЎКТАМ, Аъзам ЎКТАМ.*

Бугун шоирдан ажойиб шеърлари, ота-она, ака-укалари, ўзидай тоза қалб фарзандлари қолди. Шундай фарзандни тарбия қилган, элга нафи текканида қувонган ва бугун доғида куяётган шоирнинг падари бузруквори ва волидаи мухтарамасига Яратганнинг ўзи сабр ато этсин.

Энди Аъзам Ўктам мухлисларининг «Кузатиш», «Кузда кулган чечаклар», «Тараддуд», «Икки дунё саодати», «Қирқинчи баҳор» каби китобларидан таскин топишдан ўзга иложлари ҳам йўқ.

Биз тириклар эса фақат марҳум хотираси учун дуои-фотиҳа қилишдан ўзгасига қодир эмасмиз. Илоҳим, охиратингиз обод бўлсин, устоз!

Хуршидбек РЎЗИЕВ

Аъзам Ўктам хотирасига

*Бўйдор бир дўст кетди. Келди бўйдор ғам,
Куюндим. Бўтадай бўзлаб йиғладим.*

*Айрилиқ — юк. Босди. Фичирлаб синдим,
Куюн ичга урди. Музлаб йиғладим.*

*Фақат олдга оқар дарё эканмиз,
Қайтмас дарёларни излаб йиғладим.*

*Рўзи маҳшардами энди кўришмоқ ...
Ўзим ўз-ўзимга сўзлаб йиғладим.*

*Хазин-хазин найнинг ноласи келди,
Мен ҳам шул нолага мослаб йиғладим.*

*Бу кеч тик теракка суянганимча,
Кетган дўстларимни эслаб йиғладим.*

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Ўзбекистон халқ шоири

«МЕН БАҲОРМАН, МУЗЛАГАН ОТАШ»

Ўзбек шеърятни боғидан Аъзам Ўктам дарахтини туйқус илғай оламиз. Бу дарахтнинг салқинларида, шамолларида неча бор йўқлик ва борлик ҳақида ўйлаганмиз.

Унинг кўзлари ўткир, қулоқлари зийрак, юрагининг қаъралида изтиробли сирлари бор эди. Дунёнинг аламли ғовурлари, аччиқ ғулувлари уни тез улғайтириб қўйган эди.

Шоирни ичкин англаш, тушуниш ҳамиша оғир кечади. Сатрларнинг ортида, сатрларнинг сатҳида, унинг теран тубларида

нелар борлигини барча ҳам идрок этолмайди. Лекин биламизки, шеърят ёвузликка судраётган нафсга қарши курашади. Кичикни улуғлайди, катта кетганни ерга имлайди. Барибир ҳақиқатни айтади, айтаверади. Шеърят шунинг учун ҳам абадийдир.

Аъзам Ўктамнинг «Боғ» шеърини олайлик.

«Кўзим тиниб кетди, сирқираб кўксим барпо этолмаган боғингга қараб. Уми ёшлигимнинг, қалбимнинг акси? Асабий гўлдирар сени қувиб етолмаган сойлар, газабли гўлдирар сенга эргашиб кетолмаган тоғлар. Боғинг сари бордим кўр ойдинда, гуркираб ўсарди бегона ўтлар. Юлдим, аламларни юлгандай қалбдан. Дўстинг йўқ экан-а, қадрдоним, ининг йўғмикан-а, оғам? Элинг йўқмиди-я, жигарим? Қоғоз қораладим қоронғуликда: «Мен кимман? Армондан бўлак ҳеч вақоси йўқ ёш шоир. Соқовга ўхшашар оғаларим, Халқим, деб юрган бу эркакларда борми ахир ҳис»...

Шоир чексизликдан чекка томон симдор тортиб, уларни бирлаштира олади. Чексизликнинг чеки борлигига сизни ишонтира олади. Шоир ҳар жойда, ҳар вақтда, Вақтдан ташқарида ҳам мавжуд-номавжуд. Билим йўлининг ич-ичидан Аллоҳ висолига етказувчи йўлдан кетаётган дарвеш, вақт ҳукм-фармосидан кишанларидан мутлоқ озод бир зотдир.

Ўзбек шеърятини боғида Аъзам Ўктам дарахтини тез илғаб оласиз. Бу дарахт кўп замонлар ажойибу ғаройиб меваларини армуғон қилажак. Бу дарахт бу боғни сарғайтириб қўймайди, доим қайта туғилиб, қайта ўлиб, қайта тирилиб шовуллаб тураверади.

*Зангори Оғочман. Ҳозир осаман.
Қайта тириламан тўлиб сеҳрга.
Меҳржоннинг қанотини ёзаман,
Дунёларни тўлдираман меҳрга.*

*Мен қишман, бошимда азалий оқтош,
Қонли булутларга бурканиб қотган.
Мен баҳорман, музлаган оташ –
Зулматнинг жизғанақ тонглари отган.*

*Абадий Коинот бирла қоламан,
Ўлсам чирқирайди овозим танда.
Энг янгроқ юлдузни узиб оламан,
Эзилган, хўрланган бареман тубанда.*

*Ёлғиз, ўзим халқман, ўзим оломон,
Мен шоирман ахир, шоҳман, эй банда.*

Рауф ПАРФИ,
Ўзбекистон халқ шоири

ТУН БУРГУТЛАРИ

Чўянтан Арслон қушчининг обжувози Қапчуғайқирни оралаб оқувчи Шоҳимардонсой ёқасидаги сўлим жойда бўлгани боис бу ерда шоли янчувчилардан кўра олтиариқлик сайлчилар кўпроқ учрарди. Келган одам борки, чолнинг ов бургутини томоша қилиб тўймас, кекса овчи эса «қирувчи қуш»нинг сон-саноксиз «ҳаво жанг»ларини оғиз тўлдириб баён қилишдан толиқмас эди.

Арслон қушчининг бир ҳикояси эсимда қозиқланиб қолган. Эмишки, ҳар 20—30 йилда қайсидир бургут кўкиш тухум туғар, бундай тухум туққан бургутнинг инини бошқа қавмдошлари жуфт-жуфт бўлишиб туну кун кўриқлашар, бу пойлоқчилик полапон тўлиқ вояга етгунга қадар давом этаркан. Кўкиш тухумдан чиққан, минг-минглаб бургутлар ичра бир яралиб қолувчи бу суюндиқ қушни «Тун бургути» деб аташар экан. Кўзи бойўғлиникидан-да ўткирроқ бўлган тун бургутининг нодирлиги шунда эканки, у кундузлари ухлаб, тун бўйи тоғма-тоғ учиб юрар, ғафлатда ётган бургутларни заҳарлаш ва полапонини ўлжа қилиш ниятида қоялардаги инлар сари писмайиб ўрмалаётган илонларни бирма-бир овлаб кун кечираркан.

Шоир ҳам тун бургутига менгзайди. Ғафлатдан имкон қадар йироқ бўлишга уринади, она масканидаги ҳар бир қондошини ҳар қандай хавф-хатардан сергак кўриқлаш ташвиши билан яшайди. Ўз қавмининг тинчи ва фароғати йўлида жон куйдираётганини бошқалар сезадими, йўқми, ундан миннатдор бўладиларми, бўлмадиларми, буларни ҳатто ҳаёлигаям келтирмайди. Зеро, заҳматли бу турмуш унинг оддий ҳаёт тарзига айланган...

Йўловчи машинанинг орқа ўриндиғида тун мудроғи элитгудек бўлиб, Қамчиқ довони оша борарканман, бошимда шу ўйлар айқаш-уйқаш кезиб юрарди. Эртанги кун жуда оғир кечади, ўжар ва довюррак йигит, тўкиб эмас, тўкиб ёзишга одатланган яратилма шоир Аъзам Ўктамнинг кўмилаётганини, тобора тупроқ остида қолиб бораётганини чидам билан кузатиб туриш керак бўлади. Шоирнинг жасади ҳозир Тошкентда, Бувайдада эса унга аллақачон қабр қазилмоқда.

Қулоғим остида шоирнинг товуши узук-юлуқ тарзда, гоҳ ҳазинланиб, гоҳ гулдиракланиб таралаётгандек. Жуда таниш шеърӣй парчалар:

*...Ақлим энди етяпти оз-моз:
астойдил қасд қилса бас одам,
айланади кундага қоғоз,
болта бўлар бемалол қалам...*

*...Тураверар кериб кўкрагин,
Аъзам Ўктам ўлар эгилса.*

*Чип-е, бўлсанг кимнинг кўппаги,
Пишт-е, кимнинг мушуги бўлсанг!
...Қишлоғим, бўл бегона
Сен мотам, нолаларга.
Кучанг тўлсин, онаси —
Уйғотган болаларга.*

*...Онанинг бисоти фақат оқ йўлдир,
Сени тортиб турсин тупроқ, она тил.
Қайда юрма, қанча умр кўрма, барибир,
Тобутда бўлса ҳам юртингга интил!*

Қизиқ! Сўзи бор, ўзи йўқ... Бу қанақаси, бор-йўғи 41 ёшда эди-я! Келдию кетди... Шавкат Раҳмон-чи? Муҳаммад Юсуф, Равшан Файз, Ҳамза Имонберди, Тилак Жўра, Чори Авазлар-чи? Намунча «шошқалоқ» бўлмаса бу йигитлар?! Миллий шеъриятимиз йигирманчи аср охирида ўшал қоматдор қаламкашлар билан нечоғли бойигани барчамиз учун ойдек тип-тиниқ, бироқ йигирма биринчи аср бошларида адабиётимиз уларсиз қанчалар қашшоқлашганини тўлиқ тасаввур қилишдан ожизмиз. Булар шунчаки жудолик эмас, булар жуда катта йўқотишдир.

Ҳаммаси ҳам таъби назокатли, сатри гўзал, табиатан ҳақиқий Қалб шоирлари эдилар. Одатда, шеърят кишига икки йўналишда таъсир ўтказди, яъни Қалбга ва Фикрга. Алломафеъл Фикр шоирларида фалсафий мушоҳада, мантиқий тафтиш, башоратнамо кўрагонлик устун туради. Қалб шоирлари кўпроқ тошқин ҳис-ҳаяжонга, илоҳий «еттинчи сезги»га чулғаниб ижод қилишади, чиройлидан чиройли сўзлар, нафисдан нафис ташбеҳлар билан шеърхонни афсунлаб олишади, оддий халқ ичида кенгроқ эътибор топишади. Фикр шоирларида ҳайрат туйғуси, Қалб шоирларида таъсирчанлик ҳисси кучли. Биринчиси ўқувчида энг аввало фикр уйғотса, иккинчиси кўнгилни кўзғотади. Буниси теранликка етаклайди, униси — гўзалликка. Бири воқеа ва ҳодисаларни чуқур идроклаб ёзишга уринади, бири ёниқиб муносабат билдиришга ошиқади. Навоий, Данте, Гёте, Пушкин қабилидагилар, нисбатан олганда, Фикр шоирлари; Машраб, Гейне, Бёрнс, Есенинлар асосан Қалб шоирлари эдилар. Не синоатки, Қалб шоирларининг аксарияти узоқ умр кўришмаган.

Аммо бу юзаки бир кузатув маҳсули, холос. Аслида, яратгучининг айтгани бўлади. Бинобарин, умр дегани — Қумҳаёт. Унинг Қумсоатдан фарқи шуки, Қумҳаётнинг ичидаги умр заррачалари қачон тўкилиб битишини Тангридан ўзга ҳеч бир зот аниқ айтиб беролмайди, билолмайди.

*Кетди Шавкат, кетди Аъзам, Муҳаммад,
Устозларда чала қолди «ўғит»лар.*

*Шошилдилар, кутишмади сал навбат,
Ўз навбатин билмаган ўт йигитлар.*

*Қумсоатда аниқ-тиниқ муддат бор,
Ёлчовлидир олқиш, йиғи, суқутлар.
Умр эса Қумҳаётдир сеҳрдор,
Фурсат қанча? Ҳеч ким билмас, йигитлар.*

*Туғиларда танлов учун имкон йўқ,
Тақдир экан, сизлар — Тунги бургутлар.
Қўраверинг элу юртни очин-тўқ,
Бошинг тошдан бўлгур шоир йигитлар!*

... Тун ҳам ўтди. Уйқудан сўнг ўзимни анча тетик сездим, гўё ўлимнинг шафқатсиз қонунига кўникиш ҳосил қилгандек эдим. Фотиҳага оқсоқоллардан ўспиринларгача, туман етакчиларидан фариштафеъл далачиларгача ёпирилиб келишди. Бундан ҳам гавжумроқ жанозаларни кўп кўрган эсам-да, бу ердаги бир ҳолат мени жуда лол қолдирди, таъсирлангандан таъсирланиб кетдим. Одатда, фотиҳачиларнинг аксарияти мусулмончилик юзасидан расмий тарзда келиб-кетишади, ўзларини вазмин ва сокин тутишади. Ушбу таъзияга келган ҳар бир ёшу қарининг кўзида ёш кўрдим. Баъзилар марҳумнинг яқин жигарбандлари қаторида туриб, эзилиб-эзилиб йиғлашарди. Хонободликлар ўз қишлоғининг биттаю битта шоирини, Бувайда аҳли тумандошларининг бор дарду қувончларини доимо юрак-юракдан англаб, ҳар тўқисда уларга елкадош бўлишга интиладиган жонқуяр фарзандини дафн этишаётганини чуқур ҳис этиб туришарди. Буни кўриб, кўнглимнинг аллақаери ёришиб кетгандек бўлди. Кўз ўнгимда Аъзам-жоннинг ички қувончини ифодаловчи чарақлаётган кўзлар жонланди. Бу янглиғ чехрани илк маротаба саксонинчи йилларнинг бошида, Эркин Воҳидов унинг шеърларини ёқтириб қолгани ва учрашиб, бир суҳбатлашиш нияти борлигини эшитган чоғида кўрган эдим...

Шоир кетди, сўзлари қолди. Ўзи азалдан шунақа — шоирнинг ҳаётда бор-йўқлигидан қатъи назар, сўзлари минглаб, ўн минглаб дилларга гоҳ далда, гоҳ тугён, гоҳ чароғонлик бахш этиб келаверган. Сўз сеҳридан қувват олган кўнгиллар эса ўз юртини янада нурафшон қилишда, ўз халқини янада ардоқлашда кишиларга янги куч ва сабот бағишлайди. Шоирликнинг ўхшашсиз саодати, шеъриятнинг ҳадсиз мўътабарлиги айнан мана шунда бўлса, ажаб эмас.

Анвар ОБИДЖОН,
Ўзбекистон халқ шоири

ЗИЁРАТ

«Бўйдор бир дўст кетди. Келди бўйдор ғам», деб ёзган эдилар ўзбекистон халқ шоираси Ҳалима Худойбердиева дадам хотирасига бағишланган шеърларида. Ҳақиқатдан ҳам бу ғам шу даражада бўйдор эдики, ҳатто қуёшни кўзимдан тўсиб қўйди. Менинг ҳаётимни, кўнглимдаги орзуларимни остин-устун қилиб юборди. Бу ғамнинг оти ўлим эди. У ўзбекистоннинг жонқуяр бир шоирини, менинг суюнч тоғим — дадажоним Аъзам Ўктамни навқирон ёшида олиб кетди...

Менинг тилим «Дада» деган сўз билан чиққан экан. Балки шу сабабдир, биз ота-боладан кўра кўпроқ сирдош дўстларга ўхшардик...

*Сендан жуда хижолатдаман,
уятлиман сенинг олдингда.
Ижара уйда туғиласан, болам.*

Бу шеърни мен туғилмасимдан олдинроқ ёзганлар. Дадам жуда ориятли, мард инсон эдилар. Чақин кўзлари, салобатли овозлари уларни сержаҳл кўрсатса-да, кўнгиллари ниҳоятда нозик, меҳрлари бу дунёга сифмасди. Мени доим ўзлари билан бирга олиб юрардилар. Тушунсам-тушунмасам, юракларидаги ҳамма гапларини энг биринчи менга айтардилар. Ҳеч кимнинг сўзига кирмайдиган ўжар, тўполончи эсам-да, менга ҳечам танбеҳ бермасдилар.

Уч ёшимдан ҳарфларни ўрганиб олганим учун мени беш ёшимда мактабга беришган. Қариндошлар: «Ўзидан икки ёш катта болалар билан ўқиса, кўрқоқ бўлиб қолади», дейишса, дадам: «Менинг қизим ўзининг ҳаққини айира олади», деган эканлар.

Бир куни: «Чақалоқлигинда ҳам сен билан узоқ гаплашардим», дедилар. «Чақалоқлигимда гапиришни билганманми?» деб ҳайрон бўлдим мен. «Гапиришни билмасанг ҳам, мени тушунардинг-да», дея ўшанда нимагадир ҳазин жилмайгандилар.

*Ойга ўхшайди-я, жужуқ юзларинг,
Ҳеч бир луғатда йўқ ширин сўзларинг,
Мунча ҳайрон бўлиб тикма кўзларинг,
Қарашга дов бермас юрагим, Тумор.*

1987 йил, баҳор. Мен туғилганда ёзилган бу сатрлар. «Тумор» деб эркарлардилар. «Мени бало-қазолардан асрайдиган Туморим бу», дердилар.

*Умрни ўрислар лаҳзалик билар,
Тоҷиклар уч кун деб донолик қилар,
Ажабки, ўзбеклар беш кунни тилар,
Бу умр барибир боқиймас, Тумор.*

Бешикда ётган гўдак бу сўзларни қайдан ҳам тушунсин? Фақат дадам оламдан ўтганларида беш куннинг алами, залвори жудаям оғирлигини биринчи марта ҳис қилдим.

Дадам тўғрисўз, шижоатли эдилар, адолатсизлик, иккиюзламачилик билан мураса қилолмасдилар. Шеърларини қўллаб-қувватлаган устозлари Эркин Воҳидов, Озод Шарафиддинов, Рауф Парфи, Сайди Умиров, Турсунбой Адашбоев, Анвар Обиджон, Неъматжон Умаров, Собиржон Отабоевга ихлослари баланд эди.

Дадам борини борича сўзлардилар. Лекин қалбларидаги энг оғир тугунни менга ҳам очмаган, агар бу тугун очилганида, дадам узоқроқ яшармидилар, деб армон қиламан.

Жуда кўп ўқирдилар. Қачон дадамни соғиниб ўйласам китоб мутолаа қилаётган ҳолатлари кўз олдимга келади.

*Суюнаман чўчиб уйғонганимдан,
Болалик, ёшлигим тушар ёдимга.
Зулмат ҳиди келар кўнглим, танимдан,
Бир қатим нур керак, нур ҳаётимга.*

Дадам умр бўйи излаганлари, топмаганлари ўша нурни шеърларида қолдирдилар. Қайта-қайта ўқийман. Ўқийман-у, тўймайман. Нафасларини, овозларини, меҳрларини туяман мен ўтли ва армонли сатрларидан. Укам иккаламизга туғилган юртни ардоқлашни, Фарғонани севишни, жигарларга оқибатли бўлишни, ҳатто исмимиздан фахрлинишни ҳам дадам ўргатганлар.

*Бобом ўтиб, қартайгач отам,
Ўғил берди Худоба шукур,*

*Дунё кўрди тагин бир одам,
Исми унинг бўлади Темура.*

Дадам туғилиб ўсган қишлоқларида фарзанд доғи қалбларни эзиб, қаддиларини буккан, мунғайиб қолган бобом билан бувим бизнинг дуогўйимиз, соябонимиз. Дадамнинг дўстлари ва қадрдонлари Эркин хожи ака, Нуруллохон хожи ака, Набижон Боқий, Минҳожиддин Мирзо, Анвар Эмин, Баҳодиржон Каримов, Хуршидбек Рўзиев билан учрашганда, дадамини кўргандек энтикиб кетаман... Бувайдадан Мўминжон домла, Фарғонадан Муқимжон ака, Каттақўрғондан Ҳамза тоғам, Зарафшондан Қурбон акалар кўнғироқ қилиб, ҳол-аҳволимизни сўраганлари бир нур бўлиб дилимизни ёрити, ёлғиз эмаслигимизни сезамиз.

Дадамнинг «Кузда қулган чечаклар», «Кузатиш», «Зиёрат», «Тарадуд», «Икки дунё саодати», «Қирқинчи баҳор» китоблари шоир юрагининг ёғдулари бўлиб бошимизни силайди.

Биламан, дадамнинг ортларидан келган ғам эскирмайдиган, унутилмайдиган ғам. Ягона таскин фақат падаримиздан қолган шеърлар. Ҳа, дадамдан бизга жон томирларидан яралган шеърлари ва жондан-да азизроқ бўлган шу гўзал юрт мерос бўлиб қолди. Уларга гард юқтирмаслик туйғуси билан яшаш нақадар шарафли!

Тўмарис АЪЗАМ

АЪЗАМ ҲУКТАМ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР**ЎТИНЧ**

Сўзим, жонбахш сўзим, ёрдин
Менга ширин ҳикоят қил.
Кўзим, йиғла бу ёрсизлик,
Бу ҳижрондин шикоят қил.
Кўлим, ёпгил қулоқларни,
Эшитма ҳеч маломатни.
Юрак, очгил у дафтарни,
Яна боштин ривоят қил.
Оёғим, юр, кетайлик бу
Зулмкорларни ёнидин.
Етиб боргач синиб битгил,
Бугун аммо ҳимоят қил.
Кўнгил, сендан ризодурман,
Биру бор ул, десанг басдур.
Сенга измимни берганман,
Жўшиб, майли, жиноят қил.
Тилим, қўрқинчларим сендан,
Хатарли сенга эрк бермоқ.
Ўтинчим: ўзидин доим
Сен умиди ҳидоят қил.

ҚУТЛОВ

На бўлгай яшашни сал осон қилсанг
Қил сизмаган кўнглинг
Шуълага тўлсин.
Ҳар намоз орасин рамазон билсанг,
Бир кунда беш ҳайит
Муборак бўлсин!

ҚЎРҚУВ

Чап кўксимда турган қафасда
Булбул бор, деб қилардим гумон.
Уйғонаман совуқ нафасдан,
Сескантириб вишиллар илон.
Руҳни қисиб бормоқда танам,
Кўзни кундан тўсар киприклар.
Қай томонга босмайин қадам,
Дуч келади бузуқ кўприклар.
Асл дардим қолди ичимда,

Хато қилдим гапирган сайин.
 Бўлолмадим кўнгли пок чиндан,
 Ҳали ёлғон кўплиги тайин.
 Бир кун келса,
 (Чиндан-да келар.)
 Қандоқ жавоб берурман ул он:
 Қаламларга тил битса агар,
 Битса агар қоғозларга жон.

ҲОЛАТ

Унча маҳобатли эмаскан осмон,
 Кўзимга сигди-ю,
 Айланди чир-чир.
 Тез-тез кўз югуртдим,
 Текширдим осон —
 Узун эмас экан мен кўрган умр.
 Энди тонг юзига қарайман қандоқ,
 Қисирлаб сингандай оғриди кўксим.
 Билмам не қиларим —
 Илк бора бу чоғ
 Кўзимга қарамай қўл чўзди дўстим.

ОРАЛИҚДА

Жонимга тегмоқда барчаси бир-бир,
 Жон эса ҳалқумга келар охири.
 Битта мен йўқ бўлсам не бўпти ахир—
 Ўзбекнинг камайиб қолмас шоири.
 На Тошкент, на Қўқон билади мени,
 Ахир ўз-ўзимни алдаб нетаман,
 Шу оппоқ қоғоздан яширай нени—
 Бир ўлиб кўрмадим, холос. Кетаман!
 Бир қалтис қулади кеч кузги офтоб,
 Чўққидан чўққига урилиб синди.
 Куннинг синиқлари бунчалар сероб—
 Улар юлдуз бўлиб милтирар энди.
 Яна бегоналар янглиғ тураман.
 Мезбонларга ўхшар отам ҳам онам.
 Қишлоқ кўчаларин кезиб юраман,
 Танимас дўстимнинг болалари ҳам.
 Қийнагай ҳар нарса юракни эзиб:
 Шохи синиб қайтди кўчқор подадан.
 Аянчли гингшийди кўнглимни бузиб,
 Итим яраланиб келди тўдадан.

Сўнг тонгда жўнарман яна қалтираб,
 Ўз ҳолим ўйлайман аччиқ жилмайиб.
 Шаҳарда болалар кутар мўлтираб,
 Қишлоқда волидам қолар мунғайиб.

ТАХМИН

Қор ёққани — излар босилгани ҳам
 Хўроз қичқиргани агар бўлса тонг;
 Шунга шукур қилиб яшаса одам,
 Бундан бошқасини сиғдирмаса онг—
 Кўкдан нур ёғилмас,
 Гул фақат сўлар.

Агар чирт юмилса нур кўплигидан,
 Қизарса ўқибмас, жимгина йиғлаб;
 Ортга боқар бўлса— тиниб кетса, ҳам
 Ҳеч нима кўрмаса олдинга қараб—
 Бу кўзлар юмилмас,
 Фақат қум тўлар.

Булутнинг қўйнидан чиқмаса офтоб,
 Нишонлар ўрнини босса совутнинг;
 Бўронлар жимлиги саналса одоб,
 Кўтарса аёллар, қизлар тобутни—
 Гўдаклар эр етмас,
 Йигитлар ўлар.

Бош турса кўкракда, елкада эмас,
 Эзилиб, димиқиб ўлса ҳамият;
 Ҳеч ким йўл топмаса, чиқармаса сас,
 Баҳона қилинса муҳит, жамият—
 Узрлар гуноҳдан
 Ёмонроқ бўлар.

ТАЛАБ

Нурдан яралган қиз бу, йўқдан бино бўлган у. Ўзбекларнинг сафини тўлдирай деб туғилган. Наҳотки бегонасан — сира ақлим етмайди — сен қандайин онасан, эшитмадим аллангни. Айтаётган ашуланг барча сендеклар билар, уни яратган халқнинг ўзи куйламас буни. Ёмон экан мактабинг, қалбсиз экан муаллим. Ватансиздир халқининг дардин айтолмаганлар.

Агар бўлса қўлимда асардим бу гуноҳдан — алла билмаган қизни ўтказмасдим никоҳдан...

Йиғиштир буюмларинг, қишлоққа кет эртага: кўҳна, хароб чархпалак ноласини тинглаб кел. Фарзанд кутиб сийнаси оғриган аёлга

бор, англа у қанчалар зор йиғлаб алла айтишга. Момоларнинг ҳирқироқ товшин қуй қулоғига, боболар тиловатин эшиттиргин гўдакка. Болалигинг қошида юзинг қародир сенинг — болангнинг йилларини ем қилмагин зулматга...

* * *

Изоҳ шарт эмас
 Бугун ғамгин ташлашар назар
 ҳол сўрашар астагина ё —
 Дўппи ёҳуд чопон кийсанг гар
 Жиддий, хомуш юрсанг мабодо.
 Буни ҳатто ўрис ҳам билар,
 Кўниккан бу эл аҳволига —
 Кимдир ўлар, нимадир бўлар
 Ўзбек қайтса асл ҳолига!

* * *

Зўриқар юрагим, чидарман аранг.
 Тишлар орасидан силқийди ингроқ.
 Таранг тортиляпти асаблар таранг,
 Дераза тобора қолар яқинроқ.
 Шартта отсаммикан ўзимни ундан,
 Кўзимни тобора кўр қилар гумон.
 Ўҳ, сенга тушибди ишқим қайданам,
 Менинг рашким ёмон,
 Сен ундан ёмон!
 Нажот йўқ. Бир қадам боссам— фалокат.
 Бу боши берк кўча.
 Ортиқ кезмайман.
 Бас, олға кетмоқдан чарчадим, фақат
 Ортга қайтадиган йўлни излайман.

ҚИШЛОҚНИ ҚЎМСАШ

Саҳронинг кўпчиган қумлари узра,
 лабларим ёрилиб чанқаб ётибман.
 Гоҳ бемажол юрак ҳайқирриқлари —
 шикаста бир нидо чиқару куяр:
 «Сув беринг, чанқадим. Сув беринг, сув, сув».
 Қаҳқаҳа уради ёввойи саҳро—
 гармсел ялайди юзимни.
 Теграмда қайнаган қум бор, холос, қум, қум.
 Икки булоқ, милт-милт ёш тўкмоқ истар,
 бироқ кўнгил йиғлар, холос, юм-юм.
 Юрак хижолатда, иккиланар у,
 ё хиёнат, ё садоқат қилмоққа.

Мен эса ўлолмай ётибман.
 Бирдан сесканаман. Кўзимни очиб,
 атрофимга боқсам жовдираб —
 Шаҳардаги асфальт йўллардан,
 туёқларнинг хўрлигини келтириб,
 Ҳорғин арғумоқлар чопиб кетяпти...

* * *

Ишқинг дил даштини гулхона қилди,
 Гул бўлиб кирай қалб— гулбоққинангга.

Келар йўлларингга меҳрим пояндоз,
 Кўз интизор йўли йироққинангга.

Жилмайиб кутиб ол телба рашкимни,
 Жоним фидо нозу фироққинангга.

Кўзларинг яширма, сўз сўрай ундан,
 Кўзим жавоб берсин сўроққинангга.

Водий гулин тақай минорларингга,
 Юрак расмин чизай дудоққинангга.

Кувончдан кулсам ҳам, ғамга тўлсам ҳам—
 Ватаним деб борай кучоққинангга.

Истагим— пичирлаб айтсам энг сўнгги,
 Энг сўнгги сўзим ҳам қулоққинангга...

ЮПАНЧ

Қизим Тўмарисга

Сендан жуда хижолатдаман,
 уятлиман сенинг олдингда:
 Ижара уйда туғиласан, болам.
 Миннатдорман Дуся холамдан —
 бир ойлик ижара ҳақидан кечиб
 чақалоққа кийим ол, деди.
 Улар яшар қўшни хонада.
 Қўрқар эдим гоҳо ўзимча,
 туғилсангу — йиғлаб безовта қилсанг,
 чиқ, дермикан уйдан, деб.
 Лекин ўйлаб қарасам йиғининг
 «тили» бирдир ҳамма миллатда.
 Аччиғи келмайди, демак, холанинг

тушунуксиз сўзларни тинглаб:
Билиб қўй ҳозирдан, болам,
меҳрибон одам кўп бизнинг Ватанда!
Ўз-ўзимнинг уйим бўлар, эҳтимол,
Эпчилроқ бўларсан мендан,
бўларсан журъатлироқ,
Айира оларсан ўз ҳақингни сен,
Кечирасан отангни ҳам бемалол.
Ҳар нарсани тушунадиган,
кенг феъллироқ бўлсанг керак,
ижара уйда тугилган болам...

АЗОН

Бобом ўтиб қартайгач отам
Ўғил берди худога шукур.
Дунё кўрди тагин бир одам
Исми унинг бўлади Темур.
Ҳамдлар ўқиб, айтурман сано
Ҳаққа банда, расулга уммат.
Билки, шайтон дўкони дунё,
Мардлик фарздор, тантилик суннат.
Ҳар кифтингда фаришта турсин,
Қутул ҳасад асоратидан
Сендан беҳишт бўйи уфурсин,
Закоат бергил жасоратингдан.
Умринг берсин, ўсавер дуркун,
Инсу жинснинг тегмасин кўзи.
Кириб борсанг жаннатга бир кун,
«Салом» десин Тангрининг ўзи.

МУҲАММАД РАЖАБ ИМОМОВ

(1962—1998)

Муҳаммад Ражабни ўйлаганимда бир туркман шоирининг мана бу мисралари ёдимга тушади: *«Осмон бўлиб ётарлар осмон янглиғ йигитлар қаро ернинг остида, қаро ерга ҳам осмон керак экан, аслида. Қўшиқ бўлиб ётарлар қўшиқ янглиғ йигитлар қаро ернинг остида, қаро ерга ҳам қўшиқ керак экан, аслида. Қуёш бўлиб ётарлар қуёш янглиғ йигитлар қаро ернинг остида, қаро ерга ҳам қуёш керак экан, аслида».*

Шундай экан.

Муҳаммад Ражаб билан анча йиллар бирга ишладик.

Одатий кунлар ўтаверди.

Тўсатдан...

Энди у йўқ.

Шунда билинди, ёнгинамизда бир дарё оқиб ётган экан — қуриди, ёнгинамизда бир тоғ юксалиб турган экан — чўкди.

Аммо унутилмайди.

Ҳаёт барчани баробарлаштиради, ўлим яхшиларни олдинга чиқаради, деган гап бор.

Шундай экан.

Яхшилиқни ўйлайлик!

Шойим БЎТАЕВ

МУҲАММАД РАЖАБ ИМОМОВ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР**ЎЗБЕКИСТОН ПОЛВОНЛАРИ**

Шижоатинг кўрсат, ўғлон,
 Қойил бўлсин бутун жаҳон.
 Умид кўзин тикар бу кун
 Сенга аҳли Ўзбекистон.
 Ўзбекистон полвонлари
 Туркий замин ўғлонлари.

Юрт байроғин баланд тутгин,
 Синовлардан дадил ўтгин.
 Умидимиз сендан бутун,
 Ўзбекистон полвонлари,
 Туркий замин ўғлонлари.

Баланд қилсин доим қўлинг,
 Қувончларга тўлсин дилинг.
 Тилакдошдир бутун элинг,
 Ўзбекистон полвонлари,
 Туркий замин ўғлонлари.

Боболаринг руҳи қўллар,
 Омад сени тарк этмасин.
 Янграт Ватан мадҳиясин,
 Тарат ой, юлдузлар зиёсин.
 Ўзбекистон полвонлари,
 Туркий замин ўғлонлари.

ҚАДИМ ТУРОНИМ

Аждодлардан мерос қутлуғ маконим,
 Минг хил балолардан соғ қолган жоним,
 Авлодлар шарафлар муқаддас номинг,
 Букилмас ғурурим, виждон, иймоним,
 Дунёга донг таратган қадим Туроним.

Боболар қонига қоришган тупроқ,
 Тарихи асрлар қаърида узоқ,
 Мен учун саждагоҳ, эй улуғ тупроқ,
 Менинг борлиғимсан муқаддас номим,
 Дунёга донг таратган қадим Туроним.

Н а қ а р о т

Сенга кўзин тиккан жаҳонгир қанча,
 Шухратинг букмоқчи бўлдилар неча,

Сен мангу яшарсан дунё тургунча,
Замини зарҳалу жаннат маконим,
Дунёга донг таратган қадим Туроним.

Боболар ном олди соҳибу қирон,
Оталар илмига паст келди осмон,
Аждодлар аталди шайхул ал-Ислому,
Сен менинг шуҳратим, шарафим, шоним,
Дунёга донг таратган қадим Туроним.

Н а қ а р о т

ҚИШЛОҚҚА БОРГАНИМДА ТОҒАМНИНГ МЕНДАН ХАФА БЎЛИБ АЙТГАНЛАРИ

I

Ўн йил бўлди шаҳардадирсан
Лекин сендан одам чиқмади.
Сени анча ақли десам,
Бу юришинг менга ёқмади.
Сен тенгининг уч-тўрт боласи
Ҳамда муқим уйи-жойи бор.
Сен бўлдинг бир шеър девонаси
Қанча умринг ўтказдинг бекор.
Нуқул дейсан: «Шошманглар бир оз.
Мен бўламан ажойиб шоир».
Агар бўлса талантлигинг рост,
Шу пайтгача бўлардинг машҳур.
Ўтган жума: айни шом палла,
Телевизорда сен тенг бир бола
Шеър ўқиди бирам бақириб,
Шеър ўқишни қўйди қотириб.
На газетда, на бир журналда
Кўрмаймиз ҳеч сенинг отингни
Келиб менга шеърлар ўқийсан,
Қотирасан қуруқ бошимни.
Мен-ку шеърнинг техникасини
Унча-мунча тушунмайман, рост.
Айтай гапнинг индаллосини—
Шеърларингда йўқ халқчил овоз.
Келиб қолди бир гапнинг фасли,
Хафа бўлма очиқ айтганга,
Дейдиларки: «Шоирлик асли,
Теккан эмиш худо урганга».
Шоирман деб эл, урф-одатни
Унутмоқлик билсанг аҳмоқлик,

Киндик қонинг томган тупроқни
 Севмоқ асил шоир бўлмоқлик.
 Мени унча қизиқтирмайди
 Шоирликда топган шуҳратинг,
 Билъакс кўпроқ қувонтиради
 «Согман, тоға» деган бир энлик хатинг.

ТОҒАМНИНГ ҶИНИ АНЧА СИПО ТУТИБ ҚИЛГАН НАСИҲАТИ

II

Шаҳар соддаликни кўтармас, жиян,
 Энди бир оз сенга қийин бўлади.
 Шаҳар одамлари бизга нисбатан
 Анча уддабуррон, айёр келади.
 Фейлинг менга аён — чапани, ўжар,
 Зарра ноҳақликка тутаб-ёнасан.
 Жиян, бу фейлингни ўзгартмасанг гар,
 Талай зарбаларга нишон бўласан.
 Шоирлигинг яхши, шеър ёзиш асли
 Юрагида ўти борларнинг иши.
 Юртини, халқини онаси мисоли
 Сева билмоғи шарт, шеър ёзар киши...
 Шеър ёзсанг шундай ёз — ўқиган кишин
 Юраклари сувдай ситилиб кетсин.
 Тингласа кўксида дарди бор киши,
 Дардлари титилиб-титилиб кетсин.
 Шеър ёзсанг, шундай ёз — танқидчилар ҳам
 Энг асл сўзларнинг қиёми десин.
 Шеър ёзсанг, шундай ёз — ўқиган одам
 Қойил-ей, Шерикбойнинг жияни десин.

ҲАЙДОВЧИ

ҳикоя

Рабҳониддин Бурҳониддиновичнинг болалиги рисоладагидек ўтди. Ўзига тўқ, тартибли оилада вояга етди. Катталарнинг чизган чизигидан чиқмади.

Мақтабдаёқ кашшофларни, институтда ёшлар иттифоқини бошқарди. Кейин ота-онасининг истаги билан уйланди. Меҳрибон эр, ғамхўр ота бўлди. Оиласини бирор нарсадан зориқтирмади. Рабҳониддин Бурҳониддинович ўзини омадли ҳисобларди. Ҳаёт йўли тақдирнинг равон чизигига тушди.

Институтни битиргач, шаҳар ёшлар қўмитасини бошқарди. Астойдил ишлади. Иши, тартиби раҳбарларга маъқул келиб, тез кўтарилди. У қаерда ким бўлиб ишламасин, ишга бор меҳрини бериб, хизмат вазифасини ҳалол ўтарди. Шул сабаб мансаб пиллапояларидан жуда тез кўтарилди. Чет элларда

ишлаб келди. Мана қарийб уч йилдирки, каттакон корхонани бошқариб келмоқда. Қўл остидагиларга меҳрибон. У ҳаммани, ҳамма уни яхши кўради. Ишдаям унум бор, раҳбар яхши бўлгач, ишда ҳам унум бўлади-да! Рабҳониддин Бурҳониддинович бунини ўз раҳбарлик фаолиятида синаб кўрган. Тажрибаси ҳали унга панд бергани йўқ. Энг муҳими, одамларга меҳр кўрғазиш керак. Шоирлар ёзаверади «Мен меҳр кўрғаздим, аммо алдандим!» деб. Рабҳониддин Бурҳониддинович шоирларга унча ишонмайди. Унинг ўз ақлдаси бор. «Меҳр кўрғазсанг, ишонч топасан. Ишончини қозонсанг бошқариш осон».

Рабҳониддин Бурҳониддиновичга қўл остидагилар тўла ишонади. У эса ишончга яраша меҳрибонлик, ғамхўрлик кўрсатади. Мана, ҳайдовчиси Ҳайдаралини олиб кўрайлик. Йигирма йилдирки Рабҳониддин Бурҳониддинович уни ўзи билан бирга олиб юради. Ҳайдарали унга ҳайдовчилик қида бошлаганда ҳали мўйлови сабза урмаган йигитча эди. Рабҳониддин Бурҳониддиновичнинг бу индамас, камсуқум йигитчага меҳри тушиб қолди.

Қаерда, қайси вазифада ишласин, Ҳайдаралини ҳам ўзи билан олиб кетди. Уйланганида тўйига бош-қош бўлди. Ота-онаси жўжабирдай жон экан, уй олишига кўмаклашди. Рабҳониддин Бурҳониддиновичнинг ўзи уйга унчалик муҳтож эмас. Отасидан ҳар ҳолда данғиллама бўлмаса-да, ўртамиёна ҳовли қолган. Акалари уй-жой қилишиб чиқиб кетишган. Болалари ҳали ёш. Шундай бўлса-да, ўтган йили Рабҳониддин Бурҳониддиновичга шаҳарнинг қоқ марказидан тўрт хонали уй беришди. Ўзига қолса олмасди, уйга муҳтож бирорта ходимига олиб берарди. Лекин шахсан вазирнинг ўзи ҳузурига чорлаб айтдики, ўртоқ Бурҳониддинович мана йигирма йил давлатга ҳалол ишлаб бердингиз, лекин ҳукуматдан бирор нарса сўрамадингиз. Сизнинг ҳалол хизматингизни тақдирлаб, вазирликка берилган уйлардан бирини сизга инъом қиламиз. Шаҳарнинг қоқ марказидан. Бола-чақангиз мазза қилсин. Қолаверса, сиздай раҳбар одамнинг шаҳар чеккасидан ишга қатнаши вазирлигимиз шаънига унча тўғри келмайди.

У иложсиз қолди. Вазирлик шаъни ҳақида гап борар экан, ҳар қандай ишга ҳам у тайёр эди. Бу хабарни эшитиб, хотинининг кўзлари қувончдан порлади. Вазирнинг аллақачон бандаликни бажо келтирган ота-бобосининг гўрини олқош нурларига тўлдирди. Шундай қилиб Рабҳониддин Бурҳониддинович шаҳарнинг қоқ марказидан тўрт хоналик уйлик бўлди.

У ҳар гал вазирликка боришда бу уй ёнидан ўтар экан, машина ойнасидан тўртинчи қаватдаги бўш турган тўрт хоналик уйнинг деразасига боқиб, ичида гоҳ фахр, гоҳ ачиниш каби тушуниқсиз, қарама-қарши туйғулар туйади. Ҳайдовчиси Ҳайдарали эса ҳўжайиннинг кайфиятига қараб, бу ердан машинани гоҳ тез, гоҳ секин ҳайдаб ўтади.

Дарвоқе, гап Ҳайдарали ҳақида-ку. Кисқаси, бу камгап, камсуқум ҳайдовчи Рабҳониддин Бурҳониддиновичнинг ҳам, оиласининг ҳам тўла меҳри ва ишончига сазовор бўлди. Рабҳониддин Бурҳониддинович кайфияти аъло кезлари рафиқасига айтардики:

— Ҳайдовчидан роса ёлчидим. Худди тўнғич ўғлимиздай меҳр қўйиб, суяб...суяниб қолдим.

Рафиқаси ноз билан эътироз билдирардики:

— Йўқ, йўқ, у бор-йўғи мендан ўн ёш кичик бўлса, қанақасига ўғлимиз бу...

Рабҳониддин Бурҳониддинович эътироз билдириб ўтирмасди. Ҳайдовчисини барибир оталарча меҳр билан яхши кўрарди. Чет элларга қиладиган сафарларидан оиланинг бошқа аъзолари каби унга ҳам баб-баробар совға-салом олиб қайтарди. Ҳайдарали ҳам хўжайиннинг ишончини тўла оқлаб астойдил хизмат қиларди. Хўжайиннинг уйдаги ишларини ҳам жон-жон деб бажарарди. Рабҳониддин Бурҳониддинович унинг хизматларини қадрлар... Истаган пайтида, имконича жавоб беради. Бундай пайтларида биринчи муовини Сайидмурод Замоновичнинг машинасидан фойдаланиб туради. Сайидмурод Замоновичнинг ҳайдовчиси Қулмуҳаммад ўзи яхши бола-ю, одоби чатоқроқ. Машинада сигарет чекади. Тили ҳам югуриқроқ. Ҳайдаралининг машинасига тулпор, ўзига айғир деб лақаб қўйган. Ўзининг машинасини қирчанғи деб атади. Бу гаплар қулоғига чалинганда уни одобга чорлаб танбех берганди. Қулмуҳаммад узр сўраган бўлди:

— Энди биз қишлоқи-да ака, гапга унча тўн кийгизолмаймиз. Тўғрисиям шу-да, бизнинг машина анча эски, Ҳайдаралиники ҳали гижинглаб турибди. Рабҳониддин Бурҳониддинович биринчи муовини Сайидмурод Замоновичдай оғир карвон, кекса раҳбарнинг бундай оғзи бепарда шофёр билан неча йиллардан бери чиқишиб ишлаётганига ҳайрон қолади. Сайидмурод Замоновичга ҳайдовчисининг беодоблигини таъкидламоқчи бўлади-ю, тагин унинг ўн битта боласи борлигини эслаб, раҳми келади.

Мана бугун ҳам Ҳайдарали пешинга яқин жавоб сўради. Қайин укасининг уйда тўй тараддуди экан, сабзи тўғрашга қарашмаса уят бўлар. Рабҳониддин Бурҳониддинович жон деб жавоб берди. Бугун ўзи бориши керак бўлган жойлар деярли йўқ эди. Аксига олиб, тушлик маҳали вазирликка чақириб қолишди. Ноилож Қулмуҳаммаднинг машинасини чақирди.

Машинага ўтирар экан, олд ойнанинг тепасига ўрнатилган кўзгучадан Қулмуҳаммаднинг кўзларига боқиб: «Вазирликка ҳайданг, Қулмуҳаммаджон!» деб қўйди. Кўзгучадан Қулмуҳаммаднинг қув табассум ўйнаган қийиқ кўзлари унга боқиб турарди. Таноби тортилган лаблари киноявий очилиб-юмилиб:

— Айғир бугун ҳам тушовини узибди-да?! — деган овози эшитилди. Хўжайин бу жиприққа гапириб ўтиришни ўзига эп кўрмай, буйруқни қисқа такрорлади:

— Вазирликка!

Ҳайдовчи индамай машинани юргизди. Улар анчагача жим кетишди. Рабҳониддин Бурҳониддинович гоҳ-гоҳ кўзгучадан Қулмуҳаммаднинг ҳайиқишми, истиҳолами, англаб бўлмас ҳисларга қоришиқ нигоҳига дуч келарди. Шофёр ҳатто бир-икки бор ниманидир сўрамоққа оғиз жуфтлаб, ортига қайрилиб қарадию, хўжайиннинг кўчани бефарқ томоша қилиб кетаётган бетунд қиёфасини кўриб, ноилождан томоқ қириб қўяқолди. Марказий дўкон ёнигача ана шундай жимгина боришди. Марказий дўкон

ёнидаги янги қурилган гиштин уйлар жойлашган кўчадан Қулмуҳаммад машинани секин ҳайлади. Шу ерга келганда унинг сабри чидамади:

— Бурҳонидинич ака, сизнинг янги уйингиз ҳам шу ерда-я? Қаранг, қурувчиларнинг бефаросатлигини, янги уйларнинг ройишида чўян қувурлар қалашиб ётибди. Тепадан бирортаси тушиб кетса, соғ қолмайди-ку?!

Чехраси очила бошлаган Рабҳониддин Бурҳониддинович қайта тундланди. «Бунингки сўхтасига бир амаллаб чидамоқ мумкиндир, аммо совуқ гапларига Сайидмурод Замонович қандай чидаб келяпти экан-а?!» деган ўйда унга жавоб қилмай кўчага боқди. Бу пайтда машина ўз уйи рўпарасидан имиллаб ўтиб борарди. У беихтиёр тўртинчи қаватга қаради. «Ажабо! Уйнинг деразаси ланг очиқ, «ётоқхонанинг чироғи ёниб турарди. У ҳайрат билан Қулмуҳаммадга қаради. Кўзгучадан унинг сирли нигоҳига дуч келди. Фижиниб кўзларини юмиш билан ҳайратини яширди. То вазирликка етиб келгунча кўзларини қайта очмади.

Рабҳониддин Бурҳониддинович вазирликда бирор соатча ушланиб қолди. Машинага ўтирар экан, илтимос оҳангида деди:

— Қулмуҳаммаджон, келган йўлимиздан ҳайдасангиз, фақат секинроқ кетсак.

— Ҳўп бўлади, Бурҳонидинич ака, шундоғам бизнинг қирчанғи Эломонов акамизнинг феълига мос, тез чополмайди. Бу иккаламизга ҳам маъқул. Фақат келинойимизга ёқмайди.

Рабҳониддин Бурҳониддинович унинг вайсашларига ортиқча эътибор бермай, кўчани томоша қилиб кета бошлади. Уйининг рўпарасига келганда яна беихтиёр тўртинчи қаватга қаради. Энди дераза ёпиқ, чироқ ўчиқ, фақат дераза тепасидаги даричача очиқ турарди.

«Ким келган экан, — ўйлай бошлади у. — Хотини ишда, ўғли ўқувчиларнинг ёзги оромгоҳида. Қизини икки кун олдин хотинининг синглиси, қўярда қўймай таътилда дам олсин деб, Тўйтепага олиб кетганди. Калит ўзида-ю, хотинида бор. Агар хотини келган бўлса, нега даричани очиб кетади?»

Шундай хаёллар билан Марказий дўкон ёнига келиб қолдилар.

— Шу ерда мени тушириб кетинг, Қулмуҳаммаджон, савдо қиладиган юмушим бор эди. — Рабҳониддин Бурҳониддинович машинани тўхтатди.

— Қарашиб юборайми? — шофёр машинадан тушмасдан беилтифот сўради.

— Раҳмат, бораверинг, сизниям ўз юмушларингиз бордир. Гоҳ-гоҳида оддий одам бўлиб пиёда юрсак айб бўлмас, — деди Рабҳониддин Бурҳониддинович дўконга қараб юраркан.

— Аммо маладессиз-да Бурҳонидинич ака, кўнглингиз жудаям очиқ. Айғир шунинг учунам гижинглайди-да. — Машина ойнасидан бошини чиқариб олган Қулмуҳаммад хўжайиннинг орқасидан шанғиллади.

Рабҳониддин Бурҳониддинович дўконнинг марказий эшигидан кириб бораркан ўзича қулиб қўйди.

— Хўп аломат бу йигит. Йўқ, довдир. Бошлиғи Сайидмурод Замоновичга ўхшаган қишлоқ. У-ку Галатепами, нима бало деган жойдан эди. Буниси қайси қишлоқдан бўлса, Чўнқаймишми, Улусми дегандай бўлувди. Э, нима фарқи бор. Хўп галати одамлар-да. Салгина илтифотга ҳам «аммо маладессиз, ака», деб тураверади.

Рабҳониддин Бурҳониддинович дўконнинг ён эшигидан шундай хаёллар билан чиқиб, янги уйи сари кетди. У ўзини ҳар хил хаёллардан чалғитиб, Қулмуҳаммаднинг гапларини фикрида такрорлаб ўзича қулиб борарди. «Аммо маладессиз-да ака... кўнглингиз жуда очиқ... қирчанғи... Эломонов акамизни феълига мос... келинойимизга ёқмайди...» Рабҳониддин Бурҳониддинович ўз уйларига қараб бурилар экан, йўлаклари рўпарасида турган Ҳайдаралининг машинасига кўзи тушиб, ич-ичидан инкор этишни истаб келаётган ўй бошига урди. У энди ҳар қандай ёмон фикрга ҳам қарши турмоққа ўзини чоғлаб йўлақларига қадам қўйди. Лифтни ҳам кутмай, тўртинчи қаватга секин-аста кўтарилиб борди. Ўз эшиги рўпарасида бир оз нафас ростлади. Қўнғироқ тугмасига қўл юборган пайти ичкаридаги жимлик боядан бери ўзи истамай, инкор этиб келаётган хаёллар кўнглида бош кўтариб қолди. У қўнғироқ тугмасидан қўлини қайтариб олиб, ичкарига кулоқ тутди. Ичкаридан ҳеч бир садо эшитилмас эди. Чўнтагидан калит олиб, эшикни шовқинсиз очди. Ичкарига товушсиз қадам босди. Кўзига биринчи ташланган нарса ўтган йили Олмониядан олиб келган хотинининг қирмизи туфлиси бўлди. Елкасидан тоғ ағдарилгандай бўлди. Бироқ хотинининг қирмизи туфлисига ёнма-ён турган Ҳайдаралининг ўзи Италиядан совға қилиб олиб келган саламандр туфлисини кўриб ажабланди. Рўпарада очиқ турган ётоқxonанинг эшигига кўзи тушди-ю, елкасидан ағдарилган тоғ нақ кўксидан босиб тушди. Ётоқхона ўртасидаги қўш ўриндикда йигирма йиллик жуфти ҳалоли, тўнғич ўғлидай меҳр қўйган ҳайдовчиси билан қип-яланғоч бир-бирини маҳкам кучиб ухлаб ётарди.

Очиқ даричадан сершовқин шаҳарнинг сирли-синоатли ҳавосига тўйинган саратоннинг илиқ энкини хонага кирар, бундаги димиқ муҳитдан шишиниб, лоҳасланиб, булғаниб қайтиб чиқиб кетарди.

Рабҳониддин Бурҳониддинович кўксини тоғдай оғир алам юки босиб, бир лаҳза деворга суяниб, қолди. Миясида ихтиёрсиз сўзлар чарх урарди: «Айғир... Гижинглайди... Бугун ҳам тушовини узибди-да... Сабзи тўграш... Кўнглингиз жуда очиқ-да...»

У оёқ учида бориб даричани беркитди. Стол устидаги калитлар шодасини шовқинсиз олди. Ошхонага ўтиб газнинг тўрттала кулоғини очиб қўйди. Ҳеч қайёққа қарамасдан оёқ учида ташқарига чиқди. Эшикни шовқинсиз қулфлади. Эшикка суяниб бир лаҳза нафас ростлаш барорида ичкарига кулоқ тутди. Сукунат. Шитоб билан қўйига эниб кетди. Катта йўлга буриларкан, уйлари ройишида қалашиб ётган иситкичларнинг чўян қувурларига кўзи тушиб, хаёлига шу гап келди: «Тепадан бирортаси тушиб кетса, соғ қолмаса керагов!»

РАЗЗОҚ ҲАМРОЕВ

(1910—1981)

Биз инсонлар, одатда, ҳаётимиз давомида турли шиор ва мақолларга риоя қилиб келамиз. Кўпинча, уларга ё амал киламиз ёки йўқ. Аммо бугун биз сизга ҳикоя қилмоқчи бўлган қаҳрамонимиз том маънода бу шиорга амал қилганлар. «Санъатни ўзингда сев. Ўзингни санъатда эмас». Ўзбекистон халқ артисти Раззоқ Ҳамроев ўзининг санъатдаги 50 йиллик ҳаёти мобайнида ўз муҳаббати, уриниш ва изланишларини шу йўлга бахшида қилган актёрлардан. Таъкидлаш жоизки, ўз шиорига монанд санъатни ўзида севди. Демак, бугун мана шундай санъатимиз дарғаларидан бири ҳақида.

Раззоқ Ҳамроев 1910 йил 5 май куни азим шаҳар Бухоронинг Шофиркон туманидаги Тезгузар деган қишлоқда таваллуд топади. Бу она маскан аслида фанимиз, адабиётимиз ва санъатимизга кўплаб фидойиларни берган замин сифатида қадрли ва машхур. Кўплаб олим ва фузалолар ҳам шу заминдан эканлиги сизга сир эмас.

«Санъатга кириб келишим ёшликдан, ҳаваскорлик тўғарақларидан бошланган, зеро, профессионал санъат ва ҳаваскорлик санъати бири-бирдан ажралган ҳолда яшамайди. Булар ўртасида муайян алоқа бор ва доимо бири иккинчисини тўлдириб келган...

...Менинг санъатдаги фаолиятим артистлик, режиссёрлик ва ўқитувчилик соҳаларида давом этди. Бу йўлда драматурглар, композиторлар билан ишлашга тўғри келди, гоҳо ўзим ҳам қаламим кучини

синаб кўрдим...» — деб ёзади санъаткор ўзининг «Ҳаётим мазмуни»¹ китобида.

Оилада уч нафар фарзанд ота-онадан жуда эрта етим қолишади. Опаси Зайнаб, ўртанчаси Раззоқ ва уч ойлик чақалоқ Абдурашид энди ўз кунларини ўзлари кўра бошлайдилар. Тўнғич фарзанд Раззоқ зиммасига оила юки тушади. У чўпонлик қилиб оила тебратади. Сандал атрофида опаси Зайнабдан кўплаб эртақлар эшитилади. Эҳтимол, мана шу лаҳзалар унга санъатга бўлган ҳавасини уйғотгандир.

«...Тоғам Муҳаммаджон Ҳожибоев аввал катта акам Абдурахмонни ўқитиб, муаллим бўлишига ёрдамлашган бўлса, сўнг кичик акам Абдурахмонни ўқишига жўнатди. Орадан бир йил ўтгач, менинг ўқийман деб қилган йиғи зоримга раҳми келиб, мени ҳам Бухорога ўз тарбиясига олди ва 1925 йили Тошкентга ўқишига жўнатди...»

...1925 йил, ёшлигимнинг жиддий ва мураккаб, шу билан бир қаторда саодатли кунлари бошланди. Мен энди талабаман, талаба!

...Санъатга бўлган меҳрим мени драмтўгаракка олиб келди. Бўш вақтимни тўгарак машғулотларига бағишладим. Икки йил (1925—1926) тайёрлик синфларида таълим олдим. 1927 йилдан асосий синфга кўчгач, драм тўгарагидаги вақтим яна самаралироқ ўта бошлади...» («Ҳаётим мазмуни» китобидан)

Ўзбекистон халқ артисти Гули Ҳамроева:

«Мен адажоним билан ҳақли равишда фахрланаман. Чунки шундай инсоннинг фарзанди бўлиш бахти ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Аммо бунинг ўзига яраша юки ҳам бор. Нима бўлганда ҳам мен шундай улуг инсоннинг фарзанди эканман, демак, шунга лойиқ ишлар қилмоғим лозим. Фақат менгина эмас, балки оиламиз аъзоларининг кўпчилиги санъат йўлидан бориб, отамиз ёқиб кетган чироқларни хали-ҳанузгача ўчирмай, ёқиб келмоқдамиз. Мен ҳақли равишда айта оламанки, бизнинг оила санъаткорлар оиласи. Ким учун бу фақат фахр бўлиши мумкин. Аммо Раззоқ Ҳамроевнинг фарзанди эканлигимиз ҳаммамизга юксак масъулият юклайди.

Айниқса, мен шу ўринда онажоним Раҳбар аяни ҳам эслаб ўтмоқчи эдим. Чунки онажонимнинг ҳам бу борада жуда кўп меҳнатлари сингган».

Раҳбархон ая 35 йил давомида «Ўзбекфильм» киностудиясида монтажчи режиссёр бўлиб ишлаганлар. Оиладаги бу муҳит, албатта, ўсиб келаётган фарзандларга ҳам ўз таъсирини ўтказган. Шунинг учун ҳам Гули Ҳамроева, Беҳзод Ҳамроев, Жавлон Ҳамроевлар артист бўлиб шажарани давом эттирганлар.

¹Р. Ҳамроев, «Ҳаётим мазмуни». Тошкент, Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979 й.

Жавлон Ҳамроевни сиз «Фарҳоднинг жасорати» фильми орқали яхши танийсиз. Бундан ташқари, у халқимизга таниш фильмларга режиссёрлик ҳам қилган. Ҳукуматимиз унинг меҳнатини муносиб тақдирлаб, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвонини берди. Сизга яхши таниш бўлган Ўзбекистон халқ артисти Гули Ҳамроева бўлса, Алишер Навоий номли катта опера ва балет театрида етакчи раққоса сифатида фаолият кўрсатмоқда. Айни пайтда Тошкент Давлат миллий рақс ва хореография олий мактабида ректор лавозимида ишлаб келмоқда.

«... 1929 йили билим юртини битиришдан олдин Наманганга муаллимларни қайта тайёрлаш курсига юбордилар. Мен уч ой шу курсда адабиёт ва тил дарсини олиб бордим. Курс муддати тамом бўлгач, яна Тошкентга қайтиб бордим.

Билим юртини битиргач, шу ерга юборишларини илтимос қилдим, 1930 йили Наманганга муаллим бўлиб келдим.

19 ёшга энди қадам қўйган ёш мутахассиснинг кириб келиши, албатта кўпларни таажжублантирди, тез орада тиришқоқлигим сабаб, педагоглар сафига қўшилиб кетдим.

Нафасни ростлаб олгач, қалбимни забт этган санъатга бўлган ишқ мени тинч қўймади. 18 та ишқибоз муаллимларни тўплаб драм тўғараги туздим...

Бизнинг ўн саккизта муаллимдан иборат драм тўғарагимиз шаҳар муаллимлар конференциясига бағишланган бадий қисмга жавобгар эди. Бутун масъулият зиммамда эди...

Концертда ҳеч қандай чолғу асбобисиз оғизда «Қари наво», «Гиря қозоқ» куйларини чалдирдим ва қарсак билан бир неча кишини

банд қилдим. Ашулаларда, кўпинча, «Қатта ашула» йўлларида фойдаландим.

...Хуллас, менинг тайёрлаган босоз концертим Наманган учун янгилик бўлди. Шу концерт баҳона бўлди-ю шаҳар раҳбарлари Наманганда театр ташкил қилиш фикрига тушишди. Шундай қилиб 1931 йил 15 июнда, ўн саккизта муаллимдан иборат драмтўғарак асосида, Наманган театри ташкил топди.

...Наманган театри 1934 йилда Тошкентга гастроль билан келганда, «Лайли ва Мажнун» ва «Отсиз» спектакллари катта муваффақият билан намойиш қилинди. Уша йили Тошкентда, Ҳамза театрининг (ҳозирги Миллий театр) ёзги биносида «Отсиз» спектаклини кўргани атоқли санъаткорлар келган эди. Кейинчалик бу ҳақда Сайфи қори Олимов 60 йиллик юбилейида залдагиларга шундай деган эди: «Мен ўшанда Аброр билан бирга томоша қилдим ва спектакль давомида хурсанд бўлиб, у шундай деган эди: «Сайфи, бу Наманган театринг тузук-ку, ҳаммадан ҳам менга ана у Отсизни ўйнаётган йигит ёқди, бўладиган бола экан, кўрасан, бу кўп иш кўрсатади, театримизга келса бўларкан...»

Ушбу илк ижодий фаолиятим давридаги айтилган илиқ сўзлар мен учун жуда-жуда азиздир.

...1943 йили мени Тошкент бадиий фильмлар студияси «Тоҳир ва Зухра» фильмида Нозим образини ўйнаш учун таклиф қилган эди. Кинодаги илк образим тузук чиқди чамамда, 1945 йилнинг куз пайтида ўзбек киносининг отаси, ажойиб режиссёр Наби Ғаниев келиб, мени раҳбарлик билан келишиб, Намангандан кўчириб олиб кетди. Мен «Насриддиннинг саргузаштлари» фильмидаги Насриддин ролига тасдиқ қилинганим ва фильмни яратиш бошлангани менинг тақдиримдаги муҳим воқеага сабаб бўлган. Зеро, мен 1945 йилдан киностудияга актёр бўлиб кирдим. 1946 йил биринчи январдан бошлаб Муқимий номли театрға режиссёр ва актёр

бўлиб хизматга ўтганман».
(«Ҳаётим мазмуни» китобидан)

Аввал Наманган театрида, сўнгра Муқимий тетрида фаолият кўрсатган Раззоқ Ҳамроев 500 дан ортиқ роллари билан мухлислар қалбидан жой олишга улгурди.

Унинг театр саҳналарида ижро этган Хисрав («Фарҳод ва Ширин»), Отсиз («Отсиз»), Ҳамдам («Олтинкўл»), Муқимий («Муқимий»), Қорахон («Равшан ва Зулхумор»), Мальвалио («12-кеча»), Тешабой («Фарғона тонг отгунча»), Оразий («Махтумқули»),

Одилшоҳ («Ватан ишқи»), Навоий («Навоий Астрободда»), Муслимбой («Ҳалима») ва бошқа турли-туман образдаги роллари шулар жумласидандир.

Шунингдек, кино мухлисларини хушнуд қилган «Хўжа Насриддиннинг саргузаштлари»да Насриддин, «Тоҳир ва Зухра»да Нозим, «Абу Али ибн Сино»да Беруний, «Дорбозлар»да Тоштемир, «Алишер Навоий»да Алишер Навоий, «Ўтган кунлар»да Мирзакарим кутидор, «Ёр-ёр»да профессор-археолог ва бошқа катта-кичик ўйнаган роллари ҳозиргача севиб томоша қилинади. Ва энг асосийси, у ўзидан сўнг ҳақли равишда мухлислар қалбига ўзини муҳрлашдан ташқари, муносиб шогирдлар ҳам қолдиришга улгурди.

Ўзбекистон халқ артисти Бахтиёр Ихтиёровнинг дил сўзлари:

«Мен, ҳақиқатан ҳам Ўзбекистон халқ артисти Раззоқ Ҳамроевнинг шогирдиман. Мен буни фахр билан айта оламан. Чунки бу инсоннинг меҳнати менга жуда кўп синган. Мен бу инсондан нафақат санъатда, балки ҳаётда ҳам жуда кўп маслаҳат ва ўғитлар олганман. Бу инсон чин маънодаги маданияти юксак актёр эдилар. У кишига ҳамма ҳавас билан қараб, профессионал санъаткор деб

билишарди. Ҳамма инсонлар у кишига масофада (дистанцияда) туриб гапирар эдилар. Чунки бу инсонда юксак одабийлик нуқталари бор эдики, чин маънода ҳавасингиз келарди. Ҳар бир роль ижросида ҳам буни яққол кузатса бўларди. Бу инсонни ҳамма бир сўз билан аристократ, яъни оқсуяк инсон деб таърифлашар эди. Жуда кўп картиналарда бирга тушганмиз. Улар халқ эътирофидаги фильмларга айланиб бўлган аллақачон».

Ўзбекистон халқ артисти Файзулла Аҳмедов:

«Раззоқ Ҳамроев билан биргаликда роль бажариш минг шукрлар бўлсин-ким, менга ҳам насиб этган. Мен у киши билан биргаликда нафақат ҳаётда, балки кўп ва театр ва киноларда роль ўйнашимизга тўғри келган.

«Зулфия қани?» деган фильмда Ўзбекистон халқ артисти Сойиб Хўжаев билан биргаликдаги бир саҳна уларнинг кимликларини ҳаммага англатиб тургандай бўлади».

Улуғ санъаткор, Ўзбекистон халқ артисти Раззоқ Ҳамроев хонадонларидан қайтар эканмиз, қизлари Гули Ҳамроевнинг қистови билан у кишининг кундаликларини ҳам ўқишга улгурдик.

Кундаликда, жумладан, шундай сатрлар бор эди:

*Дунёда ҳамма нарса унутилади,
Паришон тўзонлар кўмиб кетади,
Аммо икки нарса қолур абадий,
Дононинг сўзи-ю, ботирнинг иши.
Минг йиллар ўтса ҳам ўлим билмайди,
Яхши сўз, яхши иш қилолган киши.*

Яхши сўз... яхши иш қилолган киши... Демак, мана шундай инсонлар асло ўлмас экан.

ШУКУР БУРҲОНОВ

(1910—1987)

Ўзбекистон Халқ артисти Шукур Бурҳонов 1910 йил 15 сентябрда таваллуд топган. 1928 йилдан Ҳамза театри (ҳозирги Миллий театр)да ишлаган. Унинг театр саҳнасида ижро этган ранг-баранг образлари мухлислари қалбида бир умр ўчмас из қолдирди.

Жумладан, унинг ижросидаги Ғофир («Бой ила хизматчи»), Одилбек («Холисхон») образларида янги қирралари очилди. Уруш йиллари Олеко Дундич («Олеко Дундич»), Баттол («Муқанна»), Жалолиддин («Жалолиддин Мангуберди»), урушдан кейин генерал Собир Раҳимов («Генерал Раҳимов») каби ролларни ўйнади. Кейинчалик романтик актёр, фожиавий ролларнинг моҳир устаси сифатида шуҳрат қозониб, фалсафий мазмунга эга бўлган образлар яратди: Ҳамлет («Ҳамлет»), Ромео («Ромео ва Жульетта»), Брут («Юлий Цезар»), Мирзо Улуғбек («Мирзо Улуғбек»), шоҳ Эдип («Шоҳ Эдип»), Сулаймон ота («Қиёмат қарз») ва бошқа психологик ва пластик жиҳатдан тўлақонли, романтик ҳиссиёти, кўтаринкилиги билан ажралиб турадиган роллардир.

Айниқса, Шоҳ Эдип роли билан Ш. Бурҳонов саҳнада чуқур из қолдирди. Эдип ролида актёрлик санъатидаги интеллектуаллик, эмоционаллик, романтик жўшқинликни бир-бирига пайванд қилиб, илоҳий ва азалий қисматларни фаол инкор этувчи, инсоний фазилатлар учун курашувчи образни яратди. Ҳамлет образида эса қайноқ қалбли, жўшқин, қудратли инсон сифатидаги фазилатларни моҳирона талқин қилди.

Ш. Бурҳонов ўзбек кино санъати тараққиётига ҳам катта ҳисса қўшди. У яратган Қоработир («Тоҳир ва Зухра»), Ғофир («Бой ила

хизматчи»), Шоҳ Калин («Илья Муромец»), Қаландаров («Синчалак»), Мирзо Улуғбек («Мирзо Улуғбек»), Ҳусан ота («Бардош») каби роллари ранг-баранглиги, ижро маҳорати, образ талқинининг мукамаллиги билан жаҳон кино санъатида юқори баҳоланган.

1940 йилда унга Ўзбекистон Халқ артисти унвони берилган. 1965 йил Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати бўлган.

ШУКУР БУРҲОН¹

«Мен одамларнинг қандай бўлиши
лозимлигини кўрсатаман».

Софокл

Мен буни қишлоғимиздаги соч-соқоли оппоқ, кўзлари доноликнинг чироғидек порлаб турувчи нуроний бир чолдан эшитгандим: илгари пайтларда одамлар мушкулини кушод этишу ғам-андуҳларига таскин-тасалли истаб қишлоқ четидаги юксак ва пойидор чинорга чортарафдан оқиб келишар экан.

Чинорнинг улуғворлигидан, аҳо-анжадларининг ҳам рухсорларини кўриб келаётганидан уларнинг диллари лиммо-лим ҳаётга иштиёқ туйғуси билан тўлар экан. Рухлари енгиллашар экан. Дарвоқе, муқаддас туйғулар ҳамиша руҳ дарахти илдизларига оби ҳаёт қуйиб келган, қуйиб келаверади...

Кейин мен буни ажойиб ёзувчи Константин Гамсахурдианинг «Ойнинг ўғирланиши» романида ўқидим. Чинор қадимий Римда тирик санъат асари сифатида қадрланар экан. Яшаётган, нафас олаётган санъат асари. Жамики эзгу ниятли кишилар чинор сари талпинишган.

«Соддалик шунчаки, одамлар дарахтга сифинишган», дейди ёзувчи. Дарахтга сифиниш соддаликми ёхуд чўнгликми?

Агар у соддалик бўлса, улуғлик белгисидир!

Эътиқоди абадий чўнгликдир!

Санъат дарахти ҳамиша чинор янглиғдир, ўлмасдир, муқаддасдир...

Мен буни Шукур Бурҳон сабоқларида янада теранроқ ҳис этдим...

I

Халқ тарихи қаердан бошланади?

Халқ тарихи сочлари кумушдай, қўллари кекса тут танасидай кампирларнинг доно нигоҳларидан бошланади. Халқ тарихи кўринишлари соддаю, афсонаю асотирларга, қўшиқлару термаларга юраклари лиммо-лим чолларнинг донишмандликларидан бошланади.

¹ Қисқартириб олинган.

Бу тарихга дохил бўлмоқ учун ўша халқ орасида яшамоқ ва унинг ўзидан келиб чиқмоқ жоиздир.

Шукур оғанинг кўз ослари салқиган, ҳорғин кўринар, шундаям нималарнидир бетиним ўйлаётгани, ич-ичидан қандайдир хуруж тўлқинланиб, бетоқат қилаётгани нигоҳида акс этарди.

У яқиндагина беморлик тўшагидан турганди. Касалликнинг асоратлари эса ҳали-вери арийдиган кўринмасди.

— Ҳа, қариб қолдим! — деди чуқур хўрсиниб.

Тин олди. Сўнгра бир оз титроқ товушда давом этди:

— Дилим нотинч. Уйдагиларнинг ҳай-ҳайлашларига қарамай, сал қувватга кирдиму «Ҳамза»га бордим. Театрдагилар суюнишди. Бир қанча ролларни тавсия қилишди. Ўйнанг шуларни, дейишди.

Э, илгариги шаштим йўқ-да! Ёлғиз «Шоҳ Эдип»ни ўйнасам дейман. Бошқа армоним йўқ.

Шукур оға мулойим қўй кўзларини бир нуқтага тикканича ўзига-ўзи гапираётгандек такрорлади:

— «Шоҳ Эдип» бошқача-да!..

Яна бир оз ўтгач:

— Одамнинг яшагиси келади, унинг руҳига қанчалик чуқур кириб борган сайин, — дея фикрини тўлдиради.

Шошилмасдан, дона-дона қилиб гапираверади. Ҳаммага таниш, қадрдон товуш...

Содда, тўпори...

«Шоҳ Эдип»нинг руҳи кишини яшашга, курашга ундайди!

Софокл трагедиясининг мағзини очиб берувчи бу сўзларни ҳам Шукур оға хаёлига туйқусдан келиб қолгандек оддийгина тарзда айтиб юбораверади.

Софоклнинг баъзи бир кўр-кўрона тақлидчилари ўз асарларида табиат гултожи бўлмиш инсонни ожиз, нотавон, қисмат судраган йўлдан бир қадам ҳам «четга чиқа олмайдиганлар тимсолида гавдалантирган-дилар. Улар Шоҳ Эдипнинг «пешонасига ёзилган» йўллардан юрмасликка ҳаракат қилиб курашганлари, шу боис чеккан бепоён изтиробларини ҳам шунга йўйишарди.

Қизиқ-да, Эдип қанчалик ўзидан-ўзи қочиб юрмасин, барибир олдиндан башорат қилинган нарса рўй беради...

Ҳолбуки...

Одамнинг шунчалик яшагиси келадик...

Шукур оғанинг сўзлари бежиз эмас. Театр залидан ҳаяжон билан термилган минг-минглаб нигоҳлар, намланган кўзлар, гурс-гурс урган юраклар...

Шоҳ Эдип — Шукур Бурҳонни узоқ-узоқ олқишлару қар-сакларга кўмиб юборишлар ҳам...

Шукур оға ҳориб-чарчаб, бироқ вужудида аллақандай енгил-

лик ҳис этганча томошабинлар қаршисига чиқар экан, уларнинг ёниқ нигоҳларидан трагедия қалбларини забт этганини, энг муҳими, асар руҳини тушунганликларини англади.

Ҳамма гап шунда-да... Хоҳ саҳна асари, хоҳ бадиий асар бўлсин, тирик одамлар ҳаракат қилишсин-да! Йиғлаганда қўшилишиб йиғла, кулганда қўшилишиб кул — совуқ, йилтироқ «доно» гапларга на ҳожат.

Бадиий асарнинг сўнгига нуқта қўйилиши ўша асарнинг фожиасидан дарак бермайдими? Аслида, тугёнга келган ҳис-ҳаяжонлар, туйғулар очиқ саҳифаларда, таъбир жоиз бўлса, китобхон қалбида ҳам давом этсин-да...

Шоҳ Эдип тақдир азал аталмиш «даҳшатли хаёл»га (В. Г. Белинский) бўйин эгмаган, унинг қаршисида тиз чўкмагани барча-барча хатти-ҳаракатларида, ҳаяжонли ҳолатларда намоён бўлиб туради. В. Г. Белинскийнинг: «Тақдир уни бахту саодатдан, жонидан маҳрум эта олар, аммо руҳини ҳўрлай олмас, ер билан яқсон қилиб ташлаш удасидан чиқар, аммо энголмас эди», деган сўзлари «Шоҳ Эдип» трагедиясининг ғоявий йўналишини аниқ белгилаб беради. Инсоннинг инсонлиги бир-бирларининг гуноҳлари учун жавобгарлик ҳиссини англашда ҳамдир. Табиат қонунларию инсоний қоидаларга ғайри ҳаракатлар учун одамзод бир кунмас-бир кун, албатта, жавоб беради. Бировга етказилган ноҳақ ранж, озор ҳам шундай. «Шоҳ Эдип»ни томоша қилиб бўлганимиздан кейин қалбимизга тўлиб-тошиб оқиб кирадиган ёруғликнинг сабаби ҳам шунда-да! Инсоннинг энгилмаслиги, ўз қалбининг мусаффолигини сақлаб қолиш учун мардонавор кураши актерга катта маънавий куч-қувват, ирода бағишлайди.

Шукур оға ўрнидан туриб кетади.

Кўзлари ёлқинланади.

— «Шоҳ Эдип»ни ўйнасам дейман! — такрорлайди у.

Чигал сўқмоқли, паст-баланд йўллари бисёр ҳаётга ўлмас муҳаббатни англатаётгандек туюлади бу сўзлар.

Шоҳ Эдип — Шукур Бурҳон.

У ҳамиша — ҳаётдаям, саҳнадаям ҳаммамиздан кўра улуғворроқ, юқорироқ тургандек туюлади. У майда-чуйда икир-чикирларни писанд қилмайди.

Киборона ҳаётга ўрганган бир оймқиз лабларини таманноли буриб шундай деган экан:

— Фу, Шукур Бурҳоннинг уйига бориб қойил бўлма-

ганман. Хоналарида қимматбаҳо нарсалар йўқ. Пиёлаю чойнаклари ҳам оддийгина. Мен уни жудаям обрўли одам деб юрардим.

Ҳа, уларнинг ҳаммаси наздида обрў бир хил мезон билан ўлчанади — пул, машина, зару зеварлар...

Бундайларнинг ҳаётим бир зайлда — парқу тўшақлар оғушида. егани олдида, емагани кетида — ўтаверади...

Дарвоқе, шу ҳаётми?

«Емоқ, ичмоқ ва охир-оқибат ўлиб кетмоқ ҳашаротларнинг ҳам кўлидан кела олади-ку?»

Шукур Бурҳон ҳаёт деганда, умр деганда нималар ҳақида ўйлаши шоир айтганидай, «Бировнинг ҳақини гизлаб, беш-ўнни юлишни пойлаб турганлар»га эмас, халққа аён.

Халқ ким?

«Халқ улким, ўзининг пешонасида

Юлдузлар борини сезса, қувонса!

Халқ улким, гурури бўлса ўзида,

Асилга ишонса, сохтадан тонса!»

Шукур Бурҳон каби инсонларнинг, унингдек санъаткорларнинг руҳи қўллаб тургандагина халқ тарихи барқарордир, ўлмасдир. Абадият тоғи қайдадир йироқ масканда эмас, инсонлар қалбида занжирсимон чўққилар каби бир-бирига туташиб кетган.

Халқ тарихи қачон барҳам топади?

Сочлари қуруқшаган кампирларнинг сўниқ нигоҳларида, сару калавасини йўқотиб қўйиб оқни оққа, қорани қорага ажратолмай қолган пайтларида халқ тарихи барҳам топади. Ҳилвираб қолган кекса вужудларнинг ҳувиллаган кўкракларида дийдибадал шамол изғиб, ҳеч вақо тополмай увлаганида барҳам топади.

Кексармоқ ва халқ тарихига дохил бўлмоқ қийиндан-қийиндир!

Зеро, кексариш вужуднигина адо қилишининг ўзи эмас, биродарлар!..

II

«Бир неча чапани безорилар бир дарвишни бўралаб сўкдилар, қаттиқ ҳақорат қилдилар. Дарвиш шикоят қилиб ўз пири олдига бориб. бошига тушган савдоларни гапириб берди. Пири, деди: «Эй кўзим, дарвиш ҳирқаси қаноат ва чидам либосидир. Буни кийган одам ҳар бир зулмга сабр-тоқат этмоғи керак, акс ҳолда. дарвиш либосини ечиб ташлашга тўғри келади».

Шайх Саъдий. Ҳикоят

Баъзан Шукур оғага савол берасанми-бермайсанми, ўзингча нималарнидир демоқчи бўлиб чоғланасанми — парво қилмайди, фикру ўйида кезинаётган нарсаларни сўзлайверади. Ўзига-ўзи гапи-

раётгандек. Баъзан киши хаёл суриб тополмаган «калаванинг учи»ни сўзлаётганда туйқусдан топганини, беихтиёр айтиб юборганини пайқамай қолади. Ана шундай ҳолатларда Шукур оганинг кўзлари чақнайди. Ёш болалардек қувониб, ўша ўзига маъқул гапни яна бир бор таъкидлайди:

— Ана шундай! — деб қўяди пировардида. Актёрликка меҳр қўйгани, ёшлик йиллари ҳақида сўрайман, деб имкон тополмай юрардим. Кутилмаганда унинг ўзи гап очиб қолди...

— ...Отам Бурҳонхожи деҳқон одам бўлган. Деҳқончилик зўр касба! Елкасида кетмон, қўли қadoқ бўлиб кетган, отамнинг ўйлаган ўйиям — ер, топган-таянганиям — ер!

«Ўғлим, деҳқончилик қил, касбу корнинг покизаси, ҳалоли шу», дерди раҳматли. Ер борки, эл бор, эл борки сен бор, деб юрагимда ўз касбига ихлос, меҳр уйғотишга ҳаракат қиларди!

Э, мен ҳам аслида бир деҳқон одамман. Юрагим деҳқонча, ўйнайдиган ролим деҳқонча. Амаким Муродхўжа анча маърифатли, илми киши эди. Мирзо Бедилни форсийдан ўгирганди. Тошбосмада китоб қилиб чиқартирганди. Оркестрда ҳам чаларди. Ўшанда мен ерга урса кўкка сапчийдиган ёш боламан. Кўчада оркестр овози эшитилдими, юрагим ҳапқириб, ўзимни қўярга жой тополмайман, ташқарига югураман.

Сочларим жингала-жингала бўлиб ётарди.

«Кўлига китобу соз ушлаган одамдан ёмонлик кутма!» дерди амаким. У пайтларда одамларнинг ташқи кўриниши билан ички кўриниши бир-бирига мос келарди-да!

Ҳозир-чи?!

Э, қўлларига китобу соз ушлаб шунақа қилвирликларни қилишадик, бу оддий одамларнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмайди...

Шундай қилиб де, яланг бош, яланг оёқ ҳолда уларнинг ортидан эргашаман. Атрофимда мендан бошқа қора-қура болалар, ҳатто катта ёшдаги одамлар ҳам кўп.

Муродхўжа амакимдан улуғворроқ, ундан кўра бахтлироқ одам йўқ эди мен учун.

Гап битта: «Артист бўламан!» — қатъий аҳд қилдим.

Отамнинг қошлари орасида тугун пайдо бўлди:

— Бошқа иш қуриб кетгандек, келиб-келиб артист бўласанми? — дедилар. Мен жим.

Ияклари қалтирайди:

— Бу фикрни миянгдан чиқариб ташла, мени номусдан эрта қаритма!

Уришдилар, сўқдилар — бари беҳуда кетди. Қарорим қатъий эди. Отамни номусга қўярмиканман ёки бир деҳқондан артист бўлиб кетармиканман, деб иккиланмасдим.

Отам гаплашмай қўйдилар. «Уйдан чиқиб кетсин, агар артист бўладиган бўлса», дебдилар...

Мен ҳам бориб турган қайсар... Отамдан юққан-да! Аҳду қароримдан қайтмадим. Отамнинг кўзига кўринмаслик учун вақтинча устозим Маннон Уйғурникида яшадим. «Ишлай-вер! — деди Маннон оға. — Қолгани бўлаверади!»

Каттиқ ишладим. Қулоғим остида отамнинг «номусдан ўлди-расан» деган сўзлари

жаранглаб тургандай эди. Баъзи актёрлар пауза пайтида қўл қовуштириб туришади. Гўёки уларнинг вазифаси гапиришдан иборатдек. Актёр дегани ҳали бир оғиз сўз ҳам айтмай турибоқ томошабинни ўзига жалб этиши керак!

Мен ҳар кунни саҳар ўрнимдан туриб кетаман. Уйқу қаёқда?! Ўзимни ҳар хил кайфиятга солиб юраман. Шундай вазият юзага келдики, саҳнага чиқмасам асти бўлмайдиган.

Саҳнага чиқдим!

Ҳеч-ҳеч унутмайман ўша кунни. Қачонки саҳнага чиқар эканман, ўша кун ёдимда! Қачонки халқимнинг бир оғиз илиқ сўзини эшитар эканман, ўша кун ёдимда!

Спектакль тугагач, қарсак чалинаверди, чалинаверди.

Олқишлару, гуллар.

Кўзларимдан ёш ситилди.

Шундай қилиб десанг, Муродхўжа амаким томошага отамни ҳам эргаштириб келган экан. Унинг ҳам кўзларидан шашқатор ёш оқибди. Спектаклдан таъсирланган, мени кўрган...

— Оддий бир деҳқон боласига шунча иззату ҳурмат, олқишлар! Халқ учун, юрт учун нимадир қилибди-да. Одамларнинг кўнглидан жой топибди-да!.. — Отам шундай деб, мени кечирибди.

Устозим Маннон Уйғур:

Бўлмасанг саҳнанинг Мажнун шайдоси,

Бўлмагай актёрнинг меҳригиёси, —

дегувчи эди.

Ўшанда билдимки, халқнинг, оддий одамларнинг кўнглини санъатдан битта-иккита саёқ отарчи ҳам қолдириб юбориши мумкин экан. Мени отам ҳам: «Бўлса, ўшалар қатори артист бўлади-да!» — деб ўйлаган эканлар. Ўша пайтларда «артист» дейилса,

одамларнинг лабларида истеҳзоли табассум пайдо бўларди. Отарчилар, саёқ артистлар, истеъдодсиз, талантсиз кимсалар халқнинг маънавий ўсиб-улғайишига, гўзалликдан завқланиш туйғусини тарбиялашига салбий таъсир кўрсатади.

Халқ кўрсаки, сахнада қип-қизил ёлғондан тўқилган спектакль намойиш қилинмоқда. Халқ эшитсаки, тутуриқсиз, маънисиз кўшиқларни телевизор, радиода баралла айтишяпти. Халқ ўқисаки, ўқиган китобида бирорта рост, ҳақ сўз йўқ! Ҳафсаласи пир бўлади кўяди-да одамларнинг!..

Шукур оға ўйчан қиёфада:

— Одам покиза туғилади. Покизалигича қолиши керак. Айниқса, санъаткорлар. Улар, биринчи навбатда, инсон бўлишлари лозим! — де-ди-ю, отарчилар ҳақида бошқа сўз айтмади.

Тўғрироғи, сўз дейишни ўзига эп кўрмади.

— Санъатни тақлид ўлдиради! — панжаларини ёзиб, бармоқлари орасига синчиклаб тикилди. — Юзлаб тақлидчилар аравасини судраб, умргузаронликларини ўтказиб юраверишади-ю, ҳақиқий санъаткорлар бир четда қолиб кетишади баъзан. Бу — санъатни тушунмасликдан. — Шукур ота панжаларини тугади.

III

Агар ўлсам, мени асло қаро тупроқдан ахтарманг,
Яшарман аҳли ориф кўнглин мангу макон айлаб...

Жалолиддин Румий

...Ҳаётингизда бахтли дамлар, дейсанми?! О, кўп бўлган! Ижро этишим лозим бўлган бирор ролни ўйлаб юрганымда, сахнага чиққанымда, ёш актёрларнинг муваффақиятларидан қувонганимда...

— Мен — Шукур Бурҳонман. Халқимнинг фарзандиман. Отам

ҳам, онам ҳам, ғамдошу сирдошим ҳам жонажон ўзбек халқим! Халқим мени — Шукур Бурҳонни яхши кўришади.

Халқнинг орзу-умидию юрагидаги гапни топиб айтиш ўрнига хонага қамалиб олиб асар тўқиётганларидан хафа бўлдим. Халқдаги соддалик, тўпорилик жўнгина нарса эмас. Қанча-қанча доноликлар яширинган унинг замирида.

IV

Бош яланг ва оёқ яланг бир пиёда мусофир Ҳижоз карвони билан Кўфадан келиб бизга қўшилди... Унинг ҳеч нарсаси йўқ эди, лекин виқор билан қадам ташларди.

Туя минган бойлардан бири унга деди: «Эй дарвиш, қаёққа борасан, йўл оғир, йўл машаққатига бардош беролмай ўлиб кетасан, қайт орқангга». Дарвиш унинг гапига кулоқ солмай йўлида давом этаверди. Карвонимиз Наҳлаи Маҳмудга етганида бояги туя минган бой оламдан ўтди. Дарвиш унинг ўлиги тепасига келиб деди: «Мен пиёда юриш машаққатидан ўлмадим, сен нортуйда юриш роҳатидан ўлдинг!»

Шайх Саъдий. Ҳикоят.

...Саҳнада янги бир актёр пайдо бўлди. Сал-пал муваффақият ҳам қозонди у дейлик. Хўш, нима бўпти. Йўқ! Дарров шов-шув кўтаришади. Газеталарга ёзишади. Йўқ сифатларини топишади. Бундай қилмаслик керак-да! Санъат йўли, санъат довларини... э-ҳе...

Санъаткор ҳамма қийинчиликларни кўриши керак, ҳис қилиши керак. Сиртдан тинч кўринса-да, ичдан дарёдай тўлганиб турсин. Уни бирданига чўққига чиқариб қўйиб бўлмайди. Шундай қилинса, оғзига келганини айтиб бақираверади. Чиксин ўзи. Тирмашсин, изтироб чексин, озгина ютуғидан ҳам олам-олам қувонч олсин. Чўққининг ўзидан ҳам кўра унга чиқиш йўлидаги курашлар, заҳматлар, изтироблар ҳақиқийдир.

Баҳор. Киши юрагига сигмаётган ҳиссиётлардан ҳаприқиб кетади. Шукур оға Қорасув массивидаги ҳовлиси дарвозаси олдида тик турганча бир қўлини чўнтагига суқиб сигарет чекарди, бепарводек кўринарди. Айни пайтда қалбида яхши, бўлиқ бир гап етилаётганга ўхшарди. Бир оз паришонхотир:

— Қара, кўряпсанми? — Кечкурунги офтобнинг тигдай нури тушиб турган ариқ бўйига ишора қилди у.

Ўт-ўланлар...

Ҳеч нарсага фаҳмим етмади.

— Яхшироқ қара, қурибди!

Дарҳақиқат, тигиз ўсган ўт-ўланларнинг бир қисми қуриб-қовжирай бошлаганди.

— Ҳа, қурибди! — Шукур оға таассуф билан бош чайқади. — Кўёш нури ҳаддан зиёд кўп текканидан...

Нима демоқчи бўлаётганини англадим.

— Йўғ-э, Шукур оға, бошқа нарсадан қуриган кўринади.

— Хўп, деявер. Томири нимжон, офтобга дош беролмаган...

Шукур оғанинг сукутидан кишининг кўз ўнгида ғалати манзаралар жонланади. Манзараларким, унинг фикрларининг жонли сувратидай...

Кун тепада. Қиздиради. Пешонангдан, юзларингдан оқаётган ҳовуч-ҳовуч терларга оёғинг остидан кўтарилаётган чанг чиппа-чиппа ёпишади. Қоп-қорайиб қотади.

Бу йўл сарҳадлари ўрмонларгами, кўм-кўк арчалари томиридан булоқ-булоқ сувлар тошиб қайнаётган пок туйғулар гўшаси — юксак тоғларгами ёхуд на бошию на охири кўринадиган ҳалокат саҳросигами, чангалзоргами, туташлиги ноаён.

Осмон ҳамишагидек. Куёш ҳамишагидек. Бармоқлари учиди тилларанг жило — Куёш ёғдулари ўйнаётган дарахтлар ўша-ўша. Санъаткоргина ёлғиз юрагини куёшу осмонга, дарахтлару гиёҳларга бўлиб-бўлиб бергунча бошқача ҳолатларда, бошқача туйғуларда кетиб боради. Баъзан ўзини аскарларга қиёс этади. Аслида аскарларда ўзгачароқ. Улар ўн-ўн беш чақиримни белгиланган фурсатда босиб ўтишолмаса, эртасига яна югуришади. Уларнинг ою юлдузлар билан ҳам ишлари бўлмайди.

Юрак биринчи марта азобга ташланганида қўрқоқ вужуд уни тезроқ олиб кетишга ҳаракат қилади: «Тамом, силлам қуриди, бир қоп суякман энди. Кетайлик яхшиси. Бизга нима зарурати бор...»

Ана шунда иккинчи нафас очилмаёқ ортга қайтадилар. Ҳаммаси барбод бўлади. Шармандалик пешонасига ёзилмайди. Мерос ҳам эмас у.

Шармандалик Виждон ва Руҳни азобга қолдириб, юракнинг устига минг йиллик «қолдиқ туйғулар»дан (М. Ю. Лермонтов) тош бостириб, вужуд-оғриғига таслим бўлишдир.

Жангчи оёқлари қабараётганига, терилари шилинаётганига қарамай чопади, югуради. Кифтидаги маъсуллик олдида ҳар қандай вужуд оғриқлари арзимасдир. Жангчи ўн икки чақиримни ўз вақтида босиб ўтолмаса ҳалок бўлади. Ўзи учун яшаб, ўзи учун ўладиганларнигина вужуд оғриқлари олиб кетади.

Жангчилар ўзлари учун ҳалок бўлишмайди.

Дарахтлар, гиёҳ, тупроқ учун, беғубор эсанг шамол, маъсум аёл — она, сингил дея яшайди улар. Зил-замбилдек оғирлашган оёқларини зўр-базўр судраб босаётган заҳматкашларга табиат куч бағишлайди. Иккинчи нафасни ато этади.

«Ёзувчилар баъзан театр биноси атрофида айланиб-айланиб, ичкари киролмай кетишади», дейди Шукур Бурҳон киноя билан.

Бу «Сикстин мадоннаси»дан тортиб Левитаннинг бетакроп манзаралари акс этган асарлари юзасигача чанг кўришга ўхшайди.

Чанг. чанг...

Ва оҳиста тегизилган бармоқлар. Бармоқлар таажжуб билан тегизилгану дарров тортиб олинган. Кимнингдир ўта назокати, кимнингдир ўта қўполлигидан чанг пардалари қаватма-қават бўлиб бораверган. Кимдир болтасини қўйиб, кўзойнагини излаб кетганга ўхшайди...

Йўлга чиққан одам бармоқларидангина эҳтиёт бўлади...

Тасаввур этинг, бир гуруҳ аскар кенг майдонга чиқволиб чопа кетишди. Уларни ҳар қадамда кузатиб туришади. Ҳатто алоҳида қўйилган одамлар ҳам бор. Энг ожиз одам ҳам биринчи нафасда чопа олади. Шу боис, йигирмата биринчи санъат намунасида озми-кўпми нималарнидир топамиз. Уч-тўрт чақиримдан сўнг ҳолсизлик, парокандалик бошланади. Кимдир юк машинасига чиқиб олишни кўзлаяпти, кимдир йўлини қилиб масофани қисқартирмоқчи. Жангчилар мажолсизларини елкаларига кўтариб кетишади.

Санъаткорлар-чи?

Кимнидир елкада кўтариб ёхуд кимнингдир елкасида ўтириб кетиш уларга манфаат келтирмайди. Жанг майдонида ҳамма нарса очиқ-ойдин, бугун сен кўтармасанг, эртага ўзинг илтижоли боққанингда ерда ётишинг мумкин. Санъат майдонида эса кўп нарсалар хуфёна.

Парокандалиқдан сўнг қолганлар иккинчи нафас билан кета бошлашади. Йўл барибир машаққатли, азобли. Л. Н. Толстой дастлабки пайтларда ёзиш учун қанчалик қийналган бўлса, кейинчалик ҳам шунчалик машаққат чекканини беҳудага эътироф этмаган ахир.

—...Санъаткорларга ҳамма вақт оғир,— Шукур оғанинг сўзлари хаёлимдан нари кетмайди. — Нафаси қуриб-қовжираганида у бутунлай бу даргоҳни ташлаб кетади. Ҳаммасидан оғири шу. Иккинчи нафаси очилса-чи?!

Ўз йўлини топишга илк қадам бўлади!

V

Аввал фаолият бўлган эди.

ГЕТЕ

Шукур оға ҳаяжонланиб, катта қизиқиш билан футбол томоша қиларди.

— Ке! — У кўзларини телевизор экранидан олмаган ҳолда менга жой кўрсатди. — Ўтир!

Ўйин тугагач:

— Ажойиб, ажойиб! — дея хитоб қилди.

Шукур оға майдонда қайси футболчи эмин-эркин, қайсиниси қисиниб-қимтиниб ҳаракат қилишларини берилиб кузатарди.

—... Маннон Уйғур саҳнага менми, бошқасими, ким чиқсаям: «Юришни ўрган, саҳнада юришни ўрган!» — деб «изни тўхтатиб қўярди, гапиртирмасди. Эркин ҳаракат қила олиш жудаям муҳим. Ҳаракат фикрни туғдиради. Ана шундай!

Ўн ой элтди онам-а,

Туғди элимга шуҳрат учун.

Олтинкўл биринчи ёдномаси

—...Саҳнага чиқадиган куним бошқача бўлиб юраман. Эрталаб соат бешдан театрға бориб оламан. Саҳнада у ёқдан-бу ёққа юраман: ўйлайман, ҳаяжонланаман, юрагим қинидан чиққудек дук-дук ура бошлайди, Юрагинг ура бошладими, муваффақият қозонасан. Мана, Тешани олайлик. Узи яхши актёр. Нимадир етишмаётгандек туюлади унда. Бир кунни саҳнага чиқишидан олдин тўхтатиб, беихтиёр қўлимни кўксига, юрагининг устига қўйдим. Дукурлаб урмайди.

«Юрак уриши керак-да!» — дедим Тешага.

Ёқуб бўлса баъзан ўқишга берилиб кетади. Ўқимаслик керак-да! Берилиш керак! Ўйнаш керак!

...Театрға борсам, «Отелло»ни қўйишяпти экан! Ў-ҳў! Ў-ҳў! Саҳнада Отелло, залда ярим одам гаплашиб ўтирибди. «Отелло»да-я!

... Шукур оға хомуш тортиб қолди.

— Юр, маҳалла чойхонасига чиқиб келайлик, — деди ўрнидан туриб.

Чойхонада маҳаллага кимни раис қилиб сайлаш тўғрисида қизғин баҳс кетарди.

— Фалончини сайлаш керак, ичмайди! — деди кимдир.

— Йўғ-э, пистончи бўла қолсин, министрликда ишлайди.

— Ундан каттароқ одамлар ҳам бор, қўямиз десак.

Шукур оға миқ этмасди.

— Ўзингиз бир нима денг, Шукур ака, — деди ўрта ёшлардаги бир киши.

— Мен нимаям дердим, — Шукур оға қўлидаги хасни синдираркан, уларга бир-бир қараб чиқди. — Шундай раис сайлаш керакки, у министрми ёки оддий колхозчими, академикми ёки оддий ишчими — энг аввало инсон бўлсин!

Ҳамма уни маъқуллади: хижолат чекканлар ҳам, чекмаганлар ҳам.

«Қайтишимизда гапдан гап чиқиб Шукур оға Шекспирнинг «Юлий Цезарь» трагедияси ҳақида сўзлаб қолди.

— Сиз трагедиядаги Брут ролини ижро этгансиз, — дедим унга.

— Ҳа-а, Брут энг катта образ. Унинг кўзларида Рим акс этарди!

Беихтиёр Шукур оғага ўгириламан: ажиб бир ўхшашликни топаман.— Ўз халқининг жону дили бўлган актёрнинг кўзларида ўзбек юрти, бу юртнинг ташвишу қувончлари акс этарди! Ўзбекистон акс этарди Шукур Бурҳонов кўзларида!

Улуғ актёрнинг миллионлаб мухлислари, чеҳрасини кўрган заҳотиёқ ўз элу юртига, унинг кучу қудратига ишончи чандон ортадиган муҳибларининг юраклари зирқиради. Ўзбек халқининг шуҳратини оламга ёйиш учун ҳеч қандай сохта доно ва файласуфона гапларнинг ҳожати йўқ, унинг характери, осмондай кенг, меҳмондўст юрагини содда, самимий сўзларда, хатти-ҳаракатларда кўрсатиб бериш кифоя эди.

Даставвал Абдулла Қодирий ана шундай санъаткор эди. Гарчанд у «яқин ўтмишнинг энг қора, ҳазин кунларидан» олган бўлса-да, биз Кумушбиби сиймосида ор-номус тимсолига айланиб кетган ўзбек аёлини кўрамыз. Бу аёлга замонлар чархи айланавериб-айланавериб, тараққиётнинг юқори поғонасига кўтарилганда ҳам бани башарият тавоф қилса арзийди.

Санъаткор ҳақида гапириш, унинг ижоди хусусида ҳукм юритиш анча хижолатли иш. Бу худди сени истамай турган кишининг эшик турмини бузиб киришига ўхшайди. Аксарият танқидчилар ва санъатшунослар ана шундай эшик турмини бузишга мойилдилар.

Беқиёс шон-шуҳрат эгаси бўлмиш француз ёзувчиси Ги де Мопассан ҳақида дўсти Ренар: «У ҳаётини биздан пинҳон тутарди», дейди. Мопассан шахсий ҳаётига, наинки шахсий ҳаётига, ижодий ишига аралашмоқчи» ҳакамлик қилмоқчи бўлганларни судга беришдан ҳам тоймайди.

Қизиқ-да, ҳамма адабиётнинг, санъатнинг билимдони деб санайди ўзини. Турли йўл-йўриқлар кўрсата бошлашади баъзилари, кишининг жигига тегадиган маслаҳатлар беришади.

Мопассан эса ўз асарини бевосита қалбининг бир парчаси деб билар, ришта-томирларга заҳм етказмай, эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермасди. «Қалбдаги миллату элат»нинг тилини тушунмоқ учун эса ўша ёзувчи кайфиятида бўлиши лозим эди.

Адабий маҳаллада бир гуруҳ «ҳамма нарсани биладиганлар» бор. Улар ўз билимларини шундай такомилга етказганларки, қаердан эшитишган, қандай ўрганишган — ҳайрон қоласан. Бундайлар ҳақида Федор Михайлович Достоевский ўз замонида «тирсаклари доимо йиртиқ ҳолда юради» деганди ва «Телба» романида «ҳамма нарсани биладиган» Лебедев образини улкан истеъдод билан чизиб берганди.

«Ҳамма нарсани биладиганлар»нинг бировга зарари тегмаётгандек кўринса-да, улар санъат, фан ниқоби остида иш кўришса, оқибати фожиали бўлади. Бу ниқоб остида ҳақиқий башараларини беркитишнинг уддасидан чиққанлар ҳам талайгина. Улар қайси

бош муҳаррирнинг баланд курсидаги қайси мансабдорга қондош-қариндошлигию қайси улуғ шахснинг қандай жабр-зулмлар кўрганлигини беш панжадай билишади ва худди ана шу нарсани халқ оммасига зарурий факт сифатида етказишдан ҳам тойишмайди. Улар яна таниқли одамларнинг «оилавий фожиалари» ҳақида тўлиб-тошиб гапиришади, бошларини сарак-сарак қилишади, афсусланган бўлишади. Бахт ёхуд бахтсизликларини ана шу мезон билан ўлчаб беришади. Мавриди келди, айтиш керак, ўлим тўшагида ётган актёр учун «Тошкент ҳақиқати» газетасида босилган «Актриса нега йиғлади?» мақоласи бениҳоя оғир бўлди. У одам наслидан ҳамма нарсани кутган бўлса кутгандир-у, бироқ бундай сурбетликни хоби хотирига келтирмагандир! Бу, ҳали айтганимиздек, истамай турган кишининг эшик турмини бузиб киришининг ўзгинаси эди. Шукур Бурҳон орамиздан кетди. Хўш, улар бугун қандай бош кўтариб юришади? Виждон, орият, номус ҳақида сафсаталар сотгандан кўра, аввало, бу азиз туйғуларни юракда гавҳар донасидек асраб-авайлаш керак эмасмиди? Улуғ шахсларни қандайдир майда манфаатларга, ихтилофларга аралаштиришни, ўшаларнинг қурбони қилиб юборишни халқ тарихи кечирмайди.

Шукур Бурҳон орамиздан кетди.

Ўша тун кўк тоқидан порлоқ бир юлдуз тушди-ю, тилларанг из қолдирганча қайларгадир маҳв бўлди.

«Шукур Бурҳон халқ миллий онгининг таркибий қисмига айланиб кетган, — дейди Мурод Муҳаммад Дўст. — Абдулла Қодирий каби...»

Ёзувчи сукутга чўмди.

Мен унинг сукутида... халқ миллий онгини тасаввур этаётганини пайқагандай бўлдим.

Эртаси кун қишлоғимиздаги Полвон тоғани учратдим. У жўмард, танти эди. Халқ ривоятларию афсоналарини кўп билар, кўшиқ айтганда ҳам эскичасига, катта ашулалардан оларди.

— Жиян, шу-у Шукур Бурҳонга қойил қоламан-да,— дерди у. — Боппайди! Кўрсам, ўзимизнинг Эсонкул девкорни кўргандай бўламан. Шу-у дейман, ўзиям халқим, элим деган одам-ов!

Оддий одамнинг оддий бу сўзлари замирида дунёда инсон бўлиб яшаш, ўшанда ҳам Шукур Бурҳондек инсон бўлиб яшашга улкан ҳавас ётарди.

Ҳақ гап шу..

Шойим БҮТАЕВ

СОЙИБ ХЎЖАЕВ

(1910—1982)

Ўзбек халқининг яқин ўтмишдаги ажойиб қизиқчилари эл орасида катта шуҳрат қозонганликлари ибратли ҳикоя бўлиб юради. Улар ижро этган латифа ва аския, қизиқчилик ҳолатлари халқимизнинг оғзаки дурдоналарига айланиб кетиб, секин-аста ёзма адабиётга, радио ва телевидение кўрсатув ва эшиттиришларига кўчиб адабий-бадний тарихга айланиб бораётганлиги қувончли ҳолдир. Уларнинг табаррук номлари ҳурмат билан зикр этилади. Масалан, Юсуфжон қизиқ, Ака Бухор, Сойибжон қизиқ, Муҳиддин Дарвешов, Абдулхай Махсум ва ҳоказолар. Мана шундай қизиқчилардан бири халқимизнинг қалбидан чуқур жой олган инсон **СОЙИБЖОН ҚИЗИҚ** — Ўзбекистон халқ артисти Сойиб Хўжаевни кўпчилик яхши билишади. Яратган унга икки томонлама иқтидор ато этган.

Сойиб Хўжаев ролларини қойилмақом қилиб бажарган. Шу билан бирга яна бир нарсани таъкидлаш жоизки, у ҳар бир ўйнаган ролининг 60—70 фоизини, асосан, ўзи тўқиб-қўшган. Шунинг учун ҳам унинг роллари жонли ва жозибали чиққан.

Ўн бир ёшида у жуда эрта отасидан етим қолган. Ҳаёт сўқмоқлари уни Қўқон болалар уйига етаклаб олиб келган. 1927 йилда Қўқон театрининг раҳбарлари «Ҳалима» спектакли учун оммавий саҳналарга йигит-қизлар танлаш учун болалар уйига келишади. Бир неча йигит-қизларни таклиф қилишади. Шуларнинг орасида 17 ёшга тўлар-тўлмас

шўх, тийраккина Сойибжон ҳам бор эди. Бу улуг санъат арбоби, қизиқчилик юлдузининг тугилиши эди.

Унинг турмуш ўртоғи Файзихон ая гаплари:

«Биз Сойиб Хўжаев билан жуда ёшлигимизда танишганмиз. Шу тариқа тақдиримиз боғланиб кетган. У киши Қўқон театрида роллар бажариб тезда халқ назарига тушдилар ва доврўғлари тезда Тошкентга ҳам етиб келди. 1937 йилда актёрни пойтахтга таклиф қиладилар. Бу орада Муқимий театри ташкил қилинади ва улар бу даргоҳга таклиф қилинадилар, шу тариқа актёр бўлиб ишлай бошлайдилар».

Сойиб Хўжаев Тошкентда яшаб, 9 нафар фарзандларини вояга етказдилар. Улар ҳозирда мустақил Ўзбекистонимизнинг турли жабҳа-

ларида меҳнат қилмоқдалар, фан ва санъатимизнинг ривожига муносиб ҳисса қўшмоқдалар.

Сойиб Хўжаевнинг ўйнаган юзлаб роллари ўзбек мусиқали драма жанридаги характерли қиёфалар хазинасининг дурдоналари бўлиб қолган. Соиб Хўжаев театр билан бир қаторда «Табассум» радиожурналида ҳам кўп йиллар иштирок этиб, эшиттиришга жон киритган.

«Ўзбекфильм» студиясида суратга олинган «Ватанга совға», «Стадионда учрашамиз», «Ёр-ёр», «Лайлак келди — ёз бўлди», «Зулфия қаерда?», «Фарғона қизи», «Насриддиннинг саргузашти» каби кинофильмларда ўйнаган роллари халқимизнинг олқишига сазовор бўлган.

Санъаткорнинг шогирди Бахтиёр Ихтиёров шундай хотирлайди:

«Менинг энг катта бахтим бу ёруғ оламда шундай актёрлар билан биргаликда роль ўйнаганим деб биламан. Соиб Хўжаев ажойиб инсон, истеъдодли актёр ва бетақроп устоз эдилар. Мен у кишидаги импровизацияга лол қолардим. Чунки сценарийда йўқ сўзлар кино давомида чиқиб кетарди. Масалан, «Зулфия қаерда?» фильмида менга қараб айтадиган гаплари бор эди. Қўққисдан менга қараб «хе уле» десалар мен донг қотиб қолганман. Нима дейишимни ҳам билмайман. Ахир бу гап йўқ эди-ку, деёлмайман — фильм ёзиляпти. Ҳар қандай инсон у киши билан ролга киришиб кета олмас эди. Чунки у киши сўзга ва қочириқларга бой эдилар.»

Соиб Хўжаев жамғармаси раиси Маъмур Хўжаев хотираси:

«Дастлабки ишимни театрда адамнинг олдиларида бошлаганман. Бир кун шундай воқеа бўлган. Мен театр саҳна устаси сифатида саҳнани кўриб бўлдим. Атиги 20 см га адашиб саҳнани нотўғри қуриб қўйибман. Шунда адам раҳматли: «Бугун саҳнани ким қурди, нега нотўғри қурилган?» дедилар. Шунда мени дамим ичимга тушиб кетди. Буни сезган яна бир ходим «ўғлингиз» деб юборди. Адам бўлсалар: «Қанақасига ўғил, ишда ўғил деган гап йўқ,

бу ерда ҳамма бир хил» деб жаҳл қилганлар. Адам шунақанги фидойи ва ҳақиқатгўй инсон бўлганлар».

Сойиб Хўжаев ўзбек халқининг Насриддин афандисидек қизиқчи донишманд фарзанди. Насриддин афанди узоқ ўтмишдан келаётган сеvimли қаҳрамон бўлса, Сойиб Хўжаев 1910 йилда туғилиб, ўзининг 72 йиллик умри давомида юксак санъати билан халқнинг ардоқли фарзандига айланди.

Драматург Ҳайдар Муҳаммад:

«Мен бир неча йилдирки, Муқимий театри билан ҳамкорлик қилиб келаман. Бу ерда мен халқимизнинг энг сеvimли актёри, комик роллар ижроچиси Хўжаев Сойиб ака билан танишдим. У кишига атаб ҳаттоки кўплаб нарсалар ҳам ёзиб бердим. 2000 йилда нашр этилган «Сойиб Хўжаев ҳангомалари» шулар жумласидан».

Ўзбекистон халқ артисти Сойиб Хўжаев ҳар давранинг гули, кўнгил деганининг қули бўлган. У ўйнаган ҳар бир роллар ҳозирга қадар бетакроп ва айна пайтда классик ролларга айланган.

Зиндон энангни уйимидики, чироқ ёқиб кўядиган

Муқимий театрининг «Равшан ва Зулҳумор» спектаклида зиндонни тешиб чиқиш саҳнасида Равшан ролини Ҳамза Умаров, Эрсак ролини Сойиб Хўжаев ўйнар экан. Бир куни Сойиб Хўжаев Ҳамза Умаровга:

— Постановка бўйича биласан, зиндонни мен олдин тешиб чиқаман, кейин сен чиқасан, шундайми? — дейди.

— Шундай, — дейди Ҳамза Умаров. Шунда Сойиб Хўжаев:

— Бугун зиндонни сен олдин тешиб чиқасан, кейин мен чиқаман, — дейди. Спектакль чоғида Ҳамза Умаров зиндонни тешиб чиқиб:

— Вой-бў, бу ер наmunча қоронғу, — дейди. Сойиб Хўжаев:
— Зиндон энангни уйимидики, чироқ ёқиб қўядиган. Зиндон қоронғу бўлади-да, дейди.

Залда гулдурос қарсак янграйди.

Шу куни асар муаллифи Комил Яшин келиб, спектакль кўраётган экан. Раззоқ Ҳамроева: «Сойибжон топиб айтди, шу сўзни пьесага киритиб қўйинг», — деган экан.

Москва қойил қолган роль

1959 йили Москвада ўтган декадада Муқимий театрининг бош режиссёри Раззоқ Ҳамроев Сойиб Хўжаевга қаттиқ танбеҳ беради.

— Сойибжон, бу ерда спектаклларга биронта сўз қўшмайсиз. Бу ернинг театршунос олимлари қилни қирқ ёради. Ўзбекчани тушунмаса ҳам хатти-ҳаракатдан ортиқча бегона сўзни билади. Келишдикми? — дейди.

— Эшитдим, ўртоқ Ҳамроев, лекин мен сўз қўшмасам хотиним талов бўлади, — дейди Сойиб Хўжаев.

— Бўлмаса, шу ернинг ўзида бўшатаман, — дейди Раззоқ Ҳамроев.

Кечқурун ҳаммани йиғиб мажлис ўтказишади. Спектаклга ҳамма чиқиши керак, халқ артистлариям, хизмат кўрсатганлар ҳам оммавий саҳналарда иштирок этиб, спектаклнинг савиясини баланд кўтаришга хизмат қилиши керак, деб Раззоқ Ҳамроев уқтиради ҳамда ҳар бир артист спектакль руҳига қараб, ўзига ҳолат ва кийим топишини тайинлайди. Ҳамма тушунарли, деб тарқалишади. Сойиб Хўжаев ўздан сўз қўшмаслик ҳақида танбеҳ олган. Сўзсиз ҳолат топишни ўйлайди. Ва, ниҳоят топади. Эртаси спектаклда Сойиб Хўжаев қўлига «А» ҳарфига ўхшаган ер ўлчоғичини олган, қийиқчани пешонабоғ қилиб боғлаб, катта бутафор қизил қаламни қулоғига қистирган, елгага ҳарбий планшет сумкани осган ҳолда спектаклнинг хирмон саҳнасида кўринади. Ва саҳнани у бошидан бу бошига «А» ўлчагич билан ўлчаб, супачага кўкраги билан ётиб олиб, планшетни очиб, қоғоз олиб, қизил қалам билан нимадир ёзади, ўчиради, чизади, яна туриб шу ҳолатни такрорлайди. Бир оғиз ҳам сўз айтмайди. Спектакль баланд қарсақлар билан тугайди. Эртаси спектакль муҳокамаси бўлганда машҳур театршунослар бош ролда ўйнаганлар қолиб, фақат Сойиб Хўжаев ролини мақтаб кетишади. Шунда Сойиб Хўжаев сўз олиб, ўзбекчалаб:

— Мени ишдан ҳайдамоқчи бўлган Ҳамроев, сўз қўшганим йўқ. Мақтовларни эшитдизми? Спасибо, театраведлар, — деб тушиб кетади.

Раззоқ Ҳамроев:

— Зўрсиз, — дейди тан бериб.

Шляпа остида бодом

Бир куни Сурхондарёнинг Деновадаги Дендропаркига бир гуруҳ артистларни олиб боришади. У ерда мевали дарахтлар тажриба сифатида ўстирилиб, мевалари териб олинар экан. Бодом пишган вақти бўлгани учун артистлар бодомларни теришиб, чақишиб, чўнтақларига соли-

шибди. Кимдир, бодом ва бошқа мевалардан тўйганча энглару чўнтакка солманглар! — дебди. Парк дарвозасининг олдига келганда Наби Раҳимов «Ҳаммангнинг чўнтагингни ўзим текшираман», деб дарвоза олдига туриб олибди. Сойиб Хўжаевнинг чўнтагида бодом бор экан. Дарров олиб, шляпасининг ичига солиб, бошига кийиб олибди-да, шимининг икки чўнтаги астарини чиқариб, Наби Раҳимовнинг олдига келибди.

— Набижон, чўнтақларим бўш, — дебди. Бодомни шляпасига солаётганини Наби ака кўриб турган экан.

— Сойибжон, шляпанинг тагида бош борми ўзи? — деб шляпани кўтарса, дув этиб бодом тўкилибди.

— Бу нима? — дебди дўқ қилиб Наби ака.

— Набижон, сиз яхши биласиз, мен Тошболта куёвман. Парининг онаси раҳматли деновлик бўлган. Бу ерга келганимга бошимдан қайнонам бодом сочди-да, — деб ҳаммани кулдирган экан.

Сойиб Хўжаев сувга чўкканда

Бир куни кинорежиссёр Али Ҳамроев бир фильмни суратга олаётганда Сойиб Хўжаев ўйнайдиган қаҳрамон сувга чўкиши керак экан. Шунинг учун Сойиб акани тез оқар сойга олиб бориб, суратга ола бошлашибди. Шунда ҳақиқатан ҳам Сойиб Хўжаев роҳатманга сувга чўка бошлабди. «Мени кутқаринглар!» деб бақирибди.

Режиссёр билан оператор съёмка табиий чиқаётганлигидан хурсанд: «Яхши! Яхши! Табиий чиқяпти», дейишибди.

Сойиб Хўжаев чиндан чувга чўкканда йигитлар сувга тушиб, судраб олиб чиқишади.

Али Ҳамроев келиб:

— Табриклаймиз, ниҳоятда кадр зўр чиқди, — дейди.

Шунда Сойиб Хўжаев:

— Сенларга зўр. Менга сағал бўлмаса шўр бўлай деди, — деган экан.

*Ҳайдар МУҲАММАДНИНГ
«Сойиб Хўжаев ҳангомалари» китобидан*

ҲАМЗА УМАРОВ

(1925—1987)

Унинг номи тилга олинганда мухлислар кўз ўнгида ёрқин бир сиймо намоён бўлади. Синчков нигоҳлар, гўё кўнглингизда кечаётган ўйларни уқиб тургандек. Чертиб-чертиб айтган ҳар бир сўзи тингловчининг дил торларини титратади, кўз қарашлари билан кўнгилга кириб боради. Бу каби ҳолатларни Ўзбекистон Халқ артисти Ҳамза Умаровнинг театр ва кинода яратган қуйма образларида кўрганмиз ва ҳар гал унинг юксак маҳоратига, ижро санъатига қойил қолганмиз. Аммо Ҳамза Умаров учун санъат йўлини танлаш машаққатли кечганидан кўпчиликнинг хабари бўлмаса керак.

Кўқонлик мулла Умар ўғлининг артист бўлмоқчилигини эшитганида ранжидигина эмас, қаттиқ қаршилик ҳам кўрсатди. Лекин кейинчалик Умар ота ўғли актёрлик касбини танлаб асло хато қилмаганини англади...

10-синфни тугатган Ҳамзахонни (ижодкор дўстлари уни шундай севиб чақирарди) отаси Кўқондаги артелга косибга шогирдликка берганлар. Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Ҳамза Умаров 1942 йилда кўнгилли бўлиб фронтга кетиб, ҳарбий қисмларнинг бирида полк разведкачиси бўлиб хизмат қилади.

1945 йили у оёғидан ўқ еб, қаттиқ жароҳатланганлиги туфайли кўлтиқтаёқ билан фронтдан она шаҳри Кўқонга қайтади, шу йили Тошкентга бориб, танасидаги ўқни олдиради ва шаҳардаги қанд заводига иши бўлиб жойлашади.

Ҳамзахон Тошкентдаги театр институтида қўқонлик дўстларидан бири ўқиётганлигини эшитиб, унга ҳаваси келади, «Қани энди мен ҳам шу институтда ўқисам» деб ниятини айтади. Олдинига у Тошкентдаги киноактёрлар мактабида (1946–48 йиллар) ўқиди. Сўнг дўсти – Алижон Умаров унинг институт

талабаси бўлишига яқиндан ёрдам берди ва иккови санъат сирларидан сабоқ ола бошлайдилар.

1950 йилнинг ёзи арафасида давлат имтиҳонларини муваффақиятли топширишгандан сўнг асосий синов – диплом иши турарди. Бу «Бой ила хизматчи» асари бўлиб, Алижонга Солиҳбой, Ҳамзахонга Ғофир роллари топширилган эди. Комиссия аъзолари бутун спектаклга, айниқса, бош қахрамонни ўйнаган Ҳамзахоннинг истеъдоди ва ижрочилик маҳоратига юсак баҳо бердилар. Шу йилнинг ўзидаёқ у йўлланма билан Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқали театрига келади.

Суврати сийратига монанд эди

Ҳамза Умаровнинг ижодий фаолияти, асосан, ушбу театрда кечди ва илк ролларини «Армуғон», «Фунчалар», «Офтобхон» спектакларида яратди. Раззоқ Ҳамроев, Сойиб Хўжаев, Лутфихоним Саримсоқова, Абдурауф Болтаев, Маҳмуджон Ғофуров, Эътибор Жалилова, Фароғат Раҳматова, Набижон Ҳалилов каби машҳур саҳна усталари билан ҳамкор-

ликда «Олтин кўл», «Азиз ва Санам», «Мавлоно Муқимий», «Тоҳир ва Зуҳра», «Фарҳод ва Ширин», «Нурхон», «Сурмахон», «Қайнона», «Тоғ гўзали», «Хонума хоним» каби турли давр, турли халқлар ҳаётини тасвирловчи спектаклларда асосий ролларни ўйнаб, театрнинг етакчи санъаткорлари сафидан ўрин олди.

Уни кенг жамоатчилик ва мухлисларга яқинлаштирган, муҳаббатини қозонтирган яна бир соҳа — кино санъати бўлиб, 60 дан зиёд ўзбек фильмида ажойиб, нодир ва бетакрор образлар яратиб қолдирди. Талабалик йилларидаёқ фильмлар яратилиши жараёнига қизиққан Ҳамзахон дубляжда ҳам ўз маҳоратини намоён эта бошлади.

1958 йили таниқли кинорежиссёр Шухрат Аббосов томонидан суратга олинган «Маҳаллада дув-дув гап» комедияси миллионлаб томошабиннинг сеvimли асарига айланди. Мазкур фильмидаги образи билан актёр анча шухрат қозонди. Чунончи, бу фильм унинг отаси мулла Умарга ҳам ёқиб тушди. Ўғлини экранда кўрган ота фахрланиш ҳиссини сизди. Дарвоқе, 1958 йил Ҳамза Умаров ҳаётида яна бир қувончли воқеа юз берди. Ўша йили Аллоҳ унга икки қиздан сўнг ўғил ато этди. Унга Шухрат деб исм қўйдилар. Албатта, шу ўринда ота йўлидан борган Шухрат Умаров ҳақида икки оғиз сўзлаб ўтиш жоиздир. Сиз уни Эркин Аъзам сценарийси асосида суратга олинган «Чантраморэ» фильмидаги шоир йигит Камрон роли орқали яхши биласиз. Шухрат кино оламига «Тенгдошлар» фильми билан кириб келган эди. Афсуски, бу фильм унинг отаси билан суратга тушган биринчи ва сўнгги фильми бўлди.

Хотиралар бизни яна Ҳамза Умаровнинг роллари дунёсига, ҳар дақиқаси эҳтиросли ва жўшқин кечган ижод дамларига бошлайди. У бу оламга бутун борлиғи билан шўнғиди. 40 йиллик ижодий фаолияти давомида сахнадан ажралмаган ҳолда кинода 90 га яқин роллар яратиш, 3 мингдан зиёд бадиий фильм дубляжида овоз бериш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бундан ташқари, бадиий ижод билан шуғулланиб, ўнлаб драматик

асарлар битди, саҳнага қўйди... Ҳамза Умаров билан ҳамнафас, ҳамқадам бўлган санъаткорлар ҳам унинг ижоди ва ҳаёти ҳақида ҳайрат билан сўзлайдилар. Шунингдек, актёрнинг ҳамкасблари уни «Дубляж санъатининг қироли», дея фахр билан тилга олишади.

Ҳа, Ҳамза Умаровдек сўз билан образ ярата оладиган чинакам ижодкор камдан-кам. Шу маънода «Иван Васильевич касбини ўзгартиради» комедиясини эслаш кифоя. Шоҳ Иван Грозний ва Бунша каби образларда роль ижрочиларини ҳам унутиб қўйгандек бўламиз, бу қаҳрамонларни гўё унинг ўзи ўйнагандек қабул қиламиз. Балки бу ролларга

бошқа бир одам овоз берганида фильм ўзбек томошабинлари учун бу қадар севимли ва машҳур бўлмасди. «Кушдек енгил бўлинг», «Автомобилдан сақланинг» фильмлари дубляжи ҳақида ҳам шу фикрларни айтиш мумкин. Ижодда, ишда мард, ҳалол бўлган Ҳамза акага «Қирол Лир»да бош қаҳрамонга овоз беришни таклиф этишганда у бир қанча вақт роль устида машқ қилиб, сўнг «Йўқ, мендан қирол чиқмайди» деб рад этди. Обид Юнусовнинг қирол бўлиб сўзлаганини эшитиб, унга тан берди...

Таниқли кинорежиссёр, Давлат мукофоти лауреати, Ўзбекистон халқ артисти Шуҳрат Аббосов:

«У ижодда чарчаш нималигини билмасди. Доимо янги роллар ижро этиш иштиёқида яшарди. Санъатга бу қадар фидойи бўлган бошқа бир

ҲАМЗА УМАРОВ

(1925—1987)

Унинг номи тилга олинганда мухлислар кўз ўнгида ёрқин бир сиймо намоён бўлади. Синчков нигоҳлар, гўё кўнглингизда кечаётган ўйларни уқиб тургандек. Чертиб-чертиб айтган ҳар бир сўзи тингловчининг дил торларини титратади, кўз қарашлари билан кўнгилга кириб боради. Бу каби ҳолатларни Ўзбекистон Халқ артисти Ҳамза Умаровнинг театр ва кинода яратган қуйма образларида кўрганмиз ва ҳар гал унинг юксак маҳоратига, ижро санъатига қойил қолганмиз. Аммо Ҳамза Умаров учун санъат йўлини танлаш машаққатли кечганидан кўпчиликнинг хабари бўлмаса керак.

Кўқонлик мулла Умар ўғлининг артист бўлмоқчилигини эшитганида ранжидигина эмас, қаттиқ қаршилик ҳам кўрсатди. Лекин кейинчалик Умар ота ўғли актёрлик касбини танлаб асло хато қилмаганини англади...

10-синфни тугатган Ҳамзахонни (ижодкор дўстлари уни шундай севиб чақирарди) отаси Кўқондаги артелга косибга шогирдликка берганлар. Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Ҳамза Умаров 1942 йилда кўнгилли бўлиб фронтга кетиб, ҳарбий қисмларнинг бирида полк разведкачиси бўлиб хизмат қилади.

1945 йили у оёғидан ўқ еб, қаттиқ жароҳатланганлиги туфайли қўлтиқтаёқ билан фронтдан она шаҳри Кўқонга қайтади, шу йили Тошкентга бориб, танасидаги ўқни олдиради ва шаҳардаги қанд заводига ишчи бўлиб жойлашади.

талабаси бўлишига яқиндан ёрдам берди ва иккови санъат сирларидан сабоқ ола бошлайдилар.

1950 йилнинг ёзи арафасида давлат имтиҳонларини муваффақиятли топширишгандан сўнг асосий синов – диплом иши турарди. Бу «Бой ила хизматчи» асари бўлиб, Алижонга Солиҳбой, Ҳамзахонга Ғофир роллари топширилган эди. Комиссия аъзолари бутун спектаклга, айниқса, бош қахрамонни ўйнаган Ҳамзахоннинг истеъдоди ва ижрочилик маҳоратига юсак баҳо бердилар. Шу йилнинг ўзидаёқ у йўлланма билан Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқали театрига келади.

Суврати сийратига монанд эди

Ҳамза Умаровнинг ижодий фаолияти, асосан, ушбу театрда кечди ва илк ролларини «Армуғон», «Фунчалар», «Офтобхон» спектакларида яратди. Раззоқ Ҳамроев, Сойиб Хўжаев, Лутфихоним Саримсоқова, Абдурауф Болтаев, Маҳмуджон Ғофуров, Эътибор Жалилова, Фароғат Раҳматова, Набижон Ҳалилов каби машҳур саҳна усталари билан ҳамкор-

ликда «Олтин кўл», «Азиз ва Санам», «Мавлоно Муқимий», «Тоҳир ва Зухра», «Фарҳод ва Ширин», «Нурхон», «Сурмаҳон», «Қайнона», «Тоғ гўзали», «Хонума хоним» каби турли давр, турли халқлар ҳаётини тасвирловчи спектаклларда асосий ролларни ўйнаб, театрнинг етакчи санъаткорлари сафидан ўрин олди.

Уни кенг жамоатчилик ва мухлисларга яқинлаштирган, муҳаббатини қозонтирган яна бир соҳа — кино санъати бўлиб, 60 дан зиёд ўзбек фильмида ажойиб, нодир ва бетакрор образлар яратиб қолдирди. Талабалик йилларидаёқ фильмлар яратилиши жараёнига қизиққан Ҳамзахон дубляжда ҳам ўз маҳоратини намоён эта бошлади.

1958 йили таниқли кинорежиссёр Шухрат Аббосов томонидан суратга олинган «Маҳаллада дув-дув гап» комедияси миллионлаб томошабиннинг севимли асарига айланди. Мазкур фильмдаги образи билан актёр анча шухрат қозонди. Чунончи, бу фильм унинг отаси мулла Умарга ҳам ёқиб тушди. Ўғлини экранда кўрган ота фахрланиш ҳиссини сизди. Дарвоқе, 1958 йил Ҳамза Умаров ҳаётида яна бир қувончли воқеа юз берди. Ўша йили Аллоҳ унга икки қиздан сўнг ўғил ато этди. Унга Шухрат деб исм қўйдилар. Албатта, шу ўринда ота йўлидан борган Шухрат Умаров ҳақида икки оғиз сўзлаб ўтиш жоиздир. Сиз уни Эркин Аъзам сценарийси асосида суратга олинган «Чантраморэ» фильмидаги шоир йигит Камрон роли орқали яхши биласиз. Шухрат кино оламига «Тенгдошлар» фильми билан кириб келган эди. Афсуски, бу фильм унинг отаси билан суратга тушган биринчи ва сўнгги фильми бўлди.

Хотиралар бизни яна Ҳамза Умаровнинг роллари дунёсига, ҳар дақиқаси эҳтиросли ва жўшқин кечган ижод дамларига бошлайди. У бу оламга бутун борлиғи билан шўнғиди. 40 йиллик ижодий фаолияти давомида сахнадан ажралмаган ҳолда кинода 90 га яқин роллар яратиш, 3 мингдан зиёд бадиий фильм дубляжида овоз бериш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бундан ташқари, бадиий ижод билан шуғулланиб, ўнлаб драматик

асарлар битди, саҳнага қўйди... Ҳамза Умаров билан ҳамнафас, ҳамқадам бўлган санъаткорлар ҳам унинг ижоди ва ҳаёти ҳақида ҳайрат билан сўзлайдилар. Шунингдек, актёрнинг ҳамкасблари уни «Дубляж санъатининг қироли», дея фахр билан тилга олишади.

Ҳа, Ҳамза Умаровдек сўз билан образ ярата оладиган чинакам ижодкор камдан-кам. Шу маънода «Иван Васильевич касбини ўзгартиради» комедиясини эслаш кифоя. Шоҳ Иван Грозний ва Бунша каби образларда роль ижрочиларини ҳам унутиб қўйгандек бўламиз, бу қаҳрамонларни гўё унинг ўзи ўйнагандек қабул қиламиз. Балки бу ролларга

бошқа бир одам овоз берганида фильм ўзбек томошабинлари учун бу қадар севимли ва машҳур бўлмасди. «Кушдек енгил бўлинг», «Автомобилдан сақланинг» фильмлари дубляжи ҳақида ҳам шу фикрларни айтиш мумкин. Ижодда, ишда мард, ҳалол бўлган Ҳамза акага «Қирол Лир»да бош қаҳрамонга овоз беришни таклиф этишганда у бир қанча вақт роль устида машқ қилиб, сўнг «Йўқ, мендан қирол чиқмайди» деб рад этди. Обид Юнусовнинг қирол бўлиб сўзлаганини эшитиб, унга тан берди...

Таниқли кинорежиссёр, Давлат мукофоти лауреати, Ўзбекистон халқ артисти Шуҳрат Аббосов:

«У ижодда чарчаш нималигини билмасди. Доимо янги роллар ижро этиш иштиёқида яшарди. Санъатга бу қадар фидойи бўлган бошқа бир

одамни учратмаганман. Бир-биридан кескин фарқ қилувчи қиёфаларга кира олади: «Қутлуғ қон»даги Салимбойвачча, «Ўтган кунлар»даги Ҳомид, «Шум бола»даги Султон, «Маҳаллада дув-дув гап»даги Умар, «Алибобо ва қирқ қароқчи»даги қароқчи... Эътибор берсангиз, бу роллар бир-биридан кескин фарқ қилади.

Менинг кинога кириб келишим ҳам бевосита Ҳамза Умаров билан боғлиқ. Агар Ҳамза ака бўлмаганида балки ҳеч қачон режиссёр бўлмаслигим мумкин эди. У вақтлар тиббиёт билим юртида ўқирдим. Бир куни билим юрти саҳнасида роль ижро этаётганимда Ҳамза ака бориб қолдилар. Спектакль

туғаши билан қўлимдан маҳкам ушлаб, «Сен боланинг шунча талантинг бор экан, билмай юрган эканман. Энди сен бу ерда эмас, театр институтида ўқийсан», деб туриб олдилар. Қарабсизки, бир кун келиб Ҳамза аканинг ўзи ҳам киноларимда ўйнаб турибдилар. Устозга режиссёр сифатида қаттиққўллик қилган пайтларим бўлган. Шундай кезларда Ҳамза ака ҳазиллашиб, «Сени режиссёр қилмай ҳар бало бўлсам бўлмасмиди» дердилар. Аммо талабчан режиссёр билан ишлашни ўзлари ҳам яхши кўрадилар».

Умрининг поёнида Миллий академик театрида бир муддат ишлаб, «Ойна» спектаклида яна ўша ишга, ижодга чанқоқ сиймони кўриш насиб бўлди. Аммо шу даврда санъаткорона кашфиёти билан яна бизни ҳайратга солди: бу «Қиролнинг дилхуши» телеспектаклидаги беҳад ситам кўрган, ўз қизининг қотилига айланган, юзи кулади-ю юраги йиғлаётган букри масҳарабоз роли эди. Масҳарабоз фожиаси экран қаршисида ўтирган ёшу қарини ларзага солди.

Ҳамза Умаровнинг бутун умри киносьёмкаларда, дубляж студияларида, театр саҳналарида ўтди. Уруш ногирони бўлишига қарамай, соғлиғини аямасди. Доимо изланишда, меҳнат билан банд яшади. Аммо шундай инсоннинг ҳам кўнглида ушалмаган бир армон кетди. У ўзининг сценариси асосида фильм яратмоқчи эди. Бу ҳақда бир неча бор Шухрат Аббосов билан маслаҳат қилганди. Афсус, ўлим унга панд берди. Фильм яратиш орзуси амалга ошмади. «Ўзбекфильм» киностудияси актёри, Ҳамза аканинг

ўгли Шухрат Умаров ҳозирги кунда отасининг ўша орзусини амалга ошириш мақсадида кинорежиссурада ўзини синаб кўрмоқда.

...1987 йилнинг кеч кузида Ўзбекистон халқ артисти Ҳамза Умаров оламдан ўтди, деган совуқ хабар тарқалди. Кино ва театр санъати мухлислари бу гапга ишонгилари келмасди. Саҳнада фақат Ҳамза Умаров қиёфасида жонланиши мумкин бўлган роллар, айнан шу актёрга атаб ёзилган киносценарийлар, дубляж ишлари ва яна қанча-қанча ижодий режалар

қолиб кетди... Ўлим ҳақ дейдилар. Биламизки, бу дунёга келмоқнинг кетмоғи ҳам бор. Аммо ҳамма гап туғилиш ва ўлим орасида кечган умрни қандай яшаб ўтказмоқликдадир. Элимизнинг сеvimли актёри Ҳамза Умаров эса ҳаёти ва ижоди билан халқимизнинг маънавий юксалишига катта ҳисса қўшди. У ўзининг одамлар олдидаги бурчини олий мақомда ўтади. Ҳамза Умаров ўзи яратган ёвқур, мард, танти, олийжаноб образлари қиёфасида халқимиз қалбида доимо яшаб қолади. Зеро, уни таниган ва билганлар эътироф этганидек, сурати сийратига монанд эди...

*Ҳидоят ОЛИМОВА,
«ФИЛЬМ-S», 2006 йил, август*

СУРЪАТ ПЎЛАТОВ

(1931—2005)

Энг баланд минора ҳам, ҳаттоки, ердан кўкка қараб бўй чўзар экан. Энг узун дарахтнинг илдизи ҳам аслида ерда бўлар экан. Бошинг кўкка етган бўлса ҳам ерга қараб юр дейишади. Хўш, шунчалик заминийликда аслида нима ҳикмат бор? Биз санаб ўтган мана шу хусусиятларнинг барчаси бугунги қаҳрамонимиз, театр фидойиси Суръат Пўлатовда бор эди.

Ўзбекистон халқ артисти Наима Пўлатова хотирлайди:

«Бу инсон мен учун бетакрор. Бирор мартаба бир инсонни ноўрин хафа қилмаганлар. Ҳаттоки, театр ва жонажон масканим деб, ҳамма нарсадан воз кечиб юбораверадиган фанат даражадаги инсон эдилар. Эрта туриб, дарҳол чойларини ичиб, театр сари йўл олар эдилар. Мен бўлсам ҳали театр эшиги ва қоровулхонаси очилмасдан қайёққа бораянсиз десам, ишинг бўлмасин сен секин кийиниб боравер, сени ўша ерда кутаман дердилар. Мени ҳар гал энди учрашаётган одамдек театр эшиги олдида кутиб олар эдилар. Энди ишонасизми-йўқми, ўша дарахтларнинг тагида ҳали ҳам мени кутиб олаётган бўладилар. Бирор мартаба мени бировнинг олдида изза қилиб гапирмаганлар.

Ҳамкасбларимиз у кишини театрнинг юзи, фахри деб гурурланишарди».

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Мирза Азизов хотирлайди:

«Кунлардан бир кун бу Суръат акани бир мансабдор киши чақириб, тиланг тилагингизни деса, театр тоmidан чакки ўтаяпти, шунга бир

ёрдам берсангиз депти. «Ие, жуда қизиқ экансизу, мен сизнинг ўзингизга нима керак десам, гапирётган гапингизни қаранг», деб у киши ҳайрон бўлган экан». Суръат ака учун мана шу даргоҳ муқаддас эди. Бундай катта қалблилик ҳаммага ҳам насиб этавермайди».

Ўзбекистон санъат арбоби Аҳад Фармонов хотирлайди:

«Қайси бир ерга борсак, ошларга ва жамоат жойларига биринчи ўринда ҳар доим бу кишига йўл берар эдик. Шу даражада самимий ва одамохун эдиларки, гап-сўзлар билан изоҳлаб бўлмас эди. Ҳали-ҳалигача қулоғим тагидан бу инсоннинг товуши кетмайди. Шу даражада ширали ва ёқимли. Ҳаттоки ҳозир мен сизга озгина хиргойи қилиб бераман:

*Мунча термулиб қолдим,
Дилором, қачон келасиз.
Аҳдимиз аён сизга,
Гўзалим, қачон келасиз».*

Суръат Пўлатовнинг қизи Дилором Пўлатова хотирлайди:

«Ҳозиргача мен армон қиламан, охирги мартаба менга «Сен таътилда экансан, қолгин, кечгача гаплашиб ўтирамиз», дедилар. Мен бўлсам, минг бир нарсалар ва ташвишлар ҳақида гапириб, қололмадим. Эндиликда афсус қиламан. Кези келганда айтадиган бўлсам, бизларни ҳеч қайсимизга артист бўлишга рухсат бермаганлар. Менимча, мен кўрган оғир машаққатли ташвишларни болаларим кўрмасин деганлар».

МУҲАББАТ

Актёрлик фаолияти образга кириш ва образдан чиқиш деб аталмиш истеъдоддир. Маҳоратли актёрларга бу қийин эмас. Улар бизни ишонтирадилар, бизни кулдирадилар, бизни йиғлатадилар. Биз улар яратган қаҳрамонлар билан яшай бошлаймиз, ҳамдард бўламиз. Гоҳо кўнглимиздан йироқ образларни кўргач бутун вужудимиз билан уларга қарши одамга айланамиз. Уларни кўришга кўзимиз йўқ. Театрдан чиққач эса, актернинг истеъдодига қойил қоламиз. Бир неча соат бутун бир театрни тўлдириб ўтирган санъат ихлосмандларининг қалбини эгаллаш учун актёрлар ростакамига тер тўкадилар, изланадилар, ҳар сафар образларнинг бойиб боришига эришадилар. Бу ижод тарзи билан улар қанча-қанча одамларнинг ҳаётида бурилиш ясайдилар. Қанчасини хатолардан асраб қоладилар. Улар яхшилик тарғиботчилари, улар муҳаббат уруғини сочувчилардир.

Суръат Пўлатов, Наима Пўлатова. Ўқувчилигимдаёқ билардим уларни. Ўшанда улар ёзувчи Ҳамид Ғулومнинг «Тошболта ошиқ» мусиқий комедиясида марказий образларни — Суръат ака Тешавой, Наима опа Каромат образларини яратган эдилар.

Янглишмасам, ўша вақтларда «Тошболта ошиқ» асарини кўрмаган бирорта ўзбек оиласи йўқ эди.

Энди сочларимни қирқ кокил қилиб ўрдириб, чамандагул дўппимни кийиб, ҳар қалай чиройлиманми ёки йўқ дея тошойна олдига борадиган бўлиб қолган пайтларим эди. Мен бутун қалбим

билан Каромат ва Тешавой муҳаббатларига эришишларини истардим. Назаримда, Каромат қариндошларимиздан бирининг қизидек эди. Овози менга жуда-жуда ёқарди. Катта бўлсам шу қизга ўхшаш бўлсам дея орзу қилардим. У билан бир вақтда ошиғи Тошболта ошиқнинг ўғли, қачонлардир онаси ўлиб кетган хушовоз йигитнинг нияти ҳосил бўлишининг ҳам тарафдори эдим.

Ишдан чарчаб келган отажоним телевизор кўриб туриб, шу Тошболтанинг ўғли Тешавойнинг овози зўр-да, деб қўярди. Орадан йиллар ўтди, бу орада биз севган санъаткорлар ажойиб саҳна асарларида яна қанчадан-қанча сеvimли образлар қиёфасида намоён бўлдилар. «Нурхон» томошасида Наима Пўлатова Нурхон, Суръат Пўлатов Ҳайдар бўлиб саҳнага чиқдилар.

Наима Пўлатова яратган «Нурхон»гача ҳам бу образни бошқа актерлар талқинида кўрган бўлсам керак. Унга қадар бу образни яратганлар, ёшим анча кичик бўлгани учунми, эсимда қолмаган экан. Олтинчи синфлигимда «Нурхон»ни биринчи марта тушунган ҳолда кўрдим. Нурхоннинг фожиали тақдирдан таъсирланиб, тунн бўйи ухламай «Нурхон монологи» шеъримни ёздим. Монолог қаҳри қаттиқ акага лаънат тошларию жувонмарг кетган қизнинг ҳасратларидан иборат эди. Ўша кунлари бизнинг оиламиз қатори бутун Ўзбекистонликлар, шу жумладан, Нарпайликлар ҳам бу асарни телевизорда кўришаркан, табиийки, ҳамма қаттиқ таассуротлар билан юрарди. Шеърим туман газетаси «Пахтакор овози»да чоп этилди.

Наима опа ва Суръат ака қатор асарларда бирга ижод қилдилар. «Нодирабегим»да Ойбарчин ва Розик, «Ҳожикаримнинг ойга саёҳати»да Моҳилиқо ва Саттор, «Ота ўғли»да Муҳтарам ва Ҳабиб, «Момо ер»да Алиман ва Сувонқул, «Қизил дуррачали нозик ниҳолим»да Асал ва

Бойтемир, «Зухранинг мактублари»да Дария ва Мансур, «Жоним фидо»да Фазилат ва Фанижон, «Навойи Астрободда» асарига Гулруҳ ва Усмонали бўлиб элга танилган, меҳру муҳаббат қозонган ардоқли икки санъаткор ҳаётда ҳам, саҳнада ҳам қўшқанот бўлдилар, бир мақсад йўлида тоғдай ёнма-ён турдилар.

1964 йилда Суръат Пўлатов — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист деган шарафли унвон олган бўлса, 1977 йилда Наима Пўлатова шу мукофотга сазовор бўлди. Суръат Пўлатов 1990 йилда, Наима Пўлатова эса 1997 йилда Ўзбекистон халқ артисти унвонига сазовор бўлишди.

Бугунги кунда уларнинг бири — бобо-жон, бири — бувижон. Беш фарзанддан ўн битта набираси бор. Нури дийдалари: Дилшод, Дилоромхон, Шоирахон, Камолхон, Жамолхонлар ҳар бири ҳаётда ўз ўрнини топган, эл хизматида.

Мен Пўлатовлар ҳаёти ва ижодига бир назар, деб атаганим ушбу мақоламда ҳар иккала актёрдан бир-бирлари ҳақида қисқача фикрларини ёзиб беришларини илтимос қилдим. Орадан бир кун ўтиб кўлимга Суръат аканинг Наима опа ҳақида ёзилган, тўғрироғи, Наима опага ёзилган кўнгил кечинмалари етиб келди.

«Азизим Наимахон!»

«Саодат» журнали мухбири саволларига жавоб баҳонаси сизга айтмоқчи бўлиб юрган гапларимни айтсам.

Сиз «Муқимий» театрига ишга келганингизда, илк бор кўрганымда умрингизнинг юлдузли онларида эдингиз. Сиз айна гул фаслида, орзулар оғушида эдингиз. Овозингиз дилларга малҳам, ҳуснингиз бир жаҳон эди. Мухлисларингиз ҳам кўп эди. Ўша пайтлар театрга таширф буюрган томошабинларнинг кўпчилиги сочлари тўпиғига тушадиган, қалдирғоч қошли, ой юзли актрисани кўргани келишар эди. Ҳар куни энг чиройли, энг кўп гуллар сизга тақдим этилар эди. Ўшанда сиздек гўзал ва истеъдодли қалб эгаси менга насиб этармикан, деб куйиб-ёнардим. Тангрига шукрларким, ҳаёт йўлимиз бирлашди. Менга фарзандлар бахш этдингиз. Дилкаш, мунис рафиқа бўлдингиз. Вафо, садоқатингиз олдида таъзимдаман. Ота-онангиз: Ҳалимахон Исматова, Қудратилла Тошхўжаев ва устозларингиз Лутфихоним Саримсоқова, Турсунхон Жаъфарова, Эътибор Жалилова, Фароғат Раҳматовалар мен учун энг муҳтарам эди ва шундай бўлиб қолажак. Ҳа, биз оғир кунларни ҳам бошдан кечирдик. Мевали дарахтга тош отилади, дейдилар. Шундай кезларда, сабр-бардош ва вазминлик билан кўнг-

лимни кўтардингиз. Аллоҳга шукр, истиқлол қуёши бизнинг оиламизнинг ҳам кўксига шамол теккизди. Биз бахтли актёрлармиз. Мени эл аро танитган, сизни учратган, камолот ва саодат бешигига айланган «Муқимий» театрининг ҳар бир қаричи, ҳар бир ғиштини кўзларимизга суртамиз. То ҳаёт эканман, кўзларимдаги, қалбимдаги нури муҳаббат сизга аталган».

Биз журналистлар сабрли одамлармиз. Анча кунлардан сўнг уларнинг кенжа ўғли ишхонамга атиргул суратли дафтар ташлаб кетди. Дафтарнинг бошдан охири ғоят самимий битилган сатрлар: айримлари кундалик тарзда, айримлари таассуротлар, айримлари жўшқин муҳаббат, айримлари турмуш ташвишлари, кузатувлар, саҳна ортидаги машаққатлар ҳақида эди. Уларнинг ҳар бири алоҳида мавзули ҳикоя бўлишига арзийди. Вақти келиб, уларга қайтаман. Ҳозир эса Наима Пўлатованинг куйидаги сатрларини Сизга ҳавола этаман:

«Аёл киши қаерда бўлмасин, меҳр ва эътиборга муҳтож, тақдир мени шундай бахт билан сийлади. Болаларимнинг меҳрибон отаси, умримнинг суянган тоғи, саҳна ҳаётимнинг қаттиққўл устози Суръат ака доим саломат бўлсинлар. Ёшлик йилларимизда саҳна ортида бир-биримизга айтадиган сатрларни такрорламоқчиман:

*Ёр, йўлингни ёритган
Нури муҳаббат бўлсин.
Қайда бўлма, неки бўлма,
Бошинг саломат бўлсин.*

Ҳаёт — бошқа, саҳна — ўзга олам. Саҳнада гоҳ қаҳрамонлар бошига жудоликлар тушади, гоҳ баланд-паст гаплар бўлади икки орада. Лекин ҳаётда, оилада, фарзандлар даврасида Наимахоним ва Суръат ака Пўлатовлар меҳнаткаш, меҳрибон, камтарин инсон бўлиб, меҳр қозонганлар. Санъатдаги ютуқлари ҳам ана шу тинч-тотув оила меҳваридан куч олгани бежиз эмас. Муқимий номидаги театрнинг етакчи актёрлари Наимахоним ва Суръат ака суҳбатларидан шундай эзгу хулосага келдим.

Зулфия МҶМИН суҳбатлашди.
«САОДАТ»

ЭРГАШ КАРИМОВ

(1935—2009)

1935 йил. Айти куз мавсуми. Тошкентнинг сўлим маҳалласида бир ўғлон дунёга келди. Яхши инсонларга ҳамиша эргашиб юрсин учун унга Эргаши деб ном қўйишади. Болакай бувисининг кўлида катта бўлади. 1942 йил. 7 ёшга тўлганида уни пойтахтдаги 45-сонли ўғил болаларга мослаштирилган мактабга ўқишга беришади. У болагиданоқ мусиқага иштиёқи баланд бўлиб ўсади. Ўша йиллари Республика «Ўқувчилар саройи»даги «драма тўғараги»га қатнай бошлайди. Тўгарак раҳбари Мирсоат Усмонов ўша пайтларда ундан зўр санъаткор чиқишини башорат қилиб: «Сенинг келажинг, албатта, порлоқ бўлади», деганди.

Устозлардаги ишонч уни катта саҳна майдони сари ундади. Ўз ҳужжатларини 1954 йил Тошкент Давлат санъат институтининг актёрлик факультетига топширади. Бу даргоҳда «актёрлик маҳорати» конкурсидан уни санъат даргалари, Ўзбекистон халқ артистлари Раззоқ Ҳамроев, Етим Бобононов ва Назира Алиевалар имтиҳон қилишади. Илк қадамларини зўр қизиқиш билан қабул қилган устозлар унга оқ йўл тилашади. Тақдирнинг туҳфасини қарангки, бу даврда Розахон опа ҳам ўз ҳужжатларини шу ерга топшириб, катта балл билан улар ҳам талабалikka қабул қилинадилар. Муҳаббатнинг илк қиссаси ана шу ерда бошланган эди аслида:

Кунларнинг бирида талабаларнинг «Ўқув театри»да Америка ёзувчиси Марк Твеннинг «Том Сойернинг бошидан кечирганлари»

асари асосида спектакль саҳналашти-рилади. Том Соьер роли Эргаш Каримов-га, Бекки деган қизча роли эса Роза Каримовага берилади. Ким билсин, бал-ким ўша лаҳзаларда иккала санъаткор-нинг «юлдузли онлар»и бошлангандир, эҳтимол. Балки ўша «онлар» уларнинг ҳам ҳаётдаги, ҳам саҳнадаги тақдирлари бирга бўлишига ишора бўлгандир.

Аммо уларнинг ота-оналари ҳар икки томон ҳам бунга қарши бўлишган. Катта қарама-қаршилиқлар билан бўлса ҳам, 1958 йил 4 август куни уларнинг никоҳ тўйлари бўлиб ўтади. ЗАГС га троллейбусда бориб келишади. Ва албатта Фузулий ҳазратлари айтганларидек :

*Тикансиз гул, садафсиз дур, риёзатсиз ҳунар бўлмас,
Риёзат чекмагунча ёр васлига етиб бўлмас.*

Роза Каримова ҳикояси:

«Эргаш акам билан бирга ўқиганмиз. Қийинчилик билан ўқишни битирдик. У киши гуруҳимиздаги энг сабрли, қобилиятли, аъло баҳоларга ўқийдиган, шу билан бирга, жуда камгап йиғит эди. Обид Юнусов, Ҳасан Йўлдошев, Тўти Юсупова биздан юқори курсда ўқишарди. Ҳар танаффусда Обид Юнусов бир гуруҳ болалар билан бизнинг хонага келарди. Эргаш акам ёш лаборант ва домлаларнинг қилиқларини ўхшатиб, пародия қилиб ҳаммани кулдирарди.

1958 йили ўқишни битирганимиздан кейин бизни Сурхондарё вилоят театрига ишга жўнатишди. Шу йили оила қурдик. Термизда бир йил ишладик. Бизни байрамларда учрашувларга жўнатишарди. Кўпинча, мусиқий спектакллар уюштирганмиз. Чунки драма жанридан одамлар зерикиб қо-лишар, «ҳадеб гап бўлаверадими, ашулаям бўлсин», дейишарди. Мен ашула айтардим. Кечалари концертга кетаман, Ҳадя Юсупованинг «Намоён қил» кўшиғини, Тамарахонимнинг машҳур ашулаларини куйлардим. Ярим кеча соат тўртда келаманми, учда келаманми, Эргаш акам ухламай кутиб ўтирарди. У киши санъаткор бўлганлари учун ҳам мени тушунган. Бошқа бўлса, кўнармиди...

Бир йил ишлаганимиздан кейин Эргаш акамни радиога таклиф қилишди. Жуда киришимли, одамшаванда инсон бўлганликлари учун ҳам ҳаммани ўзларидек яхши, деб ўйларди. Қаерга бормасин, дўст орттирарди».

Энг қизиғи шундаки, уларнинг тўйлари таниқли кулгу устаси Ҳасан Йўлдошев ва унинг турмуш ўртоғи Нурхон опаларнинг тўйи

билан бирга бир кунга тўғри келган. Яна ҳам қизиғи, улар, яъни келин-куёвлар бир-бирлариникига бориб табриклаб келишган. Тақдирнинг ғаройиблигини қарангки, ҳар икки оила ҳам аввалига ўғил, кейинига қиз фарзандли бўлишади.

Маълум бўлишича, Эргаш Каримов ўша йиллари гоҳ Ёш томошабинлар театри, гоҳида Муқимий ва бошқа театр саҳналарида спектаклларда қатнашиб, эпизодик роллар ижро этганлар. «Оқ нилуфар» спектаклида курсдоши Ҳасан Йулдошев семиз жаллод ролини ижро этган бўлса, Эргаш Каримов озғин жаллод ролини ижро этган эканлар. Томошабинлар ҳар икки санъаткорнинг чиқишларини олқишлар билан кўтиб олишган экан ўшанда.

Роза Каримова хикоясини давом эттирадилар:

«Тошкентга телевидениега ишга келдик. Мен болалар билан бўлиб, уйда ўтирдим. Эргаш акам телевиденияга келмасидан илгари ҳам постановкаларда бош ролларни ўйнади. Ўша даврда телевидениеда «Ёшлик» студияси иш бошлади. Элбек Мусаев билан кўйлаб саҳифалар очишди. Бундан ташқари, ёзувчи Жонрид Абдуллахонов билан Эргаш акам ҳам актёр, ҳам журналист сифатида ишлади. Элбек ака билан ёшлар ҳаётини, салбий характерли талабалар ҳақида бир қатор кўрсатувлар қила бошлади. Шу орада Эргаш акам сатира-юмор саҳифасини очди. Кўпчиликка манзур бўлди. Бу саҳифа телевизион миниатюралар театрининг бошланғич шакли эди. Кўрсатув халққа шу даражада ёқдики, мактублар оқиб кела бошлади. Томошабинларнинг талабларини инобатга олиб, кўрсатув ҳафтада икки марта бериладиган бўлди».

1962 йил. Телевизион миниатюралар театри халқимизнинг энг севимли кўрсатувига айланган маҳаллар. Ҳар бир юртдошимиз бугун миниатюра бор деб ҳамма ишини саранжомлаб, телевидение қаршисида миҳланадиган лаҳзалар. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмаддан тортиб Элбек Мусаев, Неъмат Аминов, Фарҳод Мусаёнов, Мираббос Мирзааҳмедов, Ҳасан Йул-

дошев, Ортиқ Юсупов кабилар бу дастурга жонқуярлик қилар эдилар.

Санъатимиз дарғаси Раззоқ Ҳамроев уларнинг ижроларини кўриб шундай таъриф берган эканлар:

Эргаш Каримов ва Розаҳои Каримовалар Ўзбекистонимизнинг етук миниатюра театри мутахассислари. Булар ўзбек санъатидаги катта ҳодиса.

Миллионлаб муҳлисларга эга телеэкраннинг маҳоратли саҳна усталари.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмаднинг «ОЛИҚ-СОЛИҚ» миниатюрасини бир эсга олайлик: — Бу митти асарда дарғаларимиз Фани Аъзамов, Сойиб Хўжаев, Омина Фаёзова, Бахтиёр Ихтиёров сингари таниқли кулгу усталари билан рол ижро этганлар. Бўлажак тўй маслаҳати. Қудабува ролида Эргаш Каримов. Деярли ҳамма гапирди. Аммо қуда бўлмиш сукунатда. Бу сўзсиз монолог бағридаги бомба энди портлаш арафасида. Ва ниҳоят кутилмаган ҳолат.

Ана шундай бетакрор ижро халқ кўнглидан чуқур жой олди. Бугун мана шу саҳнани неча маротаба қайта-қайта кўрса ҳам бу томошабиннинг меъдасига тегмайди. Том маънодаги профессионализм мана шу бўлади аслида.

Устоз бир жумлани тез-тез қайтариб турар эдилар: — *«Одамнинг ёши, ҳаёт тажрибаси, қанча йил ишлагани-ю, ишлаётгани иккинчи даражали. Маҳоратни ҳаммадан ўрганиш мумкин. Ёши, кексами фарқи йўқ».* Тўғриси, мана шу гаплари

ўзини юлдуз санаб, атиги бир-икки чиқиши билан танилиб, босар-тусарини билолмаётган ёшлар учун сабоқ бўлса ажаб эмас. *«Ҳамми кулгу усталарини ўзимга устоз деб биламан. Ўрганиш ёки ўргатиш ёш танламайди. Агар яхши жиҳатлари бўлса, Мирза Холмедову Ҳожибой Тожибоевдан ҳам, шогирдим Шерали Ҳожиёвлардан ҳам ўрганавераман»* — ушбу сўзларни нафақат санъат, балки ҳар бир ишнинг бошини тутаетган инсон учун ўз ён дафтарига ёзиб қўйиладиган сўзлар эмасми аслида.

Ижодкор аслида кайфият фарзанди. Мана шундай лаҳзалар, албатта, унинг соғлигига таъсир кўрсатмай қолмади. Лекин бу даврда «НАШТАР» киножурнали, «ТАБАССУМ» радиожурналлари барибир фаолият юритаётган пайтлар эди. Халқ ўз асл фарзандларини ҳар қандай лаҳзаларда ҳам кўнгли тўрида авайлаб-асрашни билади. Улар эндиликда радиоэфирлари орқали ҳам ўз сеvimли актёрларини тинглашар эди.

Эргаш Каримовни яқиндан билганлар эътироф этишса керак, улар ҳаётда ўта жиддий ва мулоҳазали инсон бўлганлар. Ҳаттоки уларга савол беришганда улар шундай жавоб қилган эканлар: — *«Ҳаётнинг ўзи жиддий нарса. Шунинг учун ҳам комик актёрга бачканалик, майнавозчилик, маҳмадонагарчилик ярашмайди. Ўзингиз*

ўйлаб кўринг, Чарли Чаплин, Аркадий Райкин, Наби Раҳимов, Юсуфжон қизиқларга доим тиржасайиб юриш ярашадими? Йўқ, албатта. Тўғри, улар ҳам турли қиёфаларда чиқишган, турли кулгили ҳолатларга киришган, ҳаракатлар қилишган. Аммо меъёри билан. Ҳамма нарсада ҳам меъёр бўлгани маъқул».

...Албатта, бир неча соатлар ва дақиқалар мобайнида бутун бошли бир инсоннинг ёки санъат дарғасининг ҳаёт йўлини ёритиш амри маҳол. Инчунун, биз ҳам улар ҳаётидаги энг асосий нуқта ёки штрихларга молик жиҳатларига тўхталиб ўтдик. Замонлар ўтиб улғайиб келаётган ёш авлодлар ичида «УЧРАШУВ» ёки «ОЛИҚ-СОЛИҚ», ёинки «ШУМ БОЛА» фильмидаги домла ижросидаги актёр ким деган саволга, «У бизнинг «Телеминиатюралар театри»нинг бетакрор санъаткори ЭРГАШ КАРИМ бўлади аслида. Биз бу инсон билан замондош бўлганмиз, битта осмон остида нафас олганмиз деб фахрланса ажабмас». Бизни томоша қилиб турган мухлислар орасида «Ҳа, энди ёзувчилар ёзгандан кейин ролини ижро этади-да. Артистнинг вазифаси шу-да энди», дегувчилар ҳам минг афсуски, топилади.

Лекин бу сиз ўйлаганчалик осонмас аслида. Тўғри, ёзувчилар уларни қоғоз саҳифаларига териб, уларга тақдим этадилар. Аммо энг оғир юмуш унга том маънода жон бағишлаш. Бу актёр ижроси билан шу асар ё кўкка кўтарилади ёки таг-туби билан йўқолиб кетади. Мана сизга чинакам маҳорат ва профессионализм.

Мана шундай ажойиб саодатни тақдир икки бетакрор жуфтлик — Эргаш Каримов ва Роза Каримоваларга берган эди. Ўзбек санъати дарғасининг қолдирган излари мангуга мухрланган бўлишини истаб қоламиз.

Муаллиф

«Энг чиройли жуфтлик»

Ўша пайтда мен «Икки тийин» деган интермедияда бош ролни ўйнадим ва бу жуда машҳур бўлиб кетди. Эргаш ака билан ўйнаган ролларимиз ҳаммага маъқул бўларди. Чунки репетициядан ташқари уйда ҳам иккаламиз маслаҳатлашиб, сюжетларни тўлдириб ишлардик. «Икки тийин»да ҳам ўзимнинг ҳаётимдан олинган воқеалар кўп. Шу машҳур спектаклни Зулфия опа кўриб, раҳбаримиз Убай Бурҳоновга кўнғироқ қилибди: «Бу актриса ким, қайси театрда ишлайди?» деб сўрабди. Убай ака: «Ўзимизнинг актриса, Эргашнинг аёли», деган. Шунда Зулфия опа «Иккаласи доим бирга роль ўйнасин, халққа жуда ёқади», дебди. Шундан кейин бизни чақиртириб, учрашув қилишди. «Саодат» журналида биз ҳақимизда икки бетли мақола суратларимиз билан чиқди. Ҳали ҳам шу журнални сақлаб қўйганман. Охирида Зулфия опа бизга оқ фотиҳа бериб, ижодда ҳам бирга бўлинглар, деб дуо қилди. Унгача бизнинг бирга роль ўйнашимиз турли гап-сўзларга, иккиланишларга сабаб

бўлаётганди. «Нега Эргаш фақат хотини билан чиқаверади, бошқа актёрлар билан ўйнасин», каби. Зулфия опа раҳбаримизга қўнғироқ қилиб, иккаласи бирга чиқсин, бу театрингиз учун ҳам яхши, дегач, гаплар тинди. Эргаш ака ўзбек кулги санъатига миниатюралар театри жанрини олиб кирди ва шу мактабни яратди.

Хуллас, ёзувчилар ёзди, биз ўйнадик. У киши учун миниатюра энг биринчи ўринда турарди. Халқ нимани қандай қабул қилишини нафақат биларди, балки ички бир туйғу билан сезарди. Ҳар бир миниатюра жони дили эди. Оилавий чиқишимизга ҳам жуда қаттиқ турганлар. «Мен фақат оилам билан чиқаман. Негаки, миниатюралар театри оилавий кўриладиган кўрсатув. Актёр бугун биттаси билан чиқса, эртага иккинчиси билан чиқса, томошабиннинг ихлоси қайтади. Оилавий чиқиш эса томошабиннинг ишончини орттиради, деган эди. Раҳбаримиз Убай Бурҳонов ҳам бу ишга жуда жиддий қарарди, театримизни яхши кўрарди. У киши ишдан кетгандан кейин бошқа раҳбарлар келди... Миниатюралар театри қаттиқ қаршиликларга учради, тарқаб ҳам кетди...

Миниатюралар қайта тикланди ва тарқатилди

Кейин яна раҳбарларимиз ўзгарди. Юртбошимиз раҳбаримиздан миниатюралар театрини қайта тиклай оласизми, деб сўрабди. Шундан кейин икки ой ичида муаллифлар жалб қилиниб, театрни оёққа турғизишди ва миниатюралар яна 3 йил экранга чиқди. Кейин адабий-драматик эшиттиришлар бўлимига яна бир бадиий раҳбар келди... Кейин биз ҳаж сафарига кетдик, қайтиб

келганимиз заҳоти Эргаш акамни раҳбарият чақиртириб, ишни эплэй олмаётганликда айблаб, «миниатюраларингизни тарқатамиз, барибир ҳеч фойда келтирмаяпти», деди. Умрини миниатюралар мактабига бағишлаган одам бу гапларни кўтаролмайди. Инсулт касалига замин ўшанда қўйилган, деб ўйлайман. Шундан кейин Эргаш акамнинг ўрнига одам қидира бошлашди. Хуллас, театр яна иш бошлади. Миниатюра театри мактабини яратган одамни ишдан четлатиб, ҳатто маслаҳатларга ҳам чақирмай қўйишди. Эргаш акам чақиритиларини роса кутганди...

Ўрта Осиёда миниатюралар театри бўлмаган. Эргаш акам бутун бир сатирик-юморист ёзувчиларнинг бошини бирлаштириб, ўз ортидан эргаштира олган инсондир. Ўзбек санъатининг барча комик актёрлари – Бахтиёр Ихтиёров, Ҳусан Шарипов, Ҳасан Йўлдошев, Хайрулла Саъдуллаев – биз битта ансамбль эдик. Ҳамкасблари Эргаш акамни ҳатто мендан ҳам қизганишарди.

Фарзандлар

Бир ўғил, бир қизимиз бор. Ўғлим биз беҳабар, ўртоқларининг тўйларига бошловчилик қиларкан. Бахтиёр Ихтиёров тўйга борса, ўғлим ўша тўйни олиб бораётган эмиш. Лекин санъат йўлидан кетмади. Ўғлим хорижий қўшма корхонада бош директор. Ўғлимнинг шунчалик обрў-эътиборли бўлиб юришида келинимнинг ҳам ҳиссаси катта. Вақтида иш деб невараларимни катта қилишда келинимга ёрдам беролмаганимдан афсусланаман. Келиним санъатшунослик институтида илмий ходим бўлиб ишлайди. Қизим шифокор. Тўрт невара, икки нафар эварамиз бор.

Армонлар

Афсуски, ҳаёт ҳеч кимнинг бошини силаган эмас. Ҳамма нарсага нина билан ер қазигандек эришилади. Армонларим ушалган деб айта оламан, қаерга бормай ҳамма мени танийди. Ҳозир телевидениедан узоқда бўлсак ҳам, бизни эслашади. Ўз вақтида қилинган меҳнат ҳамон мевасини берапти. Кўрсатувларимиз эфирга бериляпти. Телевидениенинг ҳозирги раҳбарларига бунинг учун миннатдорчилик билдираман. Меҳнатимизни йўққа чиқармоқчи бўлганлар, мақсадига эришолмади. Катта машҳурлик ҳам тўқнашувлар билан бўлади. Армоним йўқ, Эргаш акамдан миниатюралар мактаби қолди.

Дилфуза СОБИРОВА
суҳбатлашди.

ҲАСАН ЙЎЛДОШЕВ

(1936—1986)

Одамларга кулги улашиб кетган машҳур қизиқчиларни халқимиз бежиз қадрламайди. Зеро, улар одамларга кулги бахш этишдек хайрли ишнинг уддасидан чиқа олган моҳир санъаткорлардир.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳасан Йўлдошев ана шундай кулгу усталаридан эди.

Саҳнада ўзини эркин ҳис қилиш, қаҳрамонининг ички характери ва кечинмаларини юмористик тарзда оча билиш, ижродаги табиийлик Ҳасан Йўлдошев ижодининг муҳим қирраларидан ҳисобланган.

«Дил қачон фароғатда бўлади?» Тўсатдан берилган ушбу саволга барчангиз иккиланиб, турли хил жавоб беришингиз табиий. Тўғриси айтсам, ўзим ҳам жуда кўп ўйландим. Бирор-бир бошлаган ишингиздан кўнглингиз тўқ бўлса, хотирингиз жам бўлса, ҳар бир ишда барака ва унум бўлади. Шунчаки, қўл учида иш бажариш жиноят қилиш билан баробар ҳалокат аслида. Ҳасан Йўлдошев мана шундай бир ишга киришса, уни астойдил бажариб, охирига етказадиган фидойилардан эди.

Кулгу қиролларидан бири ва бу йўналишда ўзига хос мактаб яратган Ҳасан Йўлдошев ҳақида у кишининг ўғли Бахтиёр Йўлдошев билан суҳбатлашамиз.

Айтинг-чи, кулгу сиз учун нима ўзи? Кайфиятинг йўғида сени ўз ҳолингга келтирувчи манбаи ёки бошқа бир нарса?

Бахтиёр Йўлдошев: Кулгуни мен ҳаёт эликсери деб биламан. Бундан ташқари, у кайфият ростловчи ҳам. Агар кайфиятингиз бўлмаса, кулиб

юборсангиз, албатта, кайфиятингиз яхшиланади. Бундан ташқари, у феъл-атворни ҳам тузатади.

Тўғри таъкидлаясиз, чунки у ожизларни қўрқитади, худди шу маънода у жуда кучли қурол ҳам.

Мана сиз ҳам радиода фаолият кўрсатасиз, айтинг-чи отангизнинг тахминан қанча ҳангомалари фондда сақланади?

Б. Й.: Бизнинг радиофондимизда отамиз Ҳасан Йўлдошевнинг 300 дан ортиқ ҳангомалари сақлаб келинмоқда.

Отангиз ижроларидаги барча аския ва латифаларни бир жойга тўплаб китоб ҳолига келтириш хаёлингизга келганми?

Б. Й.: Ҳа, албатта, худо хоҳласа шуни қилай деб турибман. Яқин кунларда насиб бўлса.

У кишининг дўстлари, қадрдонлари хали ҳам келиб туришадими ёки алақочон оёқ узиб бўлишганми?

Б. Й.: Ҳаммаси ҳам эмас. Аммо дўстлари оёқ узишмаган.

САНЪАТИМИЗ ДАРФАСИ

Шундай одамлар борки, улар қисқа умр кўрсалар-да, ўзларидан ўчмас из, яхши ном қолдириб кетадилар. Ана шундай инсонлардан бири Ҳасан Йўлдошев эди. У телеминиатюралар театрида ўзига хос мактаб яратди, десак, муболаға бўлмас. Афсуски, бевақт ўлим уни орамиздан олиб кетди.

Биз Ҳасан Йўлдошевнинг рафиқаси Нурхон опа, шунингдек, Роза опа ва Эргаш Каримов, Хайрулла Саъдиев билан атоқли санъаткорни хотирладик.

Нурхон опа хотиралари:

— Мен Ҳасан ака билан талабалик йилларида танишганман. Тўйимиз 1958 йилнинг 4 августида бўлган. У киши жуда меҳрибон, оқкўнғил, самимий ва энг муҳими, эл ардоғидаги инсон бўлган. Қўлларида келганча ҳаммага яхшилик қилар эдилар.

Умримнинг энг ширин ва бахтли онлари Ҳасан ака билан кечган, деб биламан. Ўзингизга маълум, Ҳасан ака келишган ва савлатли бўлганлар. Ҳали-ҳануз кечагидек эсимда. Днепр бўйлаб теплоходда дам олгани кетаётган пайтимизда «Энг келишган эркак» танлови ўтказилаётган экан. Ташкилотчилар бирданига Ҳасан акани ғолиб деб топган. Ҳасан ака ўшанда ўзбекча латифаларни русчага ўгириб айтиб кулдириб, ҳаммани хурсанд қилганлар. Яна бир воқеа. Чортоқда дам оляпмиз. Шунда Тошкентдан бир гуруҳ актёрлар томоша кўрсатгани келишди. Улар орасида Хайрулла Саъдиев ҳам бор эди. Ҳасан аканинг тўғрилигини қаранг-да, ўша томошага бепул ҳам киришимиз мумкин эди. Йўқ, иккита чипта олдик. Томоша бошланди. Барибир Ҳасан акага мухлисларнинг кўзи тушган эмасми, сиз ҳам саҳнага чиқинг, деб қўймай таклифлар туша бошлади. Шунда Ҳасан

акам: «Барака топгур яхшилар, мен ҳам сиз каби дам олгани келдим. Мана чиптам. Бугун бир томоша кўрай мен ҳам» дедилар. Йўқ, бўлмади. Саҳнадаги актёрлар ҳам илтимос қилиб барибир саҳнага олиб чиқишди.

Ҳасан ака оилапарвар, фарзандларига меҳрибон ота эдилар. Оғир касал бўлганларини мендан яширишга ҳаракат қилардилар. Таниш-билишларига «Нурхон билмасин касалимни, билса сиқилади», дер эканлар. Касаллик барибир ўз кучини кўрсатди. 1986 йил 27 июлда оғир касаллик Ҳасан акани орамиздан олиб кетди. Вафотларидан сўнг «Ҳасан Йўлдошев «Пахтаой» дастасидаги қизи авиаҳалокатга учрагандан сўнг, сиқилиб вафот этибди» деган гаплар ҳам бўлди. Йўқ, бу миш-миш, холос. Қизим ҳеч қандай «Пахтаой» дастасига қатнашмаган. Аллоҳга шуқр, фарзандларим соғ-саломат. Лекин қариганда эр-хотин бир-бирига суяниб қолар экан. Фарзандларимизнинг роҳатини кўриб, набиралар қуршовида ўтирадиган пайт келганда Ҳасан аканинг орамизда йўқлигидан хафа бўлиб кетаман. Уларнинг ўринлари ҳали-ҳануз билинади. Кўчадан набираларим «Бувижон, биздан кимнинг набирасисан? деб сўрашди. Биз Ҳасан Йўлдошевнинг набираларимиз», деб жавоб берсак, «Вой шундай машҳур инсоннинг набирасимисизлар!» дея бизни, бувамизни дуо

қилишди», деб келишса хурсанд бўлиб кетаман. Кунни кеча катта набирамиз фарзандли бўлди. Демак, Ҳасан аканинг зурриёди яна биттага кўпайди.

Эргаш Каримов хотиралари:

— Ҳасан билан мен болаликдан дўст эдик. Мактабни бирга тугатиб, ҳужжатларимизни санъат институтига топширдик. 1954 йилдан талабалик йилларимиз бошланди. Иккимиз ниҳоятда аҳил эдик. Ҳасан тиришқоқ, бир ишни бошладими, охирига етказадиган истеъдодли йиғит эди. 1958 йилда ўқишни тугатдик. Ниятимиз Ҳамза театрига ишга

кириш эди. Афсуски, бизга Термизга йўланма беришди. Ўша пайтлари ўқишни битиргач, икки йил вилоятларда ишлаб келгачгина диплом бериларди. Шу тариқа икки йил ортда қолди. Ҳасан диплом олгач, Тошкент маданий-оқартув техникумига ўқитувчи бўлиб ишга жойлашди. Мен эса телевидениега. Ўша вақтлар телеминиатюралар театри энди шаклланаётган вақтлар эди. Мен Ҳасанни ҳам теле

видениега таклиф қилдим. Орадан 5–6 йил ўтиб, телеминиатюралар театрига режиссёр ассистенти бўлиб ишга келди. Шу билан бирга роллар ҳам ижро эта бошлади. Бу орада «Табассум» радиожурналига ҳам қатнашиб юрдик. Унинг ҳаётида муҳим ўрин тутган нарса Эргаш Раимов, Элбек Мусаев ва Алп Жамол билан биргаликда ёзилган «Ёз кунларнинг бирида» миниатюрасидир. Сценарий бўйича актёрлар ўз номлари билан қолганлар. Ҳасан ана шу видеофильмда ўз ролини қойилмақом қилиб ижро этган. Раҳматли Воҳид Қодировнинг бошига «сочингиз ўсади» деб челақ кийдириб қўядиган саҳна бор. Кўпчилик бунни бачканаликка йўйиши мумкин эди. Ҳасан Йўлдошев самимий қарашлари, образга жиддий ёндашуви билан бу «бачкана»ликни кулгили ҳолатга келтира олган. Ҳасан ижросидаги ҳар бир роль телевидение олтин фондида сақланяпти. У асарни ўқиб чиқиб, ёқмаган жойларини дангал айтиб, ўзига, табиатига мослаштириб оларди. Шунинг учун ҳам унинг роллари табиий чиқиб, томошабинлар қалбидан жой ола олган.

Роза Каримова хотиралари:

— Ҳасан аканинг ҳар бир қилиғи ўзига жуда ярашарди. Гилам дўппини кийиб, тилини чиқариб кулишларининг ўзи бир олам эди. Расм чизишни ҳам

яхши кўрарди. У том маънодаги ижод кишиси эди. Ёзувчи ва режиссёрларга ўз фикрини очиқ айта олар ва ўзи хоҳлагандек натижага эришмай қолмасди. Ҳасан акадан кейин бошқалар ҳам бошига гилам дўппи кийиб, уларга тақлид қилишди, аммо ўхшамади. Ҳасан Йўлдошев такрорланмас истевдод соҳиби эди. Бир-биримизга ҳеч қаттиқ гапирмаганмиз. Бир куни бир образ устида ишлаётган эдик. Мен у кишига тарсаки туширишим керак. Лекин ҳеч қаттиқ уролмайман. Эргаш акам: «Буни ижод дейдилар, қаттиқ уравер, ҳеч нима қилмайди», дедилар. Шу гапдан сўнг мен Ҳасан акани қаттиқ уриб юборибман. Анча вақтгача кўзларига кўринмай юрдим. Мана шунақа гаплар. Илоҳим, бу инсоннинг руҳлари шод бўлсин.

Хайрулла Саъдиев хотиралари:

— Мен Ҳасан ака билан кўпинча ота-ўғил ролини ўйнардим. Ҳасан ака сценарийни ўқиб «Хайрулла, кел, мана буни машқ қилиб кўрамиз» дердилар. Роль ижро этаётганимизда бошимга «тарс» этиб тушириб қолардилар. Мен «нега урасиз?» десам, «қизиқ-да» деб қўлларини бир-бирига «қарс» этиб уриб, тилларини чиқариб кулиб кўярдилар.

Ижодимнинг энг гуллаб яшнаган палласи Ҳасан ака билан ишлаган пайтларим, деб биламан. Улар билан сценарийдан ташқари ғоя туғилиб қолгудек бўлса, яхшилаб пишитиб, ижро этиб кетаверардик. Масалан, «Ёз кунларининг бирида» деб аталувчи миниатюрада мен учун ҳеч қандай роль йўқ эди. Ишга келаётсам бир гуруҳ актёрлар суратга олишга кетишяпти. «Юр, сенга ҳам бирор нарса чиқиб

қолар» деб олиб кетишган. Ўша миниатюрада ижро этган образим йўл-йўлакай ва суратга олиш жараёнида туғилган. Мен ана шундай инсон билан бирга ишлаганимдан, улардан озми-кўпми санъат сирларини ўрганганимдан фахрланаман. Ҳа, Ҳасан Йўлдошев гарчи орамиздан эрта кетган бўлса-да, армонсиз кетди. 60–70 йилларда унинг овози янграмаган хонадон, истеъдодидан завқланмаган одам йўқ эди десак, муболаға бўлмайди. Санъаткор бўлиш қийин. Узоқ йиллар эл назаридан тушмай, томошабин эҳтиромини қозониш ундан ҳам қийин. Ҳасан Йўлдошев камдан-кам ижодкорга насиб этадиган шундай бахтга сазовор бўлган санъаткордир.

Ҳасан Йўлдошев Наби Раҳимов, Раҳим Пирмуҳамедов, Фани Аъзамовни ўз устозлари деб билади. Ана шу устозларнинг яратган образларни эсласак, Ҳасан Йўлдошевнинг ижодий қиёфаси ёрқинроқ намоён бўлади. Ҳасан Йўлдошев устозларининг тажрибаларини чуқур ўрганиб, ўзига хос ҳажвий олам ярата олгани билан ҳам қадрлидир.

Халқимиз уни ҳамиша қўмсаб, ижодини соғиниб, ардоқлаб яшайди. Санъаткор учун тўкис бахт ҳам шу!

МУҲИДДИН ДАРВЕШ

(1936—1995)

Агар йўлингиз Фарғона вилоятининг «Бувайда» туманига тушса, бу ерлик инсонларнинг аския ва латифага қанчалар ишқибозлигини яққол кузатасиз. Чунки азалдан бу маскан ҳазилга, умуман, яшашга иштиёқи баланд одамлари билан ўзгалардан фарқ қилишади. Чунки ҳар бир инсон ўз билганича умргузаронлик қилади. Шу берилган умрни ташвишларга ўралиб ҳам ёки ҳамма нарсага таваккал қилиб, кулиб ҳам ўтказса бўлади. Юсуфжон ва Охунжон қизиқлардан кейин ўзига хос қизиқчилик мактабини яратган Муҳиддин Дарвеш ҳам мана шу ерда таваллуд топган.

Муҳиддин Дарвеш қандай хонадонда таваллуд топган, унинг ота-онаси кимлар бўлишган? Умуман, қизиқчилик қонда бўлиши керакми ёки бундай болалар махсус тарбияланадими?

Худди шу саволга уларнинг оила аъзоларидан Муҳиддин Дарвешнинг турмуш ўртоқлари жавоб берадилар.

— Бизни оиламизда асли қизиқчиликка хос бир муҳит бор эди. Камдан-кам уруш, жанжал бўларди. Шунинг учун ҳам деярли ҳамма болаларимизнинг аския ва ҳазил-мутойибага мойиллиги бор. Булар учун, менимча, махсус тайёргарлик ёки мактаб шарт эмас. Улар мана шундай тоза муҳитда тарбиялансалар бўлди. Асосан, мия тўқ бўлиши керак. Шунда бола ҳозиржавоб бўлади. Ҳар қандай вазиятда ҳам сўзамоллигини йўқотмаслиги керак. Шунинг учун ҳам олма дарахтининг тагига олма,

беҳининг тагига беҳи тушади, дейишади. Мен бу гапга тўла қўшиламан.

Уларнинг асли номлари Тешавой бўлган экан, лекин уларга кейинчалик Муҳиддин деган от қўйишган экан, шундайми?

*– Тўғри, биласизми, уларнинг оналарининг ҳамма фарзандлари туғилибоқ ўлар экан. Аммо бу гал уларга яна «Фарзандингиз кўп яшамайди» деган гапни такрорлашибди. Ота-оналари жуда кўп хўрсиниб, бу фарзанддан ҳам кўнгил узишган экан. Аммо туғилган гўдак не кўз билан кўрсинларки, кундан-кун ўсиб-улғайиб, бийрон тиллари ҳам чиқибди. Шунда улар бу гўдакни алоҳида ихлос билан қараб парваришлабдилар. Унга киндиги теша билан кесилганлиги учун **ТЕШАВОЙ** деб от қўйишади. Сўнгра эса **МУҲИДДИН** деб чақирришадиган бўлишибди.*

1986 йилги республика қизиқчилари конкурсининг 1987 йилги сўз усталари кўрик-конкурсининг ғолиби Муҳиддин қизиқ Дарвешов Бувайда тумани Маданият уйи «ТАБАССУМ» халқ ансамбли қошида «ҚАҲ-ҚАҲА» кулгу гуруҳи ташкил қилганига ҳали кўп бўлмаган эди. Қисқа вақт ичида минг-минглаб мухлислар орттирган жамоага Абдуваққос Деҳқонов, Баҳодир Шокиров, Ақромжон Юсупов, Мансуржон Охунов сингари истеъдодли, топағон ёшларни жалб этиб, уларга халқ қизиқчилигининг ўзига хос сир-асрорларини ўргатиб келган классик қизиқчилардан бири эди. Бу инсонга мен яна тан берадиган томоним шундаки, у киши ҳамиша ўз қирраларини бошқа шогирдларидан асло аямаган. Доимо унинг атрофида ёш қизиқчилар парвона бўлиб, ниманидир ўрганишган.

Бизга 1952 йили Учкўприкда ўтказилган сайл ҳақида ҳам гапириб берсангиз.

– Айтиш жоиз бўлса, ўша сайл Муҳиддин Дарвеш ҳаётида жуда катта бурилиш ясаган сайл бўлган. Чунки илк мартоба Муҳиддин Дарвеш мана шу ерда чиқиш қилган. Ва халқ қалбидан чуқур жой олган. Бу сайл

унинг умр саҳифасида алоҳида саҳифаларни очган кун бўлади, десам адашмайман. Ушанда Маъмуржон Узоқов бошчилигидаги бир гуруҳ санъаткорлар келиб катта сайл уюштиришган. Айтиш жоиз бўлса, мана шу каби учрашувлар ҳар бир ёш нихолнинг ўсишига ва уларнинг келажагига катта бир туртки бўлади.

Ҳар бир инсон умрини безовчи, унинг номини ўзидан сўнг ҳам яшаттиргувчи фарзандлар камдан-кам ота ёки она изидан боришади. Бу оилада шундай бўлди. Фарзанди Жалололдин Дарвешев ота изидан бориб, унинг номини ва ижро этган аскияларини худди унга ўхшатиб бўлмаса-да, тақлидан ижро эта бошлади.

Жалололдин Дарвешев:

– *Отамиз рости зўр инсон бўлганлар. Буни ҳамма билади. Лекин бу инсоннинг қандай ота ёки яна ҳам аниқроғи қандай оила бошлиғи бўлганликларини ҳамма ҳам билавермайди. Отамизни умуман жаҳллари чиққанини кўрмаганман. Онамиз энди сал у-бу деб ниманидир айтмоқчи бўлсалар, отамиз дарров аскияга ўгириб, кулгига буриб юборар эдилар. Мен ҳам, албатта, шу оилада ўсанлигим боис, шу тарбияни олганман. Ҳозир келинингизнинг сал жаҳли чиқса, дарров уни аскияга бураман. Ишонасизми, ҳаёт енгиллашади. Аслида аёлларни сал кулдирсангиз бўлди, дарров табассум билан жавоб беришади. Мен ҳаммага ҳам мана шу усулни қўллашларини хоҳлардим. Чунки ҳам умрлари узаяди, ҳам ўзаро муносабатда тотувлик юзага келиб, оиласи мустаҳкамланади.*

Эшитишимизга қараганда, хорижий элларда шундай клублар бор эканки, улар хасталикка чалинган беморларни фақат кулгу билан даволашар эканлар. Ҳозир ҳам тўй-ҳашамларда қизиқчиларни таклиф этиб, меҳмонларни бироз бўлса-да, дил чигилларини ёзиш, ўша анъаналарнинг давоми бўлса керак. Нима ҳам дердик,

қизиқчилар бор экан ҳамиша биз ҳаётга кулиб қарашни ҳамда яхши яшашни, кулгу билан ҳаёт қийинчиликларини енгишга ўрганамиз. Ана шундай лаҳзаларда, албатта, кулгу дарғаларини, улар қаторида Муҳиддин Дарвешни ҳам унутмасдан ёдга олишингизни истардик. Зеро, фақат кулгугина инсон юзидан қиш қаҳрини олиб ташлайди. Сиз эса офтоб мисол ҳароратли куласиз. Мана шундай саодат ҳар биримизни тарк этмасин.

ҚИЗИҚЧИНИНГ ҚАЙТА ТУФИЛИШИ

Муҳиддин ака, айтишим мумкин, ўзбекнинг якка-ю ягона, такрорланмас қизиқчиси эди. Бундайин том маънодаги қизиқчи тарихимизда бўлмаган. Чунки у Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Охунжон қизиқ Ҳузуржонов, Теша қизиқ Комиловлардан кейин қизиқчилигимизни янги поғонага олиб чиқди, ўзига хос мактаб яратди.

Тўғриси, Муҳиддин аканинг ижодининг мухлиси эдим. Янги ҳангомаларини интиқиб кутардим. Эшитиб мириқардим. Унинг топқирлигига, халқнинг дардини айта олганига тан берардим. Қизиқчига бағишлаб бир шеър ёзганим ёдимда:

*Қоплонга улфатман дея мақтанар,
У тутган кийикдан гўшт еган ари.
Аския қилсам мен ариликни гар,
Арифёъл гўнғиллар: «Бачкана бари!»*

*Ўзини шерлардан зўрроқ деб ўйлар,
Шер қонин сўриб кун кўрувчи кана.
Эрмаклай бошласам каналикни гар,
Канафёъл тумтаяр: «Бари бачкана!»*

*Оғасидан ўзин оқилроқ санар,
Оғасин бўрига бой берган қуён.
Ўртансам мазахлаб қуёнликни гар,
Қуёнфёъл иршайр: «Бачкана, арзон!»*

*Даврани шунчаки қиздираман гоҳ,
Шунчаки юртдошлар дардин олгани.
Тўнг зотлар баттардан уф тортар ногоҳ:
«Бачкана! Мақсад не? Ғояси қани?»*

*Борлигим кимгадир наҳот муаммо,
Нетай оддий халққа мос бўлса таъбим?
Муҳиддин Дарвешни тинч қўй, эй «доно»,
Жим суяк ғажийвер ёқмаса гапим.*

Аmmo мени бир нарса қийнарди: Муҳиддин ака бугун бор, эртага йўқ... Ўғил-қизларимиз, набираларимиз ҳам бу ҳангомаларни эшити-

шини, хандон отиб қулишини — Муҳиддин акани келажакка илинардим...

Гап келганда укам Саиджонга дардларимни тўкиб солдим.

Муҳиддин ака кулги дурларини сочиб юрадиган инсон эди...

У туғма қизиқчи эди. Юрган йўлида ҳангома тўқирди. Аммо ярим соатдан кейин бу ҳангома ўзининг ҳам эсидан чиқиб кетарди.

Саид Анвар ана шу дурларни эринмай терибди, ипга тизибди... Бу тизилган ҳангомалардан яратилган «Уч кун хўроз бўлганим», «Асл инсонлар орасида», «Абдурайим довдир ва Мамарайим эркак саргузаштлари», «Муштипар эр ҳасратлари» каби қиссалари билан танишиб, Муҳиддин ака ҳаёт бўлганларида, «Ие! Шунақа қилса ҳам бўларкан-у! Бизга ҳам қайишадиганларам бор экан-ку!» дея Саиджонга тўн кийдирармиди, деб ўйлаб қолдим...

Қиссаларнинг яна бир ютуғи шундаки, узук-юлуқ ҳангомалар шундай ошиқ-мошиғига туширилганки, Муҳиддин ака шундай айтган бўлса керак, деб ўйлаб қоласиз. Ҳар бир ҳангомада қизиқчининг юзи, сўзи кўриниб тургани ҳам китобнинг катта ютуғи. Айтиш бошқа, ёзиш бошқа. Қизиқчининг сўзларини қоғозга тушириш ва кулгили қилиб ифодалаш учун ҳам катта истездод керак.

Техника замонида яшяпмиз. Аммо уларнинг ҳам имкониятлари чегараланган. Мана оддий мисол, ўша энг замонавий компьютерлар қизиқчининг сўзларини тирилтириб бера оладими? Йўқ. Бу нарса фақат бадиий адабиётнинг қўлидан келадиган иш. Бу ишларнинг ҳаммасини Саид Анвар бекаму кўст бажарибди. Менга қолса, «Муҳиддин Дарвеш» китобининг яратилгани — Муҳиддин қизиқнинг қайта дунёга келгани, деб атаган бўлардим.

Қанийди, ҳар бир қизиқчимиз ҳақида ана шундай китоблар кўпроқ ёзилса, фарзандларимиз олдидаги бурчимизни бажарган, улуг қизиқчиларимиз ижодини келажакка қолдирган бўлардик.

Анвар ОБИДЖОН,
Ўзбекистон халқ шоири

Муҳиддин Дарвеш

ПУЛ БОР ЭКАН

Сиз билан бизни мурасага келтириб турган дунёда тенгсиз нарса бор: бу — пул! Ана шу пул бор экан, ҳаммаёқ чароғон, ҳаёт гўзал.

Пулнинг ҳар бир миллатда ўзига хос номи бор. Масалан, пулни ўзбеклар «сўм», тожиклар «сум», руслар «рубль» дейди. Украинлар «корбавансив», белоруслар «рублей», молдованлар «рубелей», татар «кумуш», қирғизлар «сўм» дейди.

Туркманлар, азарбайжонлар, грузинлар, арманлар «манат», латишлар «рублей» деса, эстонлар «рублўв» дейди.

Америка Қўшма штатлари, Исландия, Канада, Янги Зеландия, Эфиопия, Индонезия, Австралия «доллар», Аргентина, Куба, Мексика, Бразилия, Чили «песо», португалияликлар «эскудо», Испания, Перу «песед», Франция, Белгия, Швейцария «франк», Германия, Финландия «марк», Египид, Судан, Сирия, Тунис, Исроил «фунт», англичанлар «фунт-стерлинг», голландияликлар «гулден», Норвегия, Швеция, Дания, Чехословакия «крон», Полша «злот», венгерлар «форинг», Австрия «шиллинг», руминлар «лей», албанлар «лек», болгарлар «лев», Туркия билан Италия «лира», Эрон билан Комбоджа «реал» дейди.

Морокаш «дирҳам» деса, греклар «драхим» дейди, Алжир, Ироқ, Югославия «динор», Родезия, Гвинея, Гана «седи», афғонлар «афғон», Ҳиндистон, Покистон, Неапол, Бангладеш «рупий» дейди...

Пулнинг миллий номи бўлгани каби, уни турли касб эгалари турлича номлар экан.

Ўғрилар «лой» дейди. Қиморбозлар «соққа» дейди. Порахўрлар «соқол», чайқовчилар «дастмоя», сотувчилар «шапка», омборчилар «елка», курувчилар «закалат», косиблар «қўл учи», ҳайдовчилар «шайба», тракторчилар «лемих»,

ошпазлар «эчки», ёзувчилар «қалам ҳақи», шифокорлар «ЧП», бензинпурушлар «варонка», санъаткорлар «якан» дейди.

ЮЗ ҚУЛТУМИ ҚАНЧА?

Бир пианиста сотувчига дебди:

— Арогингиздан бир қултум қуйинг-чи, ичиб кўрайлик, маъқул келса оламиз?

Бир қултумни отиб олиб:

— Ях-яхшига ў-ўхшайди?.. Қанча бўлади? — деб сўрабди.

Сотувчи кулибди:

— Бир қултумга ҳам пулми, текин, қўяверинг!

— Қўяверайми? Унда, — дермиш пианиста, — юз қултум текинидан қуйинг-э!

ТАЛОҚ ҚЎЯДИГАНЛАР БОРМИ?

Тўйда мўсафид отахон ёшларнинг ичига ўтириб қопти. Йигитлар ўзлари тўйиб олишгач, мўсафидга хираликни бошлабди:

— Э-э-энди мана шуни оласиз, отахон!

— Йўқ, йўқ, олмайман! — отахон кескин рад этибди. — Ўн йилча бўлди, ичмай қўйганман.

— О-олмасангиз бўлмайди, отахон, бир дастурхонда ўтирибмиз, бу — биринчидан, — соқий мажбурлашни қўймабди. — Мени қўлимни ҳеч ким қайтармаган, бу — иккинчидан!

— Ўғлим, ичмай қўйганман, деяпман. Мажбурламагин!

— Ма-ма-мана шу бир пиёла... ичасиз! Бошқа мажбурламайман! Узатиб қўйдим, бўлмаса, ҳозир бориб хотинимни талоқ қўйиб юбораман қўлимни қайтарганингиз учун! Бу — учинчидан.

— Йўқ, йўқ, унақа қилма, ўғлим. Арзимаган нарсага оиланг бузилмасин, майли ичсам ичақолай, — деб отахон пиёлани бўшатиб берибди.

Дам ўтмай иккинчи йигит қўли қалтираб қадаҳ узатибди:

— О-о-отахон, мана шуни ҳам олиб, мени битта дуо қилинг: ишларим юришиб кетсин!

— Шундай ҳам дуо қилавераман, ўғлим!

— И-ичмасангиз, дуо керак эмас. Менам бориб хотинимни талоқ қўйиб юбораман.

— Унақа дема, ўғлим. Арзимаган нарсага... Хўп, ишларингни юришиб кетиши учун олайин!..

Мастлик-да. Дам ўтмай йигитлар ўзлари билан ўзлари бўлиб қолиб, мўсафидни унутиб қўйибди. Мўсафиднинг бошлари сал айланиб, сархуш бўлиб, ажойиб-ажойиб нарсалар хаёлига келиб, шу кутар эмиш, бирортаси узатай демасмиш. Кўзлари сузилиб, йигитларга қараб гудирлармиш:

— Ҳ-ҳов, йигитлар, ораларингда яна бирорта хотинини талоқ қўйиб юборадиган мард йўқми, а?

ЗОРА

Бир йигит навқирон қирқ ёшида роса қирқ кун ётиб қолибди. Қирқ биринчи кун хотинини чақирибди.

— Мендан рози бўласан, энди, хотинжон, — дебди ҳиқиллаб. — Тушимда аён бўлди: бугун кетаман!

— Одамни қўрқитиб қаёқдаги гапларни гапирманг, дадаси...

— Йўқ, рост, бугун кетаман. Агар мени хурсанд қиламан десанг, охирги илтимосимни бажар!

— Бўпти, дадаси, нима қилай?

— Илк марта чимилдиққа кириб келганингдек ясаниб, безаниб ёнимда ўтир!

Хотини илтимосини бажарибди: бир соат ўтиб сочларини ювиб, қирқ кокил қилиб ўриб, қошларига ўсма, кўзларига сурмани қўйиб, атлас қўйлақларда ёниб кириб келиб, беморнинг олдига ўтирибди. Уни кўриб касал ўрнидан туриб кетибди:

— Ўзимникимисан ё кўшникини?

— Э! — хотини чимирилибди. — Нимага шунақа қилдингиз?

— Тушимда аён бўлди, деяпман-ку, бугун келади!

— Ким келади?

— Азроил!

— Азроил келса мен нима қиламан?

— Э, девона, сен нимани билардинг, — жавоб қилибди йигит. — Азроил келса, тепамда товусдай товланиб ўтирсанг, сен билан овора бўлиб қолиб, зора мени эсидан чиқариб қўйса!..

БИР ПАРЧА ЭТ – КУСОК МЯСО

Орифхон Ҳотамов билан Ҳакимжон Файзиевлар ашула бошлаб қолди. Орифхон ака танбурда, Ҳакимжон ака доирада:

— Танг-та-танг! Танг-та-танг! Ранг-ра-ранг! Дак-ка-ра-ранг! Данг-данг-данг! Дупа-уп-панг! Дупа-уп-панг!

Оналар бир парча этни-и баркамол одам қилу-ур! Оналар бир парча этни баркамол о-одам қилу-у-ур!

Ёнимда турган омборчимиз Иван сўраб қолди:

— Чо обозначает?

Мен дарров жавоб қилдим:

— Матери из кусок мясо человек зделает!

Саид АНВАРнинг
«Муҳиддин Дарвеш» китобидан

ФАЙЗУЛЛА АҲМЕДОВ

(1936—2009)

Ярим асрдан зиёд умрини театр ва ўзбек кино санъати учун бағишлаган Ўзбекистон халқ артисти Файзулла Аҳмедов 1936 йил 28 август куни Тошкент шаҳри Себзор даҳасида туғилган. 1955 йилда ўрта мактабни, 1963 йилда Тошкент Давлат театр ва рассомчилик институтини тамомлаган. 1958 йилдан эса Муқимий номидаги театрида фаолият кўрсата бошлайди. У ижро этган «Мавлоно Муқимий» мусиқали драмасидаги Исроил кўса ва Додҳо, «Жон қизлар»даги Султон, «Тоҳир ва Зухра»даги Бобоҳон, «Ўжарлар»даги Самандаров, «Муҳаббат навоси»даги Муҳаммад Эшон, «Алпомишнинг қайтиши»даги Култой бобо, «Отабек ва Кумуш»даги Юсуфбек ҳожи каби образлар томошабинлар қалбини забт этган.

Наимахон опа билан тақдирини боғлаб, 10 фарзандни тарбиялаб, вояга етказишади. Тўнғич ўғиллари Баҳодир —Ўзбекистон радиосида журналист, Ботир —арабшунос, Нодир эса — техник, қолган фарзандлар ҳам халқ хизматидаги инсонлар.

Алишер Отабоев устоз Файзулла Аҳмедовни шундай хотирлайди:

«Халқимиз орасида «Шинаванда» деган ибора ишлатилади. Бу ибора ҳар кимга ҳам қўшиб ишлатилавермайди. Устозимиз, Ўзбекистон халқ артисти Файзулла Аҳмедов ҳақида сўз бораётган экан, мен у кишининг санъатдаги босиб ўтган йўллари-ю, ижодлари ҳақида эмас, балки ҳаётдаги

шинавандалик хусусиятлари ҳақида гапирмоқчиман. Файзулла ака нафақат истеъдодли санъаткор, шу билан бирга яхши улфат, шинаванда инсон ҳам эди. Ўзбек театри санъатига ҳаётини бағишлаган устозимиздан ҳаётда кўп сабоқ олса арзийди.

Устоз билан кўп сафарларда бўлганман. Инсон қандайлиги сафарларда билинади, деган гап бор. Файзулла ака камтарин, катта-кичикка бирдек яхши муомалалари билан ўзгалардан ажралиб турарди. У киши сафар чоғида «зирани иккига бўлиб юборадиган» пичоқларини ўзлари билан олиб юрардилар. Мен бўш вақтларимизда қозон тепасида куймаланиб ётсам, у киши шу пичоқ билан шакароб тайёрлаш пайига тушардилар. Пиёзни кокил қилиб тўғрашда Файзулла акага тенг келадингани йўқ эди.

Вилоят сафарларимизда ҳамшиша бирга бўлардик. Балки шунданми, баъзилар бизни ота-бола деб аташарди. Бир куни Китоб шаҳрида қизиқ бир воқеа рўй берди. Файзулла ака китоб дўконидagi қадди-баста келишган сотувчи аёлга ишора қилиб, менга: «Ўғлим, сизга қандай китоб олиб берай?» дедилар. Мен: «Ота, менга китоб эмас, хотин олиб беринг», деб куддим. Сотувчи аёл замзамамизни тушуниб: «Бизда хотин сотилмайди», деди жилмайиб.

Мени Файзулла акага ҳавасим нимада эди: у кишининг куёвлари билан ота-боладек муомала қилишлари. Мен ҳам шунга ихлос қилганман шекилли, Аллоҳга шукурки, куёвларим билан ота-бола, дўст-қадрдонмиз.

Файзулла аканинг аёллари Наима она оламдан барвақт ўтгандилар. Файзулла ака аёлларидан кейин ўғил-қизларига ҳам ота, ҳам она бўлдилар.

Файзулла аканинг ҳаётдаги ва саҳнадаги тутган ўринлари ҳар бир ҳамкасбларимга ўрнак эди. Улар билан мен бир нечта спектаклларда ҳамкорликда роль ўйнаганман. Хусусан «Кувлар конкурси», «Суперқайнона» ва бошқалар».

БИЗ КУРСДОШ ЭДИК

Машҳур шоирлардан бири Пастернак «Яшаш — бу асли ижодкорликдир», деган экан. Ҳақиқатдан ҳам ўз ақлини таниган ҳар бир инсон яшашга, ижодкорликка, бунёдкорликка интилади. Ва шу эзгу мақсад йўлида тинимсиз ҳаракат қилади. Мана шундай ният Файзулла Аҳмедовни тўқимачилик институтини ташлаб, Санъат институтига келишга ундади.

Биз курсдош эдик. Устоз санъаткор Ўзбекистон халқ артисти Раззоқ Ҳамроевдек инсоннинг қўлида сабоқ олдик. Мана, қарийб эллик йил бўляптики, Муқимий номидаги мусиқали театрда Файзулла ака билан биргаликда ижод қилиб келяпмиз. «Тошболта ошиқ», «Кувлар конкурси», «Суперқайнона», «Ўтган кунлар» спектаклларида, «Кўнгил кўчалари» телесериалида чол-кампири бўлиб, партнерликда роллар ўйнадик. Биз Файзулла ака билан жуда кўп тadbирларда, давраларда, ижодий учрашувларда бирга бўламиз. Қаерда бўлмайлик, томошабинлардан Файзулла Аҳмедов ҳақида фақат яхши фикрларни эшитамиз. «Шу актёр ўзини йўқотмай, йўлидан оғишмай, бир текис кетяпти. Фалончи фалон-

чилар қаёқда қолишди?» деб сўрашади. Албатта, уларга ўз жавобимизни берамиз.

Файзулла аканинг меҳнатсеварлиги, ўз касбини қадрлаши, ўта интизомлилиги ва театр санъатига фидойилиги бугунги кунда уни санъат дарғалари қаторидан муносиб ўрин олишига имкон яратди. Файзулла ака маънавияти бой инсон, илмли, кўп ўқиган, тилга қаттиқ эътибор берадиган актёр, вақти келганда тортинмасдан тушунмаган нарсаларимни у кишидан сўраб оламан. Театримизнинг ёшлари ҳам «Устоз», «Отахон», «Дода» деб мурожаат қилишади Файзулла акага. Агар домламиз Раззоқ Ҳамроев ҳаёт бўлганларида Файзулла аканинг ютуқларидан қувониб: «Менинг ишончимни оқладинг, сенга қилган меҳнатим зое

кетмади. Балли, ўғлим» деб миннатдорчилик билдирган бўлардилар.

Мен Файзулла акани ҳаётда ва ижодда поёнсиз, ўз ўзанини ўзгартирмай, мавж уриб, тўлқинланиб олдинга, фақат олдинга қараб оқаётган дарёга ўхшатар эдим. Зеро, бу дарё унутилмасдир...

Марям ИХТИЁРОВА,
Ўзбекистон халқ артисти.

ТЎҒОН РЕЖАМЕТОВ

(1939—1982)

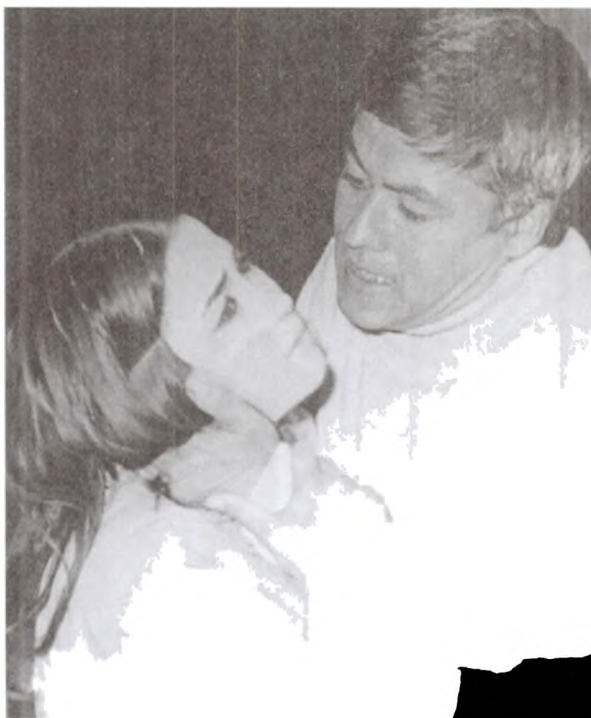
1982 йил 18 ноябрь... Бу кунни Ширин опа ҳеч ҳам хотирлагиси келмайди.

«Бугун ўзим сизларга палов қилиб бераман», дея эрта тонгда бир пиёла нўхатни ивитиб чиқиб кетган Тўғондан кеч тушиб қолганига қарамай, дарак йўқ. Тўғон, одатда, ваъда бердими, албатта, бажарарди. Ширин безовталана бошлади. Деразадан кўчага қаради. Ҳамма ёқни туман қоплаган. «Бундай ҳавода машинани бошқариш ҳам қийин, автоҳалокатлар ҳам кўп бўлади, дейишади...»

Хаёлидан ўтган фикрдан Шириннинг ўзи ҳам қўрқиб кетди. Юрагига гулгула тушди. Тўсатдан жиринглаган телефон қўнғироғи унинг хаёлларини тўзғитиб юборди: бунча овози хунук бўлмаса... Кўнгли нимадандир ғашланиб гўшакни кўтарди.

«Тўғон Режаметов хонадоними?» савол берган овознинг оҳанги унга жуда нохуш туюлди. Шириннинг юраги шиғ этди. Қолган гапларни у эслолмайди, эшлашни ҳам истамайди. Зеро... Кўнглидан ўтган нохуш хаёл ҳақиқатга айланганди...

«Тўғон мен учун ҳам дўст, ҳам маслаҳатчи, ҳам турмуш ўртоғим эди. Дарди ҳам, одамгарчилиги ҳам, муҳаббати ҳам кучли эди. Мени, болаларини ҳеч кимга ишонмасди. Севган кишимни йўқотиб, телба бўлиб қоламан, деб ўйладим. «Нега бунчалик эрта?», деган савол хаёлимни сира тарк этмайди. Энди нима бўлади, нима қиламан?!...»

Хаёлимда фақат шу саволлар айланади. Ҳеч нима кўзимга кўринмайди...

Бироқ... Фарзандларимнинг ғамли кўзларига қарадим-у, ўйлаб қолдим: «Бу инсоннинг умри қисқа экан, лекин болаларнинг айби нима, ахир уларга ҳам осон эмас-ку. Мен ҳам ўзим билан ўзим овора бўлиб қолсам, уларни ким оёққа турғизади? Шунда мен: энди болаларим учун яшашим керак. Отасининг ўрнини билдирмаслигим лозим, деган қатъий қарорга келгандим».

Ҳаёт ва ижод билан сармаст юрган кунларда «Ёш гвардия» театрининг ташкил этилиши Ширин Азизованинг актёр сифатидаги имкониятларини рўёбга чиқаришга катта шароит яратди. У спектаклларда етакчи образларни ижро этар, ёнида дунёдаги энг севимли кишиси, сахнада ҳам партнёри эди.

«Кунларнинг бирида калла-поча тозалаб ўтирувдим. Тўғон кириб келди. «Тез тур, сени олиб келишимни буюришди», деб қолди у: «Нимага», дедим-у ишимни давом эттира бердим. «Бўлсанг-чи, тез кийин», дейди у мени шошириб. Қўлларим ҳидли бўлгани сабаб ҳеч қаёққа боргим келмади. Баҳонаям тезда топилди, «кишилик кўйлагимни ювиб қўйганман», дедим. Биттагина кўйлагим борлигини, кечқурун ювиб, эрталаб кийиб олишимни

у билади. Тўғон ўша кайфиятда «Ҳечқиси йўқ, дазмоллаймиз», деди-ю, ўзи шошиб дордан кўйлакни олиб, қўлимга тутқазди. Хоҳламайгина, кўйлакни олдим, қуриган экан. Шунда кўзим кўзига тушди – ҳамиша ғамгин, безовта кўзлари чақнаб кетяпти. Энди Тўғоннинг раёйини қайтаргим келмади. Кўйлагимни тезда дазмолладим-да, отландим. Менга 32 ёшимда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист» унвони берилган экан-у, у бу янгиликни мутасаддилардан ўз қулоғим билан эшитишимни хоҳлаган экан (кўзларига ёш келади). Қандай қилиб бу хабарни ичида сақлаб турган экан-а, менинг Тўғоним!..

...1986 йилда Ширин Азизова 18 йиллик умрини бағишлаган, ташкил этилишида яқиндан иштирок этган, элга танилишида муҳим босқич бўлган «Ёш гвардия» театридан кетди. Бу театр нафақат уни машҳур қилди, шунингдек, шахсий ҳаётидаги энг қувончли дамларга ҳам ошно этганди. Бу саҳнада у Тўғон билан бирга ижодий ҳамкорлик сурурини ҳис этганди.

«...Тўғондан ажралганимда каттаимиз Зухриддин ўн тўққиз, эгизакларимиз Фотима ва Хусан ўн икки ёшда эдилар. Отасининг

Тўғон Режисметов

бағрида эркаланиб юрган, барча айтганлари муҳайё бўлган фарзандларимизнинг энди кўнгли ўксишига йўл қўймаслик, уларга ҳам ота, ҳам она ўрнини бирдай босиш осонми? Ҳеч ким мени суямади. Мен ҳам бировларга орқа қилмадим.

Фақат ўз кучимга ишониб яшадим. Лекин эркакнинг ўрнини босиш осон эмас экан. Эрталаб репетиция, кейин спектакллар, дубляж, ундан чиқиб тунги соат 12 дан 3 гача Тўғон ҳайдаган «Жигули»да киракашлик қилардим. Тўғри, камбағаллик айб эмас. Бироқ Фотимани узатиш палласи... Биласиз, бизда қизларни турмушга бериш анча моддий чиқимни талаб қилади. Ўшанда кунимизга яраб турган машинани сотиб, Фотиманинг тўйини ўтказдик.

Тўғоннинг орзуларини васиятдек қабул қилдим-у, уларни амалга оширдим. У «Худо хоҳласа, фарзандларимнинг тўйларида Қахрамон Дадаев кираверишда чилдирма чалади, Шер (Шерали) 9-қаватда туриб куйлайди», деб орзу қиларди. Ўғлим Хусаннинг тўйида шундай қилдим. Шерали Жўраев куйлади, Қахрамон Дадаев доирасида жўр бўлди».

«...Иш, унвонлар ўз йўлига. Аёл бахти – муҳаббатда. Муҳаббатсиз у кемтик бўлади. Сиқилсам ё хурсанд бўлсам, Тўғон билан гаплашаман. Айниқса, бетоб бўлганингда билинар экан. Тўғри, фарзандларим

отасининг ўрнини билдирмасликка ҳаракат қилишади. Лекин улар ҳамма вақт ҳам бунинг урдасидан чиқишолмайди. Шундай пайтларда Камолонга йўл оламан. Қабристон жим-жит эмасми, хаёлан У билан дардлашаман, руҳим энгил тортади. Юрганимда елкасини, ҳатто нафасини сезиб тураман. Бироқ бу камлик қилади, Тўғонжонсиз ўзимни ёлғиз сезаман...

Мана 24 йилдан бери унинг ёди, гўзал хотиралар билан тирикман. Аввало, Худонинг паноҳида, кейин азиз фарзандларим, санъатим суянчида армонлардан ғолиб келиб яшайтган аёлман...»

Дилфуза РАҲМАТУЛЛАЕВА,

(Ширин Азизова билан бўлган суҳбатдан)

«JannatMakon» Август/2006

ШИРИН АЗИЗОВА

(1940—2006)

Агар йил фаслари тўртта бўлса, аёлнинг минг битта фасли бор, деса ишонинг. Бу ҳақ гап. У кези келганда сувни симириб, тош келса кемириб, бу ёруғ оламда ўздан сўнг яхши она ва аёл деган номни орттириш учун тиришиб-тирмашиб ҳаракат қилади. Биз бундай аёлларга баъзида ташбиҳ бериб, «Мард аёл» деган сўзни ишлатамиз.

Ўзбекистон халқ артисти Ширин Азизова мана шундай «мард аёл»лардан бири эди.

Унинг болалик йиллари Бухоро вилоятининг Гиждувон туманида ўтган. Ёшлигидан ўғай ота қўлида улғайган Ширин Азизова ҳаётдаги бор қийинчиликларни кўрган. Ҳаёт уни ўзининг энг қайноқ қозонида қайнатган. Ёшлигидан театр ва кинога ихлоси баланд Ширин Азизова катта шаҳарга келиб, катта актёр бўлиш нияти бор эди. У бу орзусига астойдил эришиш учун тиришиб-тирмашиб изланди.

Тошкент Давлат санъат институтини 1961 йили тугатиб, 1964 йилгача Наманган театрида ишлаган. 1968—1987 йиллар Тошкентдаги Аббор Ҳидоятлов номидаги драма театрида, 1987 йилдан Ҳамза театри актрисаси бўлган ва ўзининг ижро этган турли-туман лирик, драматик образларининг ҳаётийлиги ва сахна нутқининг мукаммалиги билан ажралиб турган. Унинг ижро этган энг яхши образлари: Холисхон («Холисхон»), Сора («Ишқ қурбонлари»), Майсара («Майсаранинг

иши»), Роҳила («Биринчи муҳаббат»), Муҳаббат («Ўн саккиз ёшлигим»), Нози («Баҳс»), Ўзбекиойим («Ўткан кунлар»), Тамара («Жар»). Шунингдек, «Ўзбекфильм» киностудияси фильмларида суратга тушган.

Шоир Сергей Есениннинг шундай сатрлари бор: «Бу дунёда армонсиз одам бечоралар ичра бечора...» Хўш, Ўзбекистон халқ артисти Ширин Азизованинг бу ҳаётда қандай армонлари бор эди, умуман, у бу ёруғ оламдан нималарни армонлаб кетди экан? Ҳа, баъзида у ҳам бошқа аёллар сингари нафасини ичига ютиб, унсиз, ҳеч кимга сездирмай йиғлагандир. Унинг ҳам ҳамма аёллар сингари нималардандир кўнгли тўлмагандир?

Фотима Режаметова (қизи):

«Яратган эгам ҳаммани бу ёруғ оламда нима биландир сийлайди? Шахсан мени ҳам одамийликда, ҳам машҳурликда машҳур инсонлар, тўғрироғи, ота-она билан сийлаган. Бунинг учун мен тақдирга минг шукрлар қиламан. Чунки бу икки инсон менинг ҳаёт йўлимдаги ҳам устозларим, ҳам ота-онам. Тўғон Режаметов ва Ширин Азизовалар. Агар ҳаётда мен нимагаки эришган бўлсам, албатта, ота-онам туфайли бўлган. Бу куш уясида кўрганини қилади, деган гапнинг ростлиги ҳамдир. Ҳар доим роль бажарганимда ва образ яратганимда менинг кўз олдимда мана шу инсонлар туради».

Ўзбекистон халқ артисти Мурод Ражабов хотирлайди:

«Ҳар бир инсонни ҳаётда ўз кумирлари бўлади. Шахсан менинг ҳаётдаги мана шундай ҳавас қиладиган инсоним бу Ўзбекистон халқ артисти Ширин Азизова эдилар. Улар роль бажарётган пайтда мен энди иш бошлаган ва сахна олдида туриб, ҳамма катта актёрларни кузатар эдим. Мана шундай пайтларда, албатта, Ширин Азизовага ҳавас қилганман. Ёдимда қолгани у ҳеч бир ролга нисбатан шунчаки, эрмак ва қизиқиш учун қарамас эди. Кўриб турган томошабин бу нарсани, албатта, сезар эди. Сезибгина қолмасдан, балки унга тан берар эди. Бу ажойиб жуфтлик кўп умр кўришмади. Лекин ҳар бири, таъкидлаш жоиз бўлса, ўзига хос ўринга эга бўлди ва ўзига хос из қолдириб кетди».

Зухриддин Режаметов (ўгли):

«Онам бу ёруғ оламни тарк этганларидан сўнг биринчи кўз олдимдан улар биз фарзандлардан ва шахсан мендан рози бўлиб кетдилармикан, деган хаёл ўтди. Биласизми, бу жуда оғир нарса. Чунки ҳар доим мени

олдиларига чақириб, сенга ўзим истаган каби ёрдам бера олмадим-да, деб хўрсиниб қўяр эдилар. Мен нега ундай дейсиз, менинг ҳамма нарсам бор-ку дердим. Йўқ, болам, сен бош фарзанд бўлганинг учун ҳамма нарсани муҳайё қила олмадим. Худо хоҳласа, албатта, мен буни қиламан, дердилар. Менимча, мана шу нарса уларга армон бўлиб қолди. Лекин менга армон бўлган нарса шуки, ҳали сьемка, ҳали репетиция деб ҳамма вақт ҳам мен онамнинг олдиларида бўла олмадим. Ҳалигача шу нарса менга армон бўлиб қолган. Укам Ҳусан ва Фотималарга жуда меҳр билан қарагандилар. Чунки улар жуда эрта отамдан етим қолишди. Ота-онамни мен эслайман, ҳамиша олдиларида болалар шишаси ва каша қайнатадиган махсус идишлар бўларди. Командировкаларда улғайиб, театрларда суюгимиз қотган бизларнинг. Шунинг учун ҳам ҳалигача бирор-бир роль яратишга тўғри келиб қолса, ота-онамнинг роллар устида ишлашлари ва уларнинг ижодим ҳақидаги фикрлари мени қизиқтирар эди. Мана шу икки юк ҳамиша мени сергаклантириб турарди».

Агар эътибор бериб қарасангиз ёши бир жойга бориб қолган қариялар, илоҳим, мен сендан олдин кетай деб қўйишади. Балки бунинг замирида ҳам нимадир бордир, албатта. Илоҳим, қариган чоғимизда биз ёшларга ҳам мана шундай саодат nasib этсин.

ҲАМИША АРДОҚЛИ

Жуссаси кичиккина, ҳаракатлари жуда тийрак, бир ишга киришдими, охирига етказмай қўймайдиган, чечанлиги, ваъдасининг устидан чиқа олиши билан атрофдагиларига ҳам суянч бўла оладиган аёл. У ўзбек кино ва сахна санъатининг етакчи актёрларидан бири Тўғон Режаметовнинг суюкли рафиқаси бўлган. Ўзи бир талай образлар яратиш асносида, қанча-қанча тақдирлари «бошидан ўтказибди-ю, ўзининг қисмати ҳам бир асар учун сюжет бўла олишини ўйламабди.

Бухоро вилоятининг Бўстон қишлоғилик ўқитувчи Азиз Мирхонов орзиқиб кутган тўнғичини кўлига олар экан, қизалоғининг ҳаёти тотли ўтсин дея, унга Ширин исмини қўйди. Бироқ тўсатдан бошланган уруш навқирон отани қизининг саодатли лаҳзаларини кўриш бахтидан маҳрум қилди. Отасини йўқотиш нечоғлиқ машъумлигини қизча улғая борган сари кўпроқ ҳис қила бошларди. Айниқса, унинг ёшгина онаси Бўрихоним, эридан қора хат олгач, шу қишлоқлик новвой Раҳмонга турмушга беришгани, унинг ҳаётида кўп нарсани ўзгартириб юборди. Қизчанинг рангин олами бирдан хира тортгандек бўлди, энди у ўз орзулари ила андармон бўлиб улғая бошлади.

У мусиқани яхши кўрарди. Қани энди битта скрипкаси бўлса-ю, мириқиб куй чалса. Бир куни бу орзусини онасига айтди. Бироқ, онасининг эътирозидан сўнг, бу ушалмайдиган орзу эканини билди. Энди ҳовли четидан оқиб ўтадиган ариқ лабига бориб ўтириб, қўшиқ ҳиргойи қилиб, ўзини овута бошлади. Кунларнинг бирида бунини ўғай отаси кўриб қолди-ю, ундан эшитадиганини эшитди... Роса йиғлади.

Лекин кўнглидаги санъатга бўлган меҳрни жиловлай олмади. Кинофильмларни томоша қилиш-ку, жону дили. Кунларнинг бирида қишлоқ клубида «Дайди» фильмини кўрсатишди. Ундаги Раж Капур ижро этган қўшиқ қизга жуда ёқди... Кўшиқ матнини шу заҳоти ёдлаб ҳам олди. Унинг яхшигина куйлашини мактабдагилар ҳам билишади. Бирор бир тadbир унинг қўшиқларисиз ўтмайди. Одатдагидек, бу гал ҳам у ўзи ўқийдиган синф номидан сахнага чиқадиган бўлди. Ширин ижро этмоқчи бўлган қўшиғини байрам кунигача сир тутди. Ўша куни укасининг кийимларини яширинча уйдан олиб чиқди-да, сахнага ўғил бола қиёфасида чиқди ва ашула бошлади:

«Аварахум, хо, аварахум, нагиши мина...»

Кўшиқ охирига етганда, зални қарсак, қийқириқ овози тутиб кетди. Бир куни у аъзо бўлган мактаб драма тўғарагида «Алишер Навоий» спектаклини сахналаштиришга киришдилар. Ширинга Гули роли тегди. 14 ёшга энди қадам қўйган, орзулари бир дунё қизча қахрамонининг нозик қалби изтиробларини шунчалар табиий ижро этдики, ҳатто адабиёт ўқитувчиси Аҳмад ака томошадан сўнг уни бағрига босиб: «Сен, албатта, Тошкентга боришинг, актёрлик касбини эгаллашинг керак», деган эди. Шунда қизча биринчи бор Тошкентда актёрлик касбига тайёрлайдиган олийгоҳ борлигини билди.

Орзулар сари йўл...

Мақтабни битириш арафасида вилоят бўйича ўтказилган танловда Ҳалима Носированинг «Чаман ичра» кўшиғини ижро этиб, голиб бўлди. Натижада Тошкентдаги Зобитлар уйида бухоролик бадиий ҳаваскорлар иштирокидаги концертда иштирок этиш имкониятини қўлга киритди. Бу унга Театр ва расомлик институтига ўқишга кириш учун қандай ҳужжатлар керак бўлишини билиб олишда ҳам қўл келиб қолди.

Бироқ ҳавас ва имкониятлар ҳамма вақт ҳам тўғри келавермаслиги ҳаммага аён. У буни кўнгил тубидаги ниятини онасига айтганида билди. Тўғри, она эмасми, уни ҳам тушуниш мумкин, қизини узоққа юборишдан қўрқади. Бироқ асосийси бу ҳам эмас, балки...

Ким билади, Раҳмон ака ўгайлиги учун эмас, балки ҳаётий қарашларига кўра Шириннинг қизиқишлари, унинг интилишларини тушунишни истамаганидамикин? Балки унинг, қиз болани вақтида «эгаси»га топшириш лозим, дейдиганлар тоифасидан экани сабабдир. Ҳар ҳолда оилада бир сўзи икки бўлмайдиган Раҳмон акага билдирмай, Бўрихон бир иш қилди: имтиҳонлар бошланишига бир неча кун қолганда қизининг қўлига 50 сўм тутқазди-да, «Бу пул кўп, қайтишинга ҳам етади», дея вокзалга олиб бориб, поездга чиқариб юборди.

Ким билади, онаизор балки Ширин ўқишга кира олмай қайтиб келади-ю, ҳамма нарса жойига тушади, деб ўйлаганмиди ёки қизининг тақдири ўзиникидан бошқача бўлишини хоҳлаганмиди, ҳар нечук, у биринчи бор эрининг раъйига қарши борганди.

...Ширин эрта тонгда вокзалга келиб тушди-ю, аввалига перронда туриб қолди. Одамлар у ёқдан бу ёққа чопади. «Катта шаҳар, одамларнинг ташвиши ҳам катта шекилли?» Унинг хаёлидан ўтган биринчи фикр шу бўлди.

Чошгоҳга яқин институт ҳовлисига кириб борди. Унинг ётоқхонага жойлашишига ёрдам беришди.

— *Имтиҳонлар уч турдан иборат бўлиб, дастлабки актёрлик маҳоратидан эди. Институт ректори Холида Дўстовна: «Қизим, сиздан артист чиқмайди, вақтни ўтказмай бошқа институтга боринг», дедилар. Йиғлаб юбордим. Ҳовлига чиқиб, қайси юз билан қишлоққа қайтаман, деб ўйланиб, дарахт соясида ўтирсам, бир*

домла чиқиб қолдилар. У киши: «Қизим, кўп йиғлама, кейинги турларга тайёрлан», дедилар. Кейинчалик билсам, у киши Раҳим ака Сайфутдинов экан. Кўз ёшларим комиссия аъзоларининг кўнглини юмшатиб юбордим, ҳар қалай улар имтиҳонларни топширсин, синаб кўрайлик, дея ректорни кўндиришибди. Омадим келди. Институтга қабул қилиндим.

Ўқишлар бошланди. Ширин берилиб, завқланиб ўқиб юрган пайтларида уйдан, онасидан хат олди. Ўгай ота қизини ўзбошимчалик билан Тошкентга жўнатиб юборгани учун Бўрихонни тўртта боласини олдига солиб, уйдан ҳайдаб юборибди. Буни эшитиб, қизнинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. Охири устозига «ёрилди». Режиссер Тўла Хўжаев Ширинни диққат билан тинглади-да, «Энди, қизим, сенинг асосий вазифанг онангнинг юзини ёруғ қилиш, санъатда из қолдириб, ўгай отангга ниятларинг пок эканлигини исботлашдир», деди.

Қишки сессия бошланди. Унга Молюгиннинг «Қизчалар ва ўғил болалар» спектаклидаги Фариба роли топширилди. Онаси ўлган етим қизча тақдирида ўзига ўхшашликлар борлиги сабабми, ҳар нечук унинг ижроси табиийлиги ва самимийлиги билан кўпчиликка ёқди. Уни табриклаганлар орасида курсдоши, институтнинг энг хушсурат йигити Тўғон ҳам бор эди. Шириннинг кўзлари унинг нигоҳи билан тўқнашди-ю, юрагининг тубида илқ бир ҳис хаприкқандай бўлди. Йигит муваффақият билан кутлаб, қизнинг қўлини қисиб қўйиш асносида, нимадир деди. Биринчи суҳбатлариёқ жуда қовушди. Суҳбат орасида Тўғон уни кинога таклиф этди. Шундай хушсурат йигит унга эътибор қаратади деб ўйламаганди. Ширин таклифдан ўзини бироз йўқотаёзган бўлса-да, буни сездирмади. Уларнинг муносабати жуда самимий эди. Ҳар иккаласи ҳам ётоқхонада туришади, кўпинча, бирга дарс тайёрлашади. Орадан кўп ўтмай Тўғон унга кўнглини очди.

– «Тошхўжа Хўжаевни худди «пиримиздек» кўрардик. Мен унга дилимдагини тўкиб солардим. Аҳволимни билардилар, шунинг учун ҳам

бирор марта стипендиясиз қолдирмасдилар. Устоз менинг Тўғон билан муносабатларимизни кузатиб юрар экан. Бир куни Тўғонни ёнига чақириб, «сен албатта бу қизга уйлан, у сени бахтли қилади», дебдилар. Ким билади, бу ҳам бир сабаб бўлдим, 1961 йилда тўйимиз бўлди. Мелис Абзалов гувоҳлик қилди.

ЗАГСга боришга машина топилмади, автобусда бордик. Лекин никоҳ кўйлагим жуда чиройли эди. Уни Москвадан олиб келгандим. Тўйдан кейин уйимиз йўқ, гоҳ квартира, гоҳ киностудияда, кейинчалик Наманган театри гримхонасида яшаб юрдик. Ўғлимиз Зухриддин туғилди. Болам икки ярим ёшга кирганидан кейин мен ёшлар театрига, Тўғонни Ҳамза театрига ишга таклиф этишди».

Ҳаёт сўқмоқлари...

«Ўлмас Умарбеков, Латиф Файзиевларнинг таклифига кўра Ҳамза театрига ишга ўтдим. Бу даврда театр бўлинган, унинг репертуарини кўтариш керак эди. «Кўёв»да келин, «Нажот истаб»да аёл, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар»ида Узбекоийм, «Хотинлар гапидан чиққан хангома»да Жаннатхон сингари қиёфаларни яратдим.

Саҳнада ижро этган ролларим рўйхатига қараб, талабалик даврида устозимнинг саволларига берган жавобим рўёбга чиққанини ҳис этаман. Ўшанда устознинг «Келажакда ўзингизни қайси образларда кўрасиз?» деган саволларига «Мен фақат бошиқа қаҳрамонлар қиёфасини яратаман», деганимда ҳамма кулиб юборган эди. Тўғри, Офелия, Тўмарис образларини ярата олмаганим—армоним. Бироқ Холисхондан тортиб, Майсара, Узбекоиймгача ўйнадим, бу менинг бахтим. Саҳнада қалби пора аёллар ролларини яратдим. Уларнинг тақдирига кирдим, дардларига шерик бўлиб яшадим. Баъзан саҳнада дарё-дарё кўз ёши тўксам-да, улар аслида ўзимники эди. Бироқ бу ҳолатлар юракка юк бўлар экан ва инсон бунга чидай олмай қоларкан. Балки шунинг учун ҳам актёрлар ёш кетар... Актёрлик—яхши маънодаги телбалик...»

У фарзандларининг ҳам саҳнадаги тақдири шундай масрур бўлишини истайди. Тўғри, уларнинг ижроларидан ҳамма вақт қониқа-вермайди. Баъзилардек «ёқди ё ёқмади», деган сўзлар билан кифояланмайди. Балки ҳар бир фикрини далиллаб беради. Шунинг учун ҳам фарзандлар унинг маслаҳатларини қадрлашади. Лекин ҳали бирор марта нуридийдаларига «Зўр ўйнадинг» демаган, «яхши, бўлади» билан кифояланади. Буни фарзандлар ўзлари учун энг юқори баҳо, дея эътироф этишади.

— Қизим биринчи танқидчимсиз, дейди. Бироқ фикримни уларга боғлаб қўйгим келмайди. Фарзандларим ҳам касбимизни танлашганидан бахтиёрман. Набираларим ҳам изимиздан юришини истайман. Фақат яхши актёр бўлишса, бас.

Бутун борлигини саҳнага бағишласанг, шон-шухрат ўзи ортингдан қувиб келавараркан. Мен орденлар ҳам, унвонлар ҳам олдим, бироқ улар мени унчалик қизиқтирмайди. Мен учун асосийси роллар. Баъзан орзу қилган ролларимни ўйнолмаётганим мени изтиробга солади. Ахир, Гоголева, Тарасовалар 100 ёшга кирганда ҳам саҳнада ўйнаган. Қариликда гап кўп. Ёшлик ҳусн, ҳиссиёт,

ғурур билан ўтса, кексаликда уларни топа билиш мушкул, кексалик донишмандлиги билан ютади. Кассонанинг «Дарахтлар тик туриб ўлади» пьесасида буви ролини ўйнадим. Актёр умрининг охиригача ўйнаши мумкин бўлган образ... Афсус, хасталик менинг саҳнага чиқишимга тўсқинлик қилмоқда. Ўйнамасам қарз бўлиб қолаётгандекман. Ким билади, агар бугун ўйнасам, бошқачароқ ижро этармидим?..

66 ёшга кирганимни тан олгим келмайди.

Секин ортга қараб ёшликни қўмсайман, ижодни истаيمان...»

Актрисанинг сўзларидан унинг юрак тубидаги армонлари кўплиги сезилади. Бироқ уларни у ҳаммага очавермайди. Шунинг учун ҳам «Бахтлимисиз?» дея берилган саволларга, «Бахтлиман, фарзандларимни тўғри тарбиялай олдим, ажойиб роллар ўйнадим, унвонлар олдим, одамлар танишади, дардларигача бўлишиб, фикрим билан қизиқишади. Қўлимдан келганда мушкулотларига аралашаман. Бундан ортиқ бахт борми», деб жавоб беради-ю, қалби тубидаги сирларини, армонларини яширгиси келади.

«Қалбимнинг тубига ҳеч кимни йўлатмайман. Сирларим бор, юрак қатидаги армонлар... Ким билади, дард билан келганман, дард билан ўтаман, шекилли...»

Актёрликда севинчли онлар ҳам, қайғули дамлар ҳам кўп бўлади. Буни келинлар ҳам, фарзандлар ҳам тушунмайди. Бундай дамларда ижод билан овунаман. Ошамдан оломмаган меҳрни томошабинлардан оламан.

Ушбу суҳбат Ширин Азизованинг энг сўнгги интервьюси бўлиб қолди...

*Дилфуза РАҲМАТУЛЛАЕВА,
«JannatMakon». Август/2006*

ФАРЗИДДИН ФАЁЗОВ

(1941—2004)

Ўзбекистон халқ артисти Фарзиддин Фаёзов 1941 йил Тошкент вилоятининг Фазалкент туманига қарашли Нанай қишлоғида туғилган. Ўрта мактабни битирганидан сўнг Тошкентдаги театр ва рассомчилик институтига ўқишга киради.

Бу ерда санъат даргаларидан сабоқ олиб, ўзига хос йўлдан бориш учун астойдил изланади ва халқнинг назарига тушади.

Фарзиддин Фаёзовнинг шогирдларидан бири, соҳир овоз соҳиби Боир Холмирзаев билан Ўзбекистон халқ артисти Фарзиддин Фаёзов ҳақида суҳбатлашамиз.

Устозингиз билан илк учрашув қандай бўлган?

Боир Холмирзаев: Устозим билан илк мартаба театрда учрашганмиз. Худди ўша лаҳзалардан бошлаб у кишининг этакларидан маҳкам ушлаганман, чунки шогирднинг қандай камол топиши устозга боғлиқ бўлади.

Сизга ўхшаб кетишларини сезганмисиз?

Б. Х.: Ҳа, бу ҳақда кўп бора айтишган, ҳаттоки ота-болага чиқариб ҳам қўйишган.

Негадир мен шу инсонни фақат салбий ролда кўргим келади. Гарчи

у кишини ҳаётда мулойим инсон эканликларини билсам ҳам.

Б. Х.: Йўқ, мен сизнинг бу фикрингизга қўшилолмайман.

Ростдан ҳам у киши ҳаётда ўта мулойим, самимий ва қатъиятли, берган ваъдасини устидан чиқадиган бир сўзли инсон эди.

Шахсан сизнинг Фарзиддин Фаёзовнинг тан берадиган томонлари нимада?

Б. Х.: Мен у кишининг кўп томонларига тан бергим келади. Агар билсангиз, бу инсоннинг худо берган истеъдоди ва тўйларга ишлатмаган овози бор эди. Мисол келтирадиган бўлсам, у кишини кўп бора тўйларга таклиф қилиб келишарди, улар «мен актёрман, ўртакаш эмасман», деб рад қилардилар.

Боир ака, фақат яхши инсон бўлиш қийин-ку, тўғрими? Одатда, биз журналистларга сизлар бўрттириб гапирасизлар, дейишади.

Лекин сиз ҳозир устозингиз Фарзиддин Фаёзовнинг фақат яхши хислатларини гапириб ўтдингиз.

Кинорежиссёрлар ва шу соҳа вакиллари бу инсондан етарлича фойдаланмаганлар десам қўшиласизми?

Б. Х.: — Билмадим жуда кўплаб роллар ижро этганлар. Видеофильмларда суратга тушганлар. Аммо у кишининг истеъдодидан тўла фойдалана олишмаган.

Бу инсоннинг ички олами нимагадир очилмай қолгандай назаримда?

Б. Х.: — Ҳа, фикрингизга қўшиламан. Бу кишининг ички олами ўта мураккаб ва бой эди. Хуллас, бу инсоннинг номи катта харфлар билан ёзиладиган бетакрор шахс.

Фарзиддин Фаёзовнинг қайси роллари Сизга кўпроқ ёқади?

Б. Х.: Муқимий номли театр саҳнасида ижро этган «Хонума хонум»да Князь, «Шайтон ва мурид»да Шайтон, «Нурхон» спектаклида Бой, «Рожа» спектаклида Рожа менга кўпроқ ёқади.

Дубляж соҳасида, мультфильмларда ҳам уларнинг овозларини эшитамиз.

Б. Х.: Ҳамма болажонларимизга таниш бўлиб қолган «Қирол ва Шер» мультфильмида Скарга овоз берганлар.

Бу ёруғ дунёда энг арзон ва беминнат тарқатиладиган бир неъмат бор. Бу — меҳр. Меҳрингизни ва муҳаббатингизни бир-бирингиздан аяманг.

ҲОЖИАКБАР НУРМАТОВ

(1944—2007)

Замин ўзининг кенг бағрига жарликлар, бир уюм тупроқдан иборат дўнгликлар билан биргаликда қояларни сиғдирганидек, олам кўзгуси — саҳнанинг ҳам бир ҳамлада забт этса бўладиган тепаликлари-ю, саркаш қоялари бор.

Қоялар — само билан сирдош, барча кўргиликларга гувоҳ, ўз сукунатига ғарқ бўлган улуғвор қоялар!.. «Қоялар — жим турган буюк ҳақиқат».

Қачонгача барча сирларни юрагингизга тугиб келасиз?

Мен ҳар гал Уларни тингламоқчи бўлганимда, шоирнинг ҳазин овозини эшитгандек бўламан:

*Кел менинг ёнимга, меҳрибон дўстим,
Кел, эй, ҳасратлашиб олайлик бир дам.
Ёшлик ҳам тарк этиб кетди-ку рости,
Тарк этиб кетгандек дунёни одам...*

*Қани, астагина қуйиб бер менга,
Арғувон бодага термулайин жим,
Унда жилва қилар ажиб аланга,
Унда ичилмаган менинг ёшлигим.*

Актёрнинг бахтли кунларини эслатувчи суратлар осилган мўъжаз ҳонада оғир сукунат ҳукмрон эди. Сигарета чўғига термулганча ҳорғин оҳангда у жимликни бузди:

Ҳ. Н. Гарчи андиша қилаётган бўлсангиз-да, мендан норози бўлаётганингизни сезиб турибман. Кўзларингиз «Ҳожиакбар ака, икки марта оғир дардни бошдан кечирган бўлсангиз, хаста юрагингизни яна азобга қўйиб нега чекапсиз?» деб айтяпти. Лекин сизнинг бу эътирозингизга менинг баҳонам тайёр. «Жон қизим, сиқилганман, мени ёлғизлик еб ташляпти, қолаверса, қирқ беш йилдан бери чекаман» деб жавоб бераман. Кўрдингизми, одамзод ўзини оқлаши учун ҳамиша баҳона тайёр. Ҳаммасига шўрлик шайтон айбдор. Ахир мен қандай қилиб сизга «иродасизман» деб айта оламан. «Аллоҳ шу кўргиликларни пешонамга ёзган бўлса, айбим нима?» дея гўёки ўзимизни виждон азобидан қутқармоқчи бўламиз. Кечирасиз, ўша пешонангизнинг орқасида ўйлаш учун Тангри мия ҳам берган. Агар кимдир бизни ранжитгудек бўлса, дарров қўкка ёлворамиз «Эй Аллоҳ, шунинг жазосини бер» дея. Лекин ким ҳақ эди, деб бир зум ҳам ўйламаймиз.

Ж. М. Гапларингизни эшитиб туриб, Римма Аҳмедованинг «Юрагинг уриб турар экан, хато қилавераркансан, фақат ўлимгина хатоларингга нуқта қўяркан» деган сўнгги иккори ёдимга тушяпти.

Ҳ. Н. Ҳм... Шафқатсиз ҳақиқат. Ўйлама дейишадди. Қандай қилиб ўйламай бўлади? Ўйламасликнинг иложи бўлса, илтимос, менга айтинг? Ахир, мана шу ўйларим билан тирикман-ку!

Ж. М. Хўп, ўйлаб-ўйлаб тугуннинг ечимини тополдингизми?

Ҳ. Н. Афсуски, йўқ... Фақат бойлик, ҳашамат, шон-шуҳрат ҳеч нарса эмаслигини англаб етдим. Шу нарса керак эмаслигини била туриб, қанчадан-қанча одамларнинг бурнини қонатиб бўлса-да, курашасан. Менимча одамзоднинг мана шу кемтиклиги туфайли дунё барҳаётдир. Олам инсонларнинг ожизлигидан, заифлигидан озикланади. Табиатнинг оддий ҳақиқати – микроблар йўқ жойда ҳаёт ҳам бўлмайди.

Ж. М. Кечирасиз, ўзимнинг хатоларим, деб нималарни айта оласиз?

Ҳ. Н. Аллоҳ кечирсин-у, балки дунёга келганимнинг ўзи хатодир. Гоҳида касб танлашда хато қилгандирман, деб ўйлаб қоламан. Кўпгина ролларимдан кўнглим тўлмайди. Аксарият ҳолларда хато қилмасликка уриниб хато қилганман. Юрагимдаги ички исёнларни босиш илинжида ёшлигимни шаробга қўшиб ичиб юборганман.

Ж. М. Ўшандаги исёнларингиз босилдимми?

Ҳ. Н. Аксинча, йиллар уларни ярага айлантирди. Саволларим ҳанузгача саволлигича қолиб кетяпти.

Ж. М. Балки ўз ихтиёрингиз билан театрни эрта тарк этганингиз ҳам яна бир хатоингиздир.

Ҳ. Н. Йўқ. Аслида бу ҳаётимдаги энг оқилона қарор эди. Ҳамма соҳада ҳам ўз вақтида кета билиш – энг тўғри йўл. Шундай вазиятга келиб қолгандики, мен бўлсам ҳам, бўлмасам ҳам театр ҳеч нарсани ютқазмас эди. Одам ўзининг имкониятини тўғри чамалай билиши шарт. Негаки мени улфайтирган даргоҳга эндиликда ўзимни, юрагимни

багишлай олмас эдим. Бу мен учун ҳақиқий фожиа. Шунинг учун ҳеч қачон афсусланмайман. Саҳна ва саҳна ортидаги мунофиқликлардан толиқиб кетган юрагимни асрашим керак эди.

Ж. М. Шундай бўлса-да, театрга боргингиз келса керак, ҳеч қурса, у ердаги ижодий жараёнлардан хабардор бўлиш учун...

Ҳ. Н. Спектакллар премьерасига таклиф қилишади. Лекин боролмайман. Бинони кўрганимдаёқ бўғзимга аччиқ йиғи тиқилади. Кўз ёшларимни яширолмаганим учун менга телбага қарагандек қарашлари кўнглимга оғир ботади. Чунки улар менинг ички саволларимга ҳеч қачон жавоб беролмайдилар. Юқори лавозимда ишлаб юрган одам бирдан амал курсисидан ажралса, қандай аҳволга тушишини билмайман, чунки менда ҳеч қачон мансаб бўлмаган. Бироқ ўзинг учун азиз бўлган жойга бегоналашиб қолиш, даҳшат. Боши берк кўчага эмас, вакуумнинг ичига тушиб қолгандек бўламан. Чиқиб кетиш учун ҳеч қанақа йўл йўқ. Бақирасан, ҳеч ким эшитмайди. Йиғлайсан, кўз ёшинг чиқмайди. Куласан — лабинг қимирламайди. Саҳнадан узоқлашган саринг, у ўз қадрини ошираркан. Фақат ўтмишни, Баҳодир (Б. Йўлдошев) билан ишлаган кезларимни эслагандагина кўнглим ёришади. Афсус, актёр юрагининг каловини топадиган бундай режиссёрлар жудаям кам. Бу — биз актёрларнинг бахтсизлиги. Санъатнинг ҳақиқий лаззатини тотган актёр учун театрнинг номи, шон-шухрати ҳеч қандай қийматга эга эмас. Агар у бир театрдан иккинчи театрга ўтса, театрнинг нуфузи учун эмас, режиссёр учун ўтади. Шунинг учун ҳам актёрга театр деб аталган қуруқ ҳашамат эмас, режиссёр керак. Айни пайтда спектакль томоша қилиш учун фақат Набининг (Ёшлар театрининг режиссёри Н. Абдураҳмонов) театрига боргим келади. Ўзимизнинг актёрлар-

дан хафа бўлган томоним, улар ижоднинг машаққатли завқини тушунишмайди. Ролга мутеларча ёндашади, меҳр билан эмас. Чунки режиссура йўқ. Режиссура бўлмагандан кейин актёрнинг имкониятларини чархлайдиган репетиция ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Эфрос бекорга «Репетиция менинг муҳаббатим», деб айтмаган. Бунинг учун режиссёрнинг ёши муҳим ҳам эмас.

Бир вақтлар Петербургдаги Горький театри ёпилиш даражасига тушганда ёш йигит Товстоногов бош режиссёр бўлиб келади. Ҳаттоки, катта артистлар бу режиссёрга ишонмасдан

театрни тарк этишади. Унинг театрга келиб биринчи қилган иши Станиславский системасига таяниб, асар қаҳрамонларига мос актёрларни топиб, ўшалар билан ишлайди. У шу йўл билан дунё миқёсига чиққан. Бугун ўша асос бузиляпти. Бизникилар яқин йўл орқали манзилга тезроқ боргиси келяпти. Томошабоп қилиш мақсадида дуч келган одамга роль бериб, кўзни мойлаб ташлашяпти. Ҳеч қанақа ҳолат йўқлигидан Шекспир билан Шиллернинг сўзига осилиб, уларни майдалаштириб юборишяпти.

Қадди-қомати келишган, ташқи қиёфаси Гамлетга ўхшаб кетадиган актёр унинг сўзларини равон ёдлаб олса-да, саҳнада 15 дақиқа юргандан кейин унинг Гамлет эмаслиги аниқ бўлади. Чунки актёрнинг ўзи ижро этаётган қаҳрамонининг ҳақиқатларига ишонмайди. Унда Гамлетникидек исёнкор юрак, уйғоқ руҳдан асар йўқ. Актёрдан талаб қилинаётган нарса юрак, ўйнаётган ролига ҳалол муносабатда бўлиш.

Гамлетнинг шундай гаплари бор:

*Эй юрак, сен тинч тур,
Ақлга эътибор бермоқ керак,
Ақл, сен тезроқ ишла,
Ва нима бўлаётганини ҳал қил.*

Демак, «воҳ-воҳ» билан бўм-бўш ҳавони ларзага келтириб, оғзидан кўпик чиққунча бақирриш, йўқ жойдан сохта ҳаяжон яшаш шарт эмас. У актёрларни ўйлашга, фикр юритишга ундаяпти.

Бир нарсага ҳайронман, ўртамиёна спектаклларга содда томошабинларнинг тушишини, уларнинг олқишларини қай бир маънода тушуниш мумкин. Улар ўз номи билан ҳам оддий ва содда одамлар. Лекин кўра-била туриб, ёмон сиектакли зўр деб мақтаётган, халқнинг содалигидан фойдаланиб, санъатнинг орқасидан нон ейдиганларни

умуман кечиролмайман. Хўп, агар тўғрисини айтишдан андиша қилса, ҳеч бўлмаса сукут сақлаб, ёлгон гапиришдан ўзини тийсин.

Санъатни чучмаллик ўлдиради. На аччиқ, на ширин. «Кўрса бўлади, ёмонмас» дегани спектаклнинг ўлганидан дарак беради. Бунақа томошаларга умуман тушмаслик керак. Томошабинни ҳайратлантиролмаган, унинг еттинчи туйғусини уйғотолмаган спектаклнинг яшашга ҳаққи йўқ! Кино, дубляж – ҳаммаси ўз йўлига, лекин театр менинг кемтик жойимга айланиб қолди.

Ж. М. Назаримда, бугун санъатни асл софлигича ва юксак даражада асраб қолиши мумкин бўлган саҳна аристократияси, яъни маданий аслзодалиқ оқсаётгандек.

Ҳ. Н.: Ҳа, ана энди бир-биримизни тушундик. Аслида, Ўзбек Миллий академик театри саҳнаси мен учун бегоналашувининг энг оғриқли томони ҳам шунда. Бугунги актёрнинг мақсади, қандай қилиб бўлмасин, тўйлар орқали бўлса-да, тез танилиш. Алам қиладигани шундаки, ўша шовқин-сурон базмларда ҳам академик театрнинг номи роль ўйнайди.

Ҳозир ижоддан ҳам кўра «Эл хизматида юриш» биринчи ўринга чиққан. Агар тўй билан спектакль бир вақтга тўғри келса, ролнинг оёғини осмондан қилиб тезроқ ўйнашга ҳаракат қилишади. Энг ёмони шуки, тўйлар актёрнинг сирини ўғирлайди. Санъаткор сифатида унда одамлар кашф этиши мумкин бўлган ҳеч қанақа сир қолмайди. Негаки, ширакайф одамлар билан юзма-юз туриб гапирасиз. Улардан пул чиқиши учун бетингизни сидириб, бор маҳоратингизни ишга соласиз. Имкониятларингизни яланғочлашга тўғри келади. Айтайлик, мен даврани бошқаряпман. Одатда, шеърни сокинлик билан, кўнглим учун ўқийман, нимани ҳис қилсам, ўшани чиқараман. Лекин оммавий базмларда бундай ўқиб бўлмайди. Ҳеч ким эшитмайди. Энди мен:

Ойдин эди бу кеча!!!

дея кераксиз жойларига урғу бериб, ўзимча жимжимадор оҳангга солиб, қизариб-бўзарганча, бақариб ёки йиғлоқилиқ қилиб ўқийман. Тамом. Лирика ўлди. Шеър аслини, сеҳрини, ифорини йўқотди. Бора-бора бу «халтура» мен учун одатий ҳолга айланади. Тўйларда классика деярли ўқилмайди. Даврадаги маст-аласт одамларга мослаб, ўшаларга етиб борадиган нарсаларни ўқийсан. Улар сенинг эмас, сен уларнинг диди билан ҳисоблашасан. Табиийки, кейинчалик асл санъатни тушунолмайсан. Чунки руҳинг ундан узоқлашган.

Шеърый тўпламларнинг ичидан ҳам даврабопларини излай бошлайсан. Агар актёрнинг табиати заифроқ бўлса, кийиниши, диди, умуман, фаросатига шикает етади. Бу санъаткор учун ҳази-

лакам йўқотиш эмас. Яллацию отарчиларнинг нуқси уриб кетган қиёфа билан тарихий шахсларни, уларнинг оналари ёки ёрини сахна ва экранда гавдалантириш гуноҳ. Умуман, тўйлар санъаткорнинг қиёфасини бузиб, унинг юзига ўз муҳрини босади. Бу исбот талаб қилмайдиган аксиома!

Актёрнинг миллати бўлса-да, миллийлик қобиғида қотиб қолмаслиги керак. Бўлмаса, у ҳар қанча грим қилиб, парик кийса-да, сахнада ўзбекча севги изҳор қилиб, ўзбекча йиғлайди. Бу ролнинг муваффақиятли чиқишига халақит беради. Бундай ҳолат, айниқса, актрисаларимиз ижросида яққол сезилади. Актёр Чеховда рус, Шекспирда инглиз, Тагорда ҳинд, Кассонада испан бўлиши, турли халқлар қиёфасига кира олиши шарт. Токи режиссёр юмшоқ пластилидан турли шакллارни ясагандек, ундан турли қиёфаларни ясасин.

Сахна ва экранларни синчиклаб кузатсангиз, яна бир қизиқ ҳолатга гувоҳ бўласиз. Аллоҳ томонидан берилган нуқсонларимизни сотамиз, хомсемиз бўлсак, қорнимизни атайин қимирлатамиз. Чунки томошабин қийқириб чапак чалапти. Ниҳоят, томошабинга яқинлашиш илинжида, ҳаётий қиламиз деб, сахна билан биргаликда санъаткорнинг ўзи ҳам бўйнигача турмуш икки-чикирларининг жирканч ботқоғига ботиб кетди.

Ж. М. Афсуски, бу жараёнда энди у ҳамма нарса бўлиши мумкин-у, лекин санъаткор эмас.

Ҳ. Н. Албатта, айтганингиздек, сахна аристократияси нафақат театрда, ҳатто концерт залларида ҳам йўқолиб кетди. Хонанданинг сахнадан пастга тушиб қўшиқ айтганча, томошабинлар қўлидан гул териб, улар билан ачом-ачом қилиб юриши бу маданиятсизликдан бошқа нарса эмас. Улар шу орқали ҳам «Қаранг, мен қандай яхшиман» дея олқишни тортиб олишмоқчи бўлишади. Томошабин сени бир бора бўлса-да, кўришга зор бўлиши керак.

Мени қандай тушунасиз билмадим-у, кўриб турганингиздек, ёлғизман. Уйимнинг олдида чойхона бор. Маҳалла эркаклари гурунглашиб ўтиришади. Кўпинча, оқсоқол чойхонага чиқмайсиз, деб мендан ранжийди. Бир-икки марта оқсоқолнинг кўнгли учун, менсимаяпти демасин, деб чиқдим. Мени кўришлари билан ўзаро гаплашиб ўтирган маҳалладошлар суҳбатларининг мавзуси ўзгаради. Саволлар бошланади: «Фалон актрисанинг эри борми, қизиям артистми?» Улар учун бу нарсалар қизиқлигини тушунаман. Шунинг учун ҳам, ноилож бош қимирлатиб ўтираман. Кейин суҳбатлашиб руҳим завқланмаса, фўнглимнинг чигиллари ёзилмаса, ўзимни алдаб нима қиламан, деган фикрга келдим. Ўз ўй-хаёлларим, гаплашадиган мавзуим бор. Шахсан мен тўғри келган одам билан гаплашиб, ҳамма билан улфат бўлиб кетолмайман. Табиатим шунақа. Агар мен ҳақимда ўша эркаклар «Ҳа, Ҳожиакбар акаям ўзимизга ўхшаган содда одам экан» дейишса, бу мен учун яхши баҳо эмас. «Ҳожиакбар ака оддий инсон» дейишса, бу бошқа

гап. Артистни оддий халқдан ажратиб турадиган ўз хаёли, оҳанрабоси бўлиши керак.

Ж. М. Нима деб ўйлайсиз, сизни санъатдаги кемтикликлар толиқтирдими ёки шахсий ҳаётингиз?

Ҳ. Н. Агар тарози палласига қўядиган бўлсам, икки томон ҳам босиб кетади. Аввал ишим, кейин оилам... Лекин менинг ягона таскиним шуки, саҳнада ҳам, ҳаётда ҳам ҳалол яшашга ҳаракат қилдим. Икки томонга ҳам хиёнат қилмадим. Виждоним олдида покман. Ролларимнинг ижроси қай даражада чиққани томошабин ҳукмига ҳавола. Англашимча, қаҳрамон бўлиб, олқишларга қўмилиб юриш шарт эмас. Лекин ҳар куни ҳалол яшаш шарт. Асосан, фикримга тазйиқ ўтказишларидан кўп эзилардим. Энг зарур вақтда яқинларингнинг бефарқлиги ҳам дилингни оғритади.

Ж. М. Муқаддас китобларда ёлғизликдан ҳам ўз насибангизни олинг, деб ёзишган.

Ҳ. Н. Ёлғизлик бирор-бир жумбоқни ечолмаганинга керак. Агар шуғулланиб турадиган бирор-бир машғулотив бўлмаса, ёлғизлик сени синдиради.

Билмадим, кимдир:

Болалар билан ҳаёт итдай ҳаёт, Инсонлардек ўлим,

Боласиз ҳаёт Инсонлардек ҳаёт, лекин итдай ўлим,

деб ҳақ гапни айтган. Умрингни болаларингнинг ташвиши ўғирласа-да, хор бўлмасдан ўлим топасан.

Бирор режиссёр фильмига таклиф қилармикин ёки рекламага бўлса-да чақирармикин, деб куни бўйи телефон кутасан. Гап машҳурлик ёки ундан келадиган даромадда эмас. Муҳими, сени эслашларида.

Санъат оламидаги ўзинга ҳамфикр одамлар билан мулоқот қилишинг учун ҳам шулар керак. Ахир, артист кўчада писта сотадиган одам билан дардлашолмайди-ку! Жавлон Ҳамроевнинг қабр тошида «Ўлимдан кўрқмайман, унутилиб кетишдан кўрқаман» деб бежиз ёзилмаган.

Актёр ҳеч кимга керак бўлмасликдан, унутилиб кетишдан кўрқади. Унинг бахти ҳамиша ўзининг керак эканлигини ҳис қилиб яшашида. Шу боис ёлғиз қолишдан кўрқади. Йўқса, ўзингни профессионал жиҳатдан тушиб кетаётгандек ҳис қиласан.

Ж. М. Суҳбатларнинг бирида «Мен юбилейимнинг нишонланишини ақлимга сиғдирилмайман» дегандингиз.

Ҳ. Н. Сиз саҳнадасиз, юзлаб нигоҳлар термулиб турибди. «Сизни ҳамма севади, фалон ролларни маҳорат билан ижро этгансиз, санъатимизда тутган ўрнингиз беқиёс» каби одатдаги сўзлар билан олқишлашади. Агар сизда заррача виждон бўлса, бу муболаға гаплардан кейин қандай қилиб табассум қиласиз. Ваҳоланки, менинг овозим ҳаммага ҳам ёқавермаслигини биламан.

Айниқса, кўнглинг тўлмаган ролинг ҳақида гапирса, «дод» деб юборгинг келади. Бу одам кўпчиликнинг олдида менинг устимдан куляптими, деб ўйлайсан. Айнан «Ҳожиакбар Нурматов ҳалол ва ажойиб инсон» деган одамнинг ўзи менинг фирромликларимга гувоҳ бўлган бўлиши мумкин. Бунинг учун ёлғонларга кўмилиб, терга ботиб ўтиришинг керак.

Мухлислар гувоҳлигида ўтган йилларга назар ташлаб, ижодингни сарҳисоб қиладиган кунни бутун умр орзу қиласан. Энди ўзингиз ўйлаб кўринг, бутун бошли умримга татийдиган энг қувончли, азиз кунимга қандай қилиб ёлғон аралаштирай. Ўша дам мен учун энг покиза, қайсидир маънода иқрорларимни айтадиган, мухлисларим рўпарасида бетимдаги гриммларни артиб, неча йиллик ниқобимни йиртиб ташлайдиган, сохта мулозаматлардан холи, фақат Ўзимнинг ролимни ҳалол ўйнайдиган кечам бўлиши лозим. Кимларгадир ўша мақтовлар керак. Мен уларни ҳам тушунаман. Шунча иш қилдим, ҳаётга бир марта келаман, ўзим ҳақимдаги яхши гапларни эшитиб қолай дейди. Бу ўзингни алдашдан бошқа нарса эмас.

Телевизорда кўрсатган эди... Ҳозир ҳам эсласам, юрагим титрайди. Маҳобатли черков. Италияликларнинг кўзларида ёш... Буюк Феллини билан видолашишяпти. Тобутни кўтаришганда минглаб одамлар бошини куйи эгганича қарсақ чалишади. Улар ўзларининг Феллиниси билан шу тарзда хайрлашади. Бунинг рамзий маъноси шундаки, Санъаткор энг сўнги чапакни, олқишни ўзи билан олиб кетсин. Мени ҳайратлантиргани шундаки, черков узра янграган чапакларда чексиз САМИМИЯТ ва ЭҲТИРОМ бор эди...

Ж. М. Ҳожиакбар ака, кимдир ҳаётга муҳаббат деб қарайди, яна кимдир меҳнат, сизнингча ҳаёт нима?

Ҳ. Н. Ҳаёт бу — дард. Дард бўлмаса муҳаббатинг ҳам сохта. Муҳаббат дард билан гўзал. Мен тўйни хуш кўрмайман, лекин висолгача бўлган жараён, изтироблар мен учун қадрли. Шу маънода бахтлиманки, бир инсон кечириши мумкин бўлган изтиробларни бошимдан кечирдим. Куйиш керак бўлса куйдим... Энг буюк туйғу муҳаббатнинг оғриқларини танамдан ўтказганман. Инсонни кўкларга кўтарувчи ҳақиқий, соф муҳаббатга ўқувчилик йилларимдаёқ дуч келдим. То театрга ишга киргунимча унинг ҳаёли билан осмонларда учиб юрдим. Ерга қулаб тушаман деб ҳеч ҳам ўйламас эдим. Лекин мен танлаган йўл унга етишишим учун тўсқинлик қилди. Оғир ботгани шундаки, наҳотки мен билан ҳаётини боғла-

моқчи бўлган аёл касбимни ҳурмат қилмаса?! Мен учун бундай бўлиши асло мумкин эмас эди. Ўшанда жудаям тушқунликка тушганман. Оғир йўқотиш бўлса-да, ҳатто У учун ҳам ўз ҳаётий тамойилларимни буза олмас эдим. Уни ўтган йили қишда кўрдим. Аҳволи яхши эмас. Ҳаётидаги жудоликлар эзиб ташлаган. «Дадам рози бўлмагандилар», деб айтди. Мен ҳеч нарса демедим. Чунки энди у мен учун олис йилларимнинг эртагига айланган эди.

Биласизми, одатда, артистларни хотинбозликда, аниқ бир оиласи йўқликда айблашади. Айниқса, бу ҳолат рус актёрларида кўп учрайди. Мен уларни қораламайман, аксинча, уларнинг мураккаб қисмати олдида бош эгаман. Улар санъатни ўз ҳаётига айлантиролган фидойи артистлар. Бизнинг актёрлар оиласини рўқач қилиб саҳнага хиёнат қилиши мумкин, лекин улар хиёнат қилмайди. Шунинг учун ҳам, улар маҳорати билан биздан анча устун туради. Ҳатто ижод учун оиласини ҳам қурбон қилиб кета олади. Агар хотини унинг ишига халақит бергудек бўлса, гарчи фарзандлар бўлса-да, елкасига костюмини ташлаганча уйдан чиқиб кета олади. Санъат шунақанги худбинки, фақат уни севишингни хоҳлайди. Артистга унинг мана шу телба муҳаббатини қадрлайдиган елкадош керак. Бахтим — Раънонинг санъатни тушунганлигида, ўқимишлилигида эди. Унинг бардоши туфайлигина мен ҳаётда фақат битта аёл билан яшадим, оилали бўлдим. Аёлим ҳеч қачон «қаерда эдингиз, қачон келасиз, нега кеч қайтдингиз?» деган мазмундаги саволлар берган эмас. Мени шу даражага етказган Раънонинг муқаддас хотираси олдида ҳамиша бош эгаман. Раҳматли фақатгина сўнгги йиллар, касал бўлгандан кейингина рашк қила бошлади. Бирорта аёл

телефон қилгудек бўлса, бояқиш титраб кетар эди. Мен унинг дардини ҳис қилардим, имкон қадар турли шубҳалардан аягим келар эди. Бироқ энг қизиғи, у мени сахнада ҳеч қачон кўрмаган. Ишларимнинг ҳаммасидан хабардор бўлардию, лекин театрга боришни хоҳламас эди. Кейинчалик тушунсам, у азбаройи оилани мустаҳкам сақлаш учун бормаган экан. Негаки, актёрнинг рафиқаси сифатида ўзини турли гумонлардан асрагиси келган. Тасаввур қилинг, сахнада турмуш ўртоғингиз чиройли актрисанинг қўлларини кўксига босганча, эҳтирос билан шивирлаб севги изҳор қиляпти. Табиийки, актёрнинг шўрлик рафиқаси бунақанги ҳароратли гапларни деярли эшитмаган. Бу ҳолат менимча, ҳар бир аёлнинг дилига гашлик солса керак. Ўйлаб қарасам, ҳаётимнинг энг оловли, қайноқ йиллари, ёшлигим йўлларда ўтибди. Ижодий сафарларга ойлаб кетардим. Сафарда бўлмаган вақтларим ҳам ярим кечаси бир аҳволда, чарчаганча уйга кириб келардим. Умр ҳам шу тарзда физиллаганча ўтаверди. Бу шамолли

йиллар, жазирама йўллар ўзининг оташи билан бизни тез қаритди, кучимизни жуда эрта тортиб олди.

Ж. М. Есенин «Бу дунёда армонсиз одам бечоралар ичра бечора» дейди...

Ҳ.Н. Армон... изҳор қилинмаган муҳаббат... етолмаган манзиллар, ўйналмай қолган роллар... Унинг иккинчи номи Вақт. Мен умр бўйи вақтнинг орқасидан қувдим, уни ўзимга бўйсундирмоқчи бўлдим. Лекин у мени ютиб юборди, мағлуб этди, оқибатда янчди... Умримнинг ўлчови менинг измимда бўлганида эди... баъзи бир лаҳзаларни қанчалик кўп чўзсам, бошқа дамларни кўзимни чирт юмиб, қулоқларимни беркитганча ўшанчалик тез яшаб ўтардим.

Оилам армон бўлиб қолмаслиги учун, у кишининг олдида кўпроқ бўлишим керак эди. Аёлимга кўнглимни ёриб, менинг ҳаётимга у қанчалик керак эканлигини айтолмаганим армон... Раъنونинг сўнги кунлари эди. Кўчага чиқолмасди. Ишга кетаётганимда музқаймоқ егиси келаётганини айтди. Қайтаётганда, албатта, олиб келаман, деб ваъда бердим. Куним дубляж ва суратга тушиш майдончасида ўтди. Қоронғу

тушганда толиқиб уйга қайтдим. Эшикдан кириб келганимда, у менинг қўлларимда ҳеч нарса йўқлигини кўрди... Вақт ўтган сари бу яра юрагимни кемириб ташляпти. Сизга бу оддий ҳолдек туюлар, лекин ҳаёт ўзининг шафқатсиз қиёфасини мана шу изтиробларда ҳам кўрсатаркан...

Ж. М. Балки сизнинг ҳаётингиз ва ижодингиздаги зиддиятлар кескин қатъиятингиз сабабидан бўлса керак. Бироқ гоҳида ҳар қанча оғир, катта йўқотиш бўлмасин, инсоннинг ўз принципларидан ҳам чекинишига тўғри келади, дейишади.

Ҳ. Н. Шахсан ўзимнинг манфаатим учун принципимдан чекинмаганман. Лекин менинг ҳаётимдан ва мен қадрият деб билган нарсаларданда қадрли, азиз инсонлар — онам ва боламнинг азият чекмаслиги учун қайсидир маънода чекинганман. Менинг тушунчаларим шу одамлардан азизми? Менимча, инсон ўзи учун номаъқул бўлган, ўзининг табиатидан йироқ нарсани принцип қилиб олмайди. Сиз бирор-бир ҳақиқатни ўзингизга қонун қилиб олишингиз учун ҳамма жараёнларни ўзингиздан, шуурингиздан ўтказиб, ақлан мукамал даражага етказасиз. Қани, қанча вақт шу ҳақиқат билан яшай оласиз? Ўлгунингизга қадар шу юкни кўтара оласизми? Шундагина сизнинг кимлигингиз, асл қиёфангиз кўринади. Биламан, принципларим билан кўп нарсани ютқазим мумкин. Ютқазганларим шу принципимни ушлаб туришимга арзийдими?

Арзиса ҳам мен ҳақиқатимни, агар жигарларим озор чекмаса, ушлаб тураман. Иродамни шу орқали тоблайман, қачонгача дош беришини синайман. Бунинг ёмон жойи йўқ. Кўп йиллар давомида сенга ҳамроҳ бўлган принципдан юз ўгириш, бу ўзингдан воз кечиш, демакдир.

Бир куни бир журналист дўстимиз беихтиёр санъат ҳақида гап бошлаб, Ҳожиакбар Нурматов билан боғлиқ бир воқеани эслади: «Бир неча йил аввал Бош муҳаррирнинг топшириғига кўра, мамлакат миқёсида нишонланаётган расмий маросим муносабати билан Ҳожиакбар Нурматовнинг қутловини ёзиб олишим керак бўлди. Актёр билан боғланиб, мақсадимни айтдим. Бир оз жимликдан сўнг у киши: «Укам, мен нимани ҳис қилсам, ақлим нимага етса, ўзини гапира оламан, холос. Ундан ортиғига кучим етмайди. Таклифингизни қабул қилолмаганим учун мени кечиринг. Сиз мени тушунарсиз деб ўйлайман...» Тўғриси, актёрнинг бу жавобидан гангиб қолдим. Чунки мен ундан бундай жавоб кутмаган эдим. Ахир мам-

лакати миздаги йирик марказий газета уни чиройли суратию сўзлари билан биринчи саҳифасига чоп эта миз, деб турган бўлса-ю, бу киши рад этсалар. Ҳеч қурса, у бошқалардек, «Энди ўзингиз убуларни қўшиб тўғрилайсиз-да», деганда ҳам бу биз учун одатий ҳол эди. Гарчи у менинг таклифимни рад этганлиги учун раҳбаримдан бироз дакки эшитган бўлсам-да, ўшандан кейин бу инсонга бошқача кўз билан қарай бошладим...»

Одамзод ўзининг ҳаётинг дастурига амал қилиб келаётгани учун ҳам башариятнинг бу кўҳна араваси ўз йўлида давом этяпти. Зеро, ҳар бир инсон ўзича бир олам. Ҳар бир инсоннинг ҳам бир-бирини такрорламаган ўз ички қонунлари бор. Улғайганинг сари сенинг ҳақиқатларинг ҳаётнинг темир қонунларига тўқнаш келади, ёлғонлари билан кесишади. Шахсни Шахс қиладиган изтироб мана шу тўқнашувнинг сарҳил меваси бўлса керак. Шу изтироб сизни улғайтиради, оломонлашиб кетишингизга йўл қўймайди.

Негадир санъаткорнинг кўзидаги ёшлар, уларнинг пастга қараб думалаши менга абадий жазога маҳкум этилган афсонавий Сизифнинг харсанг тошини эслатди... Наҳотки, чўққига чиқолмай сарсон бўлган бу машъум тош ҳануз думалашда давом этаётган бўлса!

Иқбол ҚЎШАЕВА,
«JanнатМақом», декабрь—январь,
2006—2007

РАВШАН СОЛИХОВ

(1946—2007)

«Яхши инсон эди раҳматли». Бу инсон умрига берилган энг юксак баҳо аслида. Ана шундай чинакам инсон сифатида яшаб ўтган чин инсон **РАВШАН СОЛИХОВ** эди.

Айтишларича, чуқур қолдирмаган ҳар қандай из учар эмиш. Зеро, яшамоқ фақат нафас олмоқ эмас. Балки ҳаракат демакдир. Ҳаракат эса бу сенинг бедор тунларинг ва ҳаловатингни азобларга алиштиришингдир. Равшан Солиҳов мана шундай чинакам ижодкорлардан эди.

Саҳнадаги партнёри Ботир Муҳаммадхўжаев хотирлайди:

«Бу ёруғ оламда ҳаммининг ўз ўрни бор. Аммо Равшан Солиҳов феномени олдида мен ҳаммиша бош эгаман. Бу инсон чин маънода саҳна учун яралган инсон эди. Тинмай ўз устида ишларди. Импривизацияси кучли эди. Ундан саҳнада нур таралар эди. Бу нур унинг партнёрига ҳам борар эди. Қаршисида рол бажарётган инсон доим унинг чехрасига маҳлиё бўлиб, роль ичига шўнғиб кетарди. Ҳар бир театрнинг ўзига хос актёрлари ва бетакрор инсонлари бўлади. Муқимий номидаги мусиқали драма театрининг мана шундай актёрларидан бири Равшан Солиҳов эди. Баъзида учрашувларга борсак, бу актёрни кўрган мухлислар ўз-ўзидан кулиб кетаверишар эди. Чунки у мана шундай комик актёр сифатида ҳаммининг ёдида қолган эди-да».

Актёрнинг шогирди Алишер Отабоев хотирлайди:

«Одатда, ҳар бир инсон ҳақида айниқса, у бу ёруғ оламни тарк этиб кетгандан кейин, доим у ҳақида яхши гапларни гапиришади. Лекин Равшан Солиҳовни тирик чоғида ҳам ҳеч ким ёмонламаган. Уни билган барча инсонлар бу гапимни тасдиқласа керак. Бу одам шунақанги камтарин, болафеъл одам эди. Бунақанги одамлар камдан-кам дунёга келади. Мен доим у кишининг ёнларида бўлганман. 30 йилдан бери бу одамни биламан. Тўғриси айтсам, бу инсон ичида бир дард билан кетди. Энди айтиб бўладиган гаплар бор ва айтиб бўлмайдиган гаплар бор...»

Армонингиз борми? Юзланасиз суҳбатдошингизга. У сизга армонларни тахлаб ташлагани етмагандек, кўзларига ёш олиб дилингни симобдек эритади. Начора, ҳаёт шундай оқ ва қора ранглардан иборат.

Аммо ишонинг, тундан кейин, албатта, кун келади. Демак, сиз яна ўша армонлар ичида шўнғиб яшайверасиз.

Унинг опаси Машҳура Солиҳова:

«Ўзи бизлар отамдан жуда эрта етим қолдик. Равшан ўғил бола бўлгани учун ҳаётнинг ҳамма оғир ва енгили унинг бўйнида қолди. Эзилиб ўсди. Аммо жуда фикри тийран ва доно эди. Ҳамма нарса тезда унинг эсида қолар эди. Ҳаттоки бир воқеа бўлган: Синфда ўртоғи билан дарсда гаплашиб турганида уни устози турғизиб сўраса, ҳаммасини айтиб берган. Ўртоғи оғиз ҳам очолмаган. Шунда унинг устози қойил қолиб, худо хоҳласа, сендан келажакда катта инсон чиқади, деб башорат қилган экан».

Унинг турмуш ўртоғи Дилором Солиҳова:

«Биз ўзимизнинг қисқа умримиз давомида жуда сермазмун умр кечирдик. Улар оилага меҳрибон, болалари учун жуда ибратли ота эдилар. Уйдан кирган ва чиққан пайтларида ҳар доим кулиб, ушчақчақ юрар эдилар. Бирга юрган пайтларимизда одамлар уларни кўриб кулиб юборишар эди. Ҳар бир роль ҳам, одатда, ўша санъаткорнинг ўзидан келиб чиқади аслида. Бу инсон ҳам худди шундай беғубор инсон эдилар. Минг афсус, биз инсонлар ҳамма вақт ҳам инсонларнинг омонат ва ғанимат эканлигини англаб етавермаймиз. Худди яна сен у билан минг йил бирга яшайсан. Ҳамма нарсага улгурасан. Ана шу сенинг миянгда қотиб қолади. Ҳақиқатдан ҳам хом сут эмган бандамиз-да. Мана, ҳозир уларни йўқотганимиздан сўнг энди уларнинг қадри билиняпти. Айни болаларини бўйи етиб, тўйлар қиламиз, деганимизда кетиб

қолдилар. Начора, илож йўқ. Энди ёлғизлик нима эканлигини билапман назаримда. Турмуш ўртоғи бор аёлларга айтадиганим: Турмуш ўртоғингларни асранглар, улар уйнинг чироғи. Сўнг уйлар нурсиз, ҳаёт эса файзсиз бўлиб қолар экан.

Ҳаёт ўз-ўзича яхшилик ва ёмонлик ҳам эмас. Сиз уни нимага айлантиришингиз ўзингизга боғлиқ. Оддий кунларни байрамона ва байрамона кунларни азага айлантириш ўзингизда қолган гап. Нега дейсизми, чунки ҳар бир инсон бу ёруғ оламда ўз билганича яшайди. Атрофдагиларини боқий ва барча нарса шундай бўлиши керак қабалида яшаб ўтишади. Бу фоний дунёни икки марта берилмаслигини билиб туриб ҳам бир мартаба яшай олмайдиган инсонлар бор орамизда. Зеро унутмайлик: Умр ганимат ва омонат. Ва кўрсатув шиорига айланган ҳақиқат тиригимизда бир-биримизни авайлаб-асрайлик.

РУСТАМ ҲАМРОҚУЛОВ

(1953—1989)

***Кулгу қалб қўшиғи, дил ободлиги,
Ақду заковатнинг қувонч-шодлиги.***

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Рустам Ҳамроқулов кулгусевар халқимиз қалбидан чуқур жой олган. У бу соҳани жону дилидан севиб, ҳаётининг бир бўлаги деб биларди. Унга шунчаки эрмак ёки тирикчилик манбаи деб қарамаган. У ҳамиша соф ўзбекона, заминий кулгуларни қидириб, халқниг ўзидан олиб ўзига совға қиларди. Шунинг учун ҳам у кириб келган давраларда нур ва чин маънода кулгу-хурсандчилик кириб келарди.

Рустам Ҳамроқулов 1953 йил август ойида Наманган вилоятининг Поп туманида дунёга келган. 1970 йил ўрта мактабни тугатиб, шу йили Островский (ҳозирги Маннон Уйғур) номидаги Тошкент Давлат санъат институтининг драма ва кино актёрлиги факультетини тугатади. Шу йиллар орасида тил ва адабиёт ўқитувчиси Мавжуда ая билан турмуш қиришади.

Бугунда у ижро этган барча аския ва ҳангомалар мухлисларнинг ўлмас маънавий меросига айланган. Чунки унинг кулгуси остида ижтимоий юк бор эди. Инсон нима учун кулаётганини бир зум ўйлаб, сўнг яна шу ҳақда чуқур ўйлаб кўрар эди. Худди шу маънода у ижро этган барча аскиялар маънан, руҳан тарбиялаган.

Рустам Ҳамроқуловнинг рафиқаси эслайди:

«Ҳақиқатдан ҳам у киши нафақат саҳнада, балки ҳаётда ҳам хушчақчақ инсон эдилар. Ҳаётдаги оддий бир ҳолатлардан ҳам улкан шодлик ясай олардилар. Ҳеч қачон бировни ғийбат қилганларини эшитмаганман. Шунинг учун ҳам ҳамма ерда ишлари юришиб кетарди. Баъзида мен хафа бўлиб ўтирган бўлсам: «Эҳ, онаси, ҳаёт бизни эмас, биз ҳаётнинг устидан кулиб яшашимиз керак», деб мени чалғитардилар. Энди ўйлаб қарасам, бу инсон ҳаётнинг арзимаган икир-чикирини ўзларига олмасдан, фақат қувноқликни, шўхлик қилишни ёқтирган эканлар ва бутун оила аъзоларимизни ҳам шундай тарбиялаганлар. Шу қисқа умр ичида ўзларидан кейин шодлик ва қувноқлик ҳайкалини қуриб кетдилар. Менимча, инсоннинг чинакам бахти ҳам шунда бўлса керак.

Мен бу инсонни фақат умр йўлдошим бўлганлиги учун эмас, оддий бир инсон сифатида ҳам худди ана шундай таърифлаган бўлардим. Бегона одамларнинг дардини ҳам ўйлаб юрардилар. Баъзида: «Ўзингизни ўйла-сангиз-чи, — деб койиб берардим. — Онаси унақа худбин бўлма, агар сен фақат ўзингни яхши кўрсанг, унда сенинг одамийлигинг қаерда қолади», дердилар. Кимлар учундир бу гаплар баландпарвоз, қуруқ гаплар бўлиб туюлиши мумкин. Аммо ростдан ҳам улар шунақа инсон эдилар.

Яна бир нарсаси: бу дунёда ота-она фарзанд учун улкан бахтдир. Икки ўғлим ва қизим отасининг ўзгинаси. Айни пайтда ҳам отасининг изидан бормоқда».

«Ота-она фарзанднинг бу ёруғ дунёдаги улкан бахтидир. Биз қанчалик халқнинг ичига кириб борган бўлсак, буларнинг барчасининг замирида отанинг меҳнатлари борлигини ҳис этамиз, — дейди **Самандар Ҳамроқулов**. — Катта давраларда, улкан саҳналарда, мана Рустам Ҳамроқуловнинг ўғиллари келяпти, деса, бу бизга қанчалик фахр бўлса, шунчалик маъсулият ҳамдир».

«Мен Рустам Ҳамроқулов ҳақида гапирганда унинг аския санъати тарихида ўз ўрни, ўз овози бор қизиқчи деб биламан, — деган эди кулгу дарғаларидан бири **Ҳожибой Тожибоев**. — Унинг санъати ҳеч кимникига ўхша-

масди. Сўзга жуда чечан эди. Ҳар қандай жиддий даврада ҳам у ўша аудиторияни кулдира оларди. Қизиқчининг асосий санъати ҳам шунда. У халқнинг дилидаги нарсани қитиқлаб топиб оларди ва унинг қалбида тахланиб ётган дардни кулги йўли билан кўнглидан чиқазарди. Шунинг учун бўлса керак, халқимиз ҳали-ҳанузгача бу инсоннинг номини унутмаган. Унутмайди ҳам».

Искандар Ҳамроқулов хотирлайди:

«Отамнинг номлари ҳали-ҳанузгача унутилгани йўқ. Бунга менинг ишончим комил. Чунки биз баъзи давраларда ўтирганда отангиз айтган аскиядан бўлсин, деб қолишади. Шундан мен биламанки, демак, отам Рустам Ҳамроқулов айтган аскиялар ҳали-ҳануз одамларнинг қалбидан, юрагидан жой олган экан. Менимча, инсон барҳаёт-лигининг сири ҳам шунда бўлса керак. Руҳ инсон жисмини тарк этиши мумкин, аммо унинг руҳи ҳамма вақт халқнинг қалбида, яқинларининг юрагида бўлади. Мен ишонаманки, ўзбек халқи отамни ҳеч қачон унутмайди. Чунки отам мана шундай яхши инсон эдилар.

Халқнинг дардини топиш ҳам жуда қийин нарсаси. Чунки турли инсонларнинг дардлари турлича бўлади. Уларнинг ҳам қалбини тушуниб, дардини гапириш, бу инсондан анча машаққат талаб қилади. Чунки қўшиқчи қўшиғини айтиб чиқиб кетиши мумкин, аммо аскиячи йиғилган халқни кулдириши керак. Чунки у фақат шу учунгина саҳнага чиқади. Отамиз бу нарсани чин маънода уддалаганлар. Шунинг учун ҳам ҳалигача халқ қалбида. Кейин

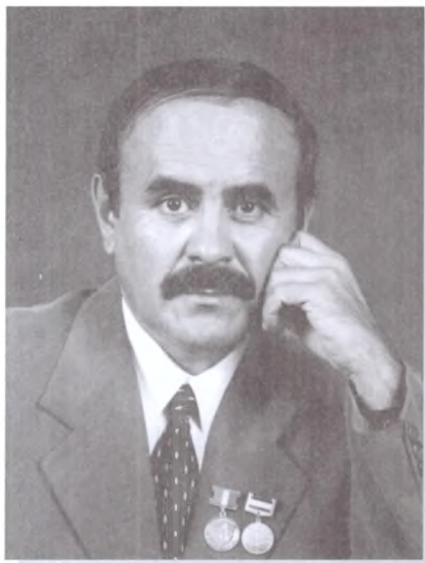
Рустам Ҳамроқулов

айтишларича, отам саҳнага чиқишдан олдин саҳнани ўпиб, тавоф қилиб чиқарканлар. Бунинг сири ҳам ўзгача. Шунинг учун ҳам саҳна у кишига ҳеч қачон панд бермаган».

Ҳақ гап. Рустам Ҳамроқулов деб эълон қилиниши билан бутун халқ кўзғалиб кетарди. У чиқмасдан туриб руҳан кулгига тайёрлашарди ўзларини. У кўриниши биланоқ халқ гулдурос қарсақлар билан кутиб оларди. Гарчи унинг вақти тугаган бўлса ҳам халқ уни кўйиб юбормасдан «яна бир жуфт бўлсин», деб талаб қиларди. Рустам Ҳамроқулов аскиячилик мактабини яратган кулгу усталаридан бири эди. Лекин тақдир экан, қисқа умр кўрди.

*Яхши инсон яшаб ўтди десалар,
Шу ҳам бир ҳикмат-ку, кетар чоғингда.
Демак, бекор ва бесамар яшамай,
Недир қолдирибсан ҳаёт боғида.*

ҲОЖИБОЙ ТОЖИБОЕВ

(1955—2008)

Ўзбек қизиқчилик санъатида ўзига хос мактаб яратиб, миллионлаб қулгисевар мухлислар қалбидан жой олган улкан истеъдод соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳожибой Тожибоев санъат оламида ўздан ёрқин из қолдирди...

КУЛГИ БИЛАН ВИДОЛАШУВ

Биз Ҳожибой ака билан узоқ йиллик қадрдон дўст эдик. Кулги ҳақида, кулги санъати хусусида ва унинг бетакрор ижоди борасида узоқ суҳбатлар қурганмиз. У изланувчан, ижодий меҳнатдан асло чекинмайдиган, одамларни қулдиришдан чарчамайдиган заҳматкаш кулги устаси эди.

Ҳожибой Тожибоев кулгини ҳаётдан, одамлардан олиб, яна одамларга беминнат ҳадя этган кулги боғининг ниҳоятда маҳоратли боғбони эди. Кулгини севар, ардоқлар ва юксак даражада қадрларди. Шу боис у яратган ҳангомалар мухлисларнинг ўлмас маънавий мулкига айланди. Одам нима учун кулаётганини бир зум бўлса-да, ўйлаб кўриб, юраги кулги «изтироб»и билан ёнарди. Шу боис ҳам Ҳожибой Тожибоевнинг ижоди мухлисларни маънавий жиҳатдан тарбиялашда юксак аҳамиятга эга. У одамни кулги билан тарбиялаш, руҳан поклаш мумкинлигини яна бир бор исботлаб берган санъаткор.

У гапирмасдан, оддий қараш ва мимикалар билан кулдира оладиган улуғ комик эди.

Ҳожибой Тожибоев сўнги ўн йил ичида «Истиқлол» (олдинги «Халқлар дўстлиги») саройида икки кундан етти кунгача якка ўзи концерт дастурларини намойиш этиб келаётган эди. Лекин мухлислар унинг кулгисига тўймасди. Унинг кулгиси юракларга ҳаёт олиб кирарди, қалбларга малҳамдай ёқарди. Шу боис ҳам жамиятдаги, одам феъл-атворидаги камчилик ва қусурларни даволар эди. У ҳеч қачон кулгига хиёнат қилмади, кулгининг обрўйига путур етказмади, кулгини кадрсизлантормади. Бачкана ва саёз кулгидан ҳамиша узоқ бўлди.

Энди кулги ҳам унинг номини улуғлайди, шарафлайди. Алвидо, Ҳожибой ака! Энди кулгингиз жаннатларда эшитилиб турсин!

Ашурали ЖЎРАЕВ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳожибой (Ҳожимурод) Тожибоев 1955 йил 25 августда Хўжанд вилоятида туғилган. 1971 йилда ўрта мактабни тугатган. 1973–1977 йилларда Маннон Уйғур номидаги Тошкент Давлат санъат институтининг драма ва кино актёрлиги факультетини тамомлаган.

1977–1981 йилларда Хўжанд вилоятининг Шукур Бурҳонов номидаги Нов ўзбек мусиқали драма театрида актёр бўлиб ишлаган. 1981–1985 йилларда эса Андижон вилояти филармониясида бадний сўз устаси бўлган. 1985 йилдан бошлаб оммавий ва катта саҳналарда махсус репертуарлар тайёрлаб, яккахон концертлар намойиш қилиб келган.

Ҳожибой Тожибоев қизиқчилар орасида биринчилардан бўлиб «Истиқлол» (олдинги «Халқлар дўстлиги») саройида ўзининг яккахон концертини катта олқишлар билан намойиш этди. Бу концертлар унинг ўз истеъдодини, репертуарини томошабинлар имтиҳонидан қайта ўтказиши билан бирга, қизиқчилик санъатимиз нақадар бойлигини, юксаклигини ва кўп қиррали эканлигини яна бир бор исботлади. Шунингдек, миллий қизиқчилик санъатида Ҳожибой Тожибоевнинг ўзига хос ижро услуби, кулги йўли ва мактаби борлигини томошабинлар, мутахассислар ҳамда барча кулги мухлислари эътироф этганлар.

Мирзабек Холмедов:

«Ҳожибой ака оламдан ўтди. Битта кулги дарғаси кетди. Менга акамдек эди. Битта армоним, у кишининг жасадини шу ерда ўзимиз дафн қилайлик, десам, акалари, «Йўқ, ўзининг юртига олиб борамиз», дейишди. Ким эшитса, юзига фотиҳа тортиб, «Қандай яхши инсон эди-я, деяпти. Инсон сифатида бировга зиёни тегмасди. Оиласига, юртига садоқатли эди. Ўзи жиддий бўлишига қарамасдан, кириб келган даврасида кулги пайдо бўларди. Ҳожибой акага тақлид ҳам қилиб бўлмасди. Сабаби,

у киши шундай — Ҳожибой бўлиб яралганди. «Ҳақиқий ўзбекнинг ўзи қизиқ, тожикнинг сўзи қизиқ», дерди. Аллоҳнинг иродаси... Бировларга жигари хаста десак, «Ичармиди?» дейди. У киши ўзини ҳурмат қиларди, ичмасди. Бу хасталик ўлимга бир баҳона-да!»

Ботир Муҳаммадхўжаев хотирлайди:

«Мен ҳайрон қоладиганим бу инсон ҳеч қачон сўзда адашмаган. Қўрқмасдан 5 кунлаб концерт берарди. Биз одам кирмай қолса-чи, бугун зал тўлармикин ишқилиб деб жонимиз ҳалак бўларди, лекин бу «ягона бўри» (уларга мен шундай ҳазиллашар эдим) қўрқмасди. 10 кун концерт берса, назаримда ҳамма яна қайта-қайта кирармиди, хуллас, билмайман. Хуллас, мен унинг шу томонига беш кетганман.

Одамохун, яхши инсон эди. Шунча йил халқни кулдирди. Ўз устида тинимсиз изланди. «Янги гап топсам-у, халқни кулдирсам», дерди. Биз саккиз киши йиғилиб, ўз ёғимизга қовурилиб концерт

берардик. Ҳожибой ака эса бир ўзи икки соатлаб концерт қўярди. Кулгили гаплари қолди-ю, ўзи энди йўқ (хўрсиниб)».

Валижон Шамшиев:

«Ҳожибой аканинг ўлими ҳақида саҳнага чиқишимдан уч дақиқа олдин эшитдим. Ҳали ўзимга келмасимдан эълон қилишди, саҳнага чиқдим. Сабр қилиб, ичимга ютдим, аммо бўлмади, йиғлаб юбордим. Бугун шундай галати кун. У киши тубсиз денгиз эди. Бир ҳолатни маҳкам ушлаб олиб,

томошабинни маза қилиб «чўмилтирарди». Жуда мулойим гапирарди. 2005 йилда концерт қўйганимда у кишини чақирмоқчи бўлганман-у, истиҳола қилганман. Ҳожибой ака концертимни диск орқали кўрган экан. «Валижон, концерт яхши чиқибди», деб мулойимлик билан аяб гапирганди. Ҳеч қачон гина қилмасди (йиғлаб юборди). Шу одам умрининг охиригача концерт қўйди. Бу ишни ҳар ким ҳам қилолмайди. Ўзига айтсак бўлмасмиди, шу сўзларни?...

Жойи жаннатда бўлсин! Санъаткор тобутга ўхшайди. Майитни кўмиб бўлгандан кейин тобутни четга суриб қўйишади. Лекин Ҳожибой ака халқ қўлида қўлма-қўл бўлди. Ҳудо хоҳласа, у кишининг йўлини давом эттиришга ҳаракат қиламиз. Ўзи ҳам, «одамларни кулдиришдан тўхтамаслик керак. Биз кулгининг вақтинчалик эгасимиз», дерди.

Ҳа, ҳанузгача кулгисеварлар ва шу соҳанинг мутахассислари унинг чексиз санъати олдида ҳамиша чуқур ҳурмат бажо келтириб, кўзда ёш, дилда армон, сўзларида ғам ва алам билан ёдга оладилар.

Ҳа, ўзбекнинг ўзи, тожикнинг сўзи қизиқ. Аммо кулгу дарғаси Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳожибой Тожибоев бу икки жиҳатни ўзида мужассамлаб, ҳар икки миллат учун баб-баравар хизмат қилганлардан.

Шунинг учун бу эгизак миллат вакиллари уни ҳамиша ширин хотиралар билан ёдга олиб, ҳангомасини эшитиб, барибир, Ҳожибой қизиқ бошқача эди, деб эслашади.

Бу бир кам дунёда ҳамиша бири кам бўлиши ҳақ гап. Ўзбек қизиқчилик мактабининг бетакрор санъаткори, кулгу дарғаси, сўз устаси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳожибой Тожибоев 2008 йил 24 июль куни оламдан ўтди.

Уни узоқ давом этган жигар церрози хасталиги орамиздан бевақт олиб кетди. Марҳумни ўзи туғилиб ўсган Хўжанд шаҳрига кузатдилар. Орадан бир неча сония ўтгач, айни ёз чилласи кунларида қаттиқ жала куйди. Қайсидир маънода осмон ҳам йиғлаб, кўз ёш билан сўнгги манзилга кузатди. Аммо унинг руҳи ўлмайди, хотираси кулгусеварларнинг ер юзида битта вакили қолгунича яшайверади. Худди шу маънода унинг ижоди ва кулгу бобидаги улкан хизматлари абадиятга дахлдор бўлиб қолаверади.

ОДАМДАН ШИРИН ХОТИРАЛАР ҚОЛСИН

ёхуд Ҳожибой Тожибоевнинг сўнгги интервьюси

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳожибой Тожибоевнинг вафот этганини эшитган мухлислари бир қалқиб тушгани

аниқ. Кўпчилиги ишонишмади. «Машхурлар ҳақида шундай миш-мишлар бўлиб туради» дейишди айримлар. Йўқ, ўлим ҳақ экан. Ўлим келганда қайтиш бўлмас экан. Ҳожибой ака орамиздан эрта кетдилар. Вафотларидан бир неча ой олдин Ҳожибой акадан интервью олган эдик. Ҳожибой ака ҳар бир саволни диққат билан тинглар, дарҳол жавоб беришга шошилмай, яна сўраб олишдан истиҳола қилмайдиган инсон эканликларини «Бекажон» муштарийлари талабларига биноан уюш-тирган суҳбатимиз давомида илғаб олган эдим. Шундан сўнг Ҳожибой ака билан бир неча мартаба суҳбатлашдим ва бу инсоннинг ниҳоятда кўп ўқиган, дунёқарашини теран ва бой эканлигига амин бўлган эдим. Бунинг устига жуда тартибли, босиқ инсон бўлиб, айрим санъат-корлардек «эрта келинг, индин келинг» деб тихирлик қилмасдилар. Ҳожибой аканинг отаси бир уй одамни кулдириб ўтирадиган суҳбати жонон инсон бўлган эканлар. Ўша инсоннинг ўғли Ҳожибой Тожибоев эса миллионлаб томошабинларнинг қадрдонига айланди, қизиқчиликни ўзи учун эрмак эмас, катта санъат, бурч деб билди, ўзбек халқининг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлди... Санъаткоримиз билан бўлган сўнгги интервью эди бу...

— Ҳожибой ака, юртимизда ишбилармон, тадбиркор аёллар кўпайди. Бундай аёлларга қандай баҳо берасиз?

— Ишбилармонлик, тадбиркорлик, раҳбарлик қобилияти аслида Аллоҳ томонидан берилган. Шундай аёлларимиз борки, катта-катта заводларда, фабрикаларда юзлаб, минглаб эркакларга бошчилик қилади. Айрим эркаклар қила олмайдиган ишларга ақллари етади, шунга ўзларида

куч-қувват топа биладилар. Бу осон иш эмас. Шунча эркакларнинг ичида ишлаши мумкин, лекин йўллари, қалблари тоза. Аёллик латофатини сақлаб турадилар. Хонадонларига киргач, айримларини танимайсиз ҳам, оддийгина уй бекасига айланадилар-қўядилар. Бундай аёлларимизга қойил қолмасдан, ҳайратга тушмасдан иложингиз йўқ. Тарихда ҳам шундай мардона аёлларимиз ўтган. Тўмарисни эслайлик. Юрт озодлиги учун эркакларни жангга бошлаган. Бибихонимни эслайлик. Амир Темурдек соҳибқирон фарзандлари тарбиясини шу кайвони, оқила аёлнинг зиммасига юклаган... Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Хуллас, мен юртимизда мана шундай ишбилармон аёллар кўпайишини орзу қиламан.

— **Айримлар шундай аёлларни эркакшода деб ҳам аташади-да?**

— Бу гапга қўшилмайман. Эркакшода аёллар бутунлай бошқача бўлади. Эркакшода аёллар худди эркаклар каби сўкинадилар, ёқалашадилар, ўнта эркакнинг ичида ўтириб олиб бемаза аскиялар айтадилар. Яна шундай хотин-қизларимиз ҳам борки, уларга тан бериш керак. Молга ўзи қарамаса, бозор-ўчарни ўзи қилмаса, кўнгли жойига тушмайди. Уларда эркакларга хос мардлик бор.

— **Ҳожибой ака, сиз концертларингизда одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқмайсиз. Бу табиатингизга хос одатми ёки залда хотин-қизлар кўп бўлганлиги учун истиҳола қиласизми?**

— Ҳар иккаласи ҳам. «Битта ҳажвия айтгин, шундан сенинг

кимлигингни билиб оламан» деган гап юради. Томошабин жуда зукко. Оғзингиздан қандай гап чиққанлигига қараб, қандай тарбия олганингизни билиб олади. Мен хотин-қизларимизни ҳамиша ҳимоя қиламан, концертларимда ҳам ҳазил-хузул қилсам-да, улар томондаман. Улар бизнинг муҳтарама оналаримиз, севикли опа-сингилларимиз-ку. Ахир уларда Аллоҳ берган гўзаллик бор, латофат бор. Аёл ўзига берилган мана шу хислатларни йўқотиб қўймаса, турмуш чорраҳаларида учраб турадиган машаққатларни сабр-тоқат билан енгиб ўтса, кўзлаган манзилига етиб боради. Афсус, ҳаётда тўрт танга топиш учун ҳеч нарсадан қайтмайдиган хотин-қизларимиз ҳам йўқ эмас. Бундай аёллар пул топадилар, аммо обрўлари бўлмайди, аёллик шаънлари бўлмайди. Бундай аёллар эрнинг шўри. Эрига «Ҳа, мен олиб берган костюм-шим ярашибдими» деса, бундан ортиқ шармандалик бўлмаса керак. Бундай аёллар билан яшаш қийин. Бу сингари аёлларнинг дастидан костюмини елкасига ташлаб, уйдан чиқиб кетадиган эркаклар ҳам топилади. Аёл неча ёшда бўлишидан, қанча пул топишидан қатъий назар, топаётганини миннат қилишдан ўзини тийиши, эрининг ҳурмат-иззатини жойига қўйиши керак. Эри нотўғри гапирса ҳам, «тўғри айтяпсиз» деб турса, аёл шу ўринда ютади. Шу эркак ичида, барибир, аёлни тан олади, ҳурмат қилади. Ишдан қайтганингизда эрингизга салом бериб киринг, чиқаётганингизда рухсат сўранг. Бу сизнинг вазифангизга киради, азиз опа-сингилларим. Мен насиҳат қилаётганим йўқ. Бор гапни айтяпман.

– Сизнингча, замонавий аёл қандай бўлиши керак?

– Замонавий аёлми?... Дейлик, қўша-қўша китоблар ёзиб, илмий ишлар қилган бўлса-да, фарзандлари тарбиясига эътибор бермаса, унинг замонавийлиги қайда қолади, қани, ўзингиз айтинг-чи? Замонавий аёл, менинг назаримда, ҳар томонлама зукко, зийрак, ораста бўлиши керак.

– **Ҳожибой ака, онангизни кўргани қишлоққа тез-тез бориб турасизми?**

– Бир оёғим ўша ёқда. Онам Шаҳринисо ая етмиш беш ёшдалар. Онам ҳамиша «Ҳожибой болам, сен концертлар кўясан, ҳар хил феълли одамлар билан мулоқотда бўласан, ёмон одам рўпарангдан чиқиб кайфиятингни бузса, оғздан ножўя гаплар чиқса ҳам, сизники тўппатўғри дегин-да, йўлингда давом этавер. Ичингда «Сен яхши, сендан итим яхши» де, тамом-вассалом» дейдилар. Шундай инсонлар учраб қолса, «Қўлни ташланг, офарин, ҳамма гапларингиз тўғри» дейману, йўлимда давом этаман. Ёмон билан суришмаслик керак. Сукут сақлаган одам ютиб чиқади. Онамнинг паловларини, хамирли овқатларини, ёпган нонларини соғинаман. Борсам, онагинам тандирдан янгигина узилган нонни пақирчадаги сувга ташлаб қўядилар. Яхши кўришимни биладиларда. Маза қилиб ейман. Сўнг иккаламиз узундан-узун суҳбатлар курамиз.

– **Эру хотин ўртасида аразлар, гиналар бўлиб туради. Буни ҳаёт дейдилар. Шунда ким босикроқ бўлиши керак?**

– Аёл! Ўн дақиқа тилини тийиб турса, олам гулистон. Эркаклар оловга ўхшайди. Лов этиб ёнади-ю, бирпасда ўчади. Лекин айрим аёлларимизнинг «чакаген»и очилмасин. Бу ҳақда латифалар ҳам айтганман-ку.

– **«Бекажон» муштарий ва мухлисларингизга айтар тилакларингиз борми?**

– Эркаклар учун, биласизми, энг яхши тухфа нима? Аёлининг табассум билан қарши олиши, болаларини онаси бағрида соғу саломатлигини кўриш. Рўзгордаги камчиликларни билдирмай, эрининг, болаларининг кўнглига ёқадиган ширин-ширин таомлар пишириб берадиган бекаларимиз бор бўлишсин. Ифорларингиз хонадонларингизни ширин исларга тўлдириб турсин. Аёллар учун энг яхши тухфа нима дейсизми? Келинг, гул-пулни қўйиб турайлик, энг яхши тухфа эрининг ўзи, «хотинжон» деган сўзи, Хўш... Оналаримиздан фарзандларининг умрини охиригача эслаб юрадиган ширин хотиралар қолсин.

Изоҳ:

Суҳбатимиздан бир неча кун ўтгач, қадрдон танишларимиздан бири «Илтимос, Ҳожибой акани танийсиз. Уғлимни уйлантирмоқчи эдим. Самарқандга борармиканлар, сўраб кўринг-чи, шу инсоннинг

ашаддий мухлисман» деб ҳолу жонимга қўймади. Минг бир истиҳола билан узоқ ўйлана-ўйлана Ҳожибой акага қўнғироқ қилдим. Уйда эканлар, ўзлари дастакни олдилар. Тўй эгаси ҳамма шароитни қилиб беришларини, тўйга боришга вақтлари бор-йўқлигини сўрадим. Ҳожибой ака узоқ ўйлаб ўтирмай, шундай дедилар:

– Жоним билан борар эдим, синглим. Ҳеч қачон эл хизматидан қочмаганман. Афсуски, соғлиғим чатоқроқ. Узоқ йўлга юролмайдиган бўлиб қолдим.

Орадан кўп ўтмай Ҳожибой Тожибоев миллионлаб мухлисларини ташлаб кетдилар. Бу оғир жудолик бўлди...

Оғзи тўла кулги сўз устаси, инсонларни севган, шогирдларига меҳрибон устоз, болаларини еру кўкка ишонмаган ота, ўзбек ва тожик халқининг сеvimли фарзанди Ҳожибой Тожибоевнинг хотираси халқимиз қалбида мангу яшайди.

Меҳринисо ҚУРБОНОВА
тайёради

НАСРИДДИН РУСТАМОВ

(1955—2008)

Умр ўлчовли, ундан ҳар ким ҳар хил фойдаланади. Баъзилар ҳали вақт бор, улгураман, деган ҳаёлда бамайлихотир яшасалар, баъзилар эзгу ишларга ниҳоятда шошадилар, кўпроқ ишга улгуриш ҳаракатида бўладилар. Умрининг бир кунини ҳам бесамар кетказмай яшаганга не етсин.

Насриддин Рустамов 1955 йил Бухоро вилоятининг Жондор туманида зиёли оилада туғилган эди. Театр ва рассомчилик институтидаги таҳсилни тугатиб, умрининг охирича Муқимий номли мусиқали драма театрида фаолият кўрсатган.

САҲНАДА ҚОЛГАН ИБРАТ

Марҳум санъаткор, Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий драма театри актёри Насриддин Рустамов ўзининг қисқа умрида ўзбек театр ва кино санъати учун катта ишлар қилишга улгурди. Театр саҳнасида Фарҳод («Фарҳод ва Ширин»), Ибн Салом («Лайли ва Мажнун»), Қора Ботир («Тоҳир ва Зуҳра»), Шерхўжа («Мангулик»), Маҳамат («Нурхон»), Бобур («Бобур»), Девона («Девона»), Мурод («Тўйлар муборак»), Арслон («Куёвлар конкурси»), Ота («Тошкентнинг нозанин маликаси»), «Фотима ва Зуҳра», «Ўлдинг, азиз бўлдинг») каби спектакллардаги мақтаса арзигулик образлари, «Маржона», «Шаббона», «Талваса», «Жондан азиз» фильмларидаги турли характердаги роллари халқимиз қалбида қолди.

Ҳа, ўлим бешафқат. Одамнинг ёшига, ишларини тугатган-тугатмаганига қараб ўтирмайди. *«Насриддин ака билан 30 йилдан ортиқ бирга яшадик, тўртта фарзандни вояга етказиб, ҳаётнинг турли пасту баландликларидан бирга ўтдик, — дейди актёрнинг*

турмуш ўртоғи, актриса Гулнора Рустамова. — Болаларга меҳрибон ота, шогирдларга қаттиққўл бўлса-да, билганларини ўргатишдан чарчамайдиган устоз бўлганлар. Энг асосийси, очиқкўнгли, бағрикенг, қалби пок, саҳий инсон эдилар».

— Фарзанд учун отани йўқотиш оғир мусибат экан, — дейди қизи, таниқли суҳандон Дилдора ўкинч билан. — Ота борлигида кўнглинг хотиржам, худди абадий ёнингдадай бепарво юраркансан. Аслида ҳаммамиз

ҳам шундай бир-биримизга ганиматмиз. Айниқса, ота-оналаримиз тириклигида қўлдан келган хизматимизни, яхши сўзимизни аямаслигимиз, иложи борича кўнгилларини кўтаришга ҳаракат қилишимиз керак экан.

Насриддин Рустамов фарзандларининг учтаси санъатнинг турли соҳаларида оталарининг ишини давом эттирмоқда.

Отабек Рустамов «Шод» гуруҳидаги тенгдошлари билан миллий эстрада йўналишида изланишлар олиб бораётир. Бугунги кунда радио ва телевидение орқали қўшиқлари янграб турган бу гуруҳнинг ўзига яраша мухлислари бор. Кичик ўғил Нуриддин ҳам санъатдаги илк қадамларини қўймоқда. Кенжа қиз Дилором эса тиббиёт йўналишида таълим оляпти.

Баъзан театрда эллик йил фаолият кўрсатиб ҳам ижодини биров сезиб, биров сезмай ўтиб кетиш мумкин. Насриддин Рустамов эса қисқа муддатли ижодий фаолияти давомида Муқимий номидаги театр саҳнасида ўзига хос из қолдириб кетди. Театрнинг етакчи санъаткорлари, актёр билан бир саҳнада ижод қилган Марям Ихтиёрова ва Меҳри Бекжонованинг эътироф этишларича, бўйбаста, ақлу ҳусни саҳнага ярашган Насриддин Рустамов ҳамкасблари орасида ҳурмати баланд, атрофдагиларга меҳрибон, ҳис-туйғулари қалбида тошиб турадиган, кучли актёр бўлган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Боир Холмирзаев ҳамкасбининг бевақт ўлими ҳақида афсус-надомат билан сўзлади:

Ҳавас қилса қилгудек актёр, катта юрак соҳиби эди. Очиғи, у билан бир саҳнада роль ижро этиш осон эмасди. Кўплар чўчирди, ўзига яраша салобати бор эди. Ҳар бир роль устида қаттиқ меҳнат қилар, ишда ўзини умуман аямасди. Саҳнамизда тилга олишга арзигулик роллар яратишга, ўзининг «мен»ини яққол кўрсатишга улгурган бўлса-да, кўпгина орзулари армонга айланиб қолди. Ҳали театрда, кинода қиладиган ишлари жуда кўп эди. Афсус! Жойи жаннатда бўлсин.

Насриддин Рустамовнинг орзу-умидлари фарзандлари фаолиятида, қадрдон дўст-ҳамкасблари ишларида рўёбга чиқади. Бу санъаткорнинг саҳнага меҳр-муҳаббати, бетакрор истеъдоди кўпларга ибрат бўлиб қолади.

Алия ТУЛЕНБАЕВА,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати».
2009 йил 30 январ

НУРЛИ САҲИФА

*Лампам ёнур... Яраланган қанотдай оғир,
 Ўй босади.
 Юрагимда гўё сал ёруғ,
 Қийналаман.
 Тиришаман, ҳушим паришон.
 Ўтмиш, ҳозир ва келажак кўринур ҳар он.
 Тиришаман, бутун кучим кўзимга келар,
 Чироғимга паришондек уринар йўллар.*

Насриддин Рустамов

Орамиздан бевақт кетган сеvimли актёримиз, ҳамкасбимиз ва биродаримиз Насриддин Рустамовни эслайман. Эслайману, юрагим оғриқли ва алланечук ёруғ хотираларга тўлиб кетади.

Уни яқиндан билган кишиларнинг хотираларига қулоқ тутаман. Уларни эшитаману,

бу ўзига хос санъаткорнинг Муқимий номли Ўзбек давлат мусиқий театрининг нурли бир саҳифасига айланиб қолганига ишонаман.

«Насриддин ёшлигиданоқ мусиқани эшитса, қўлчаларини қимирлатиб, ғайритабиий овоз чиқариб ўйнарди, — дейди актёрнинг катта опаси Мўмина опа чуқур хўрсиниб. — У мактаб залларини тўлдириб шеър ўқир,

мактаб радиосида чиқишлар қиларди. Байрамларда рақс тушиб, ҳаммани қойил қолдирарди. Кўпинча, қишлоқда ўтказиладиган байрамларда ўзи шеър ёзиб, рубобда ўзи ашула қилиб айтарди. Уни томоша қилганлар гоҳида йиғлаб, гоҳида хандон отиб кулар эди. Раҳматлик онамиз Насриддин укамга меҳрлари ўзгача эди. «Ўзимнинг найнов болам. Илоҳим орзуларинг ушалсин-а», деб унинг атрофида парвона бўлар эдилар. Онамлар ҳаёт пайтларида укамни телевизорда кўп кўрдилар. Бахтли онларни бошларидан ўтказдилар. Аммо Аллоҳнинг иродаси экан. Укам ҳам онамнинг ёнларида кетди. 2008 йил 28 июл эди ўшанда...»

Мўмина опа биз билан суҳбатлаша туриб кўз ёшларини яширишга уринар, аммо қалбидан шиддат билан келаётган фарёд уни ошкор қилиб кўяр, опага қўшилиб бизнинг ҳам кўзларимиз ёшга тўларди.

Насриддин ака ўз оиласининг, авлодининг фахри бўлган. Кўп ишларни унинг маслаҳати билан қилишаркан. Оилада бир қиз, беш ўғил бўлишган экан. Ҳа, халқ суйган Насриддин Рустамовнинг вафоти нафақат оиласи, яқинлари учун, балки ўзбек театр санъати учун ҳам жудолик бўлди.

Насриддин аканинг «Фарҳод ва Ширин» мусиқали драмасида Фарҳод образини ўйнагани эсимда. Хисрав шоҳни Ўзбекистон халқ артисти Маҳмуджон Ғофуров, Шеруя ролини мен ижро этганман.

Атоқли санъаткор Маҳмуджон Ғофуров Насриддин акани Фарҳод ролида кўриб, «Бу ролни ҳамма ҳам ўйнайвермайди, буни мендан кейин сиз ўйнаяпсиз, йигит. Ёмон эмас», дея эътироф этганди. Ҳолбуки мусиқали театримизнинг устунларидан бўлган Маҳмуджон Ғофуров унча-мунча актёрларга тан беравермайдиган санъаткор эди. Аммо Насриддин акага у кишининг меҳри бошқача эди. Эсимда бор, устоз бир суҳбатларида «Муқимий театрида ўнта бўлса биттаси, иккита бўлсаям биттаси, битта бўлса ҳам ўзи, Насриддин ана шундай ҳақиқий мусиқий актёр», дегандилар.

Насриддин Рустамов театримизда саҳналаштирилган кўплаб спектаклларда аксарият бош қаҳрамонларнинг ролларини ижро этган. Мен ҳам бир актёр, бир шогирд, оддий мухлис сифатида унинг иқтидорига тан берардим. Очиги, у ижро этган ролларга, театр тили билан айтганда, «иккинчи гуруҳ» сифатида банд бўлганман. Лекин айрим роллари борки, Насриддин Рустамовдан кейин ҳеч ким ўша ролни ижро этолмас эди. Бу бор ҳақиқат. Масалан, «Прометей» мусиқали драмасидаги Прометей роли, «Фарҳод ва Ширин»даги Фарҳод, «Ҳар кимки вафо қилса» мусиқий драмасидаги Бобур шоҳ, «Девона»даги девона, «Фотима ва Зухра»даги Ота, «Ўлдинг, азиз бўлдинг»даги Ота, «Мангулик»даги Шерхўжа, «Лайли ва Мажнун»да Ибн Салом ва бошқа ўнлаб ролларига у билан тенглаша оладиган талабгорлар йўқ эди. Режиссёрлар янги саҳналаштироқчи бўлган спектаклига, аввало, Насриддин Рустамовни банд қилар, ундан ҳам режиссёрлик, ҳам қўшиқлар жойлашувида фойдаланар эдилар. Чунки у қатнашган спектакл, ҳатто нўноқроқ режиссёрлик спектакли бўлса ҳам, муваффақиятли чиқарди. «Фарҳод ва Ширин» мусиқали драмасида ўндан ортиқ ария-дуэтлари мавжуд. Насриддин ака эса ҳам драматик, ҳам мусиқий жараёнларни қойил қилар эди. Бизнинг театримиз тили билан айтганда ўта кучли мусиқий актёрлардан эди у.

Насриддин ака билан сирдош, сафдош, елкадош уста-шогирд эдик. Унинг яхшигина қалами ҳам бор эди. Театрда намойиш этилган кўп саҳнавий композицион томошаларга унинг ўзи сценарий ёзарди. У қатнашган театр-концерт дастурлари ўта файзли бўларди.

Гастрол сафарларида тинимсиз иштирок этган Насриддин Рустамов Муқимий театрининг улуғлигини кўп ва хўп айтар эди. «Менинг тақдирим фақат мана шу табаррук театрга боғланган. Менинг борим ҳам, йўғим ҳам шу театр» дегани ҳамон ёдимда. Бетакрор актёр Насриддин Рустамов ҳақида ҳали кўп ва хўп ёзилади, деб ўйлайман. Юқоридаги ёзувлар эса шу хайрли йўлдаги бир уриниш, холос.

Боир ХОЛМИРЗАЕВ,

*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист,
«Театр», 2009/4*

РУСТАМ МАЪДИЕВ

(1956—2007)

Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театри санъаткори Ўзбекистон халқ артисти Рустам Маъдиевни ёдга оламиз. У киши 1956 йил Қашқадарё вилояти Касби туманида туғилган. Ўрта мактабни тугатгач, 1979 йилда Маннон Уйғур номидаги мусиқа драма факультетига ўқишга киради. Ва айнан 2000 йили шу ернинг ўзида режиссёрлик курсини ҳам тамомлайди. 1978 йилдан умрининг охиригача Муқимий театрида фаолият кўрсатади. Кейинги 10 йил давомида театр бош режиссёри сифатида иш олиб боради.

Рустам Маъдиев 50 дан ортиқ турли характердаги образларни яратиб, 1998 йилда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвонини ва, 2006 йилда Ўзбекистон халқ артисти унвонини олишга муяссар бўлади.

ЧИРОҒИ ЁНИҚ УЙ

...Хонадон олдида ихчамгина боғча. Кўп қаватли уй шароитида боғча тугул, битта дарахт ўтқазиб, уни кўкартиришга ҳафсала қилмайдиганлар қанча. Лекин унинг отаси деҳқон ўтган эмасми, қонида бор-да, экин-тикин қилса, кўнгли яйрайди.

—Бугун сен билан бир хомтоқ қилайлик, тоқлар ҳам сал енгиллашсин-а нима дединг? —дейди у менга синовчан разм соларкан. — Баҳонада тоқларга ишлов беришни ўрганасан, ахир бир кун керак бўлади.

Мана, қара, ҳосили деярли йўқ новдаларни мана бундай қилиб кесиб ташласанг, унинг қуввати ғуж-ғуж ғўра солганларига кетади. Кейин узумларимиз катта-катталигини кўриб, меҳнатимиз зое кетмаганига хурсанд бўламиз...

Ҳа, марҳум санъаткор, Ўзбекистон халқ артисти Рустам Маъдиевнинг бўш вақти ана шундай кечарди. Дов-дарахтларга умуман, ўсимлик дунёсига меҳри бўлакча эди, унинг. Пишиқчилик палласида қўшниларига узум, ўрик, гилос, олма улашарди. Ҳаммасини унинг ўзи етиштирган, ўз мўъжаз боғидан.

Меҳмоннавозликни ҳам қойиллатарди. Аввало, уйига борсангиз, азбаройи хурсандлигидан кўзида севинч ёшлари қалқиб, қулфи-дили очилиб кетарди. Дарров ош дамлаш тараддудига тушиб қоларди. Сабзи, пиёзни тўғраб, гўштни чиройли қилиб кесиб, ҳамма-ҳаммасини бир ўзи рисоладагидек тайёрлаб, бу жараёнларга бировни аралаштирмасди.

– Мен сенга айтсам, эркак кишининг қўли теккан таом бошқача бўлади, – дерди у. – Шунинг учун ҳам, биласан уйимдагилар мен тайёрлаган ошни яхши кўришади. Энди гап бундай. Эртага дам олиш кун. Бир жойга бориб дам олсак, нима дейсан? Сулаймон билан икковингга бор маҳоратимни ишга солиб ош қилиб бераман, келишдикми?

Шоир Сулаймон Ҳайдар билан Рустам акани олиб, айтилган жойга келамиз. Бу жой бизга хуш ёқади. Чунки хассос санъаткорнинг оши, ошиданам кўра, суҳбатижонлиги, айниқса, ҳазиллари кўнглимиз чигилини ёзади. Ҳар қадамда у кишини танийдиганлар чиқади. Албатта, таниганлар гаплашгиси келар, айниқса, талабалар дастхат олишга чоғланишади. Шунда Рустам ака, бўлинг, бўлинг, шоир бўлинг

эканда-а, улар мени эмас, аслида сизларни танишди, сушт босганидан мендан дастхат олиб қўя қолишди, деб ҳазиллашади. Ана шундай пайтларда Сулаймон Ҳайдар билан иккимиз ўз «машҳур»лигимиз устидан куламиз. Шунақа ҳазиллари, гурунглари чин дилдан, самимий чиқарди.

Муқимий номидаги мусиқали драма театридаман. Рустам Маъдиевни соғинганлар мен билан кучоқ очиб кўришишади.

— Рустам Маъдиевнинг театрда ўйнаган роллари, режиссёрлигида намоиш этилган, бевосита ўзи ёзган асарлар алақачон мухлислар кўнгил мулкига айланган, — дейди Ўзбекистон халқ артисти Файзулла Аҳмедов. — Айниқса, унинг қаламига мансуб «Оқибат», «Девона», «Бахтли бўл, дугонажон!» «Севги нидоси» каби асарлар кўпчиликнинг эътирофига сазовор бўлган.

— У инсондан жамоамиздагилар, айниқса, ёшлар кўп нарсани ўрганди, — дейди Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Боир Холмирзаев. — Рустам аканинг одамгарчилигидан ҳам кўп сабоқ олиш мумкин эди. У кишининг ҳаёти ўздан кейинги авлод вакилларига ўзига хос мактаб бўлди.

Ҳа, Рустам ака меҳр-оқибатни кенг мушоҳада этадиган инсон эди. Шу боис, агар туғилган қишлоғига борса, қавм-қариндошлари, қишлоқдошлари учун байрам бўларди. У кўпчиликнинг кўнглини олишга ҳаракат қиларди. Турли байрамларда кўпчилик қатори қозон кавлаб, ўчоққа ўт қаларди. Одамларни зериктирмаслик учун гурунгни, куй-қўшиқни қиздирарди. «Биз барчамиз ким бўлишимиздан қатъи назар, одамларга яқин бўлишимиз керак. Очиқ чеҳралик яхшида. Шунда ҳеч қачон ҳеч кимнинг ёдидан чиқмайсан», дерди у.

Афсуски, шундай беназир инсон, таниқли актёр, режиссёр, драматург бугун орамизда йўқ. У энди қалбимизда яшаяпти. Мен эса унинг энг яқин кишиси сифатида у ҳақда вақтида бирор нарса ёзолмаганимдан, меҳр кўрсатолмаганимдан таассуфдаман.

Кеча Рустам Маъдиевнинг уйига бордим. Қизи Хуршидабону пешвоз чиқди. Гўёки у: «Келинг, ўтиринг, ҳозир дадам ҳам театрдан келиб қоладилар», деяётгандек эди.

Мен ҳам беихтиёр кута бошладим...

МЕҲР-МУҲАББАТ ҚОЗОНДИ

Муқимий номидаги Давлат муסיқали театрининг истеъдодли актёр ва режиссёри Рустам Маъдиев саҳнада кўплаб турли-туман жозибали роғлар ижро этиш билан бирга томошабинлар меҳр-муҳаббатини қозонган «Девона», «Фотима ва Зухра», «Бу қандай бало», «Севги нидоси», «Оқибат» каби томошаларга режиссёрлик қилган. «Фотима ва Зухра» спектакли эса Абдулла Қодирий номидаги Республика Давлат мукофотига тавсия этилди.

— Рустам ака, нега актёр бўла туриб, режиссёрликка қўл урдингиз?

— Агар актёрдан режиссёр чиқадиган бўлса, бу ёмон нарса эмас. Актёр билан режиссёр сув билан олов эмас. Улар бир-бирини тўлдиради. Қайси режиссёр эл ўртасида ном қозонган бўлса, у яхши актёр ҳам. Масалан, Баҳодир Йўлдошевни айтиш мумкин. Режиссёр ўзи саҳна-лаштирган спектакллардаги образларни ўзи ҳис қилиб, ўзи талқин қилиб, ўзи ижро эта олса, унда яхши спектакль яратилади.

Актёрлар бир хазина. Актёрларни гапиртира билиш, фикрлата олиш керак. Бунинг учун режиссёрнинг тафаккури кенг бўлиши, ҳар доим ўқиб-изланиши, ишга юракдан ёндошиши лозим, юракдан чиққан асар одамлар юрагига етиб боради.

Нима учун режиссурага қўл урдингиз, дедингиз. Қани, айтинг-чи, сув бўйида турибсиз, бир одам чўкяпти. Ёрдам берасизми? Театр ҳам чўкаётган эди, томошабинлар қадами узилаётган эди. Ниятим театрининг кўтарилишига, бир пайтдаги шухратини тиклашга ҳисса қўшиш.

— **Биринчи режиссёрлик қилган спектаклингиздан кўнглингиз тўлганми?**

— Ўшанда бадий кенгаш Сидиқ Жўраевнинг «Севги нидоси» спектакли сценарийсини ўқишга топширди, ўқиб чиққач, образлар кўз олдимда жонлана бошлади ва театрдагилардан шу спектаклни кўйишга рухсат сўрадим. Муаллиф бошида қаршилик билдирди, аммо спектакль саҳна юзини кўргач, жуда-жуда хурсанд бўлди. Бу асар томошабинлар томонидан ҳам яхши кутиб олинди ва ҳанузгача саҳнадан тушиб кетгани йўқ. Бу менинг режиссурадаги биринчи қадамим.

Бир куни рафиқам «Шарқ юлдузи» журналида раҳматли Ўлмас Умарбековнинг «Фотима ва Зухра» деган романи чоп этиляпти. Ўқувчилар жуда қизиқиб ўқишяпти. Шундан бирон нарса тайёрласангиз бўлар экан», деб қолди. Асарнинг қўлэмасини олдим ва ёзувчининг рафиқасидан сценарий ёзиш учун рухсат сўрадим. Спектаклдаги кўшиқларни Нормурод Нарзуллаев, муסיқани эса Фарҳод Алимов ёзган. Тўғриси айтиш керак: бу спектакль томошабинларни театрга қайтарди.

— «Фотима ва Зухра» спектакли ҳақида қисқагина сўзладингиз. Бу спектакль ҳақиқатан ҳам томошабинларнинг меҳр-муҳаббатини қозонди, Қодирий номидаги Давлат мукофотига тавсия этилди. Айтинг-чи, ижодий

жамоа ўз олдига қўйган мақсадига тўла эришганми?

— Истеъдодли адибимиз раҳматли Ўлмас Умарбековнинг «Фотима ва Зухра» романи мустақиллигимиз шарофати билан илк дунёга келган романлардандир. Биз ҳам мусиқали театр санъатида бурилиш ясаш мақсадида янги замон талабига жавоб бера оладиган мусиқали драма яратиш учун бу асарга қўл урдик. «Фотима ва Зухра» мусиқали драмаси янги замонабоп ҳамда томошабоп, шунингдек, ҳеч бир томошабинни бефарқ қолдирмайдиган саҳна асари бўлиб дунёга келди.

Мазкур асар жамият ривожига, инсон маънавияти ва тафаккурининг такомиллашувиغا ҳисса қўшадиган асар. У инсон руҳияти ва маънавий кечинмаларини ўзида жобажо этди. Шунингдек, бу асарни ҳукуратимизнинг уюшган жиноятчилик ва гиёҳвандликка қарши кураш ҳақидаги махсус фармониغا ҳамоҳанг асар, десак ҳам хато қилмаган бўламиз. Гиёҳвандликнинг жирканч ва аянчли ҳолатларга сабаб бўлишини томошабин ўз кўзи билан кўради ва ундан керакли хулосаларни чиқариб олади. Ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам эҳтиёткорликни даъват этади. Уюшган жиноятчилик ва унга ҳомийлик қилгучи турли соҳаларда хизмат қилаётган мансабдор шахсларнинг кирдикорлари ўз касбига содиқ ва фидойи бўлган ички ишлар ва прокуратура органлари ходимларининг саъй-ҳаракатлари билан аёвсиз фош этилади. Спектаклда томоша аҳлини ҳайратга соладиган жиҳатлардан яна бири тирик инсонлар билан дунёдан ўтганларнинг ўртасидаги руҳий боғлиқлик, руҳий кўприк борлиги Фотима билан Зухранинг тақдиридаги аянчли ҳолатларда намоён бўлади. Спектакль Муқимий театрининг ўзининг қадимги мавқеини тиклашида ҳам маълум маънода ўз ҳиссасини қўшди.

— Бош роль ижрочилари — Зулайҳо Бойхонова ва Мақсуда Отажоноваларнинг ижросидан кўнглингиз тўлганми?

— Мен бош роль ижрочилари деб тўрт кишини тилга олишни истардим. Булар Зулайҳо Бойхонова ва Мақсуда Отажонова Фотима ва Зухра ролларида, шунингдек, отаси Абдулла муаллим — Насриддин Рустамов ҳамда қизларнинг акаси Ҳамидулла — Ҳамид Тўхтаевлардир. Улар ўзларига топширилган ролларни меъёрига етказиб ижро этишган. Спектакль Фотима ва Зухранинг тақдири асосига қурилгани учун ҳар иккала қаҳрамон ижрочиларининг маҳоратлари учун мукофотга номзодлари қўйилган.

Зулайҳо Бойхонова ва Мақсуда Отажоновалар театрда узок

йиллардан бери меҳнат қилишади. Ҳар иккалалари турли жанрдаги спектаклларда бош ролларни ижро этиб келишган. Улар яратган образларини ташқи ва ички қиёфасини ҳам топа билган актёрларимиздан. Улар ҳаётда бошқа-бошқа инсонлар бўлишса-да, саҳнадаги ижрода ҳақиқий эгизаклар образини ярата билганлар.

— **Одамлар ўртасида меҳр-оқибат сусайиб бораётган бир пайтда сиз «Оқибат» деб номланган спектакль яратибсиз...**

— Спектаклда учта ғоя илгари сурилган. Биринчиси, соф, ҳақиқий муҳаббат бўлса, иккинчиси, инсонлар ўртасидаги меҳр-оқибат, тўлароғи, дўстликни, биродарликни сохта бойликка, ҳаром-харишга алишганлар кўрсатилса, учинчиси, бизнинг жамиятимизда ким бўлишидан қатъи назар, қандай кучга эга бўлишидан қатъи назар жиноятга қўл урган бўлса, қонун олдида жавоб бермоғи даркор. Бош ролларни Равшан Солиҳов, Ҳамид Тўхтаев, Мақсуда Отажонова каби театрнинг етакчи актёрлари ижро этганлар.

Умуман олганда, бу спектакль ҳам бошқалари сингари мухлис-ларимизнинг олқишига сазовор бўлди. Энг муҳими ана шу.

— **Театрда сизни қийнаётган муаммолар борми?**

— Энг биринчи навбатда иқтисодий танглик деб ўйлайман. Мен баъзан спектакль учун ўзим хоҳлагандек кийимлар ва декорация қиллолмаслигимдан хафа бўлиб кетаман. Агар эътибор берсангиз ҳозирги декорациялар билан илгаригиларининг ўртасида фарқ бор.

— **Анъанавий савол: режаларингиз қандай?**

Саргузашт асар устида ишлаётирман. Ҳозирча номини айтолмайман. Бу сир бўлақолсин...

Сухбатдош
Маънура НАБИЕВА.

САЙДУЛЛА НАРЗУЛЛАЕВ

(1956—2009)

Сайдулла Нарзуллаев 1956 йил Самарқанд вилоятининг Оқдарё туманида дунёга келди. Жуда ёшлигидан мусиқа ва театрга иштиёқи баланд бўлган Сайдулла 1970 йил ўрта мактабнинг 8-синфини тамомлаб, Самарқанддаги мусиқа билим юртига ўқишга киради. Санъатга бўлган қизиқиш уни бир зумга бўлса-да, тарк этмайди. Шу боис 1975 йил билим юртини тугатгач, Тошкентга Театр ва рассомлик санъат институтининг мусиқали драма актёрлиги факультетига ўқишга киради.

Унинг ҳаёт йўли шу ўқув даргоҳида курсдоши Одина Ғозиева билан боғланади. Бир-бирларига кўнгил қўйган бу икки ёш 4 курсга ўтганларида тўйлари бўлади.

Рафиқаси Одина Ғозиева:

«Бу инсон билан илк маротаба театр даргоҳида учрашганмиз. Тақдиримдан мингдан-минг розиман. Мени шу даражада севиб ардоқлар эдиларки, театрдан олдин овозига дарз кетмасин деб, авайлаб машинада олиб бориб, тугагунча мени пойлаб турар эдилар. Бу ҳам, албатта, тақдирнинг менга берган туҳфаси деб билардим. Бирин-кетин 6 жужуқларимиз дунёга келишди. Ҳар бирини шу қадар севиб ардоқлардиларки, назаримда умрларининг қисқалигини сезарганмикинлар, дейман. Тан олиб айтадиган бўлсам, улар каби жуфтни топши ҳаммага ҳам насиб этадиган бахт эмас».

Сайдулла Нарзуллаев санъат дарғалари Раззоқ Ҳамроев, Етим Бобожонов ва Ҳусан Шариповлардан таълим олди.

Ўзбекистон Республикаси халқ артисти Ҳусан Шарипов:

«Мен бу курсга дарсга кирганимда ҳамма санъатга жон қадар суюб кирган талабалар эканлигига гувоҳи бўлганман. Чунки бир ўринга ўшанда 25 абитуриент куч синашган. Мана шунда ғолиб бўлганлар талабаликка қабул қилинган эди. Ҳамма курсдошлари зур, аммо мен булар ичида Одина ва Сайдуллани жуда бошқача яхши кўрар эдим. Бир-бирига мос жуфтлик эди булар. Кейинчалик ҳар бири ўз йўлини топиб кетди. Мана Одинахон Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган артист бўлиб етишди. Сайдулла эса қатор йиллар телевидениеда режиссёр лавозимида хизмат қилди. Шунинг билан бирга у «Оталар сўзи — ақлнинг кўзи»да ҳам ўзига хос ўринга эга эди. Талабалик даврида қайси бир ролни берсангиз, у жони дили билан ёндошиб, ҳар гал нимадир янгилик киритишга ҳаракат қилар эди».

Институтни тугатиб, Сайдулла энди Муқимий номли мусиқали драма театрига қараб йўл олади. Аммо бу ерда у кўп ишламасдан Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг «Ассалом, Ўзбекистон» дастурига режиссёрлик қила бошлади ва у бу ерда кўплаб шогирдларга ҳам устозлик қилди.

Ҳусниддин Эргашев:

«Мен, энг аввало, бу инсоннинг одабийлик томонларига тўхталиб ўтмоқчиман. Минг афсуски, бу хусусият ҳаммада ҳам йўқ. Менга илк мартаба пулт олдида ўтиришни ва уни қандай бошқаришни шу инсон ўргатганлар. Ҳар деталга аҳамият бериш, уни қай даражада режиссёр нигоҳи билан кўриш зарур эканлигини ҳам ўргандим. Устоз билан биз

менинг «Нима учун» муаллифлик дастурида ишлай бошладик. Ҳозир у киши ижро этган ролларни кўриб қолсам, нақадар ҳаётий эканлигига гувоҳ бўламан. Мен ҳали-ҳануз бу устозимни марҳумлар сафига қўшгим келмайди, чунки, ана, ҳозир эшик қоқиб келадилар, деб кутаман ҳаёлимда».

Ҳар доим ўзи устида мукамал ишлашни ёқтирган Сайдулла Нарзуллаев олган барча таълимини янада мукаммаллаштириш учун Останкино телевидениесининг режиссёрлик факультетини муваффақиятли тугатади. Шундан сўнг бутун умри давомида телевидениеда қолиб ижод қилди. Бу ерда, айниқса, «Оталар сўзи — ақлнинг кўзи» кўрсатувида қатнашиб, барча мухлислар қалбидан жой олган эди.

Шу кўрсатув режиссёри Мираббос Мирзааҳмедов:

«Бу йигитнинг иқтидори шу қадар баланд эдики, режиссёрнинг танбеҳ бериб, ўзгартириш киритишига ўрин қолдирмасди. Қайси вилоятга борсак, уни хуш кайфият билан кутиб олишар, дарров таниб, ҳурматини жойига қўйишар эди. Бизларни ҳеч ким танимас эди. Бундан мен, албатта, ажабланмайман. Чунки эфирга ким чиқса мухлис шуни тан олади-да аслида. Қайси ролни ўйнамасин уни дарров ўзиники қилиб оларди. Ҳаётий чиқар эди!».

Тақдир тан берувчиларнинг қўлидан тутар экан. Бу гап ҳақдир эҳтимол. Инчунун, 7 ука ва сингилларни уйли-жойли ва олий маълумотли қилиш осон иш эмас, албатта. Чунки ўзининг ҳам бу даврда 6 боласи вояга етиб, қолаверса, ҳаётда ўз ўрни учун ҳам астойдил курашиш, тўғрироғи тер тўкиш керак бўлган пайтлар. Мана шундай қийинчиликларга қарамасдан ўз номини қолдириш — бу, албатта, мардлик.

ЯХШИДАН ЁД ҚОЛАДИ

Таниқли режиссёр ва актёр Сайдулла Нарзуллаевни эслаб...

У ҳали ёш эди — эндигина 54 баҳорни қаршилаганди. Шунга яраша орзулари ҳам бисёр эди. Аввало, катта қизидан туғилган неварасининг тўйини кўриш, кичик қизларини узатиш, ёлғиз ўғлини университетни тугатганидан сўнг тезроқ уйлантириш илинжида яшарди. Иккинчидан, одатгаидек, элга манзур бўладиган кўрсатувлар тайёрлашга, янги-янги бадиий ва видеофильмлар яратишга, уларда ўзига хос роллар ўйнашга интиларди. Иш ва ижоддан бўш вақтларида эса тўй ва тадбирларга бориб, ўзининг ичак узди ҳангомалари-ю, дилларни ҳайратга солувчи театрлашган томошалари билан давраларга файз киритарди. Энг муҳими, у қачон, қайда бўлмасин, қандай кўрсатув тайёрлаб, қандай роль ижро этмасин, мудом бир ақидага амал қиларди. Одамларни ҳамиша бир-бирини асраб-авайлашга, ўзаро меҳр-

оқибатли бўлишга, эзгуликка ундарди. Бу бежиз эмасди, албатта. Унинг болалиги анча машаққатли кечгани боис ёшига нисбатан эртaroқ улғайган, ҳаёт аслида курашлардан иборатлигини тенгқурларига қараганда теранроқ англаб етганди.

У улғайиб актёрлик санъати ва миллий мусиқа сирларини уйғунликда ўрганди. Таҳсилни аъло баҳоларда тугатгач, уни Муқимий номидаги мусиқали драма театрига ишга таклиф қилишди. Ушбу қутлуғ даргоҳда устоз санъаткорлар билан бақамти ижод қилиб, бой тажриба тўплади. Бироқ вақт ўтган сайин унда режиссурага мойиллик кучайиб борди. Шу сабабдан у 1981 йилда Ўзбекистон телевидениесига режиссёр сифатида иш бошлади. Шу-шу Сайдулла Нарзуллаевнинг тақдири ойнаи жаҳон билан чамбарчас боғланиб қолди. Бу ерда у роппароса 28 йил, яъни умрининг

охирги кунига қадар хизмат қилди. Шу йиллар орасида у телекомпаниянинг деярли барча каналларида режиссёр сифатида фаолият кўрсатиб, бу борадаги ўз билим ва маҳоратини намоён этди. Актёрлик санъатини ҳам ташлаб қўймади. Айниқса, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳриддин Муҳаммад Бобур сингари алломаларимиз ҳаёти ва ижодига бағишланган тарихий, «Оқ тулпор изидан», «Бозор кўрмаган йигит» каби замонавий мавзудаги видеофильмларда ўзига юклатилган ролларини маромига етказиб ижро этиб, миллионлаб телетомошабинларга танилди. Сон-соноқсиз мухлислар орттирди.

Аслида эл ишончига сазовор бўлиш ҳар бир санъаткор учун юксак мукофот, уни оқлаш эса катта масъулият ҳисобланади. Буни яхши англаган Сайдулла Нарзуллаев ҳеч қачон лоқайдликка берилмади. Аксинча, муттасил равишда ўз устида ишлаб, тажрибасини янада бойитиш, маҳоратини ошириш йўлида тиним билмади. Чунончи, 1989 — 90 йилларда Москвадаги Останкино телевидениесининг махсус режиссёрлик факультетида ўқиди. Диплом иши сифатида миллий тарихимизни,

урф-одатларимизни тараннум эттирувчи телеспектакль саҳналаштирди. У собиқ Иттифоқнинг Марказий телевидениеси ҳисобланган Останкино орқали намойиш этилди. Шубҳасиз, бундай муваффақиятларга эришишида Сайдулла Нарзуллаевнинг миллий мусиқа сирларини яхши билиши, актёрлик санъати ва режиссёрликни мукамал ўзлаштиргани ва Ўзбекистон телевидениесида ҳар бир кўрсатув ҳамда видеофильмни яратиш жараёнида уларни бир-бирига омикталаштирган ҳолда иш юритиш тажрибаси унга жуда қўл келди.

Бугунги кунда Сайдулла Нарзуллаев томонидан яратилган ўнлаб видеофильмлар ва кўрсатувлар ёки бўлмаса, ўзбек телевидениесида суратга олинган асарларда у ижро этган юзлаб роллар телерадиокомпаниянинг олтин фондидан ўрин олган. Шунинг баробарида у кўплаб ёш истеъдодларни кашф этиб, уларга устозлик қилди. Ана шу боис юртимизнинг олис-яқин гўшаларида яшовчилар унинг эшигини қоқиб келишар, ўзларининг тўй-томошаларига, оилавий тантаналарига таклиф этишарди. Ўз навбатида, Сайдулла ака ҳам ҳеч кимнинг илтимосини ерда қолдирмасликка интиларди. Имкони топилди дегунча, эл хизматида бўлиб, уларнинг ҳожатини чиқарарди. Гоҳ ичакузди ҳангомалар айтиб, гоҳ дилларни яйратадиган шеърлар ўқиб, шинавандалар қувончига қувонч кўшарди.

Умрининг охириги йилларида у ҳамкасблари билан маслаҳатлашиб, яна бир хайрли ишга қўл урди. «Тошкент» телеканалда «Нима учун?» деб номланган янги кўрсатув очди. Самараси чакки бўлмади. Кўрсатув тез орада томошабинлар эътиборига тушди. Бундан руҳланган ижодкор қамровни янада кенгроқ олиб, ўз иқтидорини катта кинода ҳам синаб кўришга чоғланди. Тез орада бу эзгу мақсадини укаси Файбулла Раззоқов директорлик қилаётган «Шайхонтоҳурфильм» киностудиясида амалга оширди. Унинг ташаббуси ва раҳбарлигида «Садоқат» бадий фильми суратга олиниб, унга Сайдулла Нарзуллаевнинг ўзи режиссёрлик қилди. Бу фильм Марказий Осиё мамлакатлари телевидениеларида намойиш этилиб, муваффақият қозонди. Бундан руҳланган ижодкор «Барибир ҳаёт гўзал» бадий фильмини тасвирга туширишда ҳам фаол қатнашди. Хуллас, у «Шайхонтоҳурфильм» киностудияси томонидан суратга олинган қатор бадий фильмларнинг яратилишига ҳам салмоқли ҳисса қўшиб, ўзига мос роллар ижро этди. Аммо...

— Очиги, Акам ҳақида гапириш мен учун жуда оғир. Чунки отамиз вафотидан кейин оиламизнинг устунни акам эди. У жуда софдил ва меҳрибон, ҳақиқий инсон эди, — деб эслайди **Файбулла Раззоқов**. — Акам ичмасди, чекмасди. Гап ижодга келганда эса, у ўзини аямасди. Тиним билмай, қаттиқ ишларди. Ҳар доим нимагадир улгура олмаётган кишидай шошиб яшардилар. Нима иш қилсалар ҳам юракдан, сидқидилдан, бутун вужуди билан

бажаришга одатланган эди. Шунинг учун ҳам актёр сифатида ижро этган роллар, режиссёр сифатида яратган видеофильмлар ҳар бир томошабинни қалбига етиб борар эди. Шунданми ёки ўсмирлигида она меҳрига тўймай, кўп заҳмат-изтироблар чекканиданми, сўнгги йилларда қандли диабет ва юрак хасталикларига чалинди. Дард хуруж қилганида бир муддат ишини тўхтатиб, менинг ёки ука-сингилларимнинг ҳузурига ошиқарди. Орадан уч-тўрт кун ўтар-ўтмас, «Хайрият, соғайдим. Энди хизматга чиқмасам бўлмайди. Чунки актёрларни навбатдаги кўрсатувда суратга тушиш учун айтиб қўйганман», дея безовталаниб қоларди. Баъзан эса, тиббий муолажалар тугамасданоқ, «Бугун янги видеофильмда роль ўйнашга ваъда берганман, лафзимда туришим керак!» деганча, телевидениега шошиларди. Мухлисларининг тўй-маъракаларини ўтказиб беришга тақлиф этилган бўлса, сира кечикмасди. Ҳар қандай вазиятда ҳам ўзаро келишилган вақтда етиб борарди. Назаримда, доимо одамлар орасида бўлиш акамга ўзгача куч-қувват бағишлаб, дардини енгишга туртки берарди. Ижодга шўнғиган пайтлари эса у бутунлай бошқа одамга айланиб, қаердандир куч ғайрат топарди. Унинг хатти-ҳаракатлари ўта дадил, чаққон, гап-сўзлари ниҳоятда ишончли чиқарди. Афсуски, охири сафар тескариси бўлди...

2009 йилнинг май ойида Сайдулла Нарзуллаевнинг соғлиги жиддий равишда ёмонлашади. Шу сабаб, даволаниш учун шифохонага ётади. Барибир, фойдаси бўлмайди, аҳволи ҳадеганда ўнганмайди. Ноилож қолган жигаргўшалари уни Тошкент шаҳрининг шундоққина биқинидаги Ўзгариш қишлоғида яшовчи синглиси Ойдиннинг мўъжазгина ҳовлисига олиб келишади. Негаки, бу ерни бемор саломатлигини тиклаш учун унинг Юнусободдаги кўпқаватли уйлardan бирида жойлашган квартирасидан кўра анча афзал деб билишади. Ҳар қалай, тўғри қилишган экан. Мусаффо ҳаво, осуда муҳит туфайли ҳеч қанча вақт ўтмай Сайдулла аканинг юзларига яна қон югуриб, жисмига мадор киради. Шу асно у кенжа синглиси Гулчеҳранинг яқинда босмадан чиққан «Юлдузсиз тунлар» қиссасини ўқишга тутинади. Пировардида муқим бир хулосага келади. «Бу асарни бадиий фильм қилиш керак!» дейди у. Сўнгра укаси Ғайбуллани чақириб, унга яратилажак фильм сценарийсини ёзишни тайинлайди. Режиссёрлик вазифасини эса ўз зиммасига олишини билдиради. Бироқ Ғайбулла унинг топширигини бажара олмайди. Негаки, у айнан ўша кезлар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида ҳужжатли фильм олишни режалаштириб қўйган ва 31 май куни Ҳиндистонга учиб кетаётган эди. Шуни айтиб, акасидан узр сўрайди. Қарангки, иниси ундан асло ранжимади. Билъакс, хушхабарни эшитиб, қувониб кетади. «Мен бундан 25 йил аввал Бобур бобомиз ҳақида Ўзбекистон телевидениесида биринчи бўлиб кўрсатув тайёрлаган эдим. Шунча вақт ўтиб энди бу қутлуғ зот ҳақида фильм яратиш сенга насиб этибди-да. Баракалла, жуда савобли ва масъулиятли ишга жазм қилибсан. Майли, йўлдан қолма. «Юлдузсиз тунлар»ни эса сафардан

қайтганингдан кейин суратга оламиз», деб укаси билан хайр-хўшлашади.

– Ғайбулла акам Ҳиндистонга кетгани ҳамано Сайдулла акам илкис тетиклашди. Менинг асаримни қайта-қайта ўқиб чиқиб, бирданига сценарий ёзишга киришиб кетди, – дейди **Гулчеҳра Раззоқова**. – Шунчалик шошиб ишга киришдиларки, ҳайрон қолдим. Ёзганда ҳам, хордиқ нималигини, уйку нималигини буткул унутиб, тинмай ёзди. Ҳарчанд ҳай-ҳайлашимга қарамай, бир неча кеча-кундуз мукка тушиб, қоғоз қоралади. Бунчалик куч-қувват ва илҳомни қаердан олдилар, билмайман. Ниҳоят, 4 июнь куни тушдан кейин ишини якунлаб, ташқарига чиқди. Кайфияти чоғлигидан жиянларига қўшилиб, ҳовлида футбол ўйнади. Қизиқ-қизиқ ҳангомалар айтиб, болаларча қийқириб кулди. Кейин Муқимий театрида ишловчи келинойим – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Одина Ғозиевага қўнғироқ қоқиб, «Худо хоҳласа, бугун кечқурун уйга бораман. Спектаклинг тугагач, бирга кетамиз», деди. Бироқ акамнинг бу нияти ушалмади. Кечга яқин қўққисдан яна мазаси қочди. Уни зудлик билан республика Шошилиш тиббий ёрдам илмий марказига олиб бордик. Афсус, қазо фариштаси биздан-да олдинроқ йўлга чиққан экан. Бу сафар акамга узлуксиз 26 йил яшаган, не-не шодлигу қувончларига, не-не ғаму ташвишларига гувоҳ бўлган уйга ўз оёғи билан кириб бориш насиб қилмади... Аксинча, ўша кечқурун Сайдулла акамнинг жонсиз танасини кўзларимизда ёш билан ўз уйларига кўтариб кирдик... Шуни айтсалар керак-да, бандасининг эмас, Аллоҳнинг айтгани бўлади, деб.

– Мен бу нохуш хабарни пайшанба куни – Бобур бобомизга бағишланган ҳужжатли фильмни суратга олишни муваффақиятли якунлаб, Панипат шаҳридан Лудиана шаҳрига етиб бориб, кечаси меҳмонхонада дам олаётган маҳалимда эшитдим, – дейди **Ғайбулла Раззоқов** ўкинч билан. – Аксига олгандай, Ҳиндистондан Тошкентга самолёт яқинда учиб кетган ва навбатдаги рейс фақат якшанба куни бўлар экан. Инчунин, мен акамнинг дафн маросимига етиб келолмадим. Ўша дамларда фақат «Йўқ! Акам ўлмаган! Ўлиши мумкин эмас! Ахир бундай одам ҳаётдан бунчалик эрта кетиши мумкин эмас! Ҳали акамнинг бу ёруғ дунёда қилиши

керак бўлган ишлари, ушалмаган орзу-умидлари кўп эди-ку! Унинг юраги ҳали орзу-ю армонларга тўла эди-ку! Наҳотки бу мудҳиш хабар рост бўлса!» деган сўзлар қалбимни тилка пора қиларди. Эсласам, Ҳиндистондаги чорасиз қолган ўша кунларимнинг ҳар бир дақиқаси ҳаётимнинг энг изтиробли ва аламли лаҳзалари бўлди. Начора, Тошкентга уч кундан кейин қайтиб келиб, қабристонга бордим. Акамнинг мункайиб турган мозорини кўриб, юрагим ўксиганидан ўкириб юбордим. Кўзларимдан эса тинимсиз ёш отилиб чиқарди. Ўша топда қабрни кучоқлаб, ўксиб-ўксиб йиғлашдан ўзга чора тополмадим... Шунда йиғи аралаш «Ака! Мени кечиринг! Сизни сўнги йўлга кузатолмадим... Қабрингизга бир сиқим тупроқ ҳам ташлолмадим... Укалик бурчимни ҳам бажаролмадим... Юрагим тўла армон қолди... Ака! Мени кечиринг!» дея бутун вужудим титрарди...»

Ҳа, буни ҳаёт дейдилар, ҳамиша бири кам армонли дунё дейдилар. Қолаверса, ҳаммамиз ҳам хом сут эмган ожиз бандалармиз. Модомики, шундай экан, тақдирга тан беришга, ногаҳоний мусибатларга кўникишга мажбурмиз. Шу билан бирга, сўзимиз ниҳоясида кўпчилик шоҳид бўлган икки воқеани эслатиб ўтишни жоиз деб ҳисоблаймиз. Биринчиси, Сайдулла Нарзуллаевни сўнги йўлга кузатиш чоғида кўчаларга одам сизмай, тобути қўлма-қўл бўлиб кетди. Иккинчиси, унинг жанозаси жума намозидан сўнг, «Оқтепа» қабристонининг жомъе масжидида ўқилди. Маросим тугаб, тобут ердан кўтарилаётганда эса, ёз бўлишига қарамай, бирдан ҳаво айнади. Осмонда булутлар пайдо бўлиб, майин-майин кўз ёши тўка бошлади. Майит лаҳадга қўйилиб, қабрга тупроқ тортиб бўлингач, ёмғир тақа-тақ тўхтади. Самода яна куёш чарақлаб, оби раҳмат нурига чулганган борлиқ қайтадан яшнаб кетди... Бу мўъжизавий воқеадан қабристонга йиғилган одамлар ҳайрон қолишди. Ким билсин, эҳтимол, бу шунчаки табиат ҳодисасидир. Балки, кексалар айтганидек, Худонинг ўзи суйган бандаларига уларнинг вафотидан сўнг кўрсатадиган илк иноятидир. Қандайлигидан қатъий назар, Сайдулла Нарзуллаевни яқиндан билганларга оддий бир ҳақиқат аён: У ўзгалардан меҳрини дариф тутмайдиган ўта самимий, ўта камтар-камсуқум, касбига фидойи, заҳматкаш инсон эди. Умри бўйи одамларга яхшилик қилишга, уларнинг корига ярашга интилиб яшаганди. Шу зайл эл назарига тушиб, мухлислар меҳрини қозонганди. Шу зайл республикамизнинг кўплаб гўшаларида дўст-биродарлар орттириб, одамлар қалбини забт этганди. Бундай бахтга муяссар бўлиш эса, биласиз, ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Айна чоғда, бундай ажойиб инсонларни эл-юрт осонликча унутмайди. Зеро, Сайдулла Нарзуллаевнинг номи ҳам ва у ҳаётлигида қилиб улгурган эзгу амаллари ҳам узоқ йиллар ўзбегим хотирасидан ўчмайди...

*Абдунаби ҲАЙДАРОВ,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган журналист*

НУРИДДИН ҲАЙДАРОВ

(1957—2004)

*«Биз кетсак, ер кенгайиб қолар,
Осмон ҳам сал энкайиб қолар.
Бир қора кўз жилмайиб қолар...
Юр, муҳаббат, кетдик бу ердан»,*

деб куйлаганди Нуриддин Ҳайдаров...

Ўзбекистон халқ артисти Нуриддин Ҳайдаров 1957 йил 1 августда Тошкент вилояти, Оққўрғон туманида туғилган. 1978 йилда Фарғона давлат университетининг педагогика факультетини тамомлаган. 1993 йилдан бошлаб Ўзбекистон Ички ишлар вазирлигида фаолиятини давом эттирди. 1990 йилда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, 1997 йилда «Она замин юлдузлари» фестивали совриндори бўлган. 2001 йилда Ўзбекистон халқ артисти унвонига сазовор бўлди. 2003 йилдан бери Ўзбекистон Ички ишлар вазирлигининг Тошкент шаҳар бош бошқармасида хизмат қилиб келарди. Ҳарбий даражаси — милиция подполковниги. Тўрт нафар қиз, икки ўғилнинг отаси ва уч неваранинг бобоси эди.

Санъатда бир қоида бор. Бирор хонанданинг қайсидир бир кўшиғи унинг бир умрлик тимсолига айланиб қолади.

— Мен «Юлдузим», «Насибам» номли кўшиқларим орқали танилиб бўлгандим, — деган эди хонанда. Нуриддин Ҳайдаров ёш хонандаларни ҳар доим қўллаб-қувватларди. Устоз санъаткорлар сафидан жой олган бу хонанданинг санъатга қадам қўйганига бу йил 35 йил тўлган эди...

Хонанданинг шогирди Бекмурод Жўраев шундай хотирлайди:

«Сўнги пайтларда Нуриддин ака ҳаётдан совигандай, сиқилиб юрарди. Мустақиллик байрами арафасида анжуманнинг очилиш тантаналарини «Мен нечун севаман Ўзбекистонни» қўшиғи очиб беришини эшитиб, жуда хурсанд бўлган эдилар. Ҳар куни тайёргарлик жараёнларида қатнашиб, ишхонага аъло кайфиятда қайтиб келарди. Афсуски, охириги тайёргарлик жараёнларидан кейин хуружи билан ётиб қолди. Ушанда ўттизинчи август, кечки соат бешлар эди. Шунинг учун, эътибор қилган бўлсангиз, Мустақиллик тантаналарида Нуриддин аканинг ўрнига саҳнага мен чиқишимга тўғри келди.

Нуриддин ака ИИВ госпиталида даволанаётган вақтда мен у кишининг тавсиялари билан ўзлари бориши шарт бўлган хизматларда иштирок этдим. Кўряпсизми, ўзи оғир аҳволда бўлишига қарамай, мухлисларини ранжитишни хоҳламади. Чунки Нуриддин ака, одатда, таклифларга ҳеч қачон рад жавобини бермасди. Имкон қадар яхшилик қилишга интиладиган, камтар инсон эди...

Вафотигача Омонхонада бўладиган тўйга ҳам Нуриддин ака таклиф қилинган эди. Яна у кишининг ўрнига мен бордим. Ушанда «Омонхона сувидан менга ҳам келтир», дегандилар. Илтимосларини бажариш учун шифобахш сувдан олдим.

Қайтишда Қашқадарёда тунаб, эртасига Тошкент сари йўлга чиқдим. Кутилмаганда йўлда қўл телефонимга кўнғироқ қилиб, устозимиз Нуриддин Ҳайдаровнинг оламдан ўтганлигини хабар қилишди. Қандай аҳволга тушганимни сўз билан тасвирлаб беролмайман. Ҳанузгача ўзимга келолганим йўқ, бу мусибатга ҳечам ишонгим келмайди. Афсус, Омонхона сувидан ичиш устозимга насиб этмади... Тўрт йил мобайнида бирга ишлаб, у кишининг меҳри, дийдорига тўймай қолганимга ачинаман...

Нуриддин акани сўнги манзилга барча устоз санъаткорларимиз қўлма-қўл кўтариб боришди. Видолашишга келганларнинг сон-саногии йўқ».

ЯНА ДАРДИМ ТУҒИЛДИ ЯНГИ...

*Яна сенга тушдию кўзим,
Яна дардим туғилди янги.
Бир вақтлар эдинг юлдузим,
Энди кимга юлдузсан, жоним...*

Оҳанрабо тасмасидан худди олис-олислардан келаётган акс-садодек янграётган бу армонли қўшиқ мени куйчи ҳақида ўйлашга, ҳофизни хотирлашга ундади. Бу қўшиқ ижрочиси кўпчиликнинг сеvimли санъаткори, Ўзбекистон халқ артисти Нуриддин Ҳайдаров эди. Камтаринликни ўзига шиор қилган, одамларга эзгулик ва яхшилик улашишни кундалик вазифаси деб билган бу соҳир овоз соҳибини ҳамма яхши кўрарди десам муболаға қилмаган бўламан. У катта-катта давраларда, элимизнинг бахтли кунлари – Мустақиллик куни ва Наврўз байрами каби улуғ айёмларда юрак-юракдан, баланд пардаларда куйларди. Унинг Она-Ватанни мадҳ этувчи «Мен нечун севаман Ўзбекистонни?», «Ўзбекистон муштарак» каби қўшиқлари истиқлолнинг илк йилларидаёқ халқимизни мустақилликни мустаҳкамлаш ғоялари сари чорлади.

Санъатимиз ривождаги хизматларига эса, ҳукуратимиз раҳбарияти томонидан алоҳида эътибор берилди. 2001 йилда Президентимиз Фармонига кўра, «Ўзбекистон Халқ артисти» унвони билан тақдирланган эди.

Нуриддин Ҳайдаров

Нуриддин Ҳайдаров Ички ишлар идоралари тизимида ҳам муносиб хизмат қилди. У ИИББ Маънавият ва маърифат марказининг бошлиғи сифатида Ички ишлар идоралари ходимларининг маънавиятини юксалтириш, уларнинг дунёқарашини бугунги кун талаблари доирасида шакллантиришга ўз ижоди ва хизмат бурчини адо этиш орқали ҳисса қўшиб келди. Унга Ички ишлар идоралари хизматидаги фидойилиги учун 2003 йилда муддатидан олдин «подполковник» унвони берилган эди.

Шоирлар ва ҳофизлар, кўпинча, ижодида ўз тақдирини башорат қилганга ўхшайди. Муҳаммад Юсуф, Шавкат Раҳмон, Аъзам Ўктам каби шоирлар, Охунжон Мадалиев, Муҳриддин Холиқов, Лайло каби санъаткорларнинг армонли умр йўли шунга мисол бўла олади. Нуриддин аканинг Муҳаммад Юсуф сўзи билан айтиладиган «Юр, муҳаббат, кетдик бу ердан» номли кўшиғида шундай сўзлар бор:

*Биз кетсак, ер кенгайиб қолар,
Осмон ҳам сал энкайиб қолар,
Бир қоракўз жилмайиб қолар,
Юр, муҳаббат, кетдик бу ердан!*

Ҳа, шоир ва ҳофизнинг айтганлари чиндан ҳам тақдир башорати бўлиб чиқди. Улар кетдилар. Лекин бу билан ер кенгайиб қолмади, ҳеч ким жилмайиб қолмади.

Фақат ортидан минглаб, миллионлаб қоракўзлар армон ёшларини тўкиб қолдилар. Шу мунгли кўзлардан бири, ҳофизнинг умр йўлдоши Манзура опанинг кўзлари эди.

— Ўлим ҳақида жуда кам гапирардилар. Лекин бир марта менга «Етмиш беш ёшга кирсам етади. Жуда қариб қолсак ҳам болаларга малол келишимиз мумкин. Етмиш беш ёшли юбилейни ўтказамиз-да, биргалашиб кетаверамиз», дегандилар ҳазил аралаш. Афсус, ўйлаган ёшларига ҳам етолмадилар.

Вафот этган инсоннинг руҳи шод бўлиши учун, унинг тириклик чоғида амалга ошмаган орзу-ниятларини рўёбга чиқариш тирикларнинг бурчи, албатта. Нуриддин Ҳайдаров ўғиллари Ҳожиакбар ва Жасурбекларнинг камолини кўришни жуда-жуда хоҳларди. Арафа куни дунёга келгани учун ҳофизнинг онаси Турсуной буви набирасига Ҳожиакбар деб ном қўйган эди. У бугун исми жисмига монанд, илм-маърифатга меҳрли бўлиб улғаймоқда. Кенжатоёғига эса, Нуриддин аканинг ўзи, жасур йигит бўлсин, деб Жасурбек номини танлагандилар.

— Энг катта орзуларидан бири ўғлимиз Жасурбекнинг жаҳон чемпиони бўлишини кўриш эди. Ҳар доим Жасурбекка қарата: «Ўғлим, сен чемпион бўлишинг керак», дердилар, — деб эслайди Манзура опа. Бугун Жасурбек отасининг орзуларини рўёбга чиқариш учун интилмоқда. Спортнинг таэквондо йўналиши бўйича сезиларли муваффақиятларга эришмоқда.

*...Фақат қолиб ширин хотира,
Сендай қизни суйганим қолди.
Эслаганда кўтариб фарёд,
Алам билан ёнганим қолди...*

Биз учун ҳам фақат армонли хотира қолди.

Ҳофизнинг умр йўлдоши Манзура опа:

«Кўпчилик санъаткорнинг оиласига қизиқади. Нуриддин акам учун оиладай муқаддас даргоҳ йўқ эди, назаримда. Уларнинг оилага меҳри бошқача эди. Уйга кириб келишлари билан хонадонимиз ёришиб кетгандай бўларди. Болаларни, айниқса, набираларини бошқача яхши кўрардилар. «Бобо бўлганингдан кейин ўз болангдан ҳам набираларинг ширин туюларкан», дердилар. Уйда дарров кичкинтойларнинг кўнглини олишга уриниб, ҳали қарасангиз бирига от бўлиб чўкиб, бироздан сўнг паровоз бўлиб ўйинга қўшилардилар. Ҳазил-мутуйибани ҳам жойига қўярдилар. Жим-жит даврага ҳам дарров табассум ҳадя қилиб, атрофдагиларнинг кайфиятини кўтаришга ҳаракат қилардилар. Кимки иши тушиб ёки хизматга айтиб келгудек бўлса, асло йўқ демасдилар. Ҳамманинг бирдай кўнглини олишни, атрофдагиларга яхшилик қилишни хуш кўрардилар. Баъзан кимлардир бошқа бировлар ҳақида ёмон фикр айтиб туришганини эшитсалар, дарров ўшаларга қарата: «Ҳамманинг ҳам айб-нуқсони бўлади, ҳаммамизда ҳам камчилик бор. Бировнинг ортидан гапирманглар», деб уқтирардилар. Бошқалардан айб қидирган, камчилик топишга уста одамларни унчалик ҳам хушламасдилар.

Бугун уни биз тириклар ёд олмоқдамиз. Қадрдон дўстлари, оға-ини тутинган биродарлари хонадонини зиёрат қилишмоқда. Хотира ва қадрлаш куни муносабати билан «Халқлар дўстлиги» (Ҳозирги «Истиқлол») саройида ўтказилаётган хотира дастури ҳам тирикларнинг марҳум руҳига эҳтиромидандир.

Ҳофизнинг вафотидан сўнг таниқли шоир Нуриддин Аминжоннинг куйидаги сатрларини ўқиб қолдим:

*...Нега кетиб қолдинг, Нуриддин Ҳайдар,
Соғинсак, қўшигинг энди ким айтар?!*

Бу сатрлар нафақат шоир қалбидан, балки Нуриддин Ҳайдаровнинг минглаб мухлислари қалбидан отилиб чиққандай эди. Илоҳим, ҳофизнинг охирати обод бўлгани рост бўлсин!

*Хуршид РЎЗИЕВ,
«Огоҳ», 6 май, 2005 й.*

«КАТТА ЙЎЛГА ЧИҚҚАН КИЧИК КАРВОНМАН...»

Адабиётдан оғзаки кириш имтиҳони топшираётган эдим. Домлалардан бири қўшимча савол тариқасида замонавий санъаткорлардан кимларнинг қўшиқларини ёқтиришимни сўраб қолди. Айтдим. Айтдим-у, жавобим домлага ёқмаганини сездим.

— Бобомурод, Камолиддин, Ортиқлар маълум, — деди у бамайлихотир. Кейин ўсмоқчилаб давом этди. — Шерали ҳам бир нав. Аммо бу охиргиси ким бўлди?

— Нуриддинми? Қувалик ҳаваскор хонанда.

— Тушунарли, — домланинг негадир энсаси қотди, — тақлидчилардан денг.

Чамаси, шу ўринда ёшлигимга бордим.

— Нега бундай дейсиз? — дедим қизиққонлик билан. — Ахир ҳар қандай ёш хонанда ҳам аввал-бошда таниқли санъаткорларнинг қўшигини айтиб чиқиши, кейинчалик ўз йўлини топиб олиши мумкин-ку! Нуриддин эса ҳали ёш.

«Бетгачопар»лигим қимматга тушди. Домла баҳомни пасайтириб берди — мандатдан ўта олмадим, ўқишга киролмадим.

Ўшанда домла менга нима учун айнан шу саволни бергани, нима учун баҳомни пасайтиргани, бунисини ҳалигача билмайман. Аммо бошқа бир нарсани аниқ биламан: у менсимаган «тақлидчи» эндиликда ўз овозига, ўз оҳангига эга хонандага айланган, минг-минглаб мухлислар орттирган. Бу орада мен ҳам орзуимга эришдим, ўқишни муваффақиятли тугатдим. Ва яна, муболағага йўйманг, Нуриддин сабабли бахтимни топдим. Унинг концертларидан бирида бўлажак умр йўлдошим билан танишиб олдим...

– Илтимос, дўстим, – деди у алланечук ўтинч аралаш, – шуни магнитофонингга қўйиб эштайлик...

Ҳаял ўтмай хонада мунгли куй янгради. Сўнгра унга хонанданинг ҳазин овози жўр бўлди...

Йўқ, бу қўшиқ эмасди, дард эди, нола эди. Унинг илк сатрлариёқ юрагимни зир титратиб ўтди, хаёлимни узоқ-узоқларга олиб кетди. Гўё Нуриддин эмас, ўзим куйлардим. Дилгир куз оқшомида

олис юртларга йўл олган турналар само узра сокин қанот қоқар, мен эса кенг бугдойзор ичида хавотир аралаш қўл силкиб, уларни сафарга кузатардим. Бўрон-довулла чарх урган денгизлар оша, шафқат билмас ўқлар дамо-дам визиллаётган жанггоҳлар ичра беталафот учиб ўтишларини тилардим, келгуси баҳор яна юртимга эсон-омон қайтиб келишларини сўрардим...

Дўстим эса тош қотиб ўтирар, кўзларидан шашқатор ёш оқизиб, унсиз йиғларди. Билсам, у овоз ёзиш студияси олдидан ўтаётиб, «Турналар»ни чала-чулпа эшитган, кассетани сотиб олган экан. Қўшиқ унинг юрак дардини янгилаган, Афғонистондаги беҳуда урушда ҳалок бўлган аскар укасини ёдига солган экан...

Орадан саккиз йил ўтгач, яна худди шундай воқеанинг гувоҳи бўлдим. Фақат бу сафар хилват хонада ёш йигит эмас, муҳташам бир кошонада сочлари оппоқ кекса аёл йиғлади, юзлаб-минглаб одамлар олдида очиқ-ойдин Нуриддиннинг бўйнига осилиб, ўксиб-ўксиб йиғлади. Нуриддин шу кун «Она умиди» қўшиғини саҳнада илк бор куйлаганди. Қўшиқ урушда бедарак йўқолган ўғлининг йўлларига ҳали-ҳануз кўз тутаётган муштипар онанинг юрак-бағрини ўртаб юборганди...

Шунда билдим: яхши қўшиқ ёш танламас экан, барчанинг қалбини бирдек ларзага соларкан.

* * *

У оддий мактуб эмасди, олисдан келган илтимоснома эди: «Нуриддин, мени кечир, яқинда зонадагиларга оқибатини ўйламай мақтаниб қўйибман. «Яралмиш» деган қўшиғингни радиодан эшитиб ўтириб, «Бу йигит менинг синфдош дўстим бўлади», деб юборибман. Ишонини қайда! Аксинча, «Бирга ўқиган бўлса

бордир, ammo ҳозир сени унутиб юборгани тайин. Ахир, у эл кўзида юрган артист, сен эса жиноятчисан-ку!» деб устимдан кулишди. Ўтироз билдиргандим, нозик жойимдан ушлашди. «Чин дўстинг бўлса, зонага келиб концерт берсин», деб шарт қўйишди... Нима ҳам қилардим, очигини ёздим. Балки хатим нафсониятингга тегар... Яна билмадим, эҳтимол, илтимосимни инобатга оларсан, ҳеч бўлмаса, ўзинг шунчаки бир келиб-кетарсан...».

Йўқ, у дўстидан ор қилмади. Қаршига борди. Ўша ерда ишлаётган таниши – журналист Қодиржон Собировга учрашди. У орқали шаҳар мутасаддиларига мақсадини айтди.

Илтимосини қондиришди. 1985 йил декабрида дўсти жазо муддати ўтаётган лагерда бўлди. Ёмғир шивалаб турган бўлишига қарамай, очиқ майдонда 30 га яқин қўшиқ куйлади. Шу кунни бир ҳақиқатни англаб етди. Қамалганларнинг ҳаммаси ҳам, баъзилар ўйлаганидек, эзуликдан, меҳр-оқибатдан йироқ, ҳаётдан безган кишилар эмас экан. Аксарияти, гарчи тутқунликда бўлсалар-да, санъатни, дўстликни қадрлашар экан. Муҳими, ҳар қандай вазиятда ҳам инсон инсонга ишонмоғи, дўст дўстни тушунмоғи лозим экан.

* * *

Нуриддиннинг бир кўшиғи куйидаги сатрлар билан бошланади:

*Мен ҳам умид билан сафарга чиқдим,
Узоқ манзилларга кўз тиккан жонман.
Бирда Сирдай тошиб, бирда тутақиб,
Катта йўлга чиққан кичик карвонман...*

Назаримда, бу кўшиқда Нуриддиннинг орзу-умидлари ўз ифодасини топгандек, шоир ушбу сатрларни ёш хонанданинг тилидан ёзгандек.

Абдунаби ҲАЙДАРОВ

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
28 апрель 1989 й.*

ҚАЛБИ НАВОЛИ ХАЛҚМИЗ

Инсон нега куйга, кўшиққа ошуфта? Наво оғушида гоҳо бор-йўқлигини ҳам унутиб қўяди, нега? Куй-қўшиқда қандай сеҳр борки, кўнгилда меҳр уйғотади?

Саволларга жавобни, яхшиси, санъаткордан эшитган маъқул. Суҳбатдошимиз таниқли хонанда, Ўзбекистон халқ артисти Нуриддин ҲАЙДАРОВ.

– Нуриддин ака, ҳеч иложсиз, суҳбатимизни сўнгги вақтларда Сизнинг ҳаётингизда ўчмас из қолдирган икки воқеадан бошласак дегандим.

Республикамиз мустақиллигининг 10 йиллиги арафасида Ватанимизнинг бир қанча фидойи кишилари муносиб тақдирландилар ва улар қатори Сиз ҳам Ўзбекистон халқ артисти унвонига сазовор бўлдингиз. Куни кеча эса Юртбошимизнинг шахсан табрикларини қабул қилдингиз. Аввало, ушбу юксак унвон билан чин дилдан табриклаймиз.

– Катта раҳмат.

– Хурсандчиликларни қандай қабул қилдингиз?

– Эрталаб ўғлимни газета дўконига юбордим. Қўл-оёғи чаққон ўғлим ҳам назаримда ҳаяллагандай бўлди. Шунча кутганимга яраша газета билан келади десам, йўқ – ҳали дўконлар очилмаганмиш. Сахар соат олтиларда чиқариб юборган эканман.

Хуллас, вақти келди: қўлимда газета, Президентимизнинг Фармонлари чиққан. Қараяпман, бир бошидан ўқиб боряпман, аммо фамилиям чиқмаяпти. Шунда опангиз – Манзураҳон қўлимдан газетани олдиларда, ҳеч вақт ўтмай, кулиб: «Соҳангизга тегишли жойинг бошроғини ўқинг», дедилар. Чиройли бўлиб турибди исм-шарифим. Кўзим кўрмай ўтиб кетибман. Буёғи энди оилавий шодлик, қилаётган ишингнинг бесамар кетмаганига шукроналик...

– Сизни энг биринчи бўлиб ким табриклади?

– Муяссархон Раззоқова.

– Мукофотларни тантанали топширишга бағишланган йиғилиш таассуротлари ҳақида нима дейсиз?

– Бир умр унутмасам керак. Бу тантанали тадбир 5 декабрь куни салобатли Оқсаройда бўлиб ўтди. Юртбошимиз барчани бир-бир табрикляптилар. Биз, санъаткорлар ҳам озчилик эмасмиз. Орамизда устозлар бор. Мени биринчилардан бўлиб чақириб қолишларидан ҳадиксираб турибман. Ҳаяжон жуда кучли эди-да. Минбарга чақиришганда эса қандоқ борганим, гувоҳномани қандай олганим, қайтиб жойимга қандай ўтирганимни элас-элас эслайман. Президентимизнинг самимий табрикларига ҳам берган «раҳмат» жавобим жуда паст чиқди, шекилли. Бундай қувончли воқеаларни унутиб бўларканми?...

– Санъат йўлининг қувончли бекатида бир дам нафас ростладингиз. Ҳақ йўлга солиб юборган устозларингиз ҳам Сиз учун хурсанд бўлсалар керак?

– Албатта-албатта. Фаргона педагогика университетиде ёшларга таълим бериб келаётган устозим Эминямин Қирғизовга, санъатнинг юксак чўққиларига чиқишни орзу қилиб юрган вақтларимда тўғри йўлни кўрсатиб қўйган, ҳамон эл ардоғида юрган устозларимга ушбу унвонимни қўш қўллаб топширган бўлардим. Имкониятдан фойдаланиб, уларга чуқур эътиромимни билдириб қоламан.

– **Саҳнага илк бор қачон чиққанингизни эслайсизми?**

– Эслайман. 1979 йили шоир Абдулла Ориповнинг ижодий кечаси бўлганди. «Саҳнада ёш, умидли хонанда Нуриддин Ҳайдаров», дея эълон қилишганида, ишонасизми, ўттиз-қирқ одам қўлини қўлига уриб қўйди, холос. Кайфият алланечук бўлиб кетди. Лекин ўзимни йўқотмадим. Абдулла аканинг «Юлдузим» шеърини куйлаб бердим.

*«...Ишонмасдим ҳеч кимга сени,
Асрар эдим бегона кўздан.
Ким ўйлабди ўшанда мени,
Айрилар деб сендек юлдуздан...»*

Яширмайман, қўшиқ тугагандан сўнг, бутун зал олқишлади. Шу тариха ижод деган денгизда ҳалигача баҳоли қудрат сузиб юрибмиз.

– **Сизнингча, куй, қўшиқ нима? Шоир айтгандек, «Куй сеҳрига мафтунсан нечун?..»**

– Юрак дарди, қалб тугёни, вужуд ороми. Ўзингиз ўйлаб кўринг: бешик деб аталган ватанида ҳали тузук-қуруқ кўзи очилмаган палладаноқ кичкина жусса алла билан ором топади. Онанинг ширали овози билан болажон томирига куй сингади. Мадҳиямизни олайлик. Қўлни кўкракка қўйиб куйлаганда қалб тугён урмайдими? Ҳаттоки, азада ҳам марсия айтадилар. Юрак дардини бир оз бўлса ҳамки, енгиллатиш учун. Куй-қўшиқ бизнинг халқимизга «йўргакда теккан». Бошқача айтганда – қалби наволи халқмиз.

– **Ўғилларингиз ҳиргойи қилиб туришадими?**

– Ўзларича. Лекин менинг касб йўлимдан юришмайдиганга ўхшайди. Бутунлай бошқа соҳаларга қизиқиб кетишган.

– **Нуриддин ака, Сизни юксак унвон билан яна бир бор муборакбод этиб, бугунги суҳбатингиз учун ижодий жамоамиз ва газетамиз мухлислари номидан миннатдорчилик билдириб қоламиз.**

*Суҳбатдош
Эркин САТТОРОВ,
«Табассум+TV», 27 декабрь, 2001 й*

МУҲРИДДИН ХОЛИҚОВ

(1959—2001)

Агар инсон гўзал қалб эгаси бўлса, унинг қолдирган нарсалари, мероси ҳам гўзал бўлади. Халқимиз ҳассос санъаткор Муҳриддин Холиқовни ҳам ана шундай чуқур энтиқиш, гўзал кўшиқлари билан хотирлайди. Ҳар бир кўшиғида дард, мунг, армон, қувонч бор эди, унинг.

Хонанданинг рафиқаси Гулсара опа сўзлари:

«Оила қуриб, баъзи бировларга ўхшаб, жанжал, тўполон деганлари йўқ эди. Ким учундир бу муболаға бўлиб туюлар, аммо рости ҳам шу. Жуда меҳрибон, дилсўз, болаларининг устида парвона эдилар. Шу бугун бир нима керак бўлса, аввал мана шу болаларнинг ишини битирар эдилар. Шунчалик машҳур бўлишларига қарамай, ўта содда, самимий, ғамхўр эдилар. Улардақа инсон бир марта келиб кетади, менимча. Уйда бўлган кунлари тез-тез ош дамлаб, болаларни хурсанд қилардилар. Ҳали-ҳалигача кўниколмаймиз. Душманим ҳам кўрмасин бу кунни...»

АКАМНИ ЭСЛАМАГАН КУНИМ ЙЎҚ

Кунларнинг бирида шаҳримиздаги овоз ёзиш студияси ёнидан ўтаётиб беихтиёр тўхтаб қолдик. Чунки дилларни ром айлагувчи «Саловот» кўшиғи инглиз, араб ва ўзбек тилларида янграётганди. Ҳар бир тилнинг ўзига хос талаффузига монанд равишда куйлаётган, кўшиқнинг ҳар бир сатри билан тингловчилар қалбини забт этаётган хушовоз хонанданинг маҳоратидан ҳайратландик, албатта.

Билсак, «Саловот»ни кенг олмага тақдим қилаётган қўшиқчи ҳамюртимиз Хусниддин Холиқов экан. Худди шу таассуротимиз кўлаб мухлисларимизнинг талабистакларига ҳамоҳанг келди-ю, таниқли хонанда ва бастакор Хусниддин Холиқов билан суҳбатлашдик.

Санъатга кириб келишингизда акангиз Муҳриддин Холиқовнинг таъсири бўлса керак?

– Ёшлигимизда акам раҳматли тор, аккардион чалардилар, мен эса қўшиқ айтардим. Лекин профессионал санъатга биринчи бўлиб мен кириб келганман. Дастлаб композиторликка – аранжировка соҳасига жуда берилиб кетганлигим боис қўшиқ айтишга вақт томолмасдим. Чунки ҳали у, ҳали бу санъаткорга қўшиқ ёзиш керак эди. Лекин инсоннинг юрагига жўшиб турган ишга қўл уриши табиий ҳол экан. Мен ҳам дилдаги тугёнларим сабабли қўшиқ айтишни бошлаганман. Яна акам ҳақида тўхталадиган бўлсам, у киши менга меҳрибон эдилар, умуман, бир-биримизни жуда яхши кўрардик.

– **Акангизнинг вафотидан сўнг анчагача қўшиқ айтмадингиз.**

– Ҳа, роппа-роса бир йил ҳеч қандай шодиёналарга бормадим. Ҳаттоки, радио, телевидениелардан ҳам қўшиқларимни олдириб ташлаганман. Чунки бу нарсалар ўшанда кўнглимга сиғмасди. Ҳозирда орамизда бўлмасалар-да, қўшиқлари ва дилга яқин хотиротлари ҳамиша қалбимиздадир. Акамни эсламаган куним йўқ, десам янглишмайман. Мана, бугун сиз билан хотирляпмиз. Аллоҳ ўзи раҳматига олган бўлсин.

– **Муҳриддин Холиқов тайёрлаётган, аммо ижро этишга улгурмаган қўшиқлар ҳам борми?**

– Албатта. Масалан, мен айтган «Хотира» кўшигини улар ижро этишлари керак эди. Ушбу кўшиқни умуман бошқа инсонга атаб тайёрлагандилар. Лекин Аллоҳнинг хоҳиши билан уни ўзларига бағишлаб айтишга мажбур бўлдим. Бироз ўзгартирилган, холос.

– **Мухриддин ака «Ўғлим ҳали ёш, улғайгандан кейин кўшиқ айтар», деган эканлар...**

– Акамнинг ўғли Тимур шарқшунослик олийгоҳида ўқиб, Малайзия тилини ўрганапти. Кўшиқчиликка ҳам қизиқиши жуда баланд. Яқинда бир малайзиялик хонанданинг ашуласини унга айттиргандик, кўнгилдагидек ижро этди. Чунки бу қонида бор-да. Лекин сира «кўшиқчи бўламан», демайди.

– **Сизнинг фарзандларингиз-чи?**

– Фарзандларимнинг тўрттоғига ҳам етарлича тарбия беряпман, деб ўйлайман. Уларга мусиқани ўргатдим, нотани, пианино чалишни билишади. Аммо касб борасида менинг изимдан боришаётгани йўқ. Уларни кўшиқчиликка мажбуран йўллаш ниятида ҳам эмасман. Агар иқтидори қойил қолгудек бўлиб, чин юракдан шу касбга интилса, албатта, мен розиман.

– **Ижодингизда бироз тўхталиш бўлгандай...**

– Санъаткорни ижоддан ҳоли тасаввур қилиш қийин. Шу қатори менинг ижодим сира тўхтаган эмас. Ҳозирча радио, телевидениеларда чиқмаяпман, холос. Лекин янги-янги кўшиқлар яратишда давом этяпман. Энг янгиси сўзлари Ҳадисдан олинган «Саловот» бўлди. Уни ўзбек, араб ва инглиз тилларида айтдим.

– **Диний мавзудаги кўшиқларни яратишингизга нима туртки бўлди?**

– Маълумки, Мухаммад Али, Майк Тайсон каби машҳур кишилар кейинчалик мусулмон динини қабул қилишган. Бундай мисоллар жуда кўп. Чунки инсон маълум бир ёшга етиб, теран фикрлай бошлагач, дунёда энг одил йўл – ислом дини эканлигини англайди. Аллоҳга шукр, мен ақлимни таниганимдан буён эътиқодлиман. Шу боисдан ҳам Рамазон ойига мўлжаллаб, аввало, ўзим учун, қолаверса, Аллоҳ учун шу кўшиқни тайёрладим. «У ёлғиз муаллим, бизлар эса ўқувчи...», деб бошланадиган ушбу кўшиқда Расулulloҳ биз умматларига фоний дунёда ҳадислари ва суннат амаллари ила тўғри йўл кўрсатувчи йўлбошчи, боқий дунёда эса шафоат қилгувчи зот сифатида тасвирланган. Саҳарлик пайтда радио орқали ушбу кўшиғимни эшиттиришди.

– **«Дилкаш»га ҳамроҳ мухлисларингизга тилақларингиз.**

– Авваламбор, «Сихат-саломатлик йили»да ҳамма ўз соғлиғига эътибор беришини сўрайман. Меҳрли, кечиримли, бир-бирларига муҳаббатли бўлишлари керак. Шуларга эътибор берсак, ҳаётнинг ўзи гўзаллашади.

Машраб НИШОНОВ,
«Дилкаш», 24 март, 2005 й.

ҲАМОН ҚАЛБИМИЗДА

«Умр ўтар, вақт ўтар...» Ҳар гал ушбу мисралар билан бошланувчи қўшиқни шитганимда, шоир шундай улкан ҳақиқатни оддий сўзларда акс эттира олганига қойил қоламан. Тўхтовсиз ҳаракат қилаётган вақт қанчадан-қанча яқинларимизни орамиздан олиб кетяётгани ҳақида ўйлайман. Ўзбек санъатининг ёрқин юлдузлари ака-ука Муҳриддин ва Ҳусниддин Холиқовларнинг ҳам бизни ташлаб кетганига анча бўлди. Аммо қисқа умри давомида халқ дарди билан яшаган ака-ука ҳофизлар одамлар қалбига мангуга муҳрланган. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам ноябрь ойида бу оламни тарк этган. Бугун уларни эслаб, руҳларини шод этиш мақсадида яқинларини суҳбатга чорладик.

Тўлқиной ҚОРАБОЕВА, Муҳриддин Холиқовнинг синглиси:

«Барча машҳур одамларнинг атрофида миш-мишлар юриши ҳеч кимга сир эмас. Аммо буни қарангки, миш-мишлар уларни бу ёруғ дунёни тарк этганидан кейин ҳам тинч қўймас экан. Муҳриддин акам бизни Рамазон ойида ташлаб кетди. Унинг вафотидан кейин одамлар орасида: «Ароқ ичиб, машина ҳайдаган экан», деган бўҳтон гаплар тарқалди. Ваҳоланки, акам ўша куни умуман ичмаган. Ахир рўза ойи эди-ку! Қолаверса, рулда бошқа одам бўлган. Тўғри, буни эслаш менга оғир, лекин шуни айтишим мумкинки, онанинг кўнгли нимадир содир бўлишини сезаркан. Ўша куни эрталабдан онам: «Акангни соғиндим, бир келиб кетсин», деб бир неча марта сўради. Ҳадеб гапиравгани учун кундузги иккиларда Муҳриддин акамга қўнғироқ қилдим. «Биз ҳозир Чирчиқдан Қибрайга балиқ овлагани кетаяпмиз, сингилжоним, эртага ўтаман», деганди акам ўшанда. Гушакни қўйиб: «Нега мени «сингилжоним» деди? Ҳеч бундай демасди-ку! Бирор нимадан хурсанд, шекилли», деб кулиб қўйдим. Жилмайдим, лекин юрагимда тушуниб бўлмас ғашлик пайдо бўлди.

Ўша куни кечки пайт соат олтиларда оғиз очиш арафасида шогирди қўнғироқ қилиб: «Муҳриддин ака оғирлашиб қолди, шифохонага олиб келдик», деди. Лекин шифохонага етиб келмасиданоқ, акамнинг жони узилиб бўлган экан. Акам ҳамшиша Гулсара келинойимга: «Гул, сен кутгил, мен қайтарман!» дерди. Аммо ўша куни ваъдасига вафо қилмади, қайтмади (йиғлайди)».

Шаҳобиддин ХОЛИҚОВ, ҳофизларнинг акаси:

«Машинани тез ҳайдаши Муҳриддинга ёқмасди. «Ака, сен бу юришингда бекафан кетмасанг яхшийди», дерди. Машинада юришдан қўрққани учун уни бошқаришни ҳеч кимга ишонмасди, ўзи ҳайдарди.

Ўша йили дала ҳовлисида қурилиш бошлаб қўйганди. Сафарга чиқишидан бош мақсади ҳам қурилиш қилаётган усталарга «Ҳорманглар!» деб келиш эди. «Ака, усталар: «Бу Муҳриддин Холиқов қандай одам бўлди? Бир марта биздан ҳол-аҳвол ҳам сўрамади», демасин», деганди кетиш олдидан.

Таъзиясидан кейин одамлар: «Тўйдан қайтишда шунақа бўлибдими?» деб сўрашди. «Эй, мусулмон, рўзада ҳам биров тўй қиладими?» деб ўзидан сўраб кўрмабди ўша гап тарқатиб юрганлар.

Муҳриддиннинг дарди битмасидан, Ҳусниддин ҳам бизни ташлаб кетди. Ухшашликни қаранг, у ҳам ноябрь ойида вафот этди. Ҳусниддин сўнгги йилларда текис йўлда юрғанда ҳам оёқлари чалкашиб кетадиган бўлиб қолганди. Шунинг учун саҳнага чиқишни хоҳламасди. Мен унинг Наврўз, Мустақиллик байрамларида, катта саҳналарда қўшиқ куйлашини орзу қилардим, ўзи ҳам шуни хоҳларди. Лекин бундай жойларга таклиф қилишганда, у операция столига ётиш арафасида эди.

Яхши инсонларни Аллоҳ тез ёнига чақириб олади, дейишади. Укаларим бировга озор бермайдиган инсонлар эди. Улар ҳозир орамизда йўқ, лекин қўшиқлари ҳар бир хонадонда, ҳар бир тўйда янграб турибди. Мен шундай инсонларнинг акаси бўлганимдан фахрланаман».

Улугбек НАБИЕВ, Муҳриддин Холиқовнинг шогирди:

«2001 йилнинг 25 ноябри, адашмасам, рўзанинг ўнинчи куни эди. Кундузги иккиларда Қибрай шаҳрига бордик. Қибрайда бизни Муҳриддин аканинг дўстлари Маъмуржон ака ўзининг шахсий ресторанига чақирганди. У ерда йигирма дақиқа ҳам ўтирмасдан, Муҳриддин ака, изидан мен ташқарига чиқдик. Ушанда у киши мени маҳкам қучоқлаб: «Бу менга укамдек яқиним бўлиб қолган», деб ресторандан чиқаётган дўстларига мақтади.

Умуман, Муҳриддин ака менга ҳам инсон, ҳам устоз сифатида кўп яхшиликлар қилган. У ердан чиқиб, балиқ овига бордик. Муҳриддин ака тутган балиқларни мен қовурдим. Қанча зиёфат бўлса ҳам, у умуман ароқ ичмади. Энг сўнгги насибаси ҳам бир бўлак қовурилган балиқ бўлди. Шундан кейин нарсаларни йиғиштириб, Муҳриддин аканинг сариқ «Нексия»сида тўрт киши,

мен қолганлар билан «Тико»да изма-из дала ҳовлига жўнадик. «Нексия» шунақанги шиддат билан кетдики, мен уларга етиб олиш мақсадида ҳайдовчига: «Имилламай тез ҳайда!» деб бақирдим. Бир маҳал тез кетаётган «Нексия»нинг баллони ёрилиб, машина салкам юз метрли чуқурликка тушиб кетди.

Етиб келганимизда, Мухриддин ака машинадан чиқиб кетган, ўша жойнинг ўзидаёқ жон берган эди. Рулни бошқарган Маъруф ака ҳам ўша ернинг ўзида ҳалок бўлган экан.

Орадан шунча йил ўтса ҳам, устоз билан бирга бўлган энг сўнгги кун эсимдан чиқмайди. Айниқса, совуқ ерга ёнбошлаб олган устозимга: «Мухр ака, ерга ётманг, шамоллаб қоласиз», деганимда, эътибор бермай хаёл сурганлари кўз олдимда. Ушанда ҳайрон бўлганман, Мухриддин ака ўзини жуда асрарди. Балки ушанда ҳаммасини олдиндан сезгандир...»

Зебунисо НАЗИРОВА,

«Хордиқ», 2009 йил 24 ноябрь

БИЗ БИЛМАГАН САОДАТГА ЕТДИНГИЗМИ?

Яхши қўшиқни мен баландпарвоз қушга ўхшатаман. Унинг бир қаноти шеър бўлса, бир қаноти оҳанг. Шеър юрагингизга етиб боролмас экан, оҳанг дил торингизни тебратмас экан, бу қушнинг парвози узоққа бормайди. Аммо иккала қанотини топган қўшиқ ўз эгасини — хонандасини топмас экан, бу қўшиқнинг умри ҳам узоқ бўлмайди.

Яхши қўшиқ яратиш осон иш эмас. Шоирнинг, бастакорнинг, хонанданинг ўз масъулияти бор. Бу масъулиятни тўла адо этадиган, ижодкорлар бирлашган жойда юракларни тўлқинлантирадиган, йиғлатадиган, ҳаяжонлантирадиган, эзгуликка чорлайдиган ўлмас қўшиқлар дунёга келади.

Олтин хазинамизни мана шундай қўшиқлар билан бойитган ижодкорлардан шоир Муҳаммад Юсуф, Охунжон Мадалиев, Мухриддин Холиқовлар бугун халқ кўнглидан чуқур жой олганлиги бежиз эмас.

Мен — шоирнинг рафиқаси, юзлаб қўшиқлар матнининг дунёга келишига гувоҳ бўлганман. Шоирнинг қўшиқчиликка кириб келиши ўзи учун қутилмаган ҳол бўлган эди. У буни истаган ҳам эмасди. Унинг 80-йиллар ижодига разм солсангиз, шеърлари дардчил, жиддий, кўпроқ

ижтимоий мавзуда эди. Шўролар замонида ўз халқи, ўз Ватани, ўз «Мен»и ҳақида нимадир айтиш мумкин бўлмаган даврда «Топгони талоним менинг» деб қилган нолаларига Фарғона томондан шеър дардига ҳамоҳанг бўлган бир маъсум овоз садо берди.

«Тин билмаган жоним менинг, Бободехқоним менинг».

Бу ширали овоз соҳибининг ижроси, кўшиқчиликка, назаримда, ўзгача руҳ бағишлади. Бу кўшиқнинг ижрочиси кейинчалик ўзбекнинг сеvimли ҳофизига айланган Охунжон Мадалиев эди.

...Кунлардан бир куни Муҳаммад ака ёшгина, истарали, тортинчоққина бир йигитчани уйга бошлаб келдилар: «Нозижон, бу йигитчани танийсизми? Охунжон деган ҳофиз бу. Яқин келажакда машҳур санъаткорга айланади, таниб олинг!» дедилар. Йигитча эса, «Ошириб юбордингиз, ака!» деб қизариб кетди.

...Кўпроқ севги тўғрисида, қизғалдоқлар ҳақида куйлайдиган, овози ҳам севгидай беғубор, болга ботириб олгандай ширали, аммо дардли овоз соҳиби Муҳриддин Холиқовни 1988 йилда «Халқлар дўстлиги» (ҳозирги «Истиқлол») саройи ёнида учратиб қолгандик. У Муҳаммад акани кўриб, югуриб келди-да, қучоқ очиб сўрашиб, ийманибгина, паст овозда бир нима деди. Муҳаммад ака эса менга юзландилар: «Ноз, бу менинг укам бўлади. Катта ҳофиз бўлиб кетганда бугунги учрашувни эслаб юрасиз. Муҳриддин янаги йили бўладиган танловда қатнашади, биринчи

Муҳриддин Холиқов

ўринни олса, энг зўр шеърларимни унга ёзиб бераман, сиз гувоҳсиз» дедилар ва уни бағирларига босдилар.

Муҳаммад аканинг ниятлари ижобат бўлиб, 1989 йилдаги «Камолот –89»да Муҳриддин I-ўринни эгаллади.

Охунжон эса олий мукофот совриндори бўлди. Шундан сўнг уларнинг ҳақиқий ҳамкорликларигина эмас, ака-укалик муносабатлари ҳам қалинлашиб кетди. Айниқса, Муҳриддин орадаги масофа яқинроқ бўлгани туфайли Муҳаммад акасини, бизни тез-тез уйига олиб кетарди. Муҳаммад ака унинг умр йўлдоши Гулсарахонга ҳам атаб шеърлар бағишлаган, уни ўзининг энг суюкли синглиси Муҳаббатга ўхшатарди.

Улар — Муҳаммад ака, Охунжон, Муҳриддин тутинган ака-укалар эди, десам, камлик қилса керак. Уларни бир бутун дарахтга ўхшатгим келади. Дарахтнинг илдизи танасисиз, танаси илдизисиз яшолмагандай, бугун улар бир-бирларининг ортидан эргашиб, гўё қўл ушлашиб бу ёлғон дунёни тарк этдилар.

...Охунжоннинг ўлиmidан кейин Муҳаммад ака унинг қўшиқларини тез-тез эшитадиган бўлиб қолганди.

Айниқса, сафарда чоғи, йўлда унинг ўлим ҳақидаги қўшиқларини қайта-қайта эшитар, гўё шу қўшиқлар унинг ажалига сабабчидай, асабийлашар, «Ҳар бир ёзган шеъринг, айтган қўшиғингга эҳтиёт бўлиш керак экан-да», деб хўрсинарди.

Ҳа, у ҳақ эди.

Ака-укалик ришталари шундай қаттиқ бойланган эканки, Муҳаммад акасининг вафотига туғишган укадан ортиқ азият чеккан Муҳриддинни ҳам бу ришталар тезда олиб кетди.

...Бугун биз — уларнинг ортидан қолган аёллари халқимизнинг суюкли шоир ва ҳофизларидан қолган меросни асраб-авайлаб, улар жонидан ортиқ кўрган халқи — элига оқизмай-томизмай етказишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз. Шу билан бирга уларнинг удумларини ҳам давом эттириб, яқинлик ришталарини боғлаётимиз. Ишонамизки, улар ҳаётдан кетган бўлсалар-да, яратган қўшиқларининг парвози асло пасаймайди. Улар инсонларни эзгуликка чорлайверади!

Назира АС-САЛОМ.

ОХУНЖОН МАДАЛИЕВ

(1963--2000)

Кўнгил яхшиликдан, яхши инсонларнинг меҳридан баҳра олади. Тирик чоғида ўз мухлисларига эга бўлиб, уларнинг қалбидан жой ололган Охунжон Мадалиев ўзбек кўшиқчилик санъатида ўзига хос из қолдирди.

Охунжон Мадалиев 1963 йил 21 майда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида дунёга келган. Ўрта мактабни тугатгач, Фарғона педагогика институтининг мусиқа бўлимида таҳсилни давом эттирган. 1989 йилда ўтказилган «КАМОЛОТ» Республика кўшиқчилар танловининг ғолиби бўлган. Ҳозирга қадар унинг 20 га яқин аудиоальбоми мухлислар эътиборига ҳавола этилган. 2000 йилда эса Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист унвонига сазовор бўлган.

Инсон умри қанча яшаганлиги билан эмас, балки унинг мазмуни билан белгиланади. Худди шу маънода бугун сиз билан хотирлаётганимиз Охунжон Мадалиев ҳам атиги 37 баҳорни қаршилаган бўлса-да, аммо ўз мухлисларининг қалбига уларнинг дарду аламларини қувончу шодликларини куйга солиб малҳам бўлди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Охунжон Мадалиев ўзининг қисқа умри мобайнида нафақат яхши кўшиқлари билан, балки ўзи яшаган қишлоқ аҳли учун ҳам бир талай яхшиликлар қилиб улгурган. Биз хизмат сафарида бўлганимизда буларнинг гувоҳи бўлганмиз. Ҳали-ҳануз у яшаган қишлоқ аҳли уни соғинади. Кўшиқларини тинглаб,

кўзларига ёш олишади. Чунки уни ҳамма эркалаб бизни ОХУНЖОН бўлакча-да, дейишаркан.

*Булбул жон берди гуллар қошида,
Куй узилди авжи созида,
Ҳофиз ўтди йигит ёшида,
Йиғла кўнгиш, энди ОХУН йўқ.*

Иқбол Мирзо шундай хотирлайди:

«Баъзида ҳаводан нафас оламиз-у, унинг таркиби ҳақида ўйламаймиз. Қачон шу ҳаво етмай қолса, унга нега шундай-а, деб қоламиз. Дўстим Охун бирор марта менинг олдимда бировнинг кетидан ёмон гапларни гапириб, ғийбатлашганини эслолмайман. Доим самимий, хушчақчақ эди. У бизга одамгарчиликни, дўстлик ва диёнат нима эканлигини уқтириб кетди назаримда. Ҳозир қалб кемтиклиги ҳам шунда... Наиллож, илоҳим ётган жойи жаннат бўлсин. Дўстим ҳамиша тирик, кўшиқлар ҳамиша куйлайди... Биз тинглаймиз. Демак, у тирик».

ДИЙДОР

Шоир Мирзо Карим Қиличбек Мадалиевга «Дадамга ўхшаган дада бўламан», деб номланган шеър ёзиб берган. Яқин ойлар ичида Қиличбекдан шу кўшиқни эшитиб қолсак, ажабмас.

- Ёзги имтиҳонлардан қийналмай ўтиб олдингизми?
- Ҳа. Иккинчи курсни ҳам тамомладим.
- Фарғона Давлат университетида ўқийсизми?
- Йўқ. Фарғона санъат коллежида.

– «Дадамнинг мухлислари»
қўшигингиздан кейин янги хониш-
ларингизни эшитмаяпмиз...

Ҳозиргача учта – «Дадам-
нинг мухлислар», «Юлдузим»,
«Мен сиздан ўргилсам» аудиоаль-
бомларимни мухлисларимга тақ-
дим этдим. Тўғри, учала альбо-
мимдаги қўшиқларимнинг ҳам-
маси ҳам янги эмас. Яримдан
кўпроғи янги ижод намуналари,
қолгани эса аввалги альбомим-
даги энг сара қўшиқлар.

– Лекин у қўшиқларингизни

мухлисларингиз телевидение ва радио орқали тинглашмади-да?

– Тўғри, уларга клип
суратга олиб телевидениеда
намоиш этмадим. Бунинг
сабаби шуки, ҳозирда энг
катта эътибор ўқишга қа-
ратилган. Зўр хонанда ёки
ашулачи бўламан, деган
инсон, аввало, чуқур би-
лимга эга бўлиши керак.

– Қўшиқларингизга
шеърни қандай танлайсиз?
Шоирларнинг китобларини
ўқибми ёки буюртма асосида
ёздирасизми?

– Шеър, биринчи
навбатда, ёшимга муносиб бўлиши керак. Шунинг учун
шоирларнинг китобини ўқиб чиқаётганимда шеърининг ёшимга
тўғри келиш-келмаслигига аҳамият бераман. Мана, яқинда
Чустийнинг «Мен сиздан ўргилсам» номли шеърини қўшиқ қилдик.
«Андус» студиясида ёздирдик.

– Дадангизнинг қайси қўшиғини севиб тинглайсиз?

– Кайфиятга қараб. Яхши бўлса, шўх қўшиқларини эшитаман.
Маҳзун бўлиб қолсам, дардли хонишларини тинглайман.
Дадамнинг ҳар бир қўшиғи мени илҳомлантиради.

– Охунжон ака (охирати обод бўлсин)нинг ҳар бир ижроси
қўшиқ шинавандаларининг қалбидан жой олган. Эҳтимол,
мухлислари дадангизнинг қўшиқларини сиз ижро этишингизни
кутишаётгандир?

– Ҳозиргача, дадамнинг «Сени бугун кўрмасам бўлмас», «Кимлигини айтмайман», «Шоҳсупа», «Юлдузим», «Тоғ лоласи» номли қўшиқларини куйладим. Ҳар ижро этганимда дадамнинг ёнимда турганлигини ҳис қиламан. Лекин ҳадеб дадамнинг қўшиқларини айтаверсам, ўзимда янгилик бўлмай қолади.

– **Кўнглингизга келмасин, Охунжон ака «Жавоҳирим»ни илк бор ижро этиб чиққанида «Нобуд бўлган ўғлига бағишлаб куйлабди», деган гаплар тарқалганди. Ҳақиқатан ҳам шундайми?**

– Оилада тўрт фарзандмиз. Икки опам, мен ва укам. Мендан кейин яна ўғил фарзанд кўришган. Дадам укамга яхши ниятлар билан «Отамдай бўлиб юрсин», дея исмини Нусратбек қўйган экан. Бобомнинг ҳам исми Нусратбек эди. Бироқ умри қисқа экан. Фарзандининг доғида дадам шу «Жавоҳирим» қўшиғини яратган. «Жавоҳирим» сўзи қофияга мос бўлганлиги ва ҳақиқатан ҳам жавоҳирдан-да қиммат бойлигини йўқотгани учун хонишини шундай номлаган.

– **Укангиз Санжарбекда қўшиқчиликка ҳавас борми?**

– Билмадим. Укам «ичимлагини топ», дейдиганлар хилдан. Мен ҳам ёшлигимда шундай бўлган эканман. Балки, укам катта бўлгач, истеъдоди

кўриниб, қўшиқ куйлаш иштиёқи туғилиб қолар.

– Эсингизда бўлса, бундан икки йилча олдин уйингизда сиз билан суҳбатлашгандик. Шунда ташқарида, амакингиз – Шерали ака фахр билан «Акамни ўзига устоз, деб билганлар бунчалар кўп эканлигини билмаган эканман. Ўзим танимаган йигитлар ҳам «Биз Охунжон аканинг шоғирдларимиз», деб Сурхондарё, Қашқадарё, Самарқанд-у Андижонлардан келишади» деганди. Дўстлари-чи?

– Ҳақиқатан ҳам жуда кўп шоғирдлари келишиб, бир неча кун меҳмон бўлиб кетишади. Лекин дадамнинг ҳаётлик пайтида келиб-келиб юрганларнинг баъзилари ҳозир йўқ.

– Сизни кўпроқ кимга ўхшатишади?

– Кўча-кўйда, танишлардан «Қиличбек онасига ўхшаркан», деган гапларни эшитиб қоламан.

– Она она-да! Фарзандини доимо асрайди. Одобли бўлишини, одамлардан дуо олишини истайди. Онангиз сизга кўпроқ қандай насихат қилади?

– Аям ҳар кўчага, ўқишга кетаётганимда, «Одамлар орасига кирганимда доимо дадангдай камтарин бўлгин!» дейдилар.

– Одамлар орасида ҳеч кемтиклик сезган пайтларингиз бўлганми?

– Хафа бўлган пайтларимни эсдан чиқаришга ҳаракат қиламан.

– Охунжон акага «Нега пойтахтда ижод қилмайсиз?» деб савол беришганида, «Онамдан узоқда яшашга кўзим қиймайди», деб жавоб берганди. Йиллар ўтиб, шу саволга сиз жавоб беришингизга тўғри келяпти.

– Шундай инсоннинг фарзанди эканимдан ғурурланаман. Дадам ҳаммамизга бирдай меҳрибон инсон эдилар. Энди... ҳозир биласиз-у, аввалгидай йўллар «узоқ» бўлмай қолган. Бир кунда Фарғонадан нафақат пойтахтга, узоқ вилоятларга ҳам келиб-келиш имконияти бор. Лекин мен узоқ йўлга юришни ёқтирмайман.

– Амакингиз Шерали ака жуда қаттиққўлга ўхшайди...

– Шерали акам кўринишидан шундайдир. Лекин жуда кўнгилчан одамлар. Шу пайтгача на амакимдан, на онамдан танбеҳ эшитмаганман. Сабаби – танбеҳ эшитиш даражасида номақбул иш қилмайман.

– **Иккинчи опангиз ҳам турмушга узатилди. Назарингизда, уй хувиллаб қолгандир. Билишимча, иккинчи опангиз билан сирдош эдингизлар.**

– Эҳ, нимасини айтасиз. Бугун нечанчи? Йигирма тўртинчи июлми? (суҳбат шу куни бўлиб ўтган). Роппа-роса ўн кун бўлибди. Ҳалигача кўниколмаяпман. Авваллари ўқишдан келишим билан «Хумора, у нарсам йўқ. Қаерда? Топиб бер! Бу нарсам йўқ», дердим. Ҳамма нарсамни тахт қилиб қўйгувчи шу опам эди. Ҳозир шуларни ўзим қилишга мажбур бўляпман. Опамнинг қадри жуда-жуда билиняпти.

– **Орзуларингиз?**

– Бир фильм... «Кавказ асираси»да бир қаҳрамон: «Яшаш қандай яхши!» деса, иккинчиси «Яхши яшаш ундан ҳам яхши!» дейди. Ҳамманинг ўзига яраша орзуси бўлади. Баланд чўққиларга чиқиш, мухлисларимнинг қалбидан чуқур жой эгаллаш. Ва, албатта, дадамнинг руҳини шод этиб, улар истаган фарзанддек комил бўлиш.

– **Муштарийлар ва мухлисларингизга тилақларингиз...**

Ҳамманинг хонадониди тинчлик бўлсин. Кўшиқлар кўшиқларга улансин. Юртимиз гуллаб яшнасин.

*Дилмурод ПАРПИЕВ суҳбатлашди,
«Бекажон», 07.08.2008 й.*

«СИЗДАН ТЕККАН ИЗТИРОБЛАР ЎТМАДИ...»

Қайси йил экани эсимда йўқ – бундан ўн йилча нари, баҳор кунларининг бирида дадам бир-иккита кассета олиб келди.

«Охунжон Мадалиевни олиб келмадингизми?» – қизиқсинди ҳовлимизда куйманиб юрган аям.

«Ким у? Шундай кўшиқчи борми?»

«Ҳа, янги чиққан. Яхши кўшиқлари бор».

Дадам эслаб қолмоқчи бўлгандай, манглайини тириштирди. Эртаси куни ўша – аям мақтаган «Охунжон Мадалиев»ни олиб келди.

Энди эртадан-кечгача ҳовлимиздан Охуннинг хонишлари тараладиган бўлди.

Бу кўшиқлар мени – қалбида қандайдир сирли кўчкилар юз бераётган ўсмирни бефарқ қолдирмади.

Қишлоқ ортида мол боқиб юрганымда, томорқада ишлаётганимда, қари тут дарахтига чиқиб, мазза қилиб тутга тўйганимдан сўнг – дунёни унутиб кўшиқ айтардим. Овозим дунёни тутса дердим. Гўё бу кўшиқлар фақат меники эди.

Аmmo ундай эмас экан.

Сездимки, бундай ҳис кўпчилик курсдошларимизга ҳам хос. Ётоқхона-ю, ижара уйларда бизга қўшилиб Охун ҳам яшар эди. Талабалик—севги фаслида кўпирган туйғуларимизга таржимон эди у. Севганимизга аста айтолмаган сўзларимизни унга қўшилиб ҳайқирар эдик.

Эсимда, дил изҳори қилолмай юрган шоир дўстимиз, қўшиқдан таъсириланиб, ижара уй деворларини муштлаб йиғлаган ва ярим кечаси пою-пиёда Унинг олдига отланган эди.

Охун юрагимизга қувват берарди.

Ётоқхонада, қизларнинг эшиги олдидан унинг қўшиқларини куйлаб ўтардик. Гуё улар билан бир чақалик ишимиз йўқдай, шунчаки қўшиқ айтгимиз келгандай...

Айниқса, пахта теримига чиққан пайтимизда... Иложи борича, кўз остимизга олиб қўйганимиз қиз билан ёнма-ён тушишга ҳаракат қилардик.

Этагимиз, тагимизга қўйсақ, зах ўтмайдиган даражада тўлгач, ўтирардик ва... Ундан қўшиқ айтиб беришни сўрардик. Сўнг, биздан ҳам илтимос қилавергач, «қўймадингиз-да» дегандай, дўрилдоқ овозимиз билан бошлардик. Аёнки, ўзимизни сираям Охундан кам билмасдик...

Шийпон олдида суви қуриб қолган бетон ҳовузча бор эди. Кечқурунлари унинг атрофида тизилишиб ўтирволардик. Қизлар кўпроқ Юлдуздан, бизлар эса басма-басига Охундан «олардик».

Қизиғи, курсдош дўстларимиздан бирининг лақаби «Охунжон Мадалиев» эди. Кўз-қоши, юз чизгилари, айниқса, мўйлови нақ ҳофизни эслатадиган «Охунжон Мадалиев»нинг, афсуски, бирон марта ҳам на қўшиқ айтганини, на хиргойи қилганини эшитганмиз...

* * *

Йиллар ўтиб, ҳофиз қўшиқларидаги ҳасратни дилдан англаб етдик. Бир пайтлар дунёнинг кажравлигини қўшиқ орқалигина ҳис қилган бўлсак, энди ўз қисматимизда кўра бошладик.

Дунё бизни аямади.

«Қалб» деб аталмиш мамлакатдан чиқиб кетдик.

Жинкўчаларда дайдиб, Севгимизни, Ўзимизни, энг ёмони, Қўшиқни йўқотиб қўйдик.

Юрагимиз қолмади.

Юргилигимиз ҳам...

Йўлимизни ялмоғиз пойлайдиган, қўйнимизга ажина кирадиган, тушимизни иблис симирадиган бўлди.

Дунё аста-секин сарғайиб тўкилди, сўнг осмонга қадалган куп-куруқ шохларигина қолди...

«Охун ўлибди...»

Юрагим шув-в этиб кетди.

Ишонмадим. Аввал ҳам таниқли шахслар ҳақида бундай миш-мишлар тарқалган ва асоссиз бўлиб чиққан эди.

Аммо юрагим тинчимади.

Бир-икки кишидан сўраб кўрдим – елка қисишди. Енгилроқ нафас олдим. Бироқ шубҳам тарқамади.

Менга бу хабарни етказган киши ҳам анигини билмас эди. Аросатдан қутулиш учун фарғоналик акахонига телефон қилди. Жавоб ўқдай тез этиб келди. Ичимда нимадир узилиб кетгандай бўлди. Ўта азиз бойлигимдан айрилиб қолгандай эдим. Лекин нима у? Бирданига жавоб қилиш қийин эди. Кейинчалик топгандай бўлдим: мени болагим билан, ўсмирлигим билан боғлаб турган нурли ришталар «чирт» этиб узилиб кетгандай бўлган экан...

* * *

Охунжон Мадалиевни бор-йўғи бир марта яқиндан кўрганман. Ажал кўнғироғи чалинмасдан чамаси бир ойлар олдин... Телевидение ҳовлисида турган экан. Ҳамроҳим, яқиндан танир экан шекилли, бориб кўришди. Мен ҳам. Қайтиб кўрмадим.

Ҳофиз ўша куни сариқ кўйлақда эди. Шоирлар бу рангни айрилиқ рамзи дейишади...

* * *

Ўша куни шоир дўстимнинг ҳам кайфияти йўқ эди. «Наҳотки?!» дерди у бетоқат бўлиб. Ахир ҳофизнинг қўшиқларини ҳаммамиздан кўра у яхшироқ айтарди-да. Магнитофонимиз йўқ пайтлари у орқали тинглардик Охунни. «Айт» дердик қистовга олиб...

Ўша куни у ҳеч қандай қистовсиз куйлай бошлади. Қўшиқ қўшиққа уланди. Кўзларга ёш тўлди. Уялмасдан йиғладик...

Сездимки, бу қўшиқлар ўлмайди.

Демакки, мени мовий олам билан боғлаб турувчи ришталар ҳам узилмас...

* * *

Қишлоққа бордим.

Аям билан диллашдим.

«Эшитиб» уч кун ўзимга келолмадим, — деди мунг тортиб,
- жигаримдай бўп қолган экан...»

Ўзимча ўйладим: Ўзбекистонда қанча она, қанча опа, қанча ака-ука ҳофизни «жигарим» деб куйди экан?!

* * *

Ушбу мисраларни ёзар эканман, рафиқам нариги хонада Охунжон Мадалиевни тинглапти. Қўшиқ сатрлари ўз-ўзидан қоғозга кўчади ва битигимизни хулосалайди:

*Бир зум кулбам дарчасидан зиё ўтди,
Чин ўтдиму, билмай қолдим, рўё ўтди,
Сиз ўтдингиз – бу дунёдан Дунё ўтди,
Сиздан теккан изтироблар ўтмади...*

Нодир ЖОНУЗОҚ,
2000 йил, 19 декабрь

Охунжон МАДАЛИЕВ хотирасига

*Жоним қўшиб эшилганда торларингга,
Жўр бўлганман майин-маъюс зорларингга.
Шукур этардим бу дунёда борларингга,
Бизга бўлди дунё бағри метин созим,
Алвидо, эй менсиз қолган етим созим.*

*Мен учун ҳам қўйгин онам кўксига бош,
Тоб ташлама бағрингга тўкканда ёш,
Торларингга ел тегса ҳам ғам бўлар фош,
Бизга бўлди дунё бағри метин созим,
Алвидо, эй менсиз қолган етим созим.*

*Бир кун қўлга олса болам бўйга етиб,
Ёру дўстлар хуш бўлсалар тўйга етиб,
Толма сира, куйлар билан хизмат этиб,
Бизга бўлди дунё бағри метин созим,
Алвидо, эй менсиз қолган етим созим.*

*Одамларга қўл узатиб етолмасман,
Дардларимга энди сирдош етолмасман,
У ёқларга сени олиб кетолмасман,
Бизга бўлди дунё бағри метин созим,
Алвидо, эй менсиз қолган етим созим.*

*Умр бўйи қувдим санъат охуни ман,
Бугун видо торларининг нохуниман,
Олтин водий— Фарғонанинг Охуниман,
Бизга бўлди дунё бағри метин созим,
Алвидо, эй менсиз қолган етим созим.*

ОЛЛОЁР

ҲУСНИДДИН ХОЛИҚОВ

(1963—2005)

Унинг болаликдаги асли орзуси учувчи бўлиш эди. Аммо musiқага бўлган бўлакча меҳр барибир унга тинчлик бермади. Ҳусниддин Холиқовнинг ҳаётдаги шиори «Сен қайси соҳани танласанг, албатта, унда энг олдинги сафда бўл. Энг ёрқин юлдуз бўл. Акс ҳолда, уни танлама, яхшиси қўл урмай қўя қол». Таъкидлаш жоизки, у бу соҳани танлаб хато қилмади. Аксинча, унинг энг нозиктаъб, зукко ва қалбан англагувчисига айланди. Сиз унинг қўшиқларини бир ўзингиз ёлғиз эшитиб кўринг. Рости, қалб призмасидан ўтиб, сизни ё йиғлатади, ёки ўзга оламларга олиб кетади.

Ҳусниддин Холиқов шифокорлар томонидан қўйилган Арнольд Де Кияр ташхиси билан жуда эрта кўз юмди. Ушбу саратон касали бу хонандани орамиздан бевақт олиб кетган бўлса-да, аммо унинг қўшиқлари ва ёрқин хотираси қалбларимизда мангу яшайди.

Холиқовлар хонадонига адабиёт ва санъат дарғалари тез-тез ташриф буюришар эди. Узун тунлардаги дилкаш ва дилтортар суҳбатлар бу оилада вояга етаётган фарзандлар учун «Ҳаёт мактаби» бўла олди. Улуғ дарғалар Жалолиддин Холиқов ва хассос шоира, драматург Қурбоной Убайдуллаевалар бола тарбияси, унинг қизиқишларини тўғри томонга йўналтириб, бор меҳрларини уларнинг тарбиясига бағишлайдилар. Оқибатда, меҳр билан ўсган ниҳоллар мева бера бошлади.

1964 йил таваллуд топган Ҳусниддин Холиқов Глиэр номидаги musiқа мактабини 1983 йили аъло даражада тамомлади.

ТАБАССУМ ИЛА ДУНЁНИ ТАРК ЭТГАН ҲУСНИДДИН

Самода юлдузлар ёғду сочмаса, тун зулмати бутун борлиқни қоронғуликка чулғаганда ҳаётимиз тўхтаб қолишини тасаввур қила оласизми?! Санъатимиз осмони ана шундай ёрқин юлдузини йўқотди. Моҳир мусиқачи, оранжировкачи, хонанда, ширин овоз соҳиби Ҳусниддин Холиқов 41 ёшида бу дунёни тарк этди.

Тўлқиной ҚОРАБОЕВА, Ҳусниддин Холиқовнинг опаси:

«Ҳусниддиннинг танаси 19 йилдирки «Арнольд Кияри» деган туғма хасталикка чалинган экан. Фақат бу касаллик кейинчалик юзага чиқди. Аввалига Ҳуснининг кўлларидан куч йўқола бошлади, кейин кучсизлик оёқларига ўтди. Натижада у ҳатто ўрнида тик тура олмай қолди. Балки унинг хасталик туфайли бироз чайқалиб юрганини кўрганлар бошқача фикр қилишгандир. Гийбатлардан халос бўлиш учун, Ҳусниддин, кел, матбуотда чиқиш қилиб, аслида ноёб касалликка чалинганингни эълон қилиб, нотўғри гапларга барҳам берамиз, дея таклиф қилдим. Лекин Ҳусни: «Йўқ, мен хаста бўлиб қолганимни айтишдан уяламан», деганди.

Кўрсатмаган шифокоримиз, олиб бормаган жойимиз қолмади.

Охири, югур-югурлардан чарчаган укам: «Духтирлар касалимни топа олмади, мен ўзим топаман», деб ҳар хил табобатга тааллуқли китобларни ўқийдиган бўлди. Аммо дард, барибир, дардлигини қилди. Операцияга рози бўлишдан бошқа иложимиз қолмади. Арафа куни операцияга кириб кетди. Яхши чиқди. Ўша куни операциядан чиққанидан кейин кўрганингизда, бу одам эрта-индин ўлади, деб ўйламасдингиз.

Укамнинг режалари, қиладиган ишлари кўп эди.

Ҳусниддинни кўрганлар, анча жиддий инсон, деб ўйларди. Лекин у анчагина шўх табиатли эди. Касалхонада ётганда ҳам бизни кулдириб, қўшиқ айтиб берарди. Уни даволаётган шифокор русийзабон бўлгани учун

ўзбекчани қийналиб гапирарди. Унга жавоб қайтаргунча, Ҳусниддин ҳам русчани қийналиб гапирарди ва ўртада яна кулги кўтариларди.

У ўзини жуда яхши ҳис қилаётганди. Ун биринчи ноябрь куни операциядан кейинги ярасини қайта боғлашга олиб киришди ва ҳеч қанча вақт

ўтмай, оғир аҳволда палатага қайтаришди. Шифокорлардан нима бўлганини сўраб билолмадик. Уни шошилинч қайта жонлантириш бўлимига олиб киришди. Биласизми, олиб кириб кетишаётганида унинг икки кўзи менда эди. Лекин мени кўраётгандими-йўқми, билмадим. «Ҳаммаси яхши бўлади, отдек бўлиб қоласан», деб далда бердим, қилт этмади. Ўша қарашини бир умрга хотирамга муҳрланиб қолди.

– Ҳусниддин акани кўрқмасдан санъатимиздаги «биринчи» оранжировкачи, «биринчи» бастакор, «биринчи» жонли ижро устаси десак адашмаймиз. Лекин нимагадир кўп қўшиқ айтмадилар?

Тўлқиной ҚОРАБОЕВА: «Қўшиқлари кўпу, етарлича реклама қилинмаган, холос. Интернационал маҳаллада ўсганимиз учун, Ҳусни бошқа тилларда қўшиқ айтишга уста эди. Айниқса, унинг «Лакатум» қўшиғини мухлислар жуда қадрлашади. Ҳусни жонли овозда куйиб-пишиб концерт берган, ҳозирги баъзи бир хонандаларга ўхшаб халқни алдамади, у сохталикни ёмон кўрарди. Ҳақиқат бир кун келиб, барибир юзага қалқиб чиқишига ишонарди. Ҳозир унинг қўшиқларини эшитишга юрак дош бермайди. Ҳатто расмларини очиб қарай олмайман, чунки унинг орамизда йўқлигига кўника олмаяпман. Гуёки у билан гаплашаман. Орамиз икки ёш бўлгани учун бир-биримизни сенсираб, худди эгизаклардай катта бўлганмиз. У менинг ҳам дўстим, ҳам сирдошим эди. Муҳриддин акамнинг йўқлигига эндигина кўниккандик. Аввало, энг катта акамдан, сўнг Муҳр акамдан, кейин отамдан кетма-кет ажралдик. Оиламиз учун ушбу йиллар ўта оғир кечди. Шунча инсонларни йўқотдик, энди Ҳусниддин анча яшаши керак деб ўйлардим. Лекин сизнинг айтганингиз бўлмас экан. Онадан икки фарзанд – акам Шаҳобиддин ва мен қолдик.

Онажонимиз бахтимизга ҳаётлар. Насиб қилса, маблағ йиғиб Муҳриддин акам ва Ҳусниддиннинг хотирасига музей очишни ният қилиб қўйганмиз. Ошламиз кенжасининг муборак қўллари теккан мусиқий асбобларни тўплаб қўйганман. Ижарага сўраб келишди, пулга зор эмасман, дея бермадим. Илоҳим, укам Ҳусниддиннинг жойи жаннатда бўлсин!»

НОДИРА,
«Бекажон», 4 май, 2006 й.

АВТОПОРТРЕТ

...Кимдир мени алдади, кимдир мен билан ўз ишларини битириб олгунича «дўст» бўлди, яна кимдир менга панд бераман деб, ўзи панд еб қолди. Аммо ота-онам, турмуш ўртоғим, ҳақиқий дўстларим хиёнат қилмадилар. Илоҳим, бундан кейин ҳам мени хиёнатга дуч келишдан асрасин.

Одатда, мен туғилган йилимни айтишни ёмон кўраман. Аммо Тошкент шаҳрида, тоғ эчкиси буржи остида туғилганимни айтсам бўлаверади. Болалик шунақа нарса экан-да. Орзу қилаверасиз, қилаверасиз. У амалга ошадими, ошмайдими, ўша орзуни амалга ошиши учун нима керак бўлади, буни ҳеч қачон ўйламайсиз. Шунинг учун ҳам болалик дейдилар. Бизнинг ёшимиздаги авлод болаларининг ҳаммаси ё космонавт, ёки учувчи бўлишни орзу қиларди. Ҳозир негадир ҳеч қайси боладан космонавт бўламан, деган гапни эшитмайман. Кўчадаги болакайлардан, қизалоқлардан «Катта бўлсанг ким бўласан?» деб сўраб қолсангиз, ё дипломант, ёки сиёсий арбоб, ёки милиционер бўламан деган жавобни эшитасиз. Мен эса болалигимда учувчи бўлишни орзу қилгандим. Катта-катта самолётларни бошқаришни, дунёнинг барча мамлакатларига ўз самолётим билан учиб боришни ўйлардим. Лекин ҳеч қачон санъаткор бўламан, мусиқа басталайман, деб ўйламаган эдим. Мактабда ашула дарсида доимо икки баҳо олардим. Мусиқа муаллими ўргатаётган қўшиқлар менга умуман ёқмасди. Шунинг учун уларни куйламасдим ҳам.

Болалигимдан яна бир нарсани орзу қиламан. Бу орзуга эришаманми ёки эришмайманми, буни билмайман. Аммо айтиб қўявераман, орзу қилавераман. Ўзим боғ яратишни, парранда боқишни яхши кўраман. Худо хоҳласа, омадим келиб, қўлимга катта маблағ тушиб қолса, болалар учун истироҳат боғи яратмоқчиман.

Ўзимга баҳо бера олмайман. Менимча,

инсон ўзи ҳақида ҳеч қачон мен ундоқман, мен бундоқман дея гапириши керак эмас. Ҳар бир кишининг салбий ҳамда ижобий тарафлари бор. Мени кузатган инсон, мен билан мулоқотда бўлганлар қандайлигимни яхши билишади. Балки бу саволга жавобни ана ўшалардан олиш керакдир?

Хиёнатга ҳали дуч келмадим. Тўғри, кимдир мени алдади, кимдир мен билан ўз ишларини битириб олгунича «дўст» бўлди, яна кимдир менга панд бераман деб, ўзи панд еб қолди. Аммо отонам, турмуш ўртоғим, ҳақиқий дўстларим хиёнат қилмадилар. Илоҳим, бундан кейин ҳам мени хиёнатга дуч келишдан асрасин.

Манфур кимсалар қилмишидан чексиз изтиробга тушиб, бир қатра меҳр, бир оғиз ширин сўзга муҳтожлик сезганимда фақат Аллоҳдан мадад истайман. Ҳамма нарсани кўриб-билиб турган зот борку, гуноҳ-савобнинг ажру мукофотини бергувчи, дея таскин топаман.

Қалбимда камол топган эзгу туйғулар учун, энг аввало, отонамдан миннатдорман. Ҳусниддин Холиқов бўлишимга сабаб бўлган инсонлар ҳам ўшалар. Жалолиддин Холиқов неча йиллардан буён халқнинг хизматида юрдилар, онам Қурбоной Убайдуллаева шоира, драматурглар.

Менда деярли бўш вақт бўлмайди. Болаларим учун дам олишга чиқмасам, ўзим учун ҳеч қачон бу ишни қилмайман. Хоббим — овқат пишириш. Яхши ошпазман, дея мақтана оламан. Чунки барча таомларни мазали қилиб тайёрлайман. Айниқса, балиқ пиширишнинг уч-тўрт хилини ўзим кашф қилганман, десам ҳам бўлаверади. «Чихамбили» деб номланган ажойиб таом бор. Уни ҳам қойилмақом қилиб тайёрлайман. Ҳа, хамир овқатлар пиширишга ҳам усталигимни айтишим керак.

Илк муҳаббат... Айтсам ишонмайсиз. Биринчи бор ҳали мактабга ҳам бормаган пайтимда бир рус миллатига мансуб сочлари тиллоранг қизчани яхши кўриб қолганман. Тўғрисини айтсам, мен жуда кўп яхши кўрган одамман. Муҳаббат шундай нарсаки, бунини бир сўзда жам қилиб бўлмайди. Севганлар, севилганлар

муҳаббатнинг қандайлигини билишади. Агар яна муҳаббат ҳақида ёки севганларим ҳақида гапирадиган бўлсам, турмуш ўртоғим хафа бўлиб қолиши мумкин.

Ўзимни машҳурлик шоҳсупасининг чўққисидаман дея олмайману, аммо машҳурман дея оламан. Чунки одамлар мени танишади, билишади, яхши кўришади. Муҳлисларим яхши кунларида менинг ҳам иштирок этишимни исташади.

*ШАРИФА тайёрлади,
«Чархпалак», 20-сон, 2003 й.*

«ҚЎШИҚЛАРИМ ЖУДА КЎП»

Ҳақиқий санъаткор ўз асарини яратаётганда ишнинг барча мезонларини ўзи кашф қилади. Натижада ана шу кашфиёт ҳақиқий муҳлисларини топади. Қўшиқчилик санъатимизда ҳам мусиқани, ҳам ижрони бараварига яратиб келаётган санъаткорлар саноқли. Бугунги меҳмонимизни шундай ижодкорлар қаторига киритсак муболаға бўлмас. У табиатан жиддий кўрингани билан аслида ҳазил-мутойибани ҳам бошлайди. Хонишлари дилга яқин, майин овози эса худди ҳар қандай тошни эритиб юборадигандай. «Ўзбекистон», «Сумалакдан тош топдим» қўшиқлари ҳар бир хонадонда меҳмон бўлган, десак хато бўлмайди. Азиз муҳлис, англаган бўлсангиз керак, бу санъаткор марҳум хонанда Муҳриддин Холиқовнинг укаси Ҳусниддин Холиқовдир.

Ҳусниддин ака, келинг, суҳбатимизни айна пайтдаги фаолиятингиздан бошлаймиз...

— Сўнги пайтларда амалга оширган энг катта лойиҳамиз 10 май куни Намангандаги «Навбахор» ўйингоҳида бўлиб ўтди. Бу ерда биз акамнинг хотираларига бағишланган катта хайрия концертини ўтказдик. Унда уларнинг шоғирдларидан тортиб сафдошларигача, касбдошлари, қизиқчилар, хуллас, жуда кўп санъаткорлар иштирок этишди. «Бола-тимоя қилиш» кунига атаб ҳам концерт ташкил этишни режалаштирганмиз. Албатта, уларнинг ташкилий ишлари билан ўзим шуғулланмайман-у, аммо асосий фикрни мен бераман. Хонанда сифатидаги фаолиятимга келсак, айна пайтда янги кўшиқлар устида иш олиб боряпман. «Лакатум» номли ашуламга мусиқий клип олишни режалаштириб турибмиз.

— Мана яқинда, анчадан бери саҳнада кўринмаган Ҳусниддин Холиқовни муҳлислар «Зарафшон» концерт залида тинглашди. Ана шу дастур шахсан сизда қандай таассуротлар қолдирди?

— Концертга иштиёқ ва куч билан тайёргарлик кўрдик. Концерт яхши ўтди, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди-ю, аммо концертгача бўлган жараён бир оз ғашимга тегди. Айрим инсонлар менинг ижроим жонлими, йўқми деб, текширишларини бўрттириб юборишди. Афишаларга «жонли ижро» деб ёзиб қўйибман-ку, келиб четдан туриб бунинг гувоҳи бўлиб кетаверсанлар. Нима кераги бор ортиқча қоғозбозликнинг. Яна бир

жиҳатдан хафа бўлдимки, айрим санъаткорларнинг концертлари рекламасида жонли ижро ёки фонограмма ҳақида гап ҳам, сўз ҳам йўқ. Хўш бундан қандай хулоса чиқаришимиз мумкин. Демак, барча санъаткорларга бирдек қаралмас экан-да?! Албатта, бу менинг шахсий фикрим. Дастуримга тўхталадиган бўлсак, ростини айтганда мухлислар мени шунчалик кўнгли очқлик билан кутиб олади, деб ҳеч ҳам ўйламагандим. Репертуарим ичида бир оз бошқа ижродаги, хусусан, чет тилларида куйланган кўшиқлар бор эди. Мухлислар ашулаларимни қабул қилмай, саҳнадан ҳайдаб юборишса-я, деб тахмин қилгандим. Аммо томошабинлар жонли ижрони соғиниб қолишганми, ҳар ҳолда олқишлар билан кутиб олишди.

— Акангиз Муҳриддин Холиқов ҳаётлик чоғида уларнинг ижролари сизникидан кўпроқ эди. Сиз кўшиқларингиз билан тез-тез чиқиб турмас эдингиз. Бунинг боиси нимада эди?

— Биласизми, акамнинг машҳур бўлиб муваффақият қозониши мен учун етарли эди. Қолаверса, қондош акамга тенг келиб, саҳнада унга рақиб бўлишни истамасдим. Лекин иккаламиз бирга концертларда қатнашиб турар, тўйларга ҳам бирга борардик. Мусиқа билан аввалига мен 4–5 ёшимданоқ шуғуллана бошлаганман. Ҳатто катта пластинкаларим чиққан. Рубобдан тортиб, бас гитараларгача, кўйинг-чи, синтезатор каби асбобларнинг ҳаммасини чалишга тўғри келган. Акам оламдан ўтганларидан кейин, мана энди-энди ижод қилишга, яъни самарали ишлашга бел боғладим. Хуллас, турли сабаблар туфайли аввалига саҳналарда камроқ кўринган бўлсам, ҳозирга келиб, аксинча, ижодни янги интилиш, ҳаракатлар билан давом эттиряпман. Аслида кўшиқларим кам эмас, жуда кўп. Улар орасида ҳеч ким эшитмаган, ҳатто тўқсонинчи йилларда яратилган хонишлар ҳам бор.

— Ҳозирги кўшиқчилик санъатимизда қандай ашулалар бўлишини хоҳлардингиз?

— Авваламбор, санъатда барча йўналишдаги хонандаларга йўл берилсин дейман. Бирон-бир санъаткор кўшиқлари идеал даражага чиқиб кетмаслиги ёки алоҳида йўналишини устун қўйиш керак эмас, чамамда. Биров мақом, яна бошқаси жаз кабилар билан шуғуллансин, уларга йўл берилса, мухлисларини топади-ку. Чунки

ҳар бир тингловчи ўзига керак йўлни танлаб олади.

— **Бир эслаб кўринг, илк маошингиз ёки ишлаб топган пулингизга нима харид қилгансиз?**

— Илк пулимгами, ... 7-синфда ўқиб юрган кезларим анча машҳур бўлиб қолгандим-да, олдинги ЦУМ дўконига бориб, 730 сўмга битта телевизор сотиб олганман. Ўшанда 7-синфда ўқийдиган бола бир ўзи ёлғиз келиб телевизор сотиб олдим, деб ҳай-

рон қолганлар бўлган. Кўзимга нима чиройли кўринса, шуни уйга олиб келардим.

— **Санъаткор Муҳриддин Холиқов ҳақида китоб чиқарсангиз, уни нима деб номлар эдингиз?**

— Бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эканман, агар китоб чиқарсам ҳам, энг қийини унга ном топиш бўлса керак. Унинг ичига бир олам нарсалар ёзиш мумкин-у, аммо номлашга келганда қийналиб қоламан-да.

— **Тасаввур қилинг: иш столингиз устида 3 та сурат туриши керак. Кимларнинг расми бўлиши мумкин?**

— Биласизми, расм инсоннинг ўтмишидаги кунларидан қолган эсдалик, холос. Сизга столим устига онам, болаларим ёки яна бошқа инсонлар суратини қўяман деб айтишим мумкин. Аммо улар ҳаёт-ку, хоҳлаган пайтимда кўриб келиш кифоя. Мана, хонамга акамнинг расмини илиб қўйганман, энди уларнинг ўзини кўра олмаганим учун.

— **Оила — бу сиз учун нима?**

— Оила мен учун кичик ватан. Айтишади-ку, аввалига ўз ватанинг, оиланга эга бўл, деб. Ватанимиз Ўзбекистон, унинг ичида кичик маконимиз — бу муқаддас оиламиздир. Унда биз қўним топамиз, ором оламиз ва куч топамиз.

— **Тилакларингиз...**

— Мухлисларга юрагимдаги тилагим: авваламбор, соғлиқ-саломатлик тилайман. Мусаффо осмонимиз тинчлиги ҳеч қачон йўқолмасин.

*Сўхбатдош НОДИРА,
«ЭРУДИТ», 17 май, 2003 й.*

ДИЛНУРА ҚОДИРЖОНОВА

(1975—2008)

«...2008 йил 2 октябрь. Ишга кетиш учун тайёргарлик кўраётган эдим. Шу пайт анчадан буён орзиқиб кутаётганим — ёқимли хониш мени телевизор қаршисига чорлади. Бу овозни Самарқандда «Шарқ тароналари» фестивали ўтказилганда эшитган эдим. Айнан шу сеҳрли овоз соҳибасининг иқтидори шунча давлатларнинг истеъдодлиларидан ҳам юқори баҳоланиб, Ғолибликни қўлга киритганида юртимизда шундай истеъдодли қизлар борлигидан фахрландим. Энди эса унинг вафот этганлигини эшитиб, қалбим ларзага тушди...»

Ҳабиба Қаҳҳорова, Бухоро.

Юқоридаги мактубда айнан ким ҳақида сўз борганини англаш мушкул эмас... Орамизда шундай инсонлар борки, улар ўзларига берилган қисқа фурсатли умр йўллари давомида асрларга етгулик буюк ва эзгу ишларни қилиб улгурадилар. Бундайлар жисман маҳв бўлса-да, халқ қалбида, хотирасида узоқ йиллар яшаб қоладилар. Шундай инсонлардан бири бухоролик муштарийимиз тўлқинланиб ёд этган юксак иқтидор соҳибаси Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Дилнура Қодиржоновадир.

Дилнура Қодиржонова 1976 йил 6 январда Андижон вилоятида таваллуд топган. Консерваториянинг бакалавр ва магистратурасида таҳсил олган.

**1996 йилда Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов конкурси совриндори.*

**1998 йилда Республика бўйича ўтказилган Маъмуржон Узоқов, Жўраҳон Султоновлар конкурсида биринчи ўрин билан тақдирланган.*

**2003 йилда «Ниҳол» мукофоти совриндори.*

***2003 йилда** «Шарқ тароналари» бешинчи халқаро фестивалида 1-ўрин ғолибаси.

***2004 йилда** «Йилнинг энг яхши мумтоз қўшиқ ижрочиси» дипломи билан тақдирланган.

***2005 йилда** «Йилнинг энг яхши қўшиқ ижрочиси»...

***2006 йилда** эса «Йилнинг энг яхши анъанавий йўналишдаги қўшиқчиси» сертификатларини олган.

***2007 йилда** «Йилнинг энг яхши қўшиқ ижрочиси» дипломи билан тақдирланган.

ҚЎШИҚЛАРДА ЯШАЁТГАН УМР

Дилнур Қодиржонованинг онаси Октябр опа Юсупова:

«Қизимнинг санъатга қизиқиши ёшлигидан, ундан ҳам илгарироқ, аниқроғи, боғча ёшидан бошланган. Кичкиналигидан бобосининг мусиқа асбобларини чалишга қизиқарди. Бобоси — менинг дадам мактабда мусиқа ўқитувчиси эдилар. Дилнурдаги қобилиятни пайқаб, мусиқий билим ва қўшиқларни етарлича ўзлаштириши учун барча шароитларини яратиб берганман. Мактабда 5-синфда таҳсил олаётганида бобосидан дутор чалишни ўрганди. Шундан сўнг мумтоз қўшиқларни ҳам ижро эта бошлади. Мактабни тугатгандан сўнг бир неча тадбирларда иштирок этиб, ғолибликни қўлга киритди. Бу орада оилали бўлди. Унинг қизлари Шаҳризода ҳамда Дилёралар қизимнинг изидан ке-

тишмоқда. Дилёра ўтган йили «Оҳанрабо» кўрсатувида қўшиқ айтиб чиққанида беихтиёр кўз олдимга қизимнинг илк ижод қилган дамлари келди. Унинг болаларига қизимнинг истеъдоди юқсину, бироқ ҳаёти ҳеч қачон ўхшамаслигини Аллоҳдан сўраб қоламан. Мен қизимнинг қисқа умри давомида яратган қўшиқларини доимо қалбимнинг тўрида ардоқлайман. Уларда юрагим бир бўлагининг чуқур меҳнати сингган. Унинг телевидениеда чиқишига улгурмай қолган «Онажон» қўшиғини ҳар куни тинглайман...

Дилнура Қодиржонованинг «Ўчмас юлдузлар» кўрсатуви орқали ўлими тафсилотлари эфирга кетгунга қадар унинг вафоти билан боғлиқ турли мишмишлар тарқалиб кетганди. Шунда машҳур санъаткоримиз Абдуҳошим Исмоилов кўрсатув орқали шундай деганди:

Нотада «фа» деган энг юқори овозни талаб қиладиган авж палласи бўлади. Бу даражада ҳозирда бизнинг санъаткорлардан ҳеч ким ижод қилмайди. Дилнура эса «Шарқ тароналари» халқаро фестивалида нотанинг «фа» нуқтасига чиқиб қўшиқ куйлаган. Шунда унинг соғлигидан хавотирланиб, «Қандай айтдинг, мянг портлаб кетай демадимми?» дея сўраганимда: «Санъатнинг сеҳридан ўзим ҳам сезмай қолдим», дея жавоб берганди у. Кейин билсак, ўшанда нотанинг «фа» нуқтаси Дилнуранинг юрагига оғирлик қилган экан. Унинг катта истеъдоди уни орамиздан бевақт олиб кетди...»

Бу сўзларни эшитган халқ яна бир қалқди. Ҳар ким ҳам санъатга ўзининг умрини, ширин жонини фидо қилавермайди. Марҳума хонандамизни чексиз армон билан журналист Муҳаббат Ҳамроева шундай хотирлайди:

«Дилнурани мен «Дуторчи қизлар» ансамблида фаолият юритаётганидан бошлаб танийман. Кўп ҳолларда уни телевидение биноси олдига съёмкага келган вақтлари кўриб қолардим. Жудаям хокисор, самимийлигини йўқотмаган дилбар аёл эди. Бир куни телевидениедан шошиб чиқиб кетаётсам, Дилнура тўхташиб қолди. «Муҳаббат опа, «Эрта сўнган юлдузлар» кўрсатувингизни доимо кўриб бораман. Жуда яхши тайёрлайсиз, деб қолди. Шошиб турганлигим боис, раҳмат, синглим, мен шошиб тургандим, деб кетмоққа шайландим.

— Беш дақиқа вақт ажратинг, сизга айтадиган муҳим гапим бор эди... — деди.

— Кечирасиз, синглим, кечикишни ёмон кўраман. Ҳали бир ўтириб бемалол гаплашамиз, — дея шошилганча чиқиб кетдим... Орадан

озгина вақт ўтиб, унинг оламдан кўз юмгани ҳақида эшитдим... Шундай истеъдодли санъаткорни бевафо дунё ўзининг чин дунёсига олиб кетганди. Ҳалигача ўзимни койийман, кечиролмайман. Нега ўшанда Дилнуранинг айтмоқчи бўлган гапларини эшитмадим? У менга нима демоқчи бўлган экан? Балки ўлимни сезгандир. Бу мен учун энди бир умр армон, сир бўлиб қолади.

Кўрсатув тайёрлаш жараёнида, ҳатто ёрдамчи оператор иигитларимиз ҳам ўзларини йиғидан тўхтата олишмаганди. Эсимда, ўша куни юрагимизга улкан қайғуларни юклаб қайтаётганимизда машина светофорда тўхтади. Шунда қаёқдандир Дилнуранинг баланд пардаларда ижро этган қўшиғини эшитиб қолдик. Машинадагиларнинг

барчаси ўйга толишди. Шунда мен санъаткор жисман кетиши мумкин, бироқ санъатимизга қўшган ҳиссаси бир умрга абадий яшайди, дедим. Ҳа! Дилнура ҳеч қачон ўлмайди!

У ижро этган тароналарни эшитиб, истеъдодига тан бермай иложимиз йўқ. Дилнуранинг яна кўпчиликка маълум бўлмаган қирраси — яхшигина дизайнер-тикувчи эди. «Истиқлол» саройида қўйган концертларидаги барча кийиб чиққан либосларини ўзи яратган. Кийимларига мос танланган тақинчоқлар ҳам унинг юксак дидли эканидан далолат беради. Унинг бевақт вафотидан сўнг кўрсатувимиз номига шу қадар кўп мактублар келгандики, ижодий гуруҳимиз билан унга битилган хатларни ўқиб адо эта олмасдик.

Дилнуранинг бир қизи унинг изидан кетиб, қўшиқ куйламоқда. Овози жудаям чиройли. Яна бир қизи эса менинг олдимга келиб журналистика маҳоратларини ўрганапти. Дилнурани хотирлаб унинг ижодкор дўстлари Замира Суюнова, Матлуба Сафарова, «Дуторчи қизлар» ансамбли ва мен бошқа санъаткор дўстлари билан биргаликда йиғилиб, фарзандлари ҳолидан хабар олиб тураемиз. Унинг қўшиқлари ёш санъаткорлар томонидан куйланаётгани мухлисларни қувонтиради».

Гарчи бугун орамизда Дилнура йўқ бўлса-да, бироқ унинг ҳар бир яратган таронасида унинг сиймоси абадий яшаб қолишига ишонамиз.

Ферузабону БЕРДИЕВА,
«Бекажон», 08.05.2009 й.

ЛАЙЛО АЛИЕВА

(1975—1998)

Лайло Самарқандда туғилган бўлса-да, болалиги Тошкентда кечган, 2 ёшида «Мода» журналида суратлари босилган. Пойтахтдаги 110-мактабда 3-синфгача ўқиб, сўнг хореография билим юртида таҳсил олди. Ҳам қўшиқ айтиб, ҳам рақс тушиб, тенгдошлари даврасида ном қозонганди. «Семурғ» оромгоҳида «Гўзаллик» танловида юқори ўрин олганида 10 ёшда эди.

Лайло энг яхши қўшиқлари жамланмасини «Сен менинг орзуим» деб номлаган.

Лайло Алиевага санъатдан илк сабоқ берган устози Саодат Қобулова хотирлайди:

«Ишонасизми, йўқми, консерваторияга кириб келса, унинг чиройини томоша қилиб кетидан мухлислари эргашиб келишарди. Унга Аллоҳ ҳамма нарсани тўқис берган эди. Чирой, овоз, қадду қомат, омад. Баъзида ўзим ҳам унга суқланиб термулиб қолардим. Илоҳим, сени ёмон кўзлардан асрасин, деб қўярдим. Овозини айтмайсизми, шу қадар чиройли, ёқимли эдики, тинглаб тўймас эдингиз. Минг афсус, пешонамизга сиғмади. Илоҳим, жойи жаннатда бўлсин».

ЛАЙЛОНИ ХОТИРЛАБ

...Мен ҳаётни севар эдим оппоқ саҳарлар,
 Оғушига талтинардим сахий қуёшининг.
 Айтолмаган қўшиқларим қолиб кетдилар,
 Қон сачраган армониди йигирма ёшининг.
 Орзуларим титроғида сарғайди гуллар,
 Ёмғир ювиб тугатолмас узун ноламни.
 Дунё, сендан ёлғизгина битта ўтинчим:
 Паноҳингда асра энди ёлғиз боламни.
 Онажоним, сиз йиғламанг мени соғиниб,
 Кўксингизда титраб турган ҳур созим қолди.
 Ҳар майсада, ҳар япроқда ҳаётдай ушоқ,
 Соғинч бўлиб куйлагувчи овозим қолди.
 Мен куйлашни севар эдим мастона руҳнинг,
 Жунунида гулдай яшнаб бўлгандим Лайло.
 Тиғлар тилган юрагимни қўшиққа бердим,
 Шу қўшиқли юрагимни сен асра, дунё.

Кўрсатувдан сўнг жуда кўплаб мактублар олдим. Уларнинг аксариятида Лайлонинг мухлислари унинг ўзини ва қўшиқларини чуқур ҳурматлашлари, ҳали-ҳануз Лайло қўшиқларининг мафтуни эканликларини ачиниб ёзишган. Демакки, инсоннинг умри қандайдир сонлар билан эмас, қисқа бўлса ҳам, унинг мазмуни билан белгиланар экан.

«Яккасарой» қабристониди бир қабр бор. Бу ерда баҳорни севган,

юраги ҳам баҳордек гўзал, чақмоқ умрли Лайло ҳам абадий уйқуда. Орзулари бисёр эди унинг. Ҳеч кимда йўқ, таърифсиз хонишларга юраклар зор эди... Лайло мухлисларини ўзига зор айлаб кетди. Онаизорини «болам», деган мангу оғриққа боғлаб кетди. Мунчоқдек кўзларини жавдиратиб турган ўғли Жасурбекка эса армонли дунё қўшиғини ёдлатиб кетди.

Лайлонинг болалиги ўтган хонадонга кириб бориш осон кечмади. Уй тўридан жой олган, табассум билан боқиб турган Лайло суратига қараб, узоқ жим қолдик. Онаизори Сурайё она кўзларига боқиб, савол бермоққа қийналдик. Бу хижолатдан бизни Сурайё опанинг ўзлари қутқардилар:

— Йўқлаб келганларингиз учун куллуқ. Лайлони бағримдан юлиб олишганига анча йил бўлса-да, мухлислар унутганича йўқ. Тез-тез кўнғироқ қилишади. Келиб кўнгил сўраб туришади. Фарзанд доғи ёмон экан. Буни душманамга ҳам раво кўрмайман. Айниқса, Лайлосиз нишонланаётган туғилган кунда ўзимни қаерга қўйишни билмайман. Лайлони тупроққа қўйган кунимиздан 29 кун ўтиб, дадаси ҳам оламдан ўтдилар. У киши қизимизнинг фожиасини кўтаролмади. Яхшиям Лайлодан ёлғиз ёдгор — Жасурбек бор. Шу билан овунаман. Бағримга босган сари, улгайган сари, Лайлонинг ўрни билинапти.

— **Сурайё опа, узр, Жасурбекнинг аҳволи қандай?**

— Лайлонинг қайнонаси, қудам Муҳаббатхон жудаям яхши аёл. Жасурбек кўп вақтини бувижониси хонадонидида ўтказди. Жасурбексиз туrolмаслигимни яхши билган қудам Жасурбек бизникида бўлган чоғлар тез-тез хабар олиб туради.

Жасурбекнинг ўзи пойтахтдаги махсус иқтидорли болалар мактабидида таҳсил оляпти. Ҳали ёш бўлишига қарамай, худди Лайлодек ақли, хотираси кучли, иродали бола.

— **Айтинг-чи, қизингизнинг ушалмаган орзулари сирми?**

— Лайло орзуларини юракдан, боладек қувониб сўзларкан. Севги ҳақида куйлаган барча қўшиқларини турмуш ўртоғи Шерзодга бағишлаб айтган. Шерзод ҳуқуқшунос бўлса-да, Лайлонинг санъатини ҳурмат қиларди. Қизим 1990 йили Барселонада бўлиб

ўтган фестивалда қатнашган. Чет элга чиқиб, Германияда кўшиқларини ёздириб катта орзуси эди. Кинорежиссёрлар Лайлони «Амир Темур» бадиий фильмига бош ролга таклиф этишганида у кўшиқларим устида ишлашим керак, дея рози бўлмаган.

Қизгинам «Туркистон» саройида катта концерт ўтказиш орзусида 20 августдан 10 сентябргача ҳомийлар билан шартнома тузиб қўйган эди. Ундан тушган маблағни етим ва ногирон болалар уйига сарфламоқчи, концертига болаларни ҳам таклиф этмоқчи эди.

— **Миш-мишларга қараганда, ёвуз қотилларни Лайлонинг бойлиги қизиқтирган экан?**

— Очигини айтсам, Лайло болалигидан тақинчоқларга ўч эди. Раҳматли бобоси катта заргар ўтганлар. Бувиси ҳам бу ҳунардан хабардор эди. Қотиллик рўй берган машғум кунда ҳам «ёвуз»лар боламнинг барча тилла

тақинчоқларини олиб, ҳатто бармоғидан чиқиши қийин бўлган узукни совун суркаб суғуриб олишган. Лекин Лайлони бойлик эмас, санъатини кўролмаслик, санъатдан четлатиш мақсади йўқ қилди. Унинг ўлими кимга, нима учун керак бўлганини ҳалигача тушунолмайман.

— **Кўни-кўшниларнинг таъбирича, Лайло жудаям кўли очик қиз бўлган экан...**

— Қизгинам кўлидан келган ёрдами одамлардан аямаган. Мен бу ҳақда сезиб юрсам-да, ҳаргиз менга «Ойижон, мен бир савоб иш қилдим», деб айтмасди. Чунки дадаси раҳматли «Меҳнат қилсанг, миннат қилма», дея тарбиялаганлар. Лайлонинг таъзиясига келган кўплаб одамлар унинг қилган ёрдами-ю, яхшилиги ҳақида сўзлаганларида яна бир бор ҳеч кимга озори йўқ боламни азоблаб ўлдирган қотилларни қарғгим келади.

— **Опа, Жасурбекнинг орзулари қандай?**

— Бирдан-бир орзуси — прокурор бўлиш. Лайлога издош бўлиб кўшиқ ҳам айтиш. Байрамларда тоғаси Азизбек, холалари Санамхон, Шаҳлолар Лайлонинг ўрнини билинтирмасликка ҳаракат қилишади.

Лекин Жасур шу қадар ақлики, қайси байрамда ойиси қайси совғани ҳада этганигача билади. Минг кўнглига қараганимиз билан, барибир онасининг ўрни бошқа экан. Қуни кеча бир қўшнимизга «Лайло ойижоним билан байрамга боргим келяпти», деб йиғлабди...

— **Инсон умри мазмуни қайси ёшда эканлигида эмас дейишади...**

У бир йиллик саҳнадаги умри эвазига миллионлаб мухлислар орттирди. Бунини мен Лайлонинг ўлимидан сўнг билдим. Чунки ҳар қуни деярли унинг мухлислари менга таскин бериб келиб туришди. Аммо Жасуримнинг кўз ёшлари, унинг саволлари мени қон қилди. — Нега ҳамманинг ойиси келади, Лайло келмайди. Кўчада ўйнаб юрганида бир бола — тенгдоши — «Сенинг ойинг ўлган», дебди. Дод деб йиғлаб кирди. «Нега мени алдайсиз, бувижон, ойим ўлган эканку». Ишонасизми, 2—3 соатлар чамаси уни ҳеч тинчита олмадим. Жуда қийналиб кетдим. Чунки ҳеч бандага фарзанд доғини кўрсатмасин экан. Энди худодан бирдан-бир сўрайдиганим Жасуримнинг тўйини кўрсам дейман. Илоҳим ўша кунларга етказсин.

... Жасур! Сен йиғлама... Қара, атрофингда сени қанча севгучилар бор. Сен қўшиқлари юракларда мангу қолган Лайлонинг ўғлисан. Ҳеч қачон йиғлама. Қулоқ тут. Лайло санъатининг ихлосмандлари, издошлари бугун халққа унинг «Аллоҳим», «Ўзбекистон», «Болажоним», «Ойижоним», «Майли-майли», «Лайло», «Хайр энди» каби қўшиқларини куйлаётир. Лайло оз яшади.

Яшагиси келган дунёни ўзи истамаган ҳолда тарк этди. Унинг қўшиқлари эса ҳамон яшаётир, яшайди ҳам...

Аммо армон шундаки, очилмаган гунча бевақт сўнса, орзулари саробга айланса, айтолмаган қўшиқлари бўғзида қотса, бизнингча, бу дунёнинг бевафолиги шу бўлса керак. Наилож, санъат оламида энг катта юлдузлар ёнида мўъжаз юлдуз бўлиб, аммо эрта сўнган Лайло ҳам бу ёруғ оламдан бевақт қўз юмди. Айтишларича, ўша куни кун бўйи ёмғир ёққан экан. Унинг бутун дарду армонлари, покиза қалби узун ёмғир ноласига айлангандир, эҳтимол. Шу нарса ҳақиқатки, инсон жисман кетса ҳам, унинг номи ўзидан кейин барибир яшайверади. Худди шу маънода Лайлонинг бетакрор овози, сўнмас руҳи, кўнгил нидоси ҳамиша бедор бўлиб, ғафлат босган қалбларни фақат ва фақат эзгуликка, покликка етаклаб янграйверади.

*Мен куйлашни севар эдим мастона руҳнинг,
Жунинида гулдай яшнаб бўлгандим ЛАЙЛО.
Тиғлар тилган юрагимни қўшиққа бердим,
Шу қўшиқли юрагимни сен асра, дунё.*

Унинг порлоқ хотираси, ўзи айтганидек қўшиқларга тўлган қалби ҳамиша уни севган мухлислари қалбида мангуга муҳрланиб қолаверади.

Сухбатдош Муҳаббат ҲАМРОЕВА

АЛИШЕР ҲАМРОЕВ

(1976—2005)

*Умр сарҳадида бир ёруғ йўл бор,
Кимдир етар унга, кимдир етмайди.
Алишернинг руҳи кезган йўллардан,
Юракларга тушган овоз кетмайди.*

Кино ва театрдаги бир қанча роллари орқали қалбингиздан чуқур жой олган Алишер Ҳамроев 1976 йил Бухоро вилояти Когон шаҳрида туғилган. Оилада уч фарзанднинг тўнғичи бўлган. У 1993 йил Ўзбекистон Давлат санъат институти (илгариги Маннон Уйғур номидаги Тошкент Давлат театр ва рассомчилик институти)нинг драма ва кино актёрлигида таълим олган. Оидали бўлган. Унинг Мадинабону ва Искандар исмли 2 фарзанди бор.

Алишер Ҳамроев ижодий фаолиятини Ўзбек Миллий академик драма театрида бошлади. Театрда саҳналаштирилган «Етти фарёд» спектаклида капитан ёрдамчиси, «Боши қотган ошиқлар»да Қуёшбек, «Қаллиқ ўйини»да қўшни, «Бир кошона сирлари»да соқчи каби образларни яратди.

Шунингдек, «Дилхирож», «Нотаниш полвон», «Орзу ортида», «Маржона», «Оқтошлик болалар» фильмларида бетакрор образлар яратди. Афғон киноусталари томонидан яратилган «Булутлар» фильмида, Россия киноусталарининг «Эгизаклар» кўп қисмли видеофильмида ҳам ўзига хос ролларни ижро этиб, мухлислар олқишига сазовор бўлди.

ОРЗУЛАРИ КҮП ЭДИ УНИНГ...

Лолақизғалдоқ эрта баҳорда очилиб, гарчи умри қисқа бўлса-да, ўзининг алвон ранги, ҳусну таровати билан борлиқнинг янада гўзал, фусункор бўлишига ўз ҳиссасини қўшишга улгуради. Одамлар бор – узоқ умри давомида вақтини беҳуда, бесамар ўтказиб, ўздан ҳеч қандай ном қолдирмайди. Одамлар бор – қисқа умри давомида ҳам элнинг назарига тушиб, эзгулик ва яхшилик йўлида меҳнат қилиб, ўздан яхши ном қолдиришга ҳаракат қилади. Ана шундай инсонлардан бири – 29 йиллик қисқа умри давомида ўзининг одамийлиги, самимийлиги, камтарлиги, меҳрибонлиги, ўйнаган бир қанча бир-бирига ўхшамаган образлари билан барчанинг кўнглидан жой олиб, яхши ном қолдиришга улгурган марҳум актёр Алишер Ҳамроев эди. Мен бежизга лолақизғалдоқ ҳақида сўз

юритмадим. Алишер ҳам ана шу лолақизғалдоқ каби очилиб, ранг-баранг, бир-бирини такрорламайдиган роллари билан мухлислари кўнглидан жой олди ва афсус, умри эрта хазон бўлди. Ундан фақатгина яратган образлари, икки нафар фарзанди ва яхши хотиралар қолди, холос.

Мен Алишер Ҳамроев ҳақидаги хотираларимни келтириш билан бирга унинг устозлари, дўстлари, бирга ижод қилган режиссёрлар, актёрлар билан суҳбатлашиб, уларнинг хотираларини ҳам сизнинг ҳукмингизга ҳавола этдим. Хотира муқаддас, ўтганларни хотирлаш эса биз тирикларнинг бурчимиздир.

Алишер Ҳамроев билан бир шаҳардан бўлганлигим сабабли уни яхши билардим. Унинг санъатга бўлган меҳри, иштиёқи болалик кезларидан бошланди. У ўзбек, ҳинд ва хорижий фильмларни кўришни жуда ёқтирарди. Айниқса, ҳинд фильмларида куйланган қўшиқларни хиргойи қилиб юрарди. Мактаб, шаҳар миқёсида ўтказиладиган барча кўрик-танлов, санъат байрамлари унинг иштирокисиз ўтмас эди. Барча тadbирларда фаол иштирок этарди. У шу пайтлардаёқ танловларда ижро этиладиган саҳна кўринишларида кичик-кичик ўзига хос ролларни ижро этарди.

Алишер адабиётни, шеърятни, санъатни севарди. У актёр бўлишни чин дилдан истар эди. Шу хоҳиш-истак уни Тошкентга, санъат инс-

титутига етаклади. 1993 йил Алишер имтиҳонларни муваффақиятли топшириб, талаба бўлиш бахтига муяссар бўлди. У Ўзбекистон Давлат санъат институтининг «Драма ва кино актёрлиги» бўлимида ўқий бошлади. Институтда Алишер устозлари профессор Арсен Исмоилов, курс раҳбари доцент Маҳмуд Рашидовлардан актёрлик маҳорати сир-асрорларини пухта ўрганди.

«ГУЛХАН АТРОФИДАГИЛАР»НИНГ БИРИ ЭДИ...

Алишер Ҳамроевнинг устози Маҳмуд Рашидов:

«Алишер Ҳамроев бошқа талабалардан ажралиб турарди, у тиришқоқ, ўта камгап ва интилувчан йигит эди. Бир куни мен талабаларга ҳашаротларни кузатиб келишни топширдим. Шунда Алишер ўргимчакни кузатганини айтди ва унинг хатти-ҳаракатларини кўрсатишга ҳаракат қилди. Алишернинг бўйи баланд бўлганлиги сабабли бу ҳолат унга ноқулайлик туғдирди, лекин у ўргимчак характерини кўрсатиб бера олди. Ўшанда мен унинг ҳақиқий актёр бўлишига ишонч ҳосил қилган эдим. У ўқиган курс диплом иши сифатида Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» ҳамда Бўрибой Аҳмедовнинг «Амир Темур» тарихий асарлари асосида ишланган «Буюк Темур» спектаклини саҳналаштирди. Амир Темур ролини Учқун Тиллаевга, Боязид ролини Сайфиддин Мелиевга, Алишерга эса бир вақтнинг ўзида учта: муаллиф, Амир Ҳусайн ва Аҳмад Ясавий ролларини ишониб топширдим. У спектакль давомида уч хил қиёфада намоён бўлиб, ҳар бир ролни ўта маҳорат билан ижро этди. Театр намоюдаси Станиславскийнинг «Актёрда, аваламбор, ақл, ирода ва ҳиссиёт бўлиши керак», деган ибораси бор. Алишерда шу уч хислат мужассам эди».

У театрда ижод қилиш баробарида кино ва телевиденида ҳам самарали меҳнат қилди. Бир қанча видеофильмларда, жумладан, «Чархпалак»да қассоб йигит, «Қуёши ботмайдиган юрт»да продюсер, «Янги ой чиққан кеча»да Қосим, «Остона»да капитан сингари бир-бирига ўхшамаган ролларни маромига етказиб ижро этди. Замира Бегимкулова саҳналаштирган «Гулхан атрофидагилар» видеофильмида у сўнгги роли – Исмат ролини ижро этди.

Режиссёр Замира Бегимкулова хотиралари:

– Алишер билан «Гулхан атрофидагилар» видеофильмида бирга ишлаш насиб этди. Бир куни чақиртириб, янги видеофильмни суратга олиш ниятида эканимни айтдим ва сценарийни ўқишга бериб юбордим. Эртаси куни Алишер Исмат роли ёққанлигини, унинг ички кечинмаларини ҳис қилиб, ҳатто йиғлаганини айтди. Буни қарангки, мен ҳам Алишерга худди шу ролни ижро қилишни таклиф этмоқчи эдим. У актёр сифатида жуда интилувчан, ўзига берилган ролни ҳам маромига етказиб ижро этиб берди.

Алишер Ҳамроев

Видеофильмни овозлаштириш жараёнида, «Овозлаштириш жараёнида қатнашолмайман. Сиздан илтимос, менга Боир Холмирзаев овоз берсинлар», деб илтимос қилди. Видеофильм экранга чиқди. Афсус, Алишерга уни кўриш насиб қилмади. Алишернинг орзуси хонанда йигит ролини ижро этиш эди. Бир куни у «Ёшим ҳам ўтиб боряпти, кейин йигитлар ролини ўйнай олмайман», деб сценарий ёзганини, унда «Тановар» рақсини ўрганиш учун чет элдан келган бир қизга хонанда йигит астойдил ёрдам бериши ҳикоя қилинганини айтди. Шу сценарий асосида фильм суратга олмоқчи бўлдик, аммо баъзи сабабларга кўра мақсадимиз амалга ошмади. Шу нарса армон бўлиб қолмасин деб «Туташ тақдирлар» телесериалида шу сценарийдаги айрим сахналарни киритдим. Балки бундан Алишернинг руҳи шод бўлгандир.

Алишер Ҳамроев халқимизга: «Нотаниш полвон», «Дилҳирож», «Остона», «Ёдгор» фильмлари орқали яхши танилган. У кино санъатида етук актёрлар сафидан жой олишга улгурди. Ҳилол Насимов режиссёрлигида суратга олинган «Ёдгор» фильмидаги Жўра тимсолини ёрқин гавдалантирди.

Актёр Меҳриддин Раҳматов дўсти билан «Ёдгор» фильмида суратга тушган онларини шундай хотирлайди:

«Фильмнинг вокзалдаги саҳнаси олинадиган куни ҳаво жуда совуқ эди. Алишер юнун кийимда суратга тушиши керак эди. Мен унга «Энгингизга қалинроқ нарса сўранг», дегандим, у «Йўқ, шу кийимда тушишим керак», деб жавоб қилди. Унда ўз касбига меҳр, садоқат, фидойилик кучли эди.

Уйнаган ролларимни танқид қилганида ҳам, кўнглимни оғритмайдиган гаплар билан чиройли тушунтиришга ҳаракат қилар эди. Унинг орзулари, режалари кўп эди. Алишер бутун жаҳон танийдиган актёр бўлишни орзу қиларди. «Биз чет эл актёрларини таниймиз, улар уйнаган фильмларни томоша қиламиз. Биз ҳам жаҳонга танилсак, бизни ҳам танишса», дер эди. У етмаган орзуларига болалари етишсин».

Алишер Ҳамроев ҳаётининг сўнгги пайтларида ҳам танасидаги дардни енгиб, фильмларда суратга тушишга ҳаракат қилди. Ўлим тўшагида ётса ҳам кино, театр ҳақидаги янгиликларни билишга интилни. Касалхонада ётганида дўстлари кўргани боришса, улардан фақат театр, кино, санъат ҳақида суҳбатлашишларини сўрар эди. Афсуски, унинг умри бор-йўғи 29 йил экан.

Курсдоши, яқин дўсти Учқун Тиллаев хотиралари:

«Биз Алишер билан абитуриентлик даврида танишиб, дўстлашганмиз, Бирга ўқидик, бир хонада яшадик, яхши-ёмон кунларда бирга бўлдик. Ўқишни битириб, иккаламиз ҳам Миллий театрга ишга жойлашдик. Ёшим уникага нисбатан каттароқ бўлганлиги учун мен билан маслаҳатлашишни ёқтирарди. Аввал мен уйландим. Биринчи фарзандим қиз, иккинчиси ўғил бўлди. Кейин у уйланди, унинг ҳам биринчи фарзанди қиз, иккинчиси ўғил бўлди. Шунда Алишер «Ҳатто ҳаёт йўлимиз ҳам бир-бирига ўхшайди-я», дерди. Афсус, у орамиздан эрта кетди. Алишерни йўқотиш мен учун оғир бўлди. Ҳеч ишонгим келмасди, худди эшикдан кулиб кириб келадигандек туюларди. Ҳали у билан қиладиган ишларимиз, режаларимиз кўп эди. Афсус, ҳаммаси армон бўлиб қолди. Биттагина, «Қуёши ботмайдиган юрт» видеофильмида бирга суратга тушган эканмиз, холос. Театрда ҳам кўпинча дублёр бўлардик, бирга уйнаган спектаклларимиз бўлмаган. Наилож, Аллоҳнинг иродаси шу экан. Турмуш ўртоғининг бевақт вафоти ҳам мени ларзага солди. Болаларнинг ҳолидан хабар олиб тураман, уларни кўрсам дўстимни кўргандек бўламан. Халқимизда «от изини — той босар», деган мақол бор. Алишернинг фарзандлари ҳам ота изидан бориб, жамиятда ўз ўринларини топишсин. Дўстимни Аллоҳ ўз раҳматига олсин, жойи жаннатда бўлсин».

Инсон сифатида Алишер Ҳамроев ширинсўз, одамохун, камтар ва самимий эди. Уни биладиганларнинг барчаси меҳрибон ота, садоқатли ёр, солиҳ фарзанд, содиқ дўст, дея таъриф беради.

Икки нафар фарзанднинг отаси бўлмиш бу инсон, болаларининг жамиятда ўз ўрнини топадиган инсон қилиб тарбиялашни истар эди. Афсус орзуларига етолмади. Фарзандлари отасидан жуда ҳам ёш қолишди. Тақдир экан, турмуш ўртоғи ҳам бу оғир жудоликни кўтаролмай, ёруғ оламни тарк этди. Бир-бирини қаттиқ севган инсонлар доимо бирга бўлишни хоҳлашади, дегани шу бўлса керак.

У Болливуд ва Голливуд ижодкорлари билан бир қаторда ишлашни орзу қиларди. Ўзини Алишерхон бўлиб танилишини жуда-жуда истар эди. Энди унинг ишларини фарзандлари ва укаси Илҳом давом эттиришади, деган умиддамиз.

Укаси Илҳом Ўзбекистон Давлат санъат институтининг драма ва кино актёрлиги бўлимида таҳсил олмоқда. Унинг дил сўзлари:

«Актёрлик касбини танлашимда асосий сабабчи акам бўлганлар. Улар уйда ролларини репетиция қилганларида шунақанги образга кирардиларки, мен ҳатто қарсак чалиб юборар эдим. Шунда акам «актёрлик касби жуда машаққатли касб, ҳар битта ролни ижро этиш учун актёр аввало уни юрагидан ҳис қилиши, ўша ҳолатга кириши керак», дер эдилар. Мен ҳам актёр бўламан деганимда «Йўқ сен яхшиси бошқа касбни танла, ўзингни қийнама», деб қаршилиқ кўрсатардилар. Лекин қизиқишим устунлик қилиб, санъат институтига ҳужжатларимни топширдим ва талаба бўлдим. Мақсадим акам етмаган орзуларни рўёбга чиқариш, унинг ишларини давом эттириш. Акамнинг Болливуд киноусталари билан бирга ишлаш, энг катта орзуси эди. Худо хоҳласа, акамнинг орзусини амалга оширсам, акамнинг руҳи шод бўлармиди...».

Инсондаги ноёб хислатлар кимдадир 30—40 ёшда, бошқа бировда ундан ҳам кейинроқ юзага чиқади. Алишер Ҳамроев эса санъат оламида шаклланиб, ўзидан яхши ном қолдириб, халқнинг дилидан жой олишга улгурган эди.

Зебо ТҮҲТАЕВА,
ЎзДСИ маънавият ва маърифат бўлими услубчиси.

ДИЛДОРА ҚАҶУМОВА

(1980—2008)

Дилдора Қаюмова 1980 йил зиёли оилада туғилди. У ёшлигидан ўта зийрак ва зеҳни ўткир қиз бўлғиб, 7—8 синфда ўқийдиган пайтиданоқ, режиссурага қизиқиши бўлганлиги учунми, мактаб ҳаётидаги воқеаларни саҳналаштириб, ўқитувчиларнинг меҳри ва муҳаббатини қозонган эди.

1997 йилда суҳандонлар танловида қатнашиш учун Дилдора телевидениега келади. Отаси режиссёр Зокир Қаюмов шу ерда ишласа-да, буни ҳеч кимга сездирмай, ўзи ҳаракат қилмоқчи бўлади. Бу соҳани танлаган ҳар бир инсон, энг аввало, ташқи кўринишдан ташқари унинг билимдонлиги, сўзга чечанлиги, хуллас, яна бир неча жиҳатлар тўғри келиши керак эди. Таъкидлаш жоизки, у бу маъсулиятли ишни том маънода удалади.

«Ассалом, Ўзбекистон», «Дил номалари», «Сен баҳорни соғинмадингми?», «Ҳамшира» каби кўрсатувларга бошловчилик қилаётган Дилдора Қаюмова, энди том маънода бошловчига айланганди. Ҳаттоки, энди унинг овозини тинглаётганлар устози Дилором Умарова билан адаштириб ҳам қўйишар эди.

Ҳа, ҳаммага тилак билдираётганда инсон ўзига ҳам шу яхши тилакларни тилаши керакка ўхшайди. Чунки сўзда сеҳр, шеърда ҳикмат бор. Минг афсуски, у жуда эрта 28 ёшида бизни тарк этди. Сен қисқа

умринг давомида қилиб улгурган барча ишларинг сендан кейин ҳам сени эслатяпти, дея оламиз. Демак, сен биз билан биргасан. Сени ҳар доим устозларинг телевидение йўлақларида, монтаж хоналарида эслаб хўрсинишади.

ИСМИ ЖИСМИГА МОНАНД ЭДИ

Дилдора Қаюмова эғнида атлас либос билан илк бора «Ахборот» информатион дастурида об-ҳаво ҳақидаги маълумотларни томошабинларга етказганида, эндигина мактабни битириб, Ўзбекистон давлат санъат институтига талабалikka қабул қилинганди. Кўркам, чиройли, ўзига хос овозга эга бўлган бу қиз ўшандаёқ кўпчиликнинг эътиборига тушганди.

...Кутилмаган ўлим ўтгиз ёшгаям тўлмаган Дилдорани орамиздан олиб кетди. Аммо у Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясидаги ўн икки йиллик меҳнат фаолияти даврида ҳам суҳандон, ҳам режиссёр сифатида кўп ишлар қилишга улгурди.

— Дилдорани билганлар у ҳақда фақат яхши фикрлар айтишади, — эслайди «Yoshlar» телерадиоканали катта муҳаррири Муҳаббат Ҳамроева.

— Мен уни «Унутмоқ осонмас бизларни» хотира концерт дастурини тайёрлаш жараёнида ўзим учун кашф этганман. Ҳалигача кўз олдимдан кетмайди: ўшанда у гоҳ тасвирчилар олдига бориб, гоҳ КТС (Кўчма техник студия) ходимлари ёнига чопиб, бу орада концерт иштирокчилари, муҳаррир ва бошловчи билан гаплашиб, ҳамма ишлар яхши чиқиши учун ҳамкасблари билан маслаҳатлашар, фикрларини тушунтирарди. Тасвирларни монтаж қилишда ҳам ҳар бир иштирокчини янгича режиссёрлик топилмалари билан томошабинга тавсия этишга интиланганди.

«O‘zbekiston» телерадиоканали «Маданий-маърифий ва бадний-дам олиш дастурлар бош муҳарририяти» Мусиқий дастурлар студияси режиссёри Солижон Қодиров хотираси:

«Унинг яна бир ажойиб хислати бор эди. Иш жараёнида бирон-бир камчилигини айтсангиз, аввало, миннатдорчилигини билдирарди, кейин шуни тузатмагунча, сизни тинч қўймасди. Масалан, мен унинг талаффузидаги нуқсонларни тўғрилаш ҳақида гапирганимда, олдимда соатлаб ўтириб, матнларни токи бехато ва ифодали ўқимагунча, қайта-қайта машқ қиларди, ўз устида ишлашдан чарчамасди».

**«Sport» телерадиока-
нали муҳаррири Соат Ша-
рипов: хотирлайди:**

«Биз Дилдора Қаюмова билан ҳамкорликда бир қатор дастурларга бошловчилик қилганмиз. У матнларни жуда тез ёдлаб оларди. Режиссёр сифатида ҳар бир ишга ижодий ёндашарди. Яна муҳими, ёнидаги шеригининг қобилият, имкониятларидан келиб чиқиб, унга тезда мослаша оларди».

Ҳамкасблар, қадрдонлар ҳамон унинг янгиликлар яратиш учун тинмай изланишлари, ижро этган кўшиқлари, дилбар суратига мос чиройли қалби бўлганлиги ҳақида меҳр билан эслайдилар. Қай бир доно халқ марҳумларнинг қабр тошларига: «Фалончи шунча йил ҳаёт кечирди, шундан мана шунчасини яшади», деб ёзиб қўяркан. Дилдора Қаюмова қисқа умрининг энг мазмунли йилларини эл дилига нур олиб киришдек хайрли ишга бағишлади. Охирати обод бўлсин!

М. МАМАТҲОНОВА

МЎМИН ОРИПОВ

(1984—2009)

Инсон умри шамолдек ғизиллаб ўтиб кетавераркан-у, бир кун келиб ундан фақатгина... хотира қоларкан. «Божалар» гуруҳининг хонандаси Мўмин Орипов ҳам нафақат ўзи билан ёнма-ён меҳнат қилган катта-кичик ҳамкасблари, балки кўп сонли мухлислари қалбида ҳам чиройли хотиралар қолдирди.

КУЙЛАНМАЙ ҚОЛГАН САУНДТРЕК

Мўмин Ориповнинг илк ва охириг ижодий иши «Қалбаки дунё»нинг премьераси бўлиб ўтди.

«Қалбаки дунё» фильми ўткинчи дунёнинг кутилмаган зарбалари ҳақида. Садоқат, ишонч, хиёнат тўғрисида. Сценарий муаллифлари ва режиссёрлар Мўмин Орипов, Шерзод Ўлмасов ва Жавлон Шодмонов муҳаббат ва хиёнат, эзгулик ва қабоҳат ўртасидаги зиддиятни акс эттиришган. Ўзига хос тасвирий ечим, мураккаб композиция, динамик монтаж ва кечинмаларга бой образлар – «Қалбаки дунё» фильмининг ютуғи. Мўмин Орипов талқинидаги қаҳрамон Жамшиднинг тақдирида синовлар, иккиланишлар, зарбалар кўп. Ижодкор бу образда яшади, қаҳрамоннинг кечинмаларини қалбан ҳис қилди. Жамшид образида актёрнинг юрак тафти, тугёнлари мужассам бўлди. Мўмин фильмининг монтаж ва овоз ёзиш жараёнларида иштирок эта олмади. Унга актёр Ойбек Одилов овоз берган. Таскин берадигани, Мўмин суратга олиш ишларини тугатишга улгурди...

Камола Орипова, Мўминнинг рафиқаси: – Тушимда аён бўлган премьерарага келиш мен учун жуда оғир бўлди. Жамшиднинг тақдири мен хоҳлагандек ечим топди. Бироқ ҳаётимдаги ечим... Тақдирдан қочиб қутулолмас экансиз. «Қалбаки дунё» фильмининг ҳар бир лавҳаси, эпизоди, ҳолати, диалоги, ракурси мен учун Мўмин акамдан ёдгорлик. Ахир ҳар бир лавҳа унинг қалбидан сизиб чиққан. Жамшиднинг ҳаётидаги зарбалар Мўмин акамнинг бошидан ҳам ўтган. Жамшиднинг феъл-атвори, дунёқараши турмуш ўртоғимникидан фарқли, лекин тақдирнинг қалтис ўйинлари иккаласининг бошига жуда кўп савдосиновларни солди. Фақат... фақат қисматлари бир-бирига ўхшамади.

Мўмин акам умрларининг сўнгги уч-тўрт ойини «Қалбаки дунё» фильмига бағишлади. Фильм учун саундтрек тайёрлаб, Нигора билан бирга куйлаши керак эди, аммо улгуролмади. Саундтрекни Жаҳонгир билан Шаҳзод ижро этишди. Жамшидга ҳам ўзи овоз бермоқчи эди... Отасининг ўрнига саҳнага ўғлимиз Билолхўжа чиқди. Саҳнада ҳам дадасини излади. Ҳозир кўп нарсаларга унинг ақли етмайди. Эрта-индин дадасининг қайтиб келишига ишонади. Фильмнинг сўнгги лавҳасигача экрандан кўзини узмади. Худди дадаси ҳозир экрандан туриб келади-ю, уни бағрига босиб эркалайди. Жамшид реанимацияда ётган эпизодларда Билолхўжа қаттиқ йиғлаб юборди. Дадасига озор етганини сезди, шекилли... Фильм сўнггида томошабинлар олқишига кўшилиб, у ҳам хурсанд бўлиб чапак чалди...

Феруза НОДИРОВА,
«Даракчи»

«ХОТИРА САОДАТИ МАНГУДИР!»

Абдурахмон ПОЗИЛЖОНОВ (Жаҳонгир Позилжоновнинг акаси):

«Мана, орадан салкам бир ой ўтибдики, ҳамон ўша кун ёдимдан кўтарилмаяпти. 28 июнь куни кечки пайт соат 23.00 да Жаҳонгирнинг қўл телефонига кўнғироқ қилдим, аммо ҳеч ким жавоб бермади. Нуқул «Хизмат доирасидан ташқарида» деган жавоб қайтаверди. Шундан кейин Мўминга, Жавлонга телефон қилиб кўрдим, улар билан ҳам боғлана олмадим. Тахминан соат 23.30 ларда менга телефон қилишди. Жавлоннинг рақамини кўрдим-у, шошиб телефонни ёқсам, нотаниш кишининг овози келди. У ўзини

шифокор деб таништирди-да, «Термиз шаҳридан қўнғироқ қиялпман. Касалхона шифокориман. «Божалар» гуруҳи автоҳалокатга учради», деди. Мен қўрқиб кетдим, ичимдан бир нима узилиб тушгандек бўлди...

Ваҳимага тушдим. «Йигитлар яхшими, ҳеч кимга ҳеч нарса қилмадимми?» деб сўрадим. Жаҳонгирнинг акаси эканлигимни айтдим. Шунда шифокор «Иложи бўлса, бир келиб-кетинг», деди.

Ўша пайтдаги ҳолатим фақат ўзим ва ягона Аллоҳга маълум. Уйдагиларга ҳеч нарса демасан-да, 10 дақиқадан сўнг Сурхондарёга жўнадим. Автоҳалокатдан кейин миш-мишлар болалаб кетди, самолётда бориб келишса ҳам бўларди-ку, деган гаплар ҳам бўлди. Шуниси борки, ўша куни мен ўзим ҳам машинада йўлга чиқдим. Фалокат юз бериши керак бўлса, машинадамисиз ёки самолётдамисиз, ёхуд пиёдамисиз, барибир ундан қочиб кетолмайсиз. Худодан бўлак ҳеч ким бу нарасага кафолат бера олмайди...

Мўминжоннинг қулиб турган чехраси кўз олдидан сира кетмайди. Унинг бирор ишни нотўғри қилиб қўйганини ёки бўлмаса бировнинг кўнглини ранжитиб, ўзи ҳам хафа бўлиб юрганини кўрмаганман. Доим икки қўли кўксига эди. Кайфияти йўқ бўлса ҳам, буни ҳеч қачон сездирмасди. Самимийлиги чехрасидан кўриниб турарди, катталарни ҳурмат қилишни жуда ўрнига қўярди.

Мўминжон ўзининг биринчи фильмини суратга олмоқчи эканлигини маълум қилганида, мен жуда хурсанд бўлгандим. Ҳозир фильмнинг монтажи ва овоз ёзиш ишлари ниҳоясига етай деб қолди. Мен студиядаги йигитлардан ишни тўхтатмасликни илтимос қилдим, уларнинг бажарилишини эса ўзим назорат қиялпман. Мўминжон фильмини олаётган пайтида, уни қайси санада катта экранга чиқаришни ният қилган бўлса, ўша кунга чиқарайлик, деб астойдил ҳаракат қиялпмиз. Мўминжоннинг оила аъзолари келиб, укам Жаҳонгирни кўриб кетишди. Шунда улар Жаҳонгирни ҳам худди ўз ўғилларидек кўришларини пайқадим. Жаҳонгир «Насиб қилса, аҳволим яхшиланиб, оёққа туриб олсам, марҳум дўстимнинг оиласини ёлғизлатиб қўймайман. Қандай шароитда бўлишимдан қатъи назар, унинг оиласига қўлимдан келганча ёрдам бераман», деб ният қилган».

Ўзбекистон халқ артисти Лутфулла САЪДУЛЛАЕВ

«Бу йигитлар мени «дода» деб чақаришарди. Мен уларни

анчадан буён биламан. Жаҳонгирни ҳам, раҳматли Мўминжонни ҳам оддий оилада, йўқчиликда ўсиб, ўз меҳнати билан ном қозонган меҳнаткаш йигитлар сифатида танийман. Уларнинг қўллаб-қувватлайдиган бойвачча ота-оналари, қариндош-уруғлари йўқ. Ижодини энди бошлаган дастлабки кунларда тўйларда қизиқчилик қилиб юришарди. Мўминжоннинг яхши фазилатларидан бири – беғуборлиги эди. Нима десангиз ҳам кулиб турарди. Менинг «Отанга қўл кўтардингми?» номли фильмимда кичиккина роль бор эди. Жаҳонгир билан Мўминжонга кўнғироқ қилдим. «Кичкина роль бор, ўйнаб берасизларми?» деб айтгандим, «Бўлди, гап йўқ, додажон», дейишган...

Кинорежиссёр Зебо НАВРҶЗОВА:

«Мўмин жудаям камтар, кўнгли очик, самимий инсон эди. Ҳаётда одамгарчилик бўйича унга етадигани йўқ эди, менимча. Жаҳонгир, Мўмин ва Жавлонни сира ажратиб бўлмасди. Шунинг учун ҳам «Ярим бахт» фильмимда уларни кўз олдимга келтириб, сценарийга биргаликда қўшдим. Суратга олиш жараёнида Мўминнинг беозоргина чеҳраси муҳрланиб қолган...

Айтишим тўғримикин, билмадим. Аммо Мўминнинг онаси боласини сўнги манзилга беозоргина, «Болажоним» дея эркалитиб, кулиб кузатди. Айтишларича, дод-фарёд қилиб кузатилса, марҳумнинг руҳи безовталанар экан. Фарзандининг руҳини чўчитмаслик учунгина шундай оғир дамларда ўзини қўлга олиб, сўнги манзилга кузатган онаизорнинг матонатига қойил қолдим».

Шерзод ҲИМАСОВ («Бойвачча», «Нортой», «Бойвачча-2», «Аччиқ ҳаёт», «Қалбаки дунё» фильмларининг сценарий муаллифи):

«Мўмин ака билан «Бойвачча» фильмининг лойиҳасини бошладан аввал танишганман. Ўшанда ҳайрон бўлгандим. Сабаби, улар бошқа хонандаларга сираям ўхшамасдилар. Аксарият хонандалар билан гаплашганимда озгина бўлсада, манманликни сезардим. Лекин Мўмин акада бу нарса умуман кўринмасди. Аксинча, жудаям камтарин, самимий инсон эдилар. Уларнинг орзулари жудаям кўп эди...

Иш жараёнида фикримиз бир-бирига тўғри келмай қолган тақдирда ҳам, Мўмин ака гапимни бўлмасдан тинглардилар. Тожикистонга гастролга кетишларидан бир кун аввал «Қалбаки дунё» фильмининг сўнги сахналарини суратга олгандик. Жавлон ака Мўмин акага «Қолганини эртага ола қолайлик, жуда чарчаб қолдик» дедилар. Бироқ Мўмин ака суратга олишни шу бугун тугатмасак бўлмаслигини айтиб, оёқ тираб олдилар ва ишларнинг барини ўша куни якунладик. Ўшанда нега бунчалик шошилаётганларини билмаган эканмиз. Балки улар сезгандирлар...»

*Нодира САИДАЗИМОВА ва
Нилуфар ЖУМАЕВА тайёрлашди,
«Тасвир», 23 июль 2009 й.*

«ЮРАГИМДА ЎША ОҒРИҚ, ЯРА ҲЕЧ ҚАЧОН БИТМАСА КЕРАК...»

«Божалар» гуруҳи билан бўлган воқеалар барчани ларзага солгани ҳеч кимга сир эмас. Мўмин Ориповнинг вафоти, Жаҳонгирнинг оғир аҳволи мухлислар аудиториясида чуқур қайғу ҳолатини юзага келтирди. Бугун сеvimли газетангиз сизлар учун Жаҳонгир Позилжоновнинг эксклюзив интервьюсини тақдим этади.

— Мўмин ҳақидаги машғум хабар...

— Мен учун бу жуда оғир бўлди. Ҳолатимни ҳозир айтиб беролмайман. Шу воқеадан кейин умуман ҳеч ким билан учрашгим, суҳбатлашгим, ҳатто ижод ҳам қилгим келмай қолди. Оғир «шок» ҳолатида эдим. Ҳаётдаги барча нарсалар арзимасдек туюлиб қолди. Шунинг учун ижодни йиғиштираман, деган фикрга келгандим. Лекин атрофимдаги дўстларим шунча қилинган ишларни ташлаб кетиш яхши эмаслигини, қолаверса, бу ҳаракатим билан Мўминнинг ҳам орзуларини чиппакка чиқариш мумкинлигини таъкидлашгандан кейин, яна ижод қилишга рози бўлдим. Аммо юрагимдаги ўша оғриқ, яра ҳеч қачон битмаса керак... Энди Мўмин учун ҳам ижод қилишим шарт.

— Мўминдаги қайси фазилатлар сизни қойил қолдирарди?

— Кечиримлилиқ. Ким қаттиқ гапирса ёки айб иш қилса ҳам кечирарди, тезда унутарди. Айримларга ўхшаб аразлаб, гина сақлаб юрмасди. Бундай одатлар унда умуман бўлмаган. Доим кулимсираб, жилмайиб, атрофдагиларнинг кўнглини кўтариб юраверарди. Бировнинг гийбатини қилиш, кимлар биландир уришиш, мурса қила олмаслик унга бегона эди. Мен эса салга асабийлашиб кетаман. Ундаги

сабр-тоқатга ҳавас қилиб, жуда кўп нарсаларни ўрганмоқчи эдим. Кўп нарсаларни ўргандим ҳам. У мени жуда кўп ёмон нарсалардан, ҳолатлардан қайтариб юрарди. Агар ниманидир хато қилаётганимни кўрса, дарҳол, «Жаҳон ака, келинг, мана шу ишни қилмайлик, ундан кўра мана буни қиламиз», деб йўл-йўриқ кўрсатарди. Жуда кўп китоб ўқирди, мендан кўра ўқимишлироқ бола эди.

– **Демак, келишмовчиликлар ҳам бўлмаган...**

– Ижодда талашиб бўларди, албатта. Аммо ҳаётий дўстликка бунинг алоқаси бўлмаган. Стол устида қанча тортишсак-да, тушликка чиқишимиз билан яна кулишиб, жилмайиб кетаверардик. Ижоддаги муносабатларимиз ҳаётдагисига умуман халақит бермаган. Яна бир қойил қоладиган жиҳати жуда одамшаванда йигит эди. Ким ёнига ёрдам сўраб келса, ўшанинг ишини битириб бермагунча кўнгли тинчимасди.

– **Мўминнинг энг катта орзуси нима эди?**

– Албатта, ҳар бир инсон юксак орзусини юрагида сақлайди. У келгуси йили баҳорда ўғлининг суннат тўйини ўтказиб, укасини уйлантирмоқчи эди. Энг катта орзуларидан бири ота-онасини Ҳаж зиёратига жўнатиш бўлган.

– **Оиласидан хабар оляпсизми?**

– Албатта. Оилавий борди-келди, оилавий ришталаримиз умримизнинг охиригача давом этади.

– **Бундан буён «Божалар» гуруҳининг фаолияти нима бўлади?**

– Юқорида айтганимдек, Мўминнинг хотираси учун ҳам давом этади.

Фақат яккаҳон тарзда ижод қилишга қарор қилдим. Негаки, Мўминнинг ўрнини ҳеч ким боса олмайди.

– **Ҳозир соғлигингиз...**

– Аллоҳга шукрки, соғлигим секин-секин яхшиланяпти. Жавлон, Шаҳзод ҳам ижодга қайтди. Энди секин-асталик билан янги кўшиқлар ёзиб, мухлисларимизни хурсанд қилиш ҳаракатини бошладик.

– **Эшитишимизча, янги кўшиққа клип суратга олаётган экансиз?**

– Ҳа, дўстлар билан ҳажвий тарзда «Ҳалима холанинг тўққиз қизи бор» деб номланган янги кўшиқ ёздик. Шунга клип суратга оляпмиз. Насиб этса, тез кунларда эфирга чиқади. Шунингдек, янги фильм устида ҳам иш бошлаганмиз. Бу ҳам комедия жанрида. «Ўқитувчи» деб номланган ушбу фильм мактабдаги воқеаларга бағишланади. Бош ролда мен ва «Бойвачча» фильми ижодкорлари.

Сўзимнинг охирида биз учун шунчалик қайғурган, бизга оғир кунларимизда елкадош бўлган ва имкон даражасида ёрдам берган барча-барчага ўз ташаккуримни билдираман.

Бахтиёр РАСУЛОВ суҳбатлашди.
«Даракчи»

МУНДАРИЖА

Сўзбоши ўрнида	5
Саид Аҳмад	7
Саида Зуннунова	25
Озод Шарафиддинов	31
Ҳамид Фулом	45
Рамз Бобоҷон	59
Одил Ёқубов	71
Нормурод Нарзуллаев	85
Шукур Холмирзаев	95
Рауф Парфи	111
Ҳожиакбар Шайхов	119
Тилак Жўра	141
Шавкат Раҳмон	159
Муҳаммад Юсуф	193
Ҳамза Имонбердиев	213
Назар Шукур	219
Чори Аваз	235
Равшан Файз	245
Аъзам Ўқтам	261
Муҳаммад Ражаб Имомов	279
Раззоқ Ҳамроев	287
Шукур Бурҳонов	293
Сойиб Ҳўжаев	307
Ҳамза Умаров	313
Суръат Пўлатов	319
Эргаш Каримов	325
Ҳасан Йўлдошев	333
Муҳиддин Дарвеш	339
Файзулла Аҳмедов	347
Тўғон Режаметов	351
Ширин Азизова	355
Фарзиддин Фаёзов	363
Ҳожиакбар Нурматов	367
Равшан Солиҳов	379

Рустам Ҳамроқулов	383
Ҳожибой Тожибоев	387
Насриддин Рустамов	397
Рустам Маъдиев	403
Сайдулла Нарзуллаев	409
Нуриддин Ҳайдаров	416
Муҳриддин Холиқов	427
Охунжон Мадалиев	435
Ҳусниддин Холиқов	445
Дилнура Қодиржонова	453
Лайло Алиева	457
Алишер Ҳамроев	463
Дилдора Қаюмова	469
Мўмин Орипов	473

СЎНМАС ЮЛДУЗЛАР

«TAFAKKUR QANOTI» нашриёти
Тошкент — 2010 й.

Муҳаррир С. Ҳўжааҳмедов
Дизайнер Ҳ. Сафаралиев
Мусаҳҳиҳ Г.Азизова

Босишга рухсат этилди 05.04.2010. Бичими 60x84¹/₃₂. Офсет қоғози.
TimesUZ гарнитураси. Шартли б.т. 30,0. Нашр б.т. 29,0.
Алади 5000 нусха. Буюртма № 112.

«Tafakkur Qanoti» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди. 100128, Тошкент,
Шайхонтоҳур кўчаси, 86-уй

